

Geçmişten Günümüze

TOKAT

**EKONOMİ; TARIM, HAYVANCILIK,
SANAYİ, TİCARET VE ULAŞIM**

Editör

Prof. Dr. Rüştü YAYAR

Prof. Dr. Rüstem CANGİ

Prof. Dr. Esen ORUÇ

5. Cilt

Ankara, 2025

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TOKAT 5. CİLT

Editör

Prof. Dr. Rüştü YAYAR
Prof. Dr. Rüstem CANGİ
Prof. Dr. Esen ORUÇ

e-ISBN: 978-625-5893-69-7 (Tk) 978-625-5893-74-1 (5.c)

Tarihi: Ekim, Ankara, 2025

Berikan Yayınevi Kurucusu: Cuma AĞCA
Genel Yayın Yönetmeni: Ahmet Deniz AĞCA
Sayfa Düzeni-Kapak Tasarım: Nurhan AY

Baskı & Cilt

Berikan Ofset Matbaa
Ergazi Mh. 2306 Sk. No: 70 Y.Mahalle-Gersan/ANKARA

BERİKAN YAYINEVİ

Kültür Mah. Kızılırmak Cad. Gonca Apt. No: 61/6 Çankaya-Kızılay/ANKARA
Tel: (0312) 232 62 18 - Belgegeçer: (0312) 232 14 99

© Copyright 2025

BERİKAN YAYINEVİ SERTİFİKA NO: 47109

Bu kitabın tüm hakları Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesine aittir. Yazıların yasal yükümlülüğü yazarlarının üzerindedir. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinin 2024/70 proje nolu *Geçmişten Günümüze Tokat* başlıklı Bilimsel Araştırma Projesi çerçevesinde hazırlanmıştır.

TAKDİM

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, Anadolu'nun kalbinde yer alan Tokat; doğal güzellikleri, stratejik konumu, kültürel birikimi ve yetiştirdiği münevver şahsiyetleriyle sadece bir şehir değil, aynı zamanda bir medeniyetin aynasıdır. Anadolu'nun kadim şehirlerinden biri olan Tokat, derin bir tarihî mirasa sahiptir. Bu topraklarda sadece tarım değil; bilgi, hikmet ve medeniyet de yeşermiştir. Tokat, Selçuklu'dan Osmanlı'ya, Cumhuriyet'ten günümüze uzanan serüveninde hem geçmişin izlerini hem de geleceğin umudunu taşımaktadır.

Elinizdeki bu beş ciltlik eser, işte bu çok katmanlı zenginliği anlamlandırmak, kayıt altına almak ve gelecek kuşaklara güvenle aktarmak gayesiyle hazırlanmıştır. Eserde Tokat'ın tarihsel gelişiminden kültürel mirasına, tarımsal ve ekonomik yapısından kültürel dokusuna, edebî şahsiyetlerinden bilim dünyasına kazandırdığı isimlere kadar geniş bir yelpazede bilgiler yer almaktadır. Bu yönüyle yalnızca Tokatlılar için değil; Tokat'ı tanımak, anlamak ve hakkında araştırma yapmak isteyen tüm akademisyenler, araştırmacılar, öğrenciler ve

meraklıları için de önemli bir başvuru kaynağıdır. Hiç şüphesiz böyle kapsamlı bir çalışmanın ortaya çıkması büyük bir gayret, sabır ve şehre vefa ister. Bu değerli eserin hazırlanmasında emeği geçen kıymetli akademisyenlere, araştırmacılara, editörlere, bilgi ve belgelerini paylaşan tüm kurum ve kişilere şükranlarımı sunuyorum. Bu çalışmanın Tokat'a ve Türkiye'ye kalıcı bir kültür hizmeti olarak anılacağına, hem yerel hem de ulusal ölçekte değerli bir boşluğu dolduracağına inanıyorum.

Geçmişle gurur duyan, bugününe sahip çıkan ve geleceğine emin adımlarla yürüyen bir Tokat için; bu kıymetli külliyyatın hayırlı olmasını temenni ederim. Bu eserin Tokatlı hemşehrilerimizin hafızasında iz bırakmasını, genç kuşaklara ilham kaynağı olmasını ve şehrimizi daha iyi tanımamıza vesile olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Fatih YILMAZ

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörü

ÖN SÖZ

Tokat ili, tarihsel süreç içerisinde sahip olduğu coğrafi konum, doğal kaynaklar ve sosyo-kültürel yapısı ile Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. İlin ekonomik gelişimini oluşturan temel unsurlar, tarih boyunca tarımsal üretimden sanayi ve ticarete, ulaşımdan turizme kadar geniş bir yelpazede şekillenmiş; bu çeşitlilik, Tokat'ın bölgesel ve ulusal ölçekteki ekonomik konumunu belirlemiştir. Tokat'ın ekonomik yapısının sistematik biçimde incelenmesi, kentin geçmişine ışık tutmakla birlikte gelecek perspektiflerinin değerlendirilmesine de katkı sağlayacaktır.

Beş ciltten oluşan bu kapsamlı çalışmanın beşinci cildi, Tokat'ın ekonomik yapısını konu edinmektedir. Cilt, iki ana bölümden meydana gelmiştir: **“Tarım ve Hayvancılık”** ile **“Sanayi, Ticaret ve Ulaşım.”**

Birinci bölümde, Tokat'ın tarımsal üretim faaliyetleri ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Meyvecilik, sebzeçilik, bağcılık, süs bitkileri, tahıllar ve baklagiller ile endüstri bitkileri başlıklarında ilin mevcut üretim kapasitesi, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri ortaya konulmuştur. Ayrıca çayır-mera alanları, yem bitkileri tarımı, küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık, kanatlı hayvan yetiştiriciliği ve arıcılık faaliyetleri incelenmiştir. Tokat'ın coğrafi işaret tesciline sahip geleneksel ürünleri de tarımsal üretimin kültürel boyutuyla bütünleştirilmiş, ilin tarım odaklı kimliğiyle ekonomik değer üretimi arasındaki bağlantı somutlaştırılmıştır.

İkinci bölümde, Tokat ekonomisinin sanayi, ticaret ve ulaşım dayalı yapısı tarihsel ve güncel perspektiflerle değerlendirilmiştir. Cumhuriyet dönemi sosyo-ekonomik gelişmişlik profili, ilin sosyal, ekonomik ve mali yapısı, sanayi sektörünün tarihsel gelişimi ve yapısal özellikleri, yenilenebilir enerji potansiyeli ve işgücü piyasası bu bağlamda ele alınmıştır. Ayrıca Tokat'ta ticari hayat, finans ve bankacılık sektörü, ulaşım ve haberleşme alanındaki dönüşümler ile çok katmanlı turizm coğrafyası incelenmiştir. Böylelikle Tokat'ın ekonomik yapısı, bütüncül bir biçimde analiz edilmiştir.

Bu cildin hazırlanmasında katkı sağlayan tüm araştırmacılara, akademisyenlere ve üniversite adına çalışmayı destekleyen Rektörümüz Sayın Prof. Dr.

Fatih YILMAZ'a teŖekkür ederiz. Çalışmanın Tokat'ın ekonomik yapısına ilişkin literatüre katkı sunmasını ve gelecek araştırmalar için güvenilir bir başvuru kaynağı olarak yerini almasını temenni ederiz.

Prof. Dr. Rüştü YAYAR,
Prof. Dr. Rüstem CANGİ
Prof. Dr. Esen ORUÇ
Eylül 2025, Tokat

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	iii
ÖN SÖZ	v
TARIM VE HAYVANCILIK	
TOKAT İLİNDE MEYVECİLİK / Resul GERÇEKÇİOĞLU	3
TOKAT İLİ SEBZECİLİĞİ ÜRETİM POTANSİYELİ, SORUNLARI ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ / Necdettin SAĞLAM	19
TOKAT BAĞCILIĞI / Seda SUCU DAĞ	31
TOKAT'TA SÜS BİTKİLERİ / Aysun ÇELİK	45
TOKAT'TA TAHILLAR VE YEMEKLİK TANE BAKLAGİLLER / Mehmet Ali SAKİN	69
TOKAT İLİNDE ENDÜSTRİ BİTKİLERİ YETİŞTİRİCİLİĞİ / Ahmet KINAY	85
TOKAT İLİNDE ÇAYIR-MERA ALANLARI İLE YEM BİTKİLERİ TARIMINA GENEL BİR BAKIŞ / Gamze BAYRAM	91
TOKAT İLİNDE KÜÇÜKBAŞ VE BÜYÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ / Abdulkadir ERİŞEK	107
TOKAT İLİNDE KANATLI HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ / Şenay SARICA	121
TOKAT İLİNDE ARICILIK FAALİYETLERİNİN MEVCUT DURUMU VE GELİŞİM POTANSİYELİ / Yaşar GÜLMEZ	127
TOKAT COĞRAFİ İŞARET TESCİLLİ GELENEKSEL ÜRÜNLERİ / Cemal KAYA - Mustafa BAYRAM	141

SANAYİ, TİCARET VE ULAŞIM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TOKAT'IN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK PROFİLİ / Rüştü YAYAR - Ayşegül KURT	169
TOKAT'IN SOSYAL, EKONOMİK VE MALİ YAPISI / Yusuf TEMÜR - Muhammed Fatih İŞIKMAN	201
TOKAT'TA SANAYİ: TARİHSEL DERİNLİK, YAPISAL PROFİL VE GELECEK PERSPEKTİFİ / Meltem UÇGUNOĞLU ERARSLAN - Mehmet Mert TÜRK.....	225
TOKAT İLİNDE ENERJİ SEKTÖRÜ: İLİN YENİLENEBİLİR ENERJİ POTANSİYELİ VE GELİŞİMİ / Veysel YILMAZ	265
TOKAT İLİNDE İŞGÜCÜ PİYASASI / Salih BARIŞIK - Oğuzhan DEMİR	295
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TOKAT'TA TİCARİ HAYAT / Metehan ŞAHİN	325
TOKAT İLİNDE FİNANS VE BANKACILIK SEKTÖRÜ / Serap BARIŞ	343
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TOKAT'TA ULAŞIM VE HABERLEŞME / Derya DEMİR	367
ÇOK KATMANLI BİR TURİZM COĞRAFYASI OLARAK TOKAT / Merve ÖZ	387

TARIM VE HAYVANCILIK

TOKAT İLİNDE MEYVECİLİK

Resul GERÇEKÇİOĞLU*

GİRİŞ

Türkiye birçok meyve türünün anavatanı ve meyvecilik kültürünün beşiğidir. Bugün, meyvecilik kültüründe önem kazanmış olan elma, armut, ayva, fındık, antepfıstığı, vişne, kiraz, erik, ceviz, badem, kestane, incir, üzüm ve nar gibi birçok meyve türünün gen kaynağıdır. Kültürü yaygın olarak yapılan meyve türlerimizden başka, kuşburnu, alıç, üvez, ahududu, böğürtlen, muşmula, melengiç, keçiboynuzu ve idris (mahlep) gibi birçok yabancı meyvelere de rastlamak mümkündür (Özbek, 1987; Gerçekcioğlu ve Esmek, 2005; Ağaoğlu ve Gerçekcioğlu, 2013).

Tokat ili çok farklı mikroklima özelliği ile birçok meyve türlerinin yetiştirilmesine imkân veren ve Türkiye'nin oldukça fazla türlerine rastlanılan illerinden birisidir. Bu özelliği, coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır.

Tokat ili, Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan kuzeyinde Erbaa ilçesi, batısında Turhal, Pazar, Artova ve Yeşilyurt ilçeleri, güneyinde Sivas ili ve doğusunda Almus ve Niksar ilçeleri bulunmaktadır. Tokat'ın merkez ilçesi güneyde yüksek kesim, orta kesim ve kuzeyde aşağı kesim olmak üzere üç bölüm halinde kümelenmiştir. Merkez İlçenin yüzölçümü 2003 km², denizden yükseltisi 623 metredir. Coğrafi Koordinatları: 39° 51' 40" 55' kuzey enlemleri ile 35° 27' - 37° 39' doğu boylamları arasındadır. Dağlar, genellikle ırmakların açıldıkları yerlerde ova ve yaylalar, yaklaştıkları yerlerde ise Karadeniz'e paralel uzanan sıradağlar şeklinde devam ederler. Doğuya doğru gidildikçe dağlar birbirlerine çok yaklaşır ve yükseklikleri de artar. Bu nedenle önemli geçitler daha çok plato düzlüklerinin buldukları yerlerde yer alır.

Tokat'ın iklimi; Karadeniz iklimi ile İç Anadolu'daki step iklimi arasında bir **geçiş iklimi** özelliği taşır. Genel olarak yaz mevsimi alçak alanlarda sıcak-kurak, yüksek yerlerde serin, yer yer yağışlı, kış mevsimi soğuk ve kar yağışlıdır. Tokat'ın iklim özelliğinde, denize olan uzaklığın ve yüksekliğin etkisi önemlidir.

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü, Tokat. E-mail: resul.gercekcioglu@gop.edu.tr Orcid No: 0000-0002-3175-4038.

Bu nedenle ikliminde, kuzeyden güneye doğru önemli farklılıklar görülür. Güneye doğru kış mevsimi daha sert bir karakter gösterir. Tokat merkezinin yıllık ortalama yağış tutarı 444,4 mm'dir. En fazla yağış 58,0 mm ile mayıs ayında, en az yağış ise 8,6 mm ile ağustos ayında görülür. Ortalama kar yağışlı günlerin sayısı 13'tür. Kar'ın ortalama yerde kalma süresi ise 21 gündür (Anonim, 2024a).

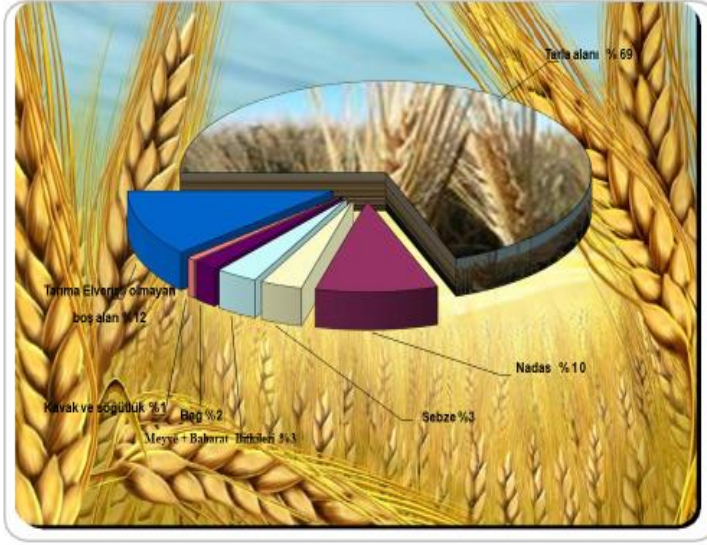
1. TOKAT İLİ MEYVE ÜRETİMİ

Türkiye'nin Meyveler, içecek ve baharat bitkileri üretim miktarı 2024 yılında bir önceki yıla göre %2,1 oranında artarak, yaklaşık 28 milyon ton olmuştur. Meyveler grubunda, bir önceki yıla göre elmada %4,0, çilekte %10,4 üretim azalışı olurken; narda %10,1, üzümde %2,0 oranında üretim artışı olmuştur. Turunçgil meyvelerinden mandalınada %32,7; portakalda %30,3; limonda %25,6 oranında üretim azalışı görülmüş, sert kabuklu meyvelerden fındıkta %10,3; cevizde %18,3; Antepfıstığında %117,6 oranında üretim artışı olmuştur. Muz üretiminde %5,9 oranında azalış, zeytin üretiminde %146,7 artış gerçekleşmiştir (Anonim, 2024b).

Tokat tarımı genel olarak ele alındığında, tarla ziraatının ağırlıkta olduğu görülmektedir (Anonim, 2023-2024). Çizelge 1 ve Şekil 1'de gösterilen verilere bakıldığında; genel tarım alanlarının dağılımında bahçe bitkileri alanı (**Meyve, sebze, bağ, süs bitkileri ve örtü altı**) alanı toplamı, yaklaşık 31.962 hektar olup, toplam tarım alanlarının %8.19'unu oluştururken; sadece tarla alanı Tokat tarım alanının tek başına yaklaşık %70'ini oluşturur (Anonim, 2024).

Çizelge 1. Tokat tarım alanları ve oransal dağılımı (2024 yılı verileri)

Tarımsal Faaliyetler	Ekiliş alanı (Ha)	Ekiliş oranı (%)
Tarla	275.469,20	70,39
Nadas	39.646,20	10,13
Sebze (Açıkta +Örtü altı)	12.834,40	3,30
Meyve+Baharat bitkileri	12.066,30	3,08
Bağ	6.990,50	1,79
Kavak ve Söğütlük	2.624,50	0,67
Tarıma elverişli boş alan	41.549,70	10,62
Süs bitkileri(Açıkta +Örtü altı)	71,19	0,02
Aromatik bitkiler	23,90	0,01
Genel Toplam	391.324,89	100,00

Şekil 1. Tokat tarım alanlarının oransal dağılımı

Tarla tarımında ağırlıkta buğday, bahçe tarımında ise başta domates üretim içinde yer alırken (Şekil 2), meyvecilikte ise oldukça farklı meyve türlerine rastlanmaktadır.

Tokat tarımında bahçecilik alanlarına bakıldığında; Meyve alanları toplam alanının %3,08'ini, sebze alanları %3,30'unu, bağ alanı %1,79'unu ve süs bitkileri alanı %0,02'sini oluşturmaktadır. Toplam bahçe bitkileri alanları ise %8,19'unu oluşturur (Çizelge 1).

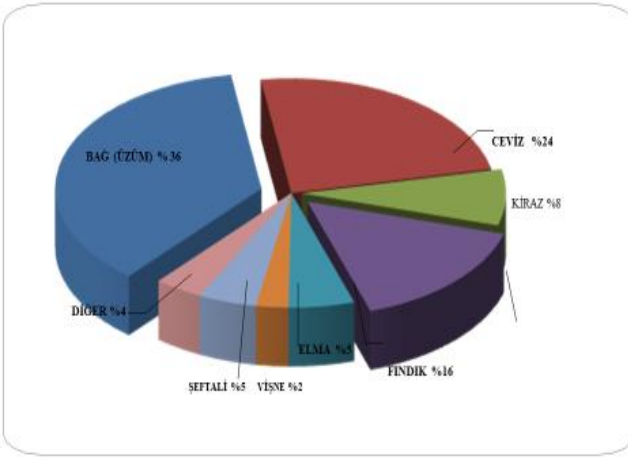
Bununla birlikte, Türkiye'nin 769.632 km²'lik karasal alanının (76.963.200 hektar), yaklaşık %5,59'luk kısmını (4.3 milyon hektar) bahçecilik alanları oluşturur (Anonim, 2024). Genellikle ülke topraklarının %2'si bahçecilik alanı olan ülkeler, bahçecilik açısından zengin ülkeler diye kabul edilir. Bu açıdan ülkemiz bahçecilik açısından zengin sayılır (Ağaoğlu ve ark., 1987). Bu bilgiden hareketle; il özelinde, Tokat ili bahçecilik açısından zengin kabul edilebilir.

Her ne kadar Tokat ili meyvecilik alanları, toplam tarım alanının %3,08'ini oluştursa da, ekolojinin kaliteye katkısı (lezzeti, aroma ve nefesati) oldukça belirgin olup, ülke genelinde bu özelliği ile, "Tokat elması", "Tokat şeftalisi" ve "Tokat Kirazı" gibi isimlendirmeler ile şöhret olmuştur.

Çizelge 2 ve Şekil 2'de Tokat'ta üretimi yapılan meyve türlerinin (üzüm dâhil) üretim alanları verilmiştir (Anonim, 2024).

Çizelge 2. Tokat'ta üretimi yapılan meyve türlerinin (üzüm dâhil) üretim alanları (2024 yılı verileri)

Ürün adı	TOKAT		TÜRKİYE		Türkiye sıralaması
	Ekiliş alanı (Ha)	Ekilen alan içinde payı (%)	Ekiliş alanı (Ha)	Ekilen alan içinde payı (%)	
Bağ (üzüm)	6.990,5	37	216.016	3,2	9
Ceviz	4.473,4	23	178.005	2,5	9
Fındık	3.074,0	16	749.769	0,4	12
Kiraz	1.515,6	8	77.528	2,0	13
Elma	949,6	5	165.319	0,6	28
Şeftali	855,5	4	39.389	2,2	12
Vişne	491,9	3	19.226	2,6	7
Diğer	705,3	4	2.355.729	0,0	-
Genel toplam	19.055,8	100	3.800.980	0,5	40

Şekil 2. Tokat'ta üretimi yapılan meyve türlerinin(üzüm dahil) üretim alanlarının oransal dağılımı

Tokat ekolojisi sahip olduğu *mikroklimalar*'ın etkisiyle; her ne kadar şimdilik verilerine rastlanmıyorsa da; Tokat ilinde yetişen meyve türleri içinde *incir'den nar'a, zeytin'den fındığa* kadar çok sayıda, kendi ekolojisi dışında da yetişen meyve türlerine rastlanmaktadır (Anonim, 2024). Hatta özellikle ekolojik kuraklığın da etkisiyle nerede ise birkaç tür hariç (Turunçgiller gibi), Akdeniz iklimi meyve türlerine de, Tokat ekolojisi ev sahipliği yapmaya başlamış ve ekonomik olarak da yetiştiriciliği yapılı hale gelmiştir (Çizelge 3).

TOKAT İLİNDE MEYVECİLİK

Çizelge 3. Tokat ili, türlere göre meyve üretim miktarları(ton) (2024 yılı verileri)

Meyve Grupları	Tür/Çeşit	Üretim (ton)
Yumuşak Çekirdekli Meyve Türleri		
Diğer Elmalar		11.377
Elma	(Starking)	6.739
Elma	(Golden)	7.074
Elma	(Granny Smith)	6.819
Elma	(Amasya)	2.369
Elma toplam üretimi		34.378
Armut		8.873
Ayva		1.346
Muşmula		85
Trabzon Hurması		136
Yumuşak çekirdekli meyveler toplam üretimi		44.818
Sert Çekirdekli Meyve Türleri		
Kiraz		34.983
Şeftali		24.703
Erik		5.984
Vişne		5.874
Kızılcık		424
Nektarin		358
Kayısı		166
Zerdali		9
Sofralık Zeytinler		3
Sert çekirdekli meyveler toplam üretimi		72.504
Sert Kabuklu Meyve Türleri		
Ceviz		12.225
Fındık		3.467
Badem		548
Kestane		2
Sert kabuklu meyveler toplam üretimi		16.242
Üzümsü Meyve Türleri		
Çilek		2.213
Dut		1.715
İncir (Yaş)		160
Nar		184
Kivi		0
Üzümsü meyveler toplam üretimi		4.272
Genel Meyve Toplam Üretimi		137.836

Çizelge 3'e bakıldığında; en fazla üretim alanına (bağ hariç) sırasıyla ceviz, vişne, şeftali, kiraz ve elma sahip olmuştur. Türkiye sıralamasında ise vişne ve ceviz üretiminde de, 78. ve 9. Sırada olması oldukça sevindiricidir.

Tokat ili meyve türleri üretim miktarları açısından ele alındığında ise, Tokat ili toplam meyve üretimi yaklaşık 138 bin ton olup (Çizelge 3); bu üretim içinde en fazla üretimi yapılan türlerin sırasıyla elma, kiraz, ceviz, şeftali ve çilek olduğu görülmektedir (Şekil 3).

Tokat ilinde, en fazla üretim yapılan ilçeler arasında ise en **başta Merkez ilçe, Erbaa, Niksar, Pazar, Zile ve Turhal ilçeleri** olduğu görülmektedir (Çizelge 4). Bu ilçelerin ekolojik özelliklerine bakıldığında, özellikle düşük rakımlı (230-250 m, Erbaa ve Niksar gibi; 500-600 rakımlı Tokat Merkez ve Pazar ilçeleri gibi) ve oldukça ılıman yöreler olduğu görülmektedir.

Çizelge 4. Tokat ili, ilçelere göre toplam meyve üretim alanı ve miktarı

İlçeler	Meyve	
	Üretim alanı (ha)	Üretim miktarı (ton)
Almus	2.218	2.040
Artova	724	93
Başçıftlık	1.257	232
Erbaa	59.325	20.962
Merkez	68.199	126.210
Niksar	25.808	12.361
Pazar	8.134	6.900
Reşadiye	7.096	2.915
Sulusaray	400	413
Turhal	6.943	6.869
Yeşilyurt	1.245	230
Zile	9.209	10.007

Tokat ili meyveciliğinde, pek kayıtlarına rastlanmayan ancak, özellikle il ekonomisine çok ciddi katkıları olan **alıç, kızılıç ve kuşburnu** gibi meyve türleri nerede ise **Tokat ili için marka ürünler** haline gelmiştir.

Ülkemizde meyveciliğin, il özelinde Tokat meyveciliğinin de sürekliliğinin sağlanması, var olan çeşitliliğin geleceğe aktarılması; uygun genotiplerin seçilip muhafaza edilmesiyle mümkün olacaktır. Bu sebeptendir ki geleceğe aktarılması istenilen genotiplerin belirlenmesi, muhafaza altına alınması ve değerlendirilmesi oldukça önemlidir.

Ayrıca ülkemizde yetiştiriciliği yapılan dut, kızılıcık gibi üzüksü meyvelerde tip/genotip ve çeşit sayısının yerel olarak (***Tokat ili buna dâhil***) çok fazla olması ve üretim bölgelerinde bu tiplerin üretiminin arttırılması, bölgeler itibarıyla genotip/tiplerin standart çeşitlere dönüştürülmesini zorunlu hale getirmektedir (Güleryüz, 1977).

Özellikle gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de insan sağlığı açısından büyük öneme sahip antioksidan kapasitesi yüksek meyvelere ve bu meyvelerden elde edilen ürünlere olan ilgi gün geçtikçe artmaktadır (Scheerens, 2001).

Bitki miktarının çeşitliliği açısından zengin olan ülkemizde, özellikle Tokat yöresinde kültüre alınan meyvelerin yanında büyük bir kısmı üreticilerimiz tarafından tanınan ancak yetiştiriciliği yapılmayan, kendiliğinden doğal olarak yetişen birçok yabani meyve türü bulunmaktadır. Az bulunan ve sağlık açısından oldukça önemli olan ***kuşburnu, alıç ve kızılıcık*** gibi yabani meyvelerin birçoğu, taze tüketildiği gibi, hem ev ölçeğinde hem de endüstriyel alanda reçel, marmelat gibi ürünlere de işlenmekte ve bu ürünler dış pazarda da yüksek fiyatlardan alıcı bulabilmektedir (Kökosmanlı ve Keleş, 2000).

Bütün bu gelişmelere rağmen, *sinderella hikâyelerindeki* meyvelerin bir kısmı kaybolup gitmiştir. Bazı meyveler, eskiden popülerdi ve geniş alanlarda yetiştiriciliği yapıyordu, zamanla unutuldu. Bunlar arasında, örneğin, ***sycamore inciri, muşmula, üvez, ayva ve Asya elması (M. asiatica)*** sayılabilir.

Tokat ilinde özellikle yüzlerce yıldır var olan, ancak kaybolmaya yüz tutmuş ***muşmula ve üvez*** gibi meyve türlerinin de, yeniden tarıma kazandırılması amacıyla çok sayıda akademik çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Bunun sonucu olarak yeniden bu ürünlere yoğun bir talep oluşmuştur.

Muşmula, ticari olarak yetiştirildiği ülkelerde (Almanya, Hollanda gibi) iri meyveli 'Hollandia', 'Royal', 'Nottingham', 'Dutch' (bu çeşidin sinonimleri; 'Giant' ve 'Monstrous'), 'Russian', 'Breda Giant' ve 'Large Russian' gibi birkaç ticari çeşidi de bulunmaktadır (Phipps ve ark., 2003; Glowinski,1991).

Dünya’da var olan az sayıdaki ticari çeşitlerin yanı sıra, ülkemizde de 2007 yılında ‘İstanbul’ ve ‘İtalyan’ adlı yerel çeşitlerin tescil edildiğine kayıtlarda rastlanmıştır (Anonim, 2007). Muşmula türleri içerisinde meyvesi tüketilen *M. germanica* L. türü daha çok Marmara Bölgesi, Batı Karadeniz ve Ege Bölgelerinde yaygın olarak yetişmektedir. Karadeniz Tarım Bölgesi içinde sınır ağacı şeklinde, ev bahçelerinde ya da ormanlık sahalar içerisinde münferit olarak yetişme alanları bulmuştur (Anonim, 2010). Ülkemizde son yıllarda az da olsa üretim miktarlarına, kayıtlarda rastlanmaktadır. Dünya’da ise, Güney-Batı

Asya ve Güney Doğu Avrupa üzerinde doğal olarak yayılış gösterir. Muşmula'nın yaklaşık 3000 yıl önce İran'ın kuzeyinde yetiştirildiğine dair kayıtlara rastlanmaktadır. Milattan 200 yıl önce Roma ve 700 yıl önce de Yunanistan'a getirildiği bildirilmektedir. Bununla birlikte 17. ve 18 yüzyıla kadar diğer meyvelerin gölgesi altında kalmıştır. Günümüzde ise, ancak sınırlı alanlarda kültürü yapılmaktadır (Yılmaz ve Gerçekcioğlu, 2013).

Tokat'ta muşmula türünde yürütülen bir araştırmada; 6 ilçe ve köyleri taranmış 2605 adet muşmula populasyon varlığı belirlenmiş olup, bitki dağılımının haritası çıkarılmıştır. Bu populasyon içinden de ön seleksiyon aşamasında toplam 293 adet muşmula genotipi seçilmiştir. Amaca uygun olarak selekte edilen genotiplerin tür teşhisleri de yapılmış ve tamamının *Mespilus germanica* L. türü olduğu belirlenmiştir (Selvi, 2013). Bu amaçla yürütülen bu araştırmada, seleksiyon 1 aşaması tamamlanmış olup, genotipler kontrol parselinde koruma altına alınmıştır. Çeşit adayı olarak belirlenen ve seleksiyon 2' aşaması hazırlığı tamamlanan 60NT001, 60NA001, 60NA003, 60NH005, 60NH002, 60EK004, 60EK010, 60EK014, 60PM002, 60PA058 ve 60TH001 genotiplerinin ileriki yıllarda daha detaylı ve tescil çalışmaları yürütüleceği belirtilmiştir.

Benzer şekilde, üvez konusunda da Tokat koşullarında yürütülen bir çalışmada; Tokat ili merkez ve ilçeleri ile köylerinde yapılan seleksiyon çalışması ile belirlenen, üvez genotiplerinin bazı bitkisel özellikleri incelenmiştir. Seçilen genotiplerin coğrafi konumları 680 - 891 m yükseklikler arasında bulunmuştur. Çiçeklenme dönemleri genel olarak nisan-mayıs aylarında olmuş, iki genotipte haziran ortalarına kadar devam etmiştir. Diğer yumuşak çekirdekli meyve türlerine göre farklı tomurcuk yapısına sahip olan üvez genotiplerinde, bir tomurcuktan çıkan ortalama çiçek sayıları 60.54-162.46 adet olarak tespit edilmiştir. Genotiplerin ortalama meyve ağırlıkları 9.69-20.07 g arasında, meyve çapları 25.20-34.35 mm arasında, meyve boyu ise 22.02-28.38 mm arasında değişmiştir. Ağaçların tahmini yaşları 8 - 100 arasında, tahmini ağaç boyları 4 - 16 m arasında değişmiştir. Büyüme şekilleri genel olarak dik, yayvan ve sarkık olarak görülmüştür. Dip sürgünü verme eğilimleri bakımından 2 genotip kuvvetli eğilimli, 1 genotip orta eğilimli olarak, diğer genotiplerin tamamı ise dip sürgünü vermeyen özellik göstermiştir. Tokat ili, ilçe ve köylerinde yapılan seleksiyon çalışmasında seçilen genotiplerin, bazı bitkisel özelliklerine ait bu bilgiler, kaybolmaya yüz tutan bu meyve türünün koruma altına alınması ve tüketime sunulabilecek çeşitlerin elde edilmesi bakımından oldukça önemlidir. Seleksiyon çalışması sonucu değerlendirilmeye alınan bu genotipler ayrıca Gaziosmanpaşa Üniversitesi, araştırma ve uygulama bahçesinde koruma altına alınmıştır. Çeşit

adayı olarak belirlenen ve seleksiyon 2 aşaması hazırlığı tamamlanan 60PÜ07, 60PD08, 60PE23, 60PE70, 60PBE07, 60TG12, 60TM10, 60TM14, 60NB01, 60NB02 genotiplerinin ileriki yıllarda tescil çalışmaları da yürütüleceği belirtilmiştir (Atasever ve Gerçekcioğlu, 2013).

Kuşburnu da Tokat ili için oldukça önemli ticari bir ürün haline gelmiştir. Sanayii sektörünün oldukça önemli bir ürünü olup, İl ve ülke ekonomisine çok ciddi katkıları vardır. Kapama bahçeleri olmamakla birlikte, tamamı doğadan toplanan organik bir meyvedir.

Kuşburnu'nun MÖ 5000 yıllarda kayıtlarına rastlanmakta ve eskiden beri meyvelerinin, Mısırlılar, Yunanlar ve Romalılar tarafından hem halk hekimliğinde hem de beslenme amaçlı kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca, kuşburnu bitki çayı savaşlarda yaralı askerlerin tedavisinde kullanılmış, 18. yüzyılda İngilizler, meyvelerini güçlü bir antioksidan kaynağı olduğunu (Yüksek C-vitamini içeriği) keşfetmişler, yaralanmalara ve hastalıklara karşı koruyucu gıda olarak kullanmaya başlamışlardır (Güneş 1997; Güteryüz ve Ercişli, 1996). Yine eski çağlarda, iltihaplı çiban ve yaralara, kan tükürmelerine, diş eti kanamalarına, böbrek, mesane ve safra taşları, tenya, yılanık, şeker hastalığı ve ishale karşı da kullanılmıştır. Angine De Poitrine; mide yanması, böbrek rahatsızlıklarının tedavisi ve kuvvet şuruplarının hazırlanmasında kuşburnundan yararlanmıştır. Ülkemizde de hemoroide, egzamaya, ateşli hastalıklara ve ishale karşı kullanıldığı pelte, jöle, soğuk içecek ve çay v.b şekillerde tüketildiği belirtilmektedir (User, 1967; Yamankaradeniz, 1983).

Kuşburnu, beslenme ve tıbbi değerinin yanı sıra, süs bitkisi, çit bitkisi, erozyon önleyici bitki olarak ta kullanılmaktadır. Bitkisi, 1.5-3.5 metre kadar olabilir, yapraklarını döken çalı formunda bir bitkidir. Çok az genotipi dikensizdir. Kökleri oldukça derine inebilir (4 m kadar). Çoğunlukla kendine verimli, çiçekleri tür ve genotiplere bağlı olarak açık kırmızı, pembe, sarı, beyaz birçok renkte olabilir, erseliktir. Meyveleri, sarı, turuncu ve mor renkte hatta siyah renkte olabilir, içi ve dışı tüylü/tüysüz olabilir (Güneş 1997; Güteryüz ve Ercişli, 1996).

Meyveleri oldukça besleyici olup, C-vitamini içeriği en yüksek meyve türlerinden biri kabul edilir. C-vitamini içeriğinin 50-5000 mg/100g, Ca 94-138 mg/100 g, Mg 56-124 mg/100 g, Na 1.0-5.9 mg/100 g, K 461-795 mg/100 g, P 337-834 mg/100 g, K, P, E vitamini, karatoneid ve fenolik bileşikler açısından da oldukça zengin olduğu belirtilmektedir (Yamankaradeniz, 1983; Chrubasik ve ark., 2006; Leahu ve ark., 2014; Güteryüz ve Ercişli, 1996).

Kuşburnu, marmelat ve reçeli başta olmak üzere, çayı ile pasta, ekmek ve çorba gibi gıdaların üretiminde ise yan katkı maddesi olarak ta değerlendirilmektedir (Biçer ve Kar, 2013).

Türkiye’de özellikle bazı bölgelerde (Karadeniz, Marmara ve İç Anadolu bölgelerinde, Amasya, Tokat, Giresun, Ordu, Trabzon, Rize, Artvin, Erzurum, Sivas, Erzincan ve Kayseri olmak üzere illerinde) marmelat olarak tüketimi oldukça yaygındır. Türkiye kuşburnu üretimine ait kayıtlara son yıllarda rastlanmaktadır. BÜGEM verilerine göre, 2022 yılında Türkiye’de 347.38 hektarlık alanda kuşburnu yetiştirildiği, üretimin ise 162,2 ton olduğu belirtilmektedir. Meyve fiyatları yıllara göre değişiklik gösterir. 2020 yılı kilogram başına 5-10 TL, kurutulmuş üründe ise kilogram başına 20-30 TL arasında satılmaktadır (Anonim, 2022 ve 2022a). Yaptığımız tespitlere göre, 2024 yılı fiyatları ise 40-50 TL/kg arasında yok satmıştır. Tokat’ta kuşburnu ticari firmalardan Dimes, Türsant, Özkaleli, Mufi gibi gıda işletmeleri ile birçok küçük ölçekli imalathanelerde üretilip, satılmaktadır (Güneş, 2008; Sayılı ve ark., 2010).

Ülkemizin farklı bölgelerinde çok sayıda kuşburnu seleksiyonu çalışmaları yapılmış ancak bu çalışmalar sadece seleksiyon-I aşamasında kalmıştır. Sadece, ‘Yıldız’ ve ‘Gerçekcioğlu! çeşitleri seleksiyon-II aşaması tamamlanmış çalışmalarını oluşturmuştur.

Yine 2 tescilli çeşitten Yıldız kuşburnu çeşidiyle ilgili “Ümitvar Bir Kuşburnu (*Rosa canina*) Genotipinin Farklı İki Lokasyondaki Fenolojik, Morfolojik ve Pomolojik Özellikleri” şeklinde bir yüksek lisans çalışmasıyla ilk adaptasyon çalışması yürütülmüştür (Güneş ve ark., 2017).

Bu meyve türlerinin birçoğu yöresel olarak kalmışlardır. Bununla birlikte son yıllarda, bazı ***Ribes türleri*** (Bektaşi üzümü, kırmızı ve siyah frenküzümü) ve ***Asya Trabzon hurması gibi türler*** Amerikada, Avrupa ve Asya’da ve Türkiye’de de Trabzon, Ordu, Antalya, Tokat vb. illerde ticari ürün haline gelmiştir.

Ülkemiz için henüz yeni bir meyve türü olan aronya’nın, optimum yetiştirme koşulları, optimum derim zamanı, optimum depolama koşulları ile yapısında bulunan insan sağlığına yararlı bileşiklerin derim sonrası dönemde en iyi korunabildiği koşullar konusunda araştırmalara gereksinim vardır. Aronya meyvelerinin derim ve optimum derim zamanı meyve özellikleri hakkında ilk detaylı araştırma Poyraz Engin (2020) tarafından, Yalova koşullarında yetiştirilen iki farklı çeşit üzerinde yürütülmüştür. Bu konuda en kapsamlı çalışma 2017 yılında başlayan “Aronya (*Aronia melanocarpa* (Michx) Elliot) ve Mürver (*Sambucus nigra* L.) Meyve Türlerinin Farklı Ekolojilerde Yetiştiriciliği, Meyve Karakteristik Bileşenleri ve Biyoyararlılığının İncelenmesi” olup, 2022 yılında

sonuçlandırılmıştır (Engin ve Boz, 2019; Engin ve Mert, 2019). Benzer konuda yapılan akademik anlamdaki yine en kapsamlı çalışma Engin(2020)'in “‘Nero’ ve ‘Viking’ Aronya (*Aronia melanocarpa* (Michx) Elliot) Çeşitlerinin Agromorfolojik Özellikleri ve Farklı Olgunluk Seviyelerindeki Meyve Kalite Parametlerinin Belirlenmesi” adlı doktora çalışması olup, adaptasyon çalışmalarına yenileri eklenmektedir.

“Süper meyve” olarak adlandırılan aronya oldukça yüksek miktarda antosiyanin ve flavonoidler içermektedir. Aynı zamanda antioksidanlar, fenoller, mineraller ve vitaminler yönünden de zengindir. Aronya meyvelerinin insan sağlığı üzerindeki olumlu etkilerinden dolayı oldukça rağbet görmektedir. İçerdiği polifenoller ile kalp hastalıkları ve kanseri önleme, kandaki kolesterol seviyesini dengede tutarak damar tıkanıklığı ve pıhtı oluşumunun önüne geçme potansiyeline sahiptir (Jurikova ve ark., 2017). Özellikle 50 yaş üzerindeki hastalarda 6-8 hafta süresince aronya tüketimi, kan basıncını düzenlemekte ve düşürmektedir (Hawkins ve ark., 2021). İnsülin tepkisini geliştirmektedir. Meyveler, insan vücudunda kardiyolojik özelliklerin korunmasına olanak sağlayan anti-inflamatuvar aktivitelere sahiptir (Jurikova ve ark., 2017). Ayrıca aronya meyveleri, insan vücudunda oksidatif stresi azaltan antioksidatif etkilere sahiptir (Shahin ve ark., 2019).

Ülkemizde ilk kez 2012 yılında başlayan aronya yetiştiriciliği çalışmaları sonunda, 2017 yılında Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü tarafından ‘Nero’ ve ‘Viking’ çeşitlerine ait sertifikalı fidanlar üretilmeye başlanmıştır. İlk ticari aronya bahçesi, 2017 yılında Kırklareli de 60 da ve Manisa’da 50 da olarak kurulmuştur (Poyraz Engin, 2020, Poyraz Engin ve Mert, 2019’a ve 2019b).

Ülkemiz için yeni bir üzüksü meyve olan aronya’ya olan talep ve yetiştiriciliği son yıllarda giderek artmaktadır. T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü, bünyesinde içinde Orta Karadeniz Geçit Kuşağı Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü’nün de olduğu; “Aronya (*Aronia melanocarpa* (Michx) Elliot) ve Mürver (*Sambucus nigra* L.) Meyve Türlerinin Farklı Ekolojilerde Yetiştiriciliği, Meyve Karakteristik Bileşenleri ve Biyoyararlılığının İncelenmesi” adlı bir proje, içinde Tokat’ında olduğu 4 farklı ilde, 2017-2021 yılları arasında yürütülmüş ve sonuçlandırılmıştır. Dört farklı il içinde, en başarılı sonucun, Tokat ekolojisinden alındığı raporlarda belirtilmiştir.

2. TÜRKİYE VE TOKAT MEYVECİLİĞİNİN GELECEKTEKİ DURUMU

İslah çalışmaları ile yeni bireyler elde edilirken, eskiden var olan türlerin de korunması yoluna gidilebilmelidir. Meyve kültürünün gelişmesinde, genetik değişiklikler ve kültürel uygulamalar arasında etkileşimin sağlanması esastır.

Gerçekten birçok meyvede, istenilen özellikleri içeren türler keşfedilmiş, kültürel çalışmalar ile bunların daha yukarılara ulaştırılması için yoğun çabalar harcanmıştır. Bu kültürel çalışmalar; yapay tozlaşma, hastalıklara dayanıklı çeşit kullanımı, anaç kullanarak ağaç büyüklüğünün sınırlanması, hastalık kontrolünde etkili yöntemler, kompleks yapılı ilaç kullanımı, meyve büyüklüğü kontrolü, yıllık ürün miktarında elle ya da kimyasal kullanarak meyve ve çiçek seyrletmesi, büyüme regülatörleri(düzenleyicileri) ile meyvenin kontrolü geniş çapta uygulanan budama ve terbiye sistemleridir. Yine de her türde aynı düzeylerde başarıyı yakalamak halen mümkün olamamıştır. Bununla birlikte, *Prunus*'larda, çileklerde ve maviyemişlerde daha başarılı sonuçlar alınmıştır.

Moloküler genetiğin avantajı, geleneksel meyve ıslahı esaslarındaki bazı sınırlamaların üstesinden gen transferi ve moloküler işaretleyici ile gelebilir ve bu sayede çeşitli kaynaklardan alınan bireysel genler, genetik kombinasyonların içerisine, onların yapısını bozmadan ilave edilebilir.

SONUÇ

Meyvelerin çoğu, **tatlığın ve asitliğin kombinasyonu ile aromatik bileşenlerin lezzeti olarak tanımlanır**. Meyveleri kaliteli olan türler, yabani türlerin arasından seleksiyonla seçilmiştir. Birçok meyve türü kabul görmüş, kendine özgü tekniklerle yetiştiriciliği yaygınlaşmıştır.

Maviyemiş, Trabzon hurması, alıç, kızılcaık, kuşburnu, kivi gibi meyveler, kültüre alınmadan çok önce de tanınıyor olmasına rağmen, yaygın olarak kültürü ancak günümüzde yapılabilmektedir.

Maviyemiş, Kuzey Amerika'da bilinmekle birlikte, ancak, 19. yüzyılda kültürü yaygınlaşmıştır. **Meyve türlerinin kültürünün yaygınlaşmasında su kaynakları oldukça önemli rol oynamıştır. Maviyemiş** tarımı son zamanlarda Şili'de de kabul görmüştür.

Kivi, Çin'e özgü çift evcikli bir bitki (asma) olmasına rağmen, orada kültürüne rastlanmadığı belirtilmektedir. Çin'de 8. yüzyıl da veya çok daha evvelki dönemlerde bulunduğu söyleniyor. İngiltere ve Kuzey Amerika'da 20. yüzyılda tanınmaya başlanmış, ancak **Yeni Zelanda** da yetiştiriciliği daha yaygın hale gelmiştir. Yine kivi meyvesi, ABD ve İngiltere'de yetiştiriciliğinin

azaldığı yıllarda desteklerle ayakta kalmıştır. Yeni Zelenda ve dışındaki kivi yetiştiricileri, iyi bir tozlanma için tozlayıcı çeşitle birlikte, bir tel sistemi üzerinde terbiye ve budamayı kapsayan bir yetiştiricilik sistemi üzerinde çalışmışlardır. Tohumlardan seçilen dişi (**Hayward**) ve erkek (**Bruno**) klonları, **Çin'den Yeni Zelenda'ya** getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda ise yetiştiricilik ve diğer konularda bir hayli ilerleme sağlanarak pazarı gelişmiş, teknolojisi hızla transfer edilmiş ve **kivi 25 yıldan az bir sürede bir dünya meyvesi olmuştur.**

Maviyemiş ve kivi gibi meyve türleri belki de yüzyıllardır yabancıları toplanarak tüketildiğinden, kültürü oldukça geç yapılmıştır. Benzer şekilde; alıç, kuşburnu, kızılıçık, üvez, muşmula, turnayemişi (**cranberry-Vaccinium oxycoccus**) ve **lingonberry'de (Vaccinium vitis-idaea)** gibi meyve türleri de, teknolojiye de bağlı olarak ortaya çıkan yoğun talepler nedeniyle, çeşitleri ıslah edilerek kültürü yaygınlaşmaktadır.

Yoğun seleksiyon ve melezleme ıslah çalışmaları bu ürünlerin günümüzde geniş bir endüstri sahasına yayılmasını sağlamıştır. **Yukarıda da belirtilen ve Tokat ekolojisinde de rastlanan ve yok olmaya yüz tutmuş meyve türleri kültürü yapılı hale gelmiştir.** Ancak bununla birlikte, yine de çok sayıda meyve türünün halen kültürü yapılamamaktadır (Gerçekcioğlu ve ark., 2023). Gelecekte de genetik kaynakların korunması adına, bu tür çalışmalara ara ve rilmeksizin devam edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, S., Ayfer, M., Fidan, Y., Köksal, İ., Çelik, M., Abak, K., Çelik, M., Kaynak, L., & Gülşen, Y. (1987). *Genel Bahçe Bitkileri*. A.Ü. Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, No: 4. Ankara.
- Ağaoğlu, Y. S., & Gerçekcioğlu, R. (2013). *Üzümsü Meyveler*. Tomurcuk Bağ Ltd. Şti. Ankara.
- Anonim. (2007). *5553 Sayılı Tohumculuk Kanununa Tabi Tohumluk Çeşitleri Hakkında Tebliğ* (Tebliğ No: 2007/33). Resmî Gazete, 12.07.2007 (Sayı: 26580).
- Anonim. (2022). *Kuşburnu Fizibilite Raporu ve Yatırımcı Rehberi*. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü.
- Anonim. (2022a). *Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü (BÜGEM)*. <https://www.tarimorman.gov.tr/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler> (Erişim tarihi: 2022).
- Anonim. (2022b). *Coğrafi Yapı*. T.C. Tokat Valiliği, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü. <https://tokat.csb.gov.tr/Cografı-Yapı-İ-121> (Erişim tarihi: 2022)
- Anonim. (2024a). *Tokat Merkez İlçe Meteoroloji Müdürlüğü İklim Verileri*.
- Anonim. (2024b). *Bitkisel Üretim İstatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim-Istatistikleri-2024-53447> (Erişim tarihi: 2024)
- Anonim. (2024). *Tokat İli Bitkisel Üretim Kayıtları*. T.C. Tokat Valiliği, Tarım ve Orman İl Müdürlüğü, Koordinasyon ve Tarımsal Veriler Şube Müdürlüğü. <https://tokat.tarimorman.gov.tr/> (Erişim tarihi: 2024)
- Atasever, Ö., & Gerçekcioğlu, R. (2013). Tokat Ekolojisinden Selekte Edilen Üvez (*Sorbus Domestica* L.), Genotiplerinin Bazı Bitkisel Özellikleri. *TABAD*, 6(2), 97–101.
- Bıçer, A., & Kar, F. (2013). Experimental Investigation Of Drying Behavior Of Rosehip In A Cyclone-Type Dryer. *International Journal of Nutrition and Food Engineering*, 7(6), 419–423.
- Chrubasik, C., Duke, R. K., & Chrubasik, S. (2006). The Evidence For Clinical Efficacy Of Rose Hip And Seed: A Systematic Review. *Phytotherapy Research: An International Journal Devoted to Pharmacological and Toxicological Evaluation of Natural Product Derivatives*, 20(1), 1–3.
- Engin, S., & Boz, Y. (2019a). Türkiye ve Dünyada Aronya (*Aronia Melanocarpa* (Michx) Elliot) Yetiştiriciliği. *Bahçe*, 48(Özel Sayı 1), 247–252.
- Engin, S., & Mert, C. (2019b). Determination Of Fruit Growth İn 'Nero' And 'Viking' Aronia Cultivars. *Acta Horticulturae*, 1265(25), 179–186.
- Gerçekcioğlu, R., & Esmek, İ. (2005). Comparison Of Different Blackberry (*Rubus Fruticosus* L.) ultivars İn Tokat, Turkey. *Journal of Applied Sciences*, 5(8), 1347–1377.
- Glowinski, L. (1991). *The Complete Book Of Fruit Growing İn Australia*. Thomas C. Lot-hian Pty Ltd, Port Melbourne, Victoria.

- Güleryüz, M., & Ercişli, S. (1996). Kuşburnu Yetiştiriciliği. In *Kuşburnu Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 103–117).
- Güleryüz, M. (1977). *Erzincan'da Yetiştirilen Bazı Önemli Elma ve Armut Çeşitlerinin Pomolojileri ile Döllenme Biyolojileri Üzerinde Araştırmalar* (Ziraat Fakültesi Yayın No: 229). Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Erzurum.
- Güneş, M. (1997). *Tokat Yöresinde Doğal Olarak Yetişen Kuşburnuların (Rosa Spp.) Seleksiyon Yoluyla Islahı ve Çelikle Çoğaltılması Üzerine Bir Araştırma* (Doktora tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Güneş, M. (2008). *Kuşburnu Yetiştiriciliği*. Akkuş ve Köyleri Çiftçi Eğitim ve Danışmanlık Merkezi Projesi Uygulama ve Ders Kitabı. TR 90 Düzey 2 Kalkınma Bölgesi Programı (Tr0502.02/LDI/123), Akkuş, Ordu.
- Güneş, M., Güneş, S., & Dölek, Ü. (2017). 'Yıldız' Kuşburnu Çeşidinin Bazı Fenolojik, Pomolojik ve Morfolojik Özellikleri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 34(1), 170–178.
- Hawkins, J., Hires, C., Baker, C., Keenan, L., & Bush, M. (2021). Daily Supplementation With Aronia Melanocarpa (Chokeberry) Reduces Blood Pressure And Cholesterol: A Meta-Analysis Of Controlled Clinical Trials. *Journal of Dietary Supplements*, 18(5), 517–530.
- Jurikova, T., Mlcek, J., Skrovankova, S., Sumczynski, D., Sochor, J., Hlavacova, I., Snopek, L., & Orsavova, J. (2017). Fruits Of Black Chokeberry (Aronia Melanocarpa) In The Prevention Of Chronic Diseases. *Molecules*, 22(6), 944.
- Kökösmanlı, M., & Keleş, F. (2000). Erzurum'da Yetiştirilen Kızılcık Meyvesinin Marmelat ve Pulpa İşlenerek Değerlendirilmesi. *Gıda*, 25(4), 289–298.
- Leahu, A., Damian, C., Oroian, M., Ropciuc, S., & Rotaru, R. (2014). Influence Of Processing On Vitamin C Content Of Rosehip Fruits. *Animal Science and Biotechnologies*, 47(1), 116–120.
- Özbek, S. (1987). *Genel Meyvecilik* (Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Ders Kitabı No: 31). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Phipps, J. B., O'Kennon, R. J., & Lance, R. W. (2003). *Hawthorns And Medlars*. Royal Horticultural Society, Cambridge, U.K.
- Poyraz Engin, S., & Mert, C. (2020). The Effects Of Harvesting Time On The Physicochemical Components Of Aronia Berry. *Turkish Journal of Agriculture and Forestry*, 44. <https://doi.org/10.3906/tar1903-130>
- Sayılı, M., Adıgüzel, F., & Gözener, B. (2010). Tokat İli Merkez İlçede Kuşburnu Ürünleri Durumları ve Tüketimde Etkili Faktörlerin Belirlenmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 16(2), 33–43.
- Scheerens, J. C. (2001). Phytochemicals And The Consumers: Factors Affecting Fruit And Vegetable Consumption And The Potential For Increasing Small Fruit In The Diet. *HortTechnology*, 11, 547–556.

- Selvi, B. (2013). *Tür Teşhisleri*. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü.
- Shahin, L., Phaall, S. S., Vaidyal, B. N., Brown, J. E., & Josheel, N. (2019). Aronia (Chokeberry): An Underutilized, Highly Nutraceutical Plant. *Journal of Medicinally Active Plants*, 8(4), 46–62.
- User, E. T. (1967). Memleketimizde Orta ve Kuzey Anadolu'da Yetişen Kuşburnunun C Vitamini Bakımından Durumu ve Bununla İlgili Halk Gelenekleri Hakkında Bir Araştırma. *Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, 27(1), 39–60.
- Yamankaradeniz, R. (1983). Farklı Oluşum Aşamalarındaki Kuşburnu (*Rosa Spp.*)'Nun Fiziksel ve Kimyasal Nitelikleri. *Gıda*, 8(4), 151–156.
- Yılmaz, A., & Gerçekcioğlu, R. (2013). Tokat Ekolojisi Muşmula (*Mespilus Germanica L.*) Popülasyonu ve Dağılımı. *TABAD*, 6(2), 15–18.

TOKAT İLİ SEBZECİLİĞİ ÜRETİM POTANSİYELİ, SORUNLARI ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Necdettin SAĞLAM*

GİRİŞ

Evliya Çelebi'nin; "Bu havası hoş şehrin dört tarafında bahçe ve bostanlar içinden sular akar", ifadeleri ile tanımladığı gibi Tokat ili farklı rakımlara sahip ve ortalarından ırmaklar akan Niksar, Erbaa ve Kazova ovaları ile tarımsal faaliyetin her koluna olduğu gibi sebze yetiştiriciliği içinde uygun ekolojik koşullara sahip bulunmaktadır.

Bu nedenle Tokat ili köklü bir sebzeçilik kültürüne sahiptir. Bu potansiyeli sanayi ile buluşturmak amacıyla 1970'li yıllarda Merkez İlçe ve Niksar'da konserve ve salça fabrikaları kurulmuştur. Halen farklı ölçeklerde sebzeyle ilgili sanayi kuruluşları bulunmaktadır. Sebze üretimi genel olarak aile işletmeciliği şeklinde olsa da sayıları sınırlı da olsa yeşillik üretimine dayalı geniş alanlarda üretim yapan profesyonel işletmeler bulunmaktadır.

Sebzeçilik üzerine ilk araştırmalar o zamanki adı ile Tarım bakanlığına bağlı olarak 1963 yılında kurulan Tokat Bölge Sulu Ziraat Deneme İstasyonunda başlamıştır. Bu kurum birçok isim değişikliğinden sonra 2015 yılından itibaren **Orta Karadeniz Geçit Kuşağı Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü** ismini alarak faaliyetlerine devam etmektedir.

1982 yılında Cumhuriyet Üniversitesine bağlı olarak açılan Tokat Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Sebze Yetiştirme ve Islahı Anabilim Dalı bünyesinde Tokat ili sebzeçiliğinin potansiyelini artırmak amacıyla sırık domates yetiştiriciliği (Sağlam ve Yazgan 1995, 1997a, 1997b) başta olmak üzere açık alan, örtü altı yetiştiriciliği ve birçok biyoteknolojik (Geboloğlu ve ark., 2017) araştırma yapılmıştır.

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fak. Bahçe Bitkileri Bölümü, Tokat e-mail: necdettin.saglam@gop.edu.tr Orcid No: 0000-0002-1414-1141

Bu çalışmalar ile Tokat sebze üretim miktarının artırılması, birim alana verimin artırılması, erkencilik sağlanması, üretim desenine yeni ürünlerin eklenmesi, örtü altı yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılması, modern fide üretiminde model oluşturulması, madımağın kültüre alınması (Yazgan ve Sağlam, 1992) vb. alanlarda önemli katkılar sunulmuştur.

Bu katkılar ile Tokat ili sebzeciliği hem Türkiye sebzeciliğine önemli katkılar sunmuş hem de Orta Karadeniz Bölgesinde parlayan bir yıldız haline gelmiştir (Şahin ve Geboloğlu, 2020). Ancak 2010 yılı sonrası Ortadoğu'da savaşların yaygınlaşması Tokat domatesinin bu pazarlara ulaşımını engelleyerek pazar kaybına neden olmuştur.

Diğer taraftan Tarım Bakanlığının uyguladığı KÖYDES projesi ile Toros yaylalarının sulu tarıma açılması sonucu Toros yaylalarında yayla sebzeciliği, özellikle sırık domates yetiştiriciliği yaygınlaştığı için daha önce güney illerimize Ağustos-Eylül aylarında domates pazarlayan Tokat ili tekrar pazar kaybı yaşamıştır ve yeni pazarlar oluşturulamamıştır. Bu sorunlar Geboloğlu ve ark., tarafından 2011 yılında yapılan bir çalışma ile belirlenmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Fiyatların düşmesi sonucu üreticiler pazar problemi olmayan dane mısır vb. diğer ürünleri tercih etmeye başlamışlardır. Pazar kaybı dışında Tokat ili sebzeciliğinde alan ve üretim miktarının azalmasının önemli bir nedeni de Tokat ili sebzeciliğinde kullanılan sebze fidelerinin Adana, Mersin, Antalya gibi güney ilerimizde hijyenik koşullarda yetiştirilmemesinden kaynaklı fidelerin hastalık ve zararlılar ile bulaşık gelmesi sonucu (Belgüzar ve ark., 2016) virüs ve bakteri kaynaklı hastalıklar ile Tuta zararlısının epidemi yapması sonucunda plantasyonlar ya tamamen ölmüş ya da ürünlerin kalitesini olumsuz etkileyerek pazar değeri olmayan ürünlerin oluşmasına neden olmuştur.

Tokat ili çok yüksek sebze potansiyeline sahiptir. Tokat sebzeciliğinin sorunları ve çözüm önerileri dikkate alınırca ülkemiz sebze üretiminde tekrar hak ettiği önemli konuma yükselebilir.

1. TOKAT İLİ SEBZE ÜRETİM POTANSİYELİ

Ülkemizde 2024 yılı verilerine göre 740.685 ha alanda sebze yetiştiriciliği yapılmakta ve 33.6 milyon ton sebze üretimi ile ülkemiz Dünya'da 4. sırada bulunmaktadır (Anonim, 2024a).

Tokat ilinde ise toplam 391.324 ha tarım arazisinin 12.784 ha (%3,27) açık alan ve 98 ha (%0,03) örtü altı olmak üzere toplam 12.882 ha alanında 41 sebze türünde ticari üretim yapılmakta ve 488.972 ton sebze üretilmektedir.

Tablo 1. Tokat İli Sebze Üretiminin Yıllara Göre Değişimi (Anonim, 2024b)

Yıl	Üretim Alanı (ha)	Üretim Miktarı (ton)
1990	12.625	325.701
2000	22.185	590.634
2010	17.742	810.456
2020	19.353	771.467
2024	12.784	488.972

Tokat ili sebze üretimi alan ve miktarlarının yıllara göre değişimine baktığında; 1990 yılında sebze üretim alanı 12.625 ha, üretim miktarı ise 325.701 ton olup 2000 yılında üretim alanı 9.560 ha artarak 22.185 ha olmuş üretim miktarı ise 264.933 ton artarak 590.634 tona ulaşmıştır.

Üretim alan ve miktarının artması büyük oranda sırik domates üretiminin tercih edilmesinden kaynaklanmış olabilir. 2010 yılında üretim alanı üretim alanı azalmasına rağmen üretim miktarı artış meydana gelmiştir. Bu durum birim alana verim miktarı yüksek olan sırik domates yetiştiriciliğinin yaygınlaşmasından kaynaklanmış olabilir.

2020 yılında üretim alanında tekrar artış meydana gelmesine rağmen üretim miktarı azalmıştır. 2024 yılına gelindiğine ise üretim alanı 1990 yılı düzeylerine gerilemiş ancak üretim miktarı 163.271 ton daha fazladır.

Üretim alanının azalması Tokat sebze üretiminin lokomotifi olan sırik domates yetiştiriciliğinde yaşanan pazarlama problemleri ve güney illerimizden getirilen hastalık ve zararlılarla bulaşık gelen hazır fideler nedeniyle özellikle virüs hastalıklarının ve tuta zararlısının epidemi yapmasından kaynaklanmış olabilir.

2024 yılındaki üretim miktarının 1990 yılına göre yüksek olması üretim tekniklerindeki ilerlemeler, yöreye uygun ıslah edilmiş çeşitlerin yetiştirilmesi ve örtü altı alanlarının yaygınlaşmasından kaynaklanmış olabilir (Tablo 1).

Tablo 2. Tokat İli Sebze Üretiminin İlçelere Göre Dağılımı (Anonim, 2024b)

İlçe	Üretim Miktarı (ton)
Merkez	152.478
Turhal	87.392
Erbaa	78.170
Zile	59.535
Pazar	58.695

NECDETTİN SAĞLAM

Niksar	47.933
Almus	3.008
Reşadiye	731
Sulusaray	372
Artova	337
Yeşilyurt	229
Başçiftlik	92
Toplam	488.972

Tokat ili sebze üretiminin ilçelere göre üretim dağılımına bakıldığında en fazla üretim 152.478 ton ile Merkez ilçe, 87.392 ton ile Turhal, 78.170 ton Erbaa, 59.535 ton ile Zile, 58.695 ton ile Pazar ve 47.933 ton Niksar ilçelerinde yapılmaktadır.

Coğrafi konumları, ekolojik koşulları, arazi varlıkları, su kaynakları, nüfus vb. nedenlerle en az üretim ise 3.008 ton ile Almus, 731 ton ile Reşadiye, 372 ton ile Sulusaray 337 ton ile Artova, 229 ton Yeşilyurt, 92 ton ile Başçiftlik ilçelerinde yapılmaktadır (Tablo 2).

Tablo 3. Tokat İli Sebze Üretiminin Sebze Türlerine Göre Dağılımı (Anonim, 2024b)

Sebze Türü	Üretim Miktarı (ton)
1. Domates (Salçalık)	30.879
2. Domates (Sofralık)	105.099
3. Biber (Dolmalık)	23.239
4. Biber (Kapya)	8.563
5. Biber (Sivri)	16.546
6. Patlıcan	11.084
7. Hıyar (Sofralık)	21.145
8. Hıyar (Turşuluk)	1.667
9. Kabak (Sakız)	4.692
10. Bal Kabağı	1.424
11. Karpuz	21.301
12. Kavun	7.281
13. Bakla,(Taze)	627
14. Barbunya (Taze)	4.602
15. Bezelye (Taze)	547
16. Fasulye (Taze)	34.855
17. Lahana (Beyaz)	6.437
18. Lahana (Kara Yaprak)	441
19. Lahana (Kırmızı)	483

TOKAT İLİ SEBZECİLİĞİ ÜRETİM POTANSİYELİ, SORUNLARI ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

20.	Brokoli	307
21.	Karnabahar	411
22.	Turp (Bayır)	558
23.	Turp (Kırmızı)	731
24.	Kırmızı Pancar	16
25.	Marul (Göbekli)	2.960
26.	Marul (İceberg)	560
27.	Marul (Kıvırcık)	37.481
28.	Soğan (Kuru)	111.444
29.	Soğan (Taze)	5.818
30.	Sarımsak (Kuru)	9.130
31.	Sarımsak (Taze)	9
32.	Pırasa	6.675
33.	Ispanak	6.350
34.	Havuç	38
35.	Bamya	274
36.	Maydanoz	2.512
37.	Nane	244
38.	Roka	804
39.	Semizotu	235
40.	Dereotu	718
41.	Tere	785
Toplam		488.972

Tokat ili sebze üretiminin üretilen sebze türlerine göre dağılımına bakıldığında en fazla 30.879 tonu sanayilik ve 105.099 tonu sofralık olmak üzere toplam 135.978 ton domates üretilmektedir. Domatesi 111.444 ton ile kuru soğan, 48.348 ton ile Biber (Dolmalık, Kapyra ve Sivri), 34.855 ton ile taze fasulye, 21.301 ton ile Karpuz, 21.145 ton ile Hıyar (Sofralık), 11.084 ton ile Patlıcan izlenmektedir. Ayrıca önemli düzeyde Marul (Göbekli, İceberg, Kıvırcık) üretimi yapılmaktadır. Diğer sebze türleri ise değişik oranlarda üretilmektedir (Tablo 3).

Tokat ili sahip olduğu geçit iklim özelliği, su kaynakları ve arazi yapısı ile mevcut durumun çok üzerinde sebze üretim potansiyeline sahiptir. Ayrıca doğada kendiliğinde yetişen madımak ilk defa Tokat ilinde kültüre alınarak ticari üretimi yapılmaya başlamıştır. Madımak yetiştiriciliği üzerine ilk bilimsel çalışma 1989 yılında Tokat Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümünde yapılmıştır (Yazgan ve Sağlam, 1992). Üretilen madımaklar taze ve konserve olarak hem Tokat ilimizde hem de Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük illerimize pazarlanmaktadır.

2. TOKAT SEBZECİLİĞİNİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

2.1. Sebze Paketleme, Muhafaza ve Pazarlama Firmaları

Tokat ilinde profesyonel sebze paketleme, muhafaza ve pazarlama firması bulunmamaktadır. Üretilen sebzeler paketleme tesisinde temizlenip sınıflandırılarak uygun koşullarda muhafaza edilememekte ve iç ve dış pazarlara profesyonel firmalar tarafından pazarlanamamaktadır. Bu nedenle üretilen sebzelerin yaklaşık %20'si tüketiciye ulaşmadan tüketim kalitesini kaybetmektedir. Bu ürünlerin üretimi için harcanan girdiler ve iş gücü Tokat ili ve Ülkemiz için katma değere dönüşmemektedir. Bu ciddi bir kayıptır. Bu üretim kayıplarının azaltılması ve Tokat ili sebze ürünlerinin yıl boyu ulusal ve uluslararası düzeyde pazarlanabilmesi için profesyonel paketleme, muhafaza ve pazarlama firmalarına ivedilikle ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle bu alanda faaliyet göstermek isteyen firmalar teşviklerle desteklenmelidir.

Bu tesisler ürünlerin üreticiden iç ve dış tüketiciye ulaşıncaya kadar olan ürün kayıplarının azaltılması yanında iç ve dış pazar isteklerine uygun ürün standardının sağlanmasına katkıda bulunacaktır.

İç ve dış pazar seçeneklerini artırabilmek için İstanbul ve Ankara hallerindeki komisyoncular ile Yaş meyve ve sebze ihracatı yapan firmalar Haziran ayı içerisinde Tokat'a davet edilerek Tokat'ın sebze üretim potansiyeli tanıtılmalıdır.

Samsun limanı üzerinden Kuzey Avrupa ve Orta Asya'ya ihracat imkânları araştırılmalıdır. Daha önce büyük bir dış pazar potansiyeli bulunan Orta Doğu ülkelerine ihracat yaşanan savaşlar ve krizler nedeniyle yakın zamanda mümkün görülmemektedir.

2.2. Kalıntı Analizi Yapabilen Akredite Laboratuvar Kurulması

Sebze ihracatı için hedef ülkeler kimyasal kalıntı analizi yapabilen akredite laboratuvar analiz raporu istemektedirler. Akredite laboratuvarlar olmaksızın sebze ihracatı imkânsızdır. Tokat ilinde böyle bir laboratuvar bulunmamaktadır.

Tokat yöresinin sebze ihracat potansiyelinin artırılması için Uluslararası düzeyde akredite olan kimyasal kalıntı analizi yapabilen laboratuvarların kurulması ile ilgili yasal mevzuat oluşturmalı ve bu laboratuvarların kurulması teşvik edilmelidir.

2.3. İşletme Büyüklüğü

Bölünmüş arazi varlığı nedeniyle sebze üretimi büyük oranda aile işletmeciliği şeklinde küçük alanlarda yapılmaktadır. Bu durum makineli ekim, dikim, çapalama, gübreleme, ilaçlama, hasat vb. uygulamaların yaygınlaşmasına

engel olmaktadır. Bu nedenle verim ve rantabilite düşmekte, üretim maliyetleri yükselmekte, sanayilik ve ihracata yönelik üretimlerde rekabet gücümüz azalmaktadır.

Tokat ilinde sebzeleri hammadde olarak kullanan bazı sanayi kuruluşları üretim miktarlarının yetersiz ve maliyetlerin yüksek olması nedeniyle üretimlerini büyük oranda başka şehirlere kurdukları tesislerde gerçekleştirmektedirler.

Bu nedenlerle; Tokat genelinde ilgili kuruluşlarla iş birliği yapılarak hızlı arazi toplulaştırması tamamlanmalı ve işletme büyüklükleri artırılmalıdır.

2.4. Üretim Planlaması ve Modeli

Üreticilerin, tüketicilerin ve tarıma dayalı sanayi tesislerinin mağduriyetinin önlenmesi amacıyla sebze üretiminde üretim planlaması büyük önem arz etmektedir. Sebze üreticileri bir önceki yılda yüksek fiyattan alıcı bulan ürünleri üretme eğilimi gösterdiği için bazı yıllar bazı ürünlerdeki üretim azlığı veya fazlalığı üreticileri, tüketicileri veya sanayicileri mağdur etmektedir. Pazar durumuna göre üretim planlaması yapılarak ve sözleşmeli üretim modeli uygulanarak verimlilik, kalite ve üretim miktarları artırılabilir. Ayrıca üretim sonrası kayıplar azaltılabilir.

Profesyonel danışmanlık firmaları kontrolünde (gübreleme, ilaçlama vb.) sözleşmeli üretim modeline geçilmelidir.

2.5. Sebze Üretimine Yönelik ARGE Çalışmaları

Tokat yöresi ürün desenine yeni sebze tür ve çeşitlerinin adaptasyonu, verim ve kalitenin artırılması, modern tekniklerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmaların paydaşlar tarafından desteklenmesi Tokat sebze potansiyelinin artırılması açısından büyük önem arz etmektedir.

Tokat yöresine uygunluğu belirlenmiş erkenci, verim ve kalitesi yüksek çeşitler seçilmelidir. Bu konuda Ziraat Fakültesi, Tarım İl ve İlçe Müdürlükleri ile işbirliği yapılmalıdır.

Tokat sebze üretim deseninde bulunmayan egzotik sebze tür ve çeşitleri hem halkımızın besin içeriği yüksek farklı ürünleri tüketmeleri hem de ihracat şansımızın artması için önem arz etmektedir. Kiraz, kokteyl, çikolata, mor, dilimli, pembe sırk domates çeşitleri, Brüksel lahanası, kurutmalık sebze türleri, domates suyu, küp doğramaya uygun ve reçellik domates çeşitleri, tatlı mısır, kereviz, baş salata, kahverengi kıvrıkcık vb. sebze türleri üretim desenine girmektedir.

2.6. Örtü Altı Sebze Yetiştiriciliği

Tokat yöresi coğrafi konumu ve iklim yapısı itibariyle örtü altı sebze üretimine uygun bir yöredir. Yörede var olan örtü altı sebze üretiminin yaygınlaştırılması amacıyla desteklenmelidir.

Niksar, Erbaa ve Kazova ovalarında hazineye ait uygun alanlarda minimum 5 dekar büyüklüğünde seralar yapılarak çiftçilere uzun vadeli kiraya verilerek sebze üretim potansiyelinin artması sağlanabilir.

Örtü altı yetiştiriciliği ile hem erkencilik sağlanmakta, sonbaharda daha fazla hasat yapılmakta ve açıktaki üretimden daha yüksek verim elde edilebilmektedir.

Tokat koşullarında Örtü altı üretimi ile domates ilk hasat tarihi Temmuz ayı sonundan Haziran ayı ortalarına çekilerek 1.5 ay erkencilik sağlanabilir. Erbaa'da bu tarih daha geriye çekilebilir. Ayrıca tek tip domates yerine salkım, kokteyl, kiraz, çikolata, dilimli sırık vb. farklı segmentlerde domates tipleri yetiştirilerek pazarlama seçenekleri artırılabilir. Örtü altında hıyar, fasulye ve biber hasatları Mayıs ayı ortalarına çekilebilir.

Tokat koşullarında yıl boyu örtü altı yetiştiriciliği yapılarak yılda 2 veya 4 ürün alınabilir Ana ürün domates, biber, patlıcan olursa (1 Nisan – 1 Aralık) 2. ürün olarak kıvırcık vb. yeşillikler (15 Aralık-15 Mart) yetiştirilerek yılda 2 ürün alınabilir. Ana ürün fasulye ve hıyar olursa (1 Nisan – 15 Temmuz) 2. ürün olarak hıyar ve fasulye (15 Temmuz-30 Ekim), 3. ürün olarak kıvırcık vb. yeşillikler (1 Kasım-1 Ocak) 4. ürün olarak kıvırcık vb. yeşillikler (1 Ocak-15 Mart) yetiştirilerek yılda 4 ürün alınabilir.

2.7. Sertifikalı Fide Üretimi ve Kullanımı

Tokat yoğun sebze üretiminin yapıldığı bir yöre olmasına rağmen sebze fidesi üretim tesisi bulunmamaktadır. Sebze fidesi ihtiyacı Akdeniz bölgesi ille-
rimizden karşılanmakta olup gelen fidelerle birlikte birçok hastalık ve zararlıda yöreye taşınmaktadır. Son yıllarda özellikle sırık domates yetiştiriciliğinde Tokat yöresinde görülmeyen hastalık ve zararlılar görülmeye başlanmıştır (Belgüzar ve ark., 2016). Bazı yıllarda epidemi yapan bu hastalık ve zararlılardan ciddi boyutlu üretim kayıpları yaşanmaktadır.

Hem hastalık ve zararlıların fidelerle taşınmaması ve hem de yetiştiricilik için ödenen paranın Tokat'ta kalması için bu tesislere ihtiyaç bulunmaktadır.

İç ve dış pazarlara yönelik standart ürün üretimi için Tokat yöresinde sebze fidesi üretmek isteyen firmalar desteklenmeli ve Tokat sebze fidesinde dışarıya bağımlılıktan kurtarılmalıdır.

2.8. Sebze Üretiminde Makine Kullanımı

Sebze üretiminde tohumu ekim makineleri, fide dikim makineleri, sanayilik domates vb. hasat makinelerinin kullanımının yaygınlaşması üretim maliyetlerini düşürecektir. Bu nedenle bu makinelerin Tokat yöresinde üretimi ve satın alınması desteklenmelidir.

2.9. Sanayilik Sebze Üretimi

Sebzelerin katma değerinin, üretiminin, ihracatının artırılması için üretilen sebzeler kurutulmuş, konserve, turşu, reçel, domates suyu, ketçap, salça, püre vb. şekillerde işlenerek ve katma değerleri artırılarak il ekonomisine daha fazla ekonomik getiri sağlanabilir.

Ayrıca bu tesislere ürün veren üreticiler de desteklenmelidir. Aksi halde bu tesisler hammadde olarak kullandıkları ürünlerin serbest piyasadan daha yüksek fiyattan satılması halinde işleyecek ürün bulmakta sıkıntı yaşamaktadırlar.

2.10. Frigofirik Nakliye Filoları

Soğutma ve nemlendirme sistemi bulunan frigofirik nakliye araçları ile ürünlerin yakın ve uzak pazarlara ürün kalitesinde kayıp olmaksızın ulaştırılması için Tokat Nakliyeciler Birliği ile iş birliği yapılmadığıdır.

2.11. Hedef Pazarlara Göre Sebze Üretimi

Sebze tüketim alışkanlıkları yörelere ve ülkelere göre farklılık göstermektedir. İri dolmalık ve Çarliston biber tipleri Tokat ilinde tercih edilmemesine karşın komşu Yozgat ve Çorum illerinde önemli düzeyde tüketilmektedir. Avrupa ülkeleri iri dolmalık biberleri, Balkanlar sarı dolmalık biber ve sarı fasulyeleri, salatalarda beyaz lahanayı, Rusya kornişon tipi iri hıyarları tercih etmektedir. Bu nedenle hedef pazarların tüketim alışkanlıklarına uygun sebze tipleri üretilmelidir.

2.12. İkinci Ürün Sebze Yetiştiriciliği

Tokat ili ikinci ürün sebze yetiştiriciliği için uygun iklim koşullarına ve sulanabilen alanlara sahiptir. Vejetasyon süresi kısa olan birçok sebze türü hububat hasadının yapıldığı Temmuz ayı ortalarından Hububat ekiminin yapıldığı Ekim ayı ortalarına kadar bodur fasulye, hıyar, turşuluk hıyar, acur, karnabahar, brokoli vb. sebzeler yetiştirilebilir. İkinci ürün sebze yetiştiriciliğine teşvik kapsamına alınırsa ikinci ürün yetiştiriciliği yaygınlaştırılarak araziler daha iyi değerlendirilerek çiftçilerimizin gelir düzeyleri yükseltilebilir, tarımdaki gizli işsizlik azalır ve Tokat ekonomisine daha fazla katkıda bulunulabilir.

2.13. Kışlık Sebze Yetiştiriciliği

Tokat ilinde büyük oranda Nisan-Ekim ayları arasında yazlık (domates, biber, patlıcan vb.) sebze yetiştiriciliği yapılmaktadır. Yazlık sebze yetiştiren çiftçiler Kasım ayından Mart ayı sonuna kadar 5 ay süreyle işsiz olarak kahvehanelerde vakit geçirmekte ve yaz aylarında kazandıklarını harcamaktadırlar. Beyaz ve kırmızı Lahana, pırasa, Brüksel lahanası vb. kışlık sebzelerin üretiminin teşvik edilmesi ile bu durum asgariye indirilebilir.

2.14. Mantar Üretimi

Tokat ilinde kültür mantarı üretimi yapan sadece 1 işletme ve kayın (istiridye) mantarı üretimi yapan birkaç küçük işletme bulunmaktadır. Alt yapı destekleri ve pazarlama imkanları artırılır ise mantar yetiştiriciliği Tokat iline önemli katma değer sağlayacak üretim dallarından birisi olabilir.

2.15. Ticari Potansiyeli Bulunan Yöresel Bitki Türleri

Madımak, ebegümece, ısırgan vb. sıra dışı sebzeler taze veya konserve olarak pazarlara sunulabilir. Tokat yöresinde ticari olarak madımak üretimi başlamış olup konserve olarak hem yurt içine hem de yurt dışına pazarlanmaktadır.

2.16. Gübreleme ve İlaçlama

Gübreleme ve ilaçlama profesyonel danışmanlık firması elemanlarının teşhisi, önerisi ve kontrolünde iyi tarım uygulamaları çerçevesinde yapılmalıdır. Bilinçsiz gübre ve ilaç kullanımı sonucu kalıntı değerlerinin Avrupa standartlarının üzerinde olması ihracatımızı ve iç piyasada tüketilmesi nedeniyle de insan sağlığımızı olumsuz yönde etkilemektedir. Ürünler hale girmeden önce kontroller yapılmalı ve sınır değerlerin üzerinde kalıntıya sahip ürünler hale kabul edilmemeli ve el konularak imha edilmelidir.

2.17. Sebze Sektörü Paydaşları Arasında Koordinasyon

Tokat ili sebzecilik potansiyelinin geliştirilmesi için Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Devlet Kurumları (Tokat Valiliği, İlçe Kaymakamlıkları, Tokat İl Özel İdaresi, Tokat İl ve İlçe Belediyeleri, Tarım ve Orman İl Müdürlüğü, KOSGEB Tokat İl Müdürlüğü, Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatifi vb.) ve Sivil Toplum Kuruluşları (Tokat İl ve İlçe Ticaret ve Sanayi Odaları, Tokat Kent Konseyi, Tokat Tarım Konseyi, Sebze Üreticileri Birlikleri vb.) işbirliği ile kısa, orta ve uzun vade de sunulan önerilerin gerçekleştirilmesi halinde sebze üretiminin Tokat ilinde işsizliğin azalması, verim, karlılık, rekabet gücü, ihracat ve katma değer artması üzerine önemli katkıları olacaktır.

SONUÇ

Sonuç olarak, Tokat ili farklı rakımlara sahip ve ortalarından ırmaklar akan Niksar, Erbaa ve Kazova ovaları ile sebze yetiştiriciliği için en uygun ekolojik koşullara sahip bulunmaktadır. Tokat ili bu özellikleri ile sebze yetiştiriciliğinde önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak bu potansiyel öncelikli olarak pazarlama vb. sorunlar nedeniyle Tokat ve ülkemiz ekonomisine gerektiği kadar katkıda bulunamamaktadır. Pazarlama vb. sorunların bir kısmı üreticilerimiz aşan sorunlardır. Tokat Valiliği, Özel İdare, Belediye, Sanayi ve Ticaret Odası vb. paydaş kurum ve kuruluşların başta pazarlama olmak üzere diğer sorunları çözmek için ellerini taşın altına koymaları gerekmektedir.

Tokat ili ikinci ürün ve kışlık sebze yetiştiriciliğine uygun olduğu halde ikinci ürün ve kışlık sebze yetiştiriciliği sınırlı düzeydedir. Sadece ana ürün değil ikinci ürün, sadece yazlık ürün değil kışlık sebze üretimi de desteklenmemektedir.

Bu sorunların çözülmesi halinde Tokat iç pazar, dış pazar ve sanayi kuruluşları için hammadde olarak sebze üretimi ile hem kendi hem de ülke ekonomisine ve refah düzeyinin artmasına katkıda bulunabilir.

Yapılan çalışmalar yapılacak çalışmalar için yeni ufuklar oluşturmaktadır. Bilginin sınırsız olması, bilim adamlarının da bu sınırsız ancak henüz bilinmeyen bilgileri yöre ve insanlığın hizmetine sunması için Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Sebze Yetiştirme ve Islahı Anabilim Dalı araştırmacılarınca Tokat ili sebze yetiştiriciliğinin potansiyelini artırmak amacıyla paydaşlarla birlikte yeni araştırmalar planlanmalı ve yürütülmelidir.

KAYNAKÇA

- Anonim. (2024a). *Bitkisel üretim istatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). <https://data.tuik.gov.tr> (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2025)
- Anonim. (2024b). *Tokat ili 2024 yılı tarım istatistikleri*. Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. <https://tokat.tarimorman.gov.tr> (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2025)
- Belgüzar, S., Yanar, Yusuf, & Topkaya, Ş. (2016). Tokat İline Sebze Fideleri ile Gelen Hastalık Etmenlerinin Tespiti. In *Turkey 6th Plant Protection Congress with International Participation* (Eylül 2016). Konya, Türkiye.
- Geboloğlu, N., Cangı, R., Edizer, Y., Sayılı, M., & Yağcı, A. (2011). *Tokat İli Yaş Meyve ve Sebze Sektörü Rekabet Analizi* (Yayın No: 1). Tokat Merkez Sebze Ürünleri Tarımsal Üreticiler Birliği.
- Geboloğlu, N., Karabekiroğlu, D. S., & Doksöz Boncukçu, S. (2017). Tokat Sarımsağının Morfolojik ve Moleküler Karakterizasyonu. *Akademik Ziraat Dergisi*, 6(0), 131–136.
- Sağlam, N., & Yazgan, A. (1995). The Effects of Planting Density and The Number of Truss Per Plant on Earliness, Yield and Quality Of Tomato Grown Under Unheated High Plastic Tunnel. *Acta Horticulturae*, 412, 258–267.
- Sağlam, N., & Yazgan, A. (1997a). A Research on Determining Suitable Varieties for Tomato Cultivation Under Unheated High Plastic Tunnel. *Acta Horticulturae*, 533, 519–525.
- Sağlam, N., & Yazgan, A. (1997b). Effects of Different Sowing Dates and Seedling Grown Tunnel Types On Earliness And Yield Of Tomato Under Unheated High Plastic Tunnel. *Acta Horticulturae*, 533, 323–328.
- Şahin, S., & Geboloğlu, N. (2020). The Role of Tokat Province In Vegetable Cultivation of Turkey. *Turkish Journal of Agriculture – Food Science and Technology*, 8(1), 203–207.
- Yazgan, A., & Sağlam, N. (1992). Madımak (*Polygonum Cognatum* M.) Kültürü Üzerinde Bir Araştırma. In *Türkiye 1. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi*. 21–23.

TOKAT BAĞCILIĞI

Seda SUCU DAĞ*

GİRİŞ

Tokat ilinde bağcılık için üzüm üretimi ve uğraşları diğer tarımsal uygulamalar gibi sadece ekonomik amaç güdülen bir uğraş değil aynı zamanda bir kültürdür. Yörenin folklorik temalarından tutun da köylerin beldelerin isimlerine kadar bağ temasını bulmak mümkündür.

Tokat ili düğünlerinde en çok duyulan ve halka mal olmuş makamsal dizin olarak hicaz makamından olan eserin sözleri şu şekildedir; *Tokat Bir Bağ İçinde, Gülü Bardağ İçinde, Tokat'tan Yar Sevenin, Yüreği Yağ İçinde, Tokat'ın Altı Bağlar, Selam Göndersem Ağlar, Selam Yürek Dağıtmaz, Bergüzar Gönül Eğler* (Anonim, 2025). Bu tarım kolunun kültürel bir motif oluşunun göstergelerinden birisi de Tokat ilindeki köy ve belde isimleridir. Tokat iline ve ilçelere bağlı köy ve bazı belde isimleri ise şöyledir; Küçük Bağlar, Büyükbağlar, Bağbaşı (Merkez köyler), Bağlarbaşı (Pazar ilçesine bağlı köy), Bağpınar, Ballıbağ, Üzümlü (Erbaa ilçesine bağlı köyler), Üzümören (Pazar ilçeye bağlı belde) ve Kaşıkçıbağlar, Kireçli Bağlar ve Soğucak Bağları merkeze bağlı mahalle isimleridir (Anonim, 2025a).Yine aynı şekilde Tokat ilinin en eski geçim kaynaklarından hem de sembollerinden olan Tokat yazmacılığının ve sofrası bezi üretiminin mihenk taşı, taş baskıların birçoğunda asma yaprağı ve üzüm motiflerini bulmak mümkündür (Şekil 1.1).

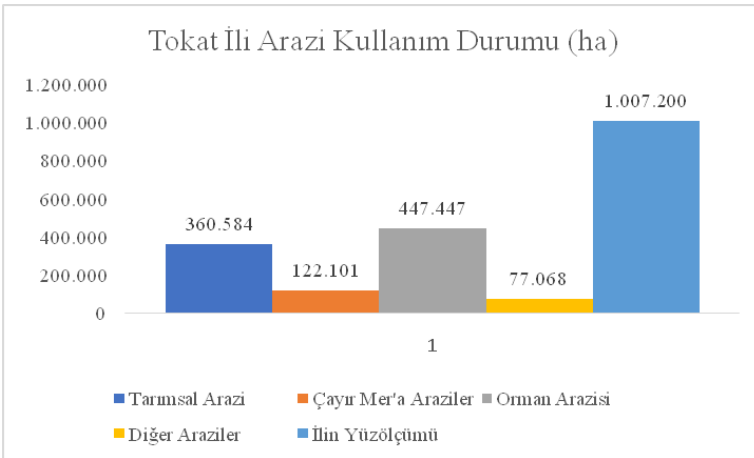
* Doç. Dr. Seda SUCU DAĞ, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Taşlıçiftlik Kampüsü, Tokat Merkez, 60000, ORCID: 0000-0002-5187-5048.

Şekil 1.1 Tokat Yöresel Sofra Bezinde Üzüm Salkımları Motifi

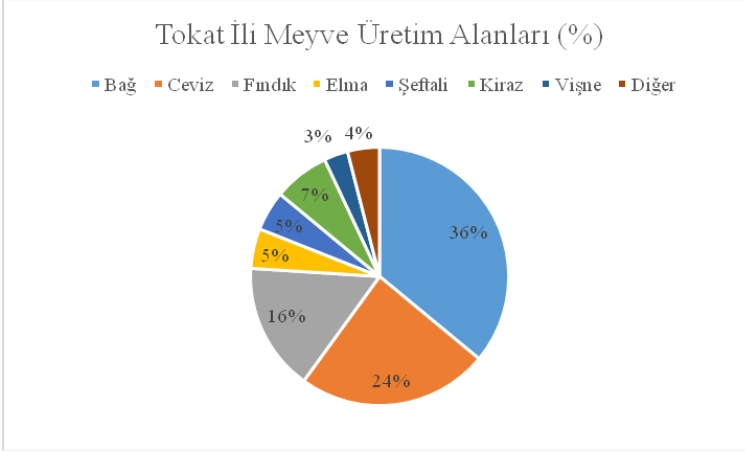
1. TOKAT TARIMINA GENEL BİR BAKIŞ

Tokat ilinin ekonomisi yoğun olarak tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Yetiştirilen tarımsal ürünlerin başında buğday, arpa, mısır, baklagiller, tütün, şekerpancarı, ayçiçeği, patates, soğan, üzüm, mısır, karpuz, tütün ve diğer sebzeler gelmektedir (Anonim, 2023). Yaklaşık 1 milyon ha alan yüz ölçümüne sahip Tokat ilinin arazi dağılımı incelendiğinde %44,42'sini (447.447ha) ormanlık alanlar, %35,80'ünün tarım arazisi (360.584ha), %12,12 alanın (122.101ha) çayır mera arazisi ve %7,93'lük alanın (79.918ha) ise diğer arazi varlığı oluşturduğu görülmektedir. Tokat ili tarım alanlarında bahçe bitkilerini kapsayan alanlarda ise meyve ve baharat alanı %3,29, sebze alanı %3,74 ve bağ alanı %1,89 ile ilin tarım alanları dağılımını oluşturmuştur (Anonim, 2023) (Şekil. 2.1).

Şekil 2.1. Tokat İli Arazi Kullanım Durumu (ha)

Meyve ürünleri üretim alanları içerisinde 6809 ha alanda yapılan bağcılık ile %36'lık bir paya sahip olan Tokat, bağ alanları Türkiye sıralamasında ise 14. İl olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu rakamsal değerler Tokat ilinde eski ve köklü bir bağcılığın olduğunu da göstermektedir (Anonim, 2023) (Şekil 2.2).

Şekil 2.2 Tokat İli Meyve Üretim Alanı (%)

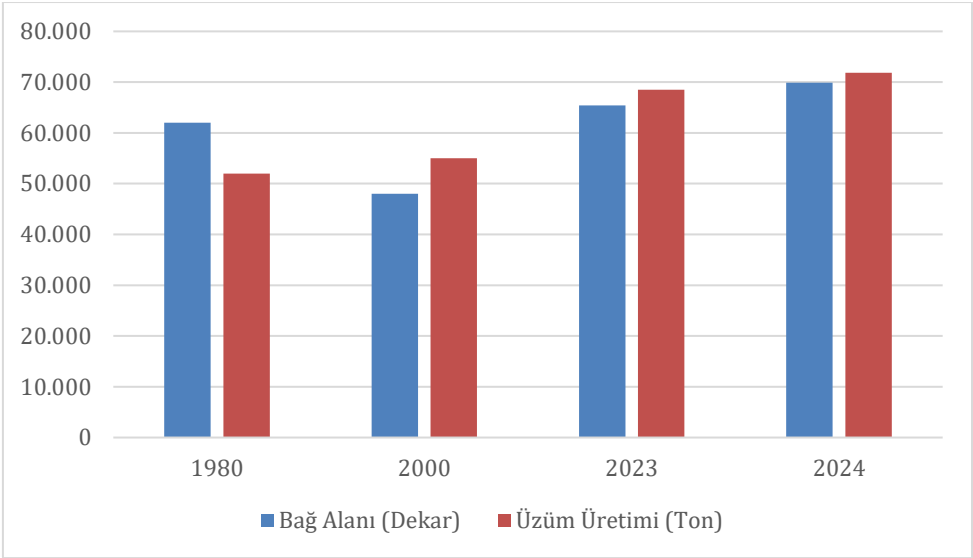
2. TOKAT İLİ BAĞCILIĞI; DÜNÜ, BUGÜNÜ, YARINI VE POTANSİYELİ

Bağcılık uygulamalarının yaygın olarak yapıldığı önemli yörelerden birisi de Tokat ilidir. Konumu itibariyle bir geçit iklimine sahip olan ilde bağcılık kültürü çok eski zamanlara dayanmakla birlikte, filoksera zararlısından kaynaklı olarak tüm ülke gibi Tokat ili de bağ varlığının birçoğunu yitirmiş 1970'li yıllardan sonra büyük alan ve verim kayıpları yaşamıştır (Yıldız, 2014).

Bağcılıkta eski ve yeni bağcılık kavramlarının oluşmasına neden olan aşılı asma fidanlarının kullanımı ile birlikte, yitirilen bağların yerine yeni fidanların dikilmesi ile Tokat ilinde bağcılık yeniden hareketlenmeye başlamış ve bu hareketlenme devam etmektedir.

Geçmişten günümüze Tokat ili bağcılığı (1980, 2000, 2023 ve 2024 yılları arasındaki değişim) incelendiğinde; 1980 yılından 2000 yıllarına kadar bağ alanlarındaki azalma dikkat çekmektedir (Şekil.3.1). Bu durum filoksera zararlısının varlığına bağlı olarak azalan bağ varlığının etkilerinin devamı şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak 2000–2023 dönemi arasında bağ alanında yeniden önemli bir artış yaşanmıştır (48.000 dekadardan 65.420 dekara yükselmiştir). Üretim de paralel şekilde artmıştır (55.000 tondan 68.472 tona çıkmıştır). Bu artışların Tokat ilinde aşılı asma fidanı üretiminin yaygınlaşması ile kaybolan

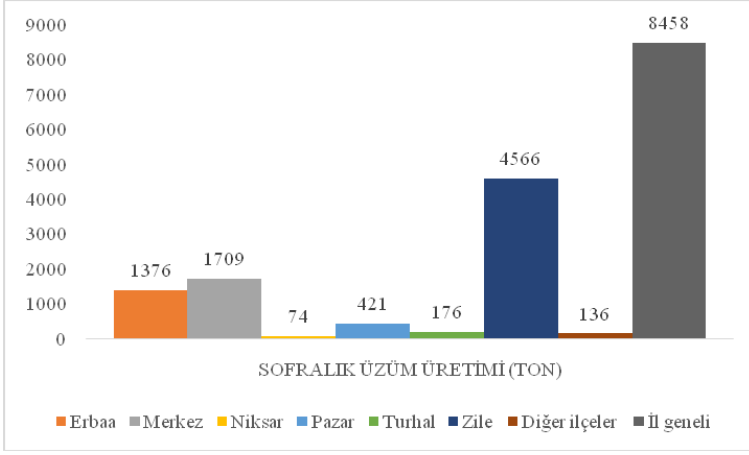
bağların yerine yeni aşılı asma fidanlarının dikimi, yeni dikilen asmalarda modern terbiye tekniklerinin uygulanması, ilaçlama, sulama ve gübreleme gibi kültürel uygulamaların bilinçli yapılması, salamuralık asma yaprağının yörede ve ülkede talep görmesi ve yöre halkına ciddi bir gelir kaynağı olması açısından önemini artırması gibi etmenlerden kaynaklandığı sayılabilmektedir. Şekil 3.1'e bakıldığında; 2024 Yılında Tokat'ta bağ alanı son 40 yılın en geniş düzeyine ulaşmıştır (69.905 dekar). 2024 yılı verileri, Tokat'ın hem alan hem üretim açısından Türkiye genelinde önemli bir üzüm üretim merkezi olduğunu göstermektedir. Tokat ilinde 1980'li yıllarda daralan bağcılık alanı, 2000'li yıllardan itibaren yapılan tarımsal destekler, yeni çeşitlerin kullanımı ve modern üretim teknikleri sayesinde toparlanmış, hatta 2024 itibarıyla önceki seviyelerin üzerine çıkmıştır (Anonim, 2025 b).

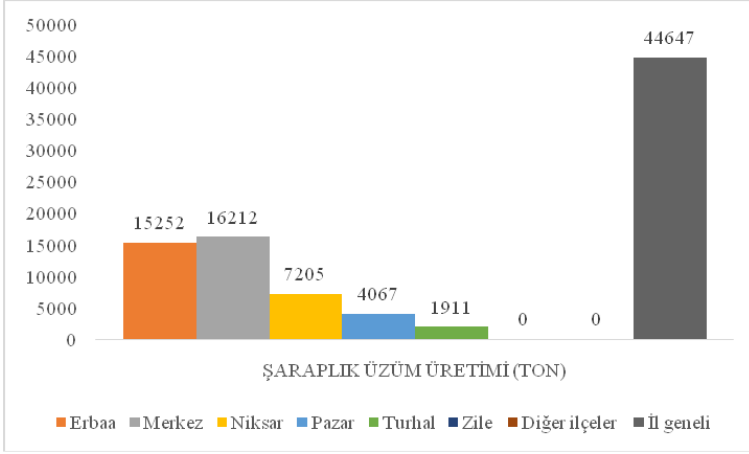
Şekil 3.1 Tokat Bağ Alanı ve Üzüm Üretim Miktarının Değişimi

Tokat ilinde en fazla yetiştiriciliği yapılan üzüm çeşidi 'Narince' dir. Tokat ilinde bağcılığın yoğun olarak yapıldığı ilçelerinde üzüm üretim miktarları Şekil 3.2'de verilmiştir. Üretim şekli sofralık üzüm ve şaraplık olarak yapılmaktadır. İl genelinde bağ yetiştiriciliği Erbaa, Niksar, Zile, Turhal, Pazar ve Merkez olmak üzere 6 ilçe de yapılmaktadır. Sofralık üzüm üretiminin en yoğun olarak yapıldığı ilçe 4566 tonla Zile (Şekil 3.2), şaraplık üzüm üretiminde 16212 tonla Merkez ilçe (Şekil 3.3) yer almaktadır (Anonim, 2023).

TOKAT BAĞCILIĞI

Şekil 3.2. Tokat İli ve İlçeleri Sofralık Üzüm Üretimi (Ton)

Şekil 3.3. Tokat İli ve İlçeleri Şaraplık Üzüm Üretimi (Ton)

Tokat ilinde hâkim çeşidin Narince olmasından kaynaklı sofralık üzüm üretimi ikinci plana atılmış gibi görünse de ekoloji incelendiğinde sofralık üzüm üretimi içinde şartlar oldukça uygundur. Bağcılık açısından bir çeşidin bir ekolojiye adaptasyonu göz önünde Tokat Merkez de bulunan 'Orta Karadeniz Geçit Kuşağı Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü' uygulama arazisinde proje kapsamında standart ve yerel açıdan önemli 18 adet sofralık üzüm çeşidine (Mevlana, Alphonse Lavallée, Bilecik İri Karası, Horoz Karası, M. Palieri, Royal, T. Çekirdeksizi, Prima, Cardinal, Lival, Trakya İlkeren, Victoria, Flame Seedless, Karaerik, Red Globe, Sultani Çekirdeksiz, Superior Seedless) ait kalemlerle adaptasyon bağı kurulmuştur. Proje kapsamında bu sofralık üzüm çeşitlerinin

Tokat Merkez ekolojik koşullarına uyum kabiliyetinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Beş yıl boyunca hem omcalarda hem salkımlarda hem de tanelerde belirli verim ve kalite özellikleri incelenmiştir. Fenolojik safhalar çeşit ve yıllara göre değişiklik göstermiştir. En erken olgunlaşan çeşit Prima, en geç olgunlaşan çeşit ise Mevlâna ve Karaerik olmuştur. Beş yıllık sonuçlara göre, Tokat Merkez ekolojik koşulları için, erkenci çeşit olarak Prima ve Trakya İlkeren, orta mevsim çeşit olarak Cardinal, Victoria ve Horoz Karası, geç olgunlaşan üzüm çeşiti olarak İtalia, M. Palieri, Alphonse Lavallée ve Royal çeşitleri ön plana çıkmıştır. Elde edilen sonuçlara bakıldığında Tokat ili için tek alternatifin Narince çeşidinin olmadığı sofralık üzüm üretimi içinde birçok çeşitle yetiştiricilik yapılabileceği, sofralık üzüm potansiyeline de gerekli önemin verilmesi gerektiği vb. sonuçlar elde edilmiştir (Kılıç ve ark.,2020; Sucu, 2022).

3. TOKAT'IN İNCİSİ 'NARİNCE (*Vitis Vinifera L*)'

Bölgedeki üzüm varlığının yaklaşık %90'ını Narince çeşidi tek başına oluşturmaktadır. Narince çeşidi özellikleri bakımından ülkemizdeki en kaliteli sek ve dömisek şaraplık çeşitlerden biriken yörede sofralık, sıralık ve salamuraalık asma yaprağı üretimi için tercih edilmektedir (Ağaoğlu ve Kara, 1990; Cangi ve ark., 2005; Kılıç ve ark., 2007).

Birçok farklı değerlendirme şeklinin yanı sıra Anadolu insanı, üstün zekâsı ve becerisiyle asma yapraklarından yararlanmayı düşünerek zengin mutfak kültürüne bir yenisini daha eklemiştir (Cangi ve Yağcı, 2017). Ülkemizde asma yaprakları dolma, dolmalık, cevizli hamur ve pide dolması yapımında farklı amaçlara ve lezzetlere hizmet etmek için kullanılmaktadır. Yaprak, özellikle bazı bölgelerde üzümü etkisiz hale getirerek asmada birincil ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Tokat ili de bu bölgelerden birisidir.

Tokat yöresinde yoğun olarak yetiştirilen Narince üzüm çeşidi bölgenin en önemli simge ürünlerinden biridir. Narince üzümü sofralık şaraplık ve sıralık olarak ticari şekilde değerlendirilmektedir (Cangi ve ark., 2018). Ayrıca salamuraalık olarak değeri yüksek olan bu çeşit Erbaa ve Tokat Ziraat Odaları tarafından 2017 ve 2019 yıllarında coğrafi işaret tescillerini almıştır. Son senelerde yurt içi ve yurt dışı pazarda salamuraalık asma yaprağına olan ilginin çoğalması ve Tokat asma yaprağının marka olarak tercih edilmesi Tokat yöresi bağcılığının yıldızını diğer tarım uğraşları arasında parlatmaktadır. Bir ürünün coğrafi işaretli olması o ürüne katma değer sağlamanın yanı sıra yerel üreticileri ve kırsal turizmi de desteklemektedir. Son dönemlerde adını sıkça duyduğumuz gast-

ronomi turizminin ana unsuru olarak yöresel yiyeceklerin ön plana çıktığı düşünüldüğünde, coğrafi işaretli bir asma yaprağının da bölgeye turizm açısından katkı sağladığı görülmektedir (Kaan ve Gülçubuk 2008; Hazarhun ve Tepeci 2018; Şimşek ve Güleç 2020; Sucu ve Topcu Altıncı, 2022).

Yaprak özellikleri incelendiğinde Narince yüksek kaliteli salamuralık asma yaprağı çeşitlerinden birisidir; yaprağın şekli, tüylülük oranı, kalınlığı, dilim sayısı ve damar gibi özellikleri bakımından kalitesi ile ön plana çıkmakta ve Tokat ili için bir marka değeri taşımaktadır (Göktürk ve ark., 1997). Her ne kadar salamuralık asma yaprağı hakkında istatistiksel olarak yeterli veri bulunmasa da 2004 yılında Türkiye'nin salamuralık yaprak ihracatı 60.000 ton olup (Anonim, 2005), Tokat yaklaşık 12.000 tonluk üretimle önemli paya sahip olduğu bilinmektedir (Oruç ve ark., 2020).

Şekil 4.1. Erbaa Narince Bağ Yapağı Tescil Belgesi

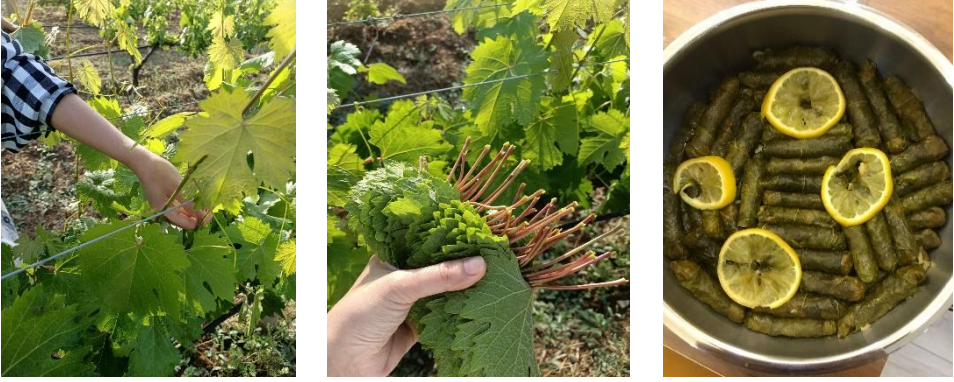
Tokat Narince Salamura Asma Yapağı

	
Cografi işaretin türü	Menşe Adı
Dosya Numarası	C2017/054
Başvuru Tarihi	10.07.2017
Tescil Numarası	420
Tescil Tarihi	28.02.2019
Ürün Grubu	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar
İl	Tokat

Şekil 4.2. Tokat Narince Bağ Yapağı Tescil Belgesi

Salamuralık asma yaprağından yapılan sarma ya da dolma olarak bilinen geleneksel lezzet Türkiye, Yunanistan ve bazı Ortadoğu ülkelerinin kültürü olmasının yanında son zamanlarda bazı Avrupa ve Uzakdoğu ülkelerindeki tüketiciler tarafından da tercih edilmektedir. Bu durum Taze ve salamuralık yaprağa olan ilgiyi artırmaktadır. Tokat ilinde salamuralık asma yaprağı bakımından öne çıkan ilçeler Erbaa, Niksar, Tokat merkez ve Zile dir (Kara, 1990; Cangı ve ark., 2005; Kılıç ve ark., 2007; Karaman ve ark., 2007).

Şekil 4.3. Narince Asma Yaprığı Hasadı, Dizilimi ve Pişmiş Halinin Fotoğraflar

4. TOKAT İLİNDE ÜZÜMÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Asmanın meyvesi olan üzüm, sofralık, kurutmalık ve şaraplık üzüm olarak değerlendirildiği gibi, ülkemize özgü farklı formlarda (üzüm suyu, papara, koruk suyu, perverde, pekmez, köme, köfte, dilim, bastık, rikşa, rakı, konserve, sirke, turşu, tarhana, pestil vb.) de değerlendirilmektedir (Adır, 2011). Tokat da üretilen üzümlerden tüm değerlendirilme şekillerine (sofralık, kurutmalık ve şaraplık) uygun olarak faydalanılmaktadır. Üretilen üzümün büyük bir kısmında halk tarafından kültürel miras olarak görülen; pekmez, köme, üzüm tarhanası gibi geleneksel gıdalara işlenmektedir. Diğer taraftan yörede üretilen üzümün diğer bir kısmı da şarap üretiminde kullanılmak üzere değerlendirilmektedir.

Tokat İlinde Üzümün Sofralık Olarak Değerlendirilmesi: Yaş üzümün yaklaşık %50 si sofralık olarak değerlendirilmekte, Amasya, Samsun ve Sivas gibi yakın illere pazarlanmaktadır. Bölgenin hâkim çeşidi Narince kabuğunun ince, tanesinin ise yumuşak olması nedeniyle taşımaya dayanıklı olmayıp, sofralık değerlendirme için uygun bir çeşit değildir. Yaklaşık 25-30 yıl önce Narince çeşidi Tokat bölgesinden civar illere sofralık amaçlı olarak çok miktarda satılmak-

taydı. Ancak, günümüzde tüketici tercihleri ve alternatif çeşitler bu açıdan Narince çeşidinin geri planda kaldığını göstermektedir (Topcu ve ark., 2012). Bölgede kamu ve özel kuruluşlar ile üreticiler tarafından yapılan adaptasyon çalışmalarında bölgede sofralık üzüm çeşitlerinin (Prima, Trakya İlkeren, Cardinal, Victoria, Horoz Karası, İtalia, M. Palieri, Alphonse Lavallée) rahatlıkla yetişebildiğini ve pazar sorunu yaşamayacağını göstermektedir (Kılıç ve ark., 2020).

Şıralık Olarak Değerlendirme: Yörede üretilen yaş üzümüm yaklaşık %30'u şıralık olarak değerlendirilirken, bunun büyük bir kısmı (%90) pekmez, diğer kalanı (%10) ise üzüm tarhanası, köme vb ürünlere işlenmektedir (Kılıç ve ark., 2007; Topcu ve ark., 2012). Tokat yöresinde üzümden sıvı, katı Zile pekmezi ve çırpma (çalma) pekmez olmak üzere üç değişik özellikte pekmez üretilmektedir. Yöre üzümünden üretilen ve ülkemizin değişik yörelerinde yıllardır satılan Zile pekmezi bölgenin simgelerinden birisi haline gelmiş olup, yöre tüketicisi ise daha çok çalma pekmezi tercih etmektedir. Zile Pekmezi'ni diğer pekmezlerden ayıran en önemli işleme özelliklerinden birisidir. Pekmezlerin katılaştırılması klasik yöntemle göre pekmeze maya diye adlandırılan eski katı pekmezin ilavesiyle ağartılması için ise yumurta akı katılarak çırpma ve çırpma gibi fiziksel işlemler yapılarak gerçekleştirilmektedir (Batu, 2006). Zile pekmezi adına Zile ticaret borsası tarafından 2009 yılında coğrafi işaret tescil işlemi gerçekleştirilmiştir.

Zile Pekmezi

	
Coğrafi İşaretin türü	Mahrec İşareti
Dosya Numarası	C2006/029
Başvuru Tarihi	20.10.2006
Tescil Numarası	118
Tescil Tarihi	17.11.2009
Ürün Grubu	Çikolata, şekerleme ve türevi ürünler
İl	Tokat

Şekil 5.1. Zile Pekmezine Ait Coğrafi İşaret Belgesi

Üzüm tarhanası; soyulmuş buğdayın öğütülmesi ve üzüm sırası ile pişirilmesiyle tarhana adı verilen tatlı ürün elde edilmektedir. Çıkarılan üzüm sırası mahsere kazanında kaynatılmaktadır. 10 kısım sıra için 1 kısım ince bulgur ve

karanfil, tarçın ve beyaz gül kurusu ilave edilerek pişirilmektedir. Tarhana piştikten sonra uygun tepsilere 1 cm kalınlığında dökülerek katılaşması sağlanmaktadır (Kaya ve ark., 2010). Tokat Ticaret ve Sanayi Odası tarafından Tokat Üzüm Tarhanası adıyla 2024 yılında coğrafi işaret tescili alınmıştır.

Tokat Üzüm Tarhanası	
	
Coğrafi işaretin türü	Mahrec İşareti
Dosya Numarası	C2023/000109
Başvuru Tarihi	15.03.2023
Tescil Numarası	1612
Tescil Tarihi	09.07.2024
Ürün Grubu	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar
İl	Tokat

Şekil 5.2. Tokat Üzüm Tarhanasına Ait Coğrafi İşaret Belgesi

Köme (cevizli sucuk); çıkarılan üzün şıraları büyük kaynama kazanında kaynatılırken şıranın üzerine çıkan köpükler kevgirle alınır. Şıra kaynadıktan sonra başka bir kazana aktarılır ve kalan tortunun dibe çökmesi için beklenir. Bu arada başka bir kaptaki toplam şıranın %10'u kadar ekstra un, tekrar kaynama işlemine başlamadan önce ayrılan bir kısım ılık şıra ile karıştırılarak "livingç" denilen karışım hazırlanır. Livingç diğer bir kazanda kaynamaya başlayan kalan şıranın içerisine yavaş yavaş dökülürken bir yandan da "eğiş" dediğimiz uzun saplı aletle sürekli karıştırılarak bulamacın kazanın dibine yapışması engellenir ve homojen bir bulamaç oluncaya kadar kaynatmaya devam edilir. Sonrasında iplere dizilmiş ve ağaç dallarına bağlanmış cevizler bulamaca bandırılarak güneşte kurumaya bırakılır (Kaya ve ark., 2010; Topcu ve ark., 2012).

Alkollü İçecek Olarak Değerlendirme; Yörede üretilen yaş üzümün yaklaşık %20'si alkollü içecek sektöründe değerlendirilmekte olup, bazı yıllar bu oran %10'a kadar düşmektedir. Bölgenin en önemli çeşidi olan beyaz şaraplık çeşit olan Narince, daha çok bölge dışından gelen firmalar tarafından satın alınarak rakı ve şarap yapımında kullanılmaktadır.

Sirke Olarak Değerlendirme; Bölgede ev ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak üzüm cibresinin fermente edilmesi ile elde edilmektedir (Topcu ve ark., 2012).

Koruk Üzüm Turşusu; Bölgede asma yapraklarının yoğun olarak toplandığı bağlarda üzümler gelişimlerini tamamlayamamaktadır. Bu üzümlerin ko-

ruk halde iken toplanarak turşuya işlenmesi üzümde elde edilen ürünlere alternatif bir lezzettir. Tokat'ta Özellikle Turhal ilçesinde yapılan karışık turşularda koruk üzümler kullanılmaktadır. Ayrıca Gaziosmanpaşa Üniversitesinde yapılan bir çalışmada koruk üzümde (*Vitis vinifera*) dört farklı salamura (sade, sirkeli, acılı ve limonlu) yöntemiyle turşu yapılarak, 20-25 0C'de 12 ay depolanmıştır. Salamurada %4,5 tuz, %0,5 şeker, koruyucu olarak K-sorbat (1 g/L) kullanılmıştır. En fazla beğeniyi sade ve acılı koruk turşusu almıştır (Cangi ve ark., 2012; Topcu ve ark., 2012).

5. TOKAT İLİ BAĞCILIĞININ GELİŞTİRİLMESİ İÇİN YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Tokat ilinde geçmişte filoksera zararlısından dolayı kaybedilen bağların aşılı fidanlarla yenilenmesinde ihtiyaç duyulan fidanların temininde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi bağcılık anabilim dalı öğretim üyelerinin Tokat Valiliği il özel idaresi projeleri destekleri ile yapmış oldukları aşılı asma fidanı üretim tesisinin önemi büyüktür. 2010 yılından itibaren aktif olarak aşılı asma fidanının üretildiği ünite sadece fidan üretimi yapmayı aynı zamanda yörede birçok firmanın ve şahsın da fidan üreticisi pozisyona geçmesine katkı sağlamıştır. Ziraat Fakültesinin; Tokat Valiliği İl Özel İdaresi, Orta Karadeniz Geçit Kuşağı Araştırma İstasyonu ve Tarım il Müdürlüğü ile ortaklaşa yaptığı projeler de Tokat bağcılığına yön vermektedir.

Şekil 6.1. Aşılı Asma Fidanı Dağıtım Törenine ve Aşılı Tüplü Asma Fidanlarına Ait Fotoğraflar

Bölgedeki bir başka dikkat edilmesi gereken husus salamuralık asma yaprağı üretimindeki pestisit, bakır ve kükürt kalıntısı içermeyen üretim yöntemidir. Araştırmacılar tarafından yapılan bazı çalışmalarda, asmada önemli hasara yol açan külleme hastalığına karşı kullanılan etken maddelerin kalıntı sınır değerinin üzerinde olduğu bildirilmiştir (Ertürk, 2009).

Yörede bağcılık yapanların önemli geçim kaynağı olan salamuralık asma yaprağı üretiminde dikkat edilmesi gereken hususlar araştırmacılar tarafından şöyle bildirilmiştir;

- Külleme, mildiyö ve bağ uyuzuna karşı kontak etkili kükürtlü ve bakırlı ilaçlar kullanılmalı, sistemik ilaç kullanımından kaçınılmalıdır.
- Yaprak toplanırken kart yaprakları salkım seviyesinden ve alt kısımdan, obur sürgünlerden toplanmamalıdır.
- Bağlarda özellikle yaprak toplama döneminde herbisit uygulaması yapılmaması gerektiği bölgede yapılan çalışmalar bildirilirken, ülkemizde salamuralık asma yapraklarında pestisit kalıntıları ile ilgili rapor ve çalışma sayısı son derece sınırlı olduğunda ayrıca bildirilmiştir (Cangi ve ark. 2005; Kılıç ve ark. 2007; Ertürk, 2009; Cangi ve ark., 2013; Yanar ve ark., 2013; Gülcü ve Torcuk, 2016).

SONUÇ

Diğer tarım kollarından farklı olarak bağcılık uğraşları Tokat ili için tarımsal faaliyetin çok ötesinde bir yerdedir. Bağcılık yöre halkına sadece ekonomik anlamda bir katkı sağlamaz; başlarındaki yazmadan tutun da düğünlerindeki türküye, oturdukları köyün adından tutunda üzerinde yemek yedikleri sofralarındaki bezi motiflerine kadar kendisini hissettirir.

Dünden bugüne bakarsak Filoksera zararlısına karşı aşılı asma fidanı üretimi ile tahrip olan bağların yenilenmesi durumu Tokat ili bağlarını yeniden canlandırmıştır. Bu durumun sürdürülebilir olacağı ön görülmektedir.

Yörenin hâkim çeşidi Narince hem alışlagelmiş bir çeşit olması hem de yapraklarının salamuralık olarak değerlendirilmesinin yüksek gelir eldesi sağlaması sebebi ile yüksek oranda tercih edilen bir çeşittir. Ancak son yıllarda üreticiler yöreye adaptasyon sağlayan çeşitlerin varlığından haberdar oldukça yönelimlerini sofralık üzüme doğru da gerçekleştirmektedirler. Özellikle ekonomik açıdan hem Dünyada hem Ülkemizde ekonomik anlamda öneme sahip çeşitlerin (İtalia, M. Palieri, Alphonse Lavallée, Red Globe, Prima, Cardinal vb.) fidanları son birkaç yılda daha fazla talep edilmektedir. Yapılacak olan bir planlamada Narince çeşidinin yaprakları sofralık üzüm çeşitlerinin meyvelerinin değerlendirilmesi şeklinde bir bağ plantasyonu özellikle üreticinin ekonomik anlamda bağcılıktan iyi bir gelir elde edeceği ön görülmektedir.

Konu hakkında bir çıkarım yapacak olursak; bağcılık dünyada ve Türkiye’de olduğu gibi Tokat ilinde de önemini çok eski zamanlardan almış ve gelecek tarihlere de miras kalacak ve nesiller boyu var olacak bir tarım koludur.

KAYNAKÇA

- Adınır, Mustafa (2011). *Salamuralık Yaprak Toplanan Omcalardaki Koruk Üzümün (Vitis Vinifera) Turşu Olarak Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Ağaoğlu, Y. Sabit, & Kara, Zeki (1990). Tokat Tarımında Bağcılığın Yeri ve Üzüm Çeşitlerinin Yöredeki Dağılımı Üzerinde Bir Araştırma. *Journal of Agricultural Faculty of Gaziosmanpaşa University (JAFAG)*, 1(1).
- Anonim (2023). *Tokat Valiliği Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Müdürlüğü*. <https://tokat.csb.gov.tr/Cografı-Yapı-İ-1211> (Erişim tarihi: 15 Ekim 2023)
- Anonim (2025a). *Tokat bir bağ içinde*. Repertukul. <https://www.repertukul.com/TOKAT-BIR-BAG-ICINDE-360> (Erişim tarihi: 29 Mart 2025)
- Anonim (2025b). *Tarım istatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarım-111> (Erişim tarihi: 29 Mart 2025)
- Batu, Ali (2006). Klasik ve Modern Yönteme Göre Sıvı ve Katı Üzüm Pekmezi (Zile Pekmezi) Üretimi. *Teknolojik Araştırmalar: Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 2(2), 9–26.
- Cangi, Rüstem, & Yağcı, Adem (2017). Bağdan Sofraya Yemeklik Asma Yaprak Üretimi. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(Kapadokya Ulusal Bağcılık Çalıştayı Özel Sayı), 137–148.
- Cangi, Rüstem, Kaya, Cevdet, Kılıç, Duran, & Yıldız, Mete (2005). Tokat Yöresinde Salamuralık Asma Yaprak Üretimi, Hasad ve İşlemede Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. In 6. *Ulusal Bağcılık Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Cilt 2, ss. 632–640)*. Tekirdağ, 19–23 Eylül 2005.
- Cangi, Rüstem, Yağcı, Adem, & Kılıç, Duran (2012). Tokat Bağcılığının Dünü, Bugünü ve Yarını. In *Tokat Sempozyumu (Cilt 2, ss. 315–326)*. Tokat, 1–3 Kasım 2012.
- Cangi, Rüstem, Yanar, Yusuf, Yağcı, Adem, Topçu, Neval, Sucu, Seda, & Dülgeroğlu, Yağmur (2013). Narince Üzüm Çeşidinin Yapraklarında Farklı Fungusit Uygulamaları ve Salamura Yöntemlerine Bağlı Olarak Fungusit Kalıntı Düzeylerinin Belirlenmesi. *Journal of Agricultural Faculty of Gaziosmanpaşa University (JAFAG)*, 31(2).
- Ertürk, Ali (2009). *Tekirdağ İlinde Yetiştirilen Yapıncak Üzüm Çeşidinin Yapraklarında Salamura Öncesi ve Sonrası Fungusit Kalıntı Miktarı*, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek lisans tezi, Tekirdağ.
- Göktürk, Nilgün, Artık, Nevzat, Yavaş, İsmail, & Fidan, Yılmaz (1997). Bazı Üzüm Çeşitleri ve Asma Anacı Yapraklarının Yaprak Konservesi Olarak Değerlendirilme Olanakları Üzerinde Bir Araştırma. *Gıda*, 22(1), 15–23.
- Gülcü, Mehmet, & Torçuk, Ali İzzet. (2016). Yemeklik Asma Yaprığı Üretimi ve Pazarlamasında Kalite Parametreleri. *Meyve Bilimi*, 1, 75–79.
- Hazarhun, Eda, & Tepeci, Mustafa (2018). Coğrafi İşarete Sahip Olan Yöresel Ürün ve Yemeklerin Manisa'nın Gastronomi Turizminin Gelişimine Katkısı. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek 1), 371–389.

- Kaan, Mustafa, & Gülçubuk, Bülent (2008). Kırsal Ekonominin Canlanmasında Ve Yerel Sahiplenmede Coğrafi İşaretler. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 57-66.
- Kara, Zeki (1990). *Tokat Yöresinde Yetiştirilen Üzüm Çeşitlerinin Ampelografik Özelliklerinin Belirlenmesi Üzerinde Araştırmalar*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora tezi, Ankara.
- Karaman, Mehmet Rüştü, Cangı, Rüstem, Akyazı, Mehmet, Kaya, Cevdet, Susam, Tekin, Şahin, Sezer, Durukan, Ayşegül, Kılıç, Duran, & Bice, Seda (2007). *Kelkit Havzasında (Tokat-Erzincan) Bağların Beslenme Durumu ve Yörede Bağcılığın Geliştirilmesi İçin Öneriler* (Zile Ticaret Borsası Kültür Yayınları No: 2). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kaya, Cevdet, Karataş, Hüseyin, Cangı, Rüstem, Saraçoğlu, Onur, Geçer, Esra Nur, Yağcı, Adem, Kaya, Abdulmurat, & Topcu, Neval (2010). 1. Adriyatik'ten Kafkaslar'a Geleneksel Gıdalar Sempozyumu. Tekirdağ.
- Kılıç, Duran, Cangı, Rüstem, & Kaya, Cevdet (2007). Tokat'ta Üzümün Değerlendirilmesi ve Üzümünden Elde Edilen Ürünler. In 5. *Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi* (Cilt 2, ss. 345-348). Erzurum, 4-7 Eylül 2007.
- Kılıç, Duran, Kaya, Yalçın, Mutlu, Nurhan, Edizer, Serhat, Yağcı, Adem, Cangı, Rüstem, & Söylemezoğlu, Gökhan (2020). Bazı Üzüm Çeşitlerinin Tokat Ekolojisindeki Adaptasyonlarının Belirlenmesi (Sonuç Raporu, Yayın No: 190/T-91). Tokat.
- Oruç, Esen, Cangı, Rüstem, & Ergün, Aysel (2020). Consumers' Preferences On Pickled Vine Leaves: The Case of Tokat Province. *Turkish Journal of Agriculture – Food Science and Technology*, 8(3), 668-677.
- Sucu, Seda (2022). Tokat İli Bağcılığında Sofralık Üzüm Yetiştiriciliğinin Önemi. In *ISPEC 9th International Conference on Agriculture, Animal Sciences and Rural Development*. 19-20 Mart, Burdur/Turkey.
- Sucu, Seda, & Topcu Altıncı, Neval (2022). *Every Aspect of Vine Leaves: Chapters on Viticulture*. İksad Publishing House. Ankara, Turkey.
- Şimşek, Aykut, & Güleç, Enes (2020). Coğrafi İşaretli Gastronomik Bir Ürün: Elâziğ Orciği. *Aydın Gastronomy*, 4(2), 73-81.
- Topcu Altıncı, Neval, & Sucu, Seda (2023). *Tokat İli Bağcılığa Genel Bir Bakış: Ekolojik, Ekonomik, Sosyolojik ve Teknik Yönleriyle Kırsal Alan ve Tarım*. Ankara: İksad Publishing House.
- Topcu, Neval, Kaya, Cevdet, Yağcı, Adem, Sucu, Seda, & Esin, Yasemin (2012). Tokat'ta Üzümünden Üretilen Yöresel Ürünler. In *Tokat Sempozyumu* (Cilt II, ss. 315-326). Tokat, 1-3 Kasım 2012.
- Yıldız, Emine. (2014). *Tokat Merkez, Turhal ve Zile İlçelerinde Yetiştirilen Narince Üzüm Çeşidinde Klona Seçimi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Yanar, Yusuf, Cangı, Rüstem, & Özata, Kayha. (2013). Tokat Yöresinde Üretilen Salamura Asma Yapraklarında Pestisit Kalıntı Düzeylerinin Belirlenmesi. In 8. Bağcılık ve Teknoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı (ss. 267-275). Konya, 25-28 Eylül 2013.

TOKAT'TA SÜS BİTKİLERİ

Aysun ÇELİK*

GİRİŞ

Süs bitkisi; iç ve dış mekânlarda kullanılan otsu ve odunsu bitkilerin genel adıdır. Başka bir tanımla süs bitkileri; estetik, fonksiyonel ve ekonomik amaçlarla yetiştirilen dekoratif bitkiler olarak tanımlanabildiği gibi, gonca, çiçek, meyve, yaprak, dal veya formları ile görsel etkinlik sergileyen veya bu özellikleri ile ön plana çıkan bitkiler olarak da tanımlanabilmektedir (Gezer ve ark., 2022). Özellikle kentsel alanlarda insanlar ile doğa arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde kullanılan süs bitkilerinin estetik ve fonksiyonel birçok özellikleri vardır. Estetik açıdan, süs bitkileri peyzaj tasarımında kullanılarak çevreyi güzelleştirir ve görsel çekicilik sağlarlar. Bahçeler, parklar, caddeler ve yeşil alanlar gibi kentsel bölgelerde bitki düzenlemeleri yaparak, insanların doğayla daha yakın bir temas kurmalarını ve doğal güzelliklerin tadını çıkarmalarını desteklerler. Fonksiyonel açıdan ise; hava kirliliğini azaltma, gürültüyü kesme, rüzgâr perdesi, erozyonu önleme, mahremiyeti sağlama, gölge sağlama, sıcaklık düzenleme gibi işlevleri yerine getirirler. Aynı zamanda çevre koşullarını iyileştirme potansiyeline sahiptirler (Cengiz, 2024).

Süs bitkileri dünyada; kesme çiçekler, dış mekân ve iç mekân (saksılı) bitkiler olmak üzere 3 gruba ayrılırken, ülkemizde kullanım amaçlarına göre süs bitkileri; kesme çiçekler, dış mekân süs bitkileri, iç mekân süs bitkileri ve doğal çiçek soğanları olmak üzere 4 grupta toplanmaktadır (Gezer ve ark., 2022).

Dış Mekân Süs Bitkileri: Dış mekânda peyzaj uygulamalarında kullanılmak üzere üretilip pazarlanan tür ve çeşitleri içermekte, süs ağaç ve ağaççıkları, mevsimlik tek ve çok yıllık çiçekler, yer örtücü olarak kullanılan diğer türler süs çimleri bu sınıf içinde değerlendirilmektedir (Ünsal, 2022).

* Prof. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Tokat, Türkiye, Orcid ID: 0000 0001 5289 2176

İç Mekân Süs Bitkileri: Gelişmeleri için gerekli olan ekolojik koşulları kapalı mekânlarda (ev, ofis, alışveriş merkezi, okul vb.) bulabilen, dekoratif kap-lar içerisinde yetiştirilen, yaprak, çiçek ve genel şekilleri ile estetik değer taşıyan bitkilerdir.

Kesme çiçek: Kesme çiçek kavramı genellikle buket, sepet, çelenk ve aranjmanlarda kullanılan, çiçek, gonca, dal ve yaprakların taze, kurutulmuş, bo-yanmış veya ağartılmış olarak kullanıma sunulmuş durumlarını ifade etmekte-dir (Onay, 2008).

Soğanlı ve Yumru bitkiler (Geofitler): Toprak üstü aksamaları olan yaprak, çiçek ve gövdesi ile yaşamsal faaliyetlerini tamamladıktan sonra canlı-lığını toprak altındaki soğan, yumru, korm veya rizom ile devam ettiren bitki-lerdir. Çiçek soğanları; doğada kendiliğinden yayılış gösteren soğanlı süs bitki-leri ve kültüre alınarak kullanılan soğanlı süs bitkilerini içermektedir. Çiçek so-ğanları ülkemizde genel olarak doğal çiçek soğanları olarak bilinmesine karşın, dünyada çiçek soğanları doğal ve kültür çiçek soğanları olmak üzere 2 gruba ayrılmaktadır. Doğal çiçek soğanları, doğada bulunan bazı bitki türlerinin yumru, rizom, pençe ve soğanlarını ifade etmektedir. Kültür çiçek soğanları ise, herhangi bir ıslah yöntemiyle ıslah edilmiş ve doğal türlerinden farklılaştırılmış olan yumru, rizom, pençe ve soğanları ifade etmektedir (Baykan Sarıoğlu, 2021).

Süs bitkileri üretimi ülkemiz içinde uzun bir geçmişe sahiptir. Geçmişte süs bitkilerinin tıbbi amaçlı kullanımı yaygın iken, Osmanlı döneminde saray, bahçe ve mimari süslemelerde önem kazanmıştır. Bunun da en büyük ispatı "Lale Devri"dir. Bu dönemde saray, bahçe ve kasırlar lale çiçekleri ile süslen-mekteydi. Bu dönem sonrası sümbül, gül, karanfil ve nergis gibi çiçeklerin ye-tiştiriciliği artmıştır. Yine süs bitkilerine verilen önem Kanuni Sultan Süleyman döneminde görülmektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde çiçeklerin tes-cil edildiği Encümen-i Danış-ı Şükuf adlı kurumun varlığı, Sultan II. Abdülhamit döneminde ise başta gül olmak üzere birçok süs bitkisinin yetiştirilmesi için Hüdavendigâr Ziraat Mektebi Çiftliğinin kurulmuş olması, Osmanlı Devleti'nde her dönem süs bitkilerine önem verildiğinin göstergesidir (Coşkun, 2021).

Süs bitkileri sektörü, bitkisel üretim içinde önemli bir yere sahip olan ve ekonomiye büyük katma değer sağlayan etkili bir sektör olarak kabul edilmek-tedir. Ekolojik özelliklere bağlı olarak, iklim ve toprak özellikleri bakımından süs bitkileri yetiştiriciliğine uygun olan alanlarda hem istihdam hem de ticaret açısından önemli bir gelir kaynağıdır. Açık mekânlarda yetiştirilmesi ile birlikte, seralarda da mevsimsel etkilerden uzak üretimi mümkündür (Yıldızoğulları,

2020). Özellikle süs bitkileri sektörü, her geçen yıl artan kapasitesi ve ürettiği katma değer ile başta Avrupa ülkeleri olmak üzere ülke ekonomilerine ciddi katkı sağlayan sektörlerden biri haline gelmiştir (Aksu, 2020).

Bu çalışma, Tokat ilinde süs bitkileri potansiyelinin belirlenmesi, il tarımı içerisinde süs bitkilerinin yerinin değerlendirilmesi ve ilde süs bitkileri yetiştiriciliğini geliştirmeye yönelik çözüm önerilerinin oluşturulması amacıyla yapılmıştır.

1. SÜS BİTKİLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Süs Bitkilerinin Önemi

Süs bitkileri yetiştiriciliği, tarımın ve bitkisel üretimin ana kollarından birisidir. Ancak, diğer bitkisel üretim kollarının hepsi insanların beslenme ve gıda gereksinimlerini karşılamaya yönelik ürün elde eden tarımsal faaliyet iken, süs bitkileri insanların beslenme ve gıda gereksinimi yerine görsel ve ruhsal ihtiyaçlarını gideren, yatıştırıcı dinlendirici etkileri ile pozitif duygular yaşamasını sağlayan ürünler elde edilen bir tarımsal faaliyet alanıdır. Bu yönü ile de günümüz yoğun ve stresli şartlarından bunalmış olan insanların rahatlamasına olanak sağladığı için diğer bitkisel üretim kolları ile yarışan bir sektör konumuna gelmiştir.

Doğasından kopan her canlı gibi insanlar kendilerini ait hissettikleri sosyal / fiziksel çevrelerinden (köy, kasaba, şehir, dağlık alan, ova, kıyı alanları vb. gibi) uzak kaldıklarında mutsuz, umutsuz, neşesiz olmaktadır. İnsanların alışık oldukları çevreden uzun süre ayrı kalmaları yoğun özlem duygusu yaratmakta, psikolojik bir rahatsızlık yaşatmaktadır (Çelik Çanga, 2021). Günümüz kentleri de tüm bu doğal şartlardan uzaktır. Çünkü kentlerde artan nüfusun yaşama, barınma, çalışma gibi ihtiyaçlarını karşılamak için yeni yapılara gereksinim duyulmakta, bunun için gerekli alanlar da süs bitkilerinin ana kullanım alanı olan açık ve yeşil alanların azaltılması ile elde edilmektedir. Bunun sonucunda da kentlerdeki yeşil alanlar dolayısı ile bitkiler yerini yapılara bırakmaktadır. Bu gelişmelerin sonucunda günümüz kentlerinin büyük çoğunluğu insanlar için doğal olmayan ortamlar niteliğine bürünmüşlerdir. Oysaki, Larson ve Kreitzer (2004) de belirttiği gibi bitkisel dokunun egemen olduğu alanlar insanlarda psikolojik olarak iyi olma halini desteklemektedir. Ulrich (1999)'e göre endişe verici, karamsar vb. olumsuz düşünceleri azaltan ya da engelleyen pozitif dağıtıcıların başında doğal alanlar ile süs bitkilerini barındıran açık ve yeşil alanlar gelmektedir. Bu nedenle, insanların kentlerde sağlıklı yaşamaları için, doğal yaşam ortamlarına benzer alanlara mutlaka gereksinimi vardır (Ulrich ve

Parsons, 1992). İçerisindeki çeşitli etkinlikler (bahçe bakımı, tohum ekimi, çelik dikimi vb.) içeren “terapi bahçeleri”, iyileştirme bahçeleri” gibi tematik bahçeler, yaşlı / engelli kullanıcılar için, kendilerini daha iyi hissetme, sosyalleşme, psikolojik ve fiziksel yönden sağlık kazanma olanağı sağlamaktadır.

Süs bitkileri insan hayatının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Öyle ki, bu bitkiler, evler, okullar, iş yerleri, alışveriş merkezler, sağlık tesisleri, her türlü açık alanlar gibi insanların tüm gününü kapsayacak şekilde hayatının içinde olan, dış dünyanın günlük stresinden insanların uzaklaşmalarına olanak sağlayan bitkilerdir.

Gerek iç gerekse dış mekânlarda kullanılan süs bitkilerinin insan yaşamı ve çevre açısından çok yönlü önemi bulunmaktadır. Bunlar:

Estetik Yönden Önemi: Görsel değer, çekicilik değeri kazandırmakta, kültürel veya sembolik anlamları olan bitkiler ile mekânların kültürel değerini duygusal değerini artırmaktadır.

Çevresel Önemi: Biyoçeşitliliğe katkıda bulunmak, erozyonu kontrol etmek, hava kalitesini artırmaktadır.

Ekonomik Önemi: Süs bitkilerinin yetiştirilmesi ve satışı, iş ve ekonomik fırsatlar sağlayarak bahçecilik endüstrisine önemli ölçüde katkıda bulunmakta, iyi tasarlanmış bahçeler ve parklar turistleri çekerek yerel ekonomiyi canlandırmakta, süs bitkilerinin kullanıldığı park ve bahçe yakınlarındaki yapı ve araziler ekonomik değer kazanmaktadır. Süs bitkileri bir bahçeyi aydınlatarak, bir evin veya binanın tarzını tamamlayabilmekte, değerini artırmaktadır,

Psikolojik ve Sağlık Açısından Önemi: İnsanları doğaya yakınlaştırdığı için stresi azaltmak, pozitif duygular yaşatmak bakımından faydaları vardır. Ayrıca terapötik (tedavi edici) etkileri vardır.

Ekosistem Hizmetleri Açısından Önemi: Birçok süs bitkisi polinatörleri çekerek yerel ekosistemleri ve tarımsal verimliliği destekler. Bitkiler, gölge ve buharlaşma yoluyla kentsel alanlarda sıcaklık düzenlenmesine (İklim Düzenlemesi) katkıda bulunur.

Eğitim Fırsatları Açısından Önemi: Süs bitkileri, botanik, ekoloji ve bahçecilikte eğitim için araç görevi üstlenerek, insanların ve özellikle çocukların bitki tanıma, doğa tanıma ve çevre duyarlılığı hakkında bilgi edinmesine yardımcı olabilmektedir.

Sosyal Açısından Önemi: Süs bitkilerinin kullanım alanları olan kentsel açık ve yeşil alanları, her kullanıcı profilindeki insan gruplarını bir araya getirmekte, iletişim kurmalarına, aynı ortamı kullanmalarına olanak sağlamaktadır.

1.2. İç ve Dış Mekân Süs Bitkilerinin İşlevleri

Süs bitkilerinin, kullanım alanlarına kazandırdığı çok yönlü işlevleri bulunmaktadır. Bunlar;

● Süs bitkileri, arılar ve kelebekler gibi polinatörler de dahil olmak üzere çeşitli türler için yaşam alanları sağlayarak biyoçeşitliliğe katkıda bulunur, kullanıldıkları yerlerde biyoçeşitliliğin artmasını/korunmasını sağlarlar.

● Dış mekânlarda kullanılan süs bitkileri kökleri ile toprağı tutarak, erozyonu önlerler.

● Enerji, hava, su ve toprak kalitesinin korunmasına yardımcı olurlar.

● Dış mekânlarda kullanılan süs bitkileri hava hareketleri üzerindeki etkileri ile kirli havayı dağıtarak, kirleticileri emerek, toz gibi katı kirleticileri tutarak ve oksijen salarak hava kalitesini iyileştirip kirliliğin önlenmesine katkı sağlarlar,

● İç mekânlarda kullanıldığında havayı temizlemeye ve hoş bir atmosfer yaratmaya yardımcı olurlar,

● Dış mekânlarda kullanıldıkları yerlere mikroklimatik değer katarlar,

● Süs bitkileri kullanıldıkları alanlara, göze hoş gelen sanatsal bir görünüm yaratmakta, görsel değerini artırmakta ve çekici peyzajlar haline getirmektedir,

● İç ve dış mekânlarda, kullanıldıkları yerlere estetik değer katarlar,

● Dış mekân süs bitkileri yapıların sert ve soğuk görüntüsünü yumuşatmaktadır,

● Dış mekân süs bitkilerinin düşen yaprakları iyi bir malç ve kompost oluşturmaktadır.

● Özel mülkiyet alanlarında sınır belirleme, mahremiyeti sağlama işlevleri vardır

● Dış mekânlarda kullanıldıkları yerler, rekreasyonel faaliyetlere olanak sağlarlar,

● Dış mekânlarda rüzgâr perdeleme, gürültüyü önleme, kötü görüntüyü kamufle etme işlevleri vardır,

● İç-dış mekân süs bitkileri insanlarda stresi azaltmaya, doğa ile bağını kurmaya, çevresinden zevk almaya yardımcı olabilmektedir,

● Çocuk, yaşlı ve engelli kullanıcılar için ilgi çekici mekânlar oluşturma işlevleri vardır,

● Yol peyzajında kullanılan süs bitkileri, far ışıklarından koruma, trafiğı yönlendirme, sürücülerin stresini azaltma, güvenli ve keyifli sürüş olanağı sağlama işlevleri vardır,

• Yol kenarlarına dikilen süs bitkileri ve ağaçlar kaza gibi kötü durumları önlemek için bir bariyer görevi üstlenmektedir,

• Süs ağaçları, sıcak günlerde yayalara gölge sağlayarak araç kullanımını azaltmaktadır,

• Yenebilen süs bitkileri, gıda olarak da kullanım işlevine sahiptir,

• Herdem yeşil süs bitkileri kış aylarında ve karlı günlerde mekânı aydınlatma işlevi üstlenmektedir,

• Güzel kokuları ile kullanıldıkları ortama çekicilik kazandırır,

Her bir süs bitkisi genellikle bu işlevlerden bir veya daha fazlasını yerine getirirler.

1.3. Bir Bitkinin Süs Bitkisi Olarak Değerlendirilebilmesi İçin Sahip Olması Gereken Özellikler

Bir bitkinin süs bitkisi olarak kullanılabilmesi için estetik özellikleri (renk, şekil, ölçü, doku, koku) bakımından ilgi çekici özelliklere sahip olması ve aynı zamanda da kendilerinden beklenen işlevleri yerine getirebilmesi gerekmektedir. Morfolojik Özellikleri bakımından bitkilerin özel, dikkat çekici özelliklere sahip olması gerekir. Bitkilerin morfolojik özellikleri; bitkilerin fiziksel formunu ve dış yapısını ifade eden ve görsel olarak tanımlanmasını sağlayan özelliklerdir. Bu özellikler bitki tasarımında çok önemli olan; gövde, yaprak, çiçek, meyve ve tohum gibi bitki organlarının şekil, doku, boyut, renk ve koku özellikleridir. Ayrıca bitkinin genel formu da bu anlamda önemli bir özelliktir. Tüm bu özellikler bitkilerin estetik değerini belirler ve bitkisel tasarımda kullanımını etkiler (Balel ve Çelik Çanga, 2023).

Bitkiler renklerini hücrelerindeki pigmentlerin güneş ışığıyla etkileşimi sonucu alırlar. Renklerin insanlar üzerinde farklı psikolojik etkileri vardır. Süs bitkileri tasarımda kullanılırken tasarım konseptine uygun olarak renk tercihi belirlenmelidir.

Bitkilerin şekli dış görünüşleri olarak tanımlanmaktadır. Bitki şekli, bitki tasarımında kullanıcı davranışı üzerinde etkilidir.

Ölçü özelliği ise, bitkinin yatay ve düşey doğrultuda kazandığı hacim olup, bitkinin önemli estetik özelliklerinden biri olan büyüklüğünü oluşturur.

Bir bitkinin dokusu, yapraklarının şekli, büyüklüğü ve rengi, yaprak yüzeylerinin yapısı ve dallanmalarının tüm özelliklerini ifade eder. Bitkinin dokusu, kullanıldığı mekânın büyüklüğünü, bitkinin dört mevsimdeki etkisini ve kullanıcının psikolojisini etkiler. Bitki dokusunun algılanmasına ve kullanıcıdan uzaklığa bağlıdır. Kullanıcılar bitki dokusunu ancak bitkiye yakın olduklarında algılayabilirler.

Bitkilerdeki hoş kokulu maddeler kolayca buharlaşabilen kimyasal bileşiklerdir. Bitkiler bu maddeleri çoğunlukla polen taşıyan canlıları çekmek için salgırlar. Hoş kokulu bitkiler olduğu gibi kötü kokan veya koku açısından etkisiz olan bitkiler de vardır (Balel, ve Çelik Çanga, 2023). Bu bilgiler çerçevesinde; bir bitkinin süs bitkisi olarak değerlendirilebilmesi için sahip olması gereken özellikler aşağıda sıralanmıştır;

- Genetik çeşitlilik: Türler içindeki genetik değişkenlik, süs bitkisi olarak kullanılan ağaçlarda ve bitkilerde bulunması istenen bir özelliktir. Birçok ağacın bir veya daha fazla farklı çeşidi vardır.

- Genel bitki şekli bakımından çeşitlilik, özgünlük, doğallık göstermesi istenir.

- Yaprak, çiçek, tohum, meyve özellikleri (şekil-renk-doku-ölçü-koku özellikleri) bakımından çeşitlilik, özgünlük, doğallık göstermesi istenir.

- Büyüme hızı bakımında yerine göre hem hızlı hem de yavaş büyüyen bitkiler istenebilmektedir.

- Çok çeşitli iklim ve toprak koşullarında büyüme ve hayatta kalma yeteneğine sahip olmaları istenir.

- Çiçekli dönemleri geçtikten sonra bile diğer organları bakımından (yaprak, meyve, tohum) diğer estetik özellikleri ile (doku, koku, mevsimsel renklenme vb) etkili olan türler olması istenir.

- Zorlu koşullara (kuraklık, hava kirliliği, sık bakım, don, rüzgâr vb.) dayanıklı türler olması istenir.

- Zehirli, alerjik, istilacı, zararlı böcekler için çekici olan, kötü kokan bitkilerin süs bitkisi olarak kullanılmaması gerekir.

- Meyvesi, yaprağı gibi organları yenilebilen bitkilerin kamusal alanlarda kullanılmaması, bunun yerine bu grup bitkilerin özel mülkiyet alanlarında kullanılması gerekir.

1.4. Süs Bitkilerinin Kullanım Alanları

İç ve dış mekân tasarımlarında süs bitkilerinin kullanılması esnasında aşağıdaki ilkeler dikkate alınmalıdır:

- Mekânın özellikleri
- Kullanıcı özellikleri
- Bitkinin istekleri
- İşverenin istekleri ve öncelikleri

●Tasarımcının stili

Mekân özellikleri içerisinde; Mekânın işlevi (konut, dinlenme, rekreasyon vb.), kullanım süresi ve yoğunluğu, mekânın fiziksel özelliği (dar, geniş, büyük vb.), ekolojik koşullar (güneşlenme, ısıtma vb.) dikkate alınmalıdır. Kullanıcı özellikleri bakımından; kullanıcı tipi, kullanıcı yoğunluğu, kullanıcı zevki, kullanıcı yaşam biçimi, kullanıcının mekândan beklentileri, ekonomik koşullar değerlendirilmelidir. Bitkiye ilişkin olarak da; bitkinin ekolojik istekleri (nem, ışık, su) dikkate alınmalıdır. Tasarım süreci içerisinde işverenin beklentileri, ekonomik koşulları tasarımın amacını ve tipini belirlemektedir. Tasarımın genel yapısını belirleyen bir diğer etmen de tasarımcının stili ve tecrübesidir. Mekânda tasarımcı tarafından verilmek istenen etkiye bağlı olarak, tür ve malzeme seçimi yapılmalıdır. Tasarımcının zevki, doğru yerde doğru bitki seçimi (sıcaklık, nem, ışık gibi koşullara göre uygun bitki), ekonomik koşullara uygunluk, mekânın işlevine göre bitki seçimi (oturma, dinlenme, bekleme vb.), amaca uygun bitki seçimi (odak noktası vb.), uygun kap-saksı kullanımı (renk, büyüklük, malzeme), bitkinin yetiştirme koşullarının, fiziksel özelliklerinin iyi tanınması önemlidir.

Bu çerçevede, süs bitkilerinin kullanım alanları aşağıda sıralanmıştır;

- İç mekân tasarımlarında kullanılırlar.
- Dış mekânlarda, park ve rekreasyon alanlarında, kamusal ve özel mülkiyete ait açık ve yeşil alanların tasarımında kullanılırlar.
- Çit bitkisi olarak kullanılırlar.
- Yerörtücü olarak kullanılırlar.
- Sarılıcı ve tırmanıcı bitkiler dikey bahçe tasarımlarında kullanılırlar.
- Su içi ve su kıyası alanlarda kullanılırlar.
- Kesme çiçek olarak kullanılırlar (buket, sepet, çelenk vb kullanımları).
- Çiçek parterlerinde tek ve çok yıllık otsu bitkiler olarak kullanılırlar.
- Perdeleme bitkisi (gürültü, toz, kar, rüzgâr) olarak kullanılırlar.
- Gölgeleme bitkisi ve örtü elemanı olarak kullanılırlar.
- Tıbbi ve aromatik bitki olarak kullanılırlar.
- Düğünler ve yıldönümleri gibi özel günlerde dekorasyon amaçlı kullanılırlar.
- Kurutularak çiçek tanzimlerinin yapılmasında kullanılırlar.

2. TOKAT HAKKINDA BİLGİLER

2. 1. Doğal Özellikleri

Tokat ili, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde yer alan illerinden biridir. Kuzeyde Samsun, kuzeydoğuda Ordu, doğu ve güneyde Sivas, güneybatıda Yozgat ve batıda Amasya illeriyle komşudur. Yüzölçümü 10.072 km², rakımı 623 m'dir. Tokat İli, Karadeniz iklimi ile İç Anadolu'nun step iklimi arasında bir geçiş iklimi özelliği taşımaktadır. Genel olarak yaz mevsimi alçak alanlarda sıcak-kurak, yüksek yerlerde serin yer yer yağışlı, kış mevsimi soğuk ve kar yağışlıdır. Tokat merkezinde yıllık ortalama sıcaklık 12,8 °C, yıllık ortalama yağış miktarı 444,4 mm'dir (URL-4; Ünsal ve ark., 2024). İl topraklarının 59 508 ha'ı alüvyial topraklar olup, ilde taban arazilerinin çoğunluğunda tarım yapılmaktadır. Tokat ili topraklarının %39'ı orman ve fundalıklarla %38'i ekili - dikili alanlarla, %12'si çayır ve meralarla kaplıdır. %1,9'u ise tarıma elverişsiz alanlardan oluşur. Tokat Türkiye'nin sayılı orman bölgelerinden biridir (URL-2). İl topraklarını Kelkit Irmağı ile Yeşilirmak sulamaktadır. İl sınırlarından kaynaklanan tüm akarsular Karadeniz'e ulaşır. İl sınırları içerisindeki başlıca göller Göllüköy Gölü ve Zinav Gölü (Çukurgöl), Almus, Ataköy, Belpınar ve Boztepe Baraj gölleridir. Hasan Uğurlu Baraj Gölünün bir bölümü de Tokat ili sınırları içerisinde (URL-3). Tokat ilinin dağları Karadeniz'e paralel bir şekilde uzanan sıra dağlar şeklindedir. Tokat ilinin her türlü tarım yapılabilen bereketli ovaları, ilin dört bir yanına dağılmıştır. Kazova, Omala ovası, Turhal, Niksar, Artova, Zile ve Erbaa ovaları önemli ovalarıdır. Tokat ilindeki yaylaların başlıcaları ise, Topçam, Batmantaş, Muhat ve Dumanlı yaylaları, Reşadiye'de Seleman, Bozçalı ve Kızılcaören yaylaları ile Niksar'da Çamiçi yaylasıdır.

Tokat ili florası oldukça zengin olup, ilde bulunan endemik bitki sayısı 114 adettir. Tokat İli, fauna bakımından da oldukça zengin olup, Tokat ve çevresinde yayılış gösteren deniz memelileri hariç değişik ordolara ait 53 memeli türü, 60 kuş türü, 3 kaplumbağa, 8 kertenkele ve 4 yılan türü olmak üzere toplam 15 sürüngen türü bulunmaktadır (Anonim, 2024).

2.2. Kültürel Özellikleri

Yeşilirmak havzası üzerinde bulunan Tokat, uygarlıkların merkezi olan Anadolu'da zengin doğal kaynakları, jeostratejik konumu nedeni ile beyliklerin, devletlerin imparatorlukların yaşama ve fetih alanı olmuş (Çelik, 2009), birçok devlete ve beyliğe ev sahipliği yapmış 6000 yıllık tarihî geçmişe sahip bir şehirdir. Tokat'ın yerleşim tarihi Kalkolitik çağ ile (M.Ö. 5400-3000) başlamaktadır. Milâttan önce 1750-1200 yılları arasında Hitit Dönemi ve daha sonra da sırası

ile Frigyalılar, Kimmerler, Medler, Persler, Pontus Krallığı, Roma, Bizans İmparatorluğu, Dânişmendliler, Selçuklu Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu dönemlerini yaşamış ve Cumhuriyet'in kurulması ile Türkiye Cumhuriyeti dönemini yaşamaktadır. Tokat, Evliya Çelebi'nin "Alimler ve Şairler Şehri" diye övdüğü Mevlana'nın hayatının bir kısmını Tokat'ta geçirmekten bahtiyar olduğu, Şeyhülislam İbn-i Kemal gibi alimlerin Gazi Osman Paşa gibi komutanların, Zileli Talibi ve Ceyhuni gibi şairlerin yetiştiği, coğrafi konum itibariyle eşsiz doğal güzelliklere sahip, tarihle iç içe yaşayan bir şehirdir (URL-5).

2024 yılı TÜİK (URL-1) verilerine göre Tokat nüfusu 612.674'tür. Tokat iline bağlı mahalle sayısı 331, köy sayısı 609 ve kilometrekareye düşen insan sayısı 61'dir (URL-6). Tokat ilinin ekonomik yapısında sanayi, tarım, hayvancılık sektörü önemli rol oynamaktadır (Anonim, 2024).

3. DÜNYA VE TÜRKİYE'DE SÜS BİTKİLERİ SEKTÖRÜNÜN DURUMU

Dünyada süs bitkileri üretimi 20. yüzyıl başlarında önem kazanmaya başlamıştır. Dünya üzerinde 40'tan fazla ülkede süs bitkileri üretimi yapılmaktadır. Bu ülkeler arasında gelişmiş ülkeler olduğu gibi, pek çok gelişmekte olan ülke de yer almaktadır. Gelişmekte olan Kenya, Ekvador gibi ülkeler uygun üretim ve ucuz iş gücü olanaklarını kullanarak sektörden önemli gelir elde etmektedirler. Dünya süs bitkileri ticareti hacmi 50 milyar \$'ın üzerindedir. Süs bitkileri tüketimi özellikle yüksek satın alma gücü olan Avrupa, A.B.D., Japonya gibi pazarlarda fazladır. Ülkelere göre dünya süs bitkileri ihracatı Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Ülkelere Göre Dünya Süs Bitkileri İhracatı (Değer: 1.000 \$)

	İhracatçı Ülkeler	2018	2019	2020	2021	2022
1	Hollanda	10.743.869	10.651.093	10.950.998	14.086.937	12.162.250
2	İtalya	1.045.612	1.007.066	1.071.102	1.437.249	1.355.359
3	Almanya	1.132.885	1.074.862	1.074.898	1.214.665	1.069.992
4	Ekvador	848.654	887.030	845.741	964.599	1.047.499
5	Kanada	423.938	476.642	498.859	681.929	740.284
6	Kenya	625.711	643.973	635.352	805.242	694.174
7	İspanya	486.695	480.991	505.493	663.683	626.308
8	Belçika	704.824	693.707	635.548	816.758	618.809
9	Çin	379.741	432.163	472.626	569.049	573.510
10	ABD	460.120	457.315	429.310	520.814	535.762
11	Kolombiya	1.477.877	1.495.636	1.431.333	1.756.097	520.259

TOKAT'TA SÜS BİTKİLERİ

12	Danimarka	492.172	456.392	484.602	552.391	493.832
13	Etiyopya	226.948	226.397	216.718	290.181	255.180
14	Tayvan	217.821	225.067	196.753	226.669	225.998
15	Polonya	225.611	254.954	259.520	281.531	212.468
16	Fransa	195.542	181.235	184.737	217.884	208.429
17	Kosta Rika	130.321	132.974	119.716	160.359	153.733
18	Portekiz	105.296	109.897	124.218	149.614	139.005
19	Türkiye	99.296	107.440	106.768	148.890	138.250
20	Tayland	134.639	132.566	98.834	122.532	133.088
	Diğerleri	2.149.545	2.220.721	2.097.125	2.293.900	2.071.937
	Toplam	22.324.792	22.348.123	22.440.251	27.961.028	23.976.126

Kaynak: (URL-7)

2022 yılı verilerine göre, dünya kesme çiçek ve saksılı bitkiler üretimi toplam 735.500 ha. alanda yapılmaktadır. Dünya süs bitkileri üretim alanlarının %77'si (570.000 ha.) Asya/Pasifik bölgesinde bulunmaktadır. Bu bölgedeki en büyük üretici ülkeler Hindistan ve Çin'dir. Dünya üzerindeki en önemli ihracatçı ülkeler sırasıyla, Hollanda, İtalya, Almanya, Ekvador ve Kanada'dır. Türkiye dünya süs bitkileri ihracatçıları içinde 19. sırada yer almaktadır (URL-7).

Süs bitkileri sektörü gelişmeye paralel olarak her yıl dış ticaret hacmini de genişleten bir sektördür. Çizelge 2'de verilen bilgilere göre süs bitkileri sektörü, yaklaşık 190 milyon dolarlık bir dış ticaret hacmi yaratmıştır. TÜİK verilerine göre Türkiye 'de süs bitkileri ithalat-ihracat verileri 5 grupta incelenmiştir.

Çizelge 2. Ürün Gruplarına Göre Süs Bitkileri Dış Ticareti(1000\$)

Ürün Gruplarına Göre Süs Bitkileri Dış Ticareti(1000\$)										
Ürün Grubu	2020		2021		2022		2023		2024	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Çiçek Soğanları	1.385	2.523	1.866	4.066	1.621	3.619	1.212	4.999	1.529	4.775
Canlı Bitkiler	32.788	29.378	49.935	35.394	50.636	32.320	48.124	48.124	50.529	49.880
Kesme Çiçek	36.780	2.861	59.447	3.294	49.498	4.040	49.306	4.946	49.667	7.680
Bitki Yaprak Dalları	9.781	505	14.578	998	13.112	771	10.470	947	10.184	1.086
Çiçek Tohumları	2.443	4.909	4.346	5.816	4.258	5.977	4.112	6.206	5.822	6.095
Toplam	83.177	40.177	130.173	49.570	119.125	46.728	113.224	63.481	117.732	69.516

Kaynak: SÜSBİR, 2025 (URL-6)

Türkiye bulunduğu coğrafyada gelişen ekonomiler ve yeniden şekillenen komşu ülkelere sahiptir. Bu bağlamda; Türk Cumhuriyetleri ve Kuzey Afrika ülkeleri hedef pazarlardır. Bu pazarları kazanmak ve genişletmek üretime ve ihracata yönelik politikalara bağlıdır. Son yıllarda Avrupa Ülkelerine de ihracat başlamıştır. Sektörün kesme çiçekten sonra ürün bazında ihraç ettiği bitkiler, Ihlamur, Akçaağaç, Meşe, Huş, Sığıladır (URL-6).

Türkiye süs bitkileri sektörü marjinal alanların değerlendirilmesi, istihdama katkı, aile işgücü ile her yaş grubunun işgücünden yararlanma, ekolojik avantajları yakalama, artan talebin karşılanması, çevre, kentleşme ve dış ticaret açığını kapatılması açısından önemli bir faaliyet kolu olarak dikkati çekmektedir. Türkiye’de süs bitkileri üretiminin başlaması 1940’lı yıllara dayanmaktadır. Önceleri İstanbul civarında ve Adalar’da başlayan çiçek üretimi daha sonra Yalova’da gelişme göstermiştir. Yalova’daki süs bitkileri yetiştiriciliği ülke genelinde önem taşımaktadır. Ülkede üretilen süs bitkilerinin önemli bir miktarı Yalova’dan sağlanmaktadır. Yalova halkının önemli bir kısmı geçimini süs bitkilerinden sağlamaktadır. Özellikle son yıllarda ise dış mekân süs bitkileri yetiştiriciliği önemli bir gelişme göstermiştir (Temel, 2011).

Dünya’da süs bitkisinin gelişimine, potansiyeline ve ekonomik değerine bağlı olarak, Türkiye’de de süs bitkileri sektörüne olan ilgi artmıştır. Bir tarım ülkesi olan Türkiye aynı zamanda binlerce çeşit farklı endemik bitki ve süs bitkisi için uygun topraklara ve iklim koşullarına sahiptir. Özel olarak yetiştirilen süs bitkilerinin yanında doğada kendi kendine yetişen birçok bitki türü de süs bitkisi olarak kullanılmak üzere kültüre alınıp üretimi yapılabilmektedir. Türkiye bitki çeşitliliği yönünden Avrupa’dan daha zengindir. Türkiye bitki çeşitliliğinde olduğu gibi endemizm oranı (%34) bakımından da dünyada önemli bir yere sahiptir. Ülkemiz bu doğal floristik zenginliğin yanı sıra değişik habitat özellikleri nedeniyle, çok değişik süs bitkisi gruplarının yetişmesine olanak sağlamaktadır. Tabiatın zengin bitki türleri daha çok dış mekân süs bitkisi, kesme çiçek ve saksı çiçeği olarak kullanılmakta olup bunların üretim aşaması daha kolay olmaktadır (Yıldızoğulları, 2020).

En fazla üretim alanına sahip olan dış mekân süs bitkileri sektörü, peyzaj tasarımı ve tarımsal üretim gibi birbirinden farklı alanları birleştiren çok sayıda mesleki disiplini de içinde barındıran geniş bir çalışma alanıdır. Bu sektör hem estetik hem de ekolojik faydalar sağlayarak sürdürülebilir şehirlerin oluşturul-

masına da katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda dış mekân süs bitkileri sektörünü katma değeri yüksek tarımsal ürünleri ile endüstriyel bir alan olarak tanımlamak da mümkündür (Yücel ve Doğan, 2025). Dış mekân süs bitkilerini takip eden kesme çiçek sektörü dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gerek üretim gerekse ticaret hacmiyle önemli bir ekonomik faaliyet olarak gelişimini sürdürmektedir. Dünyanın her tarafında artan taleple birlikte tarım ve taşımacılık faaliyetlerinde yaşanan gelişmeler bu sektörün gelişimini hızlandırmış, kesme çiçek küresel ticarete konu önemli bir ürün özelliği kazanmıştır. Kesme çiçek sektörü yarattığı yeni iş olanakları ve ekonomiye sağladığı katkılarla özellikle gelişmekte olan ülkeler için umut vaat eden bir sektördür (Doldur, 2008). 2023 yılı itibarıyla Türkiye’nin kesme çiçek üretim sektörü, iç pazarın yanı sıra uluslararası pazarda da önemli bir büyüme kaydetmiştir. Üretim verileri, özellikle popüler çiçek türlerinin yüksek üretim alanları ve üretim miktarlarıyla dikkat çekmektedir. Karanfil, gül ve gerbera gibi çiçekler, geniş üretim alanlarına sahip olup yüksek üretim miktarlarıyla ön plana çıkarken, orkide, lale ve nergis gibi ürünler ise daha niş pazarlarda talep görmektedir. Bu çiçeklerin üretim miktarları ve çeşitliliği, 4 sektördeki dinamikleri yansıtmaktadır (Eskimez, 2025). İç mekân süs bitkileri ise Ülkemizde çiçekçilik sektörü içinde özellikle 1980’lerden sonra önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Ev ziyaretleri, kutlama günleri, hasta ziyaretleri gibi durumlarda götürülen kesme çiçeklerin yerini artık salon bitkileri almaya başlamıştır. Bunda en büyük etken salon bitkilerinin kesme çiçeklere göre daha uzun ömürlü olmalarının yanında tür ve çeşit sayısı zenginliğinin her zevke hitap edebilmesidir. Bu çeşit zenginliği aynı zamanda her bütçeye göre bitki bulma şansını arttırmaktadır (Titiz ve ark., 2000). Üretim anı giderek azalan çiçek soğanlarının ise Türkiye’de süs bitkisi olarak kullanımı, 1960 ve 1970’li yıllarda başlamış ve bu bitkiler, tarım ve peyzaj ekonomisinde önemli bir yer edinmiştir. Bu nedenle, doğadan toplanarak pazarlanan doğal süs bitkilerinin korunması ve kontrollü üretimi büyük bir önem taşımaktadır (Işıkköylü ve Ünlükaplan, 2025).

Türkiye’nin iklim, ekoloji, ulaşım ve ucuz iş gücü gibi birçok avantajı bulunmaktadır. Ancak tüm bu avantajlara rağmen ülkemizde süs bitkileri sektörü hala istenilen seviyeye ulaşamamış ve dalgalı üretim verileri sergilemektedir.

Türkiye’de süs bitkileri üretim alan ve miktarı verileri yıllar arasındaki değişimin gözlemlenebilmesi için 2021, 2022, 2023 ve 2024 yılı TUİK verileri derlenerek Çizelge 3’te verilmiştir.

Çizelge 3. Türkiye Süs Bitkileri Üretim Alanı (da) ve Üretim miktarı (adet)

Türkiye Süs Bitkileri Üretim Alanı (da)				
Faaliyet Alanı	2021	2022	2023	2024
Dış Mekân Süs Bitkileri	40.339	39.885	41.026	41.703
İç Mekân Süs Bitkileri	1.794	1.839	2.067	2.392
Kesme Çiçekler	12.652	14.665	14.706	14.707
Çiçek Soğanları	507	506	347	391
Toplam	55.292	56.865	58.146	59.193
Türkiye Süs Bitkileri Üretim Miktarı (Adet)				
Faaliyet Alanı	2021	2022	2023	2024
Dış Mekân Süs Bitkileri	519.371.192	537.962.657	525.484.719	441.107.059
İç Mekân Süs Bitkileri	53.996.047	44.530.347	156.836.952	157.710.897
Kesme Çiçekler	1.136.686.408	1.497.467.667	1.413.978.778	1.413.208.458
Çiçek Soğanları	71.703.454	72.546.322	67.448.100	20.572.900
Toplam	1.781.757.101	2.152.506.993	2.163.748.549	2.032.599.314

Kaynak: TUİK, 2024 (URL-1)

Çizelge 3’te verilen Türkiye süs bitkileri üretim alanı ve üretim miktarı bakımından 2021-2024 yılları arası TUİK verileri dikkate alınarak yapılmıştır. Buna göre dış mekân süs bitkileri ve çiçek soğanı üretim alanı miktarında dalgalanmalar gözlemlenmiştir. Dış mekân süs bitkileri üretim alanında 2022 yılında meydana gelen düşüş 2023 yılından itibaren yükselişe geçmiştir. Çiçek soğanlarında ise üretim 2021-2022 yıllarına göre yaklaşık 200 da alan düşmüştür. İç mekân süs bitkileri ve kesme çiçek üretim alanları ise her yıl düzenli olarak artmıştır. Üretim miktarlarına bakıldığında ise dış mekân süs bitkileri ve çiçek soğanlarında yıllara göre üretim miktarında çok fazla düşüş gözlemlenmiştir. İç mekân süs bitkileri üretim miktarı yıllara göre artarken kesme çiçekte bu durum yıllara göre dalgalı bir şekilde devam ettiği gözlemlenmiştir.

Bölgesel anlamda en fazla üretim Marmara, Akdeniz ve Ege Bölgesinde yapılmaktadır. Bu bölgelere ek olarak Karadeniz Bölgesi’ de süs bitkileri yetiştiriciliği için uygun iklim özelliklerine sahip ve yetiştiriciliğin yapıldığı bölgelerdendir. Özellikle Karadeniz Bölgesindeki iller içerisinde yer alan Samsun, Düzce

TOKAT'TA SÜS BİTKİLERİ

ve Tokat kentlerinin uygun iklim koşulları, nüfusu ve coğrafi konumlarının yanında nispeten daha gelişmiş bir turizm ve ulaşım altyapısına da sahip olmalarının süs bitkisi sektörünün büyüklüğü ve gelişimi üzerine çok önemli katkı yapmaktadır (Sarı ve Çelikel, 2022). 2024 yılı il bazında süs bitkileri üretimi Çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge 4. 2024 Yılı İl Bazında Süs Bitkileri Üretim Miktarı (da)

İller	Süs bitkileri üretim miktarı (da)	İller	Süs bitkileri üretim miktarı (da)
İzmir	17.189	Hatay	253
Sakarya	10.018	Samsun	226
Antalya	7.851	Eskişehir	190
Bursa	5.666	Elazığ	155
Yalova	5.393	Tekirdağ	147
Mersin	1.652	Burdur	141
Edirne	1.650	Denizli	119
Isparta	1.475	Giresun	75
Adana	1.361	Rize	48
Manisa	1.030	Karaman	33
Kocaeli	752	Osmaniye	30
Tokat*	712	Kastamonu	27
Düzce	583	Şanlıurfa	25
İstanbul	526	Malatya	20
Konya	476	Erzurum	17
Balıkesir	364	Kahramanmaraş	14
Ankara	346	Ordu	3
Muğla	321	Zonguldak	0.2
Aydın	302		

Kaynak: TUIK, 2024 (URL-1)

Çizelge 4'te verilen verilere göre Türkiye'de 37 ilde süs bitkileri üretimi yapılmaktadır. En fazla üretim İzmir, Sakarya, Antalya, Bursa ve Yalova illerindedir. Sakarya, Bursa, Yalova ve İstanbul iç ve dış mekân bitkileri üretiminde önemli yere sahiptir. Üretim açısından kesme çiçekte en önemli iller Antalya ve İzmir'dir. Antalya bölgesinde çoğunluğu seralarda olmak üzere yüksek kaliteli ve ihracata yönelik üretim yapılmaktadır. İl bazında üretim verilerine göre Tokat ili 12. sırada yer almaktadır. Ayrıca Tokat ili Karadeniz bölgesinde en fazla üretimin yapıldığı ildir.

4. TOKAT TARIMINDA SÜS BİTKİLERİNİN YERİ

Tokat ilinin arazi dağılımı, %35,84 tarım arazisi, %12,09 çayır-mera, %44,10 orman, %7,97 diğer araziler şeklinde sınıflandırılmıştır. İlerdeki tarım alanlarının 157.058 ha'lık kısmı kuru tarım arazisi, 110.870 ha'lık kısmı sulu tarım arazisi olarak kullanılmaktadır (Anonim, 2024). İlin ekonomisi geniş ölçüde tarıma ve tarımla ilgili sanayiye dayanmaktadır. Faal nüfusun %80'i tarım sektöründe çalışmaktadır. Tokat'ın verimli ovalarında (Kazova, Turhal, Erbaa, Niksar, Artova ve Zile ovaları) her çeşit ürün (tarla bitkileri, sebze, meyve, bağ) yetiştirilebilmektedir. Tokat için Türkiye'nin meyve bahçesi tabiri kullanılmaktadır (URL-4). İl konumundan dolayı üç farklı iklim yapısına sahip olup, turuncgiller hariç Türkiye'de yetişen bütün bitki ve ağaç türünü görmek mümkündür (Çelik Çanga ve Erdoğan, 2023). İlin iklim avantajından dolayı alüvyal malzeme bulunan yerlerde yılda birden fazla ürünün alınabilmektedir (Gök, 2020).

Tokat'ta sebzeçilik kültürü uzun yıllar öncesine dayanmakta, birçok sebze türü yetiştirilebilmektedir (Geboloğlu ve Şahin, 2020). TUİK (2024) (URL-1) verilerine göre yaklaşık 70 da alanda bağ, 119 da alanda meyve üretimi yapılmaktadır. Konumu itibarıyla bir geçit iklimine sahip olan Tokat bağcılık uygulamalarının da yaygın olarak yapıldığı en önemli yerlerden birisidir (Topçu Altıncı ve Sucu, 2023).

Görülmektedir ki; Tokat'ın geçit iklim özelliği göstermesi birçok tarım ürününün yetiştirilmesine imkân sağlamaktadır. Ancak bu avantajlar, süs bitkileri yetiştiriciliği konusunda henüz istenen/beklenen düzeyde değildir. Tokat'ta süs bitkileri sektörü, son yıllarda yükselişe geçen sektörlerdendir. Özellikle Erbaa ilçesi mikroklima özelliğiyle birçok kesme çiçek türünün yetişmesine imkân sağlamaktadır. Küçük aile işletmeleri şeklinde yapılan üretim son yıllarda valilik desteğiyle büyümeye başlamış ve Tokat süs bitkileri sektöründe özellikle kesme çiçek yetiştiriciliğinde adını duyurmayı başarmıştır.

Tokat ilinde süs bitkileri sektörünün gelişiminin gözlemlenebilmesi için 2014-2024 yılları arası üretim alanı ve üretim miktarına ait TUİK verileri Çizelge 5 ve Çizelge 6'da verilmiştir.

TOKAT'TA SÜS BİTKİLERİ

Çizelge 5. 2014-2024 Yılları Tokat İli Üretim Yapılan Yer Bazında Süs Bitkileri Üretim Miktarı

Ekilen Tür	Üretim Yapılan Yer	2014-2024 Yılları Tokat İli Üretim Yapılan Yer Bazında Süs Bitkileri Üretim Miktarı (da)										
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Karanfil (<i>Dianthus caryophyllus L.</i>)	Tokat (Erbaa)	1				1						
Glâyöl (<i>Gladiolus</i>)	Tokat (Erbaa)	30	32	40	50	40	43	68	71	95	30	30
Gerbera (<i>Gerbera jamesonii</i>)	Tokat (Erbaa)	24	24	30	40	30	32	47	82	103	351	351
Cipso (<i>Gypsophilla</i>)	Tokat (Erbaa)	47	47	52	57	52	51	66	76	57	111	111
Kasımpatı, Krizantem, (<i>Chrysanthemum</i>)	Tokat (Erbaa)	1	-	2	6	5.5	4	6	10	6	10	10
Manisa Lalesi (<i>Anemon</i>)	Tokat (Erbaa)	1	0.5									
Zambak (<i>Lilium</i>)	Tokat (Erbaa)	0.5	5	5	6	5	2					
Lisianthus (<i>Eustoma grandiflorum</i>)	Tokat (Erbaa)		1	1	1	1	1	1	26	15	35	35
Altınbaşak (<i>Solidago</i>)	Tokat (Erbaa)	10	20	25	30	20	20	15	15	5	2	2
Diğer Kesme Çiçek Ve Çiçek Koncaları	Tokat (Erbaa)	0.5	5.5	5	10	5.5	7	7	20	19	51	51
Dış Mekân Süs Bitkileri	Tokat (Merkez)	113	120	121	121	121	122	122	122	122	122	122
	Tokat (Pazar)	121	121	80	115	145	145					
Toplam		349	376	361	436	426	427	332	422	422	712	712

Kaynak: TÜİK, 2024 (URL-1)

Çizelge 5'te verilen Tokat ili son 10 yıllık TÜİK verileri incelendiği 2014 yılında 349 da alanda başlayan üretim 2024 yılında 712 da alana çıktığı gözlemlenmiştir. İl'de üretim dış mekân süs bitkileri ve kesme çiçek üretimi olarak yapılmaktadır. Kesme çiçek üretimi 590 da alanda yapılmakta olup üretimin hepsi Erbaa ilçesinde yapılmaktadır. Glâyöl (*Gladiolus*), gerbera (*Gerbera jamesonii*), cipso (*Gypsophilla*), kasımpatı, krizantem, (*Chrysanthemum*), lisianthus (*Eustoma grandiflorum*) ve altınbaşak (*Solidago*) türleri son 10 yıldır aktif olarak

üretilirken, karanfil (*Dianthus caryophyllus L.*), manisa Lalesi (*Anemon*) ve zambak (*Lilium*) türleri belirli yıllarda üretilmiş ancak daha sonraki yıllarda üretime devam edilmemiştir. Pazar ilçesinde 2019 yılına dış mekân süs bitkileri üretimi yapıldığı gözlemlenmiştir. Ancak 2019 yılından sonra dış mekân süs bitkileri üretimi sadece merkez ilçeyle sınırlı kalmıştır.

Çizelge 6. 2014-2024 Yılları Tokat ili Süs Bitkileri Üretim Miktarı (bin adet)

Ekilen Tür	Üretim Yapılan Yer	2014-2024 Yılları Tokat ili Süs Bitkileri Üretim Miktarı (bin adet)										
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Karanfil (<i>Dianthus caryophyllus L.</i>)	Tokat (Erbaa)	200				22						
Gladyöl (<i>Gladiolus</i>)	Tokat (Erbaa)	750	800	1000	1250	1000	1075	1700	1775	2375	750	750
Gerbera (<i>Gerbera jamesonii</i>)	Tokat (Erbaa)	504	504	630	840	630	672	987	1722	1545	35100	35100
Cipso (<i>Gypsophilla</i>)	Tokat (Erbaa)	4512	4512	4992	5472	4992	4896	6336	7296	5472	10497	10498
Kasımpatı, Kri-zantem, (<i>Chrysanthemum</i>)	Tokat (Erbaa)	100		250	750	687	500	750	1250	600	350	350
Manisa Lalesi (<i>Anemon</i>)	Tokat (Erbaa)	300	150									
Zambak (<i>Lilium</i>)	Tokat (Erbaa)	13	125	125	150	125	50					
Lisiantus (<i>Eustoma grandiflorum</i>)	Tokat (Erbaa)		100	100	100	100	100	100	2600	1125	2100	2100

TOKAT'TA SÜS BİTKİLERİ

Altınbaşak (<i>Solidago</i>)	Tokat (Erbaa)	1250	2500	3125	3750	2500	2500	1875	1875	625	108	108
Diğer Kesme Çiçek ve Çiçek Koncaları	Tokat (Erbaa)	63	825	700	1450	762	975	975	2500	2100	3090	3090
Dış Mekân Süs Bitkileri	Tokat (Merkez)	473	500	501	499	507	508	508	508	509	509	509
	Tokat (Pazar)	121	121	240	346	290	290					
Toplam		8286	10137	11663	14607	11615	11566	13231	19526	14351	52504	52505

Kaynak: TUIK, 2024 (URL-1)

Çizelge 6'da verilen bilgilere göre Tokat ili ürün adedinde de iniş-çıkışlar gözlemlenmiştir. 2023 yılından itibaren üretim alanının yaklaşık 300 da artmasıyla ürün miktarı geçmiş yıllara göre 3 katına çıktığı tespit edilmiştir. 2023 ve 2024 yıllarında Tokat ilinde 52.505.000 adet süs bitkileri üretimi yapılmıştır. En fazla ürün adedinin Gerbera (*Gerbera jamesonii*), Cipso (*Gypsophilla*), Lisianthus (*Eustoma grandiflorum*) ve Glayöl (*Gladiolus*) türlerinde olduğu gözlemlenmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Kentlerdeki insanları doğa ile buluşturan, kentsel donatı alanlarından en önemlisi kentsel açık ve yeşil alanlardır. Açık ve yeşil alanlar bu işlevlerini de barındırdıkları ve belli bir konsept dahilinde kullanılan süs bitkileri ile sağlamaktadır. Kent içi yeşil alanlarda bulunan süs bitkileri, bulunduğu çevreyi güzelleştirmekte, hava kalitesini iyileştirmekte, gürültüyü perdeleyerek engellemekte, kentsel çevrenin olumsuz etkilerini azaltmakta, yaban hayatı için barınma-beslenme ve üreme alanı oluşturmakta, günlük hayatın stresini azaltmakta, bireylerin sosyal gelişimine katkı sağlamakta, bireylere dinginlik sağlamakta, bireylere güvenli, sağlıklı, estetik dinlenme ve eğlenme alanları oluşturmakta, insanlara doğal ortamlarda sağlıklı yaşama olanağı sağlamaktadır (Çelik Çanga, 2021). Kullanıcıların bütün duyularını harekete geçiren özelliklere sahip olan süs bitkileri insanların görme, dokunma, koklama, tatma, işitme gibi duyu organları ile doğayı algılayarak doğa ile bağ kurmalarına ve böylece doğa ile iç içe olmasına olanak sağlayan önemli bitki grubudur.

Bu çalışma, Tokat ilinde süs bitkileri potansiyelinin belirlenmesi, il tarımı içerisinde süs bitkilerinin yerinin değerlendirilmesi ve ilde süs bitkilerini geliştirmeye yönelik çözüm önerilerinin oluşturulması amacıyla yapılmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıda sıralanmıştır;

- Süs bitkileri, insanların beslenme ve gıda gereksinimi yerine, görsel ve ruhsal ihtiyaçlarını gideren bitkileri kapsamaktadır.

- Süs bitkileri sadece estetik gerekçeler için değil aynı zamanda çevresel, ekonomik, psikolojik ve sağlık, ekosistem hizmetleri, eğitim fırsatları ve sosyal açıdan faydaları için de değerlidir. Yaşam kalitesini artırma ve ekosistemleri desteklemedeki rolleri onları peyzaj tasarımının en önemli elemanı haline getirmekte ve süs bitkileri yetiştiriciliğinin de sektörel önemini artırmaktadır.

- Süs bitkileri yetiştiriciliği, dünyada ve Türkiye’de önemli bir tarımsal üretim faaliyeti ve aynı zamanda önemli bir sektör durumundadır.

- Süs bitkilerinin kullanım alanları çok çeşitlidir.

- İç ve dış mekânlarda kullanılan süs bitkileri, çok çeşitli işlevleri üstlenmekte, işe yararlılık düzeyleri oldukça yüksek ve çeşitlidir.

- Süs bitkileri yetiştiriciliği, tarımın diğer kolları ile yarışan bir sektör durumundadır.

- Türkiye genelinde iç mekân süs bitkileri, dış mekân süs bitkileri ve kesme çiçek yetiştiriciliği oldukça gelişmiştir.

- Türkiye doğal floristik zenginliğe ve habitat çeşitliliğine sahip olup, çok değişik süs bitkisi gruplarının yetişmesine olanak sağlamaktadır.

Çalışma konusu olan Tokat için elde edilen sonuçlara göre ise;

- Tokat ili bir geçit iklimi özelliği taşıması, ulaşımı, ekolojisi ve konum avantajları sayesinde birçok tarım ürününün yetişmesine olanak sağlamaktadır. Özellikle iklimi tarım deseninin çeşitlenmesinde ve yılda birden fazla ürün alınmasına uygundur.

- Tokat’ta tarımsal faaliyetler içerisinde meyvecilik, sebzeçilik, bağcılık oldukça gelişmiştir ve şehrin ekonomisi açısından büyük avantaj sağlamaktadır.

- Tokat’ta süs bitkileri yetiştiriciliği gelişmekte olan bir tarımsal faaliyet konumundadır.

- İlde süs bitkileri yetiştiriciliği sadece Erbaa ilçesi ile sınırlıdır.

- İlde süs bitkileri yetiştiriciliği sadece kesme çiçek grubundaki bitkilerin yetiştiriciliği ile sınırlıdır.

- Tokat ekolojisi ve tüm doğal özellikleri, iç mekân süs bitkileri, dış mekân süs bitkileri, su içi ve kıyası bitkiler, mevsimlik otsu çiçekler yetiştirmeye son derece uygundur.

• Tokat ili, özellikle geofit bitkiler başta olmak üzere floristik özellikleri bakımından çok zengin olup, süs bitkileri sektörüne yeni türler kazandırmak bakımından üstün özelliklere sahiptir.

Tokat ili süs bitkileri yetiştiriciliği bakımından birçok avantaja sahip olmasına rağmen bu alanda yeterince gelişmemiş, ancak gelişmekte olan ve son yıllarda adını duyurmaya başlayan bir durum sergilemektedir. İlin bu konuda hak ettiği konuma gelebilmesi için öncelikle bütün paydaşlar açısından bu konunun ele alınması, sorunların il/ilçe bazında tespit edilmesi ve uygulamaya yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi gereklidir. Bu gereklilikle Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Süs Bitkileri Islahı ve Yetiştiriciliği Anabilim Dalı tarafından yürütülen bir çalışma bulunmaktadır. Çalışma sonucunda, Tokat'ta süs bitkileri üretiminin hem tüm ilçelere yaygınlaştırılmasına yönelik hem de farklı kullanım alanlarına sahip olan süs bitkilerinin üretimi konusunda somut verilere dayalı uygulanabilir bilgilere ulaşılabilmektedir.

İlde bu sektörün gelişmesinde, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Süs Bitkileri Islahı ve Yetiştiriciliği Anabilim Dalı tarafından yürütülen çalışma ve araştırmaların önemli katkıları bulunmaktadır. Bu kapsamda; *Gerbera spp* (gerbera), *Matthiola incana* (şebboy), *Freesia spp* (frezya), *Helianthus annuus* (süs ayçiçeği), *Tulipa spp* (lale), *Lilium spp* (zambak), *Dahlia spp* (yıldız çiçeği), *Lisianthus spp* (lisyantus), *Rosa spp* (gül), *Lavandula angustifolia* (lavanta), *Celosia spp* (horoz ibiği), *Brassica oleracea* (süs lahanası), *Hydrangea macrophylla* (ortanca) gibi bitkiler ile ilgili yapılan çalışmalar, hem ürün çeşitliliğini üreticilere tanıtmak, yöreye kazandırmak hem de üretim tekniklerini öğretmek bakımından etkili olacaktır. Benzer çalışmaların çoğaltılması ilde süs bitkileri yetiştiriciliğinin gelişmesini destekleyecek faaliyetlerdir.

Bu kapsamda olmak üzere, Tokat florasındaki özellikle geofit bitkiler başta olmak üzere doğal örtüdeki bitkilerin kültüre alınması, üreticilere tanıtılması ve ekonomik değere sahip bitkiler olarak sektöre kazandırılması gerekmektedir. Bu amaçla Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Süs Bitkileri Islahı ve Yetiştiriciliği Anabilim Dalı tarafından yürütülen çalışma kapsamında Tokat florasından geofit bitkiler toplanmıştır. Toplanan bu geofitler; *Crocus spp.* (Çiğdem), *Colchicum spp.* (Acı çiğdem), *Galanthus spp.* (Kardelen), *Cyclamen spp.* (Siklamen), *Scilla spp.* (Sümbülcük), *Ornithogalum spp.* (Yıldız çiçeği), *Corydalis spp.* (Kazgagası), *İris spp.* (Süsen), *Orc-his mascula* (Türk Salebi), *Orchis olbiensis* (Orkide), *Himantoglossum hircinum*

(Orkide-Keşkeşçiçeği), *Primula spp.* (Çuha çiçeği), *Lilium akkusianum* R. Gamperle (Mis-Akkuş Zambağı), *Tulipa spp.* (Lale), *Muscari aucheri* (Boiss.) (Gök müşkürüm), *Muscari armenacum* (Dağ sümbülü), *Peonia spp.* (Şakayık), *Leucojum aestivum* (Göl soğanı), *Dactylorhiza romana* (Seb.) Soó subsp. *romana* (Orkide), *Dactylorhiza Sambucina* (Orkide), *Ophrys oestifera* Bieb. subsp. *oestifera* (Orkide-Sinek salebi), *Ophrys apifera* (Arı orkidesi), *Orchis coriophora* (Su Salebi), *Cephalanthera damasonium* (Orkide-Ormankuşçuğu), *Fritillaria pinardii* (Mahcup lale), *Arum spp.* (Yı lanyastığı), *Gagae spp.* (Tüylü yıldız) bitkileridir. Konu ile ilgili çalışmalar devam etmektedir.

İlde, süs bitkileri yetiştiriciliği konusunda AR-GE çalışmalarına ağırlık verilmeli, kadın ve genç girişimciler desteklenmeli, üreticilere modern seraların kurulması, bitkilerde bakım, hasat vb konularda uzman kişi ve kurumlarca teknik bilgi ve destek verilmeli, bu alanda çalışacak ara eleman yetiştirilmelidir. Ayrıca, üreticilerin üretimde ve pazarlamada karşılaşılabileceği sorunlar hakkındaki kaygılarının giderilmesi, daha fazla üretime yönelmeleri sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Anonim (2024). Tokat İli 2023 Yılı Çevre Durum Raporu.
- Aksu, Z. A. (2020). *Mersin İlindeki Süs Bitkileri Sektörünün Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Siirt Üniversitesi.
- Balel, E. M.-Çelik Çanga, A. (2023). Evaluation of Sivas City Selçuklu Park in Terms of Plant Design Principles. *International Journal of Landscape Architecture Research*. 7(2), 152-169.
- Baykan Sarıoğlu, N. (2021). *Samsun İlinde Süs Bitkileri Yetiştiriciliğinin Sosyoekonomik Özellikleri, Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi). Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Cengiz, R. (2024). *Elazığ İlinde Tarla Koşullarında Yetiştirilen Nergis Çiçeğine (Narcissus spp.) Farklı Sıvı Gübre Uygulamalarının Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Bingöl Üniversitesi.
- Coşkun, İ. (2021). *Bazı Mevsimlik Çiçeklerin Kesme Çiçek Olarak Kullanılma Potansiyellerinin İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi.
- Çelik Çanga, A.-Erdoğan, S. (2023). Tarım Turizmi Potansiyeli Açısından Tokat, Kübra Yazıcı (Ed.). *Peyzaj ve Kentler 2023 Çalışmaları içinde* (s. 335-364). İksad Publishing House.
- Çelik Çanga, A. (2021). Şifalı Bahçeler İçin Peyzaj Planlama İlkeleri. Sertaç Güngör (Ed.) *Mimarlık Planlama ve Tasarım Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler – I içinde* (81-100) Gece Kitaplığı.
- Çelik A. (2009). *Tokat'ın Kentsel Donatı Alanları Kırsal Çevre Yılığ*. Kırsal Çevre Yılığ. 27-43.
- Doldur, Hüsnüye (2008), Kesme çiçek üretimi ve Ticareti, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, sayı:16, 26-45.
- Eskimez, İlknur (2025), *Zambak (Lilium Spp.)'In Soğan Pulları ile Çoğaltılması*, (Doktora Tezi), Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi.
- Geboloğlu, Naif-Şahin Sezer, Türkiye Sebzeçiliğinde Tokat'ın Yeri, *Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 8(sp1), 203-207, 2020.
- Gezer, Rukiye-Türkoğlu, N-Özrenk, Koray (2022), Covid-19 Sonrası Siirt İl Merkezi Kesme Çiçek Perakendeciliği” *Uluslararası Anadolu Ziraat Mühendisliği Bilimleri Dergisi*, 4(2), 54-62, 2022.
- Gök, Mesut (2020), *Beşeri ve İktisadi coğrafya Açısından Tokat İli Tarımı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, İksad Publishing House.
- Işıkköylü, Begüm-Ünlükaplan, Yüksel (2025). Doğal Soğanlı Bitki Türlerinin Ekoturizmdeki Rolü: Adana İli Örneği, *Bahçe Dergisi* 54 (Özel Sayı 1), 238-248.
- Larson Michael J- Kreitzer, Mary Jo (2004). Healing by design: Healing gardens and therapeutic landscapes, *Implications*, 2(10), pp, 1-6.
- Onay, Hatice Aslı (2008). *Türkiye’de Süs Bitkileri Sektörünün Üretim ve Yapısal Sorunları ve Önerileri*, (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Sarı, Ömer-Celikel, Fisun Gürsel (2022). Karadeniz Bölgesinin İller Düzeyinde Süs Bitkileri Üretimini İncelenmesi, *International Journal of Life Sciences and Biotechnology*, 5(1), 436-458.

- Temel, Mükremin (2011). *Yalova'da Süs Bitkileri İşletmelerinin Yapısı, Üretim Olanakları, Sorunları ve Çözüm Önerileri* (Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi.
- Titiz, Savaş-Çakıroğlu, Nuran-Birişçi Yıldırım, Tanay-Çakmak, Sevilay (2000), Süs Bitkileri Üretim ve Ticaretinde Gelişmeler, *V. Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi*, 17-21 Ocak 2000, Cilt II, 719-726.
- Topcu Altıncı, Neval, & Sucu, Seda. (2023). Tokat İli Bağcılığa Genel Bir Bakış. In Bilge Gözener & Esen Oruç (Eds.), *Ekolojik, ekonomik, sosyolojik ve teknik yönleriyle kırsal alan ve tarım* (ss. 345–360). İksad Publishing House.
- Ulrich, Roger S. (1999). Effects of gardens on health outcomes: Theory and research. In C. Cooper-Marcus & M. Barnes (Ed.), *Healing gardens: Therapeutic benefits and design recommendations* (pp. 27–85). John Wiley & Sons.
- Ulrich, Roger S., & Parsons, Russ. (1992). Influences of passive experiences with plants on individual well-being and health. In D. Relf (Ed.), *The role of horticulture in human well-being and social development* (pp. 93–105). Timber Press.
- Ünsal, Tuğçe. (2022). Gerbera (*Gerbera Jamesonii*) Yetiştiriciliğinin Önemi: Tokat Erbaa İlçesi Örneği. In Kübra Yazıcı & Hülya Doğan (Ed.), *Tarım bilimleri alanında multidisipliner güncel yaklaşımlar* (ss. 99–114). İksad Publishing House.
- Ünsal, Tuğçe, Çelik, Aysun, & Kılınç, Zeynep. (2024). Kaz Gölü Florasında Bulunan Endemik Bitkilerin Peyzajda Kullanım Olanakları. In Nihat Yeşilayer, Halil Erdem, Ekrem Buhan, & Aysel Ergün (Eds.), *Doğa Temelli Çözümler ve Tarım-I* (ss. 355–390). İksad Publishing House.
- Yıldızoğulları, Necla. (2020). Süs Bitkileri Potansiyelinin Belirlenmesi: Şanlıurfa Örneği (Yüksek lisans tezi). Harran Üniversitesi.
- Yücel, Gül, & Doğan, Yusuf Evren. (2025). Türkiye ve Almanya'da Süs Bitkileri (Dış Mekân) Sektöründe Yardımcı Personel İstihdamı Sorunlarının Karşılaştırmalı Analizi. *Bahçe Dergisi*, 54(Özel Sayı 1), 280–285.
- URL-1: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2024. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr> Erişim Tarihi: 20.04.2025.
- URL-2: <http://www.tokat.gov.tr/tokat-tarim-toprak-ve-turizm> Erişim Tarihi: 24.04.2025.
- URL-3: <https://tokatto.org.tr/tokat-hakkinda/> Erişim Tarihi: 24.04.2025.
- URL-4: https://www.cografya.gen.tr/tr/tokat/ekonomi.html#google_vignette Erişim Tarihi: 28.04.2025. URL-5: <https://tokat.ktb.gov.tr/tr-60574/genel-bilgiler.html> Erişim Tarihi: 20.04.2025.
- URL-6: Süs Bitkileri Üreticileri Alt Birliği (SÜSBİR), “Süs Bitkileri Sektör Raporu Süs Bitkileri Sektör Raporu 2025” <https://www.susbir.org.tr/belgeler/raporlar/sus-bir-sektor-raporu-2025.pdf> Erişim Tarihi: 25.04.2025.
- URL-7: Orta Anadolu Süs Bitkileri ve Mamulleri İhracatçıları Birliği, “Dünya Süs Bitkileri Sektörü Raporu 2023” <http://www.susbitkileri.org.tr/images/d/library/c996523c-2367-42e9-9b91-b0e5d48e4a60.pdf> Erişim Tarihi: 03.05.2025.

TOKAT'TA TAHILLAR VE YEMEKLİK TANE BAKLAGİLLER

Mehmet Ali SAKİN*

GİRİŞ

Dünya nüfusunun hızlı artışı, sınırlı üretim kaynakları, eğitim yetersizliği, sosyokültürel ve ekonomik etmenler, besinlerin dağıtım ve teknolojisindeki yetersizlikler ve çevre koşulları açlığın en önemli nedenlerindedir. Dünyadaki açlığın çözümü, dünya besin kaynaklarının ve özellikle de enerji, protein, vitamin ve mineral madde yönünden zengin olan besinlerin üretim ve tüketiminin yaygınlaştırılması ile mümkündür. İnsan beslenmesinde taneleri için yetiştirilen buğdaygiller familyasına ait buğday, arpa, yulaf, çavdar, mısır, çeltik, kocadarı, kumdarı, cindarı ve kuşyemi cinslerini kapsayan tahıllar ile baklagiller familyasına ait nohut, fasulye, mercimek, bezelye, börülce ve bakla gibi cinsleri kapsayan yemeklik tane baklagiller hububat olarak adlandırılmaktadır ve binlerce yıldır insanların diyetlerinin önemli bir kısmını oluşturmuşlardır.

Dünyada günlük enerji ihtiyacını karşılamada bitkisel kaynaklar diyetin %90'ını oluşturmakta, bunun %55-65'i tahıl ürünlerinden karşılanmaktadır. Protein ihtiyacının ise yaklaşık %70'i bitkisel kaynaklardan elde edilmektedir ve bunun %66'sını tahıllar, %22'sini baklagiller sağlamaktadır. Tahıl tanelerinin proteinlerinin sınırlayıcı esansiyel amino asidi lizin olarak bilinir. Buna karşılık yemeklik tane baklagillerin daneleri ise lizin yönünden çok zengindir. Şayet tahıl ve yemeklik baklagiller birlikte tüketilirse, vücutta sentezlenebilecek protein miktarı da o oranda artacaktır.

Tahıllar tüm dünyada olduğu gibi yurdumuzda da kültür bitkileri arasında ekiliş, üretim ve kullanım çeşitliliği açısından en önemli bitki grubunu oluşturmaktadır. Yemeklik tane baklagillerde; eski çağlarda kültüre alınarak üretimi yapılan bitkiler olup, ekonomik olarak değeri ve önemi olan bitkilerdir. Yemeklik tane baklagiller insan ve hayvan beslenmesinde kullanıldığı gibi yetiştirildikleri toprağa fikse ettikleri azot dolayısı ile ekim nöbetinde önemli yere

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü, TOKAT, <https://orcid.org/0000-0002-9774-2478>.

sahiptirler. Tahıllar ve yemeklik tane baklagillerin iklim ve toprak istekleri dik-kate alındığında, özellikle kurak ve geçit bölgeleri için çok önemli bitkiler olmaları nedeniyle sürdürülebilir tarım için önemlidir.

Tokat İli; Karadeniz Bölgesi ile İç Anadolu Bölgesi arasında geçit kuşağı iklimine sahip olup, topoğrafik, toprak ve ekolojik yapısı ile 230 metreden 1500 metre rakımlara kadar tarım yapılabilen, zengin bir üretim desenine sahip potansiyeli yüksek olan bir ildir. Tokat ilinde tarla ekiliş alanları içerisinde toplam tahıl üretim alanı %71,8 ile ilk sırada yer almaktadır, yemeklik tane baklagiller ise %2,2'lik bir alanda yetiştirilmektedir. Hububat tarımının çok uzun yıllara dayandığı Tokat yöremizde tüketicinin taleplerini karşılayacak üretimlerinin yapılması, gerçekçi ve geleceğe dönük bir planlamayla yöremizin tarım potansiyelinin değerlendirilmesine bağlıdır.

1. TAHILLAR

Tahıllar tüm dünyada olduğu gibi yurdumuzda da özellikle insan ve hayvan beslenmesindeki önemleri ve endüstriye hammadde sağlama gibi özellikleri yönünden stratejik öneme sahip alternatif olmayan ürün grubudur. Dünyada 738 milyon ha'da 3,1 milyar ton tahıl üretimi yapılmaktadır (FAO, 2023).

Dünyada serin iklim tahılları toplam tahıl ekilişinin %38'ini, üretiminin %32'sini oluşturmasına karşın sıcak iklim tahıllarının toplam tahıl ekilişindeki payı %62, üretimindeki payı ise %68 düzeyindedir (Çizelge 1). Yurdumuzda 20 milyon hektar alanda tarla tarımı yapılmakta, nadas dışında tarla bitkilerine ayrılan 16,7 milyon hektar alanın yaklaşık 11,5 milyon hektarında yani %69'unda tahıl yetiştirilmekte, 42,2 milyon ton ürün elde edilmektedir (TÜİK, 2023). Serin iklim tahılları 10,5 milyon hektar ile tahıl ekim alanlarının %91'ini, 32,3 milyon ton üretimi ile toplam tahıl üretimimizin %77'sini oluşturmasına karşın, sıcak iklim tahılları ekilişte %9 pay alırken, üretimindeki payı %23 düzeyindedir (Çizelge 2).

Dünyanın önemli tahıl üreticilerinden biri olan Türkiye özellikle serin iklim tahılları ekilişlerinin yoğun olduğu İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde yıllık yağışın yetersizliği, yağışların mevsimlere dağılışının düzensizliği, verimlerin dünya ortalamasının gerisinde kalmasının en önemli nedenlerini oluşturmaktadır (Çizelge 1 ve 2). Yurdumuzda sulanan alanların yetersizliği sıcak iklim tahılları ekilişlerini kısıtlamakta, özellikle mısır ve çeltikte dünya verimlerinin çok üzerinde verimlerin elde edilmesine rağmen, bu iki önemli tahılda üretimimiz tüketimimizi karşılayamamaktadır (Çizelge 1 ve 2).

Çizelge 1: Dünyada serin ve sıcak iklim tahılı ekiliş, üretim ve verimleri ile ekiliş ve üretimdeki payları

Tahıl Cinsi	Ekim alanı (1000 ha)	Üretim (1000 ton)	Verim (kg/da)	Ekilişteki payı (%)	Üretim- deki payı (%)
Buğday	220.407	798.975	363	78	80.7
Arpa	46.255	145.760	315	16	14.7
Yulaf	8.024	18.777	234	2.8	1.9
Çavdar	3.981	12.681	318	1.4	1.3
Tritikale	3.599	13.804	384	1.3	1.4
Serin İklim Tahılları	282.266	989.997	323	38	32
Mısır	208.234	1.241.558	596	47	58.3
Çeltik	168.357	800.000	475	38	37.6
Sorgum	39.851	57.298	144	8.9	2.7
Darılar (Millet)	31.333	31.596	101	6.9	1.5
Sıcak İklim Tahılları	447.775	2.130.452	329	62	68
Genel Toplam	738.760	3.134.294	424		

(FAO, 2023)

Serin iklim tahılları içerisinde en geniş ekim alanına sahip olan **buğday**, toplam tahıl ekilişinin %65'ini oluşturmaktadır (Çizelge 2). Buğday tarımının yurdumuzdaki geçmişi en az 10.000 yıl öncesine dayanmakta olup, günümüzde her dört çiftçiden üçü buğday yetiştirmektedir. Türkiye dünya buğday ekim alanlarının %3,1'ine ve üretiminin ise %2,8'ine sahip olup, dünyada üretim bakımından dokuzuncu sırada yer almaktadır (FAO, 2023). Buğday, kurak ve yarı kurak iklim özelliklerine sahip İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bitkisel üretimin tek ve vazgeçilmez ürünü niteliğindedir.

Son yıllarda yurdumuzda buğday ekim alanları hızlı bir şekilde azalmaktadır. Girdi fiyatlarının anormal yükselmesine karşın buğday fiyatlarında yeterli artışın olmaması buğday yetiştiren küçük üreticilerin tarlalarını terk etmelerine yol açmıştır. Sulanarak buğday yetiştirilen alanlarda ise üreticilerin birim alan getirisi yüksek mısır, ayçiçeği, patates, yonca ve şekerpancarı gibi bitkilere yönelmesi İç Anadolu Bölgesinde buğday ekilişlerinin azalmasında etkili olmuştur. Ekim alanlarındaki azalmaya karşın birim alan verimlerindeki artışlar nedeniyle buğday üretimimizde çok önemli düşüşlerin olmadığı dikkati çekmektedir. Verimdeki bu artışlarda; buğday ekim alanlarının verimsiz alanlardan çe-

kılmış olması, yüksek verimli buğday çeşitlerinin üretimdeki paylarının artması, suluda buğday tarımının artması, sertifikalı tohumluk kullanımının artması ve yetiştirme tekniği uygulamalarındaki olumlu gelişmelerinin büyük katkısı olmuştur. Bununla birlikte, buğday verimimiz, dünya ortalama veriminin %9 gerisinde bulunmaktadır (Çizelge 1 ve 2). Ayrıca, buğdaya dayalı mamul ve yarı mamul madde dış satımında dünyanın önde gelen ülkelerinden birisi olmamız nedeniyle bu ürünleri elde etmek ve kaliteli hammadde sağlanması için önemli miktarlarda buğday ithalatımız bulunmaktadır.

Çizelge 2: Türkiye’de serin ve sıcak iklim tahılı ekiliş, üretim ve verimleri ile ekiliş ve üretimdeki payları

Tahıl Cinsi	Ekim alanı (1000 ha)	Üretim (1000 ton)	Verim (kg/da)	Ekilişteki payı (%)	Üretimdeki payı (%)
Buğday	6833	22000	322	65	68
Arpa	3278	9200	281	31	28
Çavdar	138	410	297	1.3	1.3
Tritikale	110	370	336	1.1	1.1
Yulaf	99	305	308	1.0	0.9
Serin İklım Tahılları	10.458	32.285	309	91	77
Mısır	958	9000	939	89	91
Çeltik	112	900	803	10	9.1
Darılar	3	8	310	0.02	0.02
Sıcak İklım Tahılları	1073	9.908	684	9	23
Genel Toplam	11.534	42.199	-	-	-

(TÜİK, 2023)

Buğday gibi geleneksel tahıl cinslerinden biri olan ve her bölgede yetişebilen **arpa**, 2023 yılında 3,3 milyon hektar ekiliş ve 9,2 milyon ton üretim ile tahıllar içerisinde ekim alanı ve üretim yönünden ikinci sırayı almaktadır (Çizelge 2). Arpa üretim miktarı bakımından Türkiye son on yıllık ortalamalara göre dünyada sekizinci sırada yer almaktadır (FAO, 2023). Yaygın olarak doğrudan hayvan yemi olarak kullanılan arpa, bira yapımında malt olarak ve yem sanayinde karbonhidrat kaynağı olarak önemli bir yere sahiptir. Yurdumuzda üretilen arpaların; %95’i yemlik olarak tüketilmekte olup, bira yapımı için malt olarak sadece %5’i kullanılmaktadır. Arpada verim ortalaması dünya verim ortalamasına yakın olarak gerçekleşmiştir.

Dünyada tahıllar içerisinde 1,2 milyar tonu aşan üretimi ile ilk sırayı alan **mısır**, en yüksek birim alan verimine sahiptir (Çizelge 1). Yurdumuzda tahıllar içerisinde; buğday ve arpadan sonra en geniş ekilişi olan mısır, insan gıdası hayvan yemi ve çok sayıda sanayi kolunda hammadde olarak kullanılmakta olup, ana ürün ve ikinci ürün olarak tane ve silajlık olarak başarıyla yetiştirilmektedir. Son yıllarda mısır ekim alanlarımızda önemli artışların olduğu dikkati çekmektedir. Bu artışta özellikle 2000'li yıllardan sonra tane ve silajlık mısırın destekleme kapsamına alınmasının önemli payı olmuştur. Mısır ile ekim nöbetine giren pamuk, buğday ve yağ bitkilerine verilen destekler ve fiyatlardaki değişimler nedeniyle yıllara göre mısır ekim alanlarında dalgalanmalar görülmektedir. Mısırdaki birim alan verimi dekara 2000 yılında 416 kg iken, 2023 yılında 939 kg düzeyine ulaşmıştır (TÜİK, 2023), dünya mısır verim ortalaması 596 kg'dan 343 kg daha fazladır (Çizelge 1 ve 2). Verimde elde edilen bu başarı, son yıllardaki mısır üretimimizdeki artışın en önemli nedenini oluşturmaktadır. Bununla birlikte sulama olanaklarının yetersizliği nedeniyle ekim alanlarının genişletilememesi sonucu mısır üretimimiz tüketimi tam olarak karşılayamamaktadır. Bu da, mısır dışalımını yapılmasını zorunlu hale getirmektedir. Yurdumuzda üretilen mısırın çok önemli bir kısmı yem maddesi olarak kullanıldığı için yumurta, beyaz et gibi hayvansal ürünlerin dışsattımının yanı sıra hayvan yemi, mısır nişastası ve mısır irmiği gibi mısıra dayalı mamul madde dışsattımı da artış göstermiştir.

Çeltik, Dünyada 168 milyon hektar ekiliş ve 800 milyon ton üretim ile buğdaydan sonra insan beslenmesinde çok önemli bir yere sahiptir (Çizelge 1). Yurdumuzda özellikle sulama alanlarının kısıtlı olması ve sulama suyu yetersizliği nedeniyle çeltik ekim alanları diğer tahıllarla kıyaslanamayacak kadar azdır. Bununla birlikte, çeltik ekim alanları yeni sulamaya açılan alanların katkısıyla son yıllarda büyük oranda artarak 110 bin hektarın üzerine çıkmıştır (TÜİK, 2023). Çeltik üretim miktarlarında da önemli artışlar elde edilmiştir. Çeltik üretiminde elde edilen bu artışta; ekim alanlarının genişlemesinin yanı sıra özellikle ıslah çalışmaları sonucu geliştirilen yüksek verimli ve kaliteli çeltik çeşitlerinin yetiştirilmeye başlanmasıyla birim alan veriminin artışının çok büyük katkısı olmuştur. Çeltikte son yıllarda çeltik ekiliş ve üretiminde çok önemli artışlar elde edilmesine rağmen, üretimimiz, tüketimimizi tam olarak karşılayamamaktadır.

Çavdar üretim miktarı bakımından Türkiye son on yıllık ortalamalara göre dünyada onuncu sırada yer almaktadır (FAO, 2023). **Triticale** üretim ba-

kımından ise dünyada altıncı sırada yer almaktadır (FAO, 2023). Bununla birlikte, çavdar ve triticale ile birlikte **yulaf** ekiliş ve üretimlerimiz serin iklim tahılları içerisinde yaklaşık %1'ler civarındadır (Çizelge 2).

Tokat ilinde 2024 yılında 278.327 bin ikinci ürün dahil tarla ekiliş alanları içerisinde toplam tahıl üretim alanı 197.896 ha ile (%71,8) ilk sırada yer almaktadır (Çizelge 3). Bunun 149.138 ha alanında buğday üretimi en başta gelirken (%53,6), 30.663 ha alan ile arpa ikinci sırada (%11,0) yer almaktadır. Bu bitkileri mısır, triticale, yulaf, çavdar ve çeltik takip etmektedir. Buğdayda ekiliş bakımından Tokat İli Türkiye'de 13.sırada Karadeniz bölgesinde ise ikinci sırada yer almaktadır (Anonim, 2024-a). Arpada ise Türkiye'de 34.sırada Karadeniz bölgesinde ise 3.sırada Mısır yetiştiriciliğinde ise Türkiye'de 16.sırada Karadeniz bölgesinde ise 1.sırada (Anonim, 2024-a). İlimizin bu yüksek tahıl potansiyelini daha iyi değerlendirmek için yörelere uygun tahıl cinslerine ait çeşitlerin belirlenerek üretime alınması ile bunların sertifikalı tohum kullanım oranını artırarak verim ve kaliteyi yükseltmek önemli hedefler arasında yer almaktadır.

Çizelge 3: Tokat İlinde serin ve sıcak iklim tahılları ekiliş, üretim ve verim değerleri ile ekiliş ve üretimdeki payları

Tahıl Cinsi	Ekim alanı (ha)	Üretim (ton)	Verim (kg/da)	Ekilişteki payı (%)	Üretimdeki payı (%)
Buğday	149.138	368.088	241	53,6	62,1
Arpa	30.663	74.125	399	11,0	12,5
Triticale	3.455	8.696	252	1,2	1,5
Yulaf	2.112	4.578	217	0,8	0,8
Çavdar	536	1.476	275	0,2	0,2
Mısır	11.746	134.363	1.144	4,2	22,7
Çeltik	196	1.568	800	0,1	0,3
Toplam	197.846	592.894	-	-	-

(Anonim, 2024-a)

Tahıl tarımının çok uzun yıllara dayandığı Tokat ilimizde tahıl üretimimizin başlıca sorunlarına yönelik çözüm önerilerinin ortaya konulması amaçlandığı araştırmalar Üniversitemiz Ziraat Fakültesinde kuruluşundan itibaren yürütülmektedir. Bu araştırmaların bazıları bitki bazında verilmiştir. İlimizde en fazla ekiliş ve üretime sahip **buğday** bitkisinde ekimlik ve makarnalık buğday olmak üzere verim kaliteyi artırmaya yönelik çalışmalar öncelikli olarak yapılan çalışmalar arasındadır. İlimizin daha çok kurak ve marjinal alanlarında yetiştirilen buğdayın verim ortalaması 241 kg ile Türkiye ortalamasının oldukça

altında kalmıştır (Çizelge 3). “*Tokat Kazova ve Zile Şartlarında Bazı Ekmeklik ve Makarnalık Buğday (Triticum aestivum L.) Çeşitlerinin Kuru ve Sulu Şartlarda Verim ve Kalite Özelliklerinin Belirlenmesi*” adı altında yürütülen çalışmalar üreticimizin birim alan verimini artırmaya yönelik sonuçlar içermektedir. Ayrıca ilimiz, buğday gen kaynakları bakımından önemli bir potansiyeli bulunmaktadır. “*Tokat, Amasya ve Çorum Orijinli Yerel Ekmeklik Buğday Çeşitlerinin Bazı Tarımsal Özellikler ve Geç Gelişme Dönemlerindeki Kuraklığa Tolerans Yönünden Karakterizasyonu*” çalışmasında yerel ekmeklik buğday çeşitleri Tokat-Kazova şartlarında sulu ve kuraklık stresi koşullarında agronomik ve fizyolojik olarak arazi şartlarında değerlendirilmiştir. Tarımımızdaki yapısal sorunların çözümü, araştırmalar sonucunda üreticimize yöreler için önerilen çeşitlerin tohumluklarının temin edilerek üretime alınmasına yönelik destekler, fiyat politikaları ile sulu alanlarda da buğdayın daha fazla yetiştirilmeye başlanması birim alan verimini artıracaktır.

Arpa bitkisinde “*Tokat Yerel Arpa Çeşidi İçinden Seçilen Saf Hatların Bazı Gıda, Yem ve Tarımsal Özellikler Bakımından Varyasyonları*” çalışmasıyla ıslah çalışmalarında kullanılacak bir varyasyon belirlenmiştir. “*Bazı Arpa (Hordeum vulgare L.) Çeşitlerinin Tokat-Kazova Koşullarında Verim ve Bazı Kalite Özelliklerinin Belirlenmesi*” çalışmasında yöreye uygun verim ve kalitesi yüksek çeşitler üreticilere önerilmiştir. Arpada başka bir ıslah çalışmasıyla “*Alternatif Gelişme Tabiatlı Erkenci Arpa Çeşitlerinin Pedigri Islahı İle Geliştirilmesi*” ile belirlenen hatların tescile sunulacağı bildirilmiştir.

Mısır bitkisinde atdışi, cin mısırı, şeker mısırı gibi farklı alttürlerinde çalışmalar ve projeler yürütülmüştür. **Atdışi mısırda** “*Farklı Bölgelerde Ana Ürün Koşullarında Yetiştirilen Melez Atdışi Mısır (Zea mays indentata L.) Çeşitlerinin Verim ve Yaş Öğütme Kalitesinin Belirlenmesi*” **Cin mısırında** Tokat-Kazova Koşullarında Yetiştirilen Bazı Cin Mısırı (*Zea mays everta*) Çeşitlerinde Verim, Verim Unsurları ve Kalite Özellikleri” **Şeker mısırında** “*Bazı Yeni Şeker Mısırı (Zea mays saccharata Sturt.) Tiplerinin Tokat Kazova Koşullarında Verim ve Bazı Kalite Özelliklerinin Belirlenmesi*” gibi benzeri çalışmalarda mısır üreticilerine alternatif mısır alttürlerinin yetiştirilme durumu değerlendirilmiştir.

Çavdar bitkisinde “*Farklı Ekim Sıklıklarında Çavdar Genotiplerinin Verim ve Bazı Verim Özelliklerinin Belirlenmesi*” çalışması yürütülmüştür.

Yulaf bitkisinde yapılan “*Bazı Yulaf Çeşitlerinin (Avena sativa L.) Farklı Lokasyonlarda Verim ve Kalite Parametrelerinin Belirlenmesi*” çalışmayla yörelerde öne çıkan çeşitler belirlenmiştir. “*Tokat-Kazova Koşullarında Bazı Yulaf (Avena sativa L.) Çeşitlerinde Kışlık ve Yazlık Ekimin Verim ve Kalite Özelliklerine Etkilerinin Belirlenmesi*” çalışması da yürütülmüştür.

Triticale bitkisinde “*Tokat Kazova Bölgesinde Triticalenin Verim ve Adaptasyon Yeteneği Üzerinde Bir Araştırma*” ile “*Tokat Artova koşullarında Triticale, Buğday ve Çavdarın Verim ve Verim Unsurları Üzerinde Bir Araştırma*” yürütülerek yöre halkına trititcale alternatif bir tahıl olarak sunulmuştur.

Çeltik tarımı ilimizde sadece Erbaa yöresinde yapılmaktadır. “*Bazı Çeltik Çeşitlerinin Erbaa, Niksar, Pazar Lokasyonlarında Verim ve Kalite Parametrelerinin Belirlenmesi*” doktora tez çalışmasıyla lokasyonlarda verim ve kalite bakımından öne çıkan çeşitlerin çeltik üretiminde kullanılabilmesi belirlenmiştir. Dolayısıyla diğer yörelerimizde de üreticilerimizin çeltik üretimine başlamaları birim alan getirisi yüksek bir ürün elde etmelerine imkân sağlayacaktır.

2. YEMEKLİK TANE BAKLAGİLLER

Yemeklik tane baklagiller binlerce yıldır insanların diyetlerinin önemli bir kısmını oluşturmuşlardır. Dünyada protein ihtiyacının yaklaşık %70'i bitkisel kaynaklardan elde edilmektedir ve bunun %66'sını tahıllar, %18,5'ini baklagiller, %15,5'ini ise diğer bitkisel kaynaklar sağlamaktadır. Protein eksikliği yönünden, gelişmekte olan ülkelerde beslenme sorunu gelecekte daha da önem kazanacaktır. Bu yönden %18-36 arasında ortalama olarak da %22-25 arasında bitkisel protein içeren özellikle fosfor, demir ve B1 vitamini bakımından yemeklik tane baklagiller çok zengindir. Dünyada insan beslenmesindeki bitkisel proteinlerin %22'si, karbonhidratların %7'si; hayvan beslenmesindeki proteinlerin %38'i ve karbonhidratların %5'i yemeklik tane baklagillerden sağlanmaktadır. Türkiye'de günlük protein tüketiminin %65'i bitkisel, %35'si hayvansal kaynaklıdır. Türkiye'de fert başına tüketilen günlük 108 g proteinin 71,8 gramı bitkisel besin maddelerinden sağlanmaktadır. Yemeklik tane baklagillerin fiyatlarının et ve mamullerine oranla daha düşük olması ve tüketici tarafından daha uzun süre bozulmadan bekletme olanaklarının bulunması bunlara olan talebin artmasını sağlamaktadır.

Dünyada yaklaşık 97 milyon hektarda 94 milyon ton yemeklik tane baklagil üretimi yapılmaktadır (FAO, 2023). Dünyada toplam yemeklik tane baklagil ekilişinin %39'una sahip olan fasulye birinci sıradadır. Fasulyeyi börülce (%16), nohut (%14,6), bezelye (%7,7), mercimek (%5,9) ve bakla (%2,9) takip etmektedir (Çizelge 4). Dünyada toplam yemeklik tane baklagil üretiminin %30'unu fasulye karşılamaktadır. Fasulyeyi sırasıyla nohut (%17,5), bezelye (%14,6), börülce (%10,4), mercimek (%7,5) ve bakla (%6,4) izlemektedir.

Türkiye'de 2024 yılında 873.786 hektar alanda kuru baklagil üretimi yapılmış olup toplam işlenen tarım alanları içerisindeki payı %5,2'dir (TÜİK, 2024). Türkiye'de nohut, mercimek ve fasulye üretimi, ekim alanlarındaki

TOKAT'TA TAHILLAR VE YEMEKLİK TANE BAKLAGİLLER

azalma nedeniyle önemli derecede azalmış, toplam yemeklik baklagiller üretimimiz 1990 yılında 2.012.876 ton iken 2000 yılında 1.182.487 tona gerilemiş (TÜİK, 2024), 2023 yılında ise 1.347.970 ton olarak elde edilmiştir (Çizelge 5).

Yemeklik tane baklagiller ekilişleri içerisinde nohut, 461 bin ha alan (%52,7) ile ilk sırada yer almaktadır (Çizelge 5). Nohudu sırasıyla; 242 bin ha alan (%27,7) ile kırmızı mercimek, 92 bin ha alan (%10,5) ile kuru fasulye ve 70 bin ha alan (%8,0) ile yeşil mercimek takip etmektedir.

Çizelge 4: Dünyada yemeklik tane baklagillerin ekiliş, üretim ve verimleri ile ekiliş ve üretimdeki payları

Yemeklik tane baklagiller	Ekim alanı (1000 ha)	Üretim (1000 ton)	Verim (kg/da)	Ekiliş-teki payı (%)	Üretim-deki payı (%)
Kuru Fasulye	37.751	28.506	76	39,1	30,2
Börülce	15.417	9.784	63	16,0	10,4
Nohut	14.097	16.518	117	14,6	17,5
Bezelye	7.408	13.763	186	7,7	14,6
Mercimek	5.676	7.067	125	5,9	7,5
Bakla	2.783	6.074	218	2,9	6,4
Toplam	96.648	94.348	98		

(FAO, 2023)

Çizelge 5: Türkiye’de yemeklik tane baklagillerin ekiliş, üretim ve verimleri ile ekiliş ve üretimdeki payları

Yemeklik tane baklagiller	Ekim alanı (ha)	Üretim (ton)	Verim (kg/da)	Ekilişteki payı (%)	Üretimdeki payı (%)
Nohut	460.784	575.000	125	52,7	42,7
Kırmızı Mercimek	242.384	405.000	167	27,7	30,0
Kuru Fasulye	91.862	279.000	304	10,5	20,7
Yeşil Mercimek	70.206	71.000	101	8,0	5,3
Bakla	2.404	6.580	274		
Bezelye	1.683	5.353	318		
Burçak	1.234	1.978	160		
Buy Çemen Otu	1.126	1.352	120	1,1	1,3
Börülce	1.103	1.298	118		
Mürdümük	1.000	1.409	141		
Toplam	873.786	1.347.970			

(TÜİK, 2024)

Türkiye dünya **nohut** ekim alanlarının %4,8'ine ve üretiminin ise %6'sına sahip olup, dünyada üçüncü sırada yer almaktadır (FAO, 2023). Nohut ekim alanlarının yaklaşık %69'u İç Anadolu bölgesindedir. Nohut yemeklik tane baklagiller içerisinde kuraklığa en dayanıklı bitki olması sebebiyle kurak ve yarı kurak alanlarda ekim nöbetine girerek nadas alanlarının daraltılmasında önemli rol oynamaktadır. Nohut yeterli nemi bulunan değişik toprak tiplerinde sulanmadan yetiştirilmektedir. Nohut ekim alanlarında son beş yılda %9 oranında daralma yaşanmıştır (TÜİK, 2024). Toplam baklagil üretim miktarının ise yaklaşık %42,7'sini nohut üretimi oluşturmuştur (Çizelge 5). Nohut üretimi son beş yılda %9 oranında azalmıştır. Nohut veriminde 2014-2024 yılları arasında dalgalanma göstermekle (115-125 kg/da) birlikte, önemli bir artış görülmemiştir (TÜİK, 2024). Türkiye'de genellikle yağışa dayalı olarak üretimi yapıldığı için kurak yıllarda verim oldukça düşmektedir. Kişi başına tüketim ise 4,8- 5,7 kg arasında değişim göstermiştir. Türkiye nohutta kendine yeterli seviyededir. Nohut ithalatı yapılan ülkeler içerisinde son beş yılda ithalatını iki kat oranında artıran Türkiye üçüncü sırada bulunmaktadır, son beş yılda ise ihracatını %34,7 oranında artırarak dördüncü sıraya yükselmiştir (Anonim, 2024-b).

Mercimek üretim miktarı bakımından Türkiye son on yıllık ortalamalara göre dünyada üçüncü sırada yer almaktadır (FAO, 2023). Türkiye mercimek üretiminin %85'ini kırmızı mercimek, %15'ini yeşil mercimek üretimi oluşturmaktadır. Kırmızı mercimek üretiminin daha çok Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, yeşil mercimek üretiminin ise İç Anadolu Bölgesi'nde yapıldığı görülmektedir. Destekleme politikalarıyla kırmızı ve yeşil mercimek ekim alanlarının son beş yılda artmasıyla beraber 2022/23 sezonunda yeterlilik derecesi kırmızı mercimekte %85,9 yeşil mercimekte ise %60,2 seviyelerine yükselmiştir (Anonim, 2024-b). Kırmızı mercimek tüketiminin 4,1-5 kg arasında olduğu, yeşil mercimeğin ise 0,5-0,8 kg arasında değiştiği görülmektedir. Türkiye dünyada 439 bin ton mercimek ithalatıyla ikinci sıradadır (Anonim, 2024-b). Mercimek ihracatı ise 563 bin tondur, dünyada üçüncü sırada yer almaktadır.

Kuru fasulye 2024 yılı itibarıyla toplam baklagil ekim alanlarının %10,5'inde yetiştirilmektedir (Çizelge 5). 2000 yılında yaklaşık 176 bin ha alanda ekilen kuru fasulyenin sonraki yıllarda ekim alanı kuru fasulyenin hastalık ve zararlılara karşı çok hassas olması, makineli tarımın yaygın olmayışı, işçiliğinin zor olması gibi nedenlerle azalma göstermiş, 2024 yılında 70 bin ha'a gerilemiştir (TÜİK, 2024). Kuru fasulye ekim alanının yaklaşık %56,8'i İç Anadolu bölgesinde bulunmaktadır. Kuru fasulye toplam baklagiller üretiminin %20,7'sini oluşturmaktadır (Çizelge 5). Üretim miktarının %67'si İç Anadolu

bölgesinde yapılmaktadır (Anonim, 2024-b). 2024 yılında 2019 yılına göre kuru fasulye verimi %8,3 oranında artış göstermiştir. Bu artış son beş yılda kuru fasulye üretim miktarında %8,1'lik bir artışa neden olmuştur. Verimde yaşanan bu artışa sertifikalı tohum kullanım desteğinin önemli katkısı olmuştur. Yıllık kişi başı tüketim son beş yılda 3,1 kg ile 3,5 kg arasında değişmiştir (Anonim, 2024-b). Dünya kuru fasulye ithalatında Türkiye dördüncü sırada yer almaktadır, son beş yılda ithalatını %29 oranında azaltmıştır (Anonim, 2024-b). 2023 yılında ihracatındaki %22'lik azalışla dünya fasulye ihracatında 7. sıraya gerilemiştir.

Yemeklik tane baklagil tarımında; hasat öncesi, hasat sırası ve hasat sonrasında görülen ürün kayıplarının en düşük düzeye indirilmesi sağlanmalıdır. Yurtiçi ve yurtdışında tüketime sunulan ürünlerin standardizasyonuna (sınıflandırma, derecelendirme, ambalajlama ve paketleme) önem verilmelidir. Bakliyat piyasalarının düzenlenmesine yönelik olarak görev alan TMO, piyasalarda istikrarı ve üreticilerin ürünlerini daha rahat pazarlayabilme imkânlarını sağlamıştır (Anonim, 2024-b). İhracat değerlerine bakarak son beş yıla göre 2023/24 üretim sezonunda Türkiye'nin özellikle nohut ve mercimekte rekabet gücünü tekrar artırdığı söylenebilir. Yemeklik tane baklagil üretiminde 2005 yılında başlayan mazot ve gübre desteği, 2008 yılında başlayan prim desteği, 2009 yılında başlayan sertifikalı tohum kullanım/üretim destekleme politikalarının üretimi artırdığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, fasulye ve mercimek üretimimiz gereksinim duyduğumuzdan çok daha düşüktür. Eğer yemeklik baklagil üretimimizi artıramazsak gelecekte önemli miktarda dışalım yapmak zorunda kalacağımız bir gerçektir.

Tokat yöresinde de yemeklik tane baklagillerin uzun yıllardan beri yetiştiriciliği yapılmaktadır. İlimizde yemeklik tane baklagil içerisinde nohut yaklaşık %74 ile ekiliş %75 üretim ile en fazla paya sahiptir (Çizelge 6). Tokat'ta nohuttan sonra en fazla ekiliş ve üretime sahip olan kuru fasulyedir. Bununla birlikte kuru fasulyede dekara verim Türkiye ortalamasının yarısından azdır (TÜİK, 2024). Tokat ili nohutta Türkiye'de ekiliş bakımından 14.sırada üretim bakımından ise 15.sırada yer almaktadır (Anonim, 2024-b). Tokat ilinde sadece 217 ton ile yeşil mercimek üretimi yapılmaktadır (Çizelge 6). Türkiye'de 1.126 hektarda 1352 ton üretime yapılan çemenin (TÜİK, 2024), Tokat'ta önemli bir yeri bulunmaktadır. İlimiz 163 hektarda 217 tonluk üretimle (Çizelge 6) toplam çemen üretiminin %16,1'ini karşılamaktadır (TÜİK, 2024). Çemen, Tokat yöresi insanları tarafından çok sevilen ve tüketilen bir gıdadır. Bu yörede kahvaltı-

larda ezme/sos olarak tüketilir. Bunun yanı sıra madımak yemeği, ıspanak yemeği, çemenli yumurta, Etlı Tokat Tırtı gibi birçok yemekte de aroma ve tat verici olarak kullanılır. Tokat ilimiz bakla ekilişleri bakımından Türkiye’de önemli iller arasında yer almaktadır. Ülkemizde bakla üretimi daha çok küçük aile işletmeciliği şeklinde olup bakla taze olarak tüketilmekte ve artan miktar kuru tane olarak değerlendirilmektedir. Tokat’ta baklanın geleneksel olarak kuru tane tüketimi de yaygındır. Bakla dolması gibi yöresel yemeklerde kullanılmaktadır.

Çizelge 6: Tokat İlinde yemeklik tane baklagillerin ekiliş, üretim ve verimleri ile ekiliş ve üretimdeki payları

Yemeklik tane baklagiller	Ekim alanı (ha)	Üretim (ton)	Verim (kg/da)	Ekilişteki payı (%)	Üretimdeki payı (%)
Nohut	4.545	6.600	145	74,1	74,8
Kuru Fasulye	1.142	1.607	141	18,6	18,2
Yeşil Mercimek	248	292	118	4,0	3,3
Buy Çemen Otu	163	217	133	2,7	2,5
Bakla	35	105	300	0,6	1,2
Burçak	2	3	150		
Toplam	6.135	8.824			

(Anonim, 2024-a)

Yemeklik tane baklagiller tarımında üreticimizin karşılaştığı sorunların çözülmesinde, Üniversitemiz tarafından konu ile ilgili araştırmalar yürütülmüştür. Bu araştırmaların bazıları bitki bazında verilmiştir. **Nohut** bitkisinde, nohut yetiştiriciliğinde hastalıklardan korunmak ve yabancı ot mücadelesinden kaçınmak için ekim geç yapılmakta, bu da verimi son derece düşürmektedir. Ayrıca, yemeklik tane baklagillerin gübre ihtiyaçları, bir önceki bitkiye, topraktaki bitki besin elementleri miktarına, toprak yapısına ve hava şartlarına göre değişmektedir. “*Ekim Zamanı, Azot ve Fosfor Dozlarının Nohutta Verim ve Diğer Bazı Özelliklere Etkileri Üzerine Bir Araştırma*” yürütülmüş, uygun ekim zamanı ve azot dozları belirlenmiştir. Yine benzer şekilde, “*Kışlık ve Yazlık Yetiştirilen Nohutta Ekim Zamanlarına Göre Bitkide Tane Verimi ile Bazı Bitkisel Özellikler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*” ve “*Bazı nohut çeşitlerinin kışlık ve yazlık olarak yetiştirilmesi imkânlarının araştırılması*” konulu çalışmalar yürütülmüştür.

Dünyada ve Türkiye’de nohut verimini önemli ölçüde sınırlayan yanıklık (*Ascochyta blight*) hastalığına dayanıklı çeşitlerin geliştirilmesi son derece

önemlidir. Bu amaçla “*Bazı Nohut (Cicer arietinum L.) Çeşitlerinin Farklı Çevrelerde Antraknoz (Ascochyta rabiei)’a Dayanımları ve Tane Verimleri Üzerine Bir Araştırma*” ile Tokat yöresi için toleranslı çeşitler ve “*Tokat Yöresinde Yetiştirilen Nohut (Cicer arietinum L.) Genotiplerinin Taksonomik Irklarının Tespiti*” hastalığa dayanıklı ırklar tespit edilmiştir. Yörelere uygun nohut çeşitlerinin belirlenmesi amacıyla da Tokat-Tahtoba, Tokat-Pazar, Tokat-Zile ve Amasya-Gökhöyük lokasyonlarında “*Bazı Nohut (Cicer arietinum L.) Çeşitlerinde Genotip x Çevre İnteraksiyonlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma*” yürütülmüştür.

Fasulye bitkisinde Tokat ekolojik şartlarında yürütülen “*Türkiye Kuru Fasulye (Phaseolus vulgaris L.) Gen Kaynaklarının Karakterizasyonu: I. Bazı Morfolojik ve Fenolojik Özellikleri ve: II. Verim ve Diğer Bazı Özellikleri*”, isimli çalışmalarla uygun genotiplerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yine benzer şekilde farklı illerden toplan fasulye genotiplerinin özelliklerini tespit etmek amacıyla “*Kuzey Geçit Bölgesinden Elde Edilen Bazı Kuru Fasulye Genotiplerinin Tanımlanması*” çalışması da yapılmıştır. Fasulyede tohum böceğiyle mücadele amacıyla “*Bazı Bitki Ekstraktlarının ve Bitkisel Preparatların Fasulye Tohum Böceğine (Acanthoscelides obtectus (Say.)) Olan Etkisi*” belirlenerek entegre mücadele programlarında sentetik pestisitlerin kullanımının azaltılması amacıyla bitkisel preparatların kullanılabilmesi açıklanmıştır.

Mercimek bitkisinde “*Tokat Ekolojik Şartlarında Kışlık ve Yazlık Ekime Uygun Mercimek (Lens culinaris Medic.) Çeşitlerinin Belirlenmesi*” çalışması yürütülmüştür.

Bakla bitkisinde “*Kışlık ve Yazlık Ekilen Bakla’da (Vicia faba L.) Bazı Bitkisel Özelliklerin Belirlenmesi*” isimli çalışma sonucunda geçit iklimine sahip Tokat gibi yörelerde baklanın kışlık olarak yetiştirilmesi önerilmiştir.

Bezelye bitkisinde “*Bezelye’de (Pisum sativum L.) Bitki Tane Verimi İle Bazı Bitkisel Özellikler Üzerine Ekim Dönemlerinin Etkileri*” isimli yürütülen çalışmada 15 Mart, 1 Nisan, 15 Nisan ekim zamanlarında tane veriminin önemli bir şekilde değiştiği saptanmıştır. Başka bir çalışmada “*Bezelye’de (Pisum sativum L.) Kışlık ve Yazlık Yetiştirme Olanaklarının Belirlenmesi*” çalışması sonucunda tane verimi dikkate alındığında yörede bezelye için yazlık ekimin daha uygun olduğu ifade edilmiştir.

Börülce bitkisinde “*Börülce (V.sinensis (L.) savi)’nin Tokat-Kazova Şartlarına Adaptasyonu ve Uygun Ekim Zamanının Belirlenmesi*” isimli çalışma yürütülmüştür.

SONUÇ

Dünyada ve Türkiye’de yetiştiriciliği uzun yıllar öncesine dayanan “Tahıllar ve Yemelik Tane Baklagiller” insan beslenmesinde vazgeçilmez stratejik ürünlerdir. Ülkeler gereksinim duydukları bu ürünleri üretmeyi, ithalat ile karşılamayı, olağan üstü durumlar için belli miktarda stoklamayı amaçlamaktadır. Ekim alanlarının son sınırına geldiği ve genişletile olanağı kalmadığı için günümüzde üretimin artırılmasında birim alan veriminin yükseltilmesi gerekmektedir. Özellikle kurak koşullara adapte olan serin iklim tahılları ve yemelik tane baklagillerde verim düşüklüğü, girdi fiyatlarının yüksekliği gibi nedenlerle gelecek yıllarda bu ürünleri ekim alanlarında azalmalar beklenmektedir. Sulu alanlarda yetiştirilen sıcak iklim tahılları mısır ve çeltikte ise üretimimiz tüketimimizi karşılayamamaktadır

Tarımdaki yapısal sorunların çözümüne gerçekçi yaklaşımlarla uzun vadede üreticilerimizin gelirlerinin artırılması, boş bırakılmış elverişli arazilerin uygun projeksiyonlarla yeniden üretime alınmasıyla hububatta kendimize yeterli bir ülke konumuna yükselebiliriz. Tokat İlimizde de hububat üretimi ülkemiz tarımında olduğu gibi yaşanan benzer sorunlarla yeterli düzeyde yapılmamaktadır. Tarımdaki sorunların çözümüne yönelik Üniversitemiz, Araştırma Enstitüsü ve diğer özel kuruluşlar yürütülen Ar-Ge çalışmalarıyla elde edilen sonuçların üreticilerimizce benimsenmesi ve uygulamaya aktarılması, Tokat’ın tarım potansiyelinin tam olarak değerlendirilmesi için açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Anonim, (2024a). Tokat İl Tarım ve Ormanlık Müdürlüğü. <https://tokat.tarimorman.gov.tr/Menu/109/Istatistikler>. Erişim tarihi: 10 Ağustos 2024)
- Anonim, (2024b). *Kuru Baklagil Ürün Raporu 2024*. Araştırma Yayınları, TEPGE Yayın No:405.
- Çiftçi, C. Y., Önder, M., Ceyhan, E., Kaya, M., Karaköy, T., Akdoğan, G., Benlioğlu, B., Özaktan, H., (2020), Yemelik Baklagiller Üretiminde Mevcut Durumu ve Gelecek, *Türkiye Ziraat Mühendisliği IX. Teknik Kongresi*, Bildiriler Kitabı-1, 395-417.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2023). *FAOSTAT database*.
<https://www.fao.org/faostat/en/#data> (Erişim tarihi: 10 Ağustos 2024)
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2024). *FAOSTAT database*. <https://www.fao.org/faostat/en/#data> (Erişim tarihi: 15 Nisan 2025)
- Gençtan, T., Akar, T., Öktem, A., Soylu, S., Hurma, H., Balkan, A., Sürek, H. (2020), Tahıl Üretimimizin Mevcut Durumu ve Geleceği, *Türkiye Ziraat Mühendisliği IX. Teknik Kongresi*, Bildiriler Kitabı-1, 371-394.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). *Resmi İstatistikler*.
<http://www.tuik.gov.tr> (Erişim tarihi: 10 Ağustos 2024)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *Resmi İstatistikler*.
<http://www.tuik.gov.tr> (Erişim tarihi: 15 Nisan 2025)

TOKAT İLİNDE ENDÜSTRİ BİTKİLERİ YETİŞTİRİCİLİĞİ

Ahmet KINAY*

GİRİŞ

Tarıma dayalı endüstriye hammadde sağlayan ve genel olarak doğrudan tüketimi bulunmayan bitkiler “Endüstri Bitkileri” olarak tanımlanmaktadır. Farklı familyalara ait çok sayıda türün oluşturduğu bu bitkiler genellikle entansif tarım içerisinde yer alır, sıraya ekilir ve sulama ihtiyacı vardır.

Endüstri bitkileri, kullanılan kısımları bakımından farklılıklar göstermektedir. Keten, kenevir, şeker kamışı gibi bitkilerin saplarından, tütünün yaprağından, çayın taze sürgünlerinden, patates ile yer elmasının yumrusundan, şeker pancarının kök gövdesinden, ayçiçeği, soya, kolza gibi bitkilerin ise tohumundan faydalanılmaktadır. Endüstri alanında kullanılan bu ve daha fazlası bitkilerin farklı vejetatif ve generatif kısımları sanayiye hammadde oluşturmaktadır.

Ekolojik istekleri bakımından endüstri bitkileri çok değişik iklim ve toprak yapılarına ihtiyaç duymaktadır. Pamuk, şeker kamışı, yerfıstığı gibi bitkiler tropik ve yarı-tropik iklim özelliklerini severken patates, kolza, şekerpancarı ve ayçiçeği gibi bitkiler daha ılıman ve serin iklimlere adapte olmuş bitkilerdir. Kurak şartlarda yetiştiriciliği yapılabilen oryantal tütün, aspir gibi bitkilerin yanı sıra 1500-2000 mm yağışa ihtiyacı olan çay, puroluk tütün gibi ürünlerde yer almaktadır. Endüstri bitkileri genellikle toprak özellikleri bakımından çok seçici olmamasına rağmen genellikle nötr, nõtreye yakın ve hafif asidik topraklarda daha iyi gelişim göstermektedir. Yetiştiriciliği yapılacak endüstri bitkisine göre iklim ve toprak özellikleri farklılıklar göstermektedir.

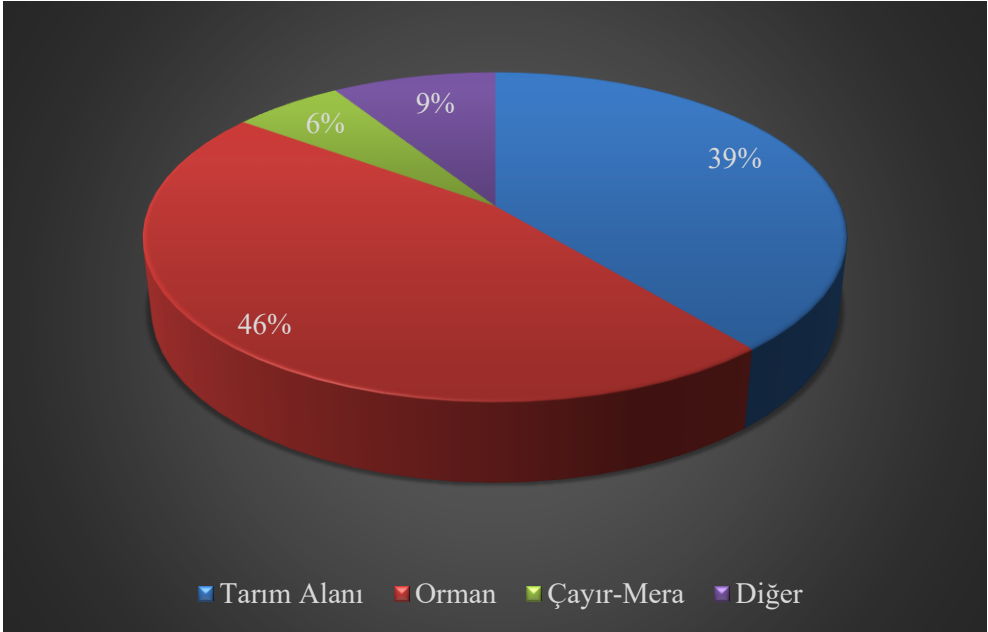
Tokat; Karadeniz ile İç Anadolu iklimi arasındaki bir geçit bölgesinde bulunmaktadır. İlin tarım yapılan alanlarının rakımı genellikle 290-1400 m arasında değişim göstermektedir. Bu nedenlerden dolayı bölgede sıcak-kurak, se-

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü, Tokat, Email: ahmet.kinay@gop.edu.tr ORCID: 0000-0003-4554-2148.

rin, yer yer yağışlı, kış mevsimi kısmen soğuk ve kar yağışlı olarak gerçekleşmektedir. Aynı zamanda Tokat merkezinin yıllık ortalama yağış miktarı 444.4 mm'dir (Anonim, 2025b). Ayrıca Yeşilirmak ve onu besleyen kolları (Tozanlı, Kelkit ve Çekerek) ile sahip olduğu baraj ve göletler sayesinde sulama imkânları bulunmaktadır (Yılmaz ve ark., 2012; Anonim, 2024a). Farklı iklim ve toprak özelliklerine sahip olan Tokat çeşitli endüstri bitkilerinin yetiştirilmesine imkân sağlamaktadır.

1. ENDÜSTRİ BİTKİLERİ ÜRETİMİ

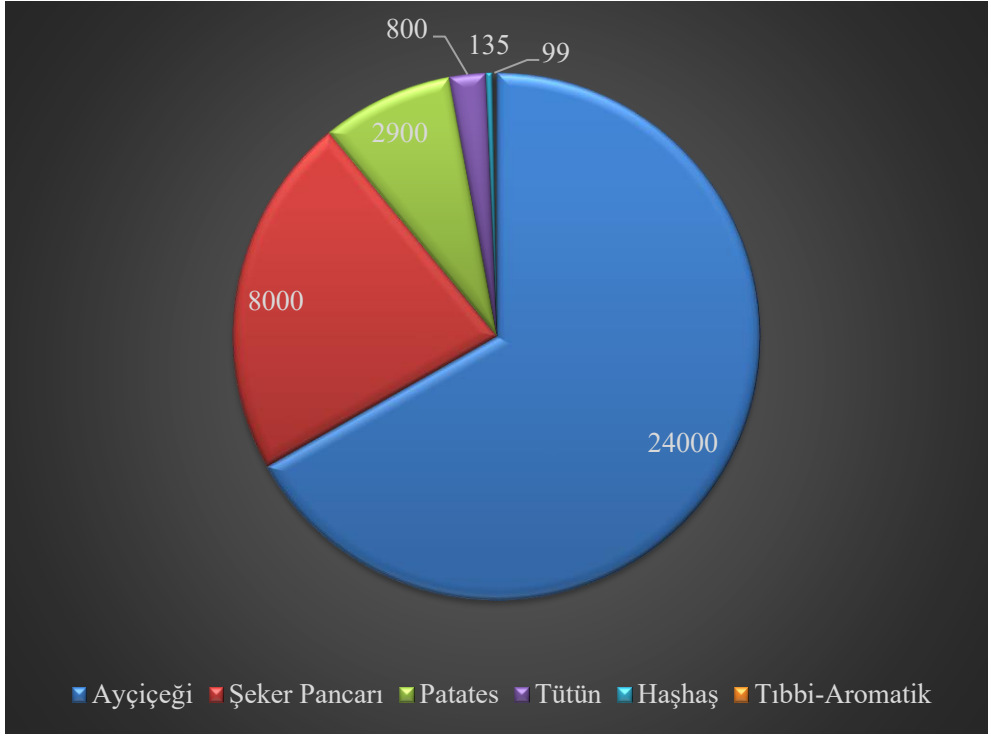
Tokat ili yüzölçümünün yaklaşık %39'u tarım alanı, %46'sı orman, %6'sı çayır-mera ve %9'u diğer alanlardan oluşmaktadır (Şekil 1). Tokat, yaklaşık 391 bin ha tarım alanına sahip olup bunun %70'inde Tarla Bitkileri tarımı yapılmaktadır. Tokat Tarla Bitkileri üretimi içerisinde, endüstri bitkilerinin üretimi ise yaklaşık 35 000 ha olup toplam tarla bitkileri üretim alanının yaklaşık %13-14'ne denk gelmektedir. Geçmiş yıllar ile kıyaslandığında Tokat'ta endüstri bitkileri üretim alanında çok değişiklik görülmemiştir. Endüstri bitkilerinin kendi içerisinde yıllara bağlı olarak üretim alanı bakımından küçük değişiklikler olmaktadır (Anonim, 2024b).

Şekil 1. Tokat ili yüzölçümü dağılımı (%)

TOKAT İLİNDE ENDÜSTRİ BİTKİLERİ YETİŞTİRİCİLİĞİ

Endüstri bitkileri üretim alanının yarısından fazlasında (24 000 ha) yağlı tohumlu bitkiler üretilmektedir. Bunun tamamı ayçiçeği bitkisi olup Türkiye yağlı tohum üretim alanı içerisindeki payı yaklaşık %2.47'dir. Türkiye ayçiçeği üretimi yapan iller arasında 9. sırada, Karadeniz Bölgesi illeri arasında ise 2. sırada yer almaktadır. Şeker pancarı üretimi 8 000 ha, patates 2900 ha, tütün 800 ha, haşhaş 135 ha alanda üretilmektedir. Bunların yanı sıra 99 ha alanda tıbbi-aromatik bitkilerin üretimi de yapılmaktadır (Anonim, 2024b).

Şekil 2. Tokat ili endüstri bitkileri üretim alanları (ha)

Tokat'ın tüm ilçelerinde belirli miktarda endüstri bitkileri üretimi gerçekleştirilmektedir. İlçeler seviyesinde endüstri bitkileri üretim alanı ve üretim miktarları değişiklikler göstermektedir. Zile ilçesi 15033 ha'lık endüstri bitkileri üretim alanı ile Tokat/Merkez ise 175127 tonluk endüstri bitkileri üretimi ile ilk sırada yer almaktadır (Çizelge 1). En düşük üretim alanı ve miktarı Reşadiye ilçesinde yer almaktadır (Anonim, 2024b). Endüstri bitkileri yetiştiriciliğinde genelde sulama imkânı gerekli olduğu için bu imkâna sahip yörelerde daha fazla üretim alanı ve üretim miktarı olduğu görülmektedir.

Çizelge 1. Tokat ili, ilçelere göre toplam endüstri bitkileri üretim alanı ve miktarı

İlçeler	Endüstri Bitkisi	
	Üretim alanı (ha)	Üretim miktarı (ton)
Almus	402	26223
Artova	890	30740
Başçiftlik	255	2288
Erbaa	4933	28475
Merkez	3670	175127
Niksar	3417	55861
Pazar	1728	57666
Reşadiye	63	1074
Sulusaray	930	13358
Turhal	4204	44411
Yeşilyurt	869	58111
Zile	15033	132164

Tokat endüstri bitkileri içerisinde en fazla üretimi ayçiçeği bitkisiyle gerçekleştirmektedir. Bunun başlıca etkeni bölge iklim özelliklerinin bu bitkinin yetiştiriciliğine uygun olması ve birim alandan elde edilen karlılığın iyi olmasından kaynaklanmaktadır. Zile ilçesi özellikle ayçiçeği yetiştiriciliğinde ilk sırada yer almaktadır. Turhal ve Erbaa ilçeleri ise ayçiçeği yetiştiriciliğinde Zile'yi takip etmektedir.

Sanayi için önemli bir hammadde kaynağı olan şeker pancarı yetiştiriciliğinde Tokat/Merkez ilk sırada yer alırken bunu Zile, Yeşilyurt ve Sulusaray takip etmektedir. Patates üreminde ise ilk sırada Niksar sonrasında Erbaa ilçeleri gelmektedir. Tütün üretiminin tamamına yakını Erbaa ilçesinde olup haşhaş üretimi ise Erbaa ve Turhal ilçelerinde yapılmaktadır. Tıbbi- Aromatik bitkiler ise çoğunlukla merkeze bağlı köylerde yapılmakta olup diğer ilçelerde de küçük alanlarda yetiştiricilik yapılabilmektedir. Endüstri bitkilerin ilçelere bağlı olarak değişkenlik göstermesinin nedeni Tokat'ın bulunduğu konum itibari ile farklı iklimlere ve toprak yapılarına sahip olmasıdır.

Türkiye’de toplam 77 milyon tonluk endüstri bitkileri ürünleri üretilmektedir. Şeker pancarı 23.5 milyon tonla en yüksek üretim miktarına sahiptir. Şeker pancarını 5.7 milyon tonla patates, 2.7 milyon tonla yağlı tohumlar (Ayçiçeği, yerfıstığı, soya, kolza, susam, aspir, haşhaş, kenevir ve keten), 2.1 milyon tonla pamuk, 85 bin tonla tütün ve 42 bin tonla ilaç baharat bitkileri takip etmektedir (Anonim, 2025a). Türkiye’de endüstri bitkilerinde üretim miktarı bakımından ilk sırada şeker pancarı yer alırken Tokat’ta şeker pancarı ikinci sırada yağlı tohumlar ise birinci sırada yer almaktadır. Bu da yağlı tohumların, özellikle ayçiçeğinin, Tokat iklim özelliklerine uygun olduğunu ve birim alandan daha fazla gelir getirdiğini göstermektedir.

Tokat ilinde vejetasyon sürecinde yeterli sıcaklık isteğini karşılayamayan pamuk, yerbuğdayı, susam gibi bitkilerin üretim deseninde yer almadığı görülmektedir (Gökmen, 2011). Bunların yanı sıra soya fasulyesi, aspir, kolza gibi yağlı tohumlu bitkilerin yöre ürün deseninde yer alabileceği düşünülmektedir. Ancak yapılan çalışmalarda mevcut soya fasulyesi çeşitlerinin birim alandan gelirinin, ayçiçeğinden daha düşük olduğu için üretim deseninde yer alması için yüksek verimli çeşitlere ihtiyaç olduğu görülmüştür (Kınay ve ark., 2021). Erbaa ilçesi tek tütün üretimi yapan ve özel sektörün vazgeçemediği bir yöre olma özelliğindedir (Karakoç ve ark., 2024). Bölgede yetiştirilmekte olan Basma tipi tütünlerin tamamı yurtdışına ihraç edilmektedir. İlaç-Baharat bitkilerinden salep, adaçayı, kantaron, sumak, melisa gibi bitkiler Tokat’ın florasında yer almaktadır. Ayrıca Tokat’ta yerleşik bir kültür haline gelmiş çemen kullanımı ve üretimi de bulunmaktadır. Tıbbi-aromatik bitkilerin gerek yetiştiricilik gerekse Tokat florasında yer alan genetik kaynaklarının muhafaza edilmesi ve üretiminin yaygınlaştırılması bölge üretim desenine ve gelir seviyesine katkı sunacağı kaçınılmazdır.

Tokat ürün deseninde yer alan ve sanayiye hammadde sağlayan endüstri bitkilerinin yöre bitkisel üretiminde önemli bir yeri bulunmaktadır. Günümüze kadar yapılmış ve yapılmakta olan araştırma-geliştirme çalışmaları ile bu değerler arttırılmaya devam edecektir. Yapılacak her katkı Tokat tarımına ve geleceğine yatırım olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Anonim, (2024a). Tokat Merkez İlçe Meteoroloji Müdürlüğü İklim Verileri. <https://www.mgm.gov.tr/tahmin/il-ve-ilceler.aspx?il=Tokat&ilce=Merkez> erişim tarihi: 18.09.2025.
- Anonim, (2024b). *Tokat İli Bitkisel Üretim Kayıtları*. T.C. Tokat Valiliği, Tarım ve Orman İl Müdürlüğü, Tokat İli Tarım İstatistikleri, Koordinasyon ve Tarımsal Veriler Şube Müdürlüğü, <https://tokat.tarimorman.gov.tr/>, erişim tarihi: 12.09. 2024.
- Anonim, (2025a). *T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Konular, Bitkisel Üretim, Tarla ve Bahçe Bitkileri, Ürünler ve Üretim, Yıllara Göre Tarla Ürünleri Üretim Miktarı*. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Tarla-Ve-Bahce-Bitkileri/Urunler-Ve-Uretim>, erişim tarihi: 12.09.2025.
- Anonim, (2025b). T.C. Tokat Valiliği. Tokat'ta Toprak, Tarım, Su, Coğrafya, Turizm ve Dahası. <https://www.tokat.gov.tr/tokatta-tarim-toprak-ve-turizm>, erişim tarihi: 12.09.2025.
- Gökmen, S. (2011). *Genel Ekoloji*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karakoç, E., Kınay, A. ve Cingöz, H.D. (2024), Determination of Agronomic Performances of Superior Basma Type Tobacco Lines, *Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology*, 12 (0) pp. 2694-2698.
- Kınay, A., Sarioglan M. ve Karakoc, E. (2020). Determining the Performance of Some Soybean Genotypes in Middle Black Sea Transitional Zone. *International Journal of Agricultural and Life Sciences*, Volume 6 (3), 293-299.
- Yılmaz, G., Yavaş, M. A., Karan, Y. B., & Kınay, A. (2012). Tokat'ın Tarımsal Yapısı ve Potansiyeli. In *1. Tokat Ulusal Sempozyumu*, Cilt 2, ss. 567–580). Tokat.

TOKAT İLİNDE ÇAYIR-MERA ALANLARI İLE YEM BİTKİLERİ TARIMINA GENEL BİR BAKIŞ

Gamze BAYRAM*

GİRİŞ

Dünya genelinde yaşanan en büyük sorunlardan birisi, doğal kaynakların en uygun şekilde değerlendirilmemesi ve artan dünya nüfusuna paralel olarak yeterli ve dengeli beslenme koşullarının oluşturulamamasıdır. Ülkemizde hayvan beslenmesi büyük ölçüde doğal çayır-meralara, bitki artıkları ve anızlar ile saman gibi düşük kaliteli yemlere bağlı olarak yapılmaktadır. Oysa yem bitkileri tarımı, yem temin etmenin en etkin yoludur. Yem bitkileri, hayvansal üretimin en önemli girdilerinden birini oluşturan yemi sağlamanın yanı sıra, toprakların fiziksel ve kimyasal özelliklerine, kendisini takip eden kültür bitkilerinin verim ve kalitesine olumlu etkilerde bulunmaktadır. Hayvansal üretimde maliyetlerin %70'ini tek başına yem girdisi oluşturmaktadır (Sağlamtimur ve ark., 1998; Açıkgöz ve ark., 2005). Ekonomik bir hayvancılık yapılabilmesi için mera alanlarının iyileştirilmesi ve yem bitkileri ekim alanlarının artırılması gerekliliği vardır. Zira verimsiz meralara, ağırlıklı olarak saman ve anız ile hayvan beslemesine ve yüksek girdili kesif yem kullanılmasına dayalı hayvancılığın karlılık getirmesi mümkün değildir. Kültür ve melez ırkı hayvanlarımızın sayıları yerli ırka oranla yüksektir. Hayvan varlığımızın yeterli ve dengeli beslenmesinde gerekli olan kaba yem ihtiyacının karşılanması için yem bitkileri ekim alanlarımızın ve verimliliklerinin artırılması gerekmektedir.

Desteklemelere rağmen yem bitkileri ekim alanlarında bir artış olmamıştır. Bu durum mevcut hayvan varlığımızın kaba yem ihtiyacını karşılamaktan oldukça uzaktır. Bu nedenle, hayvancılık işletmelerinin kaliteli kaba yem gereksinimini karşılamak için çayır-meraların ıslahı, yem bitkisi üretim alanlarının artırılması, ucuz ve alternatif diğer kaba yem kaynaklarının hayvansal üretime

* Dr. Öğr. Üyesi Gamze BAYRAM, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü, gamze.bayram@gop.edu.tr , ORCID NO: 0000-0003-2749-3573.

kazandırılması ve kaliteli kaba yem üretim tekniklerinin üreticilere aktarılması gerekmektedir (Yolcu ve Tan, 2008; Alçiçek, 2021).

Ülkemizin birçok bölgesinde olduğu gibi Tokat ilinde de çayır ve meraların bilinçsiz kullanımı, bu arazilerin verim potansiyelini düşürmekte ve oldukça yıpratmakta olup ucuz yem kaynaklarının verimsiz kullanılmasına neden olmaktadır. Ülkemiz yem bitkisi tarımında karşılaşılan başlıca problemler; mono kültür tarım, çiftçi eğitim ve yayım hizmetlerinin yetersizliği, üreticilerle arzu edilen seviyede iletişim kurulamayışı ve çiftçilerin büyük bir bölümü tarafından geleneksel tarım tekniklerinin kullanımına devam edilmesidir (Balabanlı ve Bıçakçı, 2016; Bıçakçı ve Açıkbaş, 2018).

Yukarıdaki bilgilerin ışığında, bu çalışmada, Tokat ili tarla tarımı içerisindeki hayvansal üretimin sigortası konumundaki yem bitkileri ekim alanları ve üretim miktarları, yem bitkileri desteklemeleri, çayır-mera alanları, mera ıslah ve amenajman projeleri, üretici davranışları ve saha gözlemleri ele alınarak, mevcut durumun belirlenmesi hedeflenmiştir.

1. Tokat İli Agro-Ekolojik Özellikleri ve Arazi Varlığı

Yeşilirmak havzasının bereketli toprakları üzerine kurulan 6000 yıllık tarihi boyunca önemli bir ticaret ve kültür merkezi olmuş Anadolu şehri olan Tokat ili, 39° 51' - 40° 55' kuzey enlemleri ile 35° 27' - 37° 39' Doğu boylamında olup, kuzeyinde Samsun, kuzeydoğusunda Ordu, güneyinde Sivas, güneybatısında Yozgat, batısında: Amasya illeri ile çevrilidir. Orta Karadeniz Bölümünün iç kesimlerinde yer alan Tokat ilinin iklimi, Karadeniz ve İç Anadolu arasında bir geçiş iklimi özelliği gösterir. Tokat'ın yıllık ortalama yağış miktarı meteoroloji istasyonlarının verilerine göre 233-528 mm arasında değişir (Reşadiye 233 mm, Erbaa 374 mm, Sulusaray 384 mm, Almus ve Artova 394 mm, Başçiftlik 431 mm, Tokat 440 mm, Zile 443 mm, Yeşilyurt 457 mm, Pazar 460 mm, Turhal 465 mm, Niksar 528 mm). Karadeniz iklimi ile iç Anadolu'daki step iklimi arasında bir geçiş iklimi özelliği taşır. Genel olarak yaz mevsimi alçak alanlarda sıcak-kurak, yüksek yerlerde serin yer yer yağışlı, kış mevsimi soğuk ve kar yağışlıdır. Tokat'ın iklim özelliğinde denize olan uzaklığın ve yüksekliğin etkisi önemlidir. Bu nedenle ikliminde kuzeyden güneye doğru önemli farklılıklar görülür. Güneye doğru kış mevsimi daha sert bir karakter gösterir. En fazla yağış Nisan ve Mayıs aylarında, en az yağış ise Ağustos ayında görülür (Kulaksız, 2022). İlin yüzölçümü: 1.004.200 ha'dır. Bu alanı ile Türkiye topraklarının %1.3'ünü kaplar. Çayır-mera olarak kullanılan arazilerin %3.73'ü I., II., III. ve IV. sınıf, %96.27'si VI, VII ve VII. sınıf arazilerdir. Toprakların %9.17'si derin ve

orta derin, %90.83'ü ise sığ ve çok sığdır. Arazilerin %4'ü düz ve hafif eğimli, %96'sı ise orta ve dik eğimli olup, %10.72'sinde hafif ve orta derecede, %89.28'inde ise şiddetli ve çok şiddetli su erozyonu mevcuttur. Çayır olarak kullanılan arazilerinin bir kısmında yaşlık ve çoraklık problemi vardır (Taş, 2022).

Tokat ilinde 2024 yılı verilerine göre, toplam arazi varlığı 1.004.200 hektar olup, mevcut arazi varlığının 391.325 ha'ı yani %38.7'i tarımsal arazi olarak kullanılmaktadır. Bu arazinin ise 349.775 ha (%89.38)'i işlenmekte, 41.550 ha (%10.62)'i ise işlenmemektedir. Ormanlık alan 465.937 ha ile toplam alan içindeki %46.40 oranıyla en fazla yer kaplarken, çayır ve mera alanı 60.861 ha (Şekil 1), diğer arazilerin miktarı ise 86.076 hektardır (Çizelge 1).

Çizelge 1. 2024 yılı Tokat İli Arazi Kullanım Durumu

Kullanım Durumu	Tokat İli Alan (ha)	%
1.Tarımsal Arazi	391.325	38.97
a.Tarla	275.469	70.39
b. Sebze		
Açıkta	12.785	3.27
Örtü Altı	99	0.03
c. Meyve ve Baharat Bitk.	12.066	3.08
d. Bağ	6.990	1.79
e. Kavak ve Söğütlük	2.624	0.67
f. Süs Bitkileri		
Açıkta	17	0.00
Örtü Altı	54	0.01
g. Aromatik Bitkiler	24	0.01
h.Nadas	39.646	10.13
ı.Tarıma Elverişli Boş Alan	41.549	10.62
2.Çayır-Mera Arazisi	60.861	8.57
3.Orman Arazisi	465.937	46.40
4.Diğer Araziler	86.076	8.57

Kaynak: T.C. Tokat Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, (2025). "Tokat İli 2020-2024 Yılı Tarım İstatistikleri". Tokat.

Çizelge 2 incelendiğinde; en fazla tarım arazisi Zile ilçesinde yer almakta olup, bunu Merkez ilçenin tarım arazisi takip etmektedir. Çayır ve mera arazisi ise en fazla Zile, Reşadiye ve Merkez ilçelerinde, en az çayır mera arazisi ise Pazır, Yeşilyurt ve Sulusaray ilçelerinde olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. 2024 yılı Tokat İli İlçelere Göre Arazi Dağılımı

İlçeler	Tarım Arazisi (ha)	Çayır-Mera Arazisi (ha)	Orman Arazisi (ha)	Diğer Araziler (ha)	Toplam
Almus	12.008	7.299	71.355	12.617	103.280
Artova	19.761	3.193	19.500	1.926	44.380
Başçiftlik	9.513	4.688	10.150	2.182	24.570
Erbaa	37.820	2.836	68.607	8.017	117.280
Merkez	74.592	10.600	94.033	21.054	200.280
Niksar	35.564	6.332	45.039	1.945	88.880
Pazar	10.980	0.544	5.582	1.674	18.780
Reşadiye	43.191	10.741	47.129	9.108	110.170
Sulusaray	12.214	0.898	9.350	4.118	26.580
Turhal	43.618	2.259	42.332	5.790	94.000
Yeşilyurt	11.017	0.619	15.760	0.603	28.000
Zile	81.046	10.848	37.100	19.006	148.000
Toplam	391.325	60.861	465.937	86.077	1004.200

Kaynak: T.C. Tokat Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, (2025). "Tokat İli 2020-2024 Yılı Tarım İstatistikleri". Tokat.

2. TOKAT İLİ YEM BİTKİLERİ EKİM ALANI VE ÜRETİM DEĞERLERİ

Tokat ili tarımsal ürün deseni incelendiğinde, tarla arazilerinin %71.84'ünde 197.896 ha tahıl ekiminin yapıldığı, bunu %10.14 ile 27.9 ha yem bitkileri ekilişinin olduğu görülmektedir (Çizelge 3).

Çizelge 3. 2024 yılı Tokat İli Tarla Arazilerinin Kullanım Durumuna Göre Sınıflandırılması

Ürün Grubu	Tokat İli Alan (ha)	%
Tahıllar	197.896	71.84
Baklagiller	13.329	4.84
Yem Bitkileri	27.941	10.14
Endüstri Bitkileri	9.044	3.28
Yumrulu Bitkiler	2.924	1.06
Yağlı Tohumlar	24.099	8.75
Aromatik Bitkiler	0.235	0.09
Lif Bitkileri	0.800	0.0003
Toplam Tarla Arazisi	275.469	

Kaynak: T.C. Tokat Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, (2025). "Tokat İli 2020-2024 Yılı Tarım İstatistikleri". Tokat.

Tokat ili yem bitkileri yetiştiriciliği incelendiğinde, yem bitkileri üretimi amacıyla yonca, silajlık mısır, yulaf, adi fiğ, macar fiğ, yem bezelyesi, tritikale, sorgum, yem şalgamı ve İtalyan çimi tarımının yaygın olduğu, 14.502 ha ile en fazla yonca ekiminin yapıldığı, bunu silajlık mısır ve adi fiğ ekiminin takip ettiği belirlenmiştir. İl genelinde yem bitkileri tarımının en yoğun yapıldığı Niksar ve Merkez ilçeleri olup, yem bitkilerinin kraliçesi diye bilinen yonca ile besleme değeri ve lezzetliliği yüksek, birim alandan fazla yeşil aksam üreten silajlık mısır tarımı daha fazla yapılmaktadır.

2020-2023 yılları arasında ekim alanı bakımından yem bitkilerinde genel olarak dalgalanma olmasına rağmen, 2024 yılında genel olarak eğilim ekim alanlarında azalış yönündedir. Hayvancılığı gelişmiş ülkelerde toplam tarla arazisi içerisindeki yem bitkileri ekim alanları ortalama %25-30 iken, ilimizde özellikle 2024 yılında düşüş ile bu oran %10.14 olmuştur.

Çizelge 4. Tokat İli 2020-2024 Yılları Bitki Türlerine Göre Yem Bitkileri Ekim Alanı Dağılımı (ha)

Bitki Türleri	2020	2021	2022	2023	2024
Yonca	18.130	18.130	15.341	15.710	14.502
Adi Fiğ	3.814	3.814	3.710	3.557	2.511
Silajlık Mısır	7.128	7.128	7.541	7.529	5.871
Korunga	1.780	1.780	1.441	1.346	0.953
Diğer	1.169	3.115	4.515	5.542	4.104
Toplam	32.021	33.967	32.548	33.684	27.941
Toplam Tarla arazisi	242.001	251.617	248.845	250.319	275.469
Yem Bitkileri Oranı (%)	13.23	13.50	13.08	13.46	10.14

Kaynak: T.C. Tokat Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, (2025). "Tokat İli 2020-2024 Yılı Tarım İstatistikleri". Tokat.

Tokat ili 2020-2024 yılları arasındaki hayvan varlığına bakıldığında, yem bitkileri tarımında yaşanan yıllar içindeki düşüş, hayvan sayılarında da gözlenmiştir. Yerli ırklardan kültür ve kültür melezi ırklarına doğru bir geçiş söz konusudur. Tokat ili hayvancılık bakımından küçükbaş hayvancılığa daha fazla yönelmiş görülmektedir. 2024 yılı verilerine bakıldığında İldeki büyükbaş hayvan varlığının yaklaşık %88.02'si yüksek verimli kültür ırklarından oluşmaktadır. İlin çayır mera alanları ile tarla tarımı içerisinde ekilen yem bitkilerinden elde

edilen kaba yem miktarı, il genelindeki hayvanların ihtiyacını karşılayamamaktadır.

Çizelge 5. Tokat ili Hayvan Sayılarının Irklara Göre Dağılımı (adet)

Hayvan Cinsi	2020	2021	2022	2023	2024
Saf kültür	101.171	99.743	97.853	92.768	86.933
Kültür Melezi	167.168	165.273	166.118	151.021	138.440
Yerli	34.253	26.570	24.165	27.239	22.683
Manda	12.325	10.846	9.835	8.592	7.973
Tek Tırnaklı (At,Eşek,Katır)	4.465	1.552	1.807	1.384	1.041
Koyun (Yerli ve Diğerleri)	373.956	422.097	467.040	454.655	386.256
Keçi (Kıl Keçisi Ve Diğerleri)	80.035	89.360	74.722	63.972	51.564
Toplam	773.373	815.441	841.540	799.631	694.890

Kaynak: T.C. Tokat Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, (2025). "Tokat İli 2020-2024 Yılı Tarım İstatistikleri". Tokat.

3. TOKAT İLİ ÇAYIR VE MERA ALANLARI

İnsanlığın geleceği ve biyoçeşitliliğin devamı açısından büyük önem taşıyan çayır-mera alanları "büyük bir bölümü otsu bitkilerden oluşan bir örtü ile kaplı bulunan doğa parçası veya kaliteli kaba yemi, bol ve en ucuz bir şekilde üreterek hayvanların yararlanmasına sunan doğal kaynaklar" olarak tanımlanmaktadır (Avcıoğlu ve ark., 1998). Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK, 2001) 2001 yılı Tarım Sayımı verilerine göre ülkemizde 14.616.687 ha çayır ve mera alanı, tespit ve tahdit çalışmalarından sonra 13.269.685 ha olarak belirlenmiştir. Çayır ve mera alanları yönünden Doğu Anadolu Bölgesi %43.32'lik pay ile toplam çayır mera alanlarımızın büyük bir kısmına sahip bulunmaktadır. Bunu %31.95 ile İç Anadolu ve %8.47 ile Karadeniz Bölgeleri takip etmektedir (Çizelge 6). Türkiye'de son yıllardaki verilere bakıldığında, çayır mera alanlarında tespit ve tahdit çalışmaları %100 tamamlanmış, ancak tahsis çalışmalarının %83'ü yapılmıştır (Çizelge 7).

Tokat ilinde 2024 yılı verilerine göre, çayır ve mera alanı 60.861 ha olup toplam arazi varlığı içerisinde %8.57'lik pay almaktadır (Çizelge 1). Tokat il genelinde çayır ve mera arazisi ise en fazla Zile, Reşadiye ve Merkez ilçelerinde, en az çayır mera arazisi ise Pazar, Yeşilyurt ve Sulusaray ilçelerinde olduğu görülmektedir (Çizelge 8). Her ilimizde olduğu gibi Tokat ilinde de Mera Kanunu

TOKAT İLİNDE ÇAYIR-MERA ALANLARI İLE YEM BİTKİLERİ TARIMINA GENEL BİR BAKIŞ

kapsamında oluşturulan mera komisyonları başkanlığında, ülkemiz mera varlığının belirlenmesi ve ıslah çalışmalarına hızla devam etmek için, tespit, tahdit ve tahsis çalışmaları yapılmaktadır. 2024 yılı verilerine göre Tokat ilinde bu alanların %80'inde tespit ve tahdit işlemleri yapılmış, ayrıca %97'sinde ise tahsis işlemleri tamamlanmıştır (Çizelge 8).

Çizelge 6. Türkiye Bölgelere Göre Mera Alanlarının Değişimi

Bölgeler	2001 Tuik Sayımı		1998-2024 Mera Kanunu*	
	Alan (ha)	%	Alanı (ha)	%
Ege	802.879	5.49	424.722	3.20
Marmara	552.662	3.78	291.660	2.19
Akdeniz	659.334	4.51	589.507	4.44
İç Anadolu	4.570.182	31.27	4.240.265	31.95
Karadeniz	1.533.605	10.49	1.124.302	8.47
Doğu Anadolu	5.485.449	37.53	5.748.320	43.32
Güneydoğu Anadolu	1.012.576	6.93	850.908	6.41
Toplam	14.616.687		13.269.685	

* 4342 sayılı Mera Kanunu kapsamında yerleşim yeri bazında Tespit-Tahdit çalışmaları tamamlanmış olup kadastro çalışmalarında tescil harici bırakılmış alanlarda çalışmalar devam etmektedir.

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2025), "Türkiye Çayır Mera ve Yem Bitkileri Verileri" Ankara

Çizelge 7. Türkiye Geneli Mera Tespit, Tahdit ve Tahsis Çalışmaları

Yıllar	Tespit Alan (ha)	Tespit Oran (%)	Tahdit Alan (ha)	Tahdit Oran (%)	Tahsis Alan (ha)	Tahsis Oran (%)
1998-2002	2.183.075	17	1.665.232	13	242.246	2
2003-2024	11.086.610	83	11.276.641	87	10.519.138	81
Toplam	13.269.685	100	12.941.873	100	10.761.384	83

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2025), "Türkiye Çayır Mera ve Yem Bitkileri Verileri" Ankara

Çizelge 8. Tokat İli ve İlçelere ait Mera Tespit, Tahdit ve Tahsis Çalışmaları

İlçe	Toplam Köy Sayısı	Tespit-Tahdit Köy Sayısı	Alanı (Ha)	Tahsis Köy Sayısı	Alanı (Ha)	Mera Olmayan Köy Sayısı
Almus	46	42	7299.4	40	3958.7	4
Artova	29	26	3265.8	25	3258.1	3
Başçiftlik	9	8	4688.3	7	4216.7	1
Erbaa	83	69	2885.6	68	2784.8	14
Merkez	116	100	10547.5	97	10015.7	16
Niksar	99	58	6332.5	54	3033.0	41
Pazar	18	14	471.6	14	469.7	4
Reşadiye	93	77	10756.2	77	10329.7	16
Sulusaray	16	12	898.2	10	886.7	4
Turhal	54	42	2259.6	41	2249.6	12
Yeşilyurt	19	13	619.8	13	603.7	6
Zile	115	99	10848.2	98	10831.6	16
Toplam	697	560	60872.6	544	52638.1	137

Kaynak: T.C. Tokat Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, (2025). "Tokat İli 2020-2024 Yılı Çayır-Mera Şubesi Brifingi". Tokat.

4. TÜRKİYE VE TOKAT İLİNDE YAPILAN MERA ISLAH VE AMENAJMAN PROJELERİ

Çayır ve Mera alanları hayvansal üretimde en önemli girdiyi oluşturan kaliteli kaba yemin en ucuz ve kolay temin edildiği önemli doğal kaynaklarımızdır. Ancak ekonomik ve sosyal faktörler nedeniyle zamansız ve aşırı otlatılan meraların doğal yapısı bozulmaktadır. Doğal yapısı bozulan mera alanlarında, yem üretimini ve kalitesi artırarak, hayvancılık faaliyetlerinin artmasını sağlamak ve erozyonu önlemek amacıyla mera ıslah ve amenajman projeleri uygulanmaktadır. 1998-2025 yılları arasında Türkiye genelinde 3163 adet proje yürütülmüş, 24.691.567 da alanda ıslah çalışmaları yapılmıştır (Çizelge 9). 2000-2025 yılları arasında bölge bazında uygulanan mera ıslah ve amenajman çalışmaları incelendiğinde, Karadeniz bölgesi desteklenen proje sayıları arasında ikinci sırada yer almaktadır (Çizelge 10).

Çizelge 9. 1998-2025 Yılları Arasında Türkiye Geneli Mera Islah ve Amenajman Projeleri Çalışmaları

Yıllar	Proje Sayısı (adet)	Proje Alanı (da)
1998-2002	46	83.527
2003-2025	3.117	24.608.040
Toplam	3.163	24.691.567

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2025), “Türkiye Çayır Mera ve Yem Bitkileri Verileri” Ankara

Çizelge 10. 2000-2025 Yılları Arasında Bölgeler Bazında Uygulanan Mera Islah ve Amenajman Projeleri Çalışmaları

Bölgeler	Proje Sayısı (adet)	Proje Alanı (da)
Karadeniz	623	3.902.680
Marmara	405	846.509
Akdeniz	356	1.730.965
Ege	290	580.903
Güneydoğu Anadolu	287	1.670.799
İç Anadolu	506	5.324.456
Doğu Anadolu	696	10.635.255
Toplam	3.163	24.691.567

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2025), “Türkiye Çayır Mera ve Yem Bitkileri Verileri” Ankara

İlimizde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi koordinatörlüğünde Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü yürütücülüğünde 2020-2025 yılları arasında 22 adet olmak üzere, il genelinde 2001-2025 yılları arasında toplam 69 adet mera ıslah ve amenajman projesi 165.393 da alanda uygulanmıştır. Çayır ve mera alanlarında mera bitkilerinin üretimini ve besin değerini artırmak, bitki örtüsü sıklığını sağlamak amacıyla, toprak analizleriyle toprak yapısına, meranın doğal yapısına uygun gübre çeşidi belirlenerek gübreleme çalışmaları yapılmaktadır (Şekil 2). Tohumlamaya ihtiyaç olan alanlarda mera bitkisi karışımı ekilerek yapay mera tesis edilmiştir. Düzensiz otlatma sonucu artan, meranın yapısını bozan yabancı bitkilerle mücadele edilmiştir (Şekil 3). Gölgelek, suluk, tuzluk, kashınma kazıkları, mera çitleri, hayvan barınakları gibi otlatmayı kolaylaştırıcı tesislerin ve meralarda hayvanların sevk ve idaresini sağlayan mera yollarının yapımı mera ıslah ve amenajman projeleri kapsamında yapılmıştır (Şekil 4).

Mera ıslah ve amenajman projelerinden istenilen sonuçların alabilmesi için mutlaka otlatma sisteminin uygulanması gerekmektedir. Mera alanlarının otlatma kapasitelerine ve kritik dönemlere dikkat edilerek otlatılması gerekir. Proje sonrası etkinliğin ve sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için meraların önemi, otlatma sistemi konularında çiftçiler bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Kaba yem üretimine katkı sağlanması meraya olan baskının azaltılması amacıyla yem bitkisi tohum dağıtımı ve ekilişi konusunda çiftçiler bilgilendirilmektedir (Şekil 5).

Çizelge 11. 2001-2025 Yılları Arasında İlimiz Bazında Uygulanan Mera Islah ve Amenajman Projeleri Çalışmaları

Yıl	Proje Sayısı (adet)	Proje Alanı (da)
2001	1	855.0
2004	4	14.673.0
2006	14	35.973.0
2007	1	345.9
2009	1	12.549.7
2010	4	14.204.7
2011	3	10.651.0
2013	2	691.9
2014	1	2.000.0
2015	2	1.050.0
2016	2	1.746.3
2017	3	1.944.7
2018	5	28.577.8
2019	4	3.450.0
2020	3	13.079.0
2021	5	5.371.7
2022	4	3.292.0
2023	4	9.838.8
2024	4	3.992.2
2025	2	1.106.3
Toplam	69	165.393.0

Kaynak: T.C. Tokat Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, (2025). "Tokat İli 2020-2024 Yılı Çayır-Mera Şubesi Brifingi". Tokat.

5. TOKAT İLİ YEM BİTKİLERİ DESTEKLEMELERİ

Tokat ilinde 2005 yılından itibaren, Tarım ve Orman Bakanlığı'nın 2000/467 sayılı bakanlar kurulu kararı (hayvancılığın desteklenmesi hakkında

karar) ile üreticilere yem bitkileri desteklemeleri verilmeye başlanmıştır. Çizelge 13 incelendiğinde, 2024 yılında toplam 1661 çiftçi destek almış, destek alanı 40.226 da olup, destek miktarı ise 10.037.456 TL olduğu görülmektedir. 2023-2024 yılları incelendiğinde çiftçilerin en çok yonca ve silajlık mısır desteği aldığı görülmektedir. En fazla yem bitkileri desteği alan ilçeler ise sırasıyla Merkez, Turhal, Niksar ve Zile ilçeleri olmuştur. Yem bitkileri desteği artmasına rağmen, destek alan çiftçi sayısı ve alan azalmıştır.

Çizelge 12. 2023-2024 Yılları Arasında İlimiz Bazında Yem Bitkileri Desteği Alan Çiftçi Sayısı, Desteklenen Alan ve Destekleme Miktarları

Yıl	Yonca		Korunga		Fiğ		Tahıl + Diğer Tek Yıllık Bitkiler (Yeşil Ot)		Silajlık Mısır + Diğer Silajlık Bitkiler		Toplam		
	Çiftçi Sayısı	Alan (da)	Çiftçi Sayısı	Alan (da)	Çiftçi Sayısı	Alan (da)	Çiftçi Sayısı	Alan (da)	Çiftçi Sayısı	Alan (da)	Çiftçi Sayısı	Alan (da)	Destek Miktarı (TL)
2023	1040	13.064	85	1.008	290	3.653	698	9.901	942	18.89	1.912	46.516	3,843,090
2024	873	10.511	60	847	205	2.477	649	9.612	800	16.779	1.661	40.226	10,037,456

Kaynak: T.C. Tokat Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, (2025). "Tokat İli 2020-2024 Yılı Çayır-Mera Şubesi Brifingi". Tokat.

6. TOKAT İLİ YEM BİTKİLERİ ÜRETİCİ DAVRANIŞLARI VE SAHA GÖZLEMLERİ

İlimizde çayır-meraları, kaba yem ihtiyacının karşılandığı kaynaklar sıralamasında ilk sırada yer almakta ve mevcut hayvan varlığının beslenmesi için yeterli olmamaktadır. Doğal çayır meralarımız dışında yem bitkileri alanlarımızda yeterli düzeyde değildir. Son yıllarda kaba yem üretimine uygulanan destekler olmasına rağmen, mevcut açığın kapatılması başarılamamıştır. Kullanılan yemin birleşimine bakıldığında, samanın payının çok yüksek olduğu görülmektedir. Karadeniz Bölgesinde Tokat ilimizi de kapsayan Sürmen ve ark. (2008)'in yaptığı çalışmada, bölge çiftçilerinin hayvan besleme alışkanlıklarını belirlemişlerdir. Araştırmaya katılanların %78.4'ü meradan yararlandıklarını, %11.3'ü hayvanlarını ahırda beslediklerini, %3.5'un ise hiçbirinden yararlanmadıklarını tespit etmişlerdir. Yine katılımcıların %53.3'ünün yem bitkileri yetiştirdiğini, %43.1'in ise hayır yetiştirmiyorum cevabını verdiğini belirlemişlerdir. Ankete cevap verenlerin %23.9'u Bakanlığın desteklerinden yararlandığını, %36.2'sinin ise destekten yararlanmadığını, %16.7'sinin ise desteklemelerden haberinin olmadığını belirtmişlerdir. Bu araştırma sonucuna göre, Karadeniz

bölgesi çiftçilerinin çoğunun mera kullanıcısı olduğunu, yem bitkileri ekilişlerinin yetersiz olduğunu, hayvan beslemede ağırlıklı olarak saman kullanıldığını, merayı kullanım alışkanlıklarında da yanlışlıklar olduğunu gözlemlemişlerdir. Yine İnan ve ark. (2022) Tokat ili Almus ilçesinde yem bitkileri yetiştiriciliği yapan tarım işletmelerinin yapısal özelliklerini belirledikleri çalışmada, yem bitkileri desteklemelerinin azalmaması hatta artarak devam etmesi gerektiğini vurgulayarak, bu desteklerin etkili olabilmesi için nakdi olarak değil de, özellikle tohum, mazot, gübre ve alet-makine gibi üretim girdileri sağlayacak aynı desteklerin verilmesinin daha yararlı olacağını tespit etmişlerdir.

SONUÇ

Tokat ilimizde yem bitkileri tarımı ve çayır-mera alanlarımızın, mevcut hayvan varlığımızın yeterli, dengeli ve verime yönelik beslenme ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır. Kaliteli yem sağlanması amacıyla, temel yem kaynağı durumundaki çayır ve mera alanları ile tarla tarımı içerisindeki yem bitkileri kültürünün geliştirilmesi için bazı önlemlerin en kısa sürede alınması gerekmektedir. Çayır mera alanlarımızın zamansız, aşırı, düzensiz otlatılması engellenip, meralar amacına uygun kullanılmak koşulu ile hayvancılık yapan çiftçilere kiraya verilmelidir. Hayvancılık faaliyetinde bulunan üreticilere yem bitkileri ekilişleri yapmaları halinde ilave destek verilmelidir. Tokat ili gibi geçit kuşağı bölgelerinde nadas alanlarında ve münavebe sistemlerine yem bitkilerinin dâhil edilmesinin önemi vurgulanmalıdır. Tokat Tarım İl Müdürlüğü aracılığıyla yem bitkileri demonstrasyon çalışmaları yapılarak çiftçilere tarla günü etkinlikleri düzenlenmelidir. Nadas alanlarının azaltılması amacı ile alternatif yem bitkileri türlerinin (Karabuğday, Arıotu vb.) önemi ile ilgili bilgilerin çiftçilere aktarılması sağlanmalıdır. Bitkisel atıkların (mısır koçanı, ayçiçeği tablası, sera atıkları, şeker pancarı ve patates yaprakları vb.) kaba yem kaynağı olarak değerlendirilmesinin, mevcutta olup yaygın olarak ekilmeyen yazlık bitkilerin (sorgum, soya fasulyesi vb.) ekilmesinin yaygınlaştırılması için eğitim çalışmaları yapılmalıdır. Ayrıca örtü bitkileri yetiştiriciliği, organik kaynaklı girdi kullanımı (yeşil gübreleme) uygulamalarının yaygınlaştırılması ve desteklenmesi sağlanmalıdır.

Ayrıca verilerin elde edilmesindeki destekleri için, Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Çayır, Mera ve Yem Bitkileri Şube Müdürlüğü çalışanlarına çok teşekkür ederim.

Şekil 1. Tokat Çayır-Mera Alanlarından Bir Görüntü

Şekil 2. Mera Islahı ve Amenajmanı Projeleri Kapsamında Gübreleme İşlemi

Şekil 3. Mera Islahı ve Amenajmanı Projeleri Kapsamında Yabancı ot ve Çalılıarın Temizliği

Şekil 4. Mera Islahı ve Amenajmanı Projelerinden Yapılan Gölge ve Suluk Kontrolü

Şekil 5. Mera Islahı ve Amenajmanı Projeleri Kapsamında Yem Bitkileri Tohumluk Dağıtım

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, E., Hatipoğlu, R., Altınok, S., Sancak, C., Tan, A., & Uraz, D. (2005). Yem Bitkileri Üretimi ve Sorunları. In *Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi* (3-7 Ocak 2005). Ankara.
- Alçıçek, A. (2021). Türkiye Kaba Yem İhtiyacının Hesaplanması. In *Türkiye Hayvancılığında Kaba Yem Sorunları ve Çözüm Yolları Çalıştayı* (ss. 74-86). Muş.
- Avcıoğlu, R., Soya, H., & Çelen, A. E. (1998). Meralarımızın Hukuksal Durumu ve Mera Yasası Üzerine Görüşler. In *Ege Bölgesi I. Tarım Kongresi* (Cilt 2, ss. 242-249). Aydın.
- Balabanlı, C., & Bıçakçı, E. (2016). Yozgat Yöresinde Kaba Yem Üretim Potansiyeli ve Hayvansal Üretim Açısından Önemi. In *1. Uluslararası Bozok Sempozyumu* (ss. 97-102). Yozgat, 5-7 Mayıs 2016.
- Bıçakçı, E., & Açıkbaz, S. (2018). Bitlis İlindeki Kaba Yem Üretim Potansiyelinin Hayvan Varlığına Göre Yeterliliğinin Belirlenmesi. *BEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 7(1), 180-185.
- İnan, S., Erdal, H., & Erdal, G. (2022). Yem Bitkisi Üreten İşletmelerin Yapısal ve Ekonomik Analizi: Tokat İli Almus İlçesi Örneği. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi (GBAD)*, 11(2), 135-148.
- Kulaksız, Ö. Y. (2022). Tokat İlinin İklim Özellikleri. In *Horoztepe'den günümüze 6000 yılda Tokat* (ss. 243-264). Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım.
- Sağlamtimur, T., Tansı, V., & Baytekin, H. (1998). *Yem Bitkileri Yetiştirme* (Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Kitabı No: C-74, 3. Baskı). Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Sürmen, M., Yavuz, T., Çankaya, N., & Töngel, M. Ö. (2008). Karadeniz Bölgesinde Hayvan Besleme Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1(1), 49-53.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2025). *Türkiye Çayır Mera ve Yem Bitkileri Verileri*. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Cayir-Mera-ve-Yem-Bitkileri> (Erişim tarihi: 2 Mayıs 2025)
- T.C. Tokat Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (2025). *Tokat İli 2020-2024 Yılı Tarım İstatistikleri*. Tokat.
- T.C. Tokat Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (2025). *Tokat ili 2020-2024 yılı Çayır-Mera Şubesi brifingi*. Tokat.
- Taş, M. A. (2022). Tokat İli Toprak Özellikleri. In *Horoztepe'den günümüze 6000 yılda Tokat* (ss. 287-300). Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2001). *Tokat İli 2001 Tarımsal Üretim İstatistikleri*. Ankara.
- Yolcu, H., & Tan, M. (2008). Ülkemiz Yem Bitkileri Tarımına Genel Bir Bakış. *Tarım Bilimleri Dergisi*, 14(3), 303-312.

TOKAT İLİNDE KÜÇÜKBAŞ VE BÜYÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ

Abdulkadir ERİŞEK*

GİRİŞ

Bu yazı Tokat ilinin küçükbaş ve büyükbaş hayvan varlığını bununla birlikte yetiştirilen hayvan ırklarını ortaya koymak amacıyla ele alınmıştır. Ayrıca Tokat iline ait genel bilgiler, arazi durumu, tarla üretim durumu ve hayvancılık desteklemeleri ile ilgili güncel bilgileri kapsamaktadır.

Tokat, 39° 52' - 40° 55' kuzey enlemleri ile 35° 27' - 37° 39' doğu boylamları arasında, Karadeniz Bölgesi'nin Orta kesiminde yer alan ve kuzeyinde Samsun, kuzeydoğusunda Ordu, güney-güneydoğusunda Sivas, güneybatısında Yozgat ve batısında Amasya'nın yer aldığı bir ildir. İlin yüzölçümü 998.242 km² olup. Karadeniz Bölgesindeki toplam 18 il içerisinde, yüzölçümü bakımından en büyük 4'üncü ildir. Yüzölçümü 10.072 km² olup, Türkiye topraklarının %1,3'ünü kaplayan il merkezinin rakımı 623 m'dir (TOB, 2024a). Tokat iline ait genel bilgiler ve arazi durumu ve tarla ürünleri üretimi Tablo1 ve Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 1. Tokat İline Ait Genel Bilgiler ve Arazi Durumu

Nüfus Bilgisi (kişi)	612.674
Türkiye'de ÇKS ye Kayıtlı Toplam Çiftçi Sayısı (kişi)*	2.340.168
Tokat İli ÇKS ye Kayıtlı Çiftçi Sayısı (kişi)*	34.763
Yüzölçümü (da)	9.958.000
Toplam Tarım Alanı (da)	3.471.258
Tespit-Tahdit Yapılan Mera ve Yaylak Alanı (ha)	60.787.43
Nadas Alanı (da)	396.462
Orman Alanı (ha)	465.937
Tarımsal Arazi	391.325
İşlenen Tarım Arazisi	349.775

Kaynak: TÜİK 2024, * Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü ÇKS Verileri 2024 üretim yılı

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Zootekni Bölümü, Tokat, Email: abdulka-dir.erisek@gop.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4724-0031.

Tablo 2. Tarla Ürünleri Üretimi*

Ürün Grubu	Ekiliş (ha)	Ekiliş (%)
Tahıllar	197.896	71.84
Baklagiller	13.329	4.84
Yem Bitkileri	27.941	10.14
Endüstri Bitkileri	9.044	3.28
Yumrulu Bitkiler	2.924	1.06
Yağlı Tohumlar	24.099	8.75
Aromatik	235	0.09
Lifli Bitkiler	0.80	0.0003
Genel Toplam	275.469	100

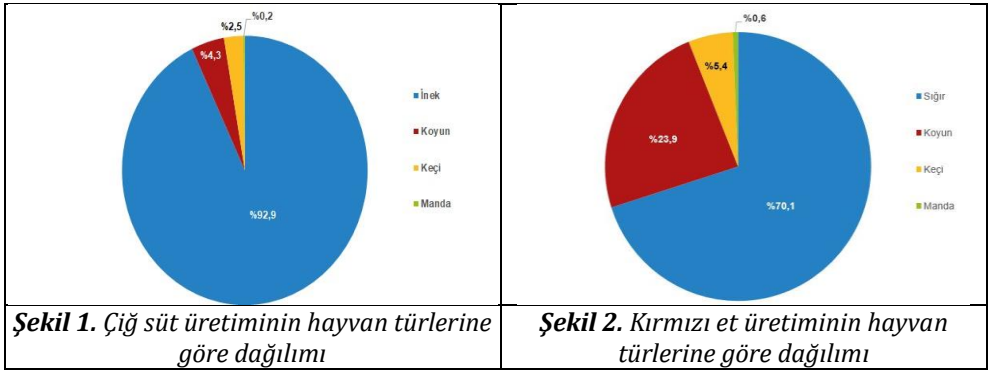
* Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü ÇKS Verileri 2024 Üretim Yılı

1. Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği

Hayvancılık, tarım sektörünün en önemli alt dallarından biridir. Hayvancılığın gelişimi, tarımsal kalkınma, gıda güvenliği ve güvencesi, yoksulluk gibi birçok sorunun çözümünde etkin bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, her ülke için ulusal düzeyde hayvancılığın geliştirilmesi stratejik bir öneme sahiptir (Çiçek ve ark., 2020). Hayvancılık faaliyetleri içerisinde et ve süt üretimi bakımından küçükbaş hayvancılığın önemli bir yeri bulunmaktadır. Olumsuz çevre şartlarına ve hastalıklara karşı dayanıklı, idaresi kolay, masrafı diğer hayvancılık kollarına göre nispeten az ve üretim yönünden kârlıdır. Sığırların faydalanamadığı bitki örtüsünü rahatlıkla değerlendirebilir (Akçapınar, 2000). Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği genellikle doğal çayır ve mera alanlarına dayanmakta olup, hayvanların yem gereksinimlerinin büyük bir kısmı bu alanlardan karşılanmaktadır (Claps ve ark., 2020). Bunun yanında yem bitkiler ekilişi yapılmaktadır. Kaba yemin pahalı ve mera veriminin düşük olduğu koşullarda bile küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ön plana çıkmaktadır. Çünkü genel olarak zayıf çayır meralar ve nadas alanları, anız ve bitkisel üretime uygun olmayan alanlar değerlendirilerek çeşitli ürünler sunmaktadır. Başlıcaları et, süt, yün, kıl, tiftik ve deri vb. ürünlerdir (Paksoy, 2007).

Türkiye'nin coğrafik koşulları ve meraların bitki örtüleri dikkate alındığında en uygun hayvancılık faaliyetinin küçükbaş hayvan yetiştiriciliği olduğu daha önce belirtilmiştir. Ancak kırsal nüfusun azalması ile koyun ve keçi ürünlerine olan talep gerilemiştir. Buna karşılık koyun ve keçiler Türkiye'de toplam hayvan varlığının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Türkiye'de toplam 72 041 007 baş hayvan varlığının %76.2'si yani 54 902 668 başı küçükbaş hayvan-

lara aittir. Küçükbaş hayvan sayısının 44 080 584 başı koyun (%90.5 yerli koyun ve %9.5'u merinos) ve 10 822 084 başı keçi (%98.1 kıl keçisi, %1.9 tiftik keçisi) varlığı oluşturmaktadır (TÜİK, 2024). Türkiye'de 2023 yılı için üretilen 2.4 milyon ton kırmızı etin %23,9'ünü koyun ve %5.4'ü keçi etleri oluşturmuştur. TÜİK, 2024 çiğ süt üretim verilerine göre 21.5 milyon ton üretilen çiğ sütün %92,9'unu inek sütü, %4,3'ünü koyun sütü, %2,5'ini keçi sütü ve %0,2'sini manda sütü oluşturdu (TÜİK, 2024). Kırmızı et üretiminin hayvan türlerine göre dağılımı ve Çiğ süt üretiminin hayvan türlerine göre dağılımı Şekil 1 ve 2'de gösterilmiştir (TÜİK, 2023).

1.1. Tokat İli Küçükbaş Hayvan Varlığı

Tokat bölgesi koyun yetiştiriciliği açısından son derece önemli meralara, yaylalara, iklime ve nitelikli iş gücüne sahiptir. Tokat hayvancılık potansiyeli açısından Karadeniz bölgesinde ilk sırada yer almakta olup Karagül ve Karayaka koyun ırklarının gen merkezidir. Bölgeye hâkim koyun ırkı Karayaka olmasının yanı sıra son dönemde Bafra ırkı da yaygınlaşmaktadır. Ayrıca yetiştiricilere "Karagül" koyunlarının yetiştirilmesi içinde teşvik çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir (Şahin ve ark., 2019). Ancak Karagül koyunun ekonomik getirisinin az olmasından dolayı üretici sayısı azalmıştır. Bundan dolayı Karagül koyun ırkı Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen Evcil Hayvan Genetik Kaynaklarını Koruma Projesi kapsamında koruma altındadır. Koruma projelerinde amaç öncelikle kaybolma riski ile karşı karşıya olan yerli ırklarımızı temsil eden örneklerin mevcut yöntemlerle koruma altına alınması, bu genotiplerin yok olma sürecinin dışında tutulması ve ırklarımız için tanımlayıcı bilgiler sağlanması amaçlanmıştır. Tokat; küçükbaş hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı illerden birisidir. İl 437 820 baş küçükbaş

yetiştiriciliği ile ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Tokat ili hayvan varlığı, yıllar itibariyle koyun (Merinos+Yerli) varlığı sırasıyla Tablo 3, Tablo 4 ve Çizelge 1’de verilmiştir.

Tablo 3. İlçe Bazlı Tokat İli Küçükbaş Hayvan Varlığı

İlçeler	Koyun		Keçi	Koyun %si
	Merinos	Yerli		
Almus	631	18.196	1.121	94
Artova	-	9.751	872	92
Başçiftlik	-	4.733	-	100
Erbaa	-	66.939	3.906	94
Merkez	488	85.810	15.905	84
Niksar	-	49.821	2.925	94
Pazar	283	18.455	896	95
Reşadiye	-	45.363	2.127	96
Sulusaray	-	2.526	2.226	53
Turhal	359	38.209	12.165	76
Yeşilyurt	124	11.502	1.127	91
Zile	566	32.500	8.294	80
Toplam	2.451	383.805	51.564	88

*TOB, 2024b

Tablo 4. Tokat İli Yıllar İtibari ile Koyun (Merinos+Yerli) Varlığı

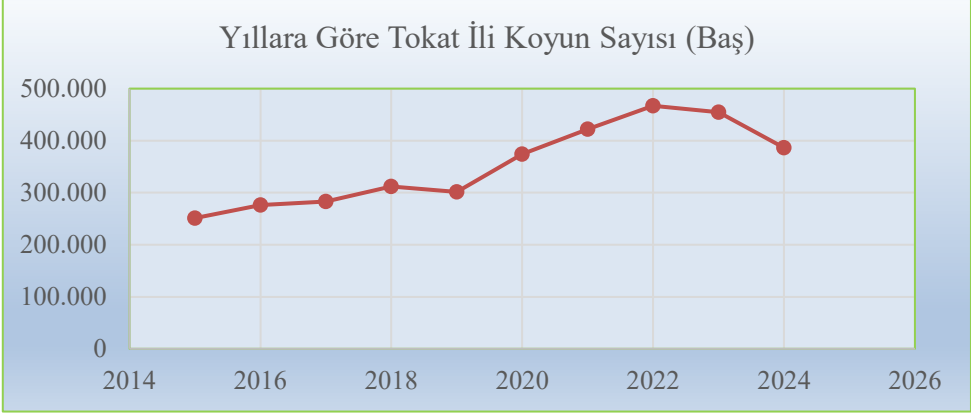
Yıllar	Tokat Hayvan Sayısı (Baş)	Türkiye Sayısı (Baş)	%si	İller Sıralamasında
2015	251.224	31.507.934	0,80	45
2016	276.043	30.983.933	0,89	41
2017	283.091	33.677.636	0,84	41
2018	312.162	46.117.399	0,68	40
2019	301.532	48.481.479	0,62	42
2020	373.956	54.112.626	0,69	38
2021	422.097	57.519.204	0,73	39
2022	467.040	44.687.888	1,05	38
2023	454.655	42.060.470	1,08	37
2024	386.256	44.080.584	0,88	41

*TOB, 2024b

Tokat ilindeki koyun sayısı 2022 yılında en yüksek seviye çıkmıştır. Bu sayının artmasında “Köyümde Yaşamak için Bir Sürü Nedenim Var Projesi” kapsamında üreticilere koç ve koyunun sıfır faizle temininde yardımcı olunmasıdır.

Ancak proje sonrasındaki yıllarda beklendiği gibi sayı artışı devamlı olmamış ve azalma eğilimine geçmiştir. Bu gibi projelerin devamı sağlanmalı bununla birlikte koyun ağılların fiziki alt yapısının iyileştirilmesi, elde edilen koyunculuk ürünlerin satışında kolaylıklar ve üreticilerin koyun yetiştiriciliği konusunda daha bilinçli olması koyun sayısının tekrar yükselişine katkı sağlayacaktır.

Çizelge 1. Yıllara Göre Tokat İli Koyun Sayısı (Baş)

2015 yılında 251.224 baş olan koyun sayısı 2023 yılında 454.655 başa kadar yükselmiş, 2024 yılında az da olsa bir düşüş görülmüştür. Son 10 yıllık artış değerlendirildiğinde koyun sayısında %54'lük artış meydana gelmiştir. Bu artışta başta Tarım ve Orman Bakanlığının hayvancılığa destekleri, Tokat Tarım ve Orman İl Müdürlüğü ve ilçe müdürlüklerinde çalışan teknik personellerin küçükbaş hayvancılık konusunda yaptığı projeler ve eğitimler, Tarımsal Araştırma ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM) tarafından uygulanan Halk Elinde Küçükbaş Hayvan Islahı projeleri koyun sayısında artış meydana getirmiştir. Tokat İlinde 2 adet Karayaka koyun ırkı alt projesi (12600 baş), 2 adet Akkaraman koyun ırkı alt projesi (12600 baş) ve 1 adet Kıl keçisi alt projesi (6300 baş) yürütülmektedir. Üreticiler proje ile geleneksel (tecrübe) bilgilerini proje teknik personelinin (Ziraat Mühendisi, Veteriner Hekim) bilgileriyle (Ücretsiz Danışmalık Alarak) harmanlayarak daha bilinçli bir hayvancılık yapmaktadır.

1.3. Tokatta Yetiştiriciliği Yapılan Küçükbaş Hayvan Irkları

Tokat'ta yetiştiriciliği yapılan 18 farklı koyun ırkı bulunmaktadır (Kandemir ve Taşkın,2022). Bunların başlıcaları Karayaka (yaklaşık 250 bin baş), İvesi

(yaklaşık 60 bin baş), Akkaraman ve varyeteleri (yaklaşık 75 bin baş), Morkaraman (35 bin baş), Bafra (6 bin baş) ve Karagüldür (3 600 baş). Tokat yöremizin yerel ırkı olan Karayaka ırkının en çok yetiştiriciliği yapılan ilçelerimiz Erbaa ve Niksar ilçelerimizdir. Bu 2 ilçe Tokat ilindeki Karayaka ırkı popülasyonunun %60'ını oluşturmaktadır.

Tokat ilinde en fazla yetiştiriciliği yapılan keçi ırkı tüm Türkiye'de olduğu gibi Kıl keçisidir (50 bin baş). Tüm keçilerin %98'ini oluşturmaktadır. Az da olsa Saanen keçisi (1000 baş) ve Kilis keçisi (700 baş) bulunmaktadır.

Karayaka Koyun Irkı

Sinop'tan Trabzon'a kadar Karadeniz kıyı ve dağlık kesimleri ile Orta Karadeniz'in İç Anadolu ile kesişen Tokat ve Amasya çevresi bölgesi yetiştirme alanıdır. Irka özgü ayırıcı özelliklerden bazıları tırnak ve bacak yapısı sağlamdır, engebeli ve eğimli meralarda oldukça hızlı hareket eder (Şekil 3). Sevk ve idaresi oldukça güçtür. Yapağısı, kaba, uzun ve keçeleşme kabiliyetinin düşük olması sebebiyle yatak ve yorgan yapımında daha çok tercih edilir. Kâkül yapağının uzun olduğu dönemde görmeyi engelleyecek ölçüde gözleri kapatabilir. Eti lezzetlidir. Karayaka kuzu eti Tokat Damızlık Koyun Keçi Birliği tarafından tescil ettirilmiştir. Bu coğrafi işaret, 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu kapsamında, 18.04.2022 tarihinden itibaren korunmak üzere, 19.02.2024 tarihinde tescil edilmiştir (Şekil 4). Karayaka ırkı, lezzetli etleri, kaba ve karışık yapağısı ile bilinen, düşük döl verimi, süt verimi ve canlı ağırlık gibi verimlere sahip, küçük yapılı bir ırktır. (Ünal ve ark., 2003). Karayaka ırkı, bakım ve beslenme koşullarına bağlı olarak farklı canlı ağırlıklara sahip çeşitli varyeteler barındırmaktadır. (Sarıca, 2010).

Şekil 3. Karayaka Koyun ve Koçu

Şekil 4. Coğrafi Tescil Belgesi

1.4 Yem bitkileri üretimi

Tokat ilinde Tarla ürünleri 2024 yılı üretim alanlarında yem bitkisi olarak yemlik bezelye, yeşil ot olarak çayır otu, adi fiğ, macar fiğ, korunga, sorgum, tri-tikale, yonca, yulaf bunların yanında mısır silajı ve yem şalgamı ekimi yapılmıştır. Toplam 305.149 da alanda yapılan ekimden 780.724 ton ürün alınmıştır. Yem bitkileri ekim alanlarının %20'si Niksar ilçesinde bulunmakta, Tokat ili yem bitkileri üretiminin büyük çoğunluğu (%92) 2 üründen elde edilmektedir ki bunlar yonca (%53) ve mısır silajıdır (%39).

1.5 Küçükbaş Hayvan Üretici Bilgileri

Tokat ili ve merkez ilçelerindeki küçükbaş işletme sayısı TÜRKVET kayıt sistemi ve Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği kayıtlarına göre Mayıs 2025 itibarıyla 3654 adet işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin 2908 koyun işletmesi ve 746 keçi işletmesi bulunmaktadır. Küçükbaş üreticilerimizin işletme büyüklüğü bakımından incelendiğinde 201-500 baş olan işletmeler toplam küçükbaş hayvan varlığının %50 sini, 101-200 baş arası olan %20 sini oluşturmaktadır. Tokat ilinde küçükbaş üreticileri ile yaptığı anket sonuçlarına göre koyun yetiştiren işletme sahiplerinin eğitim durumları incelendiğinde %44,8'inin ilkokul mezunu olduğu, koyunculuk yapma tecrübelerinin ortalama 18.6 yıl olduğu, çoban ihtiyaçları için %40.0'ı sürülerini komşu sürülere kattığı, koyun ırkı olarak işletmelerin 83'ü (%88.3) Karayaka ırkını kullandığı, işletme başına ortalama koyun sayısının 111 baş olduğu, işletme sahiplerinin %44.6'sinin aile içi ihtiyaçlarından dolayı koyunculuk yaptığını bildirmişlerdir. Tokat ilinde koyunculuk işletmelerinin %74.5 gibi önemli bir kısmının yaylaya çıktığı, yaylada ortalama 170-180 gün kaldığı, bir doğumda en fazla kuzu ölümünün %14.1'le ikiz doğumlarda meydana geldiği, kuzuların meraya %52.1'inin doğumla beraber çıktığı, anne yemine ilave olarak %60.6'sının kuzu yemi kullandığı, kuzuların %89.4'ünün sütten hiç kesilmediği belirlenmiştir (Şahin ve ark., 2019).

1.6 Küçükbaş Hayvancılık Desteklemeleri

Devletimiz küçükbaş hayvancılığa önem vermektedir. Bu bağlamda çeşitli ödeme kalemlerinde küçükbaş hayvancılığı desteklemektedir. Kuzu/Oğlak destekleri ödeme miktarları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Kuzu/Oğlak Desteği

Kuzu/Oğlak Desteği	TL/Baş
4 Ay ve Üzeri Kuzu-Oğlak Temel Desteği	200
Aile İşletmesi İlave Desteği	200
Kadın veya Genç Çiftçi İlave Desteği	140
Birinci Derece Örgüt İlave Desteği	40

2. BÜYÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ

Türkiye’de hayvancılık sektörü genel ekonomi ve tarım sektörü içerisinde önemli yere sahiptir. Hayvansal üretim faaliyeti ile bitkisel ürünler ve bitkisel üretim sonucu ortaya çıkan yan ürünler değerlendirilmekte, işletmeler birden fazla üretim dalına yer vererek kârlılığı arttırabilmektedir. Türkiye hem bitkisel üretim ve hem de hayvansal üretim bakımından sahip olduğu iklim koşulları ve coğrafi konumu nedeniyle birçok üretimin bir arada yapılabileceği bir ekolojiye sahiptir. Türkiye’de toplam 71 888 927 baş hayvan varlığının %23.6’sı yani 16 986 259 başı büyükbaş hayvanlara aittir. Büyükbaş hayvan sayısının 8 213 136 başı kültür sığır, 7 669 922 başı kültür melezi, 941 150 başı yerli ve 162 051 başı da manda varlığı oluşturmaktadır (TÜİK, 2024). Yıllara göre Tokat ilinin büyükbaş hayvan sayısı ve ilçe bazlı Tokat ili büyükbaş hayvan varlığı Tablo 6, Çizelge 2 ve Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 6. Yıllara Göre Tokat İlinin Büyükbaş Hayvan Sayısı

Yıllar	Yerli	%	Melez	%	Kültür	%	Toplam	%	Manda	%	B.B. Toplam	%
2015	55.103	23	113.543	48	68.232	29	236.878		8.839		245.717	
2016	54.741	21	122.495	48	78.469	31	255.705		9.094		264.799	
2017	40.897	15	139.977	52	88.618	33	269.492		9.160		278.652	
2018	41.983	14	160.727	54	96.919	32	299.626		10.805		310.431	
2019	40.396	13	164.954	55	96.253	32	301.603		11.743		313.346	
2020	34.253	13	167.168	55	101.171	32	302.592		12.325		314.917	
2021	26.570	13	165.273	55	99.743	32	291.586		10.846		302.432	
2022	24.165	8	166.118	58	97.853	34	288.136		9.835		297.971	
2023	27.239	10	151.021	56	92.768	34	271.028		8.592		279.620	
2024	22.683	9	138.440	56	86.933	34	248.056		7.973		256.029	
TR %si	941.150	2,4	7.669.922	1,8	8.213.136	1,1	16.824.208	1,5	162.051	4,9	16.986.259	1,5
İller arası sıralama	12		14		34		22		6		21	

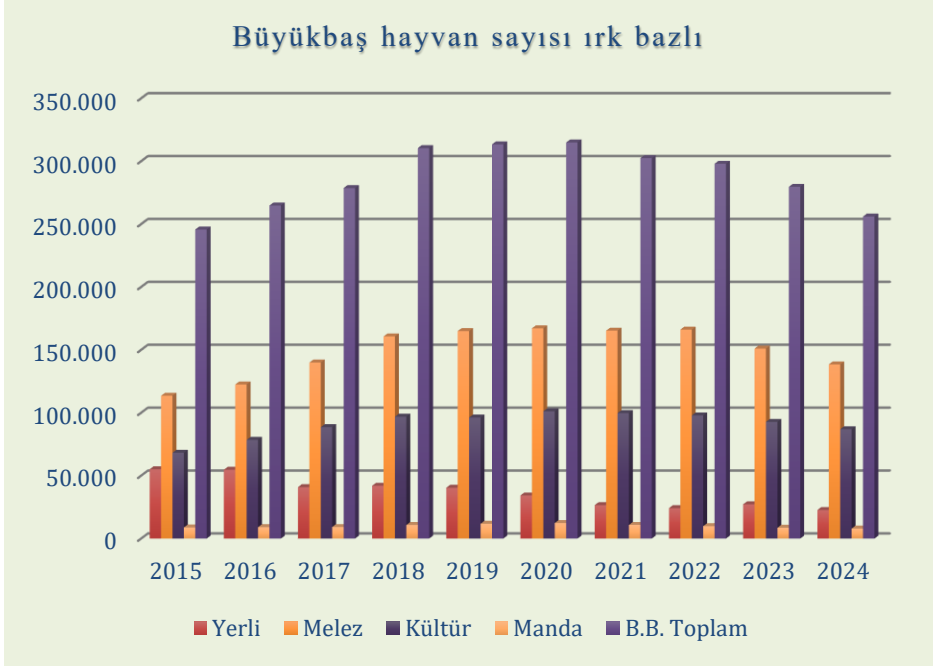
*TOB, 2024b

Tokat’ın büyükbaş hayvan sayısı bakımından değerlendirildiğinde son 10 yılında yerli hayvan sayısı önemli bir bakıp yaşarken (%142 azalma), Kültür

TOKAT İLİNDE KÜÇÜKBAŞ VE BÜYÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ

melezi sığır bu süreçte %18 artış, Kültür sığırı %22 sağlamıştır. Manda sayısı aynı yıllar arasında inişli çıkışlı dalgalanmalar olmuştur 2024 yılında 2015 yılına göre %10'luk bir azalma meydana gelmiştir. Yerli hayvanların hastalıklara dirençli yapısına karşın üreticilerin daha fazla verim veren kültür ve kültür ırklarına yöneldiği aşikârdır.

Çizelge 2. Yıllara Göre Tokat İli Büyükbaş Sayısı (Baş)

Tablo 7. İlçe Bazlı Tokat İli Büyükbaş Hayvan Varlığı

İlçeler	Sığır-kültür melezi	Sığır-saf kültür	Sığır-yerli	Sığır-manda
Almus	7.332	2.668	432	168
Artova	5.577	2.732	2.678	163
Başçiftlik	938	1.688	6	
Erbaa	11.607	1.146	4.996	1.978
Merkez	20.410	23.100	2.648	701
Niksar	12.780	9.200	3.061	804

ABDULKADİR ERIŞEK

Pazar	8.624	4.519	34	1.254
Reşadiye	8.594	3.904	80	388
Sulusaray	7.261	1.340	42	25
Turhal	22.028	21.255	1.456	1.701
Yeşilyurt	5.823	3.419	560	13
Zile	27.466	11.962	6.690	778
Toplam	138.440	86.933	22.683	7.973

*TOB, 2024b

Tokat'ın büyükbaş hayvan varlığı bakımından en yüksek sayılar sırasıyla Zile, Merkez ve Turhal ilçesinde yer almaktadır. Erbaa ilçesi Manda sayısı en fazla olan ilçemizdir.

Tokatta Yetiştiriciliği Yapılan Büyükbaş Hayvan İrkları

Tokatta yetiştiriciliği yapılan en az 100 baş olan 11 farklı sığır ırkı bulunmaktadır Bunların başlıcaları Simental ırkıdır. Simental ırkı kombine verimli (et ve süt) bir ırktır. Tokat toplam büyükbaş sığır varlığının %80'nini oluşturmaktadır. İkinci sırada %19'unu oluşturan Brown Swiss (Montofon) oluşturmaktadır.

Tokat ilinde en fazla yetiştiriciliği yapılan (%99.9) manda ırkı tüm Türkiye'de olduğu gibi Anadolu mandasıdır.

2.1 Büyükbaş Hayvan Üretici Bilgileri

Tokat ili ve merkez ilçelerindeki büyükbaş işletme sayısının TÜRKVET kayıt sistemine göre Mayıs 2025 itibariyle 22368 adet işletme olduğu görülmektedir. Büyükbaş üreticilerimizin işletme büyüklüğü bakımından incelendiğinde 11-20 baş olan işletmeler toplam büyükbaş hayvan varlığının %23'ünü, 6-10 baş arası olan %15'ini, 1-5 arası ve 31-40 arası da %10'nu ve 21-30 arası da %14'ünü oluşturmaktadır. Yani toplam işletme sayısının yaklaşık %70'lik kısmını 1-40 arası baş olan işletmeler oluşturmaktadır.

2.2 Tokat İlinde Yapılmış Büyükbaş Hayvanlarla İlgili Çalışmalar

Yüzbaşıoğlu (2022)'de yaptığı araştırma ile Tokat ili Merkez ilçesinde bulunan büyükbaş hayvancılık yapan işletmecilerin sosyo-ekonomik yapılarını ortaya koymak ve işletmelerin mevcut arazi varlığı, gübre saklama alanı gibi mevcut durumlarını belirlemeyi amaçlamıştır. Bu amaç için 200 büyükbaş hayvan işletmesinin işletmecileri ile yüz yüze görüşmüştür. İşletmecilerin yaş ortalamasının 52,91 olduğu ve üreticilerin %39,50'sinin ilkökul mezunu olduğu bildirmiştir. İşletmelerde %80'inde hem süt üretimi hem de et üretimi yapıldığını, işletmelerin %44'ünde gübre muhafaza alanı ve %26'sında sağım ünitesinin mevcut olduğu belirlemiştir. Üreticilerin %60,50'si hayvanlarını hayvan pazarında satmakta ve %55'i ise hayvan satışında sorun yaşamakta olduğunu bildirmiştir. Süt üretiminde bulunan işletmelerin %38'i sütü toptancıya satmaktadır.

TOKAT İLİNDE KÜÇÜKBAŞ VE BÜYÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ

Bu sonuçlar doğrultusunda araştırmacı üreticinin en büyük sıkıntısı olan yem ve yem masrafı üzerine bir destek politikası geliştirilmesi önerilebilir ya da kaliteli yem yetiştirmek üzere kurs/seminerler düzenlenebileceği yönünde tavsiye vermiştir. Devletimiz tarafından gençleri büyükbaş hayvancılığa sevk edecek desteklemeler verilmektedir. Üreticilerin yem masrafının azaltılması yönelik olarak yem bitkileri desteklemeleri verilmektedir (Tablo 8). 2025 yılı başlarında başvuruları olan Kırsalda Bereket, Hayvancılığa Destek Projesi ile 41 yaşını geçmeyen gençlere gerekli şartlı sağlayanlara etçi ırk gebe damızlık büyükbaş hayvanlar verilmiştir.

Tablo 8. 2024 Yılı Yem Bitkileri Destekleri

Yem Bitkileri Desteği	TL/da/yıl
Çok Yıllık Yem Bitkileri (sulu)	180
Korunga (sulu/kuru)	180
Kuru Ekilişler	120
Silajlık Ekilişler (sulu)	200
Tek Yıllık Yem Bitkileri (Sulu/Kuru)	120
Yapay Çayır Mera	300
Yeraltı Su Kısıtı Havzalarda 2024 Üretim Yılında Ekimi Yapılan Yem Bezelyesi, Fiğ, Macar fiği, Burçak ve Mürdümük için	%50 ilave

2.3 Büyükbaş ile İlgili Verilen Desteklemeler

Devletimiz büyükbaş hayvancılığa önem vermektedir. Bu bağlamda çeşitli ödeme kalemlerinde büyükbaş hayvancılığı desteklemektedir. Buzağı/Malak destekleri ödeme miktarları Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Buzağı/Malak Desteği Miktarları

Buzağı/Malak Desteği	TL/Baş
4 Ay ve Üzeri Buzağı-Malak Temel Desteği	1.000
Aile İşletmesi İlave Desteği	1.000
Suni Tohumlama İlave Desteği	800
Yerli Sperma İlave Desteği	500
Soy Kütüğü İlave Desteği (A-B sınıfı)	1.500
Soy Kütüğü İlave Desteği (C sınıfı)	800
Kadın veya Genç Çiftçi İlave Desteği	700
Planlama Bölgesi İlave Desteği	500
Ari İşletme Desteği	4.000
AB Onaylı İşletme İlave Desteği	600

2.4. Tokat İlinde Hayvancılık Destekleme Miktarları

Tokat ilinde hayvancılığı geliştirme amacıyla çeşitli destekleme türlerinde ödeme yapılmıştır. Tokat ilinde Tarım ve Orman Bakanlığının 2023 yılı destekleme türleri, yararlanan kişi sayısı ve destekleme tutarını gösterir bilgiler Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Tokat İli Bakanlık Desteklemeleri

Destekleme Türü	Destekleme Yılı	Destekleme Miktarı	Kişi Sayısı
Hayvancılık Atık Desteklemesi	2023	18.000,00 ₺	6
Hayvancılık Anaç Koyun Keçi Desteklemesi	2023	24.173.700,00 ₺	2,208
Hayvancılık Arılı Kovan	2023	2.948.420,00 ₺	804
Hayvancılık Besilik Erkek Sığır Manda	2023	214.500,00 ₺	25
Hayvancılık Buzağı Desteklemesi	2023	64.784.125,00 ₺	19884
Hayvancılık Dişi Manda	2023	3.757.600,00 ₺	588
Hayvancılık Göçer Yetiştiricilere İlave Destek	2023	19.504,00 ₺	34
Hayvancılık Halk Elinde Küçükbaş Islah	2023	11.712.800,00 ₺	166
Hayvancılık Halk Elinde Manda Islah	2023	10.180.750,00 ₺	247
Hayvancılık Hastalıktan Ari İşletme	2023	928.200,00 ₺	3
Hayvancılık Hayvan Hastalıkları Tazminat	2023	12.473.718,42 ₺	208
Hayvancılık Malak Desteklemesi	2023	2.053.000,00 ₺	605
Hayvancılık Su Ürünleri Desteği	2023	2.917.191,67 ₺	26
Hayvancılık Sürü Büyütme	2023	11.537.000,00 ₺	1608
Hayvancılık Sürü Yöneticisi (Çoban) İstihdam Desteklemesi	2023	4.650.000,00 ₺	155
Hayvancılık Çiğ Süt	2023	14.896.139,75 ₺	7623

Tokat ilimizde hayvancılıkla uğraşan üreticilerimize 2023 destekleme yılında 167.264.648,84 TL ödeme gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak, Tokat İli ve ilçeleri küçükbaş ve büyükbaş hayvan varlığı bakımından önemli bir yer edinmektedir. İlimize hayvancılıkla ilgili önemli projeler yapılmaktadır. Projelerin tüm paydaşlar tarafından benimsenmesi halinde Tokat İlinin gerçek hayvancılık potansiyeli ortaya çıkacaktır. Hayvancılıkla ilgili organize sanayi kurulması durumunda Tokat ili bölgenin hayvancılık üssü olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akçapınar, H. (2000). *Koyun Yetiştiriciliği* (Yenilenmiş 2. baskı). Ankara: İsmat Matbaacılık.
- Claps, S., Mecca, M., Di Trana, A., & Sepe, L. (2020). Local Small Ruminant Grazing In The Monti Foy Area (Italy): The Relationship Between Grassland Biodiversity Maintenance And Added-Value Dairy Products. *Frontiers in Veterinary Science*, 7, 546513. <https://doi.org/10.3389/fvets.2020.546513>
- Çiçek, A., & Ayyıldız, M. (2020). Üretici Şartlarında Sözleşmeli Küçükbaş Hayvancılık Projesinin Tokat İli Açısından Değerlendirilmesi. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 10(2), 1329-1337.
- Kandemir, Ç., & Taşkın, T. (2022). Türkiye’de Koyun Irklarının Mevcut Durumu ve Geleceği:Karadeniz Bölgesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 101-112.
- Paksoy, M. (2007). Kahramanmaraş İlinde Süt Üretimine Yönelik Keçi Yetiştiriciliğine Yer Veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi. *Journal of Agricultural Sciences*, 14(4), 420-427.
- Sarıca, M. (2010). Karadeniz Bölgesi Hayvancılık Potansiyeli: Ordu İli İçin Bazı Öneriler. In *Aybastı-Kabataş Kurultayı*(Cilt 4, ss. 15-32). Aybastı-Kabataş Kurultayı Yayınları.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB). (2024a). *Tokat Tarımsal Yatırım Rehberi*.<https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/TARYAT/Belgeler/Tarimsal%20yatirim%20rehberi/Tokat%20Tarimsal%20Yatirim%20Rehberi.pdf> (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2025)
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB). (2024b). *Tokat İli 2024 Yılı Tarımsal İstatistikleri*.<https://tokat.tarimorman.gov.tr/Belgeler/İSTATİSTİKLER/İSTATİSTİKLER%202024.pdf> (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2025)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). *Çiğ Süt Üretim İstatistikleri 2023*.<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cig-Sut-Uretim-Istatistikleri-2023-53542> (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2025)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *Nüfus ve Demografi Verileri*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1> (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2025)
- Yüzbaşıoğlu, R. (2022). Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Mevcut Durumu, Teknik ve Ekonomik Yapısı, Sorunları ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Araştırma (Tokat İli Merkez İlçe Örneği). *Ziraat Mühendisliği*, (375)

TOKAT İLİNDE KANATLI HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ

Şenay SARICA*

GİRİŞ

Tokat il, ilçe ve köylerinde tavuk yetiştiriciliği genellikle köy tavukçuluğu ve geleneksel üretim sistemi şeklinde her ailenin 5-20 adet tavuğu ile yaptığı yetiştiricilik şeklinde gerçekleştirilmektedir. Geleneksel köy tavukçuluğunda hayvanların özel bir barınakları mevcut değildir. Hayvanlar geceleri ağaçlarda veya diğer hayvanların barınaklarında, gündüzleri ise geniş bir alanda dolaşarak buldukları yemleri, solucanları ve böcekleri yiyerek yaşamaktadırlar. Gelişmiş köy tavukçuluğunda ise hayvanlar geceleri çalınmaya karşı, yırtıcı hayvanlardan ve olumsuz çevreden korunmak amacıyla kümese alınmakta, gündüzleri ise küme etrafında serbestçe dolaşarak besin toplamaktadır. Hayvanlara mevsimlere göre bulunan yem kaynaklarından sabah ve akşam ek yemleme yapılabilmektedir. Köy tavuklarında belli bir ırkın yetiştirilmesi pek söz konusu değildir ve bölgesel popülasyonlara göre dişilerin ergin canlı ağırlığı 1,2-1,5 kg, horozların ise 1,4-2,0 kg'dır. Hayvanların farklı dönemlerde yem ihtiyaçları değişmektedir. Yılın belirli dönemlerinde hayvanların dışarıda buldukları yiyecekler daha fazladır. Bu dönemlerde genellikle ek yem verilmez. Ancak civcivlerin protein ihtiyacı fazla olduğundan besin madde içeriği dengelenmiş yemler veya özel olarak üretilen kurtçuklar, solucanlar ve diğer böceklerle protein ihtiyacı karşılanabilmektedir. Yumurta tavuğu yetiştiriciliği ise genellikle az sayıdaki yumurta tavukları ile sadece aile bireylerinin günlük yumurta ihtiyacını karşılamak amacıyla salma tip yumurta tavuğu yetiştiriciliği şeklinde yapılmaktadır. Tokat il, ilçe ve yörelerinde yumurta tavuğu yetiştiriciliği yapan çiftçilerin %60.80'inin evin yumurta ihtiyacını karşılamak amacıyla, %39.20'sinin ise hem evin ihtiyacını karşılamak hem de hediye amaçlı yumurta üretimi yaptıkları bildirilmektedir. Ayrıca yörede et tavuğu yetiştiriciliği yapan çiftçilerin ürettikleri tavuk etinin %87.96'sını ev ihtiyaçlarını karşılamak için ürettikleri, %13.04'ü

* Prof. Dr. Şenay SARICA, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, Taşlıçiftlik/TOKAT ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7927-5821>

ise ev ihtiyacını karşılamak veya hediye vermek için ürettikleri belirlenmiştir (Şekeroğlu ve Akşimşek, 2009).

Tokat il, ilçe ve köylerinde 2006 yılında yetiştirilen toplam tavuk sayısı içerisinde köy tavuğu sayısının büyük bir paya sahip olduğu, ayrıca ticari işletmeler tarafından yumurtacı hibrit tavuğu yetiştiriciliğinin ve etlik piliç yetiştiriciliğinin de yapıldığı bildirilmektedir (Çizelge 1). Söz konusu dönemde Tokat ilinde ticari olarak etlik piliç yetiştiriciliği yapan tek ticari firma olan TOPİ tavukçuluk bünyesinde etlik piliç yetiştiriciliği ve etlik piliç eti üretimi yapılmaktaydı ancak sonraki yıllarda bu firmanın da kapanmış olması nedeniyle Tokat ilinde ticari anlamda etlik piliç yetiştiriciliği yapılmamaktadır.

Çizelge 1. 2006 yılı itibariyle Tokat il, ilçe ve köylerindeki kanatlı kümes hayvanlarının sayısı, adet (Anonim 2006)

Toplam tavuk sayısı	Köy tavuğu	Ticari işletmelerde		Hindi	Ördek	Kaz
		Ticari yumurtacı hibrit	Etlik piliç			
413.645	284.845	48.000	80.800	6.929	6.102	10.246

Çizelge 1 incelendiğinde; Tokat il, ilçe ve köylerinde geleneksel üretim sistemi şeklinde köy koşullarında aile bireyleri tarafından az sayıda da olsa hindi, ördek ve kaz üretiminin yapıldığı görülmektedir.

2011 yılından 2023 yılına kadar Tokat ili kanatlı kümes hayvanları varlığı ile bu kanatlı hayvanlardan elde edilen yumurta sayısı Çizelge 2’de verilmiştir.

Çizelge 2. Tokat il, ilçe ve köylerinde kanatlı kümes hayvanı varlığı ve yumurta sayısı, adet (Anonim 2011; Anonim 2012; Anonim 2013; Anonim 2014; Anonim 2017; Anonim 2018; Anonim 2023)

Kanatlı Kümes Hayvanı Varlığı	2011	2012	2013	2014	2017	2018	2023
Et Tavuğu	49.500	-	-	-	-	-	-
Yumurtacı Tavuk	270.300	230.805	222.617	220.065	179.665	184.514	246.732
Hindi	5.906	5.899	4.993	5.942	4.363	4.368	6.503
Kaz	8.167	7.130	5.161	5.796	7.683	8.258	15.054
Ördek	4.453	4.322	3.465	4.093	3.661	3.500	3.500

TOKAT İLİNDE KANATLI HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ

Kanatlı Kümes Hayvanı Yumurtası							
Tavuk Yumurtası	59.466.000	50.777.100	48.975.740	48.414.300	39.526.300	40.593.080	-
Hindi Yumurtası	413.420	412.930	349.510	415.940	305.410	305.760	-
Kaz Yumurtası	490.020	427.800	309.660	347.760	460.980	495.480	-
Ördek Yumurtası	534.360	518.640	415.800	491.160	439.320	420.000	-
Toplam Yumurta Sayısı	60.903.800	52.136.470	50.050.710	49.669.160	40.732.010	41.814.320	52.895.550

Çizelge 2’den de anlaşıldığı üzere Tokat il, ilçe ve köylerinde özellikle 2012 yılından itibaren ticari anlamda etlik piliç yetiştiriciliğinin yapılmadığı görülmektedir. Çizelgede 2011 yılından 2018 yılına kadar Tokat il, ilçe ve köyleri dahil olmak üzere toplam yumurta tavuğu, hindi ve ördek sayısının giderek azaldığı ancak kaz sayısında bir artışın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Buna paralel olarak çizelgede verilen yıllar itibariyle tavuk, hindi ve ördek yumurtası sayısının giderek azaldığı ancak kaz yumurtası sayısında son yıllarda bir artışın olduğu görülmektedir. 2019 yılındaki pandemiden dolayı, kanatlı kümes hayvanlarının sayısına ve toplam yumurta sayısına ait sağlıklı veriye ancak 2023 yılında ulaşılabilmektedir. 2023 yılı verilerine bakacak olursak; Tokat il, ilçe ve köylerindeki yumurta tavuğu, hindi ve özellikle de kaz sayısının 2018 yılına nazaran ciddi derecede arttığı ancak ördek sayısının değişmediği görülmektedir. Tokat il, ilçe ve köylerinde son yıllarda yumurta tavuğu yetiştiriciliğinden sonra kaz yetiştiriciliğinin de ciddi derecede artış gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tarım ve Orman Bakanlığı Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Hayvan Sağlığı Şube Müdürlüğü’nün 2024 yılı verilerine göre Tokat’ın Turhal ilçesinde kapalı alanda kafes sisteminde yetiştiricilik yapan 191740 kapasiteli 2 adet ticari yumurta tavuğu işletmesi, Tokat’ın Niksar ilçesinde ise açık serbest dolaşım sisteminde yetiştiricilik yapan 12000 kapasiteli 1 adet ticari yumurta tavuğu işletmesi aktif olarak faaliyet göstermektedir (Anonim 2024). Bu ilçeleri

dışında Tokat'ın geriye kalan ilçelerinde ve köylerinde tavuk yumurtası üretimi genellikle köy koşullarında geleneksel yöntemlerle ailelerin kendi yumurta ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılmaktadır. Tokat il, ilçe ve köylerinde yerli yumurtacı tavuk hattımız olan Atak-s yumurta tavuğunun geleneksel yöntemlerle köy koşullarında aile bireyleri tarafından yetiştiriciliği de yaygın şekilde yapılmaktadır.

Tokat'ın Yeşilyurt, Sulusaray, Artova, Almus ve Niksar ilçelerinde geleneksel yöntemlerle aile işletmeleri şeklinde kaz yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bunun yanı sıra Tokat'ın Sulusaray ilçesinde Belediye, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı (SOGEP) kapsamında alınan destekle 1500 kapasiteli kaz yetiştiriciliği işletmesi kurulmuş olup ancak bu işletmede %10 kapasite ile kaz üretimi yapılmaktadır. Ayrıca Tokat'ın Yeşilyurt ilçesinde bir müteşebbis tarafından kendi imkânları ile kaz yetiştiriciliği yapılmaktadır. Tokat il, ilçe ve köylerinde kaz yetiştiriciliği yapan herhangi bir ticari işletme bulunmamaktadır.

SONUÇ

Tokat ili, ilçesi ve köyü dahil olmak üzere Tokat ve yöresinde toplamda 3 adet ticari yumurta tavukçuluğu işletmesi mevcut olup ticari olarak etlik piliç yetiştiriciliği söz konusu değildir. Köy tavukçuluğu yapan çiftçilerin ticari bir amacının olmadığı, bulunan hayvan sayısının ticari büyüklükte olmadığı, hayvanlara sağlık koruma önlemlerinin uygulanmadığı görülmektedir. Bu özellikleri bakımından geleneksel köy tavukçuluğu karakteri taşımaktadır. Bu nedenle Tokat ilinde köy şartlarına uygun 50-100 hayvandan fazla yumurtacı veya kombine verimli hibritler veya saf ırkları bulunduran köy tavukçuluğu işletmelerinin geliştirilmesi gerekir. Böylece aile tüketimi fazlası ürünler ticari olarak satılabilir. Ayrıca yetiştirme tekniklerinin uygulandığı ve modern ekipmanların kullanıldığı, hastalıklara karşı koruyucu önlemlerin alındığı gelişmiş köy tavukçuluğu ve yarı entansif köy tavukçuluğu üretim sistemine geçişin sağlanması gerekir.

KAYNAKÇA

- Şekeroğlu, Ahmet, & Akşimşek, Şirvan Dilan. (2009). Tokat İli Köy Tavukçuluğunun Bazı Özellikleri. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 24(2), 108–113.
- Anonim (2007). *Tarım ve Köylşleri Bakanlığı Tokat İl Müdürlüğü Hayvan Sağlığı Şube Müdürlüğü 2006 Yılı Kayıtları*. Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü.
- Anonim (2011). *Tarım ve Orman Bakanlığı Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Hayvan Sağlığı Şube Müdürlüğü'nün 2011 Yılı Kayıtları*. Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü.
- Anonim (2013). *Tarım ve Orman Bakanlığı Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Hayvan Sağlığı Şube Müdürlüğü'nün 2012 Yılı Kayıtları*. Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü.
- Anonim. (2011). *Tarım ve Orman Bakanlığı Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Hayvan Sağlığı Şube Müdürlüğü'nün 2013 Yılı Kayıtları*. Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü.
- Anonim. (2014). *Tarım ve Orman Bakanlığı Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Hayvan Sağlığı Şube Müdürlüğü'nün 2014 Yılı Kayıtları*. Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü.
- Anonim. (2018). *Tarım ve Orman Bakanlığı Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Hayvan Sağlığı Şube Müdürlüğü'nün 2017 Yılı Kayıtları*. Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü.
- Anonim. (2019). *Tarım ve Orman Bakanlığı Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Hayvan Sağlığı Şube Müdürlüğü'nün 2018 Yılı Kayıtları*. Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü.
- Anonim. (2024). *Tarım ve Orman Bakanlığı Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Hayvan Sağlığı Şube Müdürlüğü'nün 2023 Yılı Kayıtları*. Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü.
- Anonim. (2024). *Hayvancılık Bilgi Sistemi Kanatlı Verileri*. Tarım ve Orman Bakanlığı. <https://hbs.tarbil.gov.tr/> (Erişim tarihi: 21 Mayıs 2024)

TOKAT İLİNDE ARICILIK FAALİYETLERİNİN MEVCUT DURUMU VE GELİŞİM POTANSİYELİ

Yaşar GÜLMEZ*

GİRİŞ

Arıcılık, bal arılarını kovanlar içinde yetiştirme, geliştirme ve bakımını yapma; aynı zamanda bu faydalı böceklerden bal, balmumu, polen, arı sütü gibi doğal ürünler üretme faaliyetleridir. Bu faaliyetler sırasında arıcular ekonomik kazanç elde etmenin yanı sıra sebze-meyve, süs bitkileri, bahçe bitkileri, doğal bitkiler ve ekonomik bitkilerin tozlaştırılmasına da hizmet ederek çeşitli alanlarda gelir artışına katkı sağlamaktadır. Dünyadaki çiçekli bitkilerin yaklaşık dörtte üçünün arılar ve diğer tozlaştırıcı böcekler tarafından döllenildiği göz önüne alındığında, biyolojik çeşitliliğin sürdürülmesi yoluyla arıcılığın çevreye katkısı rakamsal olarak ifade edilemez. Arıcular, ekonomistler, çiftçiler ve arazi sahipleri çoğu zaman farkında olmasalar da arılar çevreden besin toplarken her yıl bu çok değerli hizmeti bitkilere sağlamaktadır. Bu nedenle arıcılık; hem ekonomik kalkınmanın desteklenmesi hem de biyolojik çeşitliliğin korunması açısından önemli bir tarımsal faaliyettir.

Kırsalda, yol kenarlarında, park veya bahçelerdeki rengârenk çiçeklere bakarken sadece güzelliklerine değil, orada duran altın madenine bakıyorsunuz – yani binlerce ton değerli bal. Onları almazsanız bir süre sonra çiçekler solacak ve tonlarca bal heba olacak. Eğer arılarınız varsa onlar size bedava o altını getirecekler. Size altın değerinde kazanç sağlayacak olan arılara biraz emek vermeye ve biraz zahmete katlanmaya değecektir. Arıcılık faaliyetleri sırasında, sınırlarını bilmediğiniz ve size ait olmayan arazilerden ya da tarımsal amaçlı işlenemeyen geniş kırsal alanlardan çok büyük ekonomik kazanç elde edebilirsiniz.

Arılar izinsiz olarak başkalarının arazisini kullanan ancak bu sırada onları memnun eden tek hayvan çeşididir. Bu sadece arının kendisi ve arıcı için değil,

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Tokat, Türkiye
e-posta: yasar.gulmez@gop.edu.tr Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-3488-396X>

herkes için bir kazan-kazan durumudur. Arılarınız besin buldukları için mutludur; siz arıların ürettiği baldan kar elde edersiniz; çiftçinin ürünü tozlaştığından verim artar; insanlara doğal besin temin edersiniz; arıcılık sektöründeki diğer paydaşlar kazanç sağlar ve hükümet vergi alarak kazanır. Dolayısıyla arıcılık faaliyetinden herkes ve her kesim kazançlı çıkmaktadır. Bu alanda ihtiyaca göre yeni sektörler ortaya çıkarak istihdam alanı gün geçtikçe daha da genişlemektedir.

Neredeyse yeryüzünde var olduğundan bu yana insanoğlu, arıların ürünlerinden faydalanmaktadır. Hatta arılar bal yapmaları nedeniyle kutsal sayılmış, Tevrat, İncil ve Kur'an gibi kutsal kitaplarda mucize olarak nitelendirilmiştir (Taşdemir, 2018). Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır:

"Ve Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: 'Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin. Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; Rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!' Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır."¹

Bu ayetler ışığında büyük İslam âlimi Bediüzzaman Said Nursi bal arısını şu şekilde değerlendirmektedir:

"Evet balarısı fitratça ve vazifece öyle bir mu'cize-i kudrettir ki; koca Sure-i Nahl, onun ismiyle tesmiye edilmiş. Çünkü o küçücük bal makinesinin zerrecik başında, onun ehemmiyetli vazifesinin mükemmel programını yazmak ve küçücük karnında taamların en tatlısını koymak ve pişirmek ve süngücüğünde zîhayat a'zâları tahrib etmek ve öldürmek hâsiyetinde bulunan zehiri o uzuvcuğuna ve cismine zarar vermeden yerleştirmek; nihayet dikkat ve ilim ile ve gayet hikmet ve irade ile ve tam bir intizam ve muvazene ile olduğundan, şuursuz, intizamsız, mizansız olan tabiat ve tesadüf gibi şeyler elbette müdahale edemezler ve karışamazlar. İşte bu üç cihetle mu'cizeli bu san'at-ı İlahiyenin ve bu fiil-i Rabbaniyenin, bütün zemin yüzünde hadsiz arılarda, aynı hikmetle, aynı dikkatle, aynı mizanda, aynı anda, aynı tarzda zuhuru ve ihatası, bedahetle vahdeti isbat eder."²

Bal arısının bu kadar geniş bir yelpazede övülmesi elbette tesadüfi değildir; arıların tüm evrende işleyen nizama ve ekosistemlerin sürdürülmesine

¹ Nahl Suresi, 16: 68-69

² Bediüzzaman Said Nursi, Şualar, 154 (İstanbul: RNK Neşriyat, 2021)

olan eşsiz hizmetleri ve katkıları onlara verilen değeri hak ettiklerini göstermektedir.

Arıcılığa yeni başlayan veya arıların dünyasını merak eden bir kişi öncelikle bal arılarını ve onların çalışma düzenini öğrenerek işe başlayabilir. İlerleyen zamanlarda arıların vücut yapıları, biyolojileri, kovadaki koloni düzeni ve arı ürünleri gibi öğrenilecek çok şey vardır. Ayrıca arı hastalıkları, mevsimsel bakım işleri, arıcılık malzemeleri ve koloni yönetimi gibi ihtiyaç duyduğu konularda zamanla bilgi ve tecrübe kazanacaktır. Bilgi birikimi arttıkça, arıların dünyasının ne kadar harika olduğunu daha iyi anlayacak ve sürekli yeni bilgilerle kendini geliştirecektir.

1. ARILARIN VÜCUT YAPISI

Bal arıları 'Zar kanatlılar=Hymenoptera' olarak adlandırılan böcek grubuna ait olduklarından, vücutları diğer böceklerdeki gibi üç ana bölümden oluşur: baş, göğüs ve karın. Baş kısmında merkezi sinir sistemi ve çevreyle iletişim kurmayı sağlayan duyu organları yani gözler, antenler ve ağız yapıları yer alır. Gözler, başın yan taraflarında bulunan iki adet büyük bileşik göz ve başın üst kısmında üçgen şeklinde yerleşmiş üç adet basit göz veya nokta göz (ocellus) olmak üzere beş tanedir. Binlerce küçük görme biriminden oluşan bileşik gözler arıların nesnelere, şekilleri hareketi ve desenleri görmelerini sağlar. Ancak bu algılama insan gözünden biraz farklı olup, her bir bileşik göz birimi cismin bir bölümünü görür, bu görüntüler beyinde mozaik şeklinde birleştirilerek tek bir bütün görüntü haline getirilir. Arılar kırmızı rengi göremezler, ancak insan gözünün algılamadığı ultraviyole (mor ötesi) ışınları görebilirler. Hatta çiçekleri UV ışınları sayesinde ayırt ederler. Basit göz olarak adlandırılan tepede yer alan gözler ise ışık yönü ve yoğunluğunu tespit ederek uçuş sırasında arıya yardımcı olurlar. Arılar güneşi takip ederek yön bulmada ve kovana geri dönüşte bu gözlerden yararlanırlar.

Arıların antenleri bir çift olup başın ön kısmında yer alır ve çok sayıda boğumlar halinde halkadan (işçilerde 12, erkekte 13) oluşur. Anten hareketlerini kontrol eden kaslar ilk halkada yer almaktadır. Arılar anten üzerindeki çok sayıda kıllar ve diğer yapılar yardımıyla çeşitli duyuları alır, antenle algılanan duyuların başında koku gelir. Koku, arıların hem kovan içinde hem kovan dışındaki faaliyetlerine, örneğin karanlık kovan ortamında iletişim kurma ve arazide nektar kaynağını bulmada kullanılan duyudur. Sosyal yaşam ve koloni düzeninin korunmasında da kokunun önemli yeri vardır. Koku sayesinde yuvaya yabancı arıların girmesini engelleme, yuva içinde düzeni sağlama, uçtuktan sonra

kovanlarını ya da oğul verdiklerinde yerleşecekleri yeri bulma ve alarm durumuna geçerek kovanlarını koruma gibi çok çeşitli görevleri yapabilirler. Bakire kraliçeler çiftleşme uçuşuna çıkarken salgıladıkları koku ile erkek arıları çekerler. Bir arı soktuğunda, diğer arıları tehlikeye karşı uyarmak için koku salgılar.

Koku dışında antenler tat almada, ortamdaki nem ve karbondioksit seviyelerini belirlemede, yer çekimi ve rüzgâr titreşimleri gibi ortam değişikliklerini algılamada kullanılan yapılardır. Kovanda karbondioksit miktarı arttığında bunu hissederek kanat çırpır ve kovayı havalandırırlar. Antenler dokunma duyusu da içerir, bu duyu sayesinde birbirlerine çiçek kaynağını bildirme, nektarı birbirlerine aktarma, petek örme gibi çeşitli konularda iletişim kurarlar. Arılarda antenlerin kaide bileziğinde yer alan bir yapı (Johnston organı) işitmeye yarar. Arıların işitmesini sağlayan diğer yapılar ise bacaklarında bulunmaktadır.

Bal arılarının ağız parçaları hortum şeklinde bir dil ve onun etrafında kılıf oluşturan diğer ağız parçalarından oluşur. Dil bu kılıf içerisinde ileri-geri hareket ederek nektar, bal ve su gibi sıvı besinlerin emilmesinde kullanılır. Bu şekildedeki ağız yapısına yalayıcı-emici ağız denir. Bu emme aparatının yanlarında mandibula olarak adlandırılan kitinden yapılmış bir çift hareketli çene eklemlerle başa bağlanmıştır. Besinleri ısırarak, balmumunu şekillendirmek, diğer arıları temizlemek veya ısırarak için kullanılır.

Bal arılarında baştan sonra gelen vücut bölümü üç halkadan oluşan göğüs kısmıdır. Bu bölümde arıların uçuş ve yürümesini sağlayan yapılar, yani kanatlar ve bacaklar yer alır. Her göğüs segmentinde bir çift bacak ve son iki göğüs segmentinde zar şeklinde birer çift kanat bulunmaktadır. Bacaklar beş bölümden meydana gelir, uç kısmında bir çift tırnak ve bunların arasında düz zeminlere tutunmayı sağlayan yastık yapısı yer alır. Ön bacak anten ve baş kısmına yapışan bitki polenlerini temizlemede kullanılır. Üçüncü bacak çifti ise işçi arılarda polen toplamaya özelleşmiş olduğundan toplayıcı bacak olarak adlandırılmaktadır. Bu bacakların orta kısmı genişlemiş ve yassılaştırmıştır etrafı uzun, sık tüylerle kaplı polen sepeti denilen bir alan içermektedir. Vücutta yapışan polenler bacaklarla toplanarak bu bölgede küçük top şeklinde paketlenir ve kovana taşınır. Erkek arı ve kraliçede polen sepeti bulunmaz. Arıların dört adet zar şeklindeki kanadından öndeki çift, arkadakilerden daha büyüktür. Uçuş sırasında ön ve arka kanatlar birbirlerine tutunarak tek bir kanat gibi hareket ederler. Kanatların hareketini göğüs kısmında yer alan kaslar kontrol eder. Kanatlar üzerinde boyuna ve enine düzenlenmiş çok sayıda damar bulunmaktadır. Büyük damarlarda kan dolaşımı, oksijen iletimi sağlayan trake borucukları ve

sinir lifleri yer alır. Enine damarlar ise kanat şeklini koruyarak dayanıklılık sağlarlar.

Bal arılarında karın bölümü dıştan bakıldığında işçi arılarda 6 erkek arılarda 7 halkadan oluştuğu görülmektedir. Bu bölümde temel olarak sindirim, dolaşım, sinir, solunum, üreme sistemleri gibi yapılar ve iç organlar yer almaktadır. İşçi ve kraliçe arıda karnın uç kısmında zehir iğnesi ve iğneyle bağlantılı olan zehir kesesi vardır. İşçiler kolonilerini savunmak için, kraliçe ise kendine rakip olacak diğer kraliçeleri sokmak için iğne kullanır. İşçi arıların karın kısmında bulunan önemli bezlerden biri de balmumu salgılayan bezlerdir. Ergin işçi arılar 12-17 günlük dönemde karınlarının alt kısmında yer alan dört çift balmumu bezlerinden balmumu salgılar ve petek örerler. Arı kolonilerinin hızlı geliştiği, hava sıcaklıklarının ılıman olduğu Nisan-Haziran ayları arasında balmumu üretimi en yüksek seviyelere çıkar. Kolonide balmumu üretimi nektar akışına, ana arının yumurtlama hızına, çevre sıcaklığına ve kovadaki polen varlığına bağlıdır. Bu şartların uygun olduğu dönemlerde balmumu salgılama hızı da artar.

Arılar petek gözlerini altıgen şeklinde yaparlar. Bu, en az malzeme kullanarak yapılabilecek en geniş hacme ve en fazla mukavemete sahip bir kap şeklidir. Petek gözleri zemine paralel değil, yukarıya doğru 13 derecelik bir açıyla inşa edilir. Bu hem peteğe ekstra dayanıklılık sağlar hem de sıvı nektar gibi malzemelerin dökülmesini engeller (Bader ve ark. 2022). Petek gözlerinde bal, polen gibi besin maddeleri depolanır, aynı zamanda yavruların geliştiği bir barınak ve kolonideki arıların birbiriyle iletişim kurduğu bir ortam görevi de yapar.

1.1. Arı Kolonisi

Bir kovanda yaşayan arılar, bir koloni ya da bir ailedirler. Bu ailede bir kraliçe, 500-2000 erkek arı mevsimlere göre sayıları değişen 10 000-80 000 kadar işçi arı bulunur. Koloni bireyleri birbirlerinden farklı özelliklere sahip olup aralarında iş bölümü bulunmaktadır. Kraliçe, kovadaki en büyük bireydir ve kovan düzenini sağlamaktan sorumludur. Döllendikten sonra ömrü boyunca yumurtlayarak yeni yavruları oluşturur ve koloni gelişimini sağlar. Kraliçe 4-5 yıl kadar yaşayabilir ancak teknik arıcılıkta koloni verimi açısından iki yılda bir yenilenmesi gerekmektedir. Kraliçe veya ana arı eşeyssel olgunluğa ulaştığında çiftleşme uçuşuna çıkar ve 10-15 kadar erkek arı ile döllenerek onlardan aldığı spermli vücutunda depolar. Bu spermli ana arının ömrünün sonuna kadar oluşturduğu yumurtaları döllenmede kullanılacaktır. İki yıl sonra ana arının vücutundaki sperm sayısında azalma olduğu için yumurtlama verimi düşer. Ana arı döllenmiş ve döllenmemiş yumurta bırakır. Döllenmiş yumurtalardan dişi

bireyler (işçi ve kraliçe) döllenen yumurtalardan ise erkek arılar gelişir. Erkek arıların tek görevi ana arı ile çiftleşerek arı neslinin devamını sağlamaktır. İşçi arılar dişi olmalarına rağmen normalde yumurtlamazlar, ancak bazı durumlarda eğer kolonide ana arı yetiştirme imkânı yoksa yumurtlamaya başlarlar. Yumurtlayan işçi arılara 'yalancı ana' denir ve bunların yumurtaları döllenenmiş olduğundan çıkan arıların tamamı erkek olur. Kolonide erkek arı sayısı artar ve sonunda kovan söner.

İşçi arılar kuluçka dönemini tamamlayıp erginleştikten sonra ilk üç hafta kovan içinde çeşitli görevleri yaparlar, sonra tarlacı olarak nektar, polen gibi malzemeleri kovana taşırlar. Kovan içinde yaptıkları görevler: yavru bakımı, arı sütü salgılayarak larva ve ana arıların beslenmesi, balmumu salgılayarak petek örme ve sır yapma, tarlacıların getirdiği nektar ve poleni petek gözlerine depolama, kovan havalandırma, balı olgunlaştırma, kovan önünde bekçilik yapmaktır. Bu dönemdeki arılar genel olarak bakıcı arılar olarak adlandırılır. Üç hafta sonra artık tarlacı olan işçi arılar bundan sonraki ömürlerini kovan dışına uçarak nektar, polen, propolis ve su gibi kovana gerekli malzemeleri taşıyarak geçirirler. Tecrübeli tarlacı arılar ilk kez kovan dışına uçacak olan genç tarlacı arılara rehberlik ederler, buna 'oğul uçurma' denir.

Arılar besin aramak üzere yaklaşık 5 km kadar bir mesafeye uçarlar, ancak besin topladıkları çiçekler ne kadar yakın olursa o kadar verimli çalışır ve fazla besin taşırlar. Besin kaynağını tespit eden tarlacılar, bunu kovanda diğer arılara bildirirler ve onların da bu besinden faydalanmalarını sağlarlar. Arılar, besin kaynağını ve geri dönüşte yuvalarını bulmada güneşin konumundan yararlanırlar. Tarmacı arılar çevreden iki temel besin maddesini toplayarak kovana taşırlar: nektar ve polen. Çiçekli bitkilerin tatlı salgıları olan nektar, kovanda petek gözlerine depolanarak arılar tarafından olgunlaştırılır ve bala dönüştürülür. Çam balı gibi bazı ballar ise bitkilerle beslenen böceklerin salgıladıkları sıvıdan üretilen salgı ballarıdır. Arıların kovana taşıdıkları diğer besin maddesi ise polen olup koloninin protein ihtiyacını karşılar. Çiçekli bitkilerin üreme yapıları olan polen protein, yağ asitleri, vitamin ve mineral bakımından zengin bir besin maddesidir. Çiçeklere konan arıların vücuduna yapışan polenler arıların arka bacaklarında kovana taşınır ve petek gözlerinde depolanır. Arılar çiçeklerden topladıkları poleni bu haliyle yeterince sindiremez ve vücutlarında besin maddesi olarak kullanamazlar. Polenin özünde yer alan selüloz ve koruyucu bir kabuk ile kaplı olduğundan insanlar tarafından da sindirimi zor bir besindir. Petek gözlerinde arılar tarafından polene çeşitli enzimler içeren arı salgıları ve bir miktar bal karıştırılarak fermente edilir. Fermentasyon sonrasında polen,

sindirimi daha kolay ve canlılar için daha yararlı bir besin olan “arı ekmeği” haline dönüştürülür. Böylece petek gözlerine yerleştirilen polenin içeriğinde bal, arıların salgılarında yer alan enzimler ve probiyotik bakterilerle mayalar da bulunmaktadır. Birkaç hafta sonra bu karışımın içeriği büyük oranda değişerek arı ekmeğine dönüşüm tamamlanır. Taze polen kısa sürede bozulmasına rağmen, arı ekmeğine dönüştürülen bu ürün bir yıldan fazla bozulmaksızın kalabilmektedir. Arı ekmeği “Ambrosia” (tanrıların yiyeceği) veya “Perga” olarak da bilinmektedir.

Arı ekmeğinin polene oranla protein kalitesi, K vitamini gibi vitaminler bakımından daha zengin olduğu belirtilmiştir. Antioksidan konsantrasyonu ve enzim düzeyleri de önemli oranda artmıştır. Yine, çinko, magnezyum, silika gibi mineraller ve diğer besin maddeleri de açığa çıkararak arı ekmeğinin kalitesini yükseltir. Aynı kovanlardan alınan polenin arı ekmeğine dönüşümü sırasında fenolik bileşiklerinde önemli oranda değişim olduğu görülmüştür (Gülmez ve Elmastaş, baskıda). Fermentasyon sürecinde ön sindirime uğradığı ve bal içerdiği için arı ekmeği enerji verici bir besin maddesidir. Probiyotik bakterilerin ürettiği laktik asit bile vücudumuzda glikoza dönüştürülmektedir.

1.2. Arılar ve Tozlaşma (Polinasyon)

Bal arıları en iyi tanıdığımız böceklerden biri ve insan-arı ilişkileri çok eski tarihlere dayanmaktadır. İspanya’da MÖ 6000 yıl öncesine ait mağara çizimlerinde insanların arılardan bal aldığı çizimler bulunmuş, bu da arıcılığın bilinen en eski mesleklerden biri olduğunu göstermektedir. Arıların 40-50 milyon yıl önce ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Arılar ve çiçekler birlikte yaratılmış ve dünyamızı renklendirmişlerdir. Dünyanın günümüzdeki görünümüne ve çiçeklerle bezenmiş alanlara arıların katkıları hala devam etmektedir. Arılar bitkileri tozlaştırır ve böylece onların üremelerine ve verimli olmalarına büyük katkı sağlamaktadır. Bu yüzden arılara muhtacız ve hükümetler arıları korumak ve arı araştırmalarına büyük bütçeler ayırmak durumundadır. Aslında bu alanda harcanandan çok daha fazlasını arılar, verim artışı ile bize geri kazandırmaktadır.

Arılar, yeryüzünde tozlaştırma aktiviteleri nedeniyle ekonomik önemi en büyük olan böceklerdir. Bal üretimi ise bu hizmetin yanında tali bir meseledir. Günümüzde zirai faaliyetler nedeniyle diğer tozlaştırıcı böceklerin oldukça azalmış olması da bal arılarını (ve dolayısıyla arıcılığı) daha da önemli hale getirmektedir. Bazı böcekler sadece belirli bitkilerin polenlerini yiyerek var olabilirler. Eğer yeni tarım alanları için bu bitkiler de ortadan kaldırılsa polinatör böcekler de büyük oranda ölür ve devasa tek ürünlü arazilerimizdeki bitkiler

tozlaşamaz. Polinasyon, ancak çok sayıda bal arısının var olmasıyla etkin olarak gerçekleşebilir. Ürünlerinden faydalandığımız çok sayıda bitkinin ve kır çiçeklerinin tozlaşmasının en uygun yolu arıların ekosistemlerde varlığını devam ettirmesidir. Tozlaşmanın ödülü olarak arılar nektarı alır olgunlaştırır ve kıtlık zamanlarında kolonilerine yiyecek olmak üzere depolar.

2. TOKAT İLİNDE ARICILIĞIN GELİŞİMİ VE GÜNCEL DURUMU

2.1. Tokat İlinde Arıcılığın Mevcut Durumu

Tokat, coğrafik olarak Orta Anadolu ile Orta ve Doğu Karadeniz bölgeleri arasında geçiş bölgesinde yer alır. Ayrıca, Avrupa-Sibirya ve İran-Turan fitocoğrafik bölgeleri arasında bir geçiş bölgesidir. Bu tür geçiş bölgeleri, okyanus ve karasal iklimlerin karışım bölgesi olması nedeniyle ilginç özelliklere sahiptir. Bu durum, çalışma alanının flora ve bitki örtüsüne açıkça yansır. Bölgede yerel Akdeniz iklimleri görülür (Karaer ve Kılınç, 2001). Erbaa, Niksar, Başçiftlik, Reşadiye ve Almus ilçelerinin bulunduğu kuzey kesimler daha çok ormanlık, Merkez, Artova, Zile, Turhal gibi güney kesimler kurak alanları içermektedir. İl genelinde 250m-1900m arasında değişen rakımlar ve yaylalar arıcılık için uygun alanlar barındırmaktadır. İlin %40,64'ü ormanlık, %59;36'sı açıklık alanlardan oluşmaktadır.

Çizelge 1. Tokat ilinde yıllara göre bal ve balmumu üretimi

Yıllar	Bal (ton)	Balmumu (ton)
2015	517,646	28,649
2016	515,112	27,711
2017	548,279	27,836
2018	421,413	27,132
2019	508,899	28,56
2020	643,484	29,893
2021	553,113	17,858
2022	520,823	24,272
2023	617,822	26,63
2024	581,583	25,97

Tokat'ta arıcılık çoğunlukla asıl meslek olarak değil, ek gelir getiren bir üretim faaliyeti veya ikinci bir iş olarak yapılmaktadır (Çiçek ve ark., 1993, Parlakay ve Esengün, 2005, Çukur ve ark. 2019). Büyük çaplı üretim yapan işletme sayısı nispeten azdır. Bununla birlikte; ilde arıcılık son zamanlarda hızlı gelişen tarım kollarından biri olup, arıcılığa yeni başlayan çiftçi sayısı ve bal üretimi

artmaktadır. Sabit arıcılık yapan yerli arıcıların yanı sıra il dışından gelen gezgin arıcılar da her yıl Tokat'ta bal üretimi yapmaktadır. 2024 yılı itibariyle Tokat'ta 52.022 arı kovana bulunmakta olup bal üretimi yaklaşık 582 ton, balmumu üretimi ise 26 ton olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 1). İl genelinde 881 arıcılık işletmesi bulunmaktadır (Anonim, 2024). Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü tarafından her yıl arıcılara arılı kovan, Varroa ilacı, şeker gibi ihtiyaç duyulan malzeme dağıtımı ve eğitim çalışmaları gibi çeşitli desteklemeler yapılmakta ve arıcılığın gelişimine katkı sağlanmaktadır.

Tokat ilinde arıcılığa destek olan kuruluşların bir diğeri olan 'Tokat İli Arı Yetiştiricileri Birliği' 2002 yılında kurulmuştur ve ilimizde arıcılık konusunda etkin faaliyetlerde bulunmaktadır. 2025 yılı itibariyle birliğe kayıtlı 568 aktif üye bulunmakta ayrıca 171 üretici, aday statüsünde olup üyelik işlemlerini tamamlanma aşamasındadır. Birliğe bağlı Bal Dolumu ve Paketleme, Balmumu Üretimi, Arı Yemi Üretimi ve Temel Petek Üretimi ile ilgili tesisler aktif olarak çalışmaktadır. Bu tesisler birlik üyeleri ve yöredeki arıcıların ihtiyaçlarını temin konusunda önemli destekler sağlamaktadır. Tokat İli Arı Yetiştiricileri Birliği her yıl çeşitli proje ve eğitim çalışmaları ile ilimizde arıcılığın gelişimi ve üreticilerin eğitimine sürekli katkı sağlamaktadır. Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi

Başkanlığı (DOKAP), Tokat Valiliği, Tarım Orman ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından desteklenen "Gezginci Arıcı Paketi", "Ana Arı Islah Projesi" ve "Varroa Toplu Mücadele Projesi" gibi üretici odaklı çok sayıda proje birlik aracılığıyla yürütülmektedir. Ana Arı Islah Projesi kapsamında yöre arısının ıslahı ile ilgili çalışmalar yapılmakta ve yetiştirilen nitelikli ana arılar arıcılara ulaştırılmaktadır. Birliğin faaliyetleri arasında üyelere yıllık olarak uygun maliyetli şeker, arı yemi, fondon şeker ve Varroa mücadelesi için ilaç temin edilmekte, yine zaman zaman bal sağım makinesi, dinlendirme kazanı gibi teknik ekipman sağlanmaktadır. 2022 yılı itibariyle her yıl düzenlenen 'Bal Yarışmaları' devam etmekte olup, yöre balının kalitesine katkı sağlanmakta ve bu sayede üreticiler kaliteli bal üretimine teşvik edilmektedir. Tokat ili genelinde üretilen çiçek balı "Topçam" markası ile birlik tarafından süzme ve petekli bal olarak paketlenmekte ve pazara sunulmaktadır.

2.2 Tokat İlinde Arıcılığın Sorunları

Tokat ilinde arıcıların karşılaştığı çeşitli sorunlar ve zorluklar vardır. Bunlar hem bölgeye özel hem de Türkiye genelinde görülen genel arıcılık sorunlarının bir yansıması olarak ortaya çıkabilmektedir. Tokat ilinde daha önce

yapılan araştırmalarda belirlenen sorunlar ve eksiklikler aşağıda özetlendiği şekilde ortaya konmuştur.

Çiçek vd (1993) arıcıların beyanlarına göre girdilerin pahalılığı, hastalık ve zararlıların varlığı, gezginci arıların hukuki süreçleri gibi sorunlar bulunduğu bildirilmişlerdir. Akay vd. (1997) Tokat'ın Artova ilçesindeki arıcıların pazarlama sorunları ve girdi maliyetlerinin yüksekliği, kooperatifleşme eksikliği, işletmelerin teknik bilgi ve ekonomik açıdan yetersizlikleri gibi sorunlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Parlakay ve Esengün (2005) Tokat ilinde arıcıların karşılaştıkları sorunları: üretim konusunda teknik bilgi eksikliği, pahalı girdi masrafları, ana arı desteği; pazarlama konusunda pazar bulma zorluğu, ambalajlama, bilinçsiz tüketici, piyasada sahte bal bulunması; hastalık ve zararlılar konusunda ise Varroa, yavru çürüklüğü, arı kuşu, eşek arısı, bitkisel ürünlerin ilaçlanması, teknik bilgi eksikliği, kirpi, kireç hastalığı ve ishal şeklinde sıralamışlardır.

Geçmişten günümüzde Tokat ilinde arıcıların karşılaştıkları ve halen devam eden sorunları şu şekilde gruplandırabiliriz:

2.2.1. İklimsel Değişiklikler

Geç gelen bahar, erken don veya ani sıcaklık değişimleri, arıların nektar döneminde çalışmasını zorlaştırır. İlbaharda kovanda yavru faaliyetlerinin çok olduğu dönemlerde aşırı sıcaklık düşüşleri nedeniyle arı gelişiminin yavaşlaması ve hastalıkların artması kolonileri olumsuz etkilemektedir.

Kuraklık veya beklenmedik rüzgârlar gibi iklim olayları bal üretim sezonunda çiçeklerin azalmasına ve bal veriminin düşmesine neden olur.

2.2.2. Zirai İlaçlama ve Pestisit Kullanımı

Tarım arazilerinde yoğun şekilde kimyasal ilaç kullanımı arı ölümlerine neden olmaktadır. Özellikle tarlacı arıların azalması nedeniyle koloni aç kalmakta ve sönmektedir. Ayrıca kullanılan pestisitler arı ürünlerinde kalıntıya neden olarak insan sağlığını olumsuz etkileyebilir ve bal ihracatında sorunlar yaşanabilir.

2.2.3. Meraların ve Yaylaların Azalması

Sanayi alanlarının genişlemesi, yol, baraj ve bina yapımı gibi insan etkisiyle doğal alanlar gittikçe azalmaktadır. Özellikle yaylalarda yapılaşma ve hayvancılığın azalması, arıların doğal nektar alanlarını daraltmaktadır. Tarım ara-

zilerinin tek tip ürüne yönelmesi (monokültür) ve kültür bitkilerinin çiçeklenme dönemi öncesinde hasat edilmesi de arıların besin kaynaklarını sınırlandırmaktadır.

2.2.4. Hastalıklar ve Zararlılar

Varroa akarları, Türkiye'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Tokat'ta da ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Arı kolonilerinin zayıflamasına ve kış kayıplarına neden olduğu gibi arı virüsleri ve diğer hastalıkların koloniler arasında yayılmasını hızlandırmaktadır (Gülmez vd., 2009). Bazı yıllarda popülasyonları çok artan yaban arıları, özellikle son yıllarda ilimizde yeni görülen büyük eşek arısı (*Vespa crabro*) arı kolonilerine ciddi zarar vererek arı kayıplarını artırmaktadır (Gülmez, 2024).

Küresel hareketlilikle gelen yeni arı hastalıkları ve bakteriyel/viral enfeksiyonlara karşı üreticilerin bilgisi ve ilaç erişimi sınırlı olduğundan, arı kolonileri her zaman risk altındadır.

2.2.5. Eğitim ve Teknik Bilgi Eksikliği

Teknik arıcılık uygulamalarında koloni yönetimi, ana arı temini, arı hastalıklarını tanıma ve mücadele gibi çeşitli konularda bilgi birikimi gerekmektedir. Özellikle küçük ölçekli üretim yapan arıcılar babadan kalma yöntemlerle arıcılığı sürdürdükleri için arıcılık konusunda eğitim ve teknik bilgi desteğine her zaman ihtiyaç duyulmaktadır.

Modern arıcılık tekniklerine ulaşmak, bilgi eksikliğini gidermek ve teorik bilgileri uygulamaya koymak verim artışına ve sürdürülebilirliğe büyük katkı sağlayacaktır. Günümüzde bilgiye erişim sosyal medya aracılığıyla kolay olsa da sistemde yanlış bilgilerin dolaşması veya kişisel olarak erişim sağlanamaması gibi dezavantajları bulunmaktadır.

2.2.6. Pazar Sorunları ve Düşük Fiyatlar

Arıcılar ürünlerini doğrudan tüketiciye satmakta zorlanıyor. Girdilerin ve maliyetlerin yüksek olması piyasada fiyatları etkileyerek kararlılığı tehdit ediyor. Toptan fiyatların çok düşük olması, market fiyatlarında dengesizlik ve farklı içerikteki bal fiyatları arasındaki farklılıklar üreticiyi zor durumda bırakmaktadır. Ayrıca tağşişli veya sahte balların çok düşük fiyata satılması, katkısız doğal bal üretimi yapan üreticilerin pazarlama sorunlarına ve maddi kayıplara uğramalarına neden olmaktadır.

Coğrafi işaretli veya markalı bal üretimi Tokat İli Arıcılar Birliği'nin çabalarına rağmen henüz yeterince gelişmiş değil. Üretici birliklerinin farklı arıcılardan temin ettiği balların bir standardı bulunmaması markalaşma çabalarını zorlamaktadır.

3. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Tarımsal ilaçlamaların kontrollü olarak, örneğin akşam saatlerinde veya arıların faal olmadığı dönemlerde yapılması ve arıcılara duyurulması, arı kayıplarını azaltabilir.

Eğitim destekleri ve yaygınlaştırılan modern arıcılık kursları ve arazide yapılan uygulamalar sayesinde bilgi eksiklikleri giderilebilir.

Yaylaların, kırsal alanların, ormanların, doğal bitki örtüsüne sahip bölgelerin ve mera alanlarının korunması, arıcılık üretim sahalarını genişletebilir.

Arıcılık desteklerinin daha yaygın ve yerel şartlara uygun hale getirilmesiyle küçük ölçekli işletmeler korunabilir.

Kooperatifleşmenin teşvik edilmesi ve üretici birliklerinin güçlendirilmesiyle bölgede arıcılık faaliyetleri desteklenebilir.

Tokat balına özel coğrafi işaret ve marka geliştirme çalışmalarının desteklenmesi ile tanıtım ve geniş kitlelere ulaşım sağlanabilir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Tokat ili, coğrafik konumu, iklimi ve bitki örtüsü bakımından yüksek bir arıcılık potansiyeline sahip olup doğal ve katkısız bal üretimine uygun alanlar barındırmaktadır. Bu potansiyelin değerlendirilmesi konusunda Tokat Valiliği ve Tokat İli Arı Yetiştiricileri Birliği başta olmak üzere diğer kurum ve kuruluşlar çalışmalar yapmakta, üreticilere destek olmaktadır. İlde mevcut kovan sayısına oranla yıllık bal üretimi düşük seviyede (kovan başına yaklaşık 11,5 kg) gerçekleşmektedir. Mevsim koşullarının uygun olmaması, arıcıların bilgi eksikliği veya arı hastalık ve zararlılarına karşı yeterince önlem alınmaması gibi çeşitli faktörler bal üretimini etkilemektedir. Bunun yanı sıra, yörede üretilen balların bir kısmının arıcıların eş-dost ve yakın çevresinde tüketilerek kayda girmemesi nedeniyle istatistiklerde değerlendirilen üretim miktarının gerçekte daha fazla olduğu tahmin edilebilir.

İster geleneksel yöntemlerle ve ilkel kovanlarla isterse modern teknikler uygulanarak modern kovanlarda yapılsın, arıcılık bal üretmenin çok ötesinde ekosistemlerin temel öğelerinden biri olarak bitkisel üretime ve organik tarıma büyük destek sağlamaktadır. Dolayısıyla arıcılık, sadece ekonomik gelir sağlayan bir uğraş olarak değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik açısından büyük önemi olan tarım kollarından biri olduğundan yetkili kurumlarca desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Akay, M., Esengün, K. ve Baykal, G. (1997). Tokat İli Artova İlçesinde Arıcılık Faaliyetinin Ekonomik Analizi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 231-242.
- Anonim, (2024). <https://tokat.tarimorman.gov.tr/Belgeler/%C4%B0STAT%C4%B0ST%C4%B0KLER/%C4%B0STAT%C4%B0ST%C4%B0KLER%202024.pdf>, son erişim tarihi: 01.05.2025.
- Bader, C., Costa, J., Nic L., Smith, R., Ri, R., Weaver, J.C. and Oxman, N. (2022). Computational Methods for the Characterization of *Apis mellifera* comb Architecture. *Commun Biol* S. 5, s. 468.
- Çiçek, A., Yücer, A. ve Karakoyun, H. (1993). Tokat İlinde Arıcılığın Yeri, Ekonomik Önemi ve Sorunları Üzerine bir Araştırma. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, S. 10, s. 150-160.
- Gülmez, Y. (2024). Tokat İlinde Bal Arılarına Saldıran Yaban Arısı Türlerinin Belirlenmesi. *7.Ulusal Uygulamalı Biyolojik Bilimler Kongresi, 28 Aralık 2024, Online*, Tam metinler, ed. Prof. Dr. Mehmet Karataş, ss. 65-72.
- Gülmez, Y., Bursalı A. ve Tekin Ş. (2009). First Molecular Detection and Characterization of Deformed Wing Virus (Dwv) in Honeybees (*Apis Mellifera* L.) And Mite (*Varroa Destructor*) İn Turkey. *African J. Biotech.*, S. 8 (16), s. 3698-3702.
- Karaer, F. Ve Kılınç, M. (2001). The Flora of Kelkit Valley. *Turkish Journal of Botany*, S. 25, s. 195-238.
- Parlakay, O. ve Esengün, K. (2005). Tokat İli Merkez İlçede Arıcılık Faaliyetinin Ekonomik Analizi ve İşletmecilik Sorunları. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, S. 22, s. 21-30.
- Taşdemir, İ. (2018). Şeyh Gâlib'in Şiirlerinde "Arı" Sembolü. *Turkish Studies Language*, S. 13/20, s. 701-720.

TOKAT COĞRAFI İŞARET TESCİLLİ GELENEKSEL ÜRÜNLERİ

Cemal KAYA*

Mustafa BAYRAM**

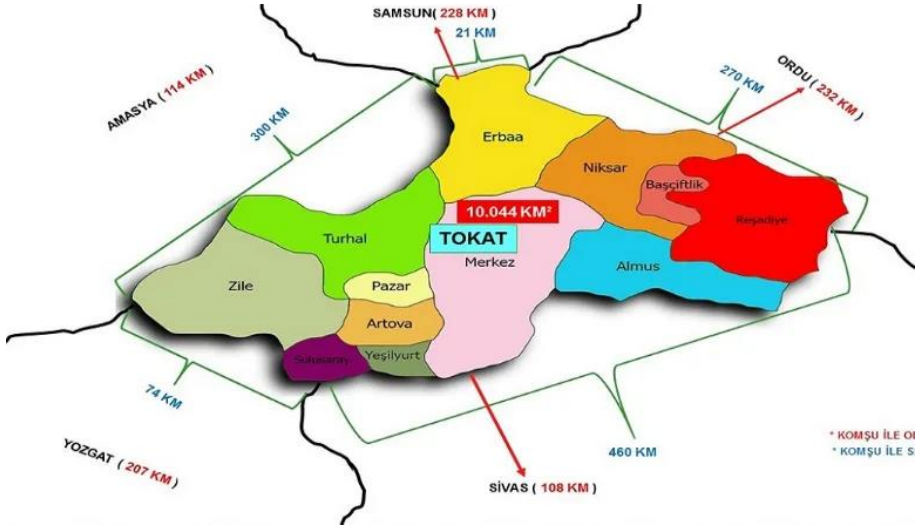
GİRİŞ

Tokat, coğrafi açıdan Türkiye'nin Orta Karadeniz bölümünde yer almaktadır. Kuzeyinde Samsun ve Ordu, güney ve doğusunda Yozgat ve Sivas, batısında ise Amasya illeri bulunmaktadır. Yüzölçümü bakımından 10.072 km²'lik bir alanı kaplayan Tokat, 11 adet ilçeye sahiptir (Şekil 1). Tokat'ın bereketli ovalarında iklime uygun her türlü tarım ürünü yetiştirilmektedir. Bu ürünler arasında; sebzeler (domates, patlıcan, biber, salatalık vb.), meyveler (kiraz, vişne, şeftali, elma, üzüm, kuşburnu vb.), tahıllar (buğday, arpa, mısır), baklagiller (fasulye, nohut, mercimek), otlar ve köklü bitkiler (madımak, şeker pancarı, patates, soğan) gösterilebilir. Söz konusu ürünler aynı zamanda Tokat mutfağını değerli kılan gastronomik öğelerdir (Kendir ve Aslan, 2020).

Tokat mutfağının yöresel gastronomik değer taşıyan yemekleri; Tokat Kebabı, çökelikli pide, madımak, bat, baklalı yaprak dolması, bacaklı çorba, Tokat keşkeği, pehlili pilav şeklinde sıralanmaktadır. Öte yandan yemekler haricinde Tokat yöresine ait diğer gastronomik lezzetler ise şunlardır: Yoğurtmaç, Zile kömesi, Zile pekmezi, Tokat Üzüm Tarhanası, Tokat Narince Salamura üzüm yaprağı, bez sucuk, Niksar cevizi, Tokat çemeni, katmer, yağlı, Tokat simiti, cevizli çörek, gömbe, Tokat ev ekmeği ve kuşburnu marmelatıdır. Bu gastronomik lezzetler Tokat ilindeki restoranlarda ve yöresel etkinliklerde (düğün, kutlama ve festivaller) üretilip insanların beğenisine sunulmaktadır (Kaya ve ark., 2010; Kılıç ve ark., 2007; Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2025).

* Prof. Dr. Cemal KAYA, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Gıda Mühendisliği Bölümü, TOKAT. E-mail: cemal.kaya@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8354-9565

** Prof. Dr. Mustafa BAYRAM, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Gıda Mühendisliği Bölümü, TOKAT. E-mail: mustafa.mbayram@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8232-226X

Şekil 1. Tokat ili haritası (Anonim, 2025a)

1. COĞRAFI İŞARET TESCİLİ VE ÖNEMİ

Dünya’da ve Türkiye’de başta yöresel gastronomik ürünler olmak üzere, eşsiz özelliklere sahip ürünler Türk patent ve marka Kurumu (TPK) tarafından coğrafi işaret verilerek tescillenmektedir. Coğrafi işaretler, bir ürünün ait olduğu bölgeyi, sahip olduğu özellikleri gösteren, geleneksel özelliklerini koruyarak gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan işaretler olarak tanımlanabilir. Coğrafi işaret onayı ile ürünün kalitesi, geçmişten getirdiği özellikler, bölgeden sağlanan ürünlerin hammaddesi ile bölgeye özgü özelliklerle bağlantılı olarak belli bir popülerite kazanmış ürünlerin korunması sağlanır. Tokat ili zengin tarihi mirası, kültürü ve coğrafi işaretli ürünleri ile son yıllarda ön plana çıkmaktadır (Mertol ve Yaylacı, 2021).

İnsan hayatının daha sağlıklı ve güvenli bir ortamda, yaşamın devamlılığının daha sürdürülebilir bir şekilde devam edebilmesi için üretim ortamlarının iyileştirilmesi gerekmektedir. İnsanlar hayatlarını daha sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek için doğal, genetiği bozulmamış yöresel ürünlere yönelmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı’nın denetiminde; ürünün yetiştirilip mamul madde haline getirilinceye kadar geçen süreçte etkin denetimler yapılması, coğrafi işaret almış olan ürünlere güveni arttırmaktadır. Bu bağlamda; coğrafi işaret almış olan ürünler markalaştırılarak hem üretildiği ilin hem de ülkenin ekonomisine katkı sağlamaktadır. Coğrafi işaret almış olan ürünler aynı zamanda bölgesel

gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve kırsal kalkınmanın hızlandırılması için de birer dayanak noktası oluşturmaktadır (Mertol ve Yaylacı, 2021).

Coğrafi işaretleri önemli kılan özellik ise yerel ürün ve tatların bu sistem içerisinde koruma altına alınabileceği ve bunun yerel ekonomik kalkınmada bir kalkınma aracı olarak kullanılabilmesi olgusudur. Türkiye'nin, sahip olduğu ürünlerle, benzersiz doğa, kültür ve sanat zenginlikleriyle dünyada eşi ve benzeri bulunmayan bir coğrafi ürün çeşitliliğine sahipliği bilinen bir gerçektir. Türkiye'de her yörenin, ilin hatta her ilçenin kendine özel bir ürünün üretim kaynağı olduğu ve bu ürün ile özdeşleştiği görülmektedir. Coğrafi işaretlerin, her türlü ekonomik yapı için önem arz etmesine karşılık, gelişmekte olan ve ekonomisi daha ziyade tarımsal üretime dayanan ülkelerde ayrı bir yere sahip olduğu ifade edilmektedir (Gürel ve ark., 2016).

6769 numaralı Sınai Mülkiyet Kanunu'nun 34. Maddesine göre,

Coğrafi işaret: tüketiciler için ürünün kaynağını, karakteristik özelliklerini ve ürünün söz konusu karakteristik özellikleri ile coğrafi alan arasındaki bağlantıyı gösteren ve garanti eden kalite işaretidir. Coğrafi işaret tescili ile kalitesi, gelenekselliği, yöreden elde edilen hammadde ile yerel niteliklere bağlı olarak belli bir üne kavuşmuş ürünlerin korunması sağlanır. Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökenin bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş ürünü gösteren işaretir. Coğrafi işaretler, menşe adı ya da mahreç işareti olarak tescil edilir (Şekil 1). Gıda, tarım, maden, el sanatları, sanayi ürünleri coğrafi işaret tesciline konu olabilir (Anonim, 2025b ve Türk Patent ve Marka Kurumu, 2025).

Şekil 2. TPK Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Logosu (Anonim, 2025b)

Menşe adı: Bir ürünün, tüm veya esas nitelikleri belirli bir coğrafi alana ait doğal ve beşerî unsurlardan kaynaklanıyorsa bu durumdaki coğrafi işaret-

lere “menşe adı” denir. Ürünün üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinin tümünün belirlenen coğrafi alanın sınırları içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu çerçevede menşe adı olarak tescil edilen coğrafi işaretlerin kaynaklandıkları yöre ile bağları çok kuvvetlidir.

Mahreç işareti: Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla belirli bir coğrafi alan ile özdeşleşmiş olan; üretim, işleme ya da diğer işlemlerinden en az birinin belirlenmiş coğrafi alan içinde gerçekleşmesi gereken ürünlerin konu olduğu coğrafi işaretlere “mahreç işareti” denir. Hammaddesi veya üretim, işleme aşamalarından bir tanesi yörede gerçekleşen bir ürün mahreç işareti olarak tescillendiğinde diğer üretim ve işleme aşamaları kaynaklandığı yöre dışında da gerçekleştirilebilir.

Geleneksel Ürün Adı: Menşe adı veya mahreç işareti kapsamına girmeyen ilgili piyasada bir ürünü tarif etmek için geleneksel olarak en az otuz yıl süreyle kullanıldığı kanıtlanan adlar, aşağıdaki şartlardan en az birini sağlaması hâlinde geleneksel ürün adı olarak tanımlanır:

a) Geleneksel üretim veya işleme yöntemi yahut geleneksel bileşimden kaynaklanması.

b) Geleneksel hammadde veya malzemeden üretilmiş olması (Anonim, 2025b).

2. TOKAT COĞRAFİ İŞARET TESCİLLİ GELENEKSEL ÜRÜNLER

Tokat'ta 2006 yılında Zile Pekmezi ile başlayan coğrafi işaretleme sürecinin 2009 yılında başarıyla sonuçlanması ve ürünün tescillenmesi, diğer ürünlerin de bu sürece dahil olmasının önünü açmıştır. 2025 yılı itibarıyla Tokat' a ait 23 geleneksel ürün Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından Coğrafi işaret ile tescillenmiştir (Çizelge 1).

Çizelge 1: Tokat'ın Coğrafi İşaret Tescilli Geleneksel Ürünleri (Anonim, 2025c)

Sıra No	Ürün Adı	Dosya No	Başvuru Tarihi	Tescil Tarihi	Tescil No	İlçe
1	Zile Pekmezi	C2006/029	20.10.2006	17.11.2009	118	Zile
2	Niksar Cevizi	C2011/033	17.05.2011	17.12.2013	177	Niksar
3	Turhal Yoğurtmacı	C2012/117	31.07.2012	28.01.2014	181	Turhal
4	Tokat Kebabı	C2013/077	26.08.2013	31.07.2015	188	Tokat Merkez
5	Zile Kömesi	C2014/024	14.03.2014	01.11.2017	224	Zile

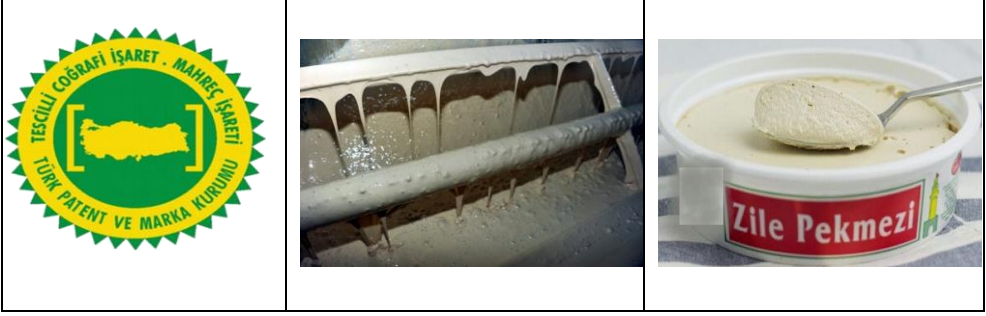
TOKAT COĞRAFI İŞARET TESCİLLİ GELENEKSEL ÜRÜNLERİ

6	Erbaa Narince Bağ Yaprağı	C2016/052	23.06.2016	05.12.2017	258	Erbaa
7	Tokat Narince Salamura Asma Yaprağı	C2017/054	10.07.2017	28.02.2019	420	Tokat Merkez
8	Tokat Yazması	C2017/165	01.11.2017	26.02.2020	484	Tokat Merkez
9	Tokat Bileziği / Tokat Mengil Kolluğu	C2021/000094	03.03.2021	06.08.2021	819	Tokat Merkez
10	Tokat Perpereli Küpesi / Tokat Pırpırlı Küpesi	C2021/000097	03.03.2021	27.08.2021	877	Tokat Merkez
11	Tokat Çöreği	C2021/000211	04.05.2021	17.09.2021	895	Tokat Merkez
12	Tokat Ekmeği	C2021/000212	04.05.2021	17.09.2021	896	Tokat Merkez
13	Tokat Yağlısı	C2021/000213	04.05.2021	17.09.2021	897	Tokat Merkez
14	Tokat Honçası	C2021/000096	03.03.2021	26.10.2021	931	Tokat Merkez
15	Tokat Bez Sucuk	C2018/142	27.06.2018	03.01.2022	990	Tokat Merkez
16	Zile Bej Mermeri	C2019/172	08.11.2019	26.01.2023	1326	Zile
17	Erbaa Katmeri	C2022/000242	02.08.2022	06.06.2023	1375	Erbaa
18	Reşadiye Hamam Kesesi	C2022/000037	02.02.2022	21.08.2023	1454	Reşadiye
19	Reşadiye Kırmızı Pezik Turşusu	C2022/000042	03.02.2022	21.08.2023	1455	Reşadiye
20	Tokat Karayaka Kuzu Eti	C2022/000129	18.04.2022	19.02.2024	1542	Tokat Merkez
21	Tokat Üzüm Tarhanası	C2023 / 000109	15.03.2023	09.07.2024	1612	Tokat Merkez
22	Tokat Kızık Kilimi	C2023/000171	14.06.2023	19.12.2024	1673	Tokat Merkez
23	Tokat Aynalı Çarık	C2023/000181	23.06.2023	04.02.2025	1696	Tokat Merkez

2.1. Zile Pekmezi

T. C.
TÜRK PATENT ENSTİTÜSÜ
COĞRAFI İŞARET
TESCİL BELGESİ
Zile Pekmezi

Coğrafi işaretin türü	: Mahreç İşareti
Dosya Numarası	: C2006/029
Başvuru Tarihi	: 20.10.2006
Tescil Numarası	: 118
Tescil Tarihi	: 17.11.2009
Ürün Grubu	: Çikolata, şekerleme ve türevi ürünler
İl	: Tokat
Başvuru Yapan/Tescil Ettiren	Zile Ticaret Borsası

Ürünün Tanımı: Çok eski tarihlerden beri gerek coğrafi, ekolojik ve gerekse geleneksel özellikler sebebiyle meşhur pekmez, katı pekmez, beyaz pekmez gibi tanımlarla anılan önceleri primitif (ev usulü) üretilen ve tatlı üzüm pekmezinden elde edilen zile pekmezi; günümüz şartlarında modern koşullarda üretilerek ticari hayatta yerini almıştır. Pekmez; üzüm, dut, şeker pancarı, elma, erik, karpuz gibi şeker oranı yüksek birçok meyveden elde edilebilmektedir. Zile pekmezi ise, taze üzümünden elde edilen şıranın, kalsiyum karbonat veya sodyum karbonat ile asitliği azaltılarak, tanen - jelatin ve uygun enzimler ile durultulduktan sonra tekniğine uygun olarak vakum altında veya açıkta koyulaştırılması ile elde edilen, yumurta akı ile ağartılan isteğe göre çöğen, bal ve/veya bal peteği, süt, süt tozu ve/veya yoğurt, gibi maddelerinde ilavesi ile karıştırılarak elde edilen koyu kıvamlı ve ağartılmış yani beyaz renge

yakın olan ve bu özellikleri ile diğer yörelerdeki pekmezlerden farklı olan bir pekmez çeşididir.

Üretim Metodu: Zile pekmezi geleneksel ve modern yöntemlerle üretilmektedir. Günümüz şartlarında geleneksel yöntemle üretim yerini modern yöntemle üretime bırakmıştır. Modern Yöntemle Üretim Usulünde; üretilecek pekmezin kalitesi açısından, pekmeze işlenecek üzümlerin sağlam ve olgun taneli olması ve çürük tane içermemesi gerekmektedir. Bunun için üzümler iyi bir şekilde ayıklanmalıdır.

Öncelikle üzümler yıkanarak temizlenirler. Böylece Üzerlerindeki toz, toprak ve sap parçacıkları ile tarımsal ilaç kalıntıları uzaklaştırılmış olur Temizlenen üzümler, sap ayırma makinesinden geçirilerek saplarından ayrılır veya aynı zamanda tanelenir. Tanelenen üzümler, üzüm ezme değirmeninden geçirilerek ezilirler ve parçalanırlar.

Parçalanmış üzüm yani mayşe preslenerek sıra elde edilir. Eğer imkân varsa preslemeden önce ön sıra alma makineleri veya kaplarında ön sıra alma işlemi uygulanır. Böylece üzümler, preslenmeye hazır hale gelirler. Şıranın elde edilmesi için üzümler presten geçirilirler. Presleme sonucu elde edilen şıraya renk kararmalarını önlemek amacıyla 50 ppm düzeyinde Kü-kürt dioksit (SO₂) ilave edilebilir. Presleme sonucu elde edilen sıra bulanık ve asit karakterlidir. Bulanıklığın derecesi ve niteliği üzümün çeşidine, taze veya bekletilmiş oluşuna göre değişmektedir. Üzüm sırası kaba maddelerinden ayırmak amacıyla separatörden geçirilir. Separasyon işleminden sonra şıraya asitliğini gidermek amacıyla pekmez toprağı ilave edilir. Bu amaç için teknik CaCO₃' da kullanılabilir. Pekmez toprağı gereken miktardan az katıldığında asitlik istenen oranda giderilmediğinden istenilen standartta tatlı pekmez elde edilememekte ve pekmezin tadı ekşi olmaktadır. Buna karşılık, fazla asit giderici kullanıldığında ise pekmezin rengi istenmeyen tonda koyulaşarak, tad ve koku bozulmaktadır

Toprağın şıraya etkisini kolay ve çabuk sağlamak, mayaların faaliyeti önlemek ve durultmayı hızlandırmak için üzüm sırası 70 °C'ye kadar ısıtılır. Daha sonra sıra soğutulur ve dinlenmeye bırakılır. 5-6 saat sonra tortu durultma tankının dibine çöker. Bu bekleme sonunda berrak kısım tortudan ayrılır.

Elde edilen sıra, büyük bir çoğunluğunu tartarik asidin oluşturduğu ve şırada pH derecesinin 3-4 arasında olmasına yol açan serbest asitlik yanında, şıranın bulanık bir görünüşte olmasına neden olan çeşitli bulanıklık maddelerini de içerir. Bu nedenle pekmezin aranan tatlılık derecesinde üretilebilmesi

için pH derecesi 6-6.5 olacak şekilde, şıranın serbest asitliğinin nötralize edilmesi gerekir. Bu arada yine elde edilecek pekmezin berrak bir görünümde olmasının sağlanması şıranın içerdiği çeşitli bulanıklık maddelerinin ortamdaki uzaklaştırılması ile mümkündür. Bu işlemleri gerçekleştirmek için uygun olan uygulamada pekmez toprağı olarak adlandırılan ve kalsiyum karbonat içeriğı yüksek (%80'in üzerinde) toprak kullanılarak yapılmaktadır. Bu işlem toprağın şıra içine katılıp 5-10 dakika kadar ısıtılarak toprağın içerdiği CaCO_3 ile ortamdaki serbest asitliği nötralize edilmesi ile gerçekleşir. Böylece ortamda bulanıklığa neden olan kolloid maddelerin azalması ve bir yandan da ortamın pH derecesinin değışmesi nedeniyle askıda kalmalarını sağlayan izoelektrik noktasının yitirilmesi, diğere yandan da ortamdaki Ca iyonlarının kalsiyum tartarat halinde çökmesi sonucunda şıradaki tortu kolaylıkla ayrılabilir.

Pekmez toprağı aynı zamanda durultmanın sağlanmasında da etkili olmaktadır. Kullanılacak toprak miktarı içermiş olduğı CaCO_3 miktarına göre değışebilmektedir. Bu amaçla teorik olarak 100 kg taze üzüm şırasına 0.1-1.0 kg arası toprak veya 100 litre şıranın asitliğini %0.1 düzeyinde azaltmak için 66g teknik kalsiyum karbonat (CaCO_3) ilave edilmelidir.

Ön ısıtma sonrasında şıra dinlenmeye bırakılır ve 5-6 saat sonra tortunun kabın dibine çöktüğü görülür. Uygulamada genellikle bir gece beklenerek işlem gerçekleştirilmektedir. Bu bekleme süresi sonunda berrak kısım tortudan ayrılır ve berrak şıra elde edilir.

Vakum altında pişirme işlemi 67-70 °C'de ve hatta bu sıcaklığında altında kaynatma şeklinde gerçekleşebilmektedir. Bu pekmezlerde yanma daha az olduğundan karamelizasyon da daha düşük düzeyde olmakta veya tamamen ortadan kalkmaktadır. Böylece pekmezin içermiş olduğı şekerlerde yanma ve bozulma olmadığından dolayı bu pekmezler sağlık açısından çok daha faydalıdır. Vakumda konsantrasyon işlemiyle uygun renk, tat ve kokuda, karamelize olmamış pekmez üretilebilmektedir.

Elde edilen pekmez bekletilmeksizin derhal kaynatma kazanlarından soğutma kaplarına alınır. Pekmezde koyulaştırma derecesi gerek şekerlenmesi, gerekse mikrobiyal bozulmalar yönünden çok önemlidir. İyi bir pekmezde kuru madde oranı %68-80 arasında olmalıdır.

Ancak Zile pekmezi üretimi için tatlı pekmezin kuru maddesinin %70'in biraz üzerinde yaklaşık %80-85 civarında olması tercih edilir.

Ağartma ve katılaştırması işlemi Zile Pekmez'ini diğere pekmezlerden ayıran en önemli işleme özelliklerinden birisidir. Pekmezlerin katılaştırması klasik yöntemlere göre pekmeze maya diye adlandırılan eski katı Pekmez'inin ilavesi ve

ağartılması için ise yumurta akı katılarak çarpma ve çırpma gibi fiziksel işlemler ile yapılarak gerçekleştirilmektedir.

Katı pekmez eldesi amacıyla bir önceki yılın pekmezi sıvı pekmeze eklenir. Ayrıca 50 kg pekmez için 40 yumurta akı alınır ve yüksek devirli mikserle karıştırılır, köpürtülür ve pekmezin içine ilave edilir. Yumurta akı pekmeze eklendikten sonra ağartma amacıyla pekmez belirli bir hızda 15-20 dakika süreyle karıştırılır. Yumurta akının köpürmesi ile pekmez içine hava verilmiş olmakta ve renk ağarmaktadır. Ağartma amacı ile süt, yoğurt, pudra şekeri ve çöven suyu da kullanılabilir. Ağartma işleminden sonra elde edilen zile pekmezi depolanır. Plastik, cam ve/veya ahşap kutulara dolumu yapılan Zile pekmezinin bilinen klasik yapısı pekmezin en az iki gün soğukta depolanmasından sonra oluşur.

Elde edilen sıvı pekmez katı pekmeze işlenecekse, ulaşılmak istenen katı yapı ve çarpma suretiyle emdirilen havanın içinde kalabilmesi için, katılaştırılması (mayalanması) gerekir. Katılaştırma işlemi için genellikle eski katı pekmez, nişasta ve petekli bal gibi maddelerin karışımından oluşan bu mayalayıcı özelliğe sahip maddeler, aslında çarpma suretiyle pekmeze emdirilen havanın içinde sürekli kalmasını ve pekmezdeki şekerlerin küçük zerreler halinde kristalleşerek katı yapı kazanmasını sağlayan stabilizatör maddelerdir.

Zile pekmezi üretiminde öncelikle modem ve geleneksel yöntemle tatlı sıvı pekmez elde edilir. Jelleştirme ve ağartma için geleneksel yöntemde olduğu gibi %3-4 civarında yumurta akı ile "maya" olarak isimlendirilen %2-3 eski pekmez kullanılmaktadır. Buna ek olarak ağartma işlemi için %5-6 suda çözünür kuru maddeli çöğen suyundan %1.5 oranında kullanılabilir. Ağartıcı maddelerin oranları isteğe bağlı olarak belirlenmekle birlikte yumurta akının %3 oranında kullanılması yeterlidir.

Zeminler su geçirmez, yıkanabilir, dezenfekte edilebilir nitelikte malzeme ile kaplı, tavan yüksekliği üretim şartlarını etkilemeyecek şekilde uygun yükseklikte, duman, koku, buharlaşmaya engel olacak, ısıyı muhafaza edecek, toz ve haşere girişini engelleyecek şekilde havalandırma sistemi olmalıdır.

Ürünün Ayırt Edici Özellikleri: Pekmez üretimi Ülkemizin bağ alanı olan hemen her yerinde yapılırsa da, kaliteli üretimin gerçekleştirildiği başlıca yöreler olarak; Tokat (Zile), Kırşehir, Kastamonu, Eskişehir, Balıkesir, Kayseri, Gaziantep ve Hatay yöreleri sayılabilir. Buralarda yapılan pekmezler renk, tad, koku, katılık, kıvam ve dayanıklılık yönünden, diğer yörelerde yapılanlara kıyasla daha üstündür.

Katı pekmez üretiminde, katılaştırmak ve içine hava emdirerek rengini açmada uygulanan çarpma ya da dövme işlemleri de, özellikle şekil ve süre yönünden, yöreler arasında farklılık göstermektedir. Bununla birlikte ülkenin her neresinde katı pekmez üretiliyorsa bu bölgelerin tümünde sıvı pekmezlerin pişirme işlemi tamamlandıktan sonra bölgeye özgü bir şekilde pekmez çarpılarak ya da dövülerek ağartılmakta ve katılaştırılmaktadır.

Eğer bu kıvam daha düşük olursa, mikroorganizmaların zaman içinde çoğalıp çalışabilecekleri bir ortam oluşur. Katı pekmezler bir kaptan diğerine ancak bir kaşık, hatta bıçakla alınabilecek özelliktedir. Ayrıca katı pekmezlerin renkleri beyazdan açık kahveye kadar değişmektedir. Katı pekmez yapımı çok dikkat isteyen ve gerçekten hüner gerektiren bir iştir. Ülkemizde katı pekmez yapma yöntemleri bölgelere göre farklılık gösterir. Ancak burada yapım yöntemi bakımından diğerlerinden farklı ve büyük ekonomik değere sahip olan Zile pekmezidir. Ağartma ve katılaştırması işlemi Zile Pekmez'ini diğer pekmezlerden ayıran en önemli geleneksel işleme özelliklerinden birisidir. Pekmezlerin katılaştırması klasik yöntemle göre pekmeze maya diye adlandırılan eski katı Pekmez'inin ilavesi ve ağartılması için ise yumurta akı katılarak çarpma ve çırpma gibi fiziksel işlemler ile yapılarak gerçekleştirilmektedir.

Ürünün Menşei Ad (veya Mahreç İşaret) olmasına İlişkin Bilgi ve Belgeler: Ülkemizin coğrafik ve ekolojik bakımdan bağlılığa çok elverişli olması nedeni ile Anadolu tarih boyunca bağları ve üzüm çeşitleri ile şöhret bulmuştur. Zile 4000 yıllık tarihi ile Anadolu'nun en eski ilçelerinden biridir. Anadolu insanının bağlılığa verdiği önem ve gösterdiği özenden dolayı Zileliler de yetişen üzümlerini pekmez yapımında kullanmışlardır. Üzüm pekmezi hemen hemen yurdumuzun her yerinde üretilmekle birlikte kırsal bölgelerde daha yaygın olup çok eski bir geçmişe sahiptir. 1890 tarihli Osmanlı yıllığında Zile Pekmezinden" Gayet nefis ve meşhurdur" diye söz edilmektedir.

Coğrafi yapı sebebiyle yetişen üzümlerin tat bakımından diğer yörelerin meyvelerinden daha lezzetli olması ve uzun yıllardan beri sadece bu yöreye münhasır bir usulle yapılması gibi sebeplerle yöre adı ile özdeşleşmiş bir yiyecek olarak Zile' ye mal olmuştur.

Denetleme: Zile pekmezinin bahsedilen teknik özelliklere göre yapılıp yapılmadığının denetimi mevcut kanun ve yönetmeliklere göre Zile Ticaret Borsası koordinatörlüğünde; Zile Ticaret Borsasından en az 3 kişi, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Tokat İl Müdürlüğünden (gıda veya ziraat mühendisi)

en az 1 kişi, Zile Belediyesinden en az 1 kişinin katılımıyla oluşturulacak bir komisyon tarafından yapılacaktır.

Komisyon; denetimin gerçekleştirilmesi noktasında konusunda uzman tam donanımlı kişilere yetki verme, alma, denetim raporlarını inceleme, firma başvuruları hakkında nihai kararları verme, idari kararları alma, işleyiş için gerekli önlemleri alma, hakların korunması bakımından yasal ve/veya hukuki süreçleri başlatma, takip etme, tanıtım ve reklam çalışmaları konularında tam yetkili olarak faaliyet gösterecektir.

Yılda en az bir kere olmak kaydıyla ve kendi belirleyeceği sıklıkla toplanacaktır. Ayrıca komisyon İhtiyaç olması halinde, şikâyet veya şüphe üzerine belirlenen periyotlara bağlı kalmaksızın her zaman toplanarak "ZİLE PEKMEZİ" üreticilerini kendi belirleyeceği kişilerce denetleme yetkisine sahip olacaktır. Kurumlardan tahsis edilen komisyon üyelerinin denetim amacıyla gerçekleştirdiği harcamalar, mesai ücretleri ve diğer masraflar denetlenen firmalarca karşılanacaktır.

Kullanım Biçimi: Bahsedilen teknik özellikleri gerçekleştirdiğini ispat eden üreticiler, Zile Ticaret Borsasından veya onun yetkili Kıldığı birimden "ZİLE PEKMEZİ" yazan etiketleri alarak ürünlerinin üzerinde kullanabileceklerdir. Etiketlin kullanımı ve basımı yetkisi Zile Ticaret Borsasına aittir. "Zile Pekmezi" ibaresinin coğrafi işaret olarak etiketleme dışında başka bir yolla kullanılması mümkün olmadığı gibi Zile Ticaret Borsası veya onun yetkili kıldığı bir makam dışındaki bir yerden de bu etiketleri temin etmek mümkün olmayacaktır. Zile pekmezi üreticileri "ZİLE PEKMEZİ" ibaresini; kendi adlarına Türk Patent Enstitüsü'nden tescil ettirdikleri markaları ile birlikte kullanacaklardır.

2.2. Turhal Yoğurtmacı

Tescil No	: 181
Koruma Tarihi	: 31.07.2012
Başvuru No	: C2012/117
Başvuru Sahibi	: Turhal Ticaret ve Sanayi Odası

Başvuru Sahibinin Adresi	: Yavuz Selim Mh. Tanrıverdi Sk. No:16/1 Turhal TOKAT
Coğrafi İşaretin Adı	: Turhal Yoğurtmacı
Ürünün Adı	: Yoğurtmaç
Coğrafi İşaretin Türü	: Mahreç İşareti
Coğrafi Sınırı	: Türkiye
Coğrafi İşaretin Kaynaklandığı Alan	: Turhal
Kullanım Biçimi	: Markalama
Diğer bilgiler ektedir.	

Teknik özellikleri ve denetim biçimi ekte verilen coğrafi işaret; 26.05.2013 tarih ve 28658 sayılı Resmî Gazetede ilan edilmiştir. 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararname'nin 12 nci maddesi gereğince 31.07.2012 tarihinden geçerli olmak üzere tescil edilmiştir.

Ürünün Tanımı ve Ayırt Edici Özellikleri:

Turhal yöresinde yapılan “Yoğurtmaç”, adını yoğurma ve katlama kelimesinden almaktadır. Turhal ve çevresinde ticari bir ürün haline gelmeden önce bayramlarda ve özel günlerde misafirlere ikram etmek için yapılan yoğurtmaç; hamur ve iç malzemenin kendine has üretim yöntemine göre bir araya getirilip şekillendirilmesi ve taş tabanlı fırınlarda pişirilmesiyle elde edilen yöreye özgü bir ürün olup; haşhaşlı, cevizli veya sade olarak üretilmektedir.

Yoğurtmaç'ı Turhal yöresine özgü yapan üretim metodu ve üretime katılan hammaddelerin özellikleri olup ayırt edici özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1) Yoğurtmaç hamuru açıldıktan sonra iç malzemenin sürülmesi ve hamurun katlanması, tekrar iç malzemenin sürülmesi ve katlanması işleminin 10-12 defa tekrar edilmesi işlemi ve bu esnada sürülen iç malzemenin hamur yüzeyinin yarısına eşit dağılım gösterecek şekilde uygulanması,

2) Yoğurtmaç hamurunun hazırlanmasında Tip 650 ve Tip 550 un kullanılması,

3) Bu iki unun belli oranlarda paçal edilmesiyle hamurun yoğrulması,

4) Yoğurtmaç çeşidine göre iç malzeme hazırlanmasında kullanılan cevizin “Niksar Cevizi” olması ve ceviz içinin mercimek tanesi büyüklüğünde öğütülmüş olması,

5) Yoğurtmaç'ta çeşidine göre kullanılan iç malzemelerin (ceviz, haşhaş, tereyağ veya bitkisel katı yağ) hazırlanması ve formülasyonunun (Çizelge 1 ve Çizelge 2) ürüne özgü olması,

6) Yoğurtmaç hamurunun pişirilmesinde kullanılan fırınların taş tabanlı olması ve fırının ısıtılmasında meşe, pelit gibi alevi bol olan yakacakların kullanılması ve bu yakacakların ateşinden çıkan tütsü ve reçineli bileşiklerin ürün lezzetine katkıda bulunması,

Üretim Metodu:

Bu aşamada hamuru oluşturmak üzere çeşitli ingredientlerin üniform bir şekilde karıştırılması ve optimum derecede bir hamur elde etmek üzere yoğurulmasıdır. Yoğurtmaç yapımında yoğurma işlemi; hamur bileşimine giren maddelerin homojen bir karışım oluşturmak üzere dağılmasını sağlamak ve hamura istenen elastik ve viskoz özellikleri vermek amacıyla yapılır. Yoğurma işlemi karıştırma, toparlanma, gelişme ve olgunlaşma aşamalarından ibarettir. Yoğurma işlemi sonucunda Yoğurtmaç hamurunun parlak görünüşlü, yumuşak, pürüzsüz, kaygan, yapışkan olmayan, elastik özellikte olması istenir. Hamurun doğru olarak yoğurulması; yoğurmadan sonraki hamurun işlenmesi sırasındaki durumu ve özellikleri son ürünün kalitesi açısından oldukça önemlidir. Yoğurtmaç üretiminde hammadde olarak un, su, tuz, maya, ceviz, haşhaş, tereyağı veya bitkisel katı yağ, yumurta sarısı ve susam kullanılmaktadır (Çizelge 2 ve 3).

Çizelge 2: Hamur hazırlanmasında kullanılan hammaddeler ve miktarları

Hammadde	Miktar
Un	50 kg
Su	30 L
Tuz	700g
Maya	500g

Çizelge 3. İç malzeme hazırlanmasında kullanılan hammaddeler ve miktarları

Hammadde	Miktar
Ceviz içi	14 kg
Haşhaş	14 kg
Tereyağı/Bitkisel Katı Yağ	14 kg

Yoğurtmaç hamuru hazırlanmasında yarı-sert özelliğe sahip İveyik buğdayı ile kuvvetli bir öze sahip Rus Buğdayı çeşitlerinden elde edilen Tip 550 ve Tip 650 unları 1:1 oranında paçal edilerek kullanılmaktadır. Hamur yapımında 50 kg un, 30 L su, 700 g yemeklik özellikteki tuz ve ayrı bir kaptaki 2L su ile çözüldürülmüş ve hamur fermantasyonunu başlatmak için yeterli sayıya ulaştırılmış 500g maya katılarak yoğurma işlemi yapılır (Şekil 1). Yoğurma işleminde istenilen özellikte hamur elde edebilmek için yoğurma sıcaklığı $\sim 20^{\circ}\text{C}$ ve yoğurma süresi $\sim 30-35$ dak. olmalıdır. Elde edilen hamur daha sonra oda sıcaklığında 15 dak. kitle fermantasyonuna bırakılır. Dinlendirilmiş kitle halindeki hamurdan 320-350 g olacak şekilde kesilerek gramaj ayarlanır. 50 kg un kullanılarak hazırlanan hamurdan yaklaşık 280 adet Yoğurtmaç üretilebilmektedir. Elle yuvarlanan hamurlar ($\varnothing 10-12\text{cm}$) 15 dak. dinlendirilir. 15 dak.'lık ara fermantasyondan sonra hamurlar elle 1.5-2 cm kalınlığında, 30 cm uzunluğunda, elips şeklinde açılır. Açılan hamurun yarısına, hazırlanması aşağıda anlatılan ceviz-yağ veya haşhaş-yağ karışımından oluşan iç malzemesi sürülür ve hamur ikiye katlanır. Yeni yüzeyin yarısında tekrar iç malzeme sürülür ve katlanır, bu işleme en az 10 kat olacak şekilde devam edilir ve hamurun tekrar yuvarlak şekil alması sağlanır. 30 dak. dinlendirilen hamur sonra elle 20 cm çapında açılır. Üzerini kaplayacak şekilde yumurta sarısı sürülür ve susam serpilir. Üzeri bıçakla baklava deseninde çizilen pişirmeye hazır Yoğurtmaç hamuru $220-230^{\circ}\text{C}$ 'deki taş fırına verilerek 15-20 dak. süresince pişirilir. Fırında meşe ve pelit odunu kullanılır, taban ateş tuğlasıdır. Fırından çıkarılan yoğurtmaçlar üst üste gelmeyecek şekilde 15-20 dak. dinlendirildikten sonra satışa sunulur. Yoğurtmaç, içinde ceviz veya haşhaş kullanılarak üretildiği gibi sadece yağ kullanılarak sade yoğurtmaç tipinde de üretim yapılabilir.

Yoğurtmaç İç Malzemesinin Hazırlanması

Yoğurtmaç üretiminde önemli aşamalardan bir tanesi de iç malzemesinin hazırlanmasıdır. Çünkü yoğurtmaç çeşidine göre kullanılan iç malzemelerin (ceviz, haşhaş, tereyağ/bitkisel katı yağ) hazırlanması ve formülasyonu ürüne özgü olup ürünün önemli ayırt edici özelliklerinden bir tanesidir. İç hazırlamada kullanılan ceviz çeşidi yöreye özgü beyaz renkli içe sahip ve yüksek fosfor içerikli Niksar Cevizi olup, mercimek büyüklüğünde öğütülmek suretiyle kullanılmaktadır. Haşhaşlı Yoğurtmaç yapımında yetiştirilen siyah renkli haşhaşlar öğütülerek iç malzemeye katılmaktadır. İç malzemenin hazırlanmasında 14 kg yağ (tereyağ veya bitkisel kaynaklı katı yağ) ve Yoğurtmaç tipine göre 14 kg

öğütülmüş ceviz içi veya haşhaş karıştırılır ve birbiri içerisinde homojen şekilde dağılması sağlanır.

Şekil 3. Turhal yoğurtmacı üretim akış şeması

Kullanım Biçimi:

Tokat ili Turhal ilçesine has bir gıda maddesi olan Yoğurtmacı, markalama işleminin yanı sıra ambalajlanması durumunda ve servisi esnasında arka planda siyah zemin rengi üzerinde sarı renkte Turhal Yoğurtmacı ifadesinin tüm zemini kapladığı 7x7 ebatlarında Turhal Yoğurtmacı logosu bulunacaktır. Bunun yanı sıra ürün ambalajında firma adı, üretim yeri ve ürün ile ilgili asgari bilgilerin yanı sıra kullanılan bileşenler ile ilgili bilgilerin yer alması gerekmektedir.

Denetleme:

Turhal Yoğurtmacının üretimi ve pazarlama aşamasındaki denetimler, Turhal Ticaret ve Sanayi Odası koordinatörlüğünde, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, Turhal Belediyesi katılımıyla oluşturulacak bir komisyon tarafından yapılacaktır. Komisyon kendi be-

lirleyeceği sıklıkla toplanacaktır. Ürün ile ilgili denetimler şikâyet ve şüphe üzerine her zaman yapılabilir. Denetleme işlemi üretim yönteminde belirtilen hususlar dikkate alınarak uygulanacaktır.

2.3. Tokat Kebabı

Tescil No	: 188
Koruma Tarihi	: 26.08.2013
Başvuru No	: C2013/077
Başvuru Sahibi	: Tokat Ticaret ve Sanayi Odası
Başvuru Sahibinin Adresi	: G.O.P. Bulvarı No:4/2 Merkez TOKAT
Coğrafi İşaretin Adı	: Tokat Kebabı
Ürünün Adı	: Kebap
Coğrafi İşaretin Türü	: Mahreç İşareti
Coğrafi Sınırı	: Türkiye
Coğrafi İşaretin Kaynaklandığı Alan	: Tokat
Kullanım Biçimi	: Markalama
Diğer bilgiler	ektedir.

Teknik özellikleri ve denetim biçimi ekte verilen coğrafi işaret; 02.10.2014 tarih ve 29137 sayılı Resmî Gazetede ilan edilmiştir. 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararname'nin 12'nci maddesi gereğince 26.08.2013 tarihinden geçerli olmak üzere tescil edilmiştir.

Ürünün Tanımı ve Ayırt Edici Özellikleri:

Tokat yöresinde yapılan "Tokat Kebabı", adını yıllardır Tokat ilinde kendine has üretim yöntemiyle yapılmasından dolayı almaktadır. Tokat ve çevresinde ticari bir ürün haline gelmeden önce bağ evlerinde özel günlerde yapılan Tokat Kebabı, malzemelerini oluşturan gıda ürünlerinin kendine has üretim

yöntemine göre bir araya getirilip, şekillendirilmesi ve kendine özgü Tokat kebabı ocağında pişirilmesiyle elde edilen kebab olarak tanımlanabilir.

Tokat kebabını Tokat'a özgü yapan üretim metodu ve üretime katılan gıda maddelerinin özellikleri olup, kebab bileşimine giren gıda maddelerinin ve son ürünün ayırt edici özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

1. Tokat kebabında kullanılan etin ve kuyruk yağının doğal ortamda veya yaylalarda yetiştirilen Karayaka koyunlarının 6-9 aylık erkek kuzularından elde ediliyor olması,

2. Tokat kebabında kullanılan sebzelerden biberin Tokat biberi olması,

3. Tokat Kebabının kendine has pişirme tekniği ile diğer kebaplardan ayrılması,

4. Tokat Kebabının kendine has kebab ocağında pişirilmesi

5. Tokat Kebabının sunumunun (servisinin) kendine özgü olması,

Üretim Metodu:

A. Tokat Kebabında Kullanılan Malzemeler ve Özellikleri

Tokat Kebabında kullanılan malzemeler aşağıdaki gibi sıralanabilir;

1. Et

Tokat kebabında kullanılan etin doğal ortamda veya yaylalarda yetiştirilen Karayaka koyunlarının 6-9 aylık erkek kuzularından elde edilmesi oldukça önemlidir. Karayaka ırkı Karadeniz sahil şeridinde ve Tokat ili çevresinde yetiştirilen ince kuyruklu, kaba ve karışık yapağılı, süt ve döl verimi düşük yerli bir koyun ırkıdır. Yağsız, ince-uzun kuyruklu koyun ırklarından olan Karayakaların vücutları beyaz olup baş, kulak ve bacaklarda siyah lekeler vardır. Bu ırk, öncelikle et daha sonra süt ve yapağısı için yetiştirilir. Karayaka Kebab yapımında kuzunun özellikle arka but kısımlarının ve kaburgalarının kullanılması etin daha yumuşak olması açısından tercih edilir.

2. Kuyruk Yağı

Tokat kebabında koyun veya kuzuların kuyruklarından elde edilen kuyruk yağları kullanılmalıdır.

3. Domates

Tarla domatesi, sırık domatese kıyasla daha fazla kuru madde içermesi, yeşil omuz problemi olmaması ve daha aromatik olmasından dolayı tercih edilmelidir.

4. Biber

Tokat Biberi kebab bileşimine giren, kendine has özellikler taşıyan, oldukça önemli gıda maddelerinden bir tanesidir. Tokat biberi 50-70 yıldır Tokat

ilinde geniş ölçekte yetiştirilmekte, yörede ve çevre illerde özellikle yaz mevsiminde oldukça fazla tüketilmektedir. Tokat biberini ince meyve etine ve kendine özgü aromaya sahip olmasından dolayı diğer biberlerden oldukça farklıdır. Tokat biberinin meyveleri orta uzunlukta, 3 veya 4 loplu olup meyvenin uç kısmı meyve sapı kısmına göre daha dardır.

5. Patlıcan

Tokat Kebabı yapımında kullanılacak patlıcan 7-8 cm çapında ve 20-25 cm uzunluğunda çekirdeksiz ve acılaşmamış (çekirdeksiz bulunamazsa çekirdek büyüklüğü küçük ve çekirdek sayısı az olanlar tercih edilmeli) olmalıdır. Ayrıca meyve eti sertleşmemiş patlıcanlar tercih edilmelidir.

6. Sarımsak

İri taneli sarımsaklar tercih edilmelidir.

7. Patates

Kebap yapımında nişasta miktarı az, proteince zengin sarı-krem et rengine sahip patatesler kullanılmalıdır.

8. İnce Pide

Kebap servisi sırasında kullanılacak ince pide çabuk bayatlamamalı, iyi pişmiş ve büyük boyutlu (~20x50cm) olmalıdır.

B. Tokat Kebabı Ocağının Özellikleri

Tokat Kebabı ocağı 6 kısımdan oluşmaktadır (Resim1).

1. Ateşlik

2. Baca

3. Şiş asma metal mili (Bel Demiri)

4. Tava

5. Yağdanlık

6. Kebap çıkarma şişi

Tokat Kebabı ocağının içi yani ateşlik kısmı ateş tuğlası kullanılarak yapılmaktadır. Ateş tuğlası, sıcaklığın artmasıyla birlikte kızarmasından ve sıcaklığı muhafaza etmesi gibi özelliklerinden dolayı tercih edilmektedir. Tuğlaların birbirine tutturulmasında kil kullanılır. Kullanılan kil fırın içerisinde oluşan ısının kaybını engelleyici etkide bulunmaktadır.

Resim1. Tokat Kebabı Ocağı

Tokat kebab ocağı bilinen diğer kebapların pişirildiği ocaklardan oldukça farklıdır. Kebab ocağına önden bakıldığında 3 farklı bölümden oluştuğu görülür. Bunlardan ilki tava-yağdanlık bölümü, ikincisi kebab şişlerinin ocağa sürümünün yapıldığı giriş bölümü ve en üstteki üçüncü bölme ise baca kısmıdır. Ocağın içi incelendiğinde ocağın tam merkez orta noktasında, kebab şişlerinin asıldığı, ocak boyunca uzanan yatay bir metal mil vardır. Bu yatay metal milin her iki tarafında yan duvarlara (ateş tuğlası) bitişik halde fırın boyunca uzanan ateşin yakıldığı bölmeler bulunmaktadır. Bu bölümler şiş asma metal milinden daha alt seviyede bulunmaktadır. Ocağın en alt kısmında ise, yine ocak boyunca uzanan ve öne doğru eğimli, dikdörtgen, uzun bir tava vardır. Tavanın ön kısmının hemen altında da şişlerde eriyen et yağı ve kuyruk yağının toplandığı ve tavadan süzülerek aktığı yağdanlık yer almaktadır.

Tokat kebabı asırladır Tokat bağ evlerinde veya eski Tokat evlerinin iş evlerinde sadece bu kebab için tasarlanmış kebab fırınlarında pişirilip tüketilen geleneksel bir üründür. Bağ evlerinde iş evleri içerisinde yer alan kebab ocağı çok eski bilimsel makalelere de konu olmuştur.

C. Üretim Metodu

Tokat kebabının pişirilmesi temel olarak 3 aşamadan oluşmaktadır.

1. Şişe Dizme, 2. Pişirme, 3. Servis

1 kg Tokat kebabında kullanılacak malzemelerin miktarları Çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge 4: Tokat Kebabı hazırlanmasında kullanılan gıda maddeleri ve miktarları (1 kg kebab için)

Gıda Maddesi	Miktar
Et	1 kg
Kuyruk yağı	100-150 g
Patlıcan	2-2,5 kg
Domates	1,5 kg
Biber	0,5 kg
Patates	1 kg
Sarımsak	200-300 g

Şişe Dizme

Şişe dizme işlemi sırasında şişin en üst kısmına ceviz büyüklüğünde kuyruk yağı takılır. Kuyruk yağının altına patates dilimi hemen ardından patlıcan dizilir. Ancak patlıcanın çeşitli ön işlemlerden geçmesi gerekir. Sap kısmı ve uç kısmı ayrılan, ortadan uzunlamasına ikiye dilimlenmiş patlıcanlar 2 veya 3 parçaya bölünür. Patlıcanların iç yüzeyleri öğütülmüş kaya tuzuna bastırılır ve iki yüzeyi birbirine sürülür. Patlıcan dilimi iç yüzeyi yukarı gelecek şekilde şişe 70-80 °'lik açıyla takılır. Patlıcanın altına tekrar patates, patatesin altına et dizilir. Bu işlem 4-5 defa tekrar edilir. Eğer kuzu eti çok yağlı değilse etlerle birlikte küçük kuyruk yağları da takılabilir. Domatesler, biberler ve sarımsaklar ise ayrı ayrı şişlere bütün halinde takılır (Resim 2 a-h).

Resim 2 a-h. Tokat Kebabı malzemelerini şişe dizme işlemi

Piştirme

Tokat kebabının en önemli özelliklerinden bir tanesi hazırlanan şişlerin kebab ocağının ortasında bulunan metal mile dik olarak takılarak ocağın yan kısımlarında yanan ateş ve köz ile pişirilmesidir (Resim 3a ve b). Kebabın pişme süresi yaklaşık 20-25 dakikadır. Kebab şişleri önce kebab ocağının ön tarafında tutulur. Ocağın ön tarafında yanan pelit odunlarının ateşi ile pembeleşmesi istenen kebab bu kısımda yaklaşık 10-12 dakika bekletilir. Arzu edilen pembeleşme sağlandıktan sonra şişler kebab demiri ile ocağın arka köz kısmına sürü-

lür. Kebap ocağının arka bölümünde bulunan köz ile kebabın kızarması sağlanır. Burada da geçen süre yaklaşık 10-12 dakikadır. Kebabın ocaktan çıkarılmasına patateslerin nar gibi kızarmış olmasına bakılarak karar verilir.

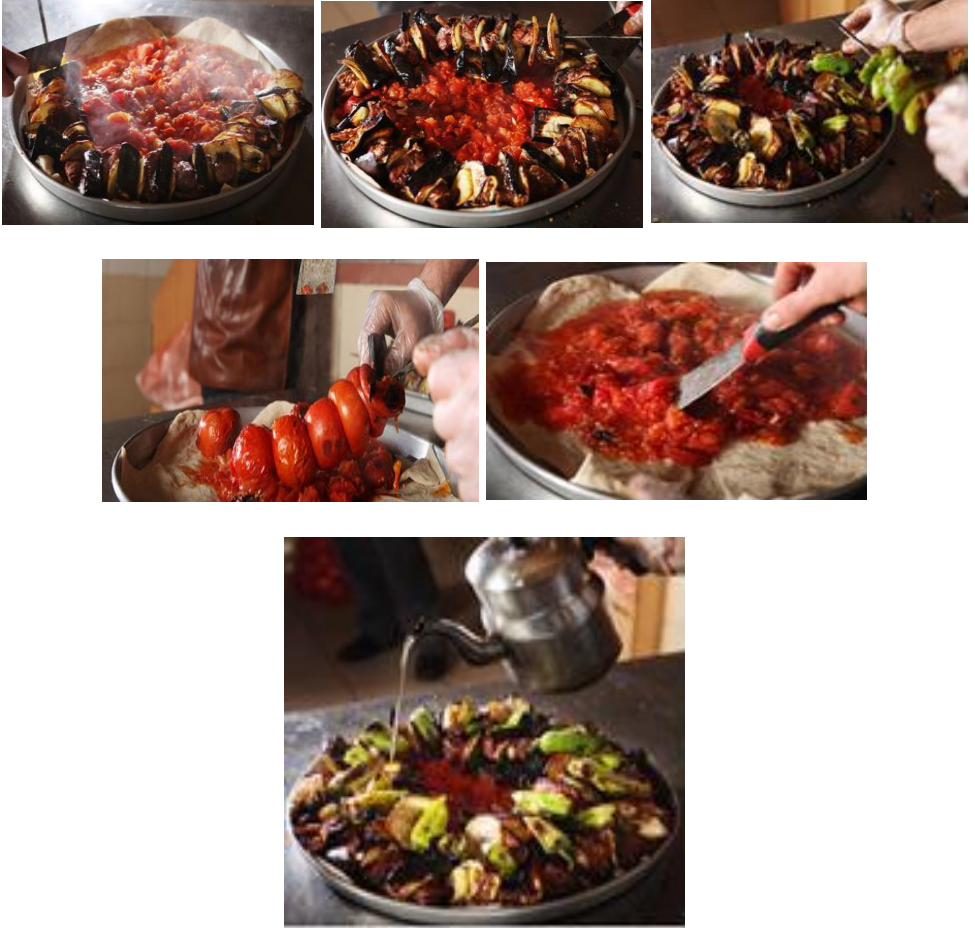

Resim 3 a-b. Tokat kebabının pişirilmesi

Servis

Tokat kebabı genellikle tepsilere çekilir. Eğer tek kişilik kebab yapılmışsa servis tabaklarına da kebab çekilebilir. Çekme kelimesi kebabın şişten çıkarılmasını ifade eder. Servise hazırlanacak kebabın sunum yapılacak tepsinin tabanına 3 adet ince pide serilir. Öncelikle domateslerin dizildiği şiş tepsinin ortasına çekilir. Kabuklarından hızlıca ayrılır ve bıçak yardımıyla kıyılır. Tepsinin ortasına çekilen domateslerin etrafına şişteki kebab yukarıda anlatılan malzeme diziliş sırası (kuyruk yağı-patates- patlıcan-patates-et) bozulmadan çekilir. Bu işlemden sonra biberler aralıklı olarak daha önce tepsiye çekilen kebabın üzerine konulur. Ardından sarımsaklar kişi sayısına göre tepsinin farklı noktalarına bütün halde yerleştirilir. Son olarak, şişlerdeki kuyruk yağlarının erimesiyle ocağın alt yağdanlık kısmında toplanan erimiş kuyruk yağı kebab tepsinin üzerine gezdirilir ve kebabın servisi yapılır (Resim 4 a-g).

Resim 4 a-g. Tokat kebabının servis işlemi

Coğrafi İşaretin Türü Mahreç İşareti ise Üretim Alanında Gerçekleşmesi Zorunlu Bulunan Özellikler

Tokat kebabında kullanılan sebzelerden biberin Tokat biberi olması gereklidir.

Kullanım Biçimi:

Tokat iline has bir kebab çeşidi olan Tokat Kebabı markalama işleminin yanı sıra servisi esnasında bordo zemin üzerine beyaz karakterlerle “TOKAT KEBABI” yazılı Tokat Kebabı logosu ve Tokat kebabının özellikleri yazılı olan servis kâğıdı kullanılmalıdır. Ürünün ambalajlanması durumunda ambalajında Tokat Kebabı logosu, firma adı, üretim yeri ve üretim metodu ile ilgili asgari

bilgilerin yanı sıra kullanılan malzemeler ile ilgili bilgilerin yer alması gerekmektedir.

Denetleme:

Tokat Kebabı pişirilmesi aşaması ve coğrafi işaretlemenin denetimi, Tokat Ticaret ve Sanayi Odası koordinatörlüğünde, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, Tokat Belediyesi katılımıyla oluşturulacak bir komisyon tarafından yapılacaktır. Komisyon kendi belirleyeceği sıklıkla toplanacaktır. Ürün ile ilgili denetimler şikâyet ve şüphe üzerine her zaman yapılabilir. Denetleme işlemi, “Tokat Kebabında Kullanılan Malzemeler ve Özellikleri”, “Üretim Metodu” ve “Coğrafi İşaretin Türü Mahreç İşareti İse Üretim Alanında Gerçekleşmesi Zorunlu Bulunan Özellikler” başlıklarının altında belirtilen hususlar dikkate alınarak uygulanacaktır.

2.4. Tokat Narince Salamura Asma Yaprağı

Tescil No	: 420
Tescil Tarihi	: 28.02.2019
Başvuru No	: C2017/054
Başvuru Tarihi	: 10.07.2017
Coğrafi İşaretin Adı	: Tokat Narince Salamura Asma Yaprağı
Ürün/Ürün Grubu	: Salamura yaprak / İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar
Coğrafi İşaretin Türü	: Menşe adı
Tescil Ettiren	: Tokat Ziraat Odası
Tescil Ettirenin Adresi	: Behzat Bulvarı, Yarahmet Mah. 10. Sokak, No: 4 TOKAT
Coğrafi Sınır	: Tokat Merkez ilçe ve köyleri, Niksar, Turhal, Pazar, Zile ilçe ve köyleri.
Kullanım Biçimi	: Coğrafi işaretin kullanım biçimi “markalama” şeklinde olacaktır.

Tokat iline has bir gıda maddesi olan Tokat Narince Salamura Asma Yaprağı, markalama işleminin yanı sıra ambalajı üzerinde Narince asmasına has yaprağı sembolize eden, hilal içinde konumlandırılmış yeşil-sarı renkli, yaprağının damarları belirgin ve alt kısmında ortalı “TOKAT Narince Salamura Asma Yaprağı” yazan aşağıdaki logolardan biri bulunacaktır. Bunun yanı sıra ürün ambalajında Türk Gıda Kodeksi Etiketleme Yönetmeliğinde öngörülen gıdaların etiketinde bulunması gereken zorunlu bilgilerin yer alması gerekmektedir.

2.5. Tokat Bez Sucuk

Tescil No	990
Tescil Tarihi	: 03.01.2022
Başvuru No	: C2018/142
Başvuru Tarihi	: 27.06.2018
Coğrafi İşaretin Adı	: Tokat Bez Sucuk
Ürün / Ürün Grubu	: Sucuk / İşlenmiş ve işlenmemiş et ürünleri
Coğrafi İşaretin Türü	: Mahreç işareti
Tescil Ettiren	: Tokat Ticaret ve Sanayi Odası
Tescil Ettirenin Adresi	: Gaziosmanpaşa Bulvarı No: 4/2 Merkez TOKAT
Coğrafi Sınırı	: Tokat ili
Kullanım Biçimi	:

Tokat Bez Sucuk ibareli aşağıda verilen logo ve mahreç işareti amblemi, ürünün kendisi veya ambalajı üzerinde yer alır. Ürünün kendisi veya ambalajı üzerinde kullanılmadığında, Tokat Bez Sucuk ibareli logo ve mahreç işareti amblemi, işletmede kolayca görülecek şekilde bulundurulur.

Tokat Bez Sucuk; kıyma makinesinden çekilen etin ve yağın tuz, sarımsak ve baharatlarla karıştırıldıktan sonra bez kılıflara doldurulması, askıya asılarak olgunlaştırılması ve merdanelemeyle yassılaştırılması suretiyle üretilen fermente sucuktur.

KAYNAKÇA

- Anonim. (2025a). *Tokat Siyasi İl Haritası*. <https://www.yesilniksar.com/once-sivasin-sonra-tokatin-ilcesi-oldu-amasya-talip-oldu/> (Erişim tarihi: 18 Haziran 2025)
- Anonim. (2025b). *Sınai Mülkiyet Kanunu (SMK) Madde 34 (Coğrafi İşaret)*. <http://www.sinaimulkiyetkanunu.com/sinai-mulkiyet-kanunu-madde-34-cog-rafi-isaret/> (Erişim tarihi: 18 Haziran 2025)
- Anonim. (2025c). *Türk Patent Kurumu Coğrafi İşaret Portalı*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=60> (Erişim tarihi: 18 Haziran 2025)
- Gürel E., Gürlü, A. Z., Nabalı, B., Ayyıldız, B., 2016. HYPERLINK "https://unis.gop.edu.tr/yayin-detay/2_CJ8qDm_87/cografi-isaretlerin-kirsal-kalkinma-acisindan-degerlendirilmesi-tokat-ili-ornegi" Coğrafi İşaretlerin Kırsal Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi: Tokat İli Örneği, 12. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Türkiye, 25-27 Mayıs 2016.
- Kaya, C., Karataş, H., Cangı, R., Saraçoğlu, O., Geçer, E.N., Yağcı, A., Kaya, A. ve Topcu, N., 2010. 1. Adriyatikten Kafkaslara Geleneksel Gıdalar Sempozyumu", Tekirdağ, 2010.
- Kendir, H. ve Arslan, E., 2020. Gastronomi Turizmi Açısından Yöresel Lezzetlerin Duyusal Değer Boyutunda İncelenmesi Tokat İli Örneği. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Sonbahar Özel Sayı, s.130-138.
- Kılıç, D., Cangı, R. ve Kaya, C., 2007. Tokat'ta üzümün değerlendirilmesi ve üzümde elde edilen ürünler. 5. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 4-7 Eylül, Cilt 2: 345-348, Erzurum,
- Mertol, H., Yaylacı, S., 2021. Coğrafi İşaretli Ürünler ve Gastronomik Lezzetler: Tokat Örneği, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7/1, 2021, 3313-334.
- Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2025). *Tokat Mutfağı*. <https://tokat.ktb.gov.tr/TR-143211/tokat-mutfagi.html> (Erişim tarihi: 18 Haziran 2025)

SANAYİ, TİCARET VE ULAŞIM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TOKAT'IN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK PROFİLİ

Rüştü YAYAR*

Ayşegül KURT**

GİRİŞ

Bir bölgede yaşayan bireylerin yaşam kalitesi; coğrafi yapıdan alınan eğitimin niteliğine, demografik yapıdan sağlık hizmetlerine erişim imkânlarına, ekonomik güçten kültürel düzeye kadar pek çok unsurdan etkilenmektedir. Bu durum, herhangi bir bölgenin, ilin ya da ülkenin gelişmişlik düzeyinin değerlendirilmesinde çok sayıda değişkenin birlikte ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim yalnızca farklı ülkeler arasında değil, aynı ülke içerisindeki iller, hatta ilçeler arasında dahi gelişmişlik düzeylerinde belirgin farklılıklar bulunmakta; bu düzeyler zaman içerisinde değişim gösterebilmektedir. Söz konusu farklılıkların ortaya konulması; vergi politikalarının şekillendirilmesi, teşvik ve yatırımların yönlendirilmesi, planlama süreçlerinin tasarlanması gibi alanlarda kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca mevcut politikaların etkinliğinin ölçülmesi ve özellikle geri kalmış bölgeler için uygun stratejilerin geliştirilmesi, gelişmişliğin sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından önem arz etmektedir.¹

Tokat ili, Türkiye'nin Orta Karadeniz ile İç Anadolu Bölgelerinin kesişim noktasında yer almakta olup Karadeniz Bölgesi'ndeki toplam 17 il arasında yüzölçümü bakımından dördüncü sırada bulunmaktadır. Toplam 9.958 km²'lik yüzölçümüne sahip olan il, genel olarak dağlık bir topoğrafyaya sahiptir ve yükselti 85 metre ile 2.416 metre arasında değişmektedir.²

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0001-6758-4715.

** Arş Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0001-8279-9052.

¹ Aslı Dolu - Ümit Kuvvetli, "Türkiye'de Kentlerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması", *International Journal of Public Finance*, C 8/S. 1, 2023, s. 87.

² Alpaslan Demir-Yasin Dönder, "Tokat Tarihi ve Coğrafyası", Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Tokat, *Kömen Yayınları*, Konya 2024, s. 1-6.

İlin demografik yapısı; nüfus büyüklüğü, yaş dağılımı, göç hareketleri ve nüfus yoğunluğu gibi göstergeler üzerinden değerlendirildiğinde, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Eğitim göstergeleri; okullaşma oranı, üniversite mezunu oranı ve eğitim altyapısının niteliği bakımından ilin gelişim seviyesini yansıtmaktadır. Sağlık alanında ise kişi başına düşen hekim sayısı, hastane yatak kapasitesi ve sağlık hizmetlerine erişim düzeyi, Tokat'ın yaşam kalitesini belirleyen başlıca unsurlar arasında yer almaktadır.

Bu çalışma, Tokat ilinin demografik, ekonomik, eğitim ve sağlık göstergelerini bütüncül bir çerçevede inceleyerek, ilin geçmişten günümüze gelişmişlik düzeyini ortaya koymayı ve mevcut durumunu Türkiye ortalaması ile karşılaştırmalı olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

1. DEMOGRAFİK GÖSTERGELER

Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nin iç kesimlerinde yer alan Tokat ilinin, 2024 yılı verilerine göre toplam nüfusu 612.674 olarak kaydedilmiştir. Bu nüfusun %49,71'ini erkekler (304.559 kişi), %50,29'unu ise kadınlar (308.115 kişi) oluşturmaktadır. Yıllık nüfus artış hızı 9,4'tür.³ İlin yüzölçümü 10.042 km² olup nüfus yoğunluğu 61 kişi/km² düzeyindedir. Tokat iline bağlı İlçe sayısı 12, mahalle sayısı 331 ve köy sayısı 609'dur. Nüfusun büyük bir kısmı Tokat Merkez ve ilçe merkezlerinde yoğunlaşmakla birlikte kırsal nüfus da önemli yer tutmaktadır.⁴

Demografi değişkenleri, nüfusun yapısını ve özelliklerini gösterdiği için herhangi bir yerleşim birimindeki sosyal, kültürel ve ekonomik hayata ilişkin bilgileri dolaylı olarak sunmaktadır. Üretimin önemli girdilerinden olan iş gücüne ilişkin potansiyeli, yaşam alanındaki ekonomik ve sosyal imkânlara erişimi ve yerleşim birimlerinin çekim niteliği bunlardan bazılarıdır. Bu sebeplerle demografi değişkenleri yerleşim yerlerinin gelişmişlik düzeyini belirleyen ve yansıtan önemli değişkenlerdendir. Bu çerçevede 11 demografi değişkeni dikkate alınmış olup bu değişkenler aşağıda sunulmaktadır.

³ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2024-53783>, son erişim tarihi: 18.09.2025.

⁴ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Orta Karadeniz Geçit Kuşağı Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tokatarastirma/Menu/168/Nufusu>, son erişim tarihi: 18.09.2025.

1.1. Nüfusun Ülke Payı**Tablo 1.** Tokat İlinin Türkiye Toplam Nüfusu İçindeki Payı (1965-2000)^{5,6,7}

Yıllar	Türkiye Nüfusu	Tokat Nüfusu	Tokat'ın Payı (%)
1927	13.648.270	262.622	1,92
1935	16.158.018	309.863	1,92
1940	17.820.950	317.919	1,78
1945	18.790.174	240.749	1,28
1950	20.947.188	388.923	1,86
1955	24.064.763	388.727	1,62
1960	27.754.820	437.590	1,58
1965	31.391.421	495.352	1,58
1970	35.605.176	540.855	1,52
1975	40.347.719	599.166	1,49
1980	44.736.957	624.508	1,40
1985	50.664.458	679.071	1,34
1990	56.473.035	719.251	1,27
2000	67.803.927	828.027	1,22

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne geçilmeden önce, ilki 1927 ve ikincisi 1935 yıllarında olmak üzere, sonraki yıllarda ise 2000 yılına kadar beşer yıllık aralıklarla genel nüfus sayımları yapılmıştır. 1927-2000 yılları arasında Tokat nüfusunun artmasına rağmen, Türkiye genel nüfus artışının daha hızlı olduğunu göstermektedir. Tokat nüfusu yaklaşık üç kat artarken, Türkiye nüfusu yaklaşık beş kat yükselmiştir. Bu nedenle Tokat'ın Türkiye nüfusu içindeki payı 1927'de %1,92 iken 2000'de %1,22'ye gerilemiştir. Özellikle 1940-1945 yıllarında Tokat nüfusunda düşüş yaşanırken Türkiye nüfusu artmaya devam etmiştir. 1970'lerden sonra ise Tokat nüfus artış hızı yavaşlamış ve ilin ülke nüfusu içindeki payı azalmaya devam etmiştir.

⁵ TÜİK, *Genel Nüfus Sayımları*, <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>, son erişim tarihi: 18.09.2025.

⁶ M. Emir Küçük, *Türkiye Nüfusunun Geleceği Üzerine Bir İnceleme*, T.C. Bilgi Akademi Kurumları, 2025.

⁷ Metehan Şahin - Rüstü Yayar - Yücel Erol, "Cumhuriyetin İlk Yüz Yılında Tokat Ekonomisi", *Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Tokat*, Tokat 2024.

Tablo 2. Tokat İlinin Türkiye Toplam Nüfusu İçindeki Payı (2007-2022)⁸

Yıl	Türkiye Nüfusu	Tokat Nüfusu	Tokat'ın Payı (%)
2007	70.158.112	620.722	0,88
2008	71.051.678	617.158	0,86
2009	72.039.206	624.439	0,86
2010	73.142.150	617.802	0,84
2011	74.223.629	608.299	0,82
2012	75.175.827	613.990	0,81
2013	76.147.624	598.708	0,78
2014	77.181.884	597.920	0,77
2015	78.218.479	593.990	0,76
2016	79.277.962	602.662	0,76
2017	80.312.698	602.086	0,75
2018	81.407.204	612.646	0,75
2019	82.579.440	612.747	0,74
2020	83.384.680	597.861	0,71
2021	84.147.318	602.567	0,71
2022	84.979.913	596.454	0,70

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne geçildikten sonra yıllık olarak yayımlanan veriler incelendiğinde, Tokat ilinin Türkiye toplam nüfusu içindeki payının azalan bir eğilim sergilediği görülmektedir. 2007 yılında Tokat'ın Türkiye nüfusundaki payı %0,88 iken, bu oran 2022 yılında %0,70'ye gerilemiştir. Bu süreçte Türkiye nüfusu istikrarlı bir şekilde artarak 70,2 milyondan 85 milyona yaklaşırken, Tokat nüfusunda dalgalı bir seyir gözlemlenmektedir. Özellikle 2011-2015 yılları arasında Tokat nüfusunda belirgin bir azalma yaşanmış ardından birkaç yıl boyunca hafif artışlar görülmüş ancak bu artışlar sürdürülebilir olmamıştır. 2020 yılı itibarıyla Tokat nüfusu tekrar düşüş eğilimine girmiştir. Bu durum, Tokat ilinin göç verme eğiliminde olduğunu ve demografik ağırlığının Türkiye geneline kıyasla azaldığını göstermektedir. Tokat'ın nüfus payındaki bu azalma, ilin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi, göç hareketleri ve doğurganlık oranları gibi birçok faktörle ilişkilendirilebilir.

⁸ TÜİK, ADNKS, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2024-53783>, son erişim tarihi: 18.09.2025.

1.2. Nüfus Yoğunluğu

TÜİK'ten temin edilen veriler ile hesaplanan nüfus yoğunluğu değişkeni şahıs/km² olarak ifade edilmektedir. Nüfus yoğunluğunun yüksek olması o yerleşim biriminin cazibe merkezi olduğu ve ekonomik potansiyeli hakkında fikir vermektedir.

Tablo 3. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Nüfus Yoğunluğu (kişi/km²)⁹

Yıllar	Türkiye	Tokat
2007	92	61
2008	93	61
2009	94	62
2010	96	61
2011	97	60
2012	98	61
2013	100	59
2014	101	59
2015	102	59
2016	104	60
2017	105	59
2018	107	60
2019	108	61
2020	109	59
2021	110	59
2022	111	59
2023	111	60
2024	111	60

2007-2024 yılları arasında Türkiye ve Tokat ili nüfus yoğunluğu verileri incelendiğinde, Türkiye genelinde istikrarlı bir artış olduğu, Tokat'ta ise nüfus yoğunluğunun yıllar boyunca önemli bir değişim göstermediği gözlemlenmektedir. Türkiye'nin nüfus yoğunluğu 2007 yılında 92 kişi/km² iken 2024'te 111 kişi/km²'ye yükselmiş, bu süreçte yaklaşık %20'lik bir artış yaşanmıştır. Buna karşılık Tokat'ın nüfus yoğunluğu aynı dönemde 61 kişi/km²'den başlayarak

⁹ TÜİK, ADNKS, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2024-53783>, son erişim tarihi: 18.09.2025.

küçük dalgalanmalarla 59-61 aralığında seyretmiş ve 2024 itibarıyla 60 kişi/km² olmuştur. Bu veriler, Tokat'ın Türkiye ortalamasının oldukça altında kaldığını ve aradaki farkın yıllar içinde giderek açıldığını göstermektedir.

1.3. Net Göç Hızı

Nüfus hareketliliği, bir bölgedeki demografik yapının oluşumunda ve dönüşümünde belirleyici unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda göç olgusu; iç göç, dış göç, zorunlu göç ve bireysel tercihlere dayalı gönüllü göç gibi çeşitli biçimlerde gerçekleşebilmektedir. Göçün nicel olarak değerlendirilmesinde kullanılan temel göstergelerden biri olan net göç hızı, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından binde (‰) oranla ifade edilmekte ve yerleşim yerlerinin cazibe düzeyine dair önemli ipuçları sunmaktadır.¹⁰ Net göç hızının pozitif olması, söz konusu yerleşim yerinin özellikle istihdam, eğitim olanakları ve sosyal yaşam koşulları açısından çevresine kıyasla daha avantajlı olduğunu ve dolayısıyla göç alan bir merkez konumunda bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, net göç hızı ile sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi arasında doğrudan bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Tokat iline ilişkin net göç hızı verileri incelendiğinde, 2007-2008 yılları arasında ‰ -10,15, 2008-2009 döneminde ‰ -2,49, 2009-2010 yılları arasında ‰ -24,88, 2010-2011 döneminde ise ‰ -11,06 olarak gerçekleşmiştir. 2011-2012 yılları arasında Tokat ili ‰4,76 net göç hızıyla pozitif bir değer yakalamışsa da, 2012-2013 döneminde bu oran yeniden ‰ -33 seviyesine düşmüştür.¹¹ Bu dalgalı seyir, ilin belirli dönemlerde göç veren bir il konumunda olduğunu ve zaman zaman kısa vadeli cazibe merkezine dönüşse de uzun vadede göçü tersine çevirmekte zorlandığını göstermektedir. TÜİK'in 2013 yılı verilerine göre ise, Türkiye genelinde bir yıl içerisinde 2.534.279 kişi ikamet ettiği ilden başka bir ile göç etmiştir. Bu bağlamda Tokat, 20.084 kişilik göçle en fazla göç veren il konumunda yer almıştır. Göç olgusu, Tokat ili açısından yalnızca niceliksel bir nüfus hareketliliği değil, aynı zamanda nitelikli iş gücünün ve eğitimli bireylerin bölge dışına yönelmesi anlamına gelen bir "beyin göçü" niteliği de taşımaktadır.¹²

¹⁰ Murat Erol- Oya G. Ersever, "Göç Krizi ve Göç Krizine Müdahale", *Kho Bilim Dergisi*, C 24/ S. 1, 2014, s. 49.

¹¹ *Seçilmiş Göstergelerle Tokat*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 65.

¹² Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği VIII Türkiye Ticaret ve Sanayi Şurası, Ankara 2015, s. 190.

Tablo 4. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Net Göç Hızı (%)¹³

Yıl	Ülke-İl	Toplam Nüfus	Gelen Göç	Giden Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
2016	Türkiye	79.814.871	380.921	177.960	202.961	2,54
	Tokat	602.662	2.667	559	2.068	3,43
2017	Türkiye	80.810.525	466.333	253.640	212.693	2,63
	Tokat	602.086	1.977	1.009	968	1,61
2018	Türkiye	82.003.882	577.457	323.918	253.539	3,09
	Tokat	612.646	1.822	1.417	405	0,66
2019	Türkiye	83.154.997	677.042	330.289	346.753	4,17
	Tokat	612.747	1.624	1.139	485	0,79
2020	Türkiye	83.614.362	340.845	420.463	-79.618	-0,95
	Tokat	597.861	1.402	623	779	1,30
2021	Türkiye	84.680.273	739.364	287.651	451.713	5,33
	Tokat	602.567	1.871	964	907	1,51
2022	Türkiye	85.279.553	494.052	466.914	27.138	0,32
	Tokat	596.454	1.525	1.324	201	0,34
2023	Türkiye	85.372.377	316.456	714.579	-398.123	-4,66
	Tokat	606.934	2.391	2.506	-115	-0,19
2024	Türkiye	85.664.944	314.588	424.345	-109.757	-1,28
	Tokat	612.674	1.257	1.813	-556	-0,91

TÜİK 2016-2024 yılları verilerine göre, Türkiye'nin toplam nüfusu 2016 yılında yaklaşık 79,8 milyon iken 2024 yılına gelindiğinde 85,6 milyona ulaşmıştır. Bu dönemde ülke genelinde nüfus artışı sürerken, göç hareketliliğinde dikkat çeken dalgalanmalar yaşandığı gözlemlenmektedir. 2016-2024 yılları arasındaki net göç hızı verileri incelendiğinde, Tokat ili ile Türkiye geneli arasında belirgin farklılıklar olduğu fark edilmektedir. Türkiye'nin net göç hızı çoğu yıl pozitif seyrederken, Tokat için bu değer genellikle daha düşük kalmış ve bazı yıllarda negatife dönmüştür. Örneğin, 2016 yılında Tokat'ın net göç hızı %3,43 ile Türkiye ortalamasının (%2,54) üzerindeyken, takip eden yıllarda bu avantaj giderek azalmış, 2023 ve 2024 yıllarında ise negatif değerlere ulaşmıştır. 2024 yılında Tokat -0,91'lik net göç hızıyla göç veren iller arasında yer alırken, Türkiye genelinde bu oran -1,28 olarak gerçekleşmiştir.

Toplumsal, ekonomik ve kültürel yapıyı doğrudan etkileyen bu dinamik süreç, Tokat ili özelinde incelendiğinde; göçün genellikle iş, eğitim ve sosyal

¹³ TÜİK, İç Göç İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2024-54082>, son erişim tarihi: 18.09.2025.

imkânların daha gelişmiş olduğu büyükşehirlere doğru yöneldiği görülmektedir. Bu durum, hem Tokat'ın demografik yapısını hem de bölgenin sosyoekonomik gelişimini önemli ölçüde etkilemektedir.¹⁴

1.4. Toplam Doğurganlık Hızı

Türkiye İstatistik Kurumu verilerinin kullanıldığı bu değişken bir kadının 15-49 yaş aralığında doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir. Doğurganlık hızı değerinin yüksek olması, istihdama katılan kadın iş gücü sayısını azalttığı ve orta vadede kadınları, uzun vadede ise çocukları dâhil ederek bağımlı nüfusu arttırdığı için yerleşim yerinin sosyokültürel ve ekonomik potansiyelini azaltmaktadır.

Tablo 5. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Toplam Doğurganlık Hızı¹⁵

Yıllar	Türkiye	Tokat
2018 ^(r)	2,00	1,64
2019 ^(r)	1,89	1,61
2020 ^(r)	1,77	1,47
2021 ^(r)	1,71	1,42
2022 ^(r)	1,63	1,40
2023	1,51	1,34

Not: (r) ibaresi, ilgili yıl verisinin TÜİK tarafından revize edildiğini göstermektedir.

2018–2023 yılları arasında Türkiye genelinde ve Tokat ilinde toplam doğurganlık hızında sürekli bir azalma eğilimi gözlemlenmektedir. Türkiye'de toplam doğurganlık hızı, 2018 yılında 2,00 seviyesindeyken 2023 yılına gelindiğinde 1,51'e düşmüştür; aynı dönemde Tokat ilinde ise bu oran 1,64'ten 1,34'e gerilemiştir. Bu değerler, nüfusun kendini yenileyebilmesi için gerekli olan 2,10 seviyesinin oldukça altında seyretmektedir. Tokat ili, her yıl Türkiye ortalamasının altında kalarak daha düşük doğurganlık profili sergilemiş ve bu yönüyle demografik yaşlanmanın daha erken ve hızlı yaşanabileceği illerden biri olmuştur. Özellikle 2020 ve 2021 yıllarında gözlemlenen keskin düşüşler, COVID-19 pandemisinin getirdiği sosyoekonomik belirsizliklerin doğurganlık kararları üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir.

¹⁴ Erol - Ersever, *age.*, s. 49.

¹⁵ TÜİK, Doğum İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2024-54196>, son erişim tarihi: 18.09.2025.

1.5. Ortalama İlk Evlenme Yaşı-Kadın

İş hayatında eğitim seviyesi yükseldikçe iş gücü daha nitelikli olmaktadır. Erken yaşta evlenme özellikle üniversite ve üzeri eğitim alma durumunu zorlaştırmaktadır. Bu nedenle kadınların ortalama ilk evlenme yaşı, eğitim düzeyi ve beşerî sermaye gelişimi açısından önemli göstergeler sunmaktadır.

Tablo 6. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Ortalama İlk Evlenme Yaşı-Kadın (2006-2011)¹⁶

Yıllar	Türkiye	Tokat
2006	22,8	21,5
2007	22,8	21,6
2008	22,9	21,8
2009	23,0	21,7
2010	23,2	21,8
2011	23,3	22,2

2006–2011 yılları arasında Türkiye genelinde kadınların ortalama ilk evlenme yaşı 22,8'den 23,3'e yükselmiştir. Tokat ilinde ise bu değer 2006 yılında 21,5 iken, 2011 yılında 22,2'ye çıkmıştır. Her iki düzeyde de evlenme yaşında artış gözlemlenmekte olup, bu durum kadınların eğitim süresinin uzaması, iş gücüne katılımın artması ve toplumsal yapıdaki değişimlerle ilişkilendirilebilir. Ancak Tokat ilinde Türkiye ortalamasına kıyasla kadınların daha erken yaşta evlendiği görülmektedir; bu da bölgesel farklılıkların ve geleneksel yapının etkisini göstermektedir.

Tablo 7. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Ortalama İlk Evlenme Yaşı-Kadın (2020-2024)¹⁷

Yıllar	Türkiye	Tokat
2020	25,1	24,3
2021	25,4	24,8
2022	25,6	25,0
2023 ^(r)	25,7	25,0
2024	25,8	25,3

Not: (r) ibaresi, ilgili yıl verisinin TÜİK tarafından revize edildiğini göstermektedir.

¹⁶ TÜİK, *Seçilmiş Göstergelerle Tokat*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 66.

¹⁷ TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Boşanma-Istatistikleri-2024-54194>, son erişim tarihi:18.09.2025.

2020–2024 yılları arasında Türkiye ve Tokat ili için ortalama ilk evlenme yaşı incelendiğinde, her iki bölgede de evlenme yaşının yıllar içinde kademeli olarak arttığı görülmektedir. Türkiye genelinde ilk evlenme yaşı 2020’de 25,1 iken 2024’te 25,8’e yükselmiştir. Tokat ilinde ise bu değer 24,3’ten 25,3’e çıkmıştır. Veriler, Tokat’taki artışın Türkiye genelindeki eğilime paralel olduğunu göstermektedir.

1.6. Kaba Boşanma Hızı

TÜİK’ten temin edilen bu değişken ‰ olarak ifade edilmektedir. Boşanma oranının yüksekliği doğrudan sosyoekonomik gelişmeyi güçlendirici bir unsur olarak görülmemekle birlikte, sosyoekonomik gelişmişliğin yüksek olduğu toplumlarda boşanma oranının yüksek olduğu görülmektedir. Boşanma hızının yüksek olması sosyal sermayenin dolayısıyla sosyoekonomik gelişmişliğin yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 8. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Kaba Boşanma Hızı (‰)¹⁸

Yıllar	Türkiye	Tokat
2020	1,64	1,25
2021	2,09	1,57
2022	2,15	1,75
2023 ^(r)	2,03	1,73
2024	2,19	1,79

Not: (r) ibaresi, ilgili yıl verisinin TÜİK tarafından revize edildiğini göstermektedir.

2020–2024 yılları arasındaki kaba boşanma hızı verileri incelendiğinde, hem Türkiye genelinde hem de Tokat ilinde boşanma oranlarında belirgin bir artış eğilimi gözlemlenmektedir. Türkiye’de kaba boşanma hızı 2020 yılında 1,64 iken 2024 yılında 2,19’a yükselmiştir. Benzer şekilde Tokat ilinde de 2020 yılında 1,25 olan boşanma hızı, 2024’te 1,79’a çıkmıştır. Özellikle 2021 yılı itibarıyla her iki düzeyde de boşanma oranlarında sıçrama yaşanmıştır. Bu sıçramanın ardında pandemi sonrası normalleşme sürecinin etkili olduğu düşünülebilir; zira pandemi döneminde ertelenen boşanma süreçlerinin, 2021 ve sonrasında gerçekleşmiş olması muhtemel görünmektedir. Tokat özelinde değerlendirildiğinde, boşanma oranları Türkiye ortalamasının altında seyretmekle birlikte, yıllar itibarıyla ciddi bir artış eğilimi göstermektedir.

¹⁸ TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-54194>, son erişim tarihi: 18.09.2025.

1.7. İstihdam ve Sosyal Güvenlik Göstergeleri

İstihdam, bireylerin ya da üretim kaynaklarının gelir elde etmek amacıyla çalışma hayatına katılımını ifade eden temel ekonomik kavramlardan biridir.¹⁹ Sosyal Güvenlik kavramı ise bir mesleki ya da sosyal risk nedeniyle gelir veya kazancı kesintiye uğrayan bireylerin, başkalarının yardımına ihtiyaç duymaksızın geçimlerini sürdürebilmelerini ve temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini amaçlayan bir sistem olarak tanımlanan, kurumsal bir yapıyı ifade etmektedir.²⁰

İstihdam ve sosyal güvenlik değişkenleri yerleşim yerlerinin iş gücü potansiyeli ve iktisadi yapısının özellikleri ile sağlık hizmetlerine erişim ve sosyal refahı göstermesi yönleriyle önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada da istihdam ve sosyal güvenliğe ilişkin değişkenler kullanılmaktadır. Bu çerçevede 8 istihdam değişkeni dâhil edilmiş olup bu değişkenler aşağıda verilmektedir.

Tablo 9. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli İstihdam Oranları (2008-2013)²¹

Yıllar	Türkiye	Tokat
2008	40,4	54
2009	39,8	50,4
2010	41,3	46
2011	43,1	48,2
2012	43,6	44,7
2013	43,9	46,7

2008–2013 yılları arasında Türkiye ve Tokat ili istihdam oranları incelendiğinde, Tokat ilinin istihdam oranının başlangıçta Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu, ancak zamanla bu avantajını kaybettiği görülmektedir. 2008 yılında Tokat'ta istihdam oranı %54 iken, Türkiye genelinde bu oran %40,4'tür. Ancak takip eden yıllarda Tokat'ta istihdam oranı belirgin bir düşüş göstererek 2012 yılında %44,7'ye gerilemiş, 2013 yılında ise %46,7 seviyesine yükselmiştir. Aynı dönemde Türkiye genelinde ise istihdam oranı daha istikrarlı bir artış göstermiş ve 2013 yılında %43,9'a ulaşmıştır. Bu durum, Tokat ilinde istihdama

¹⁹ Erdal Ünsal, *Makro İktisada Giriş*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2013, s. 55

²⁰ Sosyal Güvenlik Kurumu, <https://www.sgk.gov.tr/Hakkimizda/Index/c4953319-ea98-439f-89e0-4b1cddd55/>, 2025, son erişim tarihi: 11.08.2025.

²¹ Tokat İli Sektörel Eylem Planları, 2018-2023, <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokuman/tokat-sektorel-eylem-planlari/761>, 2018, son erişim tarihi: 22.09.2025.

katılımın dalgalı bir seyir izlediğini ve zamanla ülke ortalamasına yaklaştığını göstermektedir.

Tablo 10. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli İstihdam Oranları (2022-2024)²²

Yıllar	Türkiye	Tokat
2022	47,5	50,7
2023	48,3	50,3
2024	49,5	50,0

2022–2024 yılları arasında Türkiye ve Tokat ili için TÜİK verilerine dayalı istihdam oranları incelendiğinde, her iki düzeyde de farklılaşan eğilimler dikkat çekmektedir. Türkiye genelinde istihdam oranı 2022 yılında %47,5 iken, bu oran 2023'te %48,3'e ve 2024'te %49,5'e yükselerek istikrarlı bir artış göstermiştir. Bu durum, Türkiye genelinde işgücü piyasasında olumlu bir gelişmeye ve ekonomik toparlanma sürecine işaret etmektedir. Tokat ilinde ise 2022 yılında %50,7 olan istihdam oranı, 2023'te %50,3'e, 2024'te ise %50,0'ye düşerek gerileme göstermiştir. Tokat, bu üç yıl boyunca Türkiye ortalamasının üzerinde bir istihdam oranına sahip olmakla birlikte, artış eğilimi gösteren Türkiye genelinden farklı olarak durağan ve hafif düşüş eğilimli bir seyir izlemektedir.

1.8. Çalışma Çağındaki Nüfusun (15-64) Payı

TÜİK verilerinin kullanıldığı bu değişken % olarak ifade edilmektedir. Çalışma çağındaki nüfusun (15-64 yaş arası) toplam nüfus içerisindeki oranının yüksek olması yerleşim yerinin iş gücü potansiyelinin yani üretime katılabilecek kesimin oranının yüksek, bağımlı nüfusun düşük olduğu anlamına gelmektedir.

²² TÜİK, İşgücü İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2025-54073>, Ocak 2025, son erişim tarihi: 11.08.2025.

Tablo 11. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Çalışma Çağındaki Nüfusun Payı²³

Yıllar	15-64 Yaş Nüfus Türkiye	15-64 Yaş Nüfus Tokat	Türkiye Nüfus	Tokat Nüfus	Çalışma Çağındaki Nüfus Türkiye	Çalışma Çağındaki Nüfus Tokat
2007	46943690	404150	70586256	620722	66,51	65,11
2008	47835090	405518	71517100	617158	66,89	65,71
2009	48618564	411845	72561312	624439	67,00	65,95
2010	49516670	408522	73722988	617802	67,17	66,13
2011	50346979	401203	74724269	608299	67,38	65,95
2012	51088202	406381	75627384	613990	67,55	66,19
2013	51926356	397895	76667864	598708	67,73	66,46
2014	52640512	397333	77695904	597920	67,75	66,45
2015	53359594	394340	78741053	593990	67,77	66,39
2016	54237586	403277	79814871	602662	67,95	66,92
2017	54881652	402955	80810525	602086	67,91	66,93
2018	55633349	411104	82003882	612646	67,84	67,10
2019	56391925	408957	83154997	612747	67,82	66,74
2020	56592570	396555	83614362	597861	67,68	66,33
2021	57459186	399553	84680273	602567	67,85	66,31
2022	58092773	396725	85279553	596454	68,12	66,51
2023	58337938	405259	85372377	606934	68,33	66,77
2024	58626081	408666	85664944	612674	68,44	66,70

2007-2024 yılları arasında ait veriler incelendiğinde 2007 yılında Türkiye genelinde çalışma çağındaki nüfus oranının %66,51; Tokat ilinde ise bu oran %65,11 seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu dönemde her iki bölgede de oranlar artış eğilimindedir. Türkiye genelinde bu oran istikrarlı bir şekilde artarak 2024 yılında %68,44'e yükselmiştir. Tokat'ta da benzer bir artış gözlemlenmekte, 2024 yılında oran %66,70'e ulaşmıştır. Bununla birlikte Tokat'ın oranlarının tüm yıllarda Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Bu durum, Tokat ilinde bağımlı nüfusun (15 yaş altı ve 65 yaş üstü) Türkiye geneline kıyasla daha yüksek olduğunu, dolayısıyla iş gücüne katılabilecek potansiyel nüfusun görece daha düşük olduğunu göstermektedir. 2010 ve 2015 yılları arasında Tokat'ta oranlar nispeten durağan seyrederken, 2016 sonrası dönemde

²³ TÜİK, ADNKS, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuc-lari-2024-53783>, 2025, son erişim tarihi: 11.08.2025.

küçük çaplı artışlar dikkat çekmektedir. 2022-2024 aralığında ise Tokat'ta oran %66,5'in üzerine çıkarak son yıllarda Türkiye genelindeki artışa paralel bir gelişim göstermiştir.

1.9. Faal Çalışanların Çalışma Çağı Nüfusuna Oranı

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verileri kullanılarak hesaplanan bu değişken % olarak ifade edilmekte ve yerleşim yerinde aktif çalışan şahıs sayısının 15-64 yaş aralığındaki toplam nüfusa oranını göstermektedir. Çalışma çağındaki nüfus potansiyel iş gücünü gösterse de bu nüfusun ne kadarının aktif iş gücü piyasasında yani üretimde bulunduğu da önemlidir. Bu da ekonomik faaliyetlere katılımın yüksek olduğunu gösterdiğinden bu değişkenin analiz sonucunu olumlu etkileyeceği tahmin edilmektedir.

Tablo 12. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Faal Çalışanların Çalışma Çağı Nüfusuna Oranı^{24, 25}

Yıllar	Türkiye Aktif Sigortalılar	Tokat Aktif Sigortalılar	15-64 Yaş Nüfus Türkiye	15-64 Yaş Nüfus Tokat	Faal Çalışanların Çalışma Çağı Nüfusuna Oranı Türkiye	Faal Çalışanların Çalışma Çağı Nüfusuna Oranı Tokat
2009	15.096.728	93.629	48618564	411845	31,05	22,73
2010	16.196.304	99.508	49516670	408522	32,71	24,36
2011	17.374.631	101.927	50346979	401203	34,51	25,41
2012	18.352.859	102.991	51088202	406381	35,92	25,34
2013	18.886.989	101.952	51926356	397895	36,37	25,62
2014	19.821.822	103.981	52640512	397333	37,66	26,17
2015	20.773.227	110.191	53359594	394340	38,93	27,94
2016	21.131.838	113.838	54237586	403277	38,96	28,23
2017	22.280.463	121.568	54881652	402955	40,60	30,17
2018	22.072.840	120.230	55633349	411104	39,68	29,25
2019	22.000.964	115.037	56391925	408957	39,01	28,13
2020	23.344.547	123.666	56592570	396555	41,25	31,19
2021	24.745.149	129.078	57459186	399553	43,07	32,31
2022	26.344.234	137.842	58092773	396725	45,35	34,74
2023	25.358.022	133.463	58337938	405259	43,47	32,93
2024	25.385.412	131.927	58626081	408666	43,30	32,28

²⁴ TÜİK, ADNKS, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-SonucLari-2024-53783>, 2025, son erişim tarihi: 11.08.2025.

²⁵ SGK, SGK İstatistik Yıllıkları, <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Index/6863b1e8-c384-4f46-90c6-511dac2376d2/>, 2024, son erişim tarihi: 10.08.2025.

2009-2024 yılları arasında Türkiye ve Tokat ili için faal çalışanların (aktif sigortalıların) çalışma çağındaki nüfusa oranı incelendiğinde, her iki bölgede de zamanla artan bir eğilim gözlemlenmektedir. Türkiye genelinde bu oran 2009 yılında %31,05 iken, 2022 yılında %45,35'e ulaşmış, 2023 ve 2024 yıllarında ise hafif bir gerileme göstererek sırasıyla %43,47 ve %43,30 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bu gelişme, ülke genelinde kayıtlı istihdamın arttığını ve daha fazla bireyin iş gücü piyasasına katıldığını ortaya koymaktadır. Tokat iline bakıldığında ise benzer bir artış eğilimi olsa da, Türkiye ortalamasının belirgin biçimde altında kalan oranlar dikkat çekmektedir. 2009 yılında Tokat'ta faal çalışanların oranı %22,73 iken, bu oran 2022 yılında %34,74'e yükselmiş, ancak 2024 yılı itibarıyla %32,28'e düşmüştür. Türkiye ile Tokat arasındaki fark, yıllar boyunca 8 ila 11 puan arasında değişmiştir.

2. EĞİTİM GÖSTERGELERİ

Sosyoekonomik gelişmenin sağlanmasında en temel unsur, eğitim yoluyla yetiştirilen, nitelikli ve ekonomik açıdan üretken bireylerden oluşan bir neslin oluşturulmasıdır. Eğitim, yalnızca ekonomik kalkınmanın ön koşulu olmakla kalmayıp; aynı zamanda nitelikli iş gücü oluşumu, kültürel zenginliğin artışı ve bireylerin sosyalleşme becerilerinin gelişimi gibi sosyal yönleriyle de kalkınmaya katkı sunmaktadır. Bu nedenle bir ilin sosyodemografik yapısının anlaşılmasında önemli bir değişken olarak yer almaktadır.²⁶ Kadınların eğitim düzeyi, yalnızca yerleşim yerindeki eğitim yapısını yansıtmakla kalmaz; aynı zamanda onların ekonomik, sosyal, kültürel hayata ve iş gücüne katılım düzeylerini de önemli ölçüde belirlemektedir.

²⁶ Hamit Özen, "Endüstri 4.0 ve Eğitim: Bir Türkiye Perspektifi", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, C 7/S. 5, 2019, s 104.

2.1. İlkokul ve Üzeri Mezun Oranı-Kadın

Tablo 13. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli İlkokul ve Üzeri Mezun Oranı-Kadın²⁷

Yıllar	6 Yaş ve Üzeri Kadın Nüfus (Türkiye)	6 Yaş Üzeri Kadın Nüfus (Tokat)	İlkokul ve Üzeri Kadın Mezun (Türkiye)	İlkokul ve Üzeri Kadın Mezun (Tokat)	İlkokul ve Üzeri Kadın Mezun Oranı Türkiye	İlkokul ve Üzeri Kadın Mezun Oranı Tokat
2008	32700026	288276	19138450	161084	58,53	55,80
2009	33104674	290356	20371218	172621	61,54	59,45
2010	33674175	286460	21537821	177952	63,96	62,12
2011	34175651	285276	22533825	181603	65,94	63,66
2012	34654909	288930	23152873	188510	66,81	65,24
2013	38194504	301542	23681290	186128	62,00	61,73
2014	35648972	282286	26991429	208258	75,71	73,78
2015	36123866	281182	27693718	210858	76,66	74,99
2016	36626468	284963	28565863	217541	77,99	76,34
2017	37120132	284298	29183904	218803	78,62	76,96
2018	37706696	288582	29848000	224245	79,16	77,71
2019	38343444	289929	30443099	226969	79,40	78,28
2020	38716842	283905	31040352	224313	80,17	79,01
2021	39371592	287054	31581810	228826	80,21	79,72
2022	39816200	284782	32070957	228252	80,55	80,15
2023	50452121	291079	32638874	235507	64,69	80,91
2024	40336211	294166	33110658	239995	82,09	81,58

2008–2024 yılları arasında Türkiye ve Tokat ili ilköğretim ve üzeri eğitime erişim düzeyine sahip kadınların sayısı ve oranları incelendiğinde, her iki düzeyde de kadınların eğitim seviyesinde önemli bir artış gözlemlenmektedir. Türkiye genelinde 2008 yılında %58,53 olan ilköğretim ve üzeri kadın mezun oranı, 2024 yılı itibarıyla %82,09'a yükselmiştir. Tokat ilinde ise aynı oran 2008'de %55,8 iken, 2024'te %81,58'e ulaşmıştır. Tokat, yıllar içinde Türkiye ortalamasına giderek yaklaşmış, 2022 itibarıyla bu oranlar neredeyse eşitlenmiş ve 2023-2024 döneminde Türkiye ortalamasının da üzerine çıkmıştır. Bu gelişme, Tokat ilinde kadınların eğitime erişiminin iyileştiğini ve beşerî sermaye açısından olumlu bir

²⁷ TÜİK, Ulusal Eğitim İstatistikleri (UEİ), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ulusal-Egitim-Istatistikleri-2024-53937>, 2024, son erişim tarihi: 11.08.2025.

dönüşüm yaşandığını göstermektedir. Eğitim düzeyindeki bu yükseliş, aynı zamanda kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel yaşama katılımını da destekleyen önemli bir göstergedir.

2.2. Üniversite Mezunu Oranı

Tablo 14. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Üniversite Mezunu Oranı²⁸

Yıllar	6 Yaş ve Üzeri Nüfus Türkiye	6 Yaş ve Üzeri Nüfus Tokat	Üniversite Mezunu Türkiye	Üniversite Mezunu Tokat	Üniversite Mezunu Oranı Türkiye (%)	Üniversite Mezunu Oranı Tokat (%)
2008	65518842	571941	3829742	22799	5,8	4,0
2009	66405991	578822	4695581	29856	7,1	5,2
2010	67544265	574132	5045702	31307	7,5	5,5
2011	68524445	565687	6019445	36781	8,8	6,5
2012	69428427	571935	6452547	39677	9,3	6,9
2013	70461449	558912	7393717	45583	10,5	8,2
2014	71401371	558833	8187409	50114	11,5	9,0
2015	72359537	555910	9149566	55075	12,6	9,9
2016	73355576	564640	9767037	59485	13,3	10,5
2017	74328676	564488	10340288	62889	13,9	11,1
2018	75518896	575350	10951013	66580	14,5	11,6
2019	76809861	576164	11552703	69693	15,0	12,1
2020	77492655	563816	12353732	74262	15,9	13,2
2021	78766664	569528	13265861	79738	16,8	14,0
2022	79615933	565236	13885005	82542	17,4	14,6
2023	80024323	576850	14386643	84244	18,0	14,6
2024	80582558	583961	14887634	87160	18,5	14,9

Tabloya göre, 2008 yılından 2024 yılına kadar Türkiye ve Tokat ili için 6 yaş ve üzeri nüfus ile üniversite mezunu sayıları ve oranları incelendiğinde genel bir artış trendi görülmektedir. Türkiye’de 6 yaş ve üzeri nüfus 2008 yılında yaklaşık 65,5 milyon iken, 2024 yılında 80,5 milyona ulaşmıştır. Tokat’ta ise bu nüfus 2008’de yaklaşık 572 bin kişi iken, 2024 yılında yaklaşık 584 bine yükselmiştir.

²⁸ TÜİK, UEİ, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ulusal-Egitim-Istatistikleri-2024-53937>, 2024, son erişim tarihi: 11.08.2025.

Üniversite mezunu sayıları açısından da Türkiye genelinde belirgin bir artış yaşanmıştır. 2008 yılında yaklaşık 3,8 milyon olan üniversite mezunu sayısı, 2024 yılında 14,8 milyona kadar çıkmıştır. Tokat'ta ise aynı dönemde üniversite mezunu sayısı 22 bin civarından 87 bine yükselmiştir.

Üniversite mezunu oranları da bu dönemde Türkiye genelinde yüzde 5,8'den yüzde 18,5'e, Tokat'ta ise yüzde 4,0'dan yüzde 14,9'a yükselmiştir. Bu veriler, hem Türkiye genelinde hem de Tokat'ta eğitim seviyesinin zamanla yükseldiğini, daha fazla kişinin yükseköğrenim görerek mezun olduğunu göstermektedir. Ancak Tokat'ın üniversite mezunu oranı Türkiye ortalamasının altında kalmakla birlikte, iki bölge arasındaki fark zaman içinde azalmakta, Tokat'ın eğitimdeki ilerlemesi göze çarpmaktadır. Bu gelişmeler, Tokat'taki yükseköğretim seviyesinin gelişmekte olduğunu ve ilin eğitim alanında ilerleme kaydettiğini göstermektedir.

3. SAĞLIK GÖSTERGELERİ

İllerin sosyoekonomik yapısının belirlenmesinde etkili olan birçok faktör arasında, sağlık göstergeleri önemli bir yer tutmaktadır. Sağlıkla ilgili göstergelerde iller ve bölgeler arasında dikkate değer farklılıklar gözlemlenmekte; hastane, eczane, doktor, diş hekimi, eczacı, ebe ve hemşire sayıları illerin gelişmişlik düzeyine ve sosyoekonomik yapısına paralel olarak değişiklik göstermektedir. Sağlık değişkenleri, bireylerin sağlık hizmetlerine erişim düzeyini ve bu hizmetlerin çıktısını yansıttığı gibi, aynı zamanda ilgili yerleşim yerinin yaşam kalitesini, yerleşme tercihini ve ekonomik faaliyet potansiyelini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, sağlık göstergeleri yalnızca mevcut sağlık altyapısının düzeyini ortaya koymakla kalmamakta, aynı zamanda bölgesel kalkınma ve yaşam memnuniyeti açısından da kritik bir gösterge işlevi görmektedir.²⁹

3.1. Bebek Ölüm Hızı

TÜİK verileri kullanılarak hesaplanan bu değişken 1000 canlı doğum başına düşen bebek ölüm sayısını ifade etmektedir. Bu değişkenin değerinin yüksek olması yerleşim yerindeki sağlık hizmetlerine erişim ve sosyoekonomik gelişmişliğin görece düşük olduğunu göstermektedir.

²⁹ Bilgehan Tekin, "Temel Sağlık Göstergeleri Açısından Türkiye'deki İllerin Gruplandırılması: Bir Kümeleme Analizi Uygulaması", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C 5, S. 2, 2015, s.389-416, s. 390.

Tablo 15. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Bebek Ölüm Hızı³⁰

Yıllar	Türkiye	Tokat
2009	13,9	19,8
2010	12,0	16,1
2011	11,6	17,5
2012	11,6	12,8
2013	10,8	9,4
2014	11,1	11,7
2015	10,2	10,7
2016	9,8	10,7
2017	9,3	8,9
2018	9,3	7,8
2019 ⁽¹⁾	9,2	7,8
2020 ⁽¹⁾	8,7	7,0
2021 ^(r)	9,4	6,9
2022 ^(r)	9,3	8,2
2023 ^(r)	10,1	8,8
2024	9,0	8,8

Not: (r) ibaresi, ilgili yıl verisinin TÜİK tarafından revize edildiğini göstermektedir.

(1) Bebek ölüm hızları, doğum verisinin revizesinden dolayı yeniden hesaplandığını göstermektedir.

Verilen tablodaki bebek ölüm hızları Türkiye ve Tokat için 2009-2024 yılları arasında incelendiğinde genel olarak düşüş ve dalgalanmalar gözlemlenmektedir. Türkiye genelinde bebek ölüm hızı 2009 yılında 13,9 iken, sonraki yıllarda düzenli bir düşüş trendi göstermiş ve 2024 yılında 9,0 seviyesine inmiştir. Bu durum, sağlık hizmetlerinin iyileşmesi, doğum öncesi ve sonrası bakımının artması, anne ve bebek sağlığına yönelik programların etkili olması gibi faktörlere işaret etmektedir. Tokat özelinde ise bebek ölüm hızı 2009 yılında Türkiye ortalamasının üzerinde, 19,8 olarak başlamakta, ardından dalgalı bir seyir izlemektedir. 2013 yılına kadar genel bir düşüş yaşanmış, 2013'te 9,4'e kadar gerilemiştir. Ancak 2014-2016 yıllarında tekrar artış ve düşüşler görülmekte, 2017'den sonra ise 2024 yılına kadar 6,9 ile 8,8 arasında dalgalanmalar yaşanmaktadır. Tokat'ta bebek ölüm hızı genel olarak Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmekte, ancak aradaki fark zamanla azalmaktadır.

³⁰ T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllıkları (SİY), <https://www.saglik.gov.tr/TR-84930/saglik-istatistikleri-yilliklari.html?Sayfa=2>, 2025, son erişim tarihi: 10.08.2025.

3.2. Şahıs Başına Hekim Sayısı

Sağlık Bakanlığı verileri temel alınarak hesaplanan bu değişken 10.000 şahıs başına hekim olarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 16. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Şahıs Başına Hekim Sayısı (2007-2010)^{31, 32}

Yıllar	Şahıs Başına Hekim Sayısı Türkiye	Şahıs Başına Hekim Sayısı Tokat
2007	15,36	11,81
2008	15,82	11,73
2009	16,35	12,01
2010	16,74	13,58
2011	16,87	13,60
2012	17,16	13,66

2007-2012 yılları arasında Türkiye ve Tokat ilinde (10.000) şahıs başına düşen hekim sayısı incelendiğinde, her iki bölgede de genel bir artış gözlemlenmektedir. Türkiye’de şahıs başına düşen hekim sayısı 2007 yılında 15,36 iken, 2012 yılında 17,16’ya yükselmiştir. Tokat’ta ise aynı dönem için bu sayı 11,81’den 13,66’ya yükselmiş, ancak Türkiye ortalamasının altında kalmaya devam etmiştir.

Tablo 17. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Şahıs Başına Hekim Sayısı (2012-2023)³³

Yıllar	Şahıs Başına Hekim Sayısı Türkiye	Şahıs Başına Hekim Sayısı Tokat
2012	17,16	13,66
2013	17,45	14,61
2014	17,45	14,58
2015	17,94	15,59
2016	18,15	15,05
2017	18,56	15,83
2018	17,70	15,23
2019	19,34	16,08

³¹ Seçilmiş Göstergelerle Tokat (SGT), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 109.

³² TÜİK, ADNKS, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, 2010, son erişim tarihi: 11.08.2025.

³³ T.C. Sağlık Bakanlığı, SİY, <https://www.saglik.gov.tr/TR-84930/saglik-istatistikleri-yilliklari.html?Sayfa=2>, 2025.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TOKAT'IN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK PROFİLİ

2020	20,48	16,71
2021	21,68	16,40
2022	22,83	17,81
2023	23,92	16,61

Tablodaki verilere göre, 2012-2023 yılları arasında Türkiye ve Tokat için (10.000) kişi başına düşen hekim sayılarında genel bir artış gözlemlenmektedir. Türkiye genelinde kişi başına düşen hekim sayısı 2012 yılında 17,16 iken, düzenli bir yükselişle 2023 yılında 23,92'ye ulaşmıştır. Bu artış, sağlık sektöründe doktor sayısının arttığını ve sağlık hizmetlerine erişimin iyileştiğini göstermektedir. Tokat'ta ise kişi başına düşen hekim sayısı 2012 yılında 13,66 iken, 2023 yılında 16,61'e yükselmiştir. Tokat'ın hekim sayısı Türkiye ortalamasının altında seyretmekte, ancak zaman içinde belirli bir gelişme olduğu görülmektedir. Özellikle 2015 ve 2017 yıllarında bir miktar artış yaşanmış, sonrasında dalgalanmalar görülmüştür. 2022 yılında 17,81 ile Türkiye ortalamasına yaklaşmış gibi görünse de 2023 yılında tekrar 16,61'e gerilemiştir.

3.3. Şahıs Başına Dış Hekimi Sayısı

Sağlık Bakanlığı verileri temel alınarak hesaplanan bu değişken 10.000 şahıs başına dış hekim olarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 18. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Şahıs Başına Dış Hekimi Sayısı (2007-2012)^{34, 35}

Yıllar	Şahıs Başına Dış Hekimi Sayısı Türkiye	Şahıs Başına Dış Hekimi Sayısı Tokat
2007	2,73	1,08
2008	2,79	1,23
2009	2,84	1,22
2010	2,91	1,46
2011	2,82	1,63
2012	2,83	1,50

2007-2012 yılları arasında Türkiye ve Tokat ilinde (10.000) şahıs başına düşen dış hekim sayıları incelendiğinde, Türkiye genelinde bu sayı nispeten sabit kalmakla birlikte küçük dalgalanmalar göstermektedir; 2007'de 2,73 olan oran, 2012'de yaklaşık 2,83 seviyesine ulaşmıştır. Tokat ilinde ise 2007'de 1,08 olan şahıs başına dış hekim sayısı 2010 yılına kadar artış göstermiş ve 2011'de

³⁴ TÜİK, SGT, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, 2011-2012-2013.

³⁵ TÜİK, ADNKS, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, 2010.

en yüksek değeri olan 1,63'e ulaşmıştır. Ancak 2012'de bu oran tekrar 1,50'ye gerilemiştir. Tokat'ın diş hekimi sayısı açısından Türkiye ortalamasının gerisinde olduğu görülmekte olup, özellikle 2011'de yakalanan artışın sürdürülebilir olmadığı dikkat çekmektedir.

Tablo 19. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Şahıs Başına Diş Hekimi Sayısı (2012-2023)³⁶

Yıllar	Şahıs Başına Diş Hekimi Sayısı (Türkiye)	Şahıs Başına Diş Hekimi Sayısı (Tokat)
2012	2,83	1,50
2013	2,91	1,79
2014	2,96	1,97
2015	3,15	2,22
2016	3,34	2,51
2017	3,45	2,56
2018	3,73	3,40
2019	3,96	3,67
2020	4,17	3,91
2021	4,71	3,92
2022	4,97	4,04
2023	5,36	4,30

Tablodaki verilere göre, 2012-2023 yılları arasında Türkiye ve Tokat için (10.000) kişi başına düşen diş hekimi sayısında belirgin bir artış görülmektedir. Türkiye genelinde kişi başına düşen diş hekimi sayısı 2012 yılında 2,83 iken, düzenli bir artışla 2023 yılında 5,36'ya yükselmiştir. Bu, diş sağlığı hizmetlerine erişimin arttığını ve ağız-diş sağlığı alanındaki sağlık personeli kapasitesinin geliştiğini göstermektedir. Tokat'ta ise kişi başına düşen diş hekimi sayısı 2012 yılında 1,50 seviyesinde başlamış, zamanla artarak 2023 yılında 4,30'a ulaşmıştır. Tokat'ın diş hekimi sayısı Türkiye ortalamasının altında olmakla birlikte, özellikle 2018'den itibaren artış hızının yükseldiği ve aradaki farkın azaldığı dikkat çekmektedir.

3.4. Şahıs Başına Toplam Sağlık Personeli Sayısı

Sağlık Bakanlığı verileri temel alınarak hesaplanan bu değişken 10.000 şahıs başına sağlık personeli olarak analize dahil edilmiştir.

³⁶ T.C. Sağlık Bakanlığı, SİY, <https://www.saglik.gov.tr/TR-84930/saglik-istatistikleri-yillik-lari.html?Sayfa=2>, 2025, son erişim tarihi: 10.08.2025.

Tablo 20. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Şahıs Başına Toplam Sağlık Personeli Sayısı³⁷

Yıllar	Şahıs Başına Toplam Sağlık Personeli Sayısı (Türkiye)	Şahıs Başına Toplam Sağlık Personeli Sayısı (Tokat)
2012	64,59	24,35
2013	66,59	74,46
2014	68,30	78,00
2015	69,27	77,86
2016	68,83	78,82
2017	71,98	80,06
2018	78,05	76,99
2019	79,86	85,73
2020	87,77	96,21
2021	91,00	95,54
2022	95,20	102,52
2023	101,30	106,35

Not: Toplam Sağlık Personeli Sayısı içerisinde 'Hekim, Diş Hekimi, Eczacı, Hemşire, Ebe, Diğer Sağlık Personeli' yer almaktadır.

Tablodaki verilere göre, 2012-2023 yılları arasında Türkiye ve Tokat için (10.000) kişi başına düşen toplam sağlık personeli sayısında önemli bir artış gözlemlenmektedir. Türkiye genelinde kişi başına düşen toplam sağlık personeli sayısı 2012 yılında 64,59 iken, sürekli bir artışla 2023 yılında 101,30'a yükselmiştir. Bu artış, sağlık alanındaki istihdamın ve hizmet kapasitesinin genişlediğini, sağlık sistemine daha fazla personel kazandırıldığını göstermektedir. Tokat'ta ise başlangıçta 2012 yılında kişi başına düşen sağlık personeli sayısı 24,35 gibi oldukça düşük bir seviyedeyken, 2013 yılından itibaren hızlı ve istikrarlı bir artış yaşanmıştır. Özellikle 2013-2016 arasında ani bir yükseliş dikkat çekmekte ve Tokat'ın sağlık personeli sayısı Türkiye ortalamasının üzerine çıkarak 2023 yılında 106,35 ile Türkiye genelinden daha yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu durum, Tokat'ın sağlık personeli bakımından önemli bir gelişme kaydettiğini, sağlık hizmetlerinde insan kaynağı açısından güçlü bir konuma geldiğini göstermektedir. Türkiye ortalamasının altında başlayan Tokat, son yıllarda hem sağlık personeli sayısını artırarak hem de belki de bölgesel sağlık yatırımları ile önemli bir iyileşme sağlamıştır.

³⁷ T.C. Sağlık Bakanlığı, SİY, <https://www.saglik.gov.tr/TR-84930/saglik-istatistikleri-yilliklari.html?Sayfa=2>, 2025, son erişim tarihi: 10.08.2025.

3.5. Şahıs Başına Hastane Yatağı Sayısı

Benzer şekilde Sağlık Bakanlığı verileri kullanılarak hesaplanan bu değişken 10.000 şahıs başına yatak olarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 21. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Şahıs Başına Toplam Sağlık Personeli Sayısı ³⁸

Yıllar	Şahıs Başına Hastane Yatağı Sayısı Türkiye	Şahıs Başına Hastane Yatağı Sayısı Tokat
2012	26,5	28,6
2013	26,4	31,9
2014	26,6	31,6
2015	26,6	30,3
2016	27,3	30,0
2017	27,9	35,6
2018	28,3	35,9
2019	28,6	36,7
2020	30,0	38,5
2021	30,1	38,2
2022	30,7	37,6
2023	31,2	36,9

Tabloya göre, 2012-2023 yılları arasında Türkiye ve Tokat için (10.000) kişi başına düşen hastane yatağı sayısı incelendiğinde her iki bölgede de genel olarak artış yaşandığı görülmektedir. Türkiye genelinde kişi başına düşen hastane yatağı sayısı 2012 yılında 26,5 iken, zamanla artarak 2023 yılında 31,2'ye yükselmiştir. Bu artış, sağlık altyapısının güçlendiğini, hastane kapasitesinin ve hizmet sunumunun genişlediğini göstermektedir. Tokat'ta ise kişi başına düşen hastane yatağı sayısı 2012 yılında 28,6 ile Türkiye ortalamasının üzerinde başlamış ve 2017 yılında 35,6'ya kadar önemli bir artış göstermiştir. 2017'den sonra hafif dalgalanmalarla birlikte, 2023 yılında 36,9 seviyesinde devam etmektedir. Tokat, tüm yıllar boyunca Türkiye ortalamasının üzerinde hastane yatağı kapasitesine sahip olarak sağlık altyapısında güçlü bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Bu veriler, Tokat'ın sağlık hizmetlerinde yatak kapasitesi açısından avantajlı olduğunu ve bölgedeki hastaların yataklı tedavi hiz-

³⁸ T.C. Sağlık Bakanlığı, SİY, <https://www.saglik.gov.tr/TR-84930/saglik-istatistikleri-yillik-lari.html?Sayfa=2>, 2025, son erişim tarihi: 10.08.2025.

metlerine erişiminin iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Türkiye genelindeki artış trendi ile paralel olarak Tokat'ta da hastane yatırımlarının devam ettiği, sağlık altyapısının güçlendiği söylenebilir.

4. MALİ GÖSTERGELER

Bu değişkenler; yerleşim yerindeki yerleşiklerin finansal hizmetlere erişimini, finansal kapasitelerini ve yerel yönetimlerin mali kaynaklarla ilişkili olarak hizmet sunma potansiyelini göstermesi bakımından önemlidir.

4.1. Şahıs Başına Banka Şubesi Sayısı

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumundan (BDDK) temin edilen veri ile üretilen bu değişken 100.000 şahıs başına banka şubesi olarak analize dahil edilmiştir. Yerleşim yerindeki finansal sisteme erişebilirliği yansıtmamasının yanı sıra ekonomik hareketliliği de gösterdiğinden değişkenin analiz sonucuna etkisinin olumlu olması beklenmektedir.

Tablo 22. Yıllara Göre Türkiye ve Tokat İli Şahıs Başına Banka Şube Sayısı³⁹

Yıllar	Şahıs Başına Banka Şubesi Sayısı Türkiye	Şahıs Başına Banka Şubesi Sayısı Tokat
2007	33,73	19,82
2008	40,03	27,71
2009	39,45	27,38
2010	40,73	29,14
2011	41,87	31,07
2012	43,57	31,27
2013	46,57	34,07
2014	46,82	34,12
2015	46,44	34,85
2016	43,81	32,85
2017	42,73	29,90
2018	42,10	29,38
2019	40,77	28,89
2020	39,90	29,61
2021	39,08	29,37
2022	38,57	28,17
2023	38,19	28,67
2024	37,66	28,40

³⁹ BDDK, FinTürk-Coğrafi Dağılımı, <https://www.bddk.org.tr/BultenFinTurk>, 2025, son erişim tarihi: 11.08.2025.

Tabloya göre, 2007-2024 yılları arasında Türkiye ve Tokat için kişi başına düşen banka şubesi sayısında farklı eğilimler gözlemlenmektedir. Türkiye genelinde kişi başına düşen banka şubesi sayısı 2007 yılında 33,73 iken, 2013 yılında 46,57 ile en yüksek seviyeye ulaşmış, ardından genel olarak azalma eğilimine girerek 2024 yılında 37,66 seviyesine gerilemiştir. Bu azalma, dijital bankacılığın yaygınlaşması ve fiziki banka şubelerine olan ihtiyacın azalması gibi faktörlerle açıklanabilir. Tokat'ta ise kişi başına düşen banka şubesi sayısı 2007 yılında 19,82 seviyesinde başlayıp, 2015 yılına kadar artış göstererek 34,85'e ulaşmıştır. Ancak 2016'dan sonra düşüş trendi başlamış ve 2024 yılında 28,40 seviyesine gerilemiştir. Tokat'taki banka şubesi sayısı da Türkiye genelindeki eğilime paralel şekilde önce artmış sonra azalmıştır.

Sonuç olarak, hem Türkiye genelinde hem Tokat'ta banka şube sayısı 2010'lu yılların başında yükselmiş, sonrasında dijitalleşme ve bankacılık hizmetlerinin değişen yapısı nedeniyle azalma yaşamıştır. Tokat'ta banka şubesi sayısı Türkiye ortalamasının altında kalmakla birlikte, özellikle 2010-2015 arasında önemli bir büyüme göstermiştir. Ancak günümüzde her iki bölgede de fiziki banka şubesine olan ihtiyaç azalmaktadır.

4.2. Kurulan İşletme Sayısının Ülke Payı

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinden temin edilen verilerle oluşturulan bu değişken % olarak ifade edilmektedir. Kurulan işletme sayısının yüksekliği, ait olduğu yerleşim yerinin girişimciliğini ve dinamizmini yansıtmaktadır. 1923 ile 1980 yılları arasında Tokat'ta toplam 1826 işyerinin kurulduğu kayıtlarda yer almaktadır. Bu işyerlerinin büyük çoğunluğunu, yaklaşık 1370 adedi, 1 veya 2 çalışanı olan küçük ölçekli işletmeler oluşturmaktadır. Yeni işyeri sayısı yıllar içinde dalgalı bir seyir izlerken, 1975-1979 döneminde çalışan sayısı açısından en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ancak 1980 yılına girilirken, bu sayı oldukça belirgin bir düşüş göstermiştir. 1992 yılında ise işyeri sayısının 10746 olduğu belirlenmiştir.⁴⁰

2003-2009 yılları arası kurulan şirket ve kooperatiflerin toplam sayısı;

⁴⁰ Şahin- Yayar- Erol, *age*.

Tablo 23. Yıllara Göre Tokat'taki İşletme Sayısının Ülke İçindeki Payı (2003-2009)⁴¹

Yıllar	Türkiye'de Kurulan İşletme Sayısı	Tokat'ta Kurulan İşletme Sayısı	Tokat'taki İşletme Sayısının Ülke İçindeki Payı
2003	32259	81	0,25
2004	40919	146	0,36
2005	47401	124	0,26
2006	52699	145	0,28
2007	55350	178	0,32
2008	49003	161	0,33
2009	44472	123	0,28

2003–2009 yılları arasında Tokat'ın Türkiye'de kurulan işletmeler içindeki payı %0,25 ile %0,36 arasında değişmiştir. En yüksek oran 2004 yılında görülmüş, sonraki yıllarda bu oran dalgalı bir seyir izlemiştir. Veriler, Tokat'ın ülke genelindeki işletme kurulumunda sınırlı bir paya sahip olduğunu ve girişimcilik potansiyelinin düşük seyrettiğini göstermektedir.

Tablo 24. Yıllara Göre Tokat'taki İşletme Sayısının Ülke İçindeki Payı (2010-2024)⁴²

Yıllar	Türkiye'de Kurulan İşletme Sayısı	Tokat'ta Kurulan İşletme Sayısı	Tokat'taki İşletme Sayısının Ülke İçindeki Payı
2010	98448	310	0,31
2011	114872	424	0,37
2012	107219	361	0,34
2013	139025	478	0,34
2014	126635	477	0,38
2015	114691	377	0,33
2016	106453	338	0,32
2017	118021	368	0,31
2018	121460	340	0,28
2019	109722	243	0,22
2020	133830	377	0,28
2021	138678	357	0,26
2022	169311	435	0,26
2023	151610	390	0,26
2024	134353	352	0,26

⁴¹ TÜİK, SGT, "Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları", Ankara, 2011

⁴² Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, *age*, 2015.

Tablodaki verilere göre, 2010-2024 yılları arasında Türkiye genelinde ve Tokat'taki işletme sayısının ülke içindeki payı incelendiğinde, Türkiye genelinde kurulan işletme sayısı yıllar içinde dalgalı olmakla birlikte genel bir artış trendi göstermiştir. 2010 yılında yaklaşık 98.448 işletme kurulurken, 2024 yılında bu sayı 134.353 seviyesine ulaşmıştır. Özellikle 2013 ve 2022 yıllarında yükselişler dikkat çekmektedir. Tokat'ta ise kurulan işletme sayısı 2010'da 310 iken, 2013 yılında 478 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ancak sonrasında genel olarak dalgalı bir seyir izleyerek 2024 yılında 352 işletme kurulmuştur. Tokat'taki işletme sayısının Türkiye genelindeki payı ise genellikle %0,26 ile %0,38 arasında değişmekte olup, 2019'da %0,22 ile en düşük seviyesine inmiş ve sonrasında %0,26 seviyesinde dengelenmiştir.

Bu veriler Tokat'ın ülke genelinde işletme kurulumundaki payının küçük bir oran olduğunu, ancak bu payın zaman içinde nispeten stabil kaldığını göstermektedir. Tokat'ta işletme kurulumu sayısı Türkiye genelindeki dalgalanmalara paralel hareket etmekle birlikte, genel olarak ülke ortalamasının altında kalmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, Tokat ilinin sosyo-ekonomik yapısını göstergeler çerçevesinde inceleyerek, ilin geçmiş ve mevcut durumunu ortaya koymayı ve kalkınma açısından öncelikli alanları belirlemeyi amaçlamıştır. Analiz kapsamında ele alınan demografik, eğitim, sağlık ve mali göstergeler, Tokat'ın hem güçlü yönlerini hem de gelişim potansiyelini yansıtmaktadır. Demografik göstergeler incelendiğinde, Tokat'ın Türkiye nüfusu içindeki payının sınırlı olmakla birlikte, yaş yapısında çalışma çağındaki nüfus oranının önemli bir büyüklüğe ulaştığı görülmektedir. Ancak net göç hızının negatif eğilim göstermesi, özellikle genç ve nitelikli işgücünün il dışına yöneldiğine işaret etmektedir. Toplam doğurganlık hızının Türkiye ortalamasına yakın olması nüfusun yenilenme kapasitesini koruduğunu gösterirken, ortalama ilk evlenme yaşının ve kaba boşanma hızının sosyal yapıda meydana gelen değişimlere paralel olarak farklılaşmakta olduğu gözlenmektedir.

İstihdam ve sosyal güvenlik göstergelerinden çalışma çağındaki nüfusun işgücüne katılım oranı, Türkiye ortalamasının altında seyretmekte; bu durum hem işgücü piyasasının hem de sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Eğitim göstergelerine bakıldığında, kadınların ilkokul ve üzeri mezuniyet oranının yıllar içinde artması önemli bir kazanım ola-

arak değerlendirilmektedir. Ancak üniversite mezunu oranının Türkiye ortalamasının altında olması, yükseköğretime erişimin artırılması gerektiğini göstermektedir. Eğitim düzeyindeki bu farklılık, ilin beşerî sermayesinin niteliği üzerinde doğrudan etkili olmakta ve ekonomik gelişme potansiyelini sınırlamaktadır. Sağlık göstergeleri açısından, bebek ölüm hızında son yıllarda görülen azalma olumlu bir gelişme olmakla birlikte, hekim, diş hekimi ve toplam sağlık personeli başına düşen nüfus oranlarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca hastane yatak kapasitesinin artırılması, sağlık hizmetlerine erişim ve hizmet kalitesi bakımından önem taşımaktadır. Mali göstergeler, kişi başına düşen banka şubesi sayısı ve kurulan işletme sayısının ülke payı bakımından Tokat'ın ekonomik canlılığının sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, yatırım ortamının güçlendirilmesi, girişimcilik faaliyetlerinin teşvik edilmesi ve finansal erişimin kolaylaştırılması gerektiğine işaret etmektedir. Genel olarak, Tokat ilinin sosyo-ekonomik yapısı, tarımsal üretim potansiyeli, kültürel mirası ve stratejik konumu gibi güçlü yönlerle sahip olmakla birlikte, beşerî sermaye niteliğinin artırılması, sanayi ve hizmet sektörlerinin geliştirilmesi, sağlık altyapısının güçlendirilmesi ve mali canlılığın artırılması gerekmektedir. Bu bağlamda, nüfusun göç eğiliminin tersine çevrilmesi, genç işgücünün istihdam edilebileceği yeni alanların oluşturulması, eğitim ve sağlık alanlarında yatırım yapılması, ildeki yaşam kalitesinin ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında kritik rol oynayacaktır.

Sonuç olarak, Tokat'ın gelişmişlik düzeyinin yükseltilmesi; yerel kaynakların etkin kullanımı, beşerî sermayenin güçlendirilmesi ve ekonomik çeşitliliğin artırılmasına yönelik bütüncül politikaların hayata geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda, hem merkezi yönetim hem de yerel aktörlerin iş birliği içerisinde yürüteceği uzun vadeli stratejiler, ilin hem bölgesel hem de ulusal ölçekte rekabet gücünü artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, FinTürk-Coğrafi Dağılımı, <https://www.bddk.org.tr/BultenFinTurk>, son erişim tarihi: 11.08.2025.
- Demir, Alpaslan- Dönder, Yasin, "Tokat Tarihi ve Coğrafyası", Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Tokat, Kömen Yayınları, Konya 2024, s. 1-6.
- Dolu, Aslı- Kuvvetli, Ümit, "Türkiye'de Kentlerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması", *International Journal of Public Finance*, 2023, s. 87.
- Erol, Murat- Ersever, Oya G., "Göç Krizi ve Göç Krizine Müdahale, Erol ve Ersever", *Kho Bilim Dergisi*, C 24 S. 1, 2014.
- Küçük, M. Emir, "*Türkiye Nüfusunun Geleceği Üzerine Bir İnceleme*", T.C. Bilgi Akademi Kurumları, 2025.
- Özen, Hamit, "Endüstri 4.0 ve Eğitim: Bir Türkiye Perspektifi", *Anemon Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(5) 103-113, 2019, s. 104.
- Sosyal Güvenlik Kurumu, <https://www.sgk.gov.tr/Hakkimizda/Index/c4953319-ea98-439f-89e0-4b1cdddbed55/>, son erişim tarihi: 11.08.2025.
- Sosyal Güvenlik Kurumu, <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Index/6863b1e8-c384-4f46-90c6-511dac2376d2/>, 2024, son erişim tarihi: 10.08.2025.
- Şahin, Metehan- Yayar, Rüştü- Erol, Yücel, "*Cumhuriyetin İlk Yüz Yılında Tokat Ekonomisi*", 2023.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllıkları, <https://www.saglik.gov.tr/TR-84930/saglik-istatistikleri-yilliklari.html?Sayfa=2>, son erişim tarihi: 10.08.2025.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Orta Karadeniz Geçit Kuşağı Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tokatarastirma/Menu/168/Nufusu>, son erişim tarihi: 11.08.2025.
- Tekin, Bilgehan, "Temel Sağlık Göstergeleri Açısından Türkiye'deki İllerin Gruplandırılması: Bir Kümeleme Analizi Uygulaması", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2015, s. 390-391.
- Tokat İli Sektörel Eylem Planları 2018-2023, <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokuman/tokat-sektorel-eylem-planlari/761>, 2018, son erişim tarihi: 22.09.2025.
- TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, son erişim tarihi: 11.08.2025.
- TÜİK, (ADNKS), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2024-53783>, son erişim tarihi: 11.08.2025.
- TÜİK, Doğum İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2024-54196>, son erişim tarihi: 11.08.2025.
- TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-54194>, son erişim tarihi: 11.08.2025.

- TÜİK, Genel Nüfus Sayımları, <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>, son erişim tarihi: 11.08.2025.
- TÜİK, İç Göç İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2024-54082>, son erişim tarihi: 11.08.2025.
- TÜİK, İşgücü İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2025-54073>, son erişim tarihi: 11.08.2025.
- TÜİK, TÜİK, *Seçilmiş Göstergelerle Tokat*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, son erişim tarihi: 11.08.2025.
- TÜİK, Ulusal Eğitim İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ulusal-Egitim-Istatistikleri-2024-53937>, son erişim tarihi: 11.08.2025.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, VIII. Türkiye Ticaret ve Sanayi Şûrası, 2015.
- Ünsal, Erdal, “*Makro İktisada Giriş*”, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2013, s. 55.

TOKAT'IN SOSYAL, EKONOMİK VE MALİ YAPISI

Yusuf TEMÜR*

Muhammed Fatih İŞIKMAN**

GİRİŞ

Tokat, M.Ö. 5500 yılından günümüze kadar daima tarihi bir değere, önemli tarihi yapıtlara, mümbit topraklara ve Mevlâna, Gazi Osman Paşa, Zileli Talibî, Ceyhûnî gibi müspet şahsiyetlere ev sahipliği yapmış; zamanında birçok beyliği ve 14 devleti bünyesinde barındırmış ehemmiyetli bir Anadolu şehridir. Evliya Çelebi'nin "âlimler ve şairler şehri" diye övdüğü Tokat, kadim bir şehirdir. Tokat; tarihi geçmişi, doğal güzellikleri, verimli toprakları ve iklimi ile ön planda olsa da ticaret ve ekonomi alanında da yeri azımsanamayacak kadar önemlidir. Öyle ki Selçuklu döneminde Tokat, Anadolu'nun altı büyük kenti arasında yer almıştır. Ancak, geçmişten günümüze ticari ve ekonomik faaliyetlerin aralıksız gerçekleştiği Tokat'ın bu yapısının, geçmişe nazaran daha iyi halde olduğunu ileri sürmek pek mümkün değildir. Tokat'ın ekonomik ve mali yapısı, zaman içerisinde meydana gelen olumsuzluklar neticesinde zayıflamaya başlamıştır. Özellikle 1846 yılında kara gümrüğünün kaldırılmasıyla Tokat'ın iktisadi alandaki başarısının azalmaya başladığı görülmektedir. Tokat günümüzde daha çok tarım, gıda ve tekstil sanayisi ağırlıklı bir ekonomik yapıya sahip olmakla beraber, son yıllarda turizm sektöründe yaşanan pozitif ivmelenmeyle birlikte hizmetler sektörünün de olumlu etkilendiği görülmektedir. Bununla birlikte Tokat'ın iktisadi açıdan birçok pozitif araca sahip olmasına rağmen, hâlen asırlar öncesinde olduğu gibi iktisadi ve ekonomik canlılığına sahip olmadığını ileri sürmek mümkündür.

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, yusuf.temur@gop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0420-5842>.

** Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, muhammedfatih.isikman@gop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9301-4222>.

Bu çalışmada Tokat ilinin güncel sosyoekonomik ve mali yapısı ele alınmıştır. Çalışmanın nihai amacı; Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerinden yola çıkarak Tokat ilinin elde edilebilen son beş yıllık sosyoekonomik ve mali verilerini incelemek ve güncel durumu ortaya koymaktır.

1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TOKAT'IN TARİHSEL EKONOMİK GELİŞİMİ

Tokat Anadolu'da tarihi M.Ö 5400-3000'lü yıllara kalkolitik çağa kadar uzanan köklü bir geçmişe sahiptir. Tokat geçmişte Hititler, Frigler, Kimmerler, İskitler, Persler, Makedonya Krallığı, Pontus Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Emeviler, Danişmendliler, Selçuklu Devleti, İlhanlılar, Eretna Beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere birçok beylik, devlet ve imparatorluğa ev sahipliği yapmıştır¹. Ancak Tokat'ın Türklerin himayesine geçmesi, 1071 yılında Türklerin Anadolu'ya Malazgirt Zaferi ile adım atmasından sonra Emir Danişmend Tokat'ı fethetmesi ile gerçekleşmiştir. Emir Danişmend'in fethi ile Tokat Türklerin idaresine geçmiş ve sonraki yüzyıllarda Selçuklu, İlhanlı, Eretna devletleri ve son olarak Osmanlı İmparatorluğu bölgede hüküm sürmüştür². Tokat Anadolu Selçuklular döneminde ticaret merkezi açısından altı büyük kenti arasında yer almıştır. Daha sonra 1243 yılından itibaren İlhanlı baskısına maruz kalan Tokat, İlhanlı egemenliği sonuna kadar gelişimine devam etmiştir. 14. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetine giren Tokat, yükselme döneminde de bölgenin tarım ve ticaret merkezlerinden biri olmaya devam etmiştir. Özellikle 17. yüzyılda uluslararası kervanların geçiş noktasında olması Tokat'a transit ticaret merkezi olma niteliğini kazandırmıştır³. Tokat ilinin ekonomisi geçmiş dönemlerde büyük çoğunlukla tarım, bakırcılık, ipekçilik, pamuk dokuma ve çeşitli el sanatlarına dayalı olduğu bilinmektedir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla ildeki ekonomik faaliyetler olumsuz etkilenmiş ve eski canlılığını yitirmeye başlamıştır⁴. Cumhuriyetin kurulmasıyla Tokat'ta modern manada sanayileşme girişimleri, tarıma bağlı sanayi dallarının kurulması kamu tarafından

¹ Ali Açıklı, 'Tokat', Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, s. 219-220, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

² Metehan Şahin - Türker Şimşek, "17-19. Yüzyıllarda Tokat'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk İdare Dergisi*, S. 486, Mayıs 2018, s. 297.

³ Mutlu Özgen, "Tokat Kenti'nin Ticaret Mekânları: 19. 20. yüzyılda Meydan Semtinde Ticarî Yaşam, *Vakıflar Dergisi*, S. 31. s. 144.

⁴ Tokat Ticaret ve Sanayi Odası, 'Tokat Ekonomisi', <http://www.tokattso.org.tr/?pnum=59&pt=Tokat+Ekonomisi> son erişim tarihi: 20.07.2025.

başlatılmıştır. Devlet tarafından ilk kurulan sanayi kuruluşu 1934 yılında faaliyete başlayan Turhal Şeker Fabrikasıdır. Yine bu yıllarda Artova Kömür İşletmeciliği, Kuşoturağı Mermer Ocağı ve Turhal Antimuan Maden İşletmesi gibi yer altı maden işletmeleri kurulmuştur. 1950'li yıllarda ilde yetiştirilen sebze ve meyveleri değerlendirmek üzere TÜRSANT ile birkaç özel salça ve meyve suyu fabrikası kurulmuştur. Tarım ve gıda sanayisinden sonra Tokat'ta en fazla gelişmiş sektör taşa ve toprağa dayalı sanayi sektörüdür. Hammadde uygunluğu sebebiyle Erbaa ilçesinde yaygınlaşan tuğla-kiremit fabrikalarının ilki 1969 yılında "TİMTAŞ Tuğla-Kiremit Fabrikası" adıyla faaliyete geçirilmiştir. Ardından devlet eliyle Tokat Sigara Fabrikası, Tekel Tütün Yaprak İşleme Fabrikası, Tekel Şarap Fabrikası açılmıştır. 1990'lı yıllarda ilde tekstil sanayisi gelişmeye başlamış ancak yine aynı yıllarda hem ulusal hem de uluslararası mescrada meydana gelen krizler tekstil alanındaki gelişmenin önünü kesmiştir.⁵ Tokat'ın günümüzdeki mevcut ekonomik yapısı ağırlıklı olarak tarım, tarıma dayalı sanayi, hayvancılık, gıda sanayi, taş ve toprağa dayalı sanayi, orman ürünleri sanayi, ve tekstil dokuma sektörlerine dayalıdır⁶. Ayrıca T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yapılan illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması (SEGE) bakımından Tokat 2017 yılında -0,381'lik skorlar Türkiye'deki iller arasında 56. sırada ve 5. kademe iller arasında yer almaktadır⁷.

2. TOKAT İLİNİN SOSYAL YAPISI

Bu bölümde Tokat ilinin nüfus yapısı, göç dinamikleri, kültür, eğitim, sağlık, işgücü ve istihdam gibi sosyal yapının belirleyicilerinden olan güncel göstergeler ele alınmıştır.

2.1. Nüfus Yapısı ve Göç Dinamikleri

Tokat iline ait 2020-2024 arası demografik göstergelere ilişkin veriler Tablo 2.1.1.'de yer almaktadır.

⁵ Serap Barış, "21. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Görünümü: TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 7 / S. 1, Temmuz 2018, s. 111.

⁶ Yusuf Temür, "900 Adımda 900 Yıllık Tarih Çerçevesinde Tokat'ın Sosyo-Ekonomik ve Mali Yapısı" *Vergi ve Sosyoekonomik Göstergeler Çerçevesinde Türkiye*, ed. Ersan Öz, S. Şehnaz Altunakar Mercan, Selçuk Buyrukoğlu, Ekin Yayınevi, Bursa 2020, s. 1549.

⁷ Dr. Leyla Bilen Kazancı - Mustafa Işık - Salih Acar - Mustafa Caner Meydan, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2017*, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını Sayı:3, Ankara 2019.

Tablo 2.1.1: Demografik Göstergeler

Yıl	Net göç hızı (binde)	Nüfus yoğunluğu (kilometreye düşen kişi sayısı)	Ortalama hanehalkı büyüklüğü	Toplam hanehalkı sayısı	Toplam yaş bağımlılık oranı (%)	Toplam nüfus	Türkiye'den yurt dışına giden göç	Yaşlı bağımlılık oranı (%)	Yurt dışından Türkiye'ye gelen göç	Yıllık nüfus artış hızı (binde)	Çocuk bağımlılık oranı (%)
2020	-27,88	59,04	3,11	186.010	50,76	597.861	964	21,88	1.871	-24,59	28,88
2021	6,92	59,5	3,03	191.711	50,81	602.567	964	22,46	1.871	7,84	28,35
2022	-11,72	58,9	2,96	194.436	50,34	596.454	1.324	22,83	1.525	-10,2	27,51
2023	17,39	59,93	3,05	192.593	49,76	606.934	2.506	23,11	2.391	17,42	26,66
2024	10,41	60,5	3	197.662	49,92	612.674	-	23,79	-	9,41	26,13

Kaynak: TÜİK Nüfus Göstergeleri, 2025

Tablo 2.1.1. incelendiğinde 2020 ve 2024 yılları arası Tokat nüfusu 597.861'den 612.674'e çıkarak toplamda %2,48 artış göstermiştir. Aynı dönemde toplam yaş bağımlılık oranı sınırlı ölçüde gerilerken, bunun tamamen çocuk bağımlılığındaki düşüşten kaynaklandığı ve yaşlı bağımlılık oranının belirgin biçimde yükseldiği görülmektedir. Bu, nüfusun son beş yılda yaşlanma eğiliminin hızlandığına işaret etmektedir. Net göç hızının 2020 yılında binde -27,88'den 2023'te binde 17,39'a artış gösterip 2024'te binde 10,41'e gerilemesi, göçün yön ve hız açısından oynak bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Ortalama hane halkı büyüklüğü 3,11'den 3,00'e düşerek hane yapısındaki küçülme eğilimini teyit etmektedir. Bu tablo demografik açıdan ele alındığında, işgücünde orta vadede daralma tehlikesine ve hizmet talebinde değişime neden olabileceğine işaret ettiği düşünülmektedir.

Tablo 2.1.2: Doğum, Evlenme ve Boşanma Sayıları

Yıl	Boşanma sayısı	Evlenme sayısı	Kaba boşanma hızı (binde)	Kaba doğum hızı (binde)	Kaba evlenme hızı (binde)	Toplam doğurganlık hızı (çocuk sayısı)
2020	756	3.415	1,25	10	5,64	1,47
2021	941	3.937	1,57	9,6	6,56	1,43
2022	1.052	3.704	1,75	9,4	6,18	1,4
2023	1.040	3.697	1,73	8,9	6,14	1,35
2024	1.094	3.720	1,79	8,4	6,1	1,29

Kaynak: TÜİK Demografi Göstergeleri, 2025

Tablo 2.1.2 incelendiğinde 2020 yılında 756 olan boşanma sayısı 2024 yılına gelindiğinde 1094 olarak %44,71 oranında bir artış meydana gelmiştir. Boşanma sayısı ile paralel olarak kaba boşanma hızında da binde 0,54'lük bir artış meydana gelmiştir. Evlenme sayısı ve hızında önemli artışlar meydana gelmemekle birlikte durağan bir seyir izlemiştir. Toplam doğurganlık hızı 1,47'den 1,29'a gerileyerek %12,25 oranında bir azalış meydana gelmiştir. Toplam doğurganlık hızındaki düşüşe paralel olarak kaba doğum hızında da binde 1,6'lık bir düşüş yaşanmıştır. Bu veriler ışığında boşanma sayılarındaki artışın önemli düzeyde yükselmesi, doğurganlık hızında ise önemli düzeyde yaşanan düşüşler dikkat çekmektedir. Özellikle doğurganlık hızının her yıl düşmesi gelecek yıllar açısından endişe vermektedir.

2.2. Kültür Göstergeleri

Tablo 2.2.1'de Tokat iline ait halk kütüphaneleri kullanıcı sayıları, halk kütüphanesi sayısı, sinema/tiyatro seyirci ve salon sayıları, müze ve müze ziyaretçi sayıları gibi ilin kültür düzeyi hakkında bilgi verebilecek göstergelere yer verilmiştir.

Tablo 2.2.1: Kültür Göstergeleri

Yıl	Halk kütüphaneleri kullanıcı sayısı	Halk kütüphanelerindeki kitap sayısı	Halk kütüphanesi sayısı	Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı müze eser sayısı	Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı müze sayısı	Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı müze ziyaretçi sayısı	Sinema salonu sayısı	Sinema seyirci sayısı	Tiyatro salonu sayısı	Tiyatro seyirci sayısı
2020	200.964	268.215	15	43.628	3	20.797	25	82.817	1	1.470
2021	198.874	289.484	15	43.628	3	33.268	25	65.421	1	860
2022	247.485	315.416	14	43.733	3	66.172	25	210.699	2	7.047
2023	344.354	338.795	14	43.828	3	86.680	16	115.867	2	4.200
2024	528.611	363.735	14	?	?	?	25	117.063	4	4.685

Kaynak: TÜİK Kültür Göstergeleri, 2025

Halk kütüphaneleri kullanıcı sayısı 2020–2024 yılları arasında 200.964’ten 528.611’e yükselmiş bu, yıllık %27’lik hızlı bir artışa tekabül ettiği görülmektedir. Kitap sayısı da 268.215’ten 363.735’e yükselerek 5 yıllık süreçte yaklaşık %35,6’lık artış yaşanmıştır. Bu yıllar arasında halk kütüphanesi sayısında pozitif anlamda bir iyileşme olmadığı aksine 1 halk kütüphanesinin kapandığı görülmektedir. Müzelerde yer alan eser sayısında sayısal olarak büyük artışlar yaşanmadığı görülmektedir. Müze sayısında ilgili dönemlerde bir değişiklik yaşanmadığı ancak müze ziyaretçi sayısının 2020 yılına göre yaklaşık 4 kat arttığı görülmektedir. Buradaki artışın Tokat’ın turizm açısından gelişme göstermesiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Sinema salon sayısı yalnızca 2023 yılında 8 adet azalmış sonrasında tekrar eski sayısına ulaşmış ancak seyirci sayısı 2022 yılına göre yaklaşık 2 kat azalmıştır. 2020 yılında 1 olan tiyatro salonu sayısının 2024 yılında 4’e yükselmesi kapasite artışını gösterse de tiyatro seyircisi sayısının salon sayısındaki artışa paralel olarak artış göstermediği görülmektedir.

2.3. İlkokul, Ortaokul, Ortaöğretim ve Tokat İlinin Eğitim Alanına Dair Göstergeler

Aşağıda yer alan tablolarda Tokat ilinin eğitim alanına ait göstergeler verilmiştir.

Tablo 2.3.1: İlkokula Ait Göstergeler

Yıl	İlk ve ortaokul /Derslik başına düşen öğrenci sayısı	İlkokul /Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı	İlkokul okul sayısı	İlkokul okullaşma oranı 2012 ve sonrası-net (%)	İlkokul öğrenci sayısı	İlkokul öğretmen sayısı
2019	17	13	293	86,24	28.993	2.212
2020	18	13	266	88,93	28.651	2.163
2021	18	14	256	88,07	28.618	2.087
2022	18	14	256	90,2	29.429	2.066
2023	18	14	256	90,82	29.260	2.042

Kaynak: TÜİK Eğitim Göstergeleri, 2025

Tablo 2.3.1'e göre ilkokulda net okullaşma oranı 2019–2023 arasında %86,24'ten %90,82'ye çıkarak iyileşme gösterirken, derslik ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısı istikrarlı seyretmiştir. İlkokul sayısı 2019 yılına göre 37 adet azalmış olup öğrenci sayısı ve öğretmen sayısında büyük değişimler yaşanmamıştır.

Tablo 2.3.2'de ortaokula ait göstergeler verilmiştir.

Tablo 2.3.2: Ortaokula Ait Göstergeler

Yıl	Ortaokul /Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı	Ortaokul okul sayısı	Ortaokul okullaşma oranı 2012 ve sonrası-net (%)	Ortaokul öğrenci sayısı	Ortaokul öğretmen sayısı
2019	11	191	89,39	34.032	2.900
2020	10	172	86,31	30.853	2.885
2021	11	170	86,57	30.479	2.835
2022	11	167	89,2	31.306	2.739
2023	11	165	88,61	30.014	2.674

Kaynak: TÜİK Eğitim Göstergeleri, 2025

Ortaokulda net okullaşma oranı 2019'da %89,39 seviyesindeyken 2023 yılına gelindiğinde %88,61'e gerilemiş olmasına rağmen büyük bir değişim yaşanmamıştır. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısında ise 2020 yılı dışında bir düşüş yaşanmamıştır. Ancak ortaokul öğrenci sayısındaki azalışa paralel olarak ortaokul öğretmen sayısı da azalmıştır.

Tablo 2.3.3'te ortaöğretime dair göstergeler verilmiştir.

Tablo 2.3.3: Ortaöğretime Ait Göstergeler

Yıl	Ortaöğretim /Derslik başına düşen öğrenci sayısı	Ortaöğretim /Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı	Ortaöğretim okul sayısı	Ortaöğretim okullaşma oranı 2012 ve sonrasında (%)	Ortaöğretim öğrenci sayısı	Ortaöğretim öğretmen sayısı
2019	20	10	116	85,98	39.981	3.114
2020	23	11	116	90,06	43.278	3.172
2021	24	11	114	90,29	43.011	3.200
2022	24	10	113	93,19	41.969	3.232
2023	21	10	112	88,96	36.238	3.236

Kaynak: TÜİK Eğitim Göstergeleri, 2025

Ortaöğretimde net okullaşma 2022 yılında %93,19 ile zirve yapmış, 2023 yılına gelindiğinde ise %88,96'ya gerilemiştir; bu düşüş, nüfus/göç oynaklığı ya da ortaöğretime olan talepteki değişimlere bağlı olduğu düşünülmektedir. Ortaöğretim okullaşma oranı, öğrenci sayısındaki düşüşe ve okul sayısında bir değişim olmamasına rağmen öğretmen sayısı az miktarda her yıl artış göstermiştir. Derslik başına düşen öğrenci sayısının azalması ise öğrenci sayısındaki düşüşten dolayı olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Tablo 2.3.4'te Tokat ilinde toplam nüfusun içerisinde okuma yazma bilenlerin oranı yıl olarak verilmiştir.

Tablo 2.3.4: İlde Okuma Yazma Bilen Oranı (%)

Yıl	Okuma Yazma Bilen Oranı
2020	97,54
2021	97,64
2022	97,68
2023	97,69
2024	97,80

Kaynak: TÜİK Eğitim Göstergeleri, 2025

Tablo 2.3.4 incelendiğinde okuryazarlık oranları ele alındığında son beş yıllık dönemde önemli bir değişiklik olmamakla birlikte artış yönünde bir eğilim olduğu görülmektedir.

Tablo 2.3.5'te Tokat ilinde ortalama eğitim süresi yıl olarak verilmiştir.

Tablo 2.3.5: İlde Ortalama Eğitim Süresi (Yıl)

Yıl	Ortalama Eğitim Süresi
2020	7,9
2021	8,1
2022	8,2
2023	8,3
2024	8,4

Kaynak: TÜİK Eğitim Göstergeleri, 2025

Tablo 2.3.5 incelendiğinde ortalama eğitim süresi ise her yıl 0,1-0,2 arasında artış göstermiş, toplam 5 yıllık dönemde 0,5 yıllık bir artış meydana gelmiştir. Buradaki artışın beşerî sermayede yavaş ancak istikrarlı bir ilerlemenin olduğu görülmektedir.

2.4. Sağlık Hizmetleri Göstergeleri

Tablo 2.4.1'de sağlık hizmetlerine ait bazı göstergelere yer verilmiştir.

Tablo 2.4.1: Hastane, Bin Kişi Başına Düşen Hekim ve Kişi Başına Düşen Hastane Yatak Sayıları

Yıl	Bin kişi başına düşen toplam hekim sayısı	Hastane sayısı	Hastane yatak sayısı	Yüz bin kişi başına toplam hastane yatak sayısı
2019	2	15	2.249	367
2020	2	15	2.299	385
2021	2	15	2.299	382
2022	2	15	2.242	376
2023	2	15	2.242	369

Kaynak: TÜİK Sağlık Göstergeleri, 2025

Tablo 2.4.1 incelendiğinde hastane sayısı ve bin kişi başına düşen hekim sayısı sabit kalmıştır. Yatak sayısı 2020–2023 yılları arası 2.299'a yükselmişken 2023 yılında tekrar 2.242'ye düşmüştür. Yüz bin kişi başına düşen yatak sayısı 2020 yılında 385'e yükselmişken 2023 yılında yaklaşık 2019 yılındaki seviyesine gerilemiştir. Bu durum, nüfusun yaşlanma eğilimiyle birlikte ele alındığında gelecekte arz baskısı doğurabileceği düşünülmektedir.

Tablo 2.4.2'de doğum, ölüm, doğurganlık sayıları ve beklenen yaşam süreleri yer almaktadır.

Tablo 2.4.2: Doğum, Ölüm, Doğurganlık Sayıları ve Beklenen Yaşam Süreleri

Yıl	5 yaş altı ölüm hızı (binde)	Bebek ölüm hızı (binde)	Doğum sayısı	Doğuştaki beklenen yaşam süreleri (yıl)	Kaba doğum hızı (binde)	Kaba ölüm hızı (binde)	Toplam doğurganlık hızı (çocuk sayısı)	Ölüm sayısı
2020	9,9	7	6.037	78,1	10	8,3	1,47	5.049
2021	9	6,9	5.772	-	9,6	10	1,43	6.016
2022	9,4	8,2	5.609	-	9,4	8,4	1,4	5.011
2023	9,7	8,8	5.360	77,6	8,9	7,9	1,35	4.782
2024	10,6	8,8	5.117	-	8,4	8	1,29	4.849

Kaynak: TÜİK Sağlık Göstergeleri, 2025

Tablo 2.4.2'ye göre doğuştaki beklenen yaşam süreleri, ölüm sayısı, bebek ve 5 yaş altı ölüm hızları sınırlı dalgalanma göstermektedir. Doğum sayısı 6.037'den 5.117'ye inerken, toplam doğurganlık hızı 1,47'den 1,29'a, kaba doğum hızı binde 10'dan binde 8,4'e gerilemiştir; toplam doğurganlık hızındaki 0,18'lik düşüş, nüfus yenilenmesi açısından tedbir alınması gereken bir durum olduğuna işaret etmektedir.

2.5. İşgücü ve İstihdam Profili

Tablo 2.5.1'de Tokat iline ait 2022-2024 yılları arası işgücüne katılma, istihdam ve işsizlik oranlarına verilmiştir.

Tablo 2.5.1: İstihdam ve İşsizlik Oranları

Yıl	İstihdam oranı (%)	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)
2022	50,7	54,2	6,6
2023	50,3	54,1	6,9
2024	50	53,4	6,4

Kaynak: TÜİK İşgücü Göstergeleri, 2025

Tablo 2.5.1 incelendiğinde istihdam oranı 2022-2024 yılları arasında %50,7'den %50'ye; işgücüne katılma oranı %54,2'den %53,4'e; işsizlik oranı ise %6,6'dan %6,4'e gerilemiştir. Bu oranlar ele alındığında kısa vadede büyük bir sorunun olmadığını doğrulasa da nüfusun yaşlanma eğilimi ile değerlendirildiğinde, aktif işgücü politikalarının gündeme alınmasının ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

3. TOKAT İLİNİN EKONOMİK YAPISI

Bu bölümde Tokat ilinin tarım, hayvancılık, turizm, girişimcilik, GSYH ve- rileri, ithalat ve ihracat gibi ekonomik yapının belirleyicilerinden olan güncel göstergeler incelenecektir.

3.1. Tarım ve Hayvancılık

Tablo 3.1.1'de tarım ve hayvancılık sektörüne dair çeşitli sayısal veriler yer almaktadır.

Tablo 3.1.1: Tarım ve Hayvancılık Sektörüne Ait Göstergeler

Yıl	Bitkisel üretim değeri (bin TL)	Büyükbaş hayvan sayısı (baş)	Canlı hayvanlar değeri (bin TL)	Hayvan- sal ürünler değeri (bin TL)	Küçükbaş hayvan sayısı (baş)	Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin üretim miktarı (ton)	Toplam işlenen tarım alanı (hektar)	Örtü altı sebze ve meyve üretim miktarı (ton)
2017	1.869.533	278.652	1.595.842	407.716	352.188	1.871.697	292.493	19.346
2018	2.347.247	310.431	2.096.801	502.265	390.190	1.689.119	287.564	21.716
2019	2.866.907	313.346	2.076.269	608.511	378.219	1.852.658	292.266	21.488
2020	3.358.314	314.917	2.382.732	847.317	453.991	2.045.306	292.696	22.227
2021	3.810.833	302.432	2.688.723	-	511.457	1.933.232	296.326	23.776
2022	-	297.971	-	-	541.762	1.897.427	295.232	23.817
2023	-	279.620	-	-	518.627	2.109.333	297.215	18.564
2024	-	256.029	-	-	437.820	2.074.210	328.070	22.693

Kaynak: TÜİK Tarım Göstergeleri, 2025

2020–2024 yılları arası tahıllar ve diğer bitkisel ürün üretimi 2,045 milyon tondan 2,074 milyon tona artış gösterirken, toplam işlenen tarım alanı yaklaşık %12,1 artmıştır. Büyükbaş hayvan sayısı %18,7 ve küçükbaş hayvan sayısı 2021–2024'te %14,4 azalmıştır. Bu bileşim, bitkisel üretim lehine bir artışa, hayvancılıkta ise düşüşe işaret etmektedir. Canlı hayvan/ürün değerlerinde geçmiş yıllarda artış olsa da son 4 yılın verilerinin eksik olması nedeniyle tam trend okuması sınırlıdır. Örtü altı üretim miktarları incelendiğinde ise genel olarak durağan olduğu ileri sürmek mümkündür.

3.2 İnşaat ve Konut Sektörü

Tablo 3.2.1'de inşaat ve konut sektörüne dair çeşitli veriler yer almaktadır.

Tablo 3.2.1: Konut Sektörüne Dair Veriler

Yıl	Konut satış sayıları (ilk satış)	Konut satış sayıları (toplam)	Yapı kullanma izin belgesine göre bina sayısı	Yapı kullanma izin belgesine göre daire sayısı	Yapı kullanma izin belgesine göre yüzölçümü (metrekare)	Yapı ruhsatına göre bina sayısı	Yapı ruhsatına göre daire sayısı	Yapı ruhsatına göre yüzölçümü (metrekare)
2020	2.463	6.561	676	4.055	791.915	762	3.962	642.365
2021	3.118	6.762	729	4.086	778.397	921	4.093	879.271
2022	2.737	6.422	675	3.964	746.170	764	3.125	691.543
2023	1.798	4.437	537	2.612	502.821	931	4.636	742.314
2024	3.125	6.820	713	3.691	641.095	818	4.062	635.268

Kaynak: TÜİK İnşaat ve Konut Göstergeleri, 2025

İlk satışlar 2020–2024’te %26,9 artış göstermiştir ancak 2023’te belirgin bir düşüş meydana gelmiş daha sonrasında 2024 yılında bir toparlanma meydana gelmiştir. 2023 yılında yaşanan bu düşüşün özellikle Covid-19 salgın hastalığı ve bozulan ekonomik dengeden dolayı olduğu ifade etmek mümkündür. Bunun dışında konut satışlarının her yıl ortalama bir değerinde değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

3.3. Turizm Göstergeleri

Tablo 3.3.1’de Tokat iline giriş/çıkış yapan vatandaşlara ve yabancılara ayrıca bu vatandaş ve yabancıların konaklama sayılarına ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 3.3.1: Tokat İline Giriş, Çıkış Yapan Kişiler ve Geceleme Sayıları

Yıl	Giriş kapılarının bağlı olduğu il ve ulaşım yoluna göre giriş yapan vatandaşlar: Hava yolu	Giriş kapılarının bağlı olduğu il ve ulaşım yoluna göre çıkış yapan yabancılar: Hava yolu	Giriş kapılarının bağlı olduğu il ve ulaşım yoluna göre giriş yapan yabancılar: Hava yolu	Çıkış kapılarının bağlı olduğu il ve ulaşım yoluna göre çıkış yapan vatandaşlar: Hava yolu	Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları: Tesise geliş sayısı/Toplam	Belediye Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları: Tesise geliş sayısı/Toplam	Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları: Tesise geliş sayısı/Yabancı	Belediye Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları: Tesise geliş sayısı/Yabancı
2020	-	-	-	-	77626	92657	490	284
2021	-	-	-	-	105591	126493	1133	557
2022	368	1	-	370	175589	147280	3334	1998
2023	1680	1	1	1540	204086	-	4199	-
2024	1931	14	14	1940	227303	-	4172	-
Yıl	Belediye Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları: Tesise geliş sayısı/Vatandaş	Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları: Tesise geliş sayısı/Vatandaş	Belediye Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları: Geceleme sayısı/Toplam	Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları: Geceleme sayısı/Toplam	Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları: Geceleme sayısı/Yabancı	Belediye Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları: Geceleme sayısı/Yabancı	Belediye Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları: Geceleme sayısı/Vatandaş	Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları: Geceleme sayısı/Vatandaş
2020	92373	77136	193769	127926	1080	1103	192666	126846
2021	125936	104458	250697	176168	2926	1640	249057	173242
2022	145282	172255	350314	284933	7625	5615	344699	277308
2023	-	199887	-	337162	10382	-	-	326780
2024	-	223131	-	395654	8579	-	-	387075

Kaynak: TÜİK Turizm Göstergeleri, 2025

Tablo 3.3.1 incelendiğinde Tokat'ta faaliyetlerine yeniden 2022 yılında başlayan havalimanının kullanıcı sayısının her yıl arttığı görülmektedir. Uçak sefer ve rota sayılarının da artmasıyla kullanıcı sayısının önümüzdeki yıllarda

daha fazla artacağı düşünülmektedir. Geceleme sayıları incelendiğinde Covid-19 salgın hastalığının etkisiyle 2020 yılında dibe inip 2021 yılında salgın hastalığın etkisini yitirmeye başlamasıyla toparlanmaya başladığını; yabancı geceleme sayılarının ise ildeki turizm sektörünün gelişmesiyle artmaya başladığını ileri sürmek mümkündür. Ancak halen geceleme sayıları açısından il turizminin ağırlıkla yerli turistlerden olduğu görülmektedir.

3.4. Girişimcilik Göstergeleri

Tablo 3.4.1’de iş kayıtlarına göre girişimcilik göstergelerine yer verilmiştir.

Tablo 3.4.1: İş Kayıtlarına Göre Girişimcilik Göstergeleri

Yıl	Toplam	Tarım, ormancılık ve balıkçılık	Madencilik ve taş ocaklığı	İmalat	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme	İnşaat	Toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı	Ulaştırma ve depolama	Konaklama ve yiyecek hizmeti
2019	23404	295	25	2399	11	39	1276	8456	3566	2276
2020	24199	325	23	2437	9	38	1629	8714	3584	2192
2021	25454	345	26	2653	11	44	1957	9124	3803	2162
2022	26327	359	24	2753	28	43	1979	9436	3868	2193
2023	25318	349	22	2712	30	35	1578	9515	3515	1969
Yıl	Bilgi ve iletişim	Finans ve sigorta	Gayrimenkul	Mesleki, bilimsel ve teknik	İdari ve destek hizmet	Eğitim	İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler	Kültür sanat, eğlence, dinlenme ve spor	Diğer hizmetler	
2019	113	123	195	941	182	88	159	323	2937	
2020	125	125	198	1032	200	94	168	327	2979	
2021	132	117	175	1106	213	87	187	327	2985	
2022	173	123	180	1217	244	100	223	337	3047	
2023	208	133	202	1293	249	112	228	338	2830	

Kaynak: TÜİK Sanayi Göstergeleri, 2025

Tablo 3.4.1 incelendiğinde toplam girişim sayısı 2019 ve 2022 yılları arasında istikrarlı bir artış göstermiş ancak 2023 yılında sınırlı şekilde gerilediği

görülmektedir. Tablo 3.4.1'de yer alan girişimcilik alanları incelendiğinde oransal olarak en yüksek artış bilgi ve iletişim sonrasında imalat alanında meydana geldiği görülmektedir. Madencilik/taş ocakçılığı, su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme, ulaştırma ve depolama, konaklama ve yiyecek hizmeti ve diğer hizmetler alanlarında zaman içerisinde artışlar meydana gelmiş olsa da 2019 yılı baz alındığında 2023 yılında düşüş meydana gelmiştir.

3.5. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)

Tablo 3.5.1'de 2019-2023 yılları arası Tokat ilinin GSYH ve kişi başına düşen GSYH TL ve ABD doları cinsinden yer almaktadır.

Tablo 3.5.1: 2019-2023 Yılları Arası GSYH Verileri

Yıl	GSYH (bin TL)	Kişi başına GSYH (\$)	Kişi başına GSYH (TL)
2019	16.243.186	4.669	26.511
2020	19.467.803	4.569	32.162
2021	24.159.252	4.482	40.251
2022	46.907.655	4.721	78.243
2023	86.303.823	6.106	143.435

Kaynak: TÜİK Ulusal Hesap Göstergeleri, 2025

Tablo 3.5.1 incelendiğinde GSYH 2019-2023 yılları arası 16,24 milyar TL'den 86,30 milyar TL'ye yükselerek yaklaşık %431 oranında artış göstermiştir. Kişi başına gelir 4.669 ABD dolarından 6.106 ABD dolarına yaklaşık %30,7 oranında artarken, TL cinsinden artış %440,9 olarak meydana gelerek çok daha yüksek gerçekleşmiştir. GSYH'deki artış farkının TL ve ABD doları cinsi arasında bu denli yüksek olması, son yıllarda Türkiye genelinde yaşanan enflasyon ve döviz kuru hareketlerinin yukarı yönlü olması sebebiyle reel artıştan ziyade nominal olarak arttığı düşünülmektedir.

3.6. İthalat ve İhracat Miktarları

Tablo 3.6.1'de ekonomik faaliyet alanlarına göre toplam ithalat ve ihracat miktarları ABD doları cinsinden yer almaktadır.

Tablo 3.6.1: Ekonomik Faaliyetlere Göre İthalat ve İhracat Miktarları
(Bin ABD doları)

Yıl	Genel Toplam İthalat	Genel Toplam İhracat	Tarım, Orman ve balıkçılık İthalat	Tarım, Orman ve balıkçılık İhracat	Maden ve Taş Ocağı İhracat	Maden ve Taş Ocağı İthalat	İmalat İhracat	İmalat İthalat	Su temini; kanalizasyonatik yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri İhracat	Bilgi ve iletişim İthalat	Bilgi ve iletişim İhracat
2020	12787	30192	2668	253	28	95	29340	10019	571	5	0
2021	14011	35106	4089	1028	-	8	34077	9904	-	9	1
2022	23755	44251	5411	2644	-	-	41602	18343	-	1	4
2023	31558	37483	11484	2213	2	-	34939	20066	329	8	1
2024	30532	41376	8763	1464	3	96	39783	21644	123	28	3

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Göstergeleri, 2025

Tablo 3.6.1 incelendiğinde 2020 yılında 30.192.000 dolar olan toplam ihracat miktarı 2024 yılında 41.376.000 dolara yükselerek oransal olarak %37,3 artış göstermiştir. 2020 yılında 12.787.000 dolar olan ithalat miktarı 2024 yılında 30.532.000 dolara yükselerek %138,8 oranında artış göstermiştir, buna rağmen 2024'te ihracat/ithalat oranı yaklaşık 1,35 olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra imalat sektöründeki ihracat miktarlarının aynı sektördeki ithalat miktarından önemli ölçüde yüksek olduğu görülmektedir. Buradan Tokat ilinin imalat sektöründe ihracat açısından oldukça başarılı olduğu ileri sürülebilir. Ancak tarım, orman ve balıkçılık faaliyetlerinde ise ithalat miktarının ihracat miktarlarının üzerinde olması ilgili ekonomik faaliyet alanlarında halen arzu edilen seviyede üretim yapılamadığının göstergesidir. Bu ekonomik faaliyet alanları dışında kalanlarda ise büyük değişimlerin gerçekleşmediği görülmektedir.

4. TOKAT İLİNİN MALİ YAPISI

Bu bölümde Tokat ilinin toplam vergi dairesi, mükellef sayıları, toplam vergi gelirleri gibi mali yapının belirleyicilerinden olan güncel göstergeler incelenecektir.

4.1. Vergi Dairesi ve Vergi Türlerine Göre Mükellef Sayıları

Tablo 4.1.1'de Tokat ilinde faaliyet gösteren vergi dairesi ve mal müdürlüğü sayıları verilmiştir.

Tablo 4.1.1: Tokat İlindeki Vergi Dairesi ve Mal Müdürlüğü Sayıları

Vergi ve Tahsil Dairesi Sıfatı Olan Defterdarlık Sayısı	Vergi Dairesi Sayısı	KDV İhtisas Vergi Dairesi sayısı	MOTOP'lu Vergi Dairesi Sayısı	Mal Müdürlüğü Sayısı	Toplam
-	6	-	-	6	12

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB), 2025

Tablo 4.1.1 incelediğinde Tokat ilinde ilçeler dahil olmak üzere toplam 6 vergi dairesi ve 6 mal müdürlüğü olmak üzere 12 adet GİB kurumu bulunmaktadır. Son yıllarda her alanda dijitalleşmenin meydana gelmesiyle GİB'deki dijitalleşme de mükelleflerin vergisel iş ve işlemlerini dijital vergi dairesi üzerinden bir başka deyişle internet üzerinden kolayca gerçekleştirebilmesi hem mükelleflerin işlerini çok daha hızlı yapabilmesine hem de GİB'deki çalışanların iş yüklerini hafifleterek daha verimli çalışmalarına fayda sağladığı düşünülmektedir. Bu yüzden birçok vergisel iş ve işlemlerin dijital vergi dairesi üzerinden yapılabilmesi fiziki vergi dairelerine olan gereksinimi de azalttığını ileri sürmek mümkündür.

Tablo 4.1.2'de 2020-2024 yılları arası Tokat ilindeki vergi mükellefiyetlerine göre mükellef sayıları yer almaktadır.

Tablo 4.1.2: 2020-2024 Yılları Arası Vergi Türlerine Göre Tokat İlindeki Mükellef Sayıları

Yıl	Gelir Vergisi Mükellef Sayıları	Kurumlar Vergisi Mükellef Sayıları	KDV Mükellef Sayıları	G.M.S.i Mükellef Sayıları	Basit Usulde Vergilendirilen Gelir Vergisi Mükellef Sayıları	Gelir Stopaj Vergisi Mükellef Sayıları
2020	10123	2395	12197	8285	9039	14666
2021	10646	2585	12908	8680	9422	15947
2022	11320	2837	13767	9245	9553	17040
2023	12048	3003	14659	9497	9299	18217
2024	12819	3.118	15416	12812	9076	19210

Kaynak: GİB, 2025

Tablo 4.1.2 incelendiğinde 2023 ve 2024 yıllarında basit usulde vergilendirilen gelir vergisi mükellef sayıları dışında tüm vergi türlerindeki mükellef sayılarının her yıl istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Mükellef sayılarındaki artıştan hareketle Tokat ilinin iktisadi ve mali açıdan geliştiği sonucuna varmanın mümkün olduğu düşünülmektedir. Bu gelişmenin var olduğu ileri sürmenin arka planında meydana gelen ithalat, ihracat, GSYH, girişimci ve mükellef sayıları gibi göstergelerdeki artışların meydana gelmesi bu düşünceyi güçlendirmektedir.

4.2. Tokat İlinde Yıllık Toplam Gelir ve Kurumlar Vergisi

Tablo 4.2.1 ve 4.2.2’de 2019-2023 yılları arasında Tokat ilindeki toplam gelir ve kurumlar vergisi matrahları ve tahakkuk eden miktarlar verilmiştir.

Tablo 4.2.1: 2019-2023 Yılları Arası Yıllık Gelir Vergisi Toplamı (TL)

Yıl	Matrah	Tahakkuk Eden
2019	229.425.838,12	51.234.877,80
2020	268.245.043,09	60.091.445,13
2021	359.329.215,07	84.264.702,12
2022	645.308.163,72	162.385.878,76
2023	1.353.781.906,85	317.520.378,60

Kaynak: GİB, 2025

Tablo 4.2.1 incelendiğinde 2019 yılında yaklaşık 229,4 milyon TL olan gelir vergisi matrah toplamı 2023 yılına gelindiğinde 1,3 milyar TL’ye yükselerek %489,9 oranında artış meydana gelmiştir. 2019 yılında yaklaşık 51,2 milyon TL olan tahakkuk miktarı ise 2023 yılına gelindiğinde 317,5 milyon TL’ye yükselecek %519,6 oranında artış meydana gelmiştir. Artış oranları incelendiğinde tahakkuk miktarında meydana gelen artışın matrah miktarında meydana gelen artıştan %29,7 fazla olduğu görülmektedir. Her iki alanda da meydana gelen artışın Türkiye genelinde yaşanan enflasyon sebebiyle nominal olarak gerçekleştiği düşünülmektedir.

Tablo 4.2.2: 2019-2023 Yılları Arası Kurumlar Vergisi Toplamı (TL)

Yıl	Matrah	Tahakkuk Eden
2019	187.258.946,41	37.877.443,02
2020	309.790.446,76	58.318.123,25
2021	482.768.817,50	90.873.248,26
2022	1.257.034.006,51	240.768.520,81
2023	2.123.277.649,13	433.934.724,62

Kaynak: GİB, 2025

Tablo 4.2.2 incelendiğinde 2019 yılında yaklaşık 187,2 milyon TL olan kurumlar vergisi matrahı 2023 yılına gelindiğinde yaklaşık 2,1 milyar TL'ye yükselerek %1.033,7'lik bir artış meydana gelmiştir. Tahakkuk miktarları incelendiğinde ise 2019 yılında yaklaşık 37,7 milyon TL olan tahakkuk miktarı 2023 yılında yaklaşık 433,9 milyon TL'ye yükselerek %1045,63'lik bir artış meydana gelmiştir. Buradaki artışların yine gelir vergisinde olduğu gibi reel olarak değil nominal olarak arttığını ileri sürmek mümkündür. Matrah ve tahakkuk miktarlarındaki artışlar beraber incelendiğinde her iki alanda meydana gelen artışların oransal olarak birbirine çok yakın olduğu dikkat çekmektedir. Ancak artış oranlarından da anlaşılacağı üzere 2019 yıl matrah/tahakkuk oranı ve 2023 yılı matrah/tahakkuk oranlarında önemli bir değişimin yaşanmadığı görülmektedir.

4.3. Tokat İlinin Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçerisindeki Payı

Tablo 4.3.1'de Tokat ilinin 2020-2024 yılları arasındaki Türkiye geneli bütçe vergi gelirleri içerisindeki payı, tahakkuk ve tahsilat miktarları gibi bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 4.3.1: 2020-2024 Yılları Arası Tokat'ın Genel Bütçe Vergi Gelirleri (TL)

Yıl	Brüt Tahakkuk	Brüt Tahsilat	Tahsilat Nispeti (%)	Tahsilat Artışı (%)	Tokat İl' inin Toplam Tahsilat İçindeki Payı (%)	Tahakkuk Artışı (%)	Tokat İl' inin Toplam Tahakkuk İçindeki Payı (%)
2020	1.461.046.009	981.856.719	67,20	15,93	0,10	17,29	0,12
2021	1.941.768.896	1.364.976.576	70,30	39,02	0,10	32,90	0,11
2022	2.604.581.863	1.891.096.219	72,61	38,54	0,07	34,13	0,08
2023	4.976.663.342	3.999.751.867	80,37	111,50	0,08	91,07	0,08
2024	7.829.172.949	6.549.579.854	83,66	63,75	0,08	57,32	0,08

Kaynak: GİB, 2025

Tablo 4.3.1 incelendiğinde genel bütçe vergi gelirlerinde tahsilat oranı 2020 yılında %67,20'den 2024 yılında %83,66'ya yükselmiş brüt tahsilat 2020-

2024 yılları arası nominal olarak yaklaşık %567 büyümüştür. Gelir ve kurumlar vergisinde hem mükellef sayısı hem matrah/tahakkuklar önemli düzeyde artış göstermiş kurumlar vergisi matrahı 2019-2023 yılları arası yaklaşık 11 katına yükselmiştir. Bu artışların Türkiye genelinde yaşanan enflasyon etkisi güçlü olmakla beraber, mükellef sayısının artması ve beyan hacmindeki büyümenin de etkisi olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

Tokat, sahip olduğu verimli topraklar, ılıman iklimi ve stratejik coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca pek çok imparatorluk, devlet ve beyliğe ev sahipliği yapmış; bu özellikleri sayesinde önemli bir ticaret merkezi konumunda olmuştur. Ancak yapılan inceleme, Tokat'ın son beş yıllık sosyal, ekonomik ve mali göstergelerinin geçmişteki canlılığını tam anlamıyla sürdüremediğini ortaya koymaktadır.

Son beş yıla ilişkin veriler değerlendirildiğinde; **sosyal yapı** açısından nüfus artış hızının düşük seviyede kaldığı, göç eden nüfusun arttığı, boşanma oranlarının yükseldiği ve doğum hızının gerilediği tespit edilmiştir. Kültürel alanda ise kütüphane kullanıcı sayısında kayda değer bir artış yaşandığı, eğitim süresinin yükseldiği, ancak temel eğitim göstergelerinde önemli bir değişim meydana gelmediği gözlenmiştir. İstihdam ve işsizlik verileri ise durağan bir seyir izlemiştir.

Ekonomik yapı açısından, tarımsal üretimde artış yaşandığı, buna karşın hayvancılık sektöründe gerileme olduğu görülmüştür. Turizm sektöründe yerli ve yabancı turist sayısındaki artış olumlu bir gelişme olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, ithalat, ihracat ve gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) verilerindeki yükselişin büyük ölçüde nominal olduğu, reel anlamda aynı ölçüde bir büyümenin gerçekleşmediği değerlendirilmektedir.

Mali yapı bağlamında ise mükellef sayılarında, vergi gelirlerinde, matrah ve tahakkuklarda gözlenen artışlar, ilin iktisadi ve mali açıdan bir gelişim süreci içerisinde olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular, Tokat'ın sahip olduğu imkânlar doğrultusunda gelişmeye açık bir potansiyele sahip olduğunu; ancak bu potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilebilmesi için bazı stratejik adımların atılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda önerilebilecek politika ve uygulamalar aşağıda özetlenmiştir:

• Genç nüfusun göçünü önlemek amacıyla Tokat'a özgü istihdam programları hazırlanmalı ve gençlerin bu programlara yönlendirilmesi sağlanmalıdır.

• Nüfus, göç ve doğum hızı gibi sosyal yapı unsurlarına ilişkin farkındalık oluşturmak üzere belirli aralıklarla uzmanlar eşliğinde konferans ve bilgilendirme toplantıları düzenlenmelidir.

• İlde yetiştirilen tarımsal ürünlerin katma değerini artırmak amacıyla yaş/kuru meyve-sebze işleme tesisleri kurulmalıdır.

• Tarımsal verimliliğin artırılması için Tarım ve Orman Müdürlüğü ile üniversiteler arasında iş birliği tesis edilerek çiftçilere arazi kullanımı, gübreleme ve ilaçlama konularında sürekli eğitim verilmelidir.

• Hayvancılıkla uğraşan üreticilerin katma değeri yüksek süt ve süt ürünleri (örneğin manda/keçi sütü, yoğurt, peynir vb.) üretebilmeleri için ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği içinde desteklenmeleri gerekmektedir.

• Tarımsal ve hayvansal ürünlerin ihracatı sürecinde üretimden pazarlamaya kadar tüm aşamalarda teknik destek, denetim ve bilgilendirme sağlanmalıdır.

• Turizm sektörünün geliştirilmesi amacıyla kamu kurumları tarafından gerçekleştirilen toplantı, kongre ve eğitim gibi etkinliklerin Tokat'ta düzenlenmesi teşvik edilmelidir.

• Turistlerin kente ilişkin bilgiye kolay erişim sağlayabilmeleri için çeşitli bölgelerde danışma büroları açılmalı ve sosyal medya etkin biçimde kullanılmalıdır.

• Ulusal ve uluslararası tur şirketleriyle iş birliği yapılarak Tokat'a gelen turist sayısının artırılmasına yönelik çalışmalar yürütülmelidir.

• Ulaşım ve kargo sektörünün gelişmesi için Tokat'taki uçak sefer sayıları ve rota çeşitliliği artırılmalıdır.

Sonuç olarak, bu önerilerin hayata geçirilmesi, Tokat'ın sosyal, ekonomik ve mali yapısının güçlendirilmesine katkı sağlayacak; ilin sahip olduğu potansiyelin daha etkin bir şekilde değerlendirilmesine imkân tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Açikel, Ali. 'Tokat'. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2012, s. 219-223.
- Barış, Serap. "21. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Görünümü: TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C7/S.1, Temmuz 2019, s.111-124.
- GİB, (2025). *İstatistikler, 2000-2024 Vergilendirme Dönemlerinde İller Bazında Beyan Edilen Matrah ve Vergi Tutarları, Gelir Vergisi*. son erişim tarihi: 11/08/2025 <https://gib.gov.tr/kurumsal/planlar-ve-raporlar/istatistikler>.
- GİB, (2025). *İstatistikler, 2000-2024 Vergilendirme Dönemlerinde İller Bazında Beyan Edilen Matrah ve Vergi Tutarları, Kurumlar Vergisi*. son erişim tarihi: 11/08/2025 <https://gib.gov.tr/kurumsal/planlar-ve-raporlar/istatistikler>.
- GİB, (2025). *İstatistikler, Aylar İtibariyle Mükellef Sayıları*. son erişim tarihi: 10/08/2025 <https://gib.gov.tr/kurumsal/planlar-ve-raporlar/istatistikler>
- GİB, (2025). *İstatistikler, Bütçe Gelirleri, İller İtibariyle Genel Bütçe Vergi Gelirleri*. son erişim tarihi: 11/08/2025 <https://gib.gov.tr/kurumsal/planlar-ve-raporlar/istatistikler>
- GİB, (2025). *İstatistikler, İllerin Otomasyon Durumu*. son erişim tarihi: 11/08/2025 <https://gib.gov.tr/kurumsal/planlar-ve-raporlar/istatistikler>
- Özgen, Mutlu "Tokat Kenti'nin Ticaret Mekânları" 19. 20. yüzyılda Meydan Semtinde Ticarî Yaşam'." *Vakıflar Dergisi*, 2008. s.141-203.
- Şimşek, Türker ve Şahin, Metehan 17-19. Yüzyıllarda Tokat'ın Sosyo-ekonomik Yapısı, *Türk İdare Dergisi*, S. 486, Mayıs 2018, s. 297-318.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2017)."
- Tokat Ticaret ve Sanayi Odası, 'Tokat Ekonomisi', son erişim tarihi: 11/08/2025, <http://www.tokattso.org.tr/?pnun=59&pt=Tokat+Ekonomisi>
- TÜİK (2025). İl Göstergeleri, Demografi. son erişim tarihi: 10/07/2025, <https://bi-runi.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>
- TÜİK (2025). İl Göstergeleri, Dış Ticaret. son erişim tarihi: 11/07/2025, <https://bi-runi.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>
- TÜİK (2025). İl Göstergeleri, Eğitim. son erişim tarihi: 22/07/2025, <https://bi-runi.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>
- TÜİK (2025). İl Göstergeleri, İnşaat ve Konut. son erişim tarihi: 04/08/2025, <https://bi-runi.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>
- TÜİK (2025). İl Göstergeleri, İşgücü. son erişim tarihi: 11/08/2025, <https://bi-runi.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>
- TÜİK (2025). İl Göstergeleri, Kültür. son erişim tarihi: 17/07/2025, <https://bi-runi.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>

- TÜİK (2025). İl Göstergeleri, Nüfus ve Göç. son erişim tarihi: 23/07/2025, <https://bi-runi.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>
- TÜİK (2025). İl Göstergeleri, Sağlık. son erişim tarihi: 03/08/2025, <https://bi-runi.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>
- TÜİK (2025). İl Göstergeleri, Sanayi. son erişim tarihi: 11/07/2025, <https://bi-runi.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>
- TÜİK (2025). İl Göstergeleri, Tarım. son erişim tarihi: 14/08/2025, <https://bi-runi.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>
- TÜİK (2025). İl Göstergeleri, Turizm. son erişim tarihi: 09/07/2025, <https://bi-runi.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>
- TÜİK (2025). İl Göstergeleri, Ulaştırma. son erişim tarihi: 11/07/2025, <https://bi-runi.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>
- TÜİK (2025). İl Göstergeleri, Ulusal Hesaplar. son erişim tarihi: 10/07/2025, <https://bi-runi.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>
- Yusuf Temür, "900 Adımda 900 Yıllık Tarih Çerçevesinde Tokat'ın Sosyo-Ekonomik ve Mali Yapısı" *Vergi ve Sosyoekonomik Göstergeler Çerçevesinde Türkiye*, ed. Ersan Öz, S. Şehnaz Altunakar Mercan, Selçuk Buyrukoğlu, Ekin Yayınevi, Bursa 2020, s.1541-1574.

TOKAT'TA SANAYİ: TARİHSEL DERİNLİK, YAPISAL PROFİL VE GELECEK PERSPEKTİFİ

Meltem UÇGUNOĞLU ERARSLAN*

Mehmet Mert TÜRK**

GİRİŞ

Tokat ili, Anadolu'nun iç kesimleri ile Karadeniz bölgesi arasındaki stratejik konumu sayesinde tarihsel süreç tarım, ticaret ve zanaat faaliyetlerinde önemli bir merkez olmuştur. Zengin tarımsal kaynakları, yer altı maden potansiyeli ve gelişmiş iş kültürü sayesinde, şehir hem Selçuklu hem de Osmanlı dönemlerinde tekstil, deri ve metal işleme gibi zanaat dallarında öne çıkmıştır¹. 16. yüzyıl itibarıyla Tokat, Anadolu'nun ihracata yönelik en önemli kentlerinden biri haline gelmiş; ticaret, sanayi, eğitim ve sağlık gibi çok yönlü fonksiyonlara sahip yapısıyla bölgesel kalkınmanın dinamosu olmuştur².

Cumhuriyet döneminde ise planlı kalkınma hamleleriyle sanayi sektöründe yeni bir ivme yakalanmış; özellikle 1934 yılında kurulan Turhal Şeker Fabrikası, Tokat'ta modern sanayileşmenin temel taşı oluşturmuştur. Devam eden dönemlerde Tokat Sigara Fabrikası ve Dimes Gıda gibi kamu ve özel girişimler bölgedeki sanayi altyapısını önemli ölçüde güçlendirmiştir. 1980 sonrasında uygulanan liberal politikalar, teşvik mekanizmalarının yaygınlaşmasıyla birlikte imalat sanayisinin gıda, tekstil ve taş-toprağa dayalı alt dallarda yoğunlaşmasına yol açmıştır³. Bu çalışma, Tokat ilinde sanayi sektörünü tarihsel bir perspektiften ele almakta; yapısal dönüşüm süreci içerisinde ortaya çıkan dinamikleri ve geleceğe yönelik potansiyelleri analiz etmeyi amaçlamaktadır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F, Orcid:0000-0002-2280-155X

** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, T.U.B.F, Orcid: 0000-0002-0164-2131

¹ Barış Serap. "21. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Görünümü: TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi C. 7/S. 1* 2019, s. 120.

² Akyüz, Hatice Ö., ve Mehmet Akif Ceylan. "Osmanlı Döneminde Tokat Şehrinin Fonksiyon Özellikleri". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, S. 2, 2020, s. 115.

³ Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, "Tokat İli Sanayi ve Ticaret Eylem Planı (2018-2023)", s. 35.

1. TARİHSEL GELİŞİM: OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E

1.1. Osmanlı Döneminde Tokat'ta Zanaat ve Erken Sanayi Dinamikleri

Osmanlı döneminde Tokat, sahip olduğu jeopolitik avantajlar sayesinde Anadolu'da önemli bir zanaat ve ticaret merkezi olarak konumlanmıştır. 1455 yılına ait tahrir defteri verilerine göre, şehirde faaliyet gösteren iş kollarının %41,7'si dokumacılık sektörüne aittir.

Kalhane tesisleri gibi yapılar ise bölgesel sanayi altyapısının temellerini atmış, bakırın işlenmesi ve darphanelere sevkiyatı gibi faaliyetlerde kritik rol oynamıştır. Bu durum, dönemin Anadolu şehirleri arasında Tokat'ın sanayi temelli iş gücü yoğunluğu bakımından üst sıralarda yer aldığını ortaya koymaktadır.

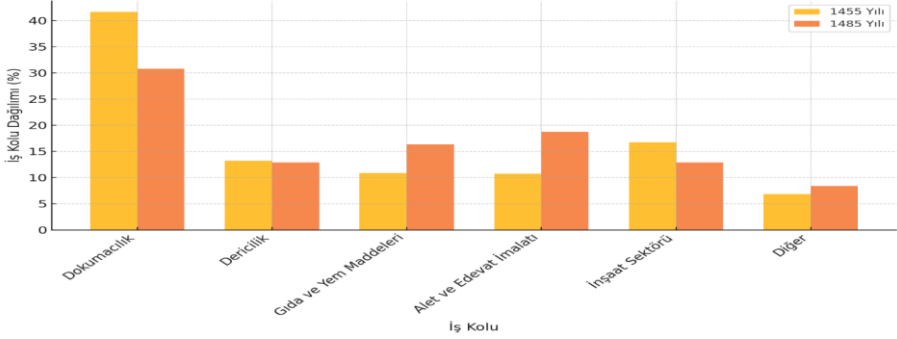
Tokat ekonomisinde özellikle tekstil üretimi, bakır işleme ve dericilik faaliyetleri dikkat çekmektedir. 16. yüzyılda Tokat'ta üretilen kumaşlar ve işlenen bakır ürünleri hem yerel pazarlar hem de Karadeniz limanları üzerinden dış pazarlara ulaştırılmıştır. Bu dönem içerisinde Tokat'ın üretim çeşitliliği ve ihracat kapasitesi bakımından Anadolu şehirleri arasında belirgin bir konuma sahip olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Anadolu şehirlerindeki sanayi yapısının genel olarak ev tipi ve atölye tipi küçük ölçekli üretime dayandığını, Tokat'ın ise bu üretim ağı içerisinde önemli bir merkez teşkil ettiği ifade edilmektedir.

Öte yandan, Tokat'ın sanayi tarihinde önemli bir yere sahip olan kalhane tesisleri, 19. yüzyılda bakırın saflaştırılması ve işlenmesi alanında faaliyet göstermiştir. Ergani Maden-i Hümâyûnu'ndan getirilen bakırların işlenerek darphanelere ve esnafa ulaştırılması sürecinde Tokat Kalhanesi kilit bir rol oynamıştır. Bu tesis, Tokat'ın sanayi altyapısının güçlenmesine ve bölgesel ekonomik yapının çeşitlenmesine önemli katkılar sağlamıştır⁴.

Bu döneme ilişkin elde edilen veriler, Tokat ekonomisinin özellikle tekstil, deri, bakır işleme ve gıda sektörlerinde yoğunlaştığını göstermektedir. 15. ve 16. yüzyıllarda Tokat'ta faaliyet gösteren iş kollarının sektörel dağılımı, şehrin ekonomik yapısının karakteristik özelliklerini yansıtmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Aşağıdaki grafik, 1455 ve 1485 yıllarına ait tahrir defteri verilerine dayanarak, Tokat'ta iş kollarının sektörel dağılımını karşılaştırmalı olarak sunmaktadır.

⁴ Ergenç Özer. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler". *Belleten* C. 52/S. 203 1988, s. 512.

Şekil 1. 1455 ve 1485 Yıllarında Tokat'ta İş Kollarının Dağılımı

Kaynak:⁵

Veriler, her iki dönemde de dokumacılık sektörünün Tokat ekonomisinde belirleyici bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir. 1455 yılında iş kollarının %41,7'si dokumacılıkla ilişkili iken, bu oran 1485 yılında %30,8'e gerilemiştir. Buna karşın, gıda ve yem maddeleri üretimi ile alet ve edevat imalatı sektörlerinde önemli artışlar gözlenmiştir. Bu değişim, Tokat'ın sanayi yapısında zamanla daha fazla çeşitlenme eğiliminin başladığını ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet'in ilanı ile Türkiye genelinde başlatılan sanayileşme hamleleri, Tokat ili üzerinde de etkili olmuştur. Özellikle 1930'lu yıllarda devlet eliyle yürütülen sanayi yatırımları kapsamında, Tokat'ın Turhal ilçesinde kurulan Turhal Şeker Fabrikası (1934) bölge ekonomisi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'nin ilk şeker fabrikalarından biri olan bu tesis, sadece bölgedeki pancar üretimini teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda sanayi kültürünün yerleşmesine ve modern üretim yöntemlerinin tanıtılmasına da katkıda bulunmuştur⁶. Turhal Şeker Fabrikası, doğrudan ve dolaylı istihdam olanakları yaratmış; tarımsal üretimden sanayiye geçiş sürecinde bir köprü işlevi görmüştür.

Aynı dönemde Tokat merkezde kurulan Tokat Sigara Fabrikası da ilin sanayi yapısının çeşitlenmesine önemli katkılar sağlamıştır. 1985 yılında faaliyete geçen Tokat Sigara Fabrikası, tütün üretiminin Tokat ve çevresinde yoğun biçimde gerçekleştirilmesi nedeniyle hem tarımsal üretim zincirine değer kazandırmış hem de sanayi sektöründe istihdam alanlarını genişletmiştir.⁷ Bu iki büyük kamu yatırımı, Tokat'ta sanayiye dayalı ekonomik yapının temelini oluşturmuş ve sonraki dönemlerde sanayinin gelişimine zemin hazırlamıştır.

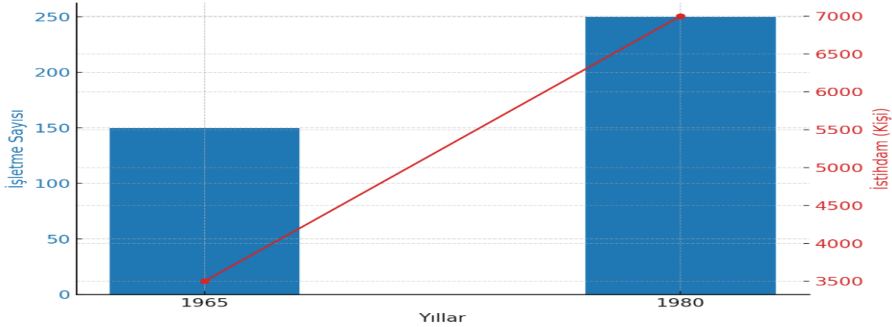
⁵ Akyüz ve Ceylan, *age.*, s. 118.

⁶ Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, *age.*, s. 7.

⁷ Yayar Rüştü ve Yusuf Demir. "Bölgesel Kalkınma ve Yatırım Teşvikleri: Tokat İlinde Bir Uygulama", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 39 2015, s.125.

Planlı kalkınma döneminde Tokat ilinde sanayi sektörünün hem işletme sayısında hem de istihdam düzeyinde önemli bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu artış, Beş Yıllık Kalkınma Planları'nın bölgesel sanayileşmeye etkisini somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Aşağıdaki grafik, 1965 ve 1980 yıllarında Tokat sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletme sayısı ile istihdam edilen kişi sayısındaki değişimi görsel olarak sunmaktadır.

Şekil 2. Tokat'ta Sanayi Sektöründe İşletme ve İstihdam Artışı: 1965-1980 Yılları Karşılaştırması

Kaynak: ⁸

Şekil 2'de, Tokat'ta 1965 ve 1980 yıllarında sanayi sektöründeki gelişim, işletme sayısı ve istihdam edilen kişi sayısı açısından karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır. Verilere göre, bu 15 yıllık dönemde sanayi işletme sayısında %66, istihdam edilen kişi sayısında ise %100 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Bu gelişme, Tokat'ta sanayileşmenin sadece işletme sayısında değil, aynı zamanda sektörel istihdam kapasitesinde de ciddi bir büyüme yaşadığını ortaya koymaktadır. Beş Yıllık Kalkınma Planları çerçevesinde sağlanan teşvikler ve altyapı yatırımları, bölgedeki sanayi faaliyetlerinin çeşitlenmesine ve güçlenmesine önemli katkılar sağlamıştır.

2000 yılına yaklaşırken, Türkiye hızlı sanayileşme süreciyle küresel ekonomiyle daha güçlü bağlar kurmaya başlamış ve dünya ölçeğinde ekonomik entegrasyona doğru önemli adımlar atmıştır. Ülkenin bu dinamik gelişim sürecine paralel olarak, köklü bir tarihsel geçmişe sahip olan Tokat ili de üretim, istihdam ve ihracatı artırma hedefleri doğrultusunda sanayi yatırımlarını önemli ölçüde artırmıştır. Tokat'ta sanayileşme süreci, 1930'lu yıllarda kurulan

⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı - SBB, "Onuncu Kalkınma Planı İstihdam ve Çalışma Hayati Özel İhtisas Komisyonu Raporu.", s. 170.

TURHAL Şeker ve Makine Fabrikası ile başlamış, bu tesisler kamu öncülüğünde bölgeye modern sanayi kültürünü getirmiştir. Ancak, 1960'lı yıllarda inşa edilen Almus Barajı ve Hidroelektrik Santrali ile 1983'te faaliyete geçen Sigara Fabrikası gibi birkaç yeni yatırım dışında, uzun yıllar boyunca sanayi sektöründe ciddi bir büyüme kaydedilememiştir. 1985 sonrası uygulanan yatırım teşvikleri sayesinde Tokat'ta özellikle tarım ve toprağa dayalı sanayi kollarında örneğin tuğla ve kiremit üretimi, un ve yem sanayi, parke ve kereste imalatı ile tarım makineleri üretimi gibi alanlarda yeni girişimler artış göstermiştir. Bu dönemde sanayinin il ekonomisindeki payı giderek yükselmeye başlamıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise Tokat, sahip olduğu ekonomik potansiyel ve çeşitlenen sektör yapısıyla, Türkiye genelinde sanayi açısından avantajlı iller arasında yer almaya başlamıştır. Geleneksel üretim biçimlerinden modern, ileri teknolojiye dayalı imalat sanayii yatırımlarına geçiş süreci hız kazanmıştır. 1992 yılında hizmete sunulan Tokat Organize Sanayi Bölgesi ile birlikte Erbaa, Niksar ve Turhal/Zile ilçelerinde de organize sanayi bölgeleri kurulmuş, çevre dostu ve planlı sanayi yapılanmasının temelleri atılmıştır. Ayrıca Reşadiye, Almus, Pazar ve Sulusaray ilçelerinde de küçük sanayi siteleri kurma çalışmaları başlatılmıştır.

1.2. 1980 Sonrası Dönüşüm: OSB'ler, Teşvikler ve Yapısal Yeniden Kuruluş

1980'li yıllarda Türkiye genelinde uygulamaya konulan liberal ekonomik politikalar, sanayi sektöründe önemli bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. İhracata dayalı büyüme stratejisinin benimsenmesiyle birlikte, üretim yapısında ve yatırım teşvik mekanizmalarında köklü değişiklikler yaşanmıştır. Tokat ili de bu süreçten etkilenmiş; sanayi yatırımlarının artırılması ve özel sektörün güçlendirilmesi amacıyla çeşitli destek politikaları hayata geçirilmiştir. Bu dönemde devletin doğrudan üretici rolünden çekilmesiyle birlikte, özel girişimciliğin ön plana çıktığı bir sanayi yapısı oluşmuştur⁹.

Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Tokat'ta sanayi altyapısını güçlendirmek amacıyla Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) kurulmaya başlanmıştır. Tokat Merkez OSB, Turhal OSB, Erbaa OSB ve Niksar OSB gibi sanayi bölgeleri, bölgedeki sanayi yatırımlarının mekânsal olarak yoğunlaşmasını ve sektörler arası sinerji yaratılmasını sağlamıştır. Bu bölgeler, işletmelere düşük maliyetli arsa, altyapı hizmetleri ve çeşitli teşvik avantajları sunarak hem yerel girişimciliğin gelişmesine hem de dışarıdan yatırım çekilmesine katkı sağlamıştır¹⁰. Böylece Tokat sanayisi, gıda, mobilya, makine imalatı ve tekstil gibi sektörlerde çeşitlenerek ulusal sanayi ağı içindeki konumunu güçlendirmiştir.

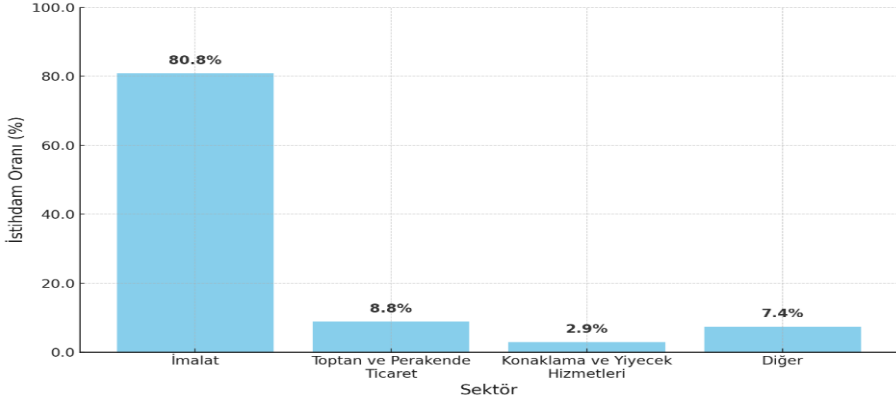
⁹ Barış, *age.*, s.120.

¹⁰ Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, *age.*, s.10.

2. TOKAT SANAYİSİNİN YAPISAL PROFİLİ

Tokat ilinde sanayi sektörünün güncel yapısını anlamak açısından 2023 yılı İŞKUR verileri önemli bir referans sunmaktadır. Söz konusu yılda Tokat'ta toplam 9.984 kişi işgücü piyasasına dahil edilmiş olup, bu yerleştirmelerin %80,85'i imalat sektörüne yönelik gerçekleşmiştir. Bu oran, imalat sanayisinin Tokat'taki istihdam yapısındaki belirleyici rolünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) içerisinde konumlanmış işletmelerin büyük çoğunluğu, gıda, tekstil, ahşap ve metal işleme gibi imalat sanayii alt sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Bu yapısal eğilim, Tokat'ın sanayi kimliğinin üretim temelli bir karakter taşıdığını ve emeğe dayalı sektörlerde yoğunlaştığını göstermektedir. İmalat sektörü dışında Tokat'taki sanayi ile bağlantılı diğer önemli alanlar arasında toptan ve perakende ticaret ile konaklama ve yiyecek hizmetleri yer almaktadır. Toptan ve perakende ticaret sektörü, toplam istihdamın %8,79'unu oluşturmakta; konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörü ise %2,94'lük bir oranla üçüncü sırada bulunmaktadır. Bu sektörlerin sanayile dolaylı ilişkisi, özellikle tarıma dayalı sanayi ürünlerinin iç ve dış pazara sunulmasındaki lojistik zincirinin bir parçası olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak bu alanlarda istihdamın sınırlı kalması, Tokat ekonomisinin henüz katma değeri yüksek ve çok sektörlü sanayi yapısına tam anlamıyla ulaşmadığını göstermektedir ¹¹.

Şekil 3. Tokat İli Sanayi Bağlantılı Sektörlerde İstihdam Oranları (2023)

Kaynak: ¹²

¹¹ Ekici Mustafa ve Soy Metehan. "İşgücü Piyasası Araştırması Tokat İli 2023 Yılı Sonuç Raporu", Türkiye İş Kurumu, Tokat 2024, s. 11- 24.

¹² Ekici ve Metehan, *age.*, s. 11-24.

Yukarıdaki grafik, Tokat ilinde 2023 yılı itibarıyla sanayiyle doğrudan veya dolaylı ilişkili sektörlerdeki istihdam dağılımını çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle imalat sektörünün toplam istihdam içindeki %80,85'lik payı, Tokat sanayisinin neredeyse tek eksenli bir yapıya sahip olduğunu düşündürmektedir. Bu oran, Türkiye ortalamasının da üzerinde seyretmekte ve bölgesel ekonomik yapının üretime dayalı karakterini teyit etmektedir. Diğer yandan, toptan ve perakende ticaret ile konaklama ve yiyecek hizmetleri gibi destekleyici sektörlerin oldukça sınırlı paylara sahip olması (%8,79 ve %2,94), Tokat ekonomisinin çeşitlenme konusunda henüz istenilen düzeye ulaşamadığını göstermektedir.

Bu durum, sanayi istihdamının homojen olmayan bir dağılım sergilediğini ve sektörler arası geçişkenliğin düşük olduğunu da ima etmektedir. Özellikle imalat dışı hizmet sektörlerinin zayıf temsil edilmesi, ekonomik şoklara karşı kırılabilirlik riskini artırmakta; iş gücü piyasasında da esnekliğin sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, Tokat için sadece imalat sektörünü büyütmek değil; aynı zamanda sanayi destekli hizmet sektörlerini de güçlendirecek çok katmanlı bir kalkınma stratejisi oluşturulması elzemdir. Bu bağlamda, lojistik, mesleki eğitim, teknolojik yenilikçilik ve dijital altyapı gibi tamamlayıcı faktörlerin entegre edilmesiyle, Tokat sanayisi yalnızca büyümekle kalmayıp, dayanıklı ve sürdürülebilir bir yapıya da kavuşacaktır.

İmalat sektörü dışında Tokat'taki sanayi ile bağlantılı diğer önemli alanlar arasında toptan ve perakende ticaret ile konaklama ve yiyecek hizmetleri yer almaktadır. Toptan ve perakende ticaret sektörü, toplam istihdamın %8,79'unu oluşturmakta; konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörü ise %2,94'lük bir oranla üçüncü sırada bulunmaktadır. Bu sektörlerin sanayiyle dolaylı ilişkisi, özellikle tarıma dayalı sanayi ürünlerinin iç ve dış pazara sunulmasındaki lojistik zincirinin bir parçası olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak bu alanlarda istihdamın sınırlı kalması, Tokat ekonomisinin henüz katma değeri yüksek ve çok sektörlü sanayi yapısına tam anlamıyla ulaşamadığını göstermektedir.

Öte yandan, sektörlerin bu şekilde yoğunlaşması, Tokat'ın ekonomik çeşitlilik potansiyelini kısıtlayan bir faktör olarak değerlendirilebilir. Özellikle dijital teknolojiler, yüksek katma değerli üretim süreçleri ve Ar-Ge yoğun faaliyetlerin henüz sanayi istihdamına anlamlı bir katkı sağlayamaması, bölgenin ekonomik dönüşüm sürecini yavaşlatan temel unsurlardan biridir. Nitelikli iş gücünün artırılması, mesleki eğitim altyapısının çağdaşlaştırılması ve girişimcilik

desteklerinin sanayiye entegre edilmesi, Tokat'taki sektörel istihdam yapısını yalnızca niceliksel değil, aynı zamanda niteliksel olarak da dönüştürecektir.

Bu bağlamda, Tokat'ta sanayi istihdamının büyük ölçüde birkaç sektörde yoğunlaştığı, bunun kısa vadede istikrar sağlasa da uzun vadede kırılmalık yarattığı açıktır. Sanayi politikalarının bu yoğunlaşmayı dengeleyecek biçimde çeşitlendirme odaklı olması hem yerel ekonominin dayanıklılığını artıracak hem de istihdamı daha sürdürülebilir hale getirecektir. Özellikle gıda ve tekstil gibi geleneksel sektörlerdeki deneyim, yüksek katma değerli üretim ve markalaşma stratejileriyle desteklenirse, Tokat sanayisi bölgesel rekabetçilik açısından önemli bir sıçrama potansiyeline sahip olacaktır.

Sanayi sektörünün üretim kapasitesi ve istihdam yaratma gücü, yerel ekonomilerde kritik bir rol oynamaktadır. Ancak bu üretim kapasitesinin dış ticaretle bütünleşme düzeyi, bölgesel kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından ayrı bir önem taşır. Tokat özelinde bakıldığında, üretim temelli bir sanayi altyapısına rağmen dış pazarlara entegrasyonun sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir. Bu durum, sanayi yapısının iç talep odaklı geliştiğini ve ihracat potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilemediğini ortaya koymaktadır.

2023 yılı verilerine göre Tokat'ta ihracat yapan işletmelerin oranı yalnızca %14,3 seviyesindedir. Aynı yıl itibarıyla ilin toplam ihracat hacmi yaklaşık 69,04 milyon Amerikan doları olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam, Tokat'ın dahil olduğu TR83 Bölgesi'nin toplam ihracatı olan 8,66 milyar dolar içinde yalnızca %0,8'lik bir paya tekabül etmektedir. Söz konusu oran, Tokat'taki sanayi faaliyetlerinin dış ticaretle yeterince bütünleşmediğine ve iç pazar ağırlıklı bir üretim yapısının sürdüğüne işaret etmektedir. Sektörel düzeyde incelendiğinde, Tokat ihracatının büyük kısmı madencilik ve imalat sanayi alanlarında yoğunlaşmaktadır. Tokat ihracatında madencilik sektörü belirleyici olup toplam ihracatın yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır. İmalat sanayinde ise ihracat yapan işletmelerin oranı %33,8 seviyesindedir. Bu durum, ihracat yapan firma sayısının sınırlı olduğu kadar, mevcut dış ticaretin sektörel olarak da dar bir çerçeveye sıkıştığını göstermektedir. Özellikle tekstil, gıda işleme ve tarıma dayalı üretim gibi Tokat ekonomisinde geniş yer tutan sektörlerin dış pazar bağlantılarının zayıf olduğu görülmektedir¹³.

Bunun yanı sıra, Tokat'ın fiziki altyapısı da ihracat performansını sınırlayan önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Limanlara olan uzaklık, organize lojistik merkezlerin eksikliği, demiryolu taşımacılığının yetersizliği ve

¹³ Ekici ve Metehan, *age.*, s. 23.

ulusal ulaştırma ağlarına entegrasyon sorunları, ihracat maliyetlerini artırmakta ve firmaların dış pazarlara erişimini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, Tokat sanayisinin dışa açıklığını artırmak ve bölgesel rekabet gücünü pekiştirmek adına lojistik altyapının güçlendirilmesi, ihracata yönelik üretim yapan işletmelerin desteklenmesi ve dış ticaret bilincinin yaygınlaştırılması stratejik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Tokat sanayiinin bugünkü yapısı ağırlıklı olarak imalat sanayiine dayansa da, kentin üretim kültürü yalnızca modern endüstriyel faaliyetlerle sınırlı değildir. Tokat, tarih boyunca yalnızca ticaretin değil; aynı zamanda el emeğine dayalı üretimin de merkezi olmuştur. Özellikle Osmanlı döneminden itibaren şekillenen zanaatkârlık geleneği, şehirdeki ekonomik yaşamın temel taşlarından biri olarak varlık göstermiştir. Bu bağlamda, bakırcılık, halıcılık, ahşap oymacılığı ve deri işçiliği gibi geleneksel el sanatları, hem Tokat'ın tarihsel üretim dinamiklerinin bir parçası olmuş hem de bölgenin kültürel belleğini canlı tutmuştur. Kentin sanayi geçmişiyile iç içe geçmiş bu zanaat dallarını ele almak, Tokat'ın üretim yapısını yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel bir bütünlük içinde değerlendirmek açısından önem taşımaktadır.

3. EL SANATLARI

El sanatları, insanlık tarihinin en eski üretim pratiklerinden biri olarak, bireylerin çevresiyle kurduğu kültürel, ekonomik ve estetik ilişkinin somut bir ifadesi niteliğindedir. Bu sanatlar, yalnızca işlevsel nesnelere üretmekle kalmaz, aynı zamanda bir toplumun yaşam tarzını, geleneklerini ve kolektif belleğini yansıtan önemli kültürel taşıyıcılardır. Geleneksel bilgi, beceri ve yaratıcılığın kuşaktan kuşağa aktarılması yoluyla sürdürülen bu üretim biçimleri, kırsal kalkınma stratejileri içinde de önemli bir yer tutmaktadır. Modernleşme ve sanayileşme süreçlerinin etkisiyle birçok geleneksel sanat dalı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olsa da, yerel kültür politikaları ve toplumsal farkındalık sayesinde bazı el sanatları varlığını sürdürebilmiştir. Bu bağlamda Tokat ili, tarihsel süreç içinde el sanatları bakımından zengin bir birikime sahip olmasıyla dikkat çeken nadir bölgelerden biridir. Tokat'ta geleneksel el sanatlarının tarihi gelişimi, toplumsal dönüşümler karşısındaki direnci ve günümüzdeki durumunun analiz edilmesi, bölgesel kültürel mirasın korunması açısından önemli bir örnek sunmaktadır.

El sanatları, bireyin bilgi, deneyim ve yeteneğine dayanarak, genellikle çevresel koşullara uyum sağlayacak biçimde şekillenen; estetik ve işlevsel amaçlara hizmet eden ürünlerin üretimi olarak tanımlanabilir. Bu üretim süreci

kimi zaman evlerde, kimi zaman atölyelerde, sürekli ya da belirli zaman dilimlerinde gerçekleştirilmektedir. Gelenekten beslenen bu sanatlar, bölgesel özellikler taşımakta; işlevsellik ile estetik değerleri bir arada sunmakta ve bazı ürünlerde dini ya da sosyal anlamlar da barındırmaktadır. El emeğiyle, basit aletler veya mekanik destek araçları kullanılarak ortaya konan bu çalışmalar, hem sanat hem de zanaat yönüyle bireysel ve kültürel kimliğin bir yansıması niteliğindedir¹⁴. Bu bağlamda, el sanatlarının üretim sürecine ve bireyler tarafından nasıl sürdürüldüğüne dair yaklaşımlar da dikkat çekicidir.

El sanatları, bireylerin sahip oldukları bilgi, beceri ve yaratıcılığı kullanarak kimi zaman temel geçim kaynağı, kimi zaman ise ek gelir elde etme amacıyla gerçekleştirdikleri üretim faaliyetleridir. Bu faaliyetler genellikle ev ortamında ya da küçük ölçekli atölyelerde yürütülmekte; üretim süreci tam zamanlı olarak veya boş zamanlara yayılarak sürdürülebilmektedir. Geleneksel ve yöresel nitelikler taşıyan el sanatlarında üretim, çoğunlukla basit el aletleri aracılığıyla gerçekleştirilir. Günümüzde el sanatları, hem bireysel girişimler hem de çeşitli kurumsal yapılar tarafından desteklenmekte ve bu sayede yaşatılmaya devam etmektedir¹⁵. El sanatlarının sürdürülebilirliği ise, yalnızca üretim ortamlarıyla değil, aynı zamanda bilgi ve becerinin kuşaktan kuşağa aktarımıyla da doğrudan ilişkilidir.

El sanatları, kişisel bilgi ve yeteneklerin somut bir ürünü ve tecrübelerinin birikimidir. *Bu birikim, ustalar tarafından cıraqlara aktarılmak suretiyle kuşaktan kuşağa devredilmekte* ve böylece geleneksel üretim kültürü devam ettirilmektedir. Üretimin belirli bir bölgede yoğunlaşması, zamanla bu sanatlara yöresel bir kimlik kazandırmıştır. Kullanılan hammaddelerin yerel kaynaklardan temin edilmesi ise, ürünlere bölgeye özgü karakteristik nitelikler kazandırmaktadır. Kırsal alanlarda bu üretim süreci genellikle bireysel girişimlerle ya da küçük ölçekli atölyeler aracılığıyla sürdürülmektedir. Ortaya konan el sanatı ürünleri, sadece ekonomik değer taşımakla kalmayıp, aynı zamanda bölge halkının yaşam tarzını, kültürel dokusunu ve sosyoekonomik koşullarını yansıtan önemli göstergeler niteliğindedir¹⁶. Bu kültürel ve ekonomik değerlerin sürdürülebilirliği ise, el sanatlarına yönelik geliştirilen kamu politikaları ve kalkınma planlarıyla doğrudan ilişkilidir.

¹⁴ Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü, Sosyal ve Kültürel Eğitimler ve faaliyetler Grup Başkanlığı Millî Eğitim Bakanlığı 2012, s. 142.

¹⁵ *El Sanatları Alt Komisyonu Ön Raporu*. DPT. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hazırlık Çalışmaları, Ankara, 1983, s. 4.

¹⁶ M. Reşat Sümerkan, (1998), "Trabzon'da Köy ve Yayla Mimarisi", *Arkitekt Dergisi*, Mart, S.458, s. 13.

Türkiye’de el sanatlarına ilişkin temel politika, kalkınma planlarında dengeli kentleşmenin sağlanmasına katkı sunacak bir araç olarak tanımlanmıştır. Özellikle Birinci (1963-1967) ve İkinci (1968-1972) Kalkınma Planlarında bu yaklaşım açık bir biçimde ifade edilmiştir. Ancak, sonraki plan dönemlerinde el sanatlarına atfedilen önem görece olarak azalmış; bu alana ilişkin politikalar çoğunlukla soyut düzeyde kalmış, somut ve ölçülebilir hedefler içermemiştir. Ayrıca, köyden kente göçün önlenmesine yönelik olarak hangi örgütsel yapılarla, hangi yerleşim birimlerinde ve hangi el sanatı türleriyle nasıl bir gelişme sağlanacağına dair kapsamlı bir strateji ya da uygulamaya yönelik detaylı bir planlama da sunulmamıştır¹⁷. Türkiye genelinde el sanatlarına ilişkin politikaların çerçevesi çizildikten sonra, bu politikaların yerel düzeydeki yansımalarını çalışmanın ana öznesi olan Tokat ili özelinde incelemenin yerinde olduğu değerlendirilmektedir.

Anadolu’nun kadim şehirlerinden biri olan Tokat, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu süreçte zengin bir kültürel miras birikimi oluşturmuştur. Özellikle Hititler döneminden itibaren önemli gelişmelere sahne olan şehir, doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde uzanan ana ulaşım yollarının kesişim noktasında yer alması nedeniyle stratejik bir konum kazanmıştır. Bu coğrafi avantaj, Tokat’ta zanaatkârlığın gelişmesini teşvik etmiş ve el sanatları alanında dikkate değer bir çeşitliliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ancak zamanla toplumsal ihtiyaçların değişmesi ve sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte, geleneksel üretim biçimleri işlevselliğini yitirmeye başlamış ve birçok el sanatı dalı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Keçecilik, ipekçilik, kazzazlık, mum yapımı, sabun üretimi, boyacılık, bez dokumacılığı ve taş işçiliği gibi tarihsel değeri yüksek birçok zanaat dalı, günümüzde neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır.¹⁸ Buna rağmen, bölgedeki bazı el sanatları varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Yazmacılık, bakırcılık, kalaycılık, kumaş ve halı dokumacılığı, kilim ve cicim gibi yöresel tekstil gelenekleri; ayrıca mutafık, çarık ve yemeni yapımı, dericilik, küp üretimi, süpürgecilik, demircilik, tenekecilik ve iğne oyacılığı gibi el işçiliğine dayalı faaliyetler hâlen Tokat’ın birçok köyü, ilçesi ve merkezinde yaşatılmaktadır. Bunun yanı sıra, geleneksel Türk çalgıları arasında yer alan davul, bağlama ve kaval gibi müzik aletlerinin yapımı ile oymacılık, kuyumculuk ve folklorik kıyafet süsleme sanatları da bölgede kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşatılan önemli zanaat dallarındandır. Bu

¹⁷ Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA). “TR83 Bölgesi El Sanatları Envanteri ve Yol Haritası”, OKA Yayınları, Samsun 2011, s. 43.

¹⁸ Tokat İl Yıllığı, Tokat Valiliği Yayınları, Tokat 2006, s. 250.

sanatların sürekliliği, hem kültürel mirasın korunması hem de kırsal ekonomilerin desteklenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Geleneksel üretim tekniklerinin yerel ustalar aracılığıyla yeni nesillere aktarılması, Tokat'ın kültürel sürekliliğine ve ekonomik çeşitliliğine katkı sağlayan önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır¹⁹. Tokat'ın el sanatları alanındaki tarihsel zenginliği, zamanla çeşitli ekonomik ve toplumsal dinamiklerden etkilenerek farklı evrelerden geçmiştir.

Tokat ili, geleneksel el sanatları açısından oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. İlde yazmacılık, dokumacılık ve bakırcılık gibi önde gelen sanatların yanı sıra; semercilik, palancılık, keçecilik ve satencilik gibi pek çok farklı zanaat dalı da uzun yıllar boyunca icra edilmiştir. Ancak 19. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren bu sanat dallarında gerileme süreci başlamış ve zamanla birçok zanaat kolu ortadan kalkmıştır. Tokat'ta özellikle kumaş dokumacılığı, hem Tokat'ın yerel ekonomisine önemli katkılar sağlamış hem de yazmacılığın gelişimine destek olmuştur. Buna karşın, 19. yüzyılda sanayi üretiminin hızla yaygınlaşması, geleneksel dokuma faaliyetlerinin zayıflamasına ve eski canlılığını kaybetmesine neden olmuştur²⁰. 1942 yılında kadınların mesleki eğitimini desteklemek amacıyla Tokat'ta Kız Sanat Enstitüleri kurulmuştur. Bu kurumlarda el sanatları, dikiş-nakış ve dokuma gibi alanlarda verilen eğitimler aracılığıyla hem geleneksel sanatların yaşatılması hem de kadınların ekonomik yaşama katılımı desteklenmiştir.²¹ 1950'li yıllara kadar Tokat ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlayan el sanatlarına dayalı meslekler ise zamanla eski önemini yitirmiş ve bu sektörlerin ekonomik yapı içindeki etkisi büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.²²

1950 yılına kadar Tokat'ta henüz gelişmiş bir imalat sanayiisinin bulunmaması, geleneksel el sanatlarının uzun yıllar boyunca şehir ekonomisinin canlılığını koruyan başlıca ticari faaliyetlerden biri olmasına olanak tanımıştır. Bu dönemde özellikle bakırcılık, dokumacılık, yazmacılık, halıcılık ve dericilik gibi zanaat dalları sayesinde Tokat, Anadolu'nun önde gelen ticaret merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Ancak zamanla sanayileşme sürecinin hız kazanmasıyla

¹⁹ Tokat Özel Sayı, Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi, Aralık 1994, s. 24.

²⁰ Yurt Ansiklopedisi. "Türkiye il il - Dünü, Bugünü, Yarını", Anadolu Yayıncılık, C 10, İstanbul 1984, s. 7067.

²¹ Hasan Akar, Sıdıka Avar'ın Kız Enstitüsü: Tokat Kız Enstitüsü, *Niksar Danışmend Gazetesi* 2020.

²² Zekeriya Kaya, *Tokat'ta Zanaatlar ve Meslekler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1990, s. 35.

birlikte yaygınlaşan makineleşme, el sanatlarının üretim ve ticaret içindeki belirleyici konumunu büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır²³. Sanayileşme süreci, Tokat'ta geleneksel el sanatlarının üretim ve ticaret içindeki ağırlığını azaltmakla kalmamış, aynı zamanda bu sanatların toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini de dönüştürmüştür. El emeğine dayalı üretimin gerilemesiyle birlikte, kentin sosyal yapısında, ekonomik geçim kaynaklarında ve kültürel dokusunda da önemli değişimler yaşanmıştır. Bu dönüşüm, Tokat'taki aile yapısından mahalle örgütlenmesine kadar pek çok alanda kendini göstermiştir.

1955 yılına kadar Tokat'ın nüfusu yaklaşık 20-25 bin arasında olduğuna göre, şehirde ortalama 3000-3500 ailenin yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu ailelerin erkek bireyleri, büyük oranda esnaf olarak faaliyet göstermekteydi. Günümüzde küçük sanayi sitesinin bulunduğu Çağagölü bahçelerinde sebze; Beybağı bahçelerinde ise meyve yetiştiriciliği yapılmakta ve halk geçimini bu faaliyetlerle sağlamaktaydı. Bakırcılık, yazmacılık ve dabaklık gibi işler, sermaye gerektiren ve çoğunlukla bireylerin kendi işyerlerini kurmadan icra ettikleri küçük ölçekli el sanatları arasında yer almaktaydı²⁴. Tokat, Anadolu'nun zengin el sanatları mirasına sahip illerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bakırcılık, yazmacılık, dokumacılık, ahşap oymacılığı, kuyumculuk, demircilik ve dericilik gibi geleneksel sanat dallarının yanı sıra, kent özgün seramik üretimiyle de dikkat çekmiştir. Anadolu'da 20. yüzyıla kadar varlığını sürdüren dört büyük seramik merkezinden biri olan Tokat, bu alanda İznik, Kütahya ve Çanakkale ile birlikte anılmaktadır. Tokat'ta üretilen seramikler, yerel estetik anlayışla şekillenmiş; hem iç pazarda hem de çevre bölgelere yönelik önemli bir üretim kaynağı olmuştur²⁵. 1967 yılında Vali Yusuf Yakuboğlu'nun girişimleriyle faaliyet göstermeye başlayan Tokat İl Özel İdaresi bünyesindeki halıcılık okulu, bölgedeki halıcılık faaliyetlerinin yaygınlaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Söz konusu eğitim kurumunda, Hereke tipi ipek ve yün halılar dokunmakta olup, üretim süreci özellikle merkez ilçe ile çevre köylerden gelen küçük yaştaki kız öğrencilerin el tezgâhlarında gerçekleştirilmektedir. Halı dokuma sürecinde, Türk ve uluslararası kalite standartlarına uygun birinci sınıf ipliklerin tercih edilmesi, ürünlerin hem estetik hem de dayanıklılık açısından yüksek nitelikte olmasını sağlamaktadır. Bu halılarda genellikle al (kırmızı), mavi, siyah ve beyaz gibi

²³M. Yahya Keskin, *XX. Yüzyılda Tokat'ın Sosyal ve Kültürel Yapısı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1999, s. 110-111.

²⁴Metin Gürdere, *20. Yüzyılda Tokat Bir Şehrin ve İnsanların Hikâyesi: Sosyal Hayat*, C. II. Es-Form Ofset, Tokat 2017, s.101.

²⁵Yurt Ansiklopedisi, age., s. 7069.

renkler ön planda kullanılmaktadır²⁶. Sulusokak bölgesinde, demircilik, bakırcılık ve kalaycılık gibi geleneksel zanaat dallarında faaliyet gösteren ustaları bir araya toplamak amacıyla, Mesur Gürgeç'in belediye başkanlığı döneminde Ateşli Sanatlar Çarşısı kurulmuştur. Ancak zamanla, küçük sanayi sitesinin faaliyete geçmesiyle birlikte bu çarşı, işlevini yitirerek önemini kaybetmiş ve 2009 yılında kapatılmıştır²⁷

Tokat'ta el sanatlarının tarihsel süreçte geçirdiği dönüşüm, yalnızca üretim ve ticaret boyutunda değil; aynı zamanda kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması yönünde de kurumsal çabaları beraberinde getirmiştir.

Tokat'ta el sanatlarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla 2000'li yıllarda çeşitli kurumsal girişimlerde bulunulmuştur. Bu kapsamda, 2004 yılında kurulan Tokat El Sanatlarını Koruma ve Geliştirme Derneği (TOKSAT), il genelindeki geleneksel el sanatlarının tanıtımı ve yaşatılması yönünde önemli faaliyetler yürütmektedir²⁸. Benzer biçimde, Tokat Olgunlaşma Enstitüsü her ne kadar resmi olarak 2017 yılında kurulmuş olsa da; kuruluş amacı ve faaliyet alanları bakımından Cumhuriyet döneminde temelleri atılan eğitim politikalarının bir devamı niteliğindedir. Enstitü, geleneksel el sanatlarının araştırılması, korunması ve çağdaş eğitim yöntemleriyle yeni kuşaklara aktarılması hedefi doğrultusunda çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda düzenlenen atölye çalışmaları, sergiler ve uygulamalı kurslar aracılığıyla kurum, bölgenin kültürel mirasının korunmasına ve somut olmayan kültürel değerlerin sürdürülebilirliğine önemli katkılar sunmaktadır²⁹.

Sonuç olarak, Tokat'ta geleneksel el sanatları, yalnızca ekonomik bir faaliyet alanı olmanın ötesinde, bölgesel kültürel mirasın taşıyıcısı ve toplumsal hafızanın sürdürücüsü olarak önemli bir konumda yer almaktadır. Sanayileşmenin ve toplumsal dönüşümlerin etkisiyle bazı zanaat dalları zamanla gerilese de, yazmacılık, bakırcılık ve dokumacılık gibi üretim biçimleri hâlen yerel düzeyde varlığını sürdürmektedir. Kurumsal desteklerin artması, bu mirasın gelecek nesillere aktarılması bakımından hayati önem taşımaktadır. El sanatları-

²⁶ Keskin, *age.*, s. 111.

²⁷ Gürdere, *age.*, s. 210.

²⁸ TOKSAT, "*Tokat El Sanatlarını Koruma ve Geliştirme Derneği Faaliyet Raporu*", Tokat El Sanatlarını Koruma ve Geliştirme Derneği Yayını, Tokat 2015, s.158

²⁹ Emel Şener Boy, "Gelenekten Geleceğe Bir Köprü: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, 2022, s. 43.

nın sürdürülebilirliği; kültürel kimliğin korunması, kırsal kalkınmanın desteklenmesi ve yerel ekonominin çeşitlendirilmesi açısından stratejik bir araç olarak kritik bir nokta olduğu sonucu karşımıza çıkmaktadır.

3.1. Yazmacılık

Geleneksel el sanatları, bir toplumun tarihsel, kültürel ve ekonomik biriminin somut göstergeleri arasında yer almaktadır. Türkiye’de bu sanat dalları arasında özel bir yere sahip olan yazmacılık, özellikle Tokat iliyle özdeşleşmiş köklü bir üretim alanıdır. Yüzyıllara dayanan geçmişiyle Tokat yazmacılığı, hem kültürel kimliğin hem de yerel ekonominin şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.

Tokat ili, tarihsel süreçte yalnızca kültürel miras bakımından değil, aynı zamanda yerel ekonomik yapı içerisinde el sanatları aracılığıyla da önemli bir rol üstlenmiştir. Bu geleneksel üretim biçimleri arasında özellikle yazmacılık sanatı, hem estetik değeri hem de sağladığı ekonomik katkılar açısından öne çıkmaktadır. Tokat yazmaları, sabit boya kullanımı ve yöresel estetik anlayışıyla şekillenen özgün desenleriyle tanınmakta; bu yönüyle sadece yerel halkın değil, çevre illerdeki tüketicilerin de ilgisini çekmektedir. Üretim sürecinde çoğunlukla yerli hammaddeler tercih edilmekte; ancak boyaların dayanıklılığını ve renk kalıcılığını artırmak amacıyla zaman zaman dış kaynaklı malzemelere de başvurulmaktadır. Desenleme işlemleri ağırlıklı olarak geleneksel motiflere bağlı kalarak yürütülmekle birlikte, müşteri taleplerine göre özel tasarımlar da yapılabilmektedir. Tarihsel kaynaklar, Tokat’ta yazma üretiminin geçmişte oldukça yaygın olduğunu ve bu sanat dalının yerel ekonomik yaşamda önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Nitekim bir dönem kentte 15 ila 20 arasında yazma tezgâhının faal olduğu; bu imalathanelerde çok sayıda zanaatkâr, kalfa ve çırağın istihdam edildiği belirtilmektedir. Ayrıca üretilen yazmaların %90’a varan oranlarda Tokat dışındaki vilayetlere satıldığı; dolayısıyla yazmacılığın yalnızca iç tüketime değil, dış pazara yönelik bir ekonomik faaliyet olarak da işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Bu durum, geleneksel sanatların yalnızca kültürel değer üretmekle kalmayıp, aynı zamanda yerel ekonomik döngüye doğrudan katkı sağladığını ortaya koymaktadır³⁰. Bu çerçevede, Tokat’ta ekonomik katkı sağlayan geleneksel sanat dallarının tarihsel kökenleri de dikkate değerdir. Özellikle yazmacılık, yalnızca yerel ekonomiyle sınırlı kalmayan etkisiyle birlikte kültürel sürekliliğin de bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır.

³⁰ BCA 490.01/322.1328.3; “1926 tarih ve 6 sayılı yazı”, İktisadi Rehber, Tokat Ticaret ve Sanayi Odası, 29 Ekim 1933, s. 24.

Yazmacılık sanatı, tarihsel olarak dokumacılıkla birlikte gelişmiş ve geleneksel el sanatları içinde önemli bir yer edinmiştir.³¹ Bu sanat dalı, kumaş yüzeyine el ile desen çizilmesi veya ahşap kalıplar yardımıyla baskı yapılması esasına dayanmaktadır³². Anadolu'da yazmacılığın tam olarak ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, arkeolojik bulgular bu konuda dikkate değer veriler sunmaktadır. Özellikle yapılan kazılarda, Hitit dönemine tarihlenen ve kilden yapılmış pişmiş mühür parçalarının, yüzeylere bitkisel boyalarla baskı uygulamak amacıyla kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu bulgular, yazmacılık sanatının izlerinin M.Ö. 7000'li yıllara kadar uzandığını ve Hititler döneminde temel biçimini almaya başladığını göstermektedir. Söz konusu mühürlerin kalıp işlevi gördüğü ve bitkisel boyalarla baskı uygulamalarında kullanıldığı yönündeki yorumlar, arkeolojik kanıtlarla desteklenmektedir³³. Bu erken tarihsel izler, yazmacılığın zaman içerisinde yalnızca biçimsel değil, teknik açıdan da gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Yazmacılık, tarihsel süreçte farklı tekniklerin gelişmesiyle evrimleşmiştir. Başlangıçta yalnızca kalemle yapılan desenlemeler, ilerleyen dönemlerde ahşap kalıpların kullanılmaya başlanmasıyla çeşitlenmiştir. Uygulama yöntemlerine göre bu sanat dalı; kalem işi, kalıp-kalem ve yalnızca kalıpla yapılan yazmalar olmak üzere üç ana teknik altında sınıflandırılmaktadır. Renk kullanımına göre ise yazmalar, elvan (çok renkli) ve karakalem (siyah-beyaz) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır³⁴. Türkiye'de geleneksel yazmacılık sanatının en önemli merkezlerinden biri Tokat ilidir. Bunun yanı sıra Kastamonu, Ankara, Mardin, Bartın, Hatay, Gaziantep, Malatya ve Elazığ gibi illerde de yazmacılık geleneği belirli ölçüde devam ettirilmektedir³⁵. Tokat'ın yazmacılık sanatındaki öncü konumu, yalnızca teknik çeşitlilik ve estetik zenginlik açısından değil, aynı zamanda bu sanatın tarihsel kökleri ve sosyoekonomik işlevi bakımından da dikkat çekicidir. Bu bağlamda, kentın yazmacılıkla kurduğu ilişkiyi anlamlandırabilmek için tarihsel süreç içerisindeki gelişmelere odaklanmak gerekmektedir.

Orta Anadolu'nun köklü kültürel birikimiyle öne çıkan Tokat'ta, yazmacılık sanatı en az altı yüzyıllık geçmişe sahip önemli bir gelenek olarak varlığını

³¹ Kemal Türker, "Ağaç Baskı Tokat Yazmaları", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996, s.1.

³² Zeynep Tezel, "Yazmacılık Sanatlarında Desenlendirme Teknikleri, Kalıp Tekniğiyle Ağaç Baskı Uygulama Örneği." *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 2009, s. 27.

³³ Türker, *age.*, s. 1.

³⁴ Ferah Şavkar, "Kastamonu Yazma Ustası Celal Yağcıoğlu", *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, S. 22, 2019, s.5.

³⁵ Tezel, *age.*, s. 20.

sürdürmektedir. Özellikle Osmanlı döneminde, 17. ve 18. yüzyıllarda el sanatlarına dayalı üretim faaliyetleri kentte belirgin bir ivme kazanmıştır. Bu dönemlerde yazmacılıktan elde edilen gelirlerin Valide Sultanlara tahsis edilmesi, söz konusu sanat dalının ekonomik ve siyasal değerine işaret etmektedir. Kentteki hanlarda faaliyet gösteren yazmacı esnafı, atölyelerinde hazırladıkları yazmaları boyahanelere göndererek üretim sürecini tamamlamış ve bu üretim karşılığında “damga resmi” adı verilen bir vergi ödemekle yükümlü tutulmuştur. Ayrıca bu sistemin sürekliliğini sağlamak amacıyla Tokat dışında yazma üretimi yasaklanmış, böylece yazmacılık faaliyetleri kent merkezinde yoğunlaştırılarak kontrol altında tutulmuştur³⁶. Tokat'ta yazmacılık sanatının tarihsel serüveni, yalnızca üretim teknikleri ve ekonomik faaliyetlerle sınırlı kalmamış; aynı zamanda kentin sosyal dokusu, kültürel kimliği ve gündelik yaşam pratikleriyle iç içe geçmiş çok yönlü bir miras alanına dönüşmüştür. Bu durum, yazmacılığın Tokat özelinde sadece zanaatkârlıkla sınırlı bir uğraş olmadığını, aynı zamanda kuşaktan kuşağa aktarılan sembolik ve toplumsal bir kültür taşıyıcısı niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır.

Yaklaşık 600 yıllık geçmişe sahip olan Tokat yazmacılığı, yöreye özgü desen ve renk uyumuyla dikkat çeken köklü bir gelenektir. Evliya Çelebi'nin de seyahatnâmesinde övgüyle bahsettiği Tokat yazmaları, günümüzde hâlâ 75. Yıl Yazmacılar Sitesi ve Gazioğlu Hanı gibi mekânlarda yaşatılmaktadır³⁷. Ağaç kalıplarla baskı yöntemiyle icra edilen bu sanat dalı, Anadolu'daki en eski örneklerden biri olarak Tokat'ta somut bir kültürel mirasa dönüşmüştür. Yüzyıllardır sürdürülen yazmacılık faaliyeti, bölgenin kültürel kimliğini şekillendiren başlıca unsurlardan biri hâline gelmiştir. Özellikle kadınların başörtüsü olarak kullandığı yazmalar, yalnızca işlevsel bir eşya değil; üzerindeki motifler, renk kompozisyonları ve kenarlarına işlenen oyalarla birlikte derin anlamlar taşıyan sembolik bir kültür ürününe dönüşmüştür³⁸. Tokat yazmacılığı, yalnızca üretim teknikleri ve tarihsel geçmişiyle değil; aynı zamanda taşıdığı estetik değer ve sembolik anlamla da dikkat çekici bir geleneksel sanat dalı olarak öne çıkmaktadır.

³⁶ Selahattin Adıgüzel, Hasan Erdem, Hayriye Daşkın, Sertaç Haluk Türkcan. *Somut Olmayan Kültürel Miras: Tokat*. T.C. Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Tokat 2017, s. 11.

³⁷ T.C. Tokat Valiliği, “Tokat Yazmaları”, <https://www.tokat.gov.tr/tokat-yazmalari>, son erişim tarihi: 09.03.2025.

³⁸ Dilek Tüm Cebeci, “Tokat Yazmacılık Sanatında Elvan Baskı Uygulamaları”, *Folklor Akademi Dergisi*, S. 4 2021, s. 497.

Yüksek kalite ve özgün estetik özellikleri sayesinde Tokat yazması, uzun yıllardır ün kazanmış geleneksel bir el sanatı ürünü olarak tanınmaktadır. “Yazma” adı verilen başörtüleri, Tokat’a özgü imalathanelerde üretilmekte; bu üretim hem şehrin kültürel kimliğini yansıtmakta hem de önemli bir ekonomik değer yaratmaktadır. Özellikle sabit boyları ve kalıcı desenleriyle bilinen Tokat yazmaları, bu teknik özellikleri sayesinde zamanla Türkiye genelinde tanınırlık kazanmıştır. Yaklaşık 600 yıllık geçmişe sahip olan bu sanat dalı, Tokat’ın en köklü ve ekonomik katkısı yüksek zanaatlarından biri hâline gelmiştir. 1930’lu yıllara ait kayıtlara göre, şehirde faaliyet gösteren yedi ayrı imalathanede yaklaşık 300 usta, kalfa ve çırak istihdam edilmekte; yılda ortalama 50.000 top, yani yaklaşık 1 milyon adet yazma üretimi gerçekleştirilmektedir. Bu veriler, yazmacılığın hem istihdam yaratma kapasitesini hem de iç ve dış pazarda ekonomik bir değer taşıyan üretim gücünü açıkça ortaya koymaktadır³⁹. Nitekim ünlü seyyah Evliya Çelebi de Tokat yazmalarını, “Beyaz pembe bezi Diyar-ı Lahor’da yapılmaz. Güya altın gibi mücelladır.” sözleriyle övgüyle anmıştır⁴⁰. Tokat yazmasının üretim süreci, teknik özellikleri ve tarihsel gelişimi kadar, halk kültürü içindeki temsili ve anlam dünyasıyla da dikkat çekmektedir. Bu durum, yazmacılığın yalnızca bir zanaat değil; aynı zamanda halkın duygu dünyasını, estetik algısını ve sosyal bağlarını yansıtan kültürel bir öge olduğunu göstermektedir.

Tokat yöresinde yazmacılık, yalnızca geleneksel bir el sanatı olarak değil, aynı zamanda sözlü kültürün önemli bir unsuru olarak kabul görmektedir. Özellikle yöreye özgü halk türkülerinde “yazma”, hem somut bir nesne hem de simgesel bir anlatım aracı olarak karşımıza çıkar. Bu türkülerde yazma, çoğu zaman sevda, özlem, ayrılık ve toplumsal kimliğin bir temsili niteliğindedir. Kadınların başlarına örttükleri, kenarları oya ile süslenmiş yazmalar yalnızca bir giyim unsuru değil; aynı zamanda duygusal anlamlar barındıran kültürel simgelerdir. Örneğin, “Başındaki yazmayı da sarıya mı boyadın” dizeleri, yazmanın renk ve desenleri aracılığıyla bireysel duyguların ifade aracı hâline geldiğini ortaya koymaktadır⁴¹.

Bu yönüyle yazmacılık, Bu yönüyle yazmacılık, yalnızca ekonomik bir faaliyet olmanın ötesinde, Tokat halkı açısından kültürel bir kimlik unsurudur.

³⁹ Tokat Ticaret ve Sanayi Odası, *age.*, s. 22

⁴⁰ Hüseyin Kömür, 600 yıllık geçmişi olan Tokat yazmaları, *Diyarbakır Haber* 2023, Kasım 2, s.1

⁴¹ F. Gülay Mirzaoğlu, “Kültürel Sembol ve Süreklilik: Tokat Yazmalarında Ve Halk Türkülerinde Ortak Motifler ve Semboller”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat’ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, C 2, Tokat 2018, s.5

Nitekim yaklaşık altı asırlık bir geçmişe sahip olan Tokat yazmacılığı, Anadolu'da haklı bir üne kavuşmuş ve bu sanatsal mirasını yalnızca yazma üretilimiyle sınırlı tutmayarak, geleneksel oya işçiliği gibi diğer el sanatlarında da sürdürmüştür. Böylece Tokat, yazmacılık ve oya gibi sanatlar aracılığıyla Türk halk kültürüne, folkloruna ve yerel ekonomik yaşama anlamlı katkılar sunmuştur⁴². Tokat yazmacılığı, yalnızca estetik ve kültürel semboller üzerinden değil, aynı zamanda üretim mekânları ve dönüşen zanaatkârlık pratikleriyle de ele alınması gereken bir miras alanıdır. Zaman içinde değişen üretim yapısı, bu sanatın geleneksel formundan uzaklaşmasına ve mekânsal olarak daralmasına neden olmuştur.

Tokat'ta geleneksel el sanatları arasında önemli bir yere sahip olan yazmacılık, geçmişte yalnızca boyahanelerde değil, farklı hanlarda ve üretim alanlarında da icra edilmekteydi. Ancak zamanla bu çeşitlilik azalmış, yazma üretiminin yapıldığı birçok alan işlevini yitirerek kapanmıştır. Günümüzde yazmacılık, pek çok geleneksel sanat dalı gibi yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Oysa geçmişte Tokat, yazmacılık sanatının hem teknik hem de sanatsal açıdan en seçkin örneklerinin üretildiği merkezlerden biri olarak öne çıkmaktaydı. Yaklaşık 30-40 yıl öncesine kadar şehirde yazma üretimi birden fazla handa sürdürülürken, günümüzde bu faaliyet yalnızca sınırlı sayıda mekânda devam etmektedir. Geçmişte üretimin yapıldığı başlıca hanlar arasında Horuzoğlu Hanı, Hacı Musaoğlu Hanı, Askerler Hanı, Beypazarı Hanı ve Gazioğlu Hanı yer almaktadır. Bu yapılar uzun yıllar boyunca Tokat'ın el sanatları üretiminde merkezi rol oynamış, ancak üretim hacminin azalmasıyla birlikte işlevlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir⁴³. Tarihî süreçte şehir merkezinde konumlanan ve halk arasında "Yazmacılar Hanı" olarak anılan Gazioğlu Hanı, uzun yıllar boyunca bu sanatın üretim merkezi olarak kullanılmıştır. Ancak zamanla yazma üretimi şehir merkezinden taşınarak, günümüzde küçük sanayi sitesi karşısında kurulan 75. Yıl Yazmacılar Sitesi'nde sürdürülmektedir. Bu merkezde Tokat yazmacılığı, geleneksel üretim teknikleri ile modern tekstil anlayışını bir araya getirerek varlığını sürdürmektedir⁴⁴. Tokat'ta yazmacılığın üretim mekânlarında yaşanan dönüşüm, yalnızca fiziksel alanlarla sınırlı kalmamış; aynı zamanda kullanılan teknikler, malzemeler ve estetik anlayışta da köklü değişimleri beraberinde getirmiştir.

⁴² Mutlu Özgen, *Şehir Efsaneleri*, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, İstanbul 2022, s. 191.

⁴³ Selahattin Adıgüzel, Hasan Erdem, Hayriye Daşkın, Sertaç Haluk T., *age.*, s. 11

⁴⁴ Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı, "El Sanatları - Tokat", *Türkiye Kültür Portalı*, son erişim tarihi: 19 Ocak 2025, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/kulturatarihi/elsanatlari>

Tokat yazmacılığı, “elvan baskı” olarak adlandırılan ve her bir renk için ayrı kalıpların kullanıldığı çok renkli bir baskı tekniğiyle karakterize edilmektedir. Bu yöntemde desenler, ıhlamur ağacından oyularak hazırlanan kalıplar yardımıyla kumaş üzerine uygulanmaktadır. Ancak günümüzde yazmacılık sanatı, teknolojik gelişmelerin ve ekonomik koşulların etkisiyle yalnızca sınırlı sayıda usta tarafından sürdürülebilmektedir. Bu durum, geleneksel el sanatlarının korunması ve kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması açısından yazmacılığın yaşatılmasını kritik hâle getirmektedir⁴⁵. Tokat yazmaları tarihsel olarak renk, desen ve uygulama teknikleri açısından kendine özgü nitelikler taşımaktadır. Ancak günümüzde, hem renk bileşimi hem de baskı yöntemleri açısından bu geleneksel el sanatında önemli değişimler yaşanmıştır. Özellikle geçmişte kullanılan alizarin esaslı doğal boyaların piyasadan çekilmesiyle birlikte, yerine kimyasal esaslı boyalar kullanılmaya başlanmıştır. Bu yeni nesil boyalar, geleneksel kök boya niteliğinde olmadıkları için önceki üretim süreçlerinde uygulanan özgün işlemleri gerektirmemekte; ayrıca renk dayanıklılığı açısından da geçmişin kalitesini yakalayamamaktadır. Bu değişim, Tokat yazmalarına özgü olan ve halk arasında “Tokat Alı” olarak bilinen karakteristik kırmızı rengin günümüzde artık elde edilememesine neden olmuştur. Ayrıca geleneksel olarak ıhlamur ağacından hazırlanan kalıplarla yapılan ağaç baskı tekniği, teknolojik gelişmelerin etkisiyle yerini seri üretime daha uygun olan serigrafî yöntemine bırakmıştır. Bu dönüşüm, Tokat yazmalarının hem estetik hem de teknik özgünlüğünde belirgin bir bozulmaya yol açmıştır. Her ne kadar bu zanaat günümüzde sınırlı da olsa yaşatılmaya devam etse de, geleneksel yapısını koruma çabası modern üretim koşulları karşısında giderek zorlaşmaktadır⁴⁶. Geleneksel üretim tekniklerinde yaşanan değişim yalnızca yazmacılığın estetik yapısını değil, aynı zamanda bu sanatın Tokat ekonomisindeki yerini de etkilemiştir. Bu bağlamda, yazmacılığın ekonomik boyutu tarihsel süreklilik içinde yeniden değerlendirilmesi gerekliliği karşımıza çıkmaktadır.

Tokat yazmacılığı, yüzyıllar boyunca bölge ekonomisine önemli katkılar sunmuştur. Özellikle Osmanlı döneminde Tokat, yazma üretimiyle tanınan başlıca merkezlerden biri hâline gelmiş; bu sanat, yerel ekonominin temel dayanaklarından biri olmuştur. Yazmacılık yalnızca sanatsal bir uğraş değil, aynı zamanda çok sayıda kişiye istihdam sağlayarak ekonomik kalkınmada da önemli

⁴⁵ Dilek Tüm Cebeci, *age.*, s. 4.

⁴⁶ Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, “El Sanatları”, *Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmî Web Sitesi*, son erişim tarihi: 19 Ocak 2025, <https://tokat.ktb.gov.tr/TR-60623/el-sanatlari.html>, s.1

rol oynamıştır. Ancak günümüzde geleneksel tekniklerin yerini modern üretim yöntemlerinin alması ve artan ekonomik zorluklar, bu sanatın ekonomik değerini belirgin biçimde azaltmıştır. Özellikle 2023 yılında yaşanan ekonomik dalgalanma, yazma satışlarında ciddi düşürlere yol açmıştır⁴⁷.

Buna karşın Tokat yazmacılığı, kültürel olduğu kadar ekonomik potansiyelini de hâlen korumaktadır. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi bünyesinde kurulan Tokat Yazması ve Geleneksel El Sanatları Uygulama ve Araştırma Merkezi, bu sanatın yeniden canlandırılması amacıyla çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Merkez, geleneksel yazma kalıplarını arşivleyip yeni tasarımlar geliştirerek yazmacılığın hem kültürel miras olarak korunmasını hem de ekonomik değerinin artırılmasını hedeflemektedir⁴⁸. Tokat'ta yüzyıllardır sürdürülen bu gelenek, günümüzde sayıları giderek azalan usta eller aracılığıyla yaşatılmaya devam etmektedir. Bu kadim sanatın korunması, yalnızca geçmişle bağ kurmayı sağlamakla kalmayıp; aynı zamanda yerel ekonominin dinamikleri içinde de sürdürülebilir bir katkı sunma potansiyeline sahiptir⁴⁹.

Tokat yazmacılığı, yalnızca bir el sanatı değil; aynı zamanda yerel ekonominin önemli bir yapıtaşı ve kültürel kimliğin temel unsurlarındandır. Geçmişteki üretim kapasitesi, estetik değeri ve kültürel yansısıyla Tokat'ın sosyo-ekonomik yapısında önemli bir yere sahip olan bu sanat, günümüzde modernleşme ve ekonomik zorluklar karşısında varlığını sürdürmekte güçlük çekmektedir. Ancak üniversiteler, kültürel kurumlar ve yerel yönetimlerin destekleriyle bu zanaatın geleceğe taşınması mümkün olabilir. Yazmacılık, yalnızca bir geleneğin sürdürücüsü değil, aynı zamanda Tokat'ın yaşayan kültürel mirasıdır.

3.2. Bakırcılık

Anadolu'nun tarihsel olarak zanaatkârlıkla bütünleşmiş kentlerinden biri olan Tokat, yalnızca stratejik coğrafi konumuyla değil, aynı zamanda yüzyıllar boyunca şekillendirdiği üretim kültürüyle de dikkat çekmiştir. Özellikle Osmanlı döneminden itibaren hem ticaret hem de el sanatları açısından bölgesel

⁴⁷ "Tokat Yazması, Sanatsal Anlamda İlgi Görüyor Ancak Ticari Talep Düşük", *Son Dakika*, 5 Ocak 2024, <https://www.sondakika.com/yerel/haber-tokat-yazmasi-sanatsal-anlamda-ilgi-goruyor-ancak--16701150/>, erişim tarihi: 12 Ocak 2025.

⁴⁸ "600 Yıllık Tokat Yazmacılığı Gelecek Nesillere Aktarılıyor", *Habertürk*, 4 Nisan 2025, <https://www.haberturk.com/600-yillik-tokat-yazmaciligi-gelecek-nesillere-aktariliyor-3779643>, son erişim tarihi: 17 Mart 2025.

⁴⁹ "Tokat'ta 600 Yıllık Yazmacılık Geleneği Son Ustaların Elinde Can Buluyor", *Tokat Haber*, 2024, <https://www.tokathaber.com.tr/tokatta-600-yillik-yazmacilik-gelenegi-son-ustalarin-ellerinde-can-buluyor>, son erişim tarihi: 15 Ocak 2025.

bir merkez hâline gelen şehir, birçok geleneksel zanaat dalında olduğu gibi bakırcılık alanında da önemli bir birikim geliştirmiştir. Tokat'ta bakırcılık, sıradan bir üretim faaliyeti olmanın ötesinde, kent yaşamının ekonomik, sosyal ve kültürel dinamikleriyle iç içe geçmiş; yerel kimliğin taşıyıcı unsurlarından biri hâline gelmiştir. Bu bağlamda bakırcılık, yalnızca geçim kaynağı sağlayan bir uğraş değil, aynı zamanda kuşaktan kuşağa aktarılan ustalık becerisi ve estetik anlayışıyla Tokat'ın zengin el sanatları mirasının temel taşlarından biri olarak varlığını sürdürmüştür.

Tokat, Anadolu'nun en eski yerleşim alanlarından biri olup yaklaşık dört bin yıllık köklü bir geçmişe sahiptir. Bu tarihsel sürecin son bin yılı ise büyük ölçüde Müslüman Türklerin hâkimiyetinde şekillenmiştir. Coğrafi olarak doğu ile batıyı, kuzey ile güneyi birbirine bağlayan ticaret yollarının kesişim noktasında yer alması, Tokat'ın özellikle Osmanlı döneminde önemli bir ticaret, zanaat ve kültür merkezi hâline gelmesini sağlamıştır. Bu dönemde şehir, Ergani bölgesinden getirilen bakırın işlendiği kalhaneleriyle Osmanlı'nın ağır sanayi merkezlerinden biri konumuna ulaşmıştır. Tokat, bu güçlü tarihsel ve coğrafi avantajı sayesinde, Osmanlı döneminde Anadolu bakırcılığını dünyaya tanıtan ve bu sanata estetik bir kimlik kazandıran başlıca merkezlerden biri olmuştur. 16. yüzyılda Orta Karadeniz'deki Küre madenlerinden çıkarılan bakır, yalnızca savaş teknolojilerinde değil, günlük yaşamda kullanılan zarif eşyaların üretiminde de kullanılmış; Tokatlı ustalar tarafından işlenerek değerli ürünlere dönüştürülmüştür. Orta Anadolu'dan Karadeniz limanlarına, Kuzeybatı İran ile Doğu Anadolu'dan Bursa, İstanbul ve İzmir'e uzanan kervan yollarının kesişim noktasında yer alan Tokat, bu stratejik konumuyla ekonomik canlılığını ve sanatsal üretim kapasitesini uzun süre korumayı başarmıştır⁵⁰. Tokat'ın tarihsel olarak sahip olduğu sanayi potansiyeli yalnızca bakırcılıkla sınırlı kalmamış; kent, farklı zanaat dallarında da üretim ve ticaretin önemli merkezlerinden biri olmuştur.

Tokat'ın ekonomik ve sanatsal üretimi, özellikle pamuklu ve ipekli dokuma ürünleri ile de dikkat çekmiştir. Bu ürünlerin boyandığı boyahaneler sayesinde, özellikle 17. yüzyılda Tokat, Osmanlı coğrafyasında tekstil ve el sanatları alanında öne çıkan başlıca üretim merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Söz konusu dönem, şehrin hem sanayi üretimi hem de ticari canlılık açısından

⁵⁰ TOKSAT, *age.*, s. 151.

kayda değer bir gelişim evresi olarak değerlendirilmektedir⁵¹. Tokat kalhanelerinin teknolojik gelişmelere uyum sağlama kapasitesi ise, Türkiye'deki madenler üzerine araştırmalarıyla tanınan Pierre de Tchihatcheff'in 1850 yılında dile getirdiği şu sözlerle de teyit edilmektedir: "Tokat kalhaneleri, Anadolu'da ileri teknolojiyle faaliyet gösteren tek metalürji tesisidir.⁵² Bu bağlamda, bir üretim biçiminin geleneksel sayılabilmesi için yalnızca tarihsel süreklilik taşıması değil; aynı zamanda yerel halkın geçim ekonomisiyle de doğrudan ilişkili olması gerektiği vurgulanmalıdır⁵³. Tokat'ın sanayi ve zanaatkarlık alanındaki tarihsel gelişimi, yalnızca üretim biçimleriyle değil, aynı zamanda bu üretimin sosyal ve ekonomik düzen içindeki yeriyle de anlam kazanmaktadır. Bu çerçevede bakırcılık, hem yerel ticaretin hem de uluslararası bağlantıların şekillendiği bir faaliyet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1743 yılına ait bir resmi kayıt, Tokat'taki kazancı esnafının devletten satın aldıkları bakırın ödemesiyle ilgili önemli bilgiler içermektedir. Söz konusu belgede, esnaf grubunun aldıkları bakırın bedelini birbirlerine kefil olarak ödeme taahhüdünde bulunduğu, ancak bu yükümlülüğün zamanında yerine getirilmemesi üzerine borcun gecikmeksizin tahsil edilmesi yönünde talimat verildiği belirtilmektedir⁵⁴ 17. yüzyılda Tokat kalhanelerinde işlenen ham bakır, başlangıçta Kastamonu'nun Küre bölgesinden temin edilmekteyken, 18. yüzyılın sonlarına doğru bu kaynak Ergani'ye kaymıştır. Ergani'den getirilen bakır, Tokat'taki kalhanelerde işlenerek mamul hâle getirilmiş ve Avrupa pazarlarında "Tokat bakır" adıyla büyük ilgi görmüştür. 1808 yılında Tokat'ı ziyaret eden seyyah James Morier, şehirde yaklaşık 300 bakırcı dükkânının faaliyet gösterdiğini, burada üretilen bakır eşyaların Osmanlı coğrafyasına buradan dağıtıldığını ve bakırcılığın Tokat'ın en önde gelen sanayi kollarından biri olduğunu aktarmaktadır⁵⁵.

Osmanlı döneminde Tokat, yalnızca metalürji ve bakır eşya üretimiyle değil; aynı zamanda bakır ticaretiyle de Anadolu'nun önemli merkezlerinden biri

⁵¹ Murat Hanılçe, "18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezinde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. XI, S. 1, 2016, s. 178.

⁵² Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *age.*, 1

⁵³ Sevilay Yurtseven ve Ayfer Kaya, *Geleneksel Meslekler ve Kültürel Miras*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 24.

⁵⁴ *Tokat İl Yılığ*, Tokat Valiliği Yayınları, Tokat 2006, s. 4.

⁵⁵ Mehmet Beşirli, "Tokat Bakır Kalhânesi'nde Tasfiye İşlemleri ve İstanbul'a Sevkiyat (1793-1840)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. IXX, S. 1, 2004, s.11.

hâline gelmiştir. Bu gelişim, şehrin geleneksel üretim birikimini güçlendirmiş; bakırcılığı Tokat'ın öne çıkan imalat sanayisi alanı konumuna taşımıştır ⁵⁶.

1835 yılında şehri ziyaret eden ünlü seyyah Charles Texier, Tokat'ın bakırcılık alanındaki önemine değinmiş ve bölgenin bu zanaat özelindeki ticari canlılığını ayrıntılı biçimde betimlemiştir. Texier, Keban'daki bakır madenlerinden çıkarılan hammaddenin Tokat'a getirildiğini ve burada işlenerek tencere-ler, mangallar, mutfak gereçleri gibi eşyalar üretildiğini belirtmiş; bu ürünlerin İstanbul'a kadar ihraç edildiğini ifade etmiştir ⁵⁷. Tokat'ın bakırcılıktaki tarihsel birikimi, yalnızca üretim hacmiyle değil; sahip olduğu teknik altyapı, organizasyonel yapı ve dış ticaret ilişkileriyle de dikkat çeken çok yönlü bir zanaat kültürüne işaret etmektedir.

Tokat, tarih boyunca bakırcılık sanatıyla öne çıkan kentlerden biri olmuştur. Özellikle savaş öncesi dönemde, Erzincan'dan temin edilen ham bakırların eritilmesi amacıyla şehirde özel bir dökümhane (kalhane) faaliyet göstermekteydi⁵⁸. Tokat kalhanesine ilişkin en dikkat çekici unsur ise şehirde aktif bir bakır madeni bulunmamasına rağmen burada sürekli işleyen bir dökümhanenin varlığıdır. Bu merkezde işlenen bakırlar külçe hâline getirilerek İstanbul'a sevk edilmekteydi⁵⁹. Aynı dönemde şehirde çok sayıda bakır imalathanesi faaliyet göstermekte olup, bu atölyelerde dövme tekniğiyle kazan, tabak, sahan gibi çeşitli mutfak gereçleri üretilmekteydi. Üretilen bu eşyalar sadece yerel pazarda tüketilmemiş, aynı zamanda çevre vilayetlere ve dış pazarlara da ihraç edilmiştir⁶⁰. Tokat'ta bakırcılık faaliyetlerinin tarihsel gelişimi, yalnızca üretim hacmi ve ticaret ağıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda bu zanaatın mekânsal yayılımı ve kentsel dokuyla kurduğu ilişki üzerinden de incelenmesi gereken bir konu hâline gelmiştir.

Uzun yıllar boyunca Tokat'ın ekonomik ve zanaatkâr kimliğini temsil eden başlıca el sanatlarından biri olan bakırcılık, kentin sosyoekonomik yapısında belirleyici rol oynamıştır. Bu mesleğin önemli üretim merkezlerinden biri

⁵⁶ Mehmet Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu* (2-6 Temmuz 1986), yay. haz. S. Hayri Bolay vd., Tokat Valiliği Şeyhülislâm İbn Kemal Araştırma Merkezi Yayınları, Tokat 1987, s. 165. Mehmet Beşirli, "Tokat Bakır Kalhânesi'nde Tasfiye İşlemleri ve İstanbul'a Sevkiyat (1793-1840)." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 19, no. 1 2004, s. 9- 10.

⁵⁷ TOKSAT, *age.*, s. 161.

⁵⁸ İktisadi Rehber, *age.*, s. 22

⁵⁹ Engin Aras, *Bir Osmanlı Sanayi Teşebbüsü Olarak Tokat Kalhanesi (1840-1920)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s. 16.

⁶⁰ İktisadi Rehber, *age.*, 22

ise 18. yüzyıldan itibaren Sulusokak çevresi olmuştur. Bu bölgede bakırcıların yanı sıra kalaycıların da faaliyet göstermesi, el işçiliğine dayalı bir zanaat kültürünün oluşmasına katkı sağlamıştır. Ancak zamanla üretim ilişkilerinde yaşanan yapısal dönüşümler ve teknolojik ilerlemeler, geleneksel bakırcılığı olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle sanayi tipi ürünlerin piyasaya hâkim olmaya başlamasıyla birlikte el emeğine dayalı ustalık geleneği geri plana itilmiş, Sulusokak gibi üretim odaklı bölgeler bu dönüşümden doğrudan etkilenmiştir⁶¹.

Tokat'taki kalhane ve bakırcı atölyeleri, I. Dünya Savaşı'na kadar üretim faaliyetlerini sürdürmüş, ancak savaşın yarattığı sosyoekonomik koşullar bu süreci sekteye uğratmıştır. Ulaşım yollarının askerî amaçlarla kullanılması ve üretici nüfusun büyük kısmının askere alınması, sektörde ciddi bir durgunluğa yol açmıştır. Savaş sonrası dönemde ise sanayileşme hareketiyle birlikte makinele üretimin yaygınlaşması, insan emeğine dayalı üretim biçimlerinin giderek gerilemesine neden olmuştur. Bu durum, yalnızca ekonomik bir daralmayı beraberinde getirmemiş; aynı zamanda geleneksel bakırcılık ürünlerinin taşıdığı estetik ve zanaatkârlık değerlerinin de kaybına yol açmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Tokat'ta bu mesleği sürdüren usta sayısında büyük bir düşüş yaşanmış; sadece 40 civarında bakırcı faaliyet göstermeye devam etmiş, bunların da yalnızca birkaçı büyük ölçekli üretim gerçekleştirebilmiştir. Geriye kalan ustalar ise, çırak ve kalfaların desteğiyle küçük atölyelerde üretimi sürdürmeye çalışmıştır⁶². II. Dünya Savaşı'nın ardından Tokat'taki bakırcılığın karşılaştığı ekonomik zorluklar, yalnızca üretim kapasitesini değil, aynı zamanda mesleğin sürdürülebilirliğini de tehdit eder hâle gelmiştir.

1930'lu yıllarda Tokat'ta bakırcılık, kentin ekonomik yapısında önemli bir yer tutmaktaydı. Bu dönemde ustalar, çoğunlukla küçük atölyelerde çalışmakta ve dövme yöntemiyle kazan, tabak gibi temel mutfak gereçleri üretmekteydi. Ancak II. Dünya Savaşı'nın getirdiği olumsuz koşullar, ülke genelinde olduğu gibi Tokat'ta da hammaddeye erişimi ciddi şekilde zorlaştırmış; bu durum hem üretim sürecini hem de iş hacmini olumsuz etkilemiştir⁶³.

Savaş sonrası dönemde sektörde yaşanan daralmanın boyutları, dönemin tanıklarının aktarımlarıyla daha da somutlaşmaktadır. Nitekim Asarkaya

⁶¹ Muhammed Avcı, "Kültürel Miras Olarak Tokat'ta Bakırcılık ve Gelenekte Bir Kadın Usta: Halime Küçük", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 31, 2025, s. 416

⁶² Gündüz Aksu, *Kentsel Yoksulluk Bağlamında Mekânsal Ayrışma: Tokat Sulusokak Örneği*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2013, s.201.

⁶³ Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, "El Sanatları", Son Erişim tarihi: 2025. <https://tokat.ktb.gov.tr/TR-60623/el-sanatlari.html>, s. 1.

(1936), II. Dünya Savaşı'ndan sonra Tokat'ta yalnızca 40 bakırcının faaliyetine devam ettiğini; bunlardan üç ila dört tanesinin büyük ölçekli üretim yaparken, geri kalanının çırak ve kalfaların desteğiyle ayakta kalan küçük atölyelerde çalıştığını ifade etmektedir⁶⁴. Tokat'ta II. Dünya Savaşı sonrası giderek azalan bakırcı sayısı ve daralan üretim hacmi, bu zanaatın zamanla görünürlüğüne kaybetmesine yol açmış; ancak sınırlı sayıda ustanın çabaları sayesinde gelenek hâlinde sürdürülebilmıştır.

Tokat'ta yüzyıllardır devam eden bakırcılık zanaatı, günümüzde eski canlılığını büyük ölçüde yitirmiş olsa da, hâlen birkaç usta tarafından yaşatılmaktadır. Bu el sanatı, yalnızca ekonomik bir uğraş değil, aynı zamanda bölgenin kültürel kimliğini yansıtan önemli bir miras olarak değerlendirilmektedir. Özellikle geçmişte Sulusokak bölgesinde yoğun biçimde icra edilen bakırcılık faaliyetleri, günümüzde neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. 2020 yılı itibarıyla Tokat ve çevresinde bu mesleği sürdüren az sayıda usta kalmıştır. Bunlar arasında Mehmet Küçük, Halime Küçük, Osman Unutmaz, Mustafa Yıldız, Bilal Çorbacı, İsmail Yıldız, Muhsin Yıldız ve Yusuf Yıldız yer almaktadır. Bu isimler arasında Halime Küçük, dövme bakır işçiliğini geleneksel tekniklerle sürdüren ve aynı zamanda bu alandaki tek kadın temsilci olarak dikkat çeken bir zanaatkâr konumundadır⁶⁵.

Günümüzde bu kültürel miras, yalnızca yaşayan ustalar aracılığıyla değil, aynı zamanda kurumsal hafıza ve müze koleksiyonları aracılığıyla da korunmaktadır. Tokat, geleneksel bakır mutfak gereçleri açısından zengin bir kültürel birikime sahiptir. Bu zenginlik, Tokat Şehir Müzesi'nde sergilenen kapsamlı koleksiyon aracılığıyla görünür kılınmaktadır. Müzede yer alan bakır mutfak eşyaları, kullanım amaçlarına göre çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. Örneğin; yağ, bal gibi sıvıların taşınmasında kullanılan "debbeler"; yemeklerin servisinde veya ısıtılmasında tercih edilen kapaklı ya da açık "sahanlar"; geniş ağızlı ve kulplu "bakraçlar"; içme suyu için kullanılan "kâse" ve "taslar"; haşlanmış yiyeceklerin süzülmesinde işlev gören "kevgirler"; farklı büyüklüklerde yemek pişirmeye yarayan "aşurma" ve "kuzu kazanları"; pilav gibi yemeklerin sunumu için kullanılan "leğenler" ve "siniler" ile temizlik ve su ihtiyacına yönelik olarak üretilen "güğümler", "ibrik" ve "cezve" gibi pek çok geleneksel ürün bu koleksi-

⁶⁴ Gündüz Aksu Kocatürk ve Mihriban Şengül, "Yoksulluk Mekânına Sulusokak", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, cilt 2, Tokat Valiliği Yayınları, Tokat 2013, s. 400

⁶⁵ Avşar, *age.*, s. 416.

yonda yer almaktadır. Tüm bu eşyalar, plastik ve paslanmaz çelik gibi endüstriyel malzemelerin yaygınlaşmasından önce, Tokat halkının günlük mutfak yaşamının temel araçları olarak uzun yıllar kullanılmıştır ⁶⁶.

Bugün gelinen noktada, Tokat'ta bakırcılık sanatı geçmişteki canlılığını büyük ölçüde yitirmiş olsa da, bu geleneksel üretim biçimi hâlâ yaşayan bir miras niteliği taşımaktadır. Modern sanayinin yaygınlaşması, üretim tekniklerindeki dönüşüm ve kültürel algıdaki azalma gibi etkenler, bakırcılık faaliyetlerini daraltmış; ancak sınırlı sayıda usta aracılığıyla bu zanaat yaşamaya devam etmektedir. Özellikle Sulusokak çevresi gibi tarihî üretim alanlarında izleri hâlen görülebilen bu sanat dalı, sadece nostaljik bir unsur değil; yerel ekonomik kalkınmaya katkı sunabilecek bir potansiyele de sahiptir. Tokat'ın bakırcılık geleneğini yeniden canlandırmaya dönük politikalar, eğitim girişimleri ve kültürel koruma stratejileri, bu mirasın hem ekonomik değerini yeniden kazandıracak hem de kültürel sürdürülebilirliği sağlayacaktır. Dolayısıyla bakırcılık, Tokat'ın geleneksel el sanatları hafızasında özel bir yere sahip olmayı sürdürmekte; geçmişten geleceğe uzanan bir kültürel sürekliliğin taşıyıcısı olmaya devam etmektedir.

4. MADENCİLİK

Madencilik faaliyetleri, tarih boyunca toplumsal kalkınmanın ve ekonomik gelişmenin temel dinamiklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Özellikle yer altı kaynaklarının stratejik değer kazandığı modern sanayi toplumlarında, maden rezervlerinin etkin kullanımı bölgesel kalkınma politikalarının merkezinde yer almıştır. Türkiye'nin madencilik tarihinde önemli bir yere sahip olan Tokat ili, sahip olduğu jeolojik çeşitlilik sayesinde metalik madenlerden endüstriyel hammaddelere kadar uzanan geniş bir kaynak profiline ev sahipliği yapmaktadır. Tokat'ın madencilik potansiyelini değerlendirebilmek için, öncelikle Anadolu topraklarının tarihsel maden işleme birikimini ve bu bağlamda Tokat'ın sahip olduğu jeolojik mirası doğru okumak gerekmektedir.

Anadolu'nun zengin ve çeşitlilik gösteren maden yatakları arasında önemli bir konumda yer alan bakır, tarihsel süreçte farklı teknolojik düzeylerde işlenmiş ve pek çok kullanım alanında değerlendirilmiştir. Bakır cevherinin eritilerek külçe hâline getirilmesi, ardından döküm teknikleriyle şekillendirilmesi ya da çeşitli alaşımlarla birleştirilerek araç ve gereç üretiminde kullanılması,

⁶⁶ Nurcan Boşdurmaz, *İpek Yolunda Bir Şehir Tokat*, Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, Tokat 2021, s. 153. Serpil Seyfi, "Kültürel Bellek Mekânlarından Bir Örnek: Tokat Şehir Müzesi", *Kent Akademisi*, 17, no. 6 2024, s. 2200.

insanlık tarihinin erken dönemlerine kadar uzanan bir uygulamadır. Arkeolojik veriler, Anadolu’da doğal (nabit) bakırın kullanımının günümüzden yaklaşık 9000 yıl öncesine dayandığını göstermektedir⁶⁷.

Karadeniz Bölgesi’nin Orta Karadeniz kuşağında yer alan Tokat ili ise, miltattan önceki dönemlerden itibaren yoğun madencilik faaliyetlerinin yürütüldüğü bir coğrafya olarak öne çıkmaktadır. Tokat ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları ile arkeometalurjik çalışmalar, erken dönem madencilik ve metal işçiliğine dair önemli bulgular sunmakta; bu durum, Tokat’ın Türkiye madencilik tarihi açısından özel bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır⁶⁸(Kaptan, 1976: 27–38). Tokat’ın tarihsel madencilik geçmişi, yalnızca yerel deneyimlerle sınırlı kalmamış; Cumhuriyet sonrası Türkiye genelinde benimsenen madencilik politikalarıyla da doğrudan etkilenmiştir.

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte Türkiye, ekonomik bağımsızlık hedefi doğrultusunda madencilik sektörünü stratejik bir alan olarak değerlendirmiş ve bu alandaki faaliyetleri kurumsal bir yapıya kavuşturmak amacıyla kapsamlı girişimlerde bulunmuştur. Özellikle 1920’li yıllardan itibaren, madencilik faaliyetlerinin planlı biçimde yürütülmesi için çeşitli politikalar geliştirilmiş; bu doğrultuda kamu kuruluşları, işletmeler ve teknik altyapılar tesis edilerek sektörün kurumsal temelleri atılmıştır. Bu sürecin arkasında, Cumhuriyet’in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün yer altı kaynaklarının ekonomik kalkınmadaki rolüne duyduğu inanç ve sanayileşmenin bilimsel temellere oturtulması yönündeki vizyonu yer almaktadır. Atatürk, sürdürülebilir bir sanayi hamlesi için maden arama ve işletme süreçlerinin bilimsel yöntemlerle desteklenmesi gerektiğini vurgulamış; bu çerçevede sadece üretim değil, aynı zamanda kaynak tespiti ve etüt çalışmalarını da içeren uzun vadeli planlamaların önemini ortaya koymuştur. Bu amaçla, 14 Haziran 1935 tarihinde kurulan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA), Türkiye’nin jeolojik haritasını çıkarmak ve maden rezervlerini bilimsel yöntemlerle belirlemek üzere faaliyete geçmiştir. MTA, daha önce eksik kalan sistematik maden arama çalışmalarını üstlenmiş; devletin bu alandaki öncülüğünü kurumsallaştırmıştır. Ayrıca bu süreçte yalnızca yeni kurumlar oluşturulmamış, aynı zamanda bazı özel maden işletmeleri kamulaştırılarak,

⁶⁷ Ergun Kaptan, “Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi* (Bulletin of the Mineral Research and Exploration), cilt 93–94, 1980: s. 151.

⁶⁸ Ergun Kaptan, *Türkiye Madencilik Tarihi ve Kalayın Kökeni Hakkında Kahramanmaraş, Tokat, Ordu, Kastamonu ve Çorum Bölgelerindeki Eski Cüruf Depolarında Yapılan Genel Bir Araştırma*, Maden Tetkik ve Arama Enst. Rap., 5546 (yayımlanmamış), 1976, s. 27-38.

madencilik'in millî ekonomiyle entegrasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle 1930'lu yıllara kadar hem Osmanlı hem de Cumhuriyet'in erken dönemlerinde yeterince değerlendirilemeyen yer altı kaynaklarının sistemli bir biçimde ele alınması, Türkiye'nin kalkınma süreci açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede madencilik, yalnızca hammadde üretimi değil; aynı zamanda ulusal sanayinin temellerinin doğal kaynaklar üzerinden inşa edilmesine katkı sağlayan temel bir kalkınma aracı olarak değerlendirilmiştir⁶⁹. Cumhuriyet döneminde madencilik politikalarının kurumsallaşması ve planlı sanayileşme çabaları, Tokat gibi taşra illerinde de belirli düzeyde etkisini göstermiştir. Ancak bu etki, her bölgede aynı ölçüde sürdürülebilir sonuçlar doğurmamıştır.

1930'lu yıllarda Tokat ilinin yer altı kaynak potansiyelinden yararlanmak amacıyla çeşitli maden işletmeleri faaliyete geçirilmiştir. Bu kapsamda Turhal'da antimuan madeni, Kuşoturağı'nda mermer ocağı ve Artova'da kömür işletmeciliği ekonomik yaşama kazandırılmıştır⁷⁰.

1956 yılında Tokat'ta faaliyete geçen bakır levha atölyesi, her ay Etibank'tan yaklaşık 6 ton külçe bakır temin ederek üretim gerçekleştirmekteydi. Bu ham madde, silindirleme yöntemiyle levha hâline getirilmekte; ardından geleneksel el işçiliğiyle dövme kaplara veya sıvama tezgâhlarında şekillendirilen küçük bakır eşyalara dönüştürülmekteydi. Bu üretim süreci, Tokat'taki geleneksel zanaatkarlığın modern sanayi teknikleriyle harmanlandığı nadir örneklerden biri olarak dikkat çekmektedir. Dönemin kalkınma atmosferi Tokat'ta da hissedilmiş, halk kendi olanaklarıyla küçük çaplı imalathaneler kurarak üretime yönelmiştir. Ancak benzer girişimlerin bazı illerde zamanla büyük sanayi kuruluşlarına dönüşmesine karşın, Tokat'taki sanayi teşebbüsleri genişleme ve kurumsallaşma bakımından arzu edilen seviyeye ulaşmamıştır. Bu yapısal yetersizlikler, Tokat'ın sanayi kenti kimliği kazanmasının önünde engel oluşturan temel faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir⁷¹. Tokat'ta 1950'li yıllarda başlatılan küçük ölçekli sanayi girişimleri sınırlı kalmış olsa da, ilin farklı ilçelerinde tespit edilen zengin yer altı kaynakları, bölgenin madencilik potansiyelini canlı tutmaya devam etmiştir.

⁶⁹ Metin Kopar, "Atatürk Dönemi Ergani Maden İşletmesi", *Tarih Okulu Dergisi*, C. IX S. 27. 2016, s. 219.

⁷⁰ Serap Duran, *Cumhuriyet Döneminde Tokat Ekonomisi (1923–2005)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi-osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2009, s. 83.

⁷¹ Gürdere, *age.*, s. 393

Tokat ilinin çeşitli ilçelerinde bulunan yer altı kaynakları, hem bölgesel kalkınma açısından hem de ülke ekonomisine katkı sunma potansiyeli bakımından dikkat çekicidir. 1973 İl Yıllığı'na göre, bu kaynaklar başta krom, antimuan, linyit kömürü, bakır ve mermer olmak üzere farklı maden türlerinde yoğunlaşmakta; özel firmalar aracılığıyla işletilerek istihdam yaratmaktadır. Artova ilçesi, özellikle krom üretimiyle öne çıkmakta; Çelikli ve Salur köyleri çevresinde faaliyet gösteren firmalar yılda yaklaşık 15.000 ton krom cevheri çıkarmaktadır. Bu ürünler, Batı Almanya, İtalya ve ABD gibi ülkelere ihraç edilmektedir. Aynı bölgede yer alan diğer sahalarda ise üretim 5.000 ila 10.000 ton arasında değişmekte; bu sahalarda da ihracat odaklı politikalar benimsenmektedir. Söz konusu işletmeler, onlarca kişiye düzenli istihdam sağlamaktadır. Yine Artova merkezinde yer alan ve işletme hakkı özel şahıslarda bulunan taş kömürü sahasında, 1970'li yıllarda başlatılan sondaj çalışmaları sonucunda enerji hammaddesi üretimi potansiyeli ortaya konmuştur. Elde edilen damarların, yerli üretimi destekleyebilecek kapasitede olduğu belirtilmektedir. Turhal ilçesi, antimuan üretimi bakımından ülke genelinde öne çıkan merkezlerden biridir. Hacılar köyü çevresindeki sahada faaliyet gösteren bir firma, yılda ortalama 3.600 ila 4.000 ton antimuan cevheri üretmekte ve bu ürünler Avrupa pazarına ihraç edilmektedir. Rezerv tespitleri, yaklaşık 500.000 tonluk potansiyele işaret etmektedir. Aynı ilçeye bağlı Kuşoturağı ve Gülpınar köylerinde ise tarihi yapılarda kullanılan dekoratif nitelikli mermerlerin çıkarımı yapılmakta ve bu ürünler de ihracata konu olmaktadır. Zile ilçesi ise linyit rezervleriyle öne çıkmaktadır. Büyük Bultu ve Karacevran köyleri civarında yapılan çalışmalar neticesinde yılda birkaç bin ton kömür üretimi gerçekleştirilmektedir. Bu kömür, bölgesel enerji ihtiyacını karşılamak üzere değerlendirilmekte; yeni ruhsatlandırılan sahalarda ise üretimi artırmaya yönelik altyapı yatırımları devam etmektedir. Ayrıca Tokat genelinde, manganez, bakır ve demir gibi çeşitli maden türlerine yönelik arama ve üretim faaliyetleri sürdürülmekte; bu çabalar, ilin madencilik kapasitesinin dinamikliğini koruduğunu göstermektedir. Turhal'da mermer, Artova'da krom, Zile'de linyit yatakları işletilmeye ilk defa 1973 yılında açılmıştır⁷². Turhal ilçesi, dünya çapında antimuan madeni üretimi ve cevher kalitesi açısından dikkat çeken önemli sahalardan biridir. Türkiye'nin bilinen en büyük antimuan rezervlerine ev sahipliği yapan bu bölgedeki yataklar, 1940'lı yıllardan itibaren aktif olarak işletilmektedir⁷³.

⁷² Tokat İl Yıllığı, Tokat Tokat Valiliği Yayınları, Tokat 1973, s. 357.

⁷³ Duran, *age.*, 90

Bu maden faaliyetleri yalnızca ekonomik değer üretmekle kalmamakta, aynı zamanda yerel istihdama katkı sağlamakta ve bölgesel kalkınmanın temel dinamiklerinden biri olma işlevi görmektedir. Tokat'ın krom, kömür ve antimuan gibi yer altı kaynaklarına dayalı üretim kapasitesi yalnızca madencilik değil, doğal taş rezervleri açısından da ciddi bir potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır.

Tokat ili, sahip olduğu jeolojik formasyonlar sayesinde mermer kaynakları bakımından dikkat çekici bir potansiyele sahiptir. 1985 yılında Tokat İl Özel İdaresi tarafından yürütülen detaylı etüt çalışmaları kapsamında, il genelinde traverten, oniks, diyabaz gibi doğal taş oluşumları sistematik biçimde incelenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda özellikle Merkez ve Turhal ilçelerinde yüksek kalitede mermer, oniks ve traverten rezervlerinin bulunduğu alanlar tespit edilerek kayıtlara alınmıştır⁷⁴

1998 İl Yıllığı'na göre Tokat, sahip olduğu çeşitli yer altı zenginlikleri ile Türkiye'nin bölgesel madencilik potansiyeline önemli katkılar sunan iller arasında yer almaktadır. Başta kömür, antimuan, traverten ve oniks olmak üzere birçok doğal kaynak, ilin farklı ilçelerinde belirlenmiş ve zaman zaman işletmeye açılmıştır. Ancak bu rezervlerin büyük bir kısmı hâlen yalnızca potansiyel düzeyde kalmakta, etkin ve sürdürülebilir biçimde değerlendirilememektedir. Örneğin Zile ve Artova ilçelerinde bulunan kömür yatakları, uzun süredir bölge halkının ısınma ve enerji ihtiyacını karşılamaya yönelik sınırlı üretimle kullanılmaktadır. Üretim çoğunlukla yerel ölçekte kalmakta, dış pazara yönelmeden iç tüketimde değerlendirilmektedir. Bu durum, üretimin geleneksel yöntemlerle ve küçük ölçekli işletmeler aracılığıyla sürdürüldüğünü göstermektedir. Turhal ilçesinde yer alan antimuan yatakları ise dünya standartlarında yüksek kaliteye sahip olarak değerlendirilmektedir. Metalurjik özellikleri ve saflık oranı açısından uluslararası piyasada rekabet edebilecek nitelikte olan bu rezervler, teknik altyapı eksikliği ve yatırım yetersizliği nedeniyle hâlen atıl durumda bulunmaktadır. Bu tablo, yüksek ekonomik değeri olan bir kaynağın yeterince değerlendirilemediğini ortaya koymaktadır. Tokat il sınırları içinde, özellikle Yeşilirmak Havzası çevresinde mermer ve oniks türü doğal taşlara ait geniş rezerv alanları tespit edilmiştir. Ayrıca ilde üç özel sektöre ait mermer ocağı işletmesi bulunmaktadır. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından yürütülen jeolojik araştırmalar kapsamında, Tokat genelinde

⁷⁴ Tokat İli Maden ve Enerji Kaynakları, son erişim tarihi: 11.02.2025 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Tokat_Madenler.pdf.

çok sayıda görünür, muhtemel ve mümkün rezerv alanı belirlenmiş ve resmi kayıtlara geçirilmiştir⁷⁵.

- Altıntaş Traverten Sahası – Görünür-Muhtemel – 175.842.750 m³
 - Tatlıca Traverten Sahası – Görünür-Muhtelif – 190.218.750 m³
 - Tatlıca Traverten Sahası – Görünür-Muhtemel – 9.000 m³
 - Ayranpınar Traverten Sahası – Görünür-Muhtemel – 105.000 m³
 - Çatal Köyü Yeşil Siyah Diabaz – Görünür-Muhtelif – 6.315.000 m³
 - Kuşoturağı Köyü Onix – Görünür – 100.000 m³
 - Kayaören Çobanuşak Onix – Görünür – 48.000 m³
 - Kayaören Mermer Sahası – Mümkün – 300.000.000 m³
 - Kayaören Onix Sahası – Muhtemel – 25.000 m³
- Toplam: 672.665.100 m³

Tokat'ın doğal taş potansiyelinin yanı sıra, hem metalik madenler hem de endüstriyel hammaddeler açısından da dikkate değer bir yer altı zenginliğine sahip olduğu görülmektedir.

2019 yılı Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı'nın (OKA) Tokat Mevcut Durum Raporu'na göre, il genelinde metalik madenler (antimuan, bakır, demir, krom, manganez, nikel) ile endüstriyel hammaddeler (bentonit, mermer, kil, asbest, kaolen, kireçtaşı) çıkarılmaktadır. Bu kaynaklar arasında özellikle mermer, bentonit, antimuan ve taş kömürü ön plana çıkmaktadır. Tokat, dünya mermer rezervlerinin yaklaşık %20'sine sahip olup, Türkiye genelinde beşinci büyük mermer rezervine sahip il konumundadır. Merkez, Zile ve Turhal ilçelerinde mermer üretimi gerçekleştirilmekte; bu ürünler blok ya da işlenmiş formda pazara sunulmaktadır. Öte yandan, Reşadiye ilçesi Türkiye'deki tek sodyum bentonit rezervine ev sahipliği yapmakta; bu maden çeşitli sanayi alanlarında değerlendirilmektedir. Ayrıca Zile ve Artova'da taş kömürü, Turhal'da ise antimuan madenleri aktif biçimde işletilmektedir⁷⁶.

Tokat'ın en stratejik madenlerinden biri olan antimuan, özellikle Turhal ilçesi çevresinde yoğunlaşmıştır. Dünyada nadir rastlanan yüksek kaliteli cevherler arasında yer alan bu maden, özellikle regülüs tipi antimuan üretimi ba-

⁷⁵ Tokat İl Yıllığı, Tokat Tokat Valiliği Yayınları, Tokat 1998, s. 160.

⁷⁶ Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA), "Tokat Mevcut Durum Raporu", OKA Yayınları, Samsun 2019, s. 43.

kımından önem taşımaktadır. Ancak mevcut rezervlerin ekonomik olarak yeterince değerlendirilemediği dikkat çekmektedir. Şenol'a ⁷⁷göre bu durumun temel nedenleri arasında yatırım eksikliği, yetersiz teknolojik altyapı ve özel sektörün ilgisizliği yer almaktadır. Günümüzde Tokat ili sınırları içerisinde altın, bakır, kurşun ve gümüş gibi ekonomik değeri yüksek madenlerin varlığı tespit edilmiş olmasına karşın, bu kaynakların henüz üretime yönelik olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından gerçekleştirilen saha çalışmaları, Tokat genelinde antimuan, demir, krom, bakır-kurşun-çinko ve mangan gibi metalik maden yataklarının mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca bentonit, asbest, kil, mermer, jips, çimento hammaddeleri ve kireçtaşı gibi birçok endüstriyel mineralin de Tokat coğrafyasında yer aldığı belirlenmiştir. Özellikle Turhal'daki antimuan sahaları, rezerv kapasitesi bakımından Türkiye'nin önde gelen alanları arasında yer almakta olup, bu sahalarda hem kamu kuruluşları hem de özel sektör firmaları tarafından faaliyet yürütülmektedir. Krom rezervleri daha çok Yeşilyurt, Sulusaray ve Artova çevresinde yoğunlaşırken; demir ve mangan oluşumları ağırlıklı olarak Turhal ve Yeşilyurt ilçelerinde tespit edilmiştir.

Tokat'ın antimuan, krom ve mermer gibi maden yataklarıyla şekillenen yer altı potansiyeli, son yıllarda altın madenciliği gibi stratejik kaynaklara yönelik girişimlerle daha da çeşitlenmiştir.

Tokat ili, sahip olduğu yer altı kaynakları bakımından Türkiye'nin öne çıkan madencilik bölgelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. İl sınırları içerisinde kömür, bentonit, antimuan, mermer ve oniks gibi farklı nitelikte madenler çıkarılmaktadır. Özellikle Reşadiye çevresinde yoğunlaşan bentonit yatakları, Türkiye genelindeki en zengin rezervler arasında yer almakta olup, bu kaynak sanayi sektöründe çeşitli alanlarda kullanılarak ekonomik değere dönüştürülmektedir. Ayrıca, Tokat ilindeki mermer rezervlerinin yaklaşık 1.250 milyon metreküp civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu veri, bölgenin doğal taş sektöründeki potansiyelini ve kalkınma kapasitesini açıkça ortaya koymaktadır⁷⁸.

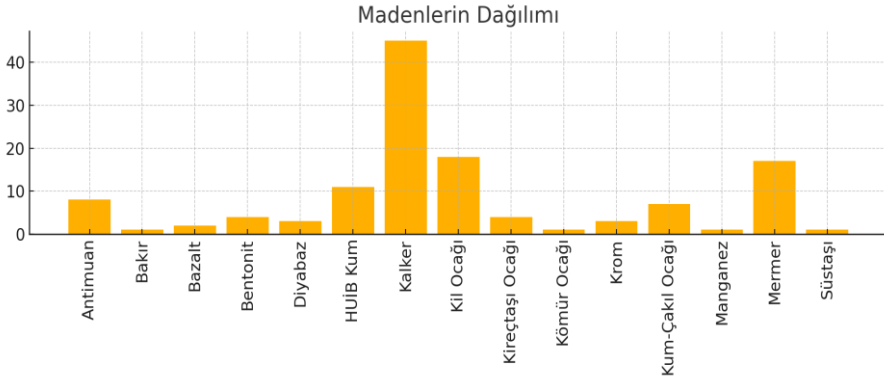
Bu zenginliğe ek olarak, 2020 yılında Verusa Holding'e bağlı Galata Altın İşletmeleri A.Ş., Tokat'ın Erbaa ilçesinde altın madenciliği faaliyetlerine başla-

⁷⁷ Celal Şenol, "Tokat İli Enerji Kaynakları ve Madencilik", *Horoztepe'den Günümüze 6000 Yılda Tokat*, ed. Celal Şenol, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2022, s.586.

⁷⁸ Karadeniz Info, "Tokat Ekonomisi", <https://www.karadenizinfo.com/tokat-ekonomi> Son Erişim Tarihi: 18.04.2025.

mak üzere kurulmuştur. Şirket, bölgede toplam 20 maden sahasında ruhsat sahibi olup, 50 milyon TL sermaye ile faaliyet göstermektedir. Bu girişim, Tokat'ta metalik madenlere dayalı yatırım ve üretim faaliyetlerinin çeşitlendirilmesine işaret etmektedir⁷⁹.

Şekil 4⁸⁰

2024 yılı itibariyle Tokat ilinde en fazla ruhsatlandırılan maden türü, 45 saha ile kalkerdir. Bu madeni sırasıyla kil ocakları (18 adet) ve kireçtaşı ocakları (17 adet) takip etmektedir. Ağır metal madenlerinden antimuan 8 saha ile öne çıkarken, bakır, mermer ve süs taşı gibi değerli madenler sadece birer sahada temsil edilmektedir. Tokat'ın yer altı kaynak çeşitliliği bu tabloya bakıldığında oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Ancak metal cevheri çıkarımı sayıca sınırlı görünmektedir.

Tablo 1 özelinde, Tokat ilinde enerji ve madencilik politikalarının yoğunlukla inşaat ve yapı hammaddeleri (kalker, kil, kireçtaşı) üzerine kurulu olduğunu göstermektedir. Değerli madenlerin ise ekonomik potansiyel taşınmasına rağmen daha sınırlı işletme düzeyinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tokat ilinin hem tarihsel süreçte hem de günümüzde Türkiye'nin madencilik potansiyeli açısından dikkat çeken bölgelerinden biri olduğu karşımıza çıkmaktadır. Sahip olduğu zengin ve çeşitli maden rezervleri, yalnızca ekonomik değer üretmekle kalmamakta; aynı zamanda yerel istihdamın desteklenme-

⁷⁹ Verusa Holding, "Galata Altın İşletmeleri A.Ş.", <https://www.verusa.com.tr/tr/faaliyet-alanlari/madencilik/galata-altin-isletmeleri-a-s/143> Son Erişim Tarihi: 11.03.2025.

⁸⁰ Tokat İl Özel İdaresi, 2024 Yılı Faaliyet Raporu, Tokat, 2024

sinde ve bölgesel kalkınmanın sürdürülebilirliğinde de belirleyici rol oynamaktadır. Antimuan, kömür, mermer ve bentonit gibi kaynaklar üzerinden şekillenen madencilik faaliyetleri, her ne kadar bazı alanlarda atıl durumda bulunsada, uygun politikalar ve yatırım destekleriyle Tokat'ın ekonomik profilinde dönüşüm yaratabilecek kapasiteye sahiptir. Özellikle Turhal, Reşadiye, Artova ve Zile gibi ilçelerde yoğunlaşan yer altı kaynaklarının etkin şekilde değerlendirilmesi, bölgeyi yalnızca hammadde üretim merkezi değil; işlenmiş ürün üreten ve ihraç eden bir sanayi üssü hâline getirebilir. Bu bağlamda Tokat ilinin madencilik potansiyelinin ulusal kalkınma stratejileriyle entegre edilmesi, hem ekonomik katma değer artırılmasına hem de yerel kalkınmanın derinleşmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

SONUÇ

Tokat ilinin sanayi, el sanatları ve madencilğe dayalı ekonomik yapısı, köklü bir tarihe, zengin bir kültürel çeşitliliği içerisinde barındırmaktadır. Bu çalışma, Tokat'ta üretim kültürünün yüzyıllar boyunca geçirdiği dönüşümü hem tarihsel hem yapısal düzlemde analiz etmiş; Selçuklu ve Osmanlı'dan itibaren şekillenen zanaatkarlık geleneğinin, Cumhuriyet döneminde sanayi politikaları ve kalkınma stratejileriyle nasıl yeniden yapılandığını ortaya koymuştur. Bu süreçte Tokat, sadece geleneksel zanaat merkezlerinden biri olmakla kalmamış; aynı zamanda Türkiye'nin erken sanayileşme adımlarında da rol almış, bölgesel kalkınma açısından dikkat çeken bir örnek teşkil etmiştir.

Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren uygulanan planlı kalkınma politikaları çerçevesinde Tokat'ta modern sanayi altyapısının temelleri atılmış; Turhal Şeker Fabrikası ve Tokat Sigara Fabrikası gibi yatırımlar, hem istihdam hem de üretim kapasitesi bakımından bölgenin ekonomik yapısını dönüştürmüştür. 1980 sonrası liberal politikaların etkisiyle özel sektör yatırımlarında gözlemlenen artış, Organize Sanayi Bölgeleri'nin kurulmasıyla mekânsal bir yoğunlaşmaya dönüşmüştür; Tokat sanayisi gıda, tekstil, mobilya ve metal işleme gibi alanlarda çeşitlenme eğilimi göstermiştir. Ancak sanayi istihdamının ağırlıklı olarak imalat sektöründe yoğunlaşması, ekonomik yapının tek eksenli karakterini korumasına neden olmuştur. Bu yapı, kısa vadede üretim ve istihdam açısından avantaj sağlasada, uzun vadede sektörel kırılabilirlik ve çeşitlenme eksikliği gibi riskleri beraberinde getirmektedir.

Tokat'ın üretim kültüründe önemli bir yere sahip olan el sanatları ise, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel mirasın taşıyıcısı olarak kritik bir işlev üstlenmektedir. Yazmacılık ve bakırcılık gibi köklü zanaatlar, hem yerel

kimliği oluşturan unsurlar arasında yer almakta hem de istihdam ve ekonomik değer üretme kapasitesine sahip olmalarına rağmen, modern üretim sistemleri ve tüketim kalıpları karşısında ciddi bir gerileme süreci yaşamaktadır. Buna karşın, Tokat Olgunlaşma Enstitüsü, TOKSAT Derneği ve Tokat Gaziosmanpaşa bünyesinde kurulan araştırma merkezleri gibi kurumsal girişimler, bu geleneksel zanaatların korunması ve geleceğe taşınması yönünde umut verici adımlar atmaktadır. Bu çabaların sürdürülebilirlik kazanması, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyo-kültürel kalkınmanın da ön koşuludur.

Madencilik sektörü özelinde değerlendirildiğinde, Tokat ili, Türkiye'nin önemli maden rezervlerine sahip bölgelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Antimuan, mermer, bentonit, krom ve taş kömürü gibi madenler, yalnızca yerel değil, küresel ölçekte de değerli kaynaklar arasında yer almakta; ancak bu potansiyelin henüz yeterince değerlendirilemediği görülmektedir. Özellikle Turhal'daki antimuan rezervleri ve Zile-Artova'daki kömür sahaları, ihracat kapasitesi yüksek olmasına rağmen altyapı, yatırım ve pazarlama eksiklikleri nedeniyle atıl kalmaktadır. Madencilik sektörünün ekonomik potansiyelinin etkin kullanımı, yalnızca hammadde temini değil, işlenmiş ürün ve ihracata dayalı entegre üretim sistemlerinin geliştirilmesiyle mümkündür. Bu bağlamda Tokat'ın maden zenginliğinin yalnızca çıkartılan ürünlerle sınırlı kalmayıp, bölgesel sanayi yapısına entegre edilmesi gerekliliği kaçınılmazdır.

Genel değerlendirme ışığında, Tokat'ın sanayi yapısının gelişimi tarihsel süreklilik arz eden çok boyutlu bir dönüşüm olarak değerlendirilebilir. El sanatlarının kültürel sürekliliği ve madencilik faaliyetlerinin stratejik ekonomik katkısı, Tokat'ın kalkınma perspektifinde dikkate alınması gereken temel alanlardır. Ancak bu potansiyelin sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması, sektörel çeşitlenmenin sağlanması, altyapı yatırımlarının artırılması, ihracat kapasitesinin güçlendirilmesi ve geleneksel üretim kültürünün çağdaş üretim anlayışıyla bütünleştirilmesi gibi bütüncül politikalarla mümkün olabilecektir. Sanayi destekli kalkınmanın kültürel mirasla entegre biçimde tasarlanması hâlinde, Tokat hem ekonomik hem de sosyo-kültürel anlamda güçlü ve dirençli bir bölgesel yapı oluşturma potansiyeline sahiptir.

KAYNAKÇA

- “1926 tarih ve 6 sayılı yazı” BCA 490.01/322.1328.3; İktisadi Rehber, Tokat Ticaret ve Sanayi Odası, 29 Ekim 1933,
- “Tokat Yazması, Sanatsal Anlamda İlgi Görüyor Ancak Ticari Talep Düşük”, *Son Dakika*, 5 Ocak 2024, <https://www.sondakika.com/yerel/haber-tokat-yazmasi-sanatsal-anlamda-ilgi-goruyor-ancak--16701150/>, erişim tarihi: 12 Ocak 2025.
- “Tokat'ta 600 Yıllık Yazmacılık Geleneği Son Ustaların Elinde Can Buluyor”, *Tokat Haber*, 2024, <https://www.tokathaber.com.tr/tokatta-600-yillik-yazmacilik-gele-negi-son-ustalarin-ellerinde-can-buluyor>, son erişim tarihi: 15 Ocak 2025
- “Tokat'ta 600 Yıllık Yazmacılık Geleneği Son Ustaların Elinde Can Buluyor”, *Tokat Haber*, 2024, <https://www.tokathaber.com.tr/tokatta-600-yillik-yazmacilik-gele-negi-son-ustalarin-ellerinde-can-buluyor>, erişim tarihi: 15 Ocak 2025.
- Adıgüzel Selahattin, Erdem Hasan, Daşkın Hayriye ve Türkcan Sertaç Haluk. *Somut Olmayan Kültürel Miras: Tokat*. T.C. Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Tokat, 2017.
- Akar Hasan, “Sıdika Avar'ın Kız Enstitüsü: Tokat Kız Enstitüsü.” *Niksar Danışmend Gazetesi*, 2019. (<https://www.niksardanismend.com/yazarlar/hasan-akar/sidika-avarin-kiz-enstitusu-tokat-kiz-enstitusu/1877/>), son erişim tarihi: 11.04.2020
- Aksu Kocatürk Gündüz ve Şengül Mihriban “Yoksulluk Mekânına Sulusokak”, *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Cilt 2, Tokat Valiliği Yayınları, Tokat 2013, s. 385–400.
- Akyüz Hatice Ö., ve Mehmet Akif Ceylan. “Osmanlı Döneminde Tokat Şehrinin Fonksiyon Özellikleri”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* C.11/S.2 2020, s. 110-130 <https://doi.org/10.33537/sobild.2020.11.2.10>.
- Aras, Engin. *Bir Osmanlı Sanayi Teşebbüsü Olarak Tokat Kalhanesi (1840–1920)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.
- Aktaş, Esat. “19. Yüzyılın Sonunda Tokat Sancağı”. *Mavi Atlas* 9, sy 1 (2021): 98-110. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.878535>.
- Akyüz, Hatice Ö., ve Mehmet Akif Ceylan. “Osmanlı Döneminde Tokat Şehrinin Fonksiyon Özellikleri”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, sy 2 (2020): 110. <https://doi.org/10.33537/sobild.2020.11.2.10>.
- Avşar Muhammed. “Kültürel Miras Olarak Tokat'ta Bakırcılık ve Gelenekte Bir Kadın Usta: Halime Küçük”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 31, 2025, s. 411–434.
- Bariş Serap. “21. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Görünümü: TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* C. 7/S. 1 2019, s. 111-24. <https://doi.org/10.18506/anemon.410534>.
- Beşirli, Mehmet. “Tokat Bakır Kalhânesi'nde Tasfiye İşlemleri ve İstanbul'a Sevkiyat (1793-1840)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. IXX. S. 1. 2004, s. 9-37.

- Boşdurmaz, Nurcan. *İpek Yolunda Bir Şehir Tokat*. Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, Tokat 2021.
- Duran Serap, *Cumhuriyet Döneminde Tokat Ekonomisi (1923–2005)*, yüksek lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2009.
- Ekici Mustafa, ve Soy Metehan. “İşgücü Piyasası Araştırması Tokat İli 2023 Yılı Sonuç Raporu”. Tokat: Türkiye İş Kurumu, 2024.
- El Sanatları Alt Komisyonu Ön Raporu*. DPT. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hazırlık Çalışmaları, Ankara, 1983, s. 4.
- Ergenç Özer. “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”. *BELLE TEN* C. 52/S. 203 1988, s. 501-34. <https://doi.org/10.37879/belle-ten.1988.501>.
- Genç, Mehmet. “17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu* (2–6 Temmuz 1986), yay. haz. S. Hayri Bolay vd., Tokat Valiliği Şeyhülislâm İbn Kemal Araştırma Merkezi Yayınları, Tokat 1987, s. 165. Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhânesi’nde Tasfiye İşlemleri ve İstanbul’a Sevkiyat (1793-1840).” *Tarih İncelemeleri Dergisi* 19, no. 1 2004,
- Gürdere, Metin, *20. Yüzyılda Tokat Bir Şehrin ve İnsanların Hikâyesi: Sosyal Hayat*, C. II. Es-Form Ofset, Tokat 2017.
- Hanilçe Murat. “18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezinde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. XI, S. 1, 2016, s. 177-205.
- Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü, Sosyal ve Kültürel Eğitimler ve faaliyetler Grup Başkanlığı Millî Eğitim Bakanlığı 2012.
- Kaptan, Ergun. *Türkiye madencilik tarihi ve kalayın kökeni hakkında Kahramanmaraş, Tokat, Ordu, Kastamonu ve Çorum bölgelerindeki eski cüruf depolarında yapılan genel bir araştırma*. Maden Tetkik ve Arama Enst. Rap., 5546 (yayımlanmamış), 1976.
- Karadeniz Info, “Tokat Ekonomisi”, <https://www.karadenizinfo.com/tokat-ekonomi> Son Erişim Tarihi: 18.04.2025.
- Kaya Zeki, *Tokat’ta Zanaatlar ve Meslekler*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1990.
- Keskin M. Yahya, *XX. Yüzyılda Tokat’ın Sosyal ve Kültürel Yapısı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1999,
- Kocatürk Aksu, *Gündüz Kentsel Yoksulluk Bağlamında Mekânsal Ayrışma: Tokat Sulusokak Örneği*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2013,

- Kömür Hüseyin “600 Yıllık Geçmişi Olan Tokat Yazmaları.”, *Diyarbakır Haber*, 2 Kasım 2023. <https://www.diyarbakirhaber.com.tr/600-yillik-gecmisi-olan-tokat-yazmalari/> son erişim tarihi: 08.04.2025.
- Kopar Metin. “Atatürk Dönemi Ergani Maden İşletmesi”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. IX S. 27. 2016, s. 219- 239.
- Mirzaoğlu, F. Gülay, “Kültürel Sembol ve Süreklilik: Tokat Yazmalarında ve Halk Türkülerinde Ortak Motifler ve Semboller.”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, Cilt 2, Tokat 2018,s.5
- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı. “Tokat İli Sanayi ve Ticaret Eylem Planı (2018–2023)”, 2018. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/ <https://oka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/33tokat-sanayi-ve-ticaret-eylem-planı.pdf>. son erişim tarihi: 01.03.2025
- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA). “Tokat Mevcut Durum Raporu”. OKA Yayınları, Samsun 2019.
- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA). “TR83 Bölgesi El Sanatları Envanteri ve Yol Haritası”. OKA Yayınları, Samsun 2011.
- Özgen Mutlu, *Şehir Efsaneleri*, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, İstanbul 2022.
- Şavkar Ferah, “Kastamonu Yazma Ustası Celal Yağcıoğlu”, *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, S. 22, 2019, s. 87–114.
- Şener Boy, Emel. “Gelenekten Geleceğe Bir Köprü: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü.” *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, 2022, s. 27-47.
- Şenol Celal, “Tokat İli Enerji Kaynakları ve Madencilik”, *Horoztepe'den Günümüze 6000 Yılda Tokat*, ed. Celal Şenol, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2022,
- Seyfi, Serpil, “Kültürel Bellek Mekânlarından Bir Örnek: Tokat Şehir Müzesi.” *Kent Akademisi*, 17, no. 6, 2024, s.2194-2218.
- Sümerkan, M. Reşat. “Trabzon'da Köy ve Yayla Mimarisi.” *Arkitekt Dergisi*, Mart 1998, Sayı 458, s.27-34.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı - SBB. “Onuncu Kalkınma Planı stihdam ve Calisma Hayati Ozel Ihtisas Komisyonu Raporu.” Ankara: T. C. KALKINMA BAKANLIĞI, 2014. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/ <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu-Kalkinma-Plani-Istihdam-ve-Calisma-Hayati-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf>. son erişim tarihi: 01.03.2025
- Tezel Zeynep, “Yazmacılık Sanatlarında Desenlendirme Teknikleri, Kalıp Tekniğiyle Ağaç Baskı Uygulama Örneği.” *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 25, 2009, s. 27-40.
- Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, “El Sanatları”, *Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmî Web Sitesi*, son erişim tarihi: 19 Ocak 2025, <https://tokat.ktb.gov.tr/TR-60623/el-sanatlari.html>,

- Tokat İl Milli Eğitim Müdürlüğü. *Şehrimiz Tokat Öğretim Materyali*. Tokat: Tokat İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://tokat.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_06/22151823_SEHRIMIZ_TOKAT_OYRETYM_MATERYALY.pdf 2021.
- Tokat İl Özel İdaresi, *2024 Yılı Faaliyet Raporu*, Tokat 2024.
- Tokat İl Yıllığı*, Tokat Tokat Valiliği Yayınları, Tokat 1973.
- Tokat İl Yıllığı*, Tokat Tokat Valiliği Yayınları, Tokat 1998
- Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği Yayınları, Tokat 2006.
- Tokat İli Maden ve Enerji Kaynakları, son erişim tarihi: 11.02.2025 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Tokat_Madenler.pdf
- Tokat Özel Sayı*. Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi. Aralık 1994.
- TOKSAT. *"Tokat El Sanatlarını Koruma ve Geliştirme Derneği Faaliyet Raporu"*. Tokat El Sanatlarını Koruma ve Geliştirme Derneği Yayını, Tokat 2015,
- Tüm Cebeci Dilek. Tokat Yazmacılık Sanatında Elvan Baskı Uygulamaları". *Folklor Akademik Dergisi*, S. 4 2021, s. 495-521.
- Türker, Kemal, *"Ağaç Baskı Tokat Yazmaları"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996.
- Verusa Holding, *"Galata Altın İşletmeleri A.Ş."*, https://www.verusa.com.tr/tr/faaliyet-alanlari/madencilik/galata-altin-isletmeleri-a-s/143 Son Erişim Tarihi: 11.03.2025.
- Yayar Rüştü, ve Yusuf Demir. "Bölgesel Kalkınma Ve Yatırım Teşvikleri: Tokat İlinde Bir Uygulama". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 39 2015, s.119-46.
- Yurt Ansiklopedisi. "Türkiye il il – dünü, bugünü, yarını", Cilt 10. Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1984.
- Yurtseven Sevilay ve Kaya Ayfer, *Geleneksel Meslekler ve Kültürel Miras*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010.

TOKAT İLİNDE ENERJİ SEKTÖRÜ: İLİN YENİLENEBİLİR ENERJİ POTANSİYELİ VE GELİŞİMİ

Veysel YILMAZ*

GİRİŞ

Enerji kullanımı, insanlık tarihinin en temel ve belirleyici unsurlarından biri olmuştur. İlk çağlardan itibaren insanlar, ısınma, aydınlanma ve yemek pişirme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla biyokütle (özellikle odun) gibi doğal kaynaklardan yararlanmışlardır. Zamanla bu kaynaklar, metal işleme ve yapı malzemesi üretimi gibi daha karmaşık süreçlerde de kullanılmaya başlanmıştır. M.Ö. birkaç bin yıl öncesine dayanan dönemlerde rüzgâr ve su gücü, ulaşım ve tarımsal üretim süreçlerinde etkin biçimde kullanılmış; yelkenli gemiler ve su değirmenleri bu dönemin karakteristik enerji teknolojileri olmuştur. Endüstri Devrimi ile birlikte buhar gücünün keşfi ve fosil yakıtların (özellikle kömür ve daha sonra petrol) yaygın kullanımı, enerji üretiminde büyük bir dönüşüm oluşturmuştur. Bu süreç, sanayileşmenin hızlanmasına ve modern toplumların şekillenmesine zemin hazırlamıştır. 20. yüzyılın ortalarında elektrik enerjisinin yaygınlaşması ve nükleer enerjinin devreye girmesiyle enerji üretiminde çeşitlilik artmış, ancak çevresel etkiler de belirginleşmiştir. 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri ve 1990'lardan itibaren artan çevre bilinci, yenilenebilir enerji kaynaklarına olan ilgiyi artırmıştır. Günümüzde enerji politikaları, yalnızca ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliği de gözeterek çok boyutlu stratejilere dayanmaktadır.¹

Enerji kaynakları, ekonomik kalkınmanın temel yapı taşlarından biri olarak, sanayi, ulaşım, tarım ve konut sektörü gibi geniş bir yelpazede vazgeçilmez bir rol üstlenmektedir. Bireysel ve toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği açısından

* Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, E-mail: veysel.yilmaz@gop.edu.tr , ORCID No: 0000-0001-7948-6282.

¹ Zekai Şen, *Temiz Enerji Kaynakları ve Modelleme İlkeleri*, 2009 İstanbul, Su Vakfı yayınları, E.Kıtap, s.9

dan enerjiye duyulan ihtiyaç sürekli artış göstermekte; bu durum, enerji kaynaklarının etkin, güvenilir ve çevresel açıdan sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Özellikle küresel iklim değişikliği, ekolojik bozulma ve fosil yakıt rezervlerinin tükenme riski gibi faktörler, yenilenebilir enerji kaynaklarının stratejik önemini daha da ön plana çıkarmıştır. Bu anlamda, enerji politikalarının oluşturulması ve uygulanması süreçlerinde kaynak çeşitliliği, erişilebilirlik ve çevresel etkiler gibi unsurların dikkatle ele alınması hayati öneme sahiptir.² Küresel enerji sisteminin karşı karşıya olduğu artan enerji talebi, fosil yakıtların çevresel etkileri ve iklim değişikliğiyle mücadele zorunluluğu, hükümetleri enerji arz güvenliğini sağlamak ve emisyon hedeflerine ulaşmak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmeye teşvik etmektedir. Bu durum, enerji politikalarında yenilenebilir enerji kaynaklarının payının artırılması ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi stratejilerinin benimsenmesine yol açmaktadır.³ Türkiye gibi gelişmekte olan ve enerji ithalatına bağımlı ülkeler için yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji potansiyelinin değerlendirilmesi, hem ekonomik bağımsızlık hem de çevresel sürdürülebilirlik açısından kritik bir öneme sahiptir. Türkiye'nin coğrafi konumu, iklim koşulları ve doğal kaynak zenginliği, güneş, rüzgâr, hidroelektrik, jeotermal ve biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynakları açısından önemli bir potansiyel sunmaktadır. Ancak, bu potansiyelin iller bazında dağılımı ve her bir ilin enerji üretimine katkısı, bölgesel özellikler ve altyapı yatırımları doğrultusunda farklılık göstermektedir. Tokat ilinin yenilenebilir enerji üretimine olan katkısı, bölgesel kalkınma ve enerji politikaları bağlamında detaylı bir şekilde ele alınması yerinde bir konu olacaktır.

Yenilenebilir enerji kaynakları, çevresel sürdürülebilirlik, enerji güvenliği ve iklim değişikliğiyle mücadele açısından stratejik öneme sahiptir. Fosil yakıtların neden olduğu sera gazı emisyonları, atmosferik kirlenme ve küresel ısınma gibi çevresel sorunlar, enerji üretiminde temiz ve yenilenebilir kaynaklara yönelimi zorunlu kılmıştır. Güneş, rüzgâr, hidroelektrik ve biyokütle gibi kaynaklar, doğa döngüleriyle sürekli olarak yenilenebilmeleri ve düşük çevresel etkileri nedeniyle ön plana çıkmaktadır. Bu kaynakların geliştirilmesi, yalnızca çevreci yaklaşımları değil; aynı zamanda enerji politikaları, ekonomik

² Mehmet Ali Demir - Harun Yakışık, "Enerjinin Tarihsel Gelişimi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C 13/S.3 s. 1333-1353.

³ International Energy Agency, World Energy Outlook 2024, <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2024#overview>, son erişim tarihi: 20.04.2025.

planlama, teknolojik inovasyon ve disiplinler arası iş birliğini de gerektirmektedir. Ancak, bu geçiş süreci teknik, ekonomik ve politik düzeyde çeşitli belirsizlikler ve zorluklar içermektedir. Dolayısıyla, yenilenebilir enerji teknolojilerinin yaygınlaştırılması, uzun vadeli stratejik planlama ve kararlı politikalarla desteklenmelidir.⁴

Tokat ilinde yenilenebilir enerji kaynaklarının tercih edilmesinde, mevcut enerji altyapısı ve fosil yakıt temelli üretim kapasitesinin sınırlılığı belirleyici faktörler arasında yer almaktadır. Tokat'ta geçmişte Turhal şeker fabrikası bünyesinde 14,12 MW kurulu güce sahip bir termik santral faaliyet göstermiştir. Bu santral, aktif olduğu dönemde Türkiye'deki termik santrallerin toplam kurulu gücü içinde yaklaşık %6,22'lik bir paya sahipti. Ancak, bu santralin lisansı iptal edilmiş olup, günümüzde Tokat'ta fosil yakıt temelli aktif enerji üretim tesisi bulunmamaktadır. Bu durum, ilin enerji üretiminde tamamen yenilenebilir kaynaklara yönelmesini zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte, Tokat'ta daha önce işletmede olan doğalgaz kombine çevrim santralının de lisansı iptal edilmiştir. Dolayısıyla, günümüz itibarıyla Tokat ilinde fosil yakıtlara dayalı herhangi bir aktif enerji üretim tesisi bulunmamaktadır. Bu durum, ilin enerji üretiminde tamamen yenilenebilir kaynaklara yönelmesini zorunlu kılmakta ve sürdürülebilir enerji politikalarının uygulanabilirliğini artırmaktadır.⁵ Bu durum, il genelinde yenilenemeyen (fosil) enerji kaynaklarına dayalı üretimin sınırlı olduğunu ve sürdürülebilir enerji politikaları çerçevesinde yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Tokat ilinde fosil veya yenilenemeyen enerji üretimi bulunmamaktadır. Enerji üretimi tamamen hidroelektrik, biyokütle, güneş ve rüzgâr gibi yenilenebilir kaynaklara dayanmaktadır. Bu nedenle, Tokat'ta enerji üretiminde yenilenebilir kaynakların değerlendirilmesi ve bu alandaki potansiyelin araştırılması öncelikli çalışma alanı haline gelmiştir. Tokat, yenilenebilir enerji kaynakları açısından potansiyel taşısa da jeotermal enerji üretimi henüz başlamamıştır. Fosil enerji kaynakları, sanayi devriminden bu yana küresel enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılamış, ancak yenilenebilir enerji kaynaklarının payı son yıllarda hızla artmaktadır. Ancak bu kaynakların yanması sonucu atmosfere salınan karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), kükürtdioksit (SO₂) ve azot oksitler (NO_x) gibi sera gazları, çevresel bozulmalara ve iklim değişikliğine neden olmaktadır. Fosil ya-

⁴ Şen, age, s.22-23

⁵ Celal Şenol, "Horoztepe'den Günümüze 6000 Yılda Tokat", Çanakkale: Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, 2022, s. 577.

kitların sınırlı rezervlere sahip olması ve çevresel etkilerinin artması, bu kaynakların sürdürülebilir enerji politikaları açısından uzun vadede güvenilir bir seçenek olmadığını ortaya koymaktadır.⁶ Ayrıca günümüzdeki sanayileşmedeki artışla birlikte karbon salınımındaki artışlar ve buna bağlı olarak ozon tabakasındaki incelleme dünyadaki canlı varlığını ve yaşamını tehdit etmektedir.⁷

Tokat'ta enerji üretimi, başlıca hidroelektrik santraller, RES'ler, sınırlı sayıda güneş ve biyokütle tesisleri ile rüzgâr enerjisi projelerine dayanmaktadır. İl enerji atlası verilerine göre toplam 729 MW'lık⁸ kurulu güce sahiptir. Hidroelektrik, Tokat'ın yenilenebilir enerji üretiminde açık ara en büyük paya sahiptir. Rüzgâr enerjisi, bölgesel liderlik konumuyla ikinci sıradadır. Güneş enerjisi, potansiyeline rağmen yatırım açısından geride kalmıştır. Biyokütle/biyogaz, oldukça sınırlı kapasiteye sahiptir ve gelişime açıktır. Bu çalışma, Tokat ilinin yenilenebilir enerji kaynaklarını kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi, mevcut enerji potansiyelini belirlemeyi ve gelecekteki enerji politikalarına ışık tutacak stratejik öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

1. TOKAT'IN İKLİMSSEL VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Tokat ili, Türkiye'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde, Karadeniz'in nemli-ılıman iklimi ile İç Anadolu'nun kurak-karasal iklimi arasında bir geçiş bölgesinde yer alır. Kış mevsiminde Maritim Polar ve Kontinental Polar hava kütleleri, yaz mevsiminde ise Basra Körfezi'nden gelen Kontinental Tropikal hava kütleleri ilin iklimini şekillendirir.⁹ Tokat ilinin iklimsel çeşitliliği, yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesi açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Karadeniz iklimi ile İç Anadolu'nun karasal iklimi arasında bir geçiş kuşağında yer alması, ilin farklı enerji kaynakları açısından elverişli bir yapıya sahip olmasını sağlamaktadır. Özellikle kuzeyden gelen rüzgârlar ve nemli hava kütleleri, rüzgâr ve hidroelektrik enerji üretimini desteklerken; yaz aylarında etkili olan tropikal hava kütleleri, güneş enerjisi potansiyelini artırmaktadır. Ayrıca, ilin geniş tarım arazileri ve orman alanları, biyokütle temelli enerji üretimi için uygun bir altyapı sunmaktadır. Bu iklimsel ve coğrafi avantajların, uygun teknolo-

⁶ Şen, *age*, s.19.

⁷ Ali Uslu, "Sürdürülebilir Kalınma İçin Yeşil Muhasebe" *Sürdürülebilirlik Ekseninde Muhasebe*, ed. Fatma Temelli, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2024, s.73-98.

⁸ Enerji Atlası. "Şehirlerin Elektrik Santrali Kurulu Güçleri ile Üretim ve Tüketim Bilgileri", <https://www.enerjiatlası.com/sehir/>, son erişim tarihi: 06.05.2025.

⁹ Çiğdem Ünal, "Tokat'ın İklim Özellikleri", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2006, s. 171-197.

jilerle desteklenmesi ve yerel yönetimlerin teşvik edici politikalarıyla bütünleştirilmesi durumunda, Tokat ili Türkiye'nin enerji haritasında stratejik bir konuma yükselebilecek potansiyele sahiptir.¹⁰

Coğrafi olarak Tokat ili, 39° 51' ile 40° 55' kuzey enlemleri ve 35° 27' ile 37° 39' doğu boylamları arasında, 10.024 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. İl sınırları doğuda Reşadiye ilçesine bağlı Umurca Köyü'nden batıda Zile ilçesine bağlı Köylüürünü Köyü'ne, kuzeyde Erbaa ilçesinin Beykaya Köyü'nden güneyde Sulusaray ilçesinin Beyazıt Köyü'ne kadar uzanmaktadır. Bu konumuyla Tokat, Karadeniz ve İç Anadolu bölgeleri arasında bir geçiş kuşağında yer almakta olup, her iki bölgenin iklimsel ve topografik özelliklerini bir arada barındırmaktadır. Yeşilirmak ve Kelkit Çayı gibi önemli su kaynakları, hidroelektrik enerji üretimi için uygun bir altyapı sunarken; ilin rüzgâr ve güneş enerjisi potansiyeli de dikkat çekici düzeydedir. Ayrıca, geniş tarım arazileri ve orman varlığı, biyokütle temelli enerji üretimi açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Tokat'ın bu coğrafi ve iklimsel avantajları, uygun teknolojik yatırımlar ve yerel yönetim destekleriyle birleştiğinde, ilin yenilenebilir enerji alanında stratejik bir konuma ulaşmasını mümkün kılmakta; bu da hem bölgesel hem de ulusal düzeyde ekonomik, çevresel ve sosyal faydalar yaratma potansiyeli taşımaktadır¹¹ Tokat, coğrafi konumu, doğal kaynakları ve yenilenebilir enerjiye uygun altyapısı sayesinde hidroelektrik, rüzgâr, biyokütle ve diğer yenilenebilir enerji kaynakları açısından dikkat çekici bir potansiyele sahiptir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Enerji konusunda Tokat ili ile ilgili yapılan çalışmalarda biyokütle, biyogaz, güneş, hidroelektrik, jeotermal ve rüzgâr enerjisi ile elektrik enerjisi türlerinin çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar, Tokat ilinin çeşitli yenilenebilir enerji kaynakları açısından zengin bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Literatürdeki çalışmalar genellikle 2010-2021 dönemine ait verilere dayanmakta olup, güncel verilerle daha kapsamlı analizlere ihtiyaç duyulmaktadır

¹⁰ Melahat Batu Ağırkaya, "Türkiye Ekonomik Büyümesinde Yenilenebilir Enerji: Mevcut Durum, Gelecek Beklentileri, İstihdam ve Yatırım Fırsatları," *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 12/ S. 3, 2022, s. 2327-2350.

¹¹ Şen, *age*, s.13.

Baran ve Küçüker¹² Tokat ilinde bitkisel üretimden kaynaklanan tarımsal atıkların enerji potansiyelini teorik olarak analiz ettikleri çalışmalarında, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ile İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün 2019 yılına ait bitkisel üretim verilerini kullanarak, tarla bitkileri ile meyve ağaçlarından elde edilen budama atıklarına ilişkin kuru biyokütle miktarlarını ve bu atıkların toplam ısıl kapasitelerini hesaplamışlardır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre, tarla bitkilerinden kaynaklanan kuru biyokütle miktarı yıllık 993.527,89 ton, bu biyokütlenin toplam ısıl kapasitesi ise 17.703.258,43 GJ (Gigajoule) olarak hesaplanmıştır. Meyve ağaçlarının budama atıklarına ilişkin kuru biyokütle potansiyeli ise yıllık 7.845.124,67 ton olup, bu atıkların toplam ısıl kapasitesi 156.902.493,40 GJ olarak belirlenmiştir. Bu veriler doğrultusunda, Tokat ilinin biyokütle enerjisi potansiyeli nicel olarak ortaya konmuş; ayrıca, bölgesel düzeyde yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik geleceğe dönük stratejik planlamalara temel teşkil edebilecek önemli girdiler sağlanmıştır.

Gözener ve Kaplan¹³ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi öğrencilerinin alternatif enerji kaynakları konusundaki bilgi düzeyini belirlemeye çalıştıkları çalışmada 2019 yılında yürütülen araştırma kapsamında, fakültede öğrenim gören 83 öğrenciyle yüz yüze anket uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre öğrencilerin en çok bildikleri enerji türleri güneş ve rüzgâr enerjisi olurken, enerjiyle ilgili temel kavramlara dair bilgi düzeylerinin genel olarak yetersiz olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca öğrencilerin büyük çoğunluğu, kamuoyunun bu konuda yeterince bilinçlendirilmediğini düşünmektedir. Sonuç olarak öğrenciler alternatif enerji kaynaklarının önemini farkındadır; ancak bilgi düzeyleri eksik olup, özellikle eğitim yoluyla bilinçlendirme ihtiyacı vardır. Ayrıca, kamuoyunda farkındalığı artıracak daha güçlü çalışmalar yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada tarım öğrencilerinin yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik bilgi durumunu tespit edilerek literatüre özgün bir katkı sunulmak istenmiştir.

Taşova¹⁴ yaptığı çalışmada, Tokat ili Erbaa ilçesindeki büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı hayvanlardan kaynaklanan hayvansal atıkların biyogaz üretim

¹² M. Fırat Baran ve Emine Küçüker, "Bitkisel Atıkların Enerji Potansiyelinin Teorik Analizi (Tokat İli Örneği)," *MAS Journal of Applied Sciences*, C 6/S. 2, 2021, 358-364.

¹³ Bilge Gözener - Esra Kaplan, "Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Öğrencilerinin Alternatif Enerji Kaynakları Hakkındaki Bilgi Düzeyi," *Gaziosmanpaşa Journal of Scientific Research*, C 10/ S. 2, 2021, 5-23.

¹⁴ Muhammed Taşova, "Tokat-Erbaa İlçesindeki Hayvansal Kaynaklı Atıkların Enerji Potansiyel Değerlerinin Belirlenmesi," *TÜBAV Bilim Dergisi*, C. 12, S 1, 2019, s. 14-19.

potansiyelinin belirlenmesi amaçladığı araştırmasında, 2016 yılına ait hayvan sayısı verileri kullanılarak yaş atık miktarı, kuru madde miktarı, biyogaz üretim potansiyeli ile elde edilebilecek ısı ve elektrik enerjisini hesaplamıştır. Sonuçlar, yılda 137.009 ton yaş atık, 1.904.363 m³ biyogaz, 41.460 GJ ısı enerjisi ve 8.950.508 kWh elektrik enerjisi üretilebileceğini ve bu miktarın yaklaşık 2.949 hanenin yıllık elektrik ihtiyacını karşılayabileceğini belirtmiştir. Çalışma, hayvansal atıklardan enerji üretiminin bölgesel enerji ihtiyacına önemli ölçüde katkı sağlayabileceğini ortaya koymaktadır.

Taşova ve Naneli¹⁵ yapmış oldukları çalışmada, Bolu ve Tokat illerindeki buğday sapı atıklarının biyokütle, biyogaz ve enerji potansiyel değerleri karşılaştırmalı olarak analiz etmişlerdir. Her iki ilin buğday ekim alanlarına göre buğday sapı atık miktarları hesaplanmış, ardından kuru madde, uçucu kuru madde, özgül metan üretimi ve enerji potansiyelleri teorik yöntemlerle belirlenmiştir. Hesaplamalarda literatürde kabul görmüş formüller ve oranlar kullanılmıştır. Sonuçlar, Tokat ilinin buğday sapı atıklarından elde edilebilecek enerji potansiyelinin (48.447,39 MJ) Bolu iline göre (22.135,61 MJ) yaklaşık % 45,69 daha yüksek olduğunu göstermektedir. Çalışma, tarımsal atıkların enerji üretiminde değerlendirilmesinin ülke enerji açığının azaltılmasına katkı sağlayabileceğini vurgulamaktadır.

Taşova ve Polatçı¹⁶ çalışmalarında, Tokat ilindeki buğday, mısır, arpa, çavdar ve yulaf sapı atıklarından elde edilebilecek metan gazı ve enerji potansiyelleri teorik olarak hesaplamışlardır. Çalışmada kullanılan yöntem, 2017 yılı TÜİK verileri ile ekim alanları dikkate alınarak, toplanabilirlik oranları, kuru madde, uçucu kuru madde, metan üretimi ve enerji potansiyeli formülleri üzerinden teorik hesaplamalarla yapılmıştır. Sonuç olarak, Tokat ilinde yıllık yaklaşık 78.525 ton tahıl sapı atığı olduğu ve bu atıklardan 562.327 MJ (Megajoule) enerji elde edilebileceğini göstermektedir. En yüksek enerji potansiyeline Zile ilçesinin sahip olduğu belirlenmiştir. Bu çalışma, tarımsal atıkların enerji üretiminde değerlendirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

¹⁵ Muhammed Taşova - İsmail Naneli, "Bolu ve Tokat İllerindeki Buğday Sap Atıklarının Enerji Potansiyel Değerlerinin Karşılaştırmalı Teorik Analizi," *International Journal of Life Sciences and Biotechnology*, C 2/S.3, 2023, 136-144.

¹⁶ Muhammed Taşova - Hakan Polatçı, "Tokat İlinde Bulunan Tahıl Sap Atıklarının Metan Gazı ve Enerji Değerlerinin Teorik Analizi," *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, C 8/S. 3, s. 59-69.

Kanıslı (2015)¹⁷ yüksek lisans tez çalışmasında, Tokat Küçük Sanayi Sitesi'ndeki mikro ölçekli işletmelerde güneş enerjisi yatırımlarının finansman alternatiflerini analiz etmiştir. İşletmelerin elektrik tüketimi anketle belirlenmiş, güneş enerjisi potansiyeli ve PV ünitesi maliyetleri hesaplanmış, yatırımın yapılabilirliği BKO, GÖS, NBD, NBD0 ve İGO yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Sonuçlar, güneş enerjisi yatırımlarının enerji maliyetlerini düşüreceği, enerji fazlasıyla ek gelir sağlayacağı ve yaklaşık 7 yıllık geri ödeme süresiyle karlı olduğu ortaya koymuş; yenilenebilir enerji yatırımlarının uygun finansmanla desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Yılmaz¹⁸ yüksek lisans çalışmasında, Tokat ilinin elektrik enerjisi talep yapısı, üretim-tüketim dengesi ve kişi başına düşen elektrik talebini analiz etmiştir. 2015 yılına kadar talep tahmini projeksiyonu oluşturmuştur. Tokat'ın 1994-2009 elektrik tüketim verileri doğrusal ve logaritmik trend analiziyle incelenmiş, 2010-2015 dönemi için talep projeksiyonu üretilmiştir. Sonuçlar, Tokat'ın elektrik talebinin Türkiye ortalamasının altında olduğunu, ancak ekonomik iyileşme ile talebin artarak 2015'te ortalamaya yaklaşacağını göstermektedir. Çalışmanın daha kapsamlı araştırmalara öncülük edebilecek nitelikte olduğunu belirtmiştir.

Kızılaslan ve Onurlubaş¹⁹ yaptıkları çalışmada, Türkiye'nin Tokat ilinde hayvansal kökenli atıklardan biyogaz üretim potansiyeli incelenmiş ve bu atıkların biyogaz ve organik gübre üretimindeki önemi ile ekonomik katkıları değerlendirilmiştir. Tokat'taki büyükbaş ve küçükbaş hayvan atıklarının biyogaza dönüştürülmesi durumunda elde edilebilecek enerji miktarı hesaplanmış; 2007 yılında ilin toplam enerji tüketiminin 552,319,150 Kwh olduğu belirlenmiş ve hayvansal atıklardan biyogaz yoluyla 177.964.359 Kwh elektrik enerjisi üretilebileceği öngörülmüştür. Bu, yıllık elektrik tüketiminin %32'sine denk gelen bir enerji katkısı sağlamaktadır.

¹⁷ Erdem Kanıslı, *Mikro Ölçekli İşletmelerde Enerji Yatırımlarının Analizi: Tokat İli Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

¹⁸ VeySEL Yılmaz, *Enerji Talebi ve Tokat'ta Elektrik Enerjisi Talebi Üzerine Bir Uygulama*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, 2010.

¹⁹ Halil Kızılaslan - H. Ebru Onurlubaş, "Potential of Production of Biogas from Animal Origin Waste in Turkey (Tokat Provincial Example)," *Journal of Animal and Veterinary Advances*, V 9/ I. 9, 2010, s. 1083-1087.

Göktolga, Gözener ve Karkacıer²⁰ yapmış oldukları çalışmada, Tokat ilinde şeftali üretiminde kullanılan girdilerin enerji eşdeğerlerini belirlemek ve enerji çıktı/girdi oranı hesaplamak istemişlerdir. Çalışmanın verileri 2006 yılında Tokat Kazova bölgesinde 60 şeftali üreticisiyle yüz yüze anket yöntemi ile toplanmıştır. Girdiler (gübre, yakıt, elektrik, sulama suyu vb.) enerji katsayılarıyla çarpılarak toplam enerji tüketimi belirlenmiş ve çıktı/girdi oranı hesaplanmıştır. Sonuç olarak dekara 4538,24 MJ enerji harcandığı, enerji çıktı/girdi oranının 0,93 olduğu ve en fazla enerji tüketiminin gübre kullanımı (%44,44) kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Bu düşük oran, girdilerin etkin kullanılmadığını ve çevresel sorunlar yaratabileceğini göstermektedir.

Yücel ve Özgür²¹ Tokat iline bağlı Reşadiye bölgesinin jeolojik yapısını ve jeotermal enerji potansiyelini incelemek amacıyla MTA tarafından yürütülen bir rapor hazırlamışlardır. Kuzey Anadolu Fay Zonu'na bağlı kuzey ve güneydeki iki farklı kaya topluluğu jeolojik olarak analiz edilmiş; kuzeyde Orta-Üst Jura ve Üst Kretase yaşlı kireçtaşları ile volkanik birimler, güneyde ise Alt-Orta Eosen ve Alt Miyosen yaşlı volkanik ve sedimanter birimler incelenmiştir. Fay zonları ve genç volkanik faaliyetlerle ilişkili jeotermal alanlar değerlendirilmiş, bölgenin jeotermal enerji potansiyeli ortaya konularak kaynakların kullanımına katkı sağlanmıştır. Bu rapor, bölgedeki jeotermal enerji kaynaklarının belirlenmesi ve potansiyelinin ortaya konulması açısından önemli bilgiler sağlamaktadır.

Şenol²² Tokat ilinin enerji kaynakları ve madencilik potansiyelini değerlendirmek amacıyla yürüttüğü kitap bölümü çalışmasında Tokat'ın jeolojik ve coğrafi yapısını inceleyerek rezerv analizleri ve madencilik faaliyetlerini araştırmıştır. Sonuçlar, bölgedeki fosil enerji kaynaklarının sınırlı olduğunu (linyit yatakları mevcut), ancak hidroelektrik, rüzgâr, güneş ve jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının zengin bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Madencilik açısından mermer, antimon, krom ve yarı değerli taşlar ekonomik katkı sağlamaktadır. Çalışma, bölgenin ekonomik kalkınmasına destek olmayı hedeflemiştir.

²⁰ Ziya Gökalp Göktolga - Bilge Gözener - Osman Karkacıer, "Şeftali Üretiminde Enerji Kullanımı: Tokat İli Örneği," *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C 23/ S. 2, 2006, s. 39-44.

²¹ Binali Yücel - Resul Özgür, *Reşadiye (Tokat) Bölgesinin Jeolojisi ve Jeotermal Enerji Olanakları*, MTA Enerji Hammadde Etüt ve Arama Dairesi Başkanlığı, Ankara 1992.

²² Şenol, *age*, s. 576.

Şekeroğlu ve arkadaşları²³ yaptıkları çalışmada, TR83 bölgesinde (Samsun, Çorum, Tokat, Amasya) rüzgâr enerji santralleri (RES) için uygun alanların belirlenmesi amacıyla yer seçim kriterleri incelemişlerdir. Literatür taraması ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak rüzgâr hızı, yerleşim alanlarına ve su kaynaklarına uzaklık, arazi kullanımı gibi kriterlere göre haritalandırma yapmışlardır. Mevcut RES'lerin genel olarak bu kriterlere uygun olduğu, ancak çevre düzeni planlarında enerjiye yeterince yer verilmediği görülmüştür. Çalışma, RES yer seçiminde çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için planlama ve yasal çerçevenin önemine dikkat çekmektedir. TR83 bölgesinin RES kurulu gücünde Tokat 180.70 MWm (Megawatt mekanik) toplam güç ile birinci sırada yer almaktadır.

Gök Kısa²⁴ yapmış olduğu çalışmada, TR83 bölgesinde (Samsun, Tokat, Amasya ve Çorum) YE (yenilenebilir enerji) kaynaklarının performansını, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yaklaşımıyla değerlendirmiştir. Bu amaçla kriterlerin objektif ağırlıklandırılması için CRITIC yöntemi, alternatiflerin performans sıralaması için ise Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemini birlikte kullanmıştır. Çalışmada yedi kriter belirlenmiş ve veri kaynakları Enerji Bakanlığı, TEİAŞ ve Enerji Atlası gibi resmi raporlardan derlenmiştir. Sonuçlara göre, YE yatırımları açısından en iyi performansı Samsun ili göstermiş, onu sırasıyla Çorum, Amasya ve Tokat illeri takip etmiştir. Çalışma, hem kullanılan yöntemler açısından literatüre katkı sağlamayı hem de TR83 bölgesi için bölgesel düzeyde bir YE yatırımları değerlendirmesi sunmayı amaçlamıştır.

Emeksiz ve diğerleri²⁵ Tokat bölgesinin rüzgâr enerjisi potansiyelini değerlendirmek amacıyla 2000-2010 yılları arasındaki günlük ortalama rüzgâr hızı verilerini analiz etmişlerdir. Çalışmada, Weibull, Rayleigh, Log-normal ve Gamma dağılım fonksiyonları kullanılarak dağılım parametreleri En Küçük Kareler Yöntemi ile belirlenmiştir. Modellerin performansı, Ortalama Kare Hata (MSE) ve Kök Ortalama Kare Hata (RMSE) kriterleriyle karşılaştırılmış; Weibull dağılımının en düşük hata değerleriyle en güvenilir yöntem olduğu sonucuna

²³ Ahmet Şekeroğlu - Merve Özkaynak - Ayşe Yeşilyurt, "Mekansal Planlamada Yenilenebilir Enerji Tesisi Yer Seçimi: TR83 Bölgesi Örneği," *Kent Akademisi*, C 14/S. 1, 2021, s. 1-19.

²⁴ A. Cansu Gök Kısa, "TR83 Bölgesinde Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının CRITIC Tabanlı Gri İlişkisel Analiz Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi," *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, C 27/S. 4, 2021, s. 542-548.

²⁵ Cem Emeksiz - Zafer Doğan - Levent Gökrem - A. Hakan Yavuz, "Tokat Bölgesi Rüzgar Karakteristiğinin İstatistiksel Yöntemler ile İncelenmesi," *Politeknik Dergisi*, C 19/S. 4, 2016, s. 481-489.

ulaşmıştır. Bu nedenle, Tokat'ın rüzgâr enerjisi potansiyelinin belirlenmesinde Weibull dağılımı önerilmiş ve çalışma, bölgenin rüzgâr enerjisi potansiyelinin doğru değerlendirilmesine önemli bir katkı sağlamıştır.

Terzi²⁶ yapmış olduğu yüksek lisans tezinde, Tokat ili ve yedi ilçesinin rüzgâr enerjisi potansiyeli değerlendirilmiştir. Bir yıl boyunca sıcaklık, rüzgâr hızı, nem ve rüzgâr yönü verileri toplanmış ve analiz edilmiştir. Meteoroloji verileri ve Rüzgâr Enerjisi Potansiyel Atlası kullanılarak yapılan çalışmada, Tokat genelinde yıllık ortalama rüzgâr hızı 8,71 km/sa bulunmuştur. En yüksek rüzgâr hızı Almus'ta (11,7 km/sa), en düşük ise Turhal'da (6,5 km/sa) ölçülmüştür. Rüzgâr yönü genel olarak kuzey yönlüdür. Çalışmanın sonucunda, Tokat'ın ekonomik anlamda rüzgâr santrali kurulumu için uygun potansiyele sahip olduğu belirlenmiştir.

3. TOKAT YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI

3.1. Hidroelektrik Enerji

Hidroelektrik enerji, suyun potansiyel enerjisinin kinetik enerjiye dönüşürülmesi yoluyla elektrik enerjisi üretimini sağlayan bir yöntemdir. Bu süreç, suyun yerçekimi etkisiyle düşüşü sırasında oluşan kinetik enerjinin, türbinler vasıtasıyla mekanik enerjiye çevrilmesini ve bu mekanik enerjinin jeneratörler aracılığıyla elektrik enerjisine dönüştürülmesini içerir. Hidroelektrik enerji, yenilenebilir bir kaynak olup çevresel sürdürülebilirlik açısından avantajlı bir enerji üretim biçimidir.²⁷

Tokat'ta hidroelektrik enerji üretimi, özellikle Akıncı HES ve Almus HES gibi santraller aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Akıncı HES, Tokat'ın Reşadiye ilçesinde Kelkit Çayı üzerinde bulunur ve 99 MWe (Megawatt elektrik) kurulu gücü ile önemli miktarda elektrik üretir.²⁸ Almus HES ise Tokat'ın Almus ilçesinde yer alır ve 27 MW kurulu gücü ile elektrik üretimine katkıda bulunur.²⁹ Bu santraller, Tokat'ın enerji ihtiyacını karşılamada önemli rol oynar ve bölgedeki yenilenebilir enerji üretimine katkıda bulunur.

²⁶ İsmail Terzi, *Tokat İli Rüzgâr Enerjisi Potansiyelinin Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2014.

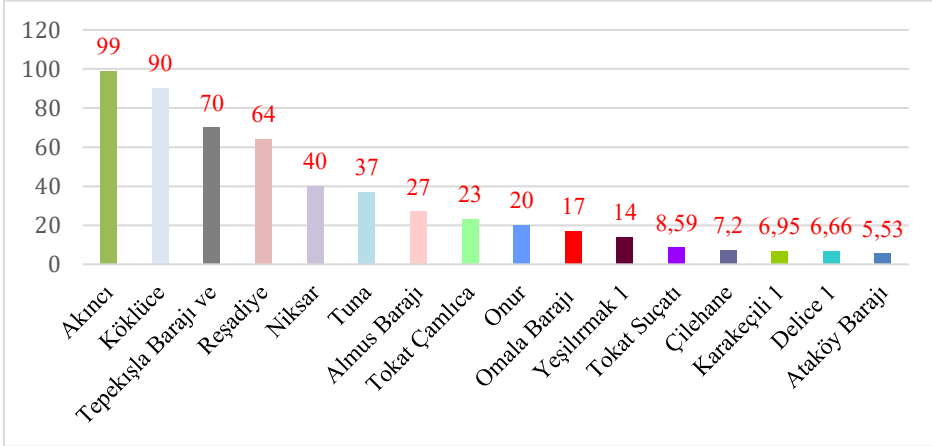
²⁷ Arslan Zafer Gürler - Dilek Bostan Budak - Bekir Ayyıldız - Esra Kaplan, *Enerji Ekonomisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020.

²⁸ Enerji Atlası, "Akıncı HES", <https://www.enerjiatlası.com/hidroelektrik/akinci-hes.html>, son erişim tarihi:16.01.2025.

²⁹ Gülsan Holding, "Enerji," *Gülsan Holding*, <https://www.gulsanholding.com/enerji>, son erişim tarihi:15.01.2025

Tokat ili, Türkiye'nin enerji üretiminde önemli bir rol oynayan hidroelektrik santralleri ile dikkat çekmektedir.³⁰ Coğrafi konumu ve su kaynakları açısından zenginliği, Tokat'ı hidroelektrik enerji üretimi için ideal bir bölge haline getirmiştir. Hidroelektrik enerji, suyun potansiyel enerjisinin kinetik enerjiye dönüştürülmesi yoluyla elektrik üretimini sağlayan yenilenebilir bir enerji kaynağıdır.³¹ Tokat'taki barajlar ve hidroelektrik santralleri, bölgenin enerji ihtiyacını karşılamada ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamada kritik bir rol üstlenmektedir. Tokat ilinde 2025 itibarıyla üretim sürecinde bulunan başlıca hidroelektrik santraller en yüksek üretimden en düşüğe doğru şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Tokat HES İşletmedeki Elektrik Santralleri ve Gücü (MW: Megawatt)

Kaynak: Enerji Atlası, "Tokat HES Haritası", <https://www.enerjiatlası.com/hes-haritasi/tokat>, son erişim tarihi: 15.04.2025.

Grafiğe baktığımız zaman 2025 yılı itibarıyla Tokat ilinde işletmede olan yalnızca hidroelektrik santrallerin (HES) toplam kurulu gücü 535,93 MWe olarak görülmektedir. Tokat'ın hidroelektrik kurulu gücü 535 MWe olup, TR83 bölgesinde Samsun'dan (1.393 MWe) sonra en yüksek kapasiteye sahiptir. Ordu 491 MWe, Çorum 370 MWe ve Amasya 164 MWe kurulu güce sahip olup bölge

³⁰ Enerji Atlası, "Akıncı HES", <https://www.enerjiatlası.com/hidroelektrik/akinci-hes.html>, son erişim tarihi:16.01.2025

³¹ Şenol, *age.*, s. 670.

toplamı 2.953 MWe'dir.³² Tokat bu toplamın önemli bir kısmını oluşturur ve bölge ortalamasının üzerindedir.

Türkiye'de hidroelektrik santraller için ortalama kapasite faktörü yaklaşık %40 olarak kabul edilir (Acar, 2008).³³ Bu değere göre Tokat'taki HES'lerin yıllık enerji üretim potansiyeli yaklaşık olarak:

Tokat'taki hidroelektrik santrallerin toplam kurulu gücü 535,93 MW olarak alındığında ve kapasite faktörü %40 kabul edilirse, yıllık enerji üretim potansiyeli:

$$535,93 \times 0,40 \times 8.760 \approx 1.877,9 \text{ GWh/yıl}$$

Bu da yaklaşık 1,88 terawatt-saat (TWh) enerjiye karşılık gelir ve bu da on binlerce hanenin yıllık elektrik ihtiyacını karşılayabilecek düzeydedir.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın verilerine göre, 2025 yılı mart ayı sonu itibarıyla Türkiye'nin toplam kurulu gücü 118.185 MW'a ulaşmıştır. Bu kapasitenin %27,3'ü hidroelektrik enerji kaynaklıdır. Bu da yaklaşık 32.250 MW'lık bir hidroelektrik kurulu güce denk gelmektedir.³⁴ Enerji atlasındaki verilere göre ise Türkiye'nin toplam HES kurulu gücü 28.013,085 MWe'dir. Tokat'ın bu toplam içindeki payı yaklaşık %1,91'dir, TR83 bölgesi ise toplamın %10,54'ünü temsil eder. Yani Tokat, Türkiye'nin toplam hidroelektrik kapasitesinin yaklaşık %2'sine sahiptir. Bu oran, il düzeyinde oldukça anlamlı bir katkı olarak değerlendirilmesi gerekir. Tokat ilinde yapım aşamasındaki olan HES Kutay Regülatörü ve Hidroelektrik Santralidir. Planlanan Elektrik Santralleri ise Erbaa HES, Yeşilirmak 2 Regülatörü ve HES, Turhal Barajı ve HES ile Zivan HES.³⁵

Tokat ilinde enerji üretimi açısından önemli projeler yürütülmektedir. Planlanan elektrik santralleri ise Tokat'ın enerji potansiyelini daha da artıracak projelerdir. Bu projeler, bölgenin enerji altyapısını güçlendirecek ve enerji arz güvenliğini sağlayacaktır. Bu projeler, Tokat'ın enerji üretiminde daha bağımsız ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasına katkıda bulunacaktır. Bu tür yatırımlar, hem ekonomik kalkınma hem de çevresel sürdürülebilirlik açısından büyük

³² Enerji Atlası, "Türkiye HES Haritası", <https://www.enerjiatlası.com/hes-haritasi/turkiye>, son erişim tarihi: 16.04.2025.

³³ Acar, Esin. *Türkiye'deki Rüzgâr ve Hidroelektrik Enerji Potansiyellerinin Karşılaştırılması ve Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2008.

³⁴ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Elektrik," *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı*, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik>, son erişim tarihi: 15.04.2025

³⁵ Enerji Atlası, "Tokat HES Haritası".

önem taşımaktadır. Tokat'ın enerji potansiyelinin değerlendirilmesi, bölgenin ekonomik büyümesine ve enerji bağımsızlığına önemli katkılar sağlayacaktır.

4.2. Rüzgâr Enerjisi

Rüzgâr enerjisi, doğal, yenilenebilir, temiz ve sonsuz bir enerji kaynağı olarak tanımlanmaktadır. Bu enerji, güneşten kaynaklanır; çünkü güneş, Dünya'nın yüzeyini ve atmosferini eşit olmayan şekilde ısıtır. Bu ısınma, sıcaklık ve basınç farklarına neden olur ve bu farklar, havanın hareket etmesine (rüzgâr) yol açar. Rüzgâr, yüksek basınç alanlarından düşük basınç alanlarına doğru hareket eder ve bu hareket, Dünya'nın dönüşü, yüzey sürtünmesi ve yerel coğrafi özellikler gibi faktörler tarafından şekillendirilir. ETKB internet sitesinde yer alan bilgilere göre Dünya'ya ulaşan güneş enerjisinin yaklaşık %1-2'sinin rüzgâr enerjisine dönüşmektedir. Bu da rüzgâr enerjisinin güneş enerjisiyle doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koyar. Rüzgâr enerjisi, çevre dostu ve sürdürülebilir bir enerji kaynağı olarak büyük önem taşır. Teknolojik gelişmeler sayesinde maliyetleri düşmüş ve geleneksel enerji kaynaklarıyla rekabet edebilir hale gelmiştir. Sera gazı salınımı yapmadığı için iklim değişikliğiyle mücadelede etkili bir rol oynar. Hem mekanik enerji üretiminde hem de elektrik üretiminde kullanılabilir. Özellikle kırsal alanlarda yerel enerji ihtiyacını karşılamak için uygundur. Ayrıca, açık deniz rüzgâr çiftlikleri yüksek rüzgâr potansiyeli ve teknolojik ilerlemeler sayesinde büyük ölçekli enerji üretimi için önemli bir alan haline gelmiştir.³⁶

Tablo 1. Türkiye'nin Rüzgâr Enerjisi Potansiyeli

Kategori	Potansiyel (MW)	Açıklamalar
Karasal Potansiyel	57.786	Ortalama rüzgâr hızı >6,5 m/s olan alanlar (100 m yükseklikte), 5,3 MW kapasiteli türbinler, 0-3.000 m rakım aralığı için.
Deniz Üstü Potansiyel	20.788	Ortalama rüzgâr hızı >7,5 m/s olan alanlar (100 m yükseklikte), 8,0 MW kapasiteli türbinler, 0-200 m deniz derinliği için.

Kaynak: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Rüzgâr."

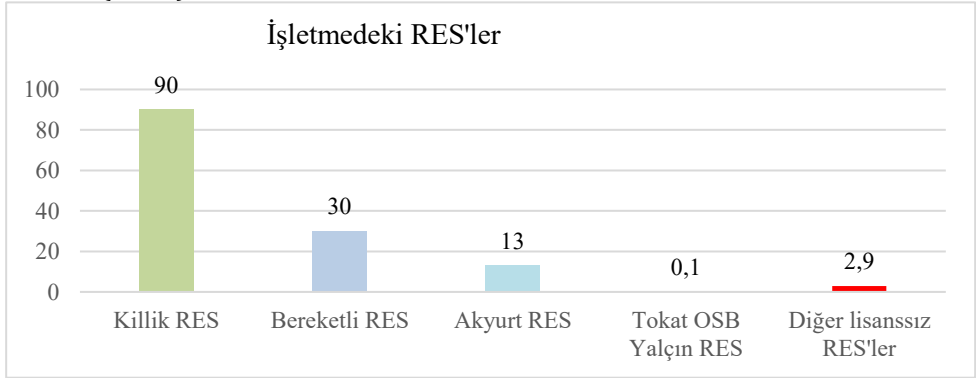
Tablo 1'e göre Türkiye'nin rüzgâr enerjisi potansiyeli REPA (Türkiye Rüzgâr Enerjisi Potansiyel Atlası) tarafından karasal potansiyel ve deniz üstü

³⁶ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Rüzgâr", <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-ruzgar>, son erişim tarihi: 16.04.2025.

potansiyel olarak iki ana kategoride ele alınmıştır. Türkiye'nin rüzgâr enerji potansiyeli, ileri teknoloji kullanıldığında 140.000-150.000 MW olarak tahmin edilmektedir.

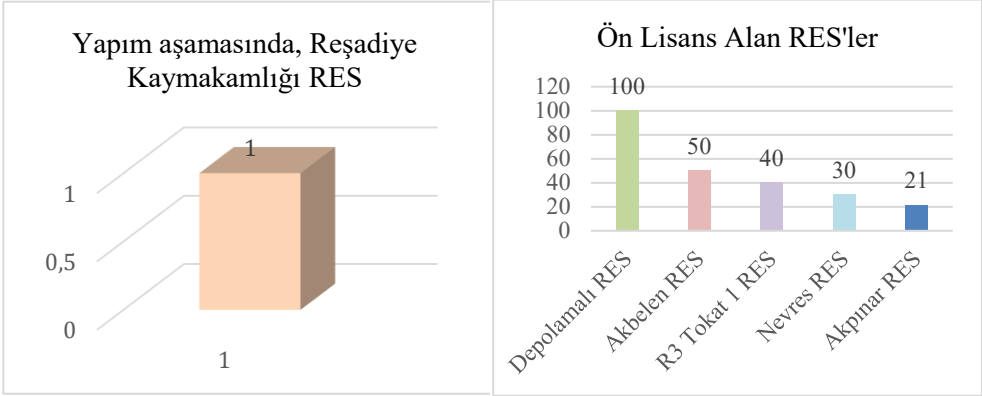
Tokat ili ve yer aldığı bölge ise rüzgâr enerjisi potansiyeli açısından değerlendirilmeye değer bir konumdadır.³⁷ Tokat ilinde rüzgâr yönleri ve frekansları, yıl boyunca değişen basınç merkezleri, kara-deniz etkisi ve yer şekillerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Genel olarak kuzeydoğu (NE) ve güneybatı (SW) yönlü rüzgârlar hâkimdir. İl genelinde mevsimsel değişiklikler rüzgâr yönlerinde farklılık oluşturur. Tokat'ta yıl boyunca en baskın rüzgâr yönü kuzeydoğudur. Özellikle kuzey ve orta kesimlerde NE yönü hâkimdir. Güneyde ise bazı yerlerde SW yönü öne çıkar. Rüzgâr yönleri mevsimlere göre değişiklik göstermektedir. Yaz mevsiminde rüzgâr frekansları genellikle daha yüksektir. Erbaa, Niksar, Tokat, Artova, Yeşilyurt gibi yerlerde NE yönü baskındır. Reşadiye, Almus, Pazar gibi ilçelerde SW yönü daha etkilidir. Bazı ilçelerde (örneğin Sulusaray, Artova) mevsimlere göre ikinci hâkim yönler de ortaya çıkmaktadır. Rubinstein metoduna göre yaz ve sonbahar mevsimleri birçok ilçede rüzgâr yönünün en kararlı olduğu dönemlerdir.³⁸

Şekil 2. Tokat'ta İşletmedeki, Yapım Aşmasındaki ve Ön Lisans Alan RES'ler (MWe)

³⁷ Emeksiz et al., "Tokat Bölgesi Rüzgâr Karakteristiğinin İstatistiksel Yöntemler ile İncelenmesi."

³⁸ Şenol, *age.*, s. 251-252.

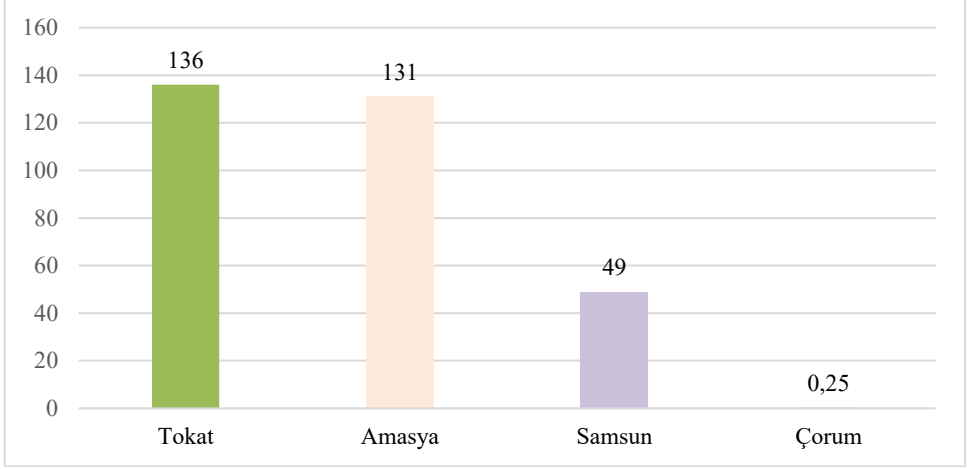
Kaynak: Enerji Atlası, "Tokat Rüzgâr Enerjisi Haritası," <https://www.enerjiatlas.com/ruzgar-enerjisi-haritasi/tokat>, son erişim tarihi: 16.04.2025.

Şekil 2'de de görüldüğü gibi Tokat ilindeki rüzgâr enerjisi yatırımları, hem mevcut kapasite hem de gelecekteki potansiyel açısından dikkat çekici bir gelişim göstermektedir. Tokat'ta rüzgâr enerjisi yatırımları giderek artmakta ve özellikle ön lisans aşamasındaki projelerle birlikte il, önemli bir yenilenebilir enerji üretim merkezi olma yolunda ilerlemektedir. Mevcut 136 MW'lık kapasiteye ek olarak 241 MW'lık yeni kapasite planlanmakta, bu da toplam potansiyelin yaklaşık 377 MW'a ulaşabileceğini göstermektedir. Ön lisans alan santrallerin tamamı büyük ölçeklidir ve bazıları enerji depolama sistemleriyle birlikte planlanmaktadır. Ön lisans aşamasındaki projeler, Tokat'ın rüzgâr enerjisi kapasitesini yaklaşık %177 oranında artırma potansiyeline sahiptir.

TR83 Bölgesi, Orta Karadeniz Bölgesi, Samsun, Tokat, Çorum ve Amasya illerini kapsar.³⁹ Bu bölge, Karadeniz'in coğrafi yapısı nedeniyle rüzgâr enerjisi potansiyeli açısından çeşitlilik gösterir, özellikle iç kesimlerde rüzgâr hızları daha yüksektir.

³⁹ Serap Barış, "21. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Görünümü: TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 7/S. 1, 2019, s. 111-124.

Şekil 3. TR83 Bölgesi RES Kurulu Gücü (MW)

Kaynak: Enerji Atlası, “Tokat Rüzgâr Enerjisi Haritası.”

Tokat TR83 bölgesinde en yüksek kapasiteye sahip olup Killik ve Bereketli gibi büyük santrallerle lider konumdadır. Amasya ise Tokat’a yakın, Kayadüzü ve Amasya RES ile güçlü konumdadır. Samsun, Havza RES gibi büyük bir tesisle dikkat çeker, ancak toplam kapasitesi diğer iki ile göre daha düşüktür. Çorum, rüzgâr enerjisi açısından neredeyse ihmal edilebilir bir kapasiteye sahiptir, bu da bölgedeki rüzgâr potansiyelinin değerlendirilmesinde daha az yatırım yapıldığını gösterebilir. Bu karşılaştırma, yalnızca işletmedeki santralleri kapsar; planlanan projeler dahil edilmemiştir, çünkü bu projeler henüz enerji üretimine katkıda bulunmamaktadır. Planlanan projeler dahil edildiğinde yukarıda değinildiği gibi Tokat ili 377 MW toplam kapasiteye ulaşabilecektir. Bu iller ile karşılaştırma, Tokat’ın rüzgâr enerjisi alanında bölgede önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Türkiye’nin toplam teknik rüzgâr enerjisi potansiyeli yaklaşık 48.000 MW olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda, mevcut kurulu kapasitenin artırılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji arzındaki payının yükseltilmesi, ulusal enerji politikalarının öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Bu hedef doğrultusunda, sürdürülebilir enerji üretimi ve karbon emisyonlarının azaltılması amacıyla rüzgâr enerjisinin daha etkin ve yaygın biçimde değerlendirilmesi planlanmaktadır. Türkiye’nin toplam rüzgâr enerjisi kurulu gücü 12.103 MW’dır. Tokat’ın bu toplam içindeki payı yaklaşık %1,12’dir, yani (136 /

12.103) * 100 \approx %1,12. Bu, Tokat'ın Türkiye genelindeki rüzgâr enerjisi üretiminde küçük ancak önemli bir rol oynadığını gösterir. Tokat, rüzgâr enerjisi açısından Türkiye genelinde küçük bir paya (%1,12) sahip olsa da TR83 bölgesinde lider konumdadır. 136 MW'lık operasyonel kapasitesi, bölgenin rüzgâr potansiyelinin değerlendirilmesinde önemli bir rol oynar. Türkiye'nin toplam 12.103 MW'lık rüzgâr enerjisi kurulu gücüyle karşılaştırıldığında, Tokat'ın payı sınırlı olsa da, potansiyelinin daha fazla geliştirilebileceği görülmektedir. Tokat ilinin rüzgâr enerjisi kapasitesini anlamak ve ulusal enerji planlamasında karar vericiler için değerli bir temel sağlamaktadır.⁴⁰ Rüzgâr enerjisi, yenilenebilir, temiz ve sonsuz bir enerji kaynağı olarak tanımlanır ve çevresel etkisinin düşük olması, ekonomik avantajları ve teknolojik gelişmeleriyle önemlidir.

4.3. Güneş Enerjisi

Güneş, Dünya üzerindeki tüm canlı yaşamı için temel enerji ve ışık kaynağıdır. Yüksek enerji üretim kapasitesine sahip olan bu doğal kaynak, elektrik üretimi ve ısıtma sistemleri başta olmak üzere çeşitli alanlarda etkin biçimde değerlendirilmektedir. Yenilenebilir ve süreklilik arz eden bir kaynak olması, güneşi fosil yakıtlarla karşılaştırıldığında çok daha sürdürülebilir ve çevre dostu bir enerji alternatifi haline getirmektedir. Özellikle yaz aylarında artan güneşlenme süresi sayesinde, enerji, ısı ve sıcak su üretiminde sağladığı verimlilik, güneş enerjisinin konutlardan sanayi tesislerine kadar geniş bir kullanım alanına yayılmasını mümkün kılmıştır. Türkiye, sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla yüksek düzeyde güneş enerjisi potansiyeline sahiptir. Ülke genelinde yıllık ortalama güneşlenme süresi yaklaşık 2.741 saat olarak belirlenmiş olup, bu değer Türkiye'nin güneş enerjisinden yararlanma kapasitesinin oldukça elverişli olduğunu göstermektedir. Bu potansiyel, güneş enerjisine dayalı sistemlerin yaygınlaştırılması açısından önemli bir avantaj sunmaktadır.⁴¹

Tablo 2. Tokat ili Aylık ve Yıllık Güneşlenme Süreleri

Ay	Ortalama Güneşlenme Süresi (saat/gün)	Ortalama Güneşlenme Süresi (Saat)
Ocak	2,7	83,7
Şubat	3,8	107,35
Mart	4,7	145,7
Nisan	6,2	186
Mayıs	7,3	226,3

⁴⁰ Enerji Atlası, "Tokat Rüzgâr Enerjisi Haritası."

⁴¹ Şenol, *age.*, s. 575.

TOKAT İLİNDE ENERJİ SEKTÖRÜ: İLİN YENİLENEBİLİR ENERJİ POTANSİYELİ VE GELİŞİMİ

Haziran	8,0	240
Temmuz	8,5	263,5
Ağustos	9,3	288,3
Eylül	8,3	249
Ekim	5,8	179,8
Kasım	4,1	123
Aralık	2,6	80,6
Toplam	71,3	2173,25
Yıllık ortalama günlük güneşlenme süresi		5,95 saat/gün

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, *Meteoroloji Genel Müdürlüğü Tokat İstatistikleri*, <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=TOKAT>, son erişim tarihi: 20.04.2025.

Tablo 1’de yer alan ikinci sütun (ortalama güneşlenme süresi) Tokat ilinin aylık ortalama günlük güneşlenme sürelerini göstermektedir. Üçüncü sütun ise yıllık ortalama güneşlenme süresini göstermektedir. Yıllık ortalama günlük güneşlenme süresini belirlemek amacıyla, her ayın gün sayısı dikkate alınarak ağırlıklı ortalama yöntemi kullanılmıştır. Standart gün sayıları esas alınarak (örneğin, Ocak 31 gün, Şubat 28,25 gün – artık yıl ortalaması vb.), yıllık toplam güneşlenme süresi şu şekilde hesaplanmıştır:

$$\text{Ağırlıklı toplam: } (2,7 \times 31) + (3,8 \times 28,25) + (4,7 \times 31) + (6,2 \times 30) + (7,3 \times 31) + (8,0 \times 30) + (8,5 \times 31) + (9,3 \times 31) + (8,3 \times 30) + (5,8 \times 31) + (4,1 \times 30) + (2,6 \times 31) = 2173,25 \text{ saat}$$

$$\text{Yıllık ortalama günlük güneşlenme süresi: } 2.173,25 / 365,25 \approx 5,95 \text{ saat/gün}$$

Bu hesaplama, Karadeniz Bölgesi’nin iç kesimlerinde yer alan Tokat ili için, güney illere kıyasla daha ılımlı güneşlenme koşullarına sahip olması bakımından makul bir değeri yansıtmaktadır.

Tablo 3. Tokat GES İşletmedeki Elektrik Santralleri ve Gücü (MW)

Santral Adı	Güç
Akfen Enerji Tokat Kuşoturağı GES	4,95 MW
Tokat’taki diğer lisanssız GES’ler	37 MW

Kaynak: Enerji Atlası, “Tokat Güneş Enerjisi Haritası,” <https://www.enerjiatlas.com/gunes-enerjisi-haritasi/tokat>, son erişim tarihi: 20.04.2025.

Tokat ilinde faaliyet gösteren güneş enerjisi santralleri (GES), hem lisanslı hem de lisanssız üretim modelleri kapsamında enerji üretimine katkı sağlamaktadır. Lisanslı üretim kapsamında yer alan Akfen Enerji'ye ait Tokat Kuşoturağı GES'in kurulu gücü 4,95 MW'tır. Buna ek olarak, çoğunluğu 1 MW altı kapasiteye sahip olan lisanssız küçük ölçekli santrallerin toplam kurulu gücü 37 MW düzeyindedir. Böylece Tokat ilinin güneş enerjisine dayalı toplam kurulu gücü 42 MW'a ulaşmaktadır. Türkiye genelinde güneş enerjisi potansiyeli bakımından en düşük verimliliğe sahip bölgelerden biri olan Karadeniz Bölgesi, bu dezavantajını yüksek rüzgâr enerjisi potansiyeli ile dengelemektedir. Nitekim Enerji Atlası verilerine göre Tokat ilinin toplam elektrik üretim kapasitesi 729 MW olup, bunun yalnızca küçük bir bölümü (%5,8) güneş enerjisinden karşılanmaktadır. Bu durum, bölgenin güneş enerjisine kıyasla rüzgâr enerjisi yatırımları açısından daha elverişli olduğunu göstermektedir. Buna rağmen, Tokat ilinde kurulu bulunan 42 MW'lık GES kapasitesi, bölgenin yenilenebilir enerji üretimine olan katkısını göstermesi açısından önemlidir. Lisanslı ve lisanssız santrallerin birlikte varlığı, enerji arz güvenliğini artırmakta ve kaynak çeşitliliğine dayalı sürdürülebilir enerji politikalarının yerel düzeyde uygulanmasına olanak tanımaktadır.

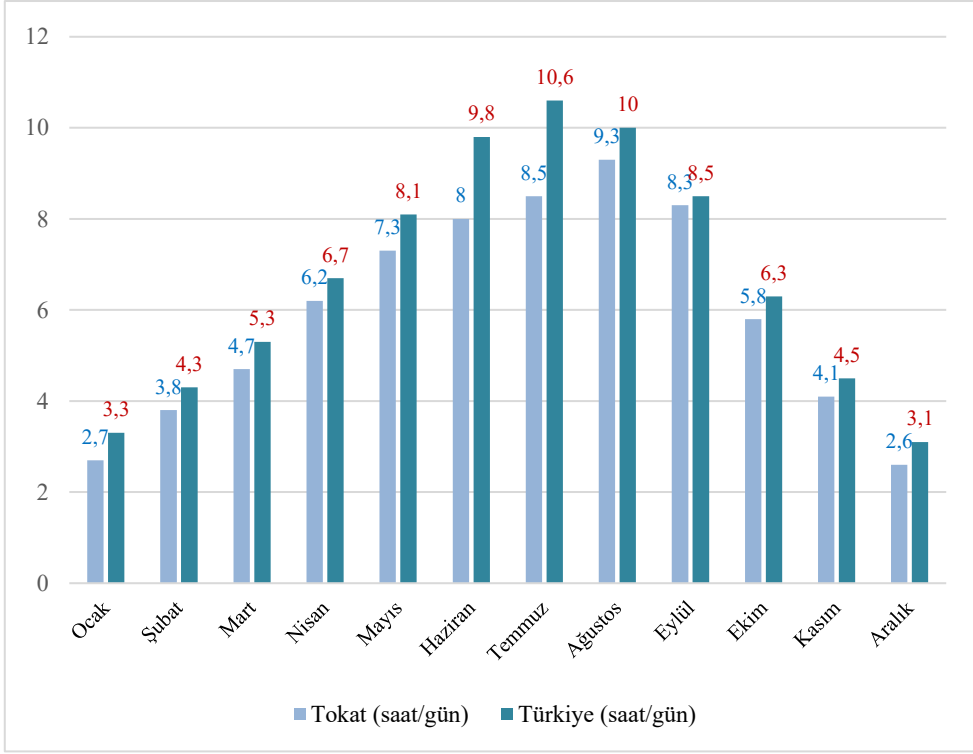
Tablo 4. Tokat GES TR83 Bölgesindeki İller Karşılaştırılması

İller	Kurulu Güç	Güneşlenme Süresi (Yıllık Saat)
Çorum	172,00	2.234,3
Amasya	52,67	2.127,7
Samsun	44,73	2008
Tokat	42,00	2.805,27

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, *Tokat İstatistikleri*.

Tabloya göre Tokat ili, TR83 bölgesi içinde güneş enerjisi üretim potansiyeli en yüksek il olmasına rağmen, mevcut GES yatırımları bu potansiyeli yansıtmamaktadır. Başka bir ifade ile Tokat, güneşlenme süresi açısından liderdir, ancak Çorum'un kurulu gücü daha yüksektir, bu da yatırım farklılıklarını gösterebilir. Bu durum, Tokat'ta güneş enerjisi yatırımlarının artırılması gerektiğine işaret eder.

Şekil 4. Aylık Ortalama Güneşlenme Süresinin Karşılaştırılması: Tokat / Türkiye (1985-2024)

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, *Tokat İstatistikleri*.

Tokat, yıl boyunca güneşlenme süresi bakımından Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Özellikle yaz aylarında fark belirgindir; örneğin temmuz ayında Türkiye ortalaması 10,6 saat/gün iken Tokat'ta bu süre 8,5 saat/gündür. Kış aylarında da benzer şekilde düşük değerlere sahiptir; ocak ayında Türkiye ortalaması 3,3 saat/gün iken Tokat'ta 2,7 saat/gündür. Bu durum, Tokat'ın güneşlenme açısından Türkiye geneline kıyasla dezavantajlı olduğunu göstermesine rağmen Karadeniz Bölgesi için bu durum tam tersidir.

4.4. Biyokütle ve Biyogaz (Biyoenenerji)

Biyokütle, biyogaz, atık ısı ve pirolitik yağlar kullanılarak üretilen enerji "biyoenenerji" olarak adlandırılır. Biyoenenerji, biyolojik kökenli organik maddelerden elde edilen bir enerji türüdür. Bitkisel ve hayvansal atıklar, tarımsal artıklar, odun ve diğer biyolojik materyallerin enerjiye dönüştürülmesiyle elde edilir. Yenilenebilir enerji kaynakları arasında yer alan biyoenenerji, ısı, elektrik ve

ulaşım yakıtı gibi çeşitli enerji formlarına dönüştürülebilir. Doğal döngülerle sürekli olarak yenilenebilen bu kaynak, çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli bir alternatif enerji çözümdür. Biyokütle enerji santralleri, genellikle orman atıkları, tarımsal atıklar veya endüstriyel süreçlerden çıkan organik maddeler üzerinden enerji üretir. Biyokütle, güneş enerjisinin fotosentez yoluyla bitkilerde depolanması sonucu oluşan ve tüm bitkisel yaşamı, besin zincirindeki canlıları ve organik atıkları kapsayan biyolojik materyalleri ifade eder. Kimyasal bileşimi; şeker, nişasta, selüloz, hemiselüloz, lignin, reçineler ve tannenler gibi organik bileşenlerden oluşur. Biyokütle, doğrudan yakılarak ısı üretiminde kullanılabileceği gibi, termokimyasal veya biyokimyasal dönüşüm süreçleriyle gaz, sıvı veya katı yakıtlara da dönüştürülebilir. Biyogaz, biyokütlenin anaerobik (oksijensiz) ortamda mikroorganizmalar tarafından parçalanması sonucu oluşan, başlıca metan (CH₄) ve karbondioksit (CO₂) içeren yanıcı bir gaz karışımıdır. Biyogaz, içten yanmalı motorlarda yakıt olarak kullanılabilir ve elektrik üretimi, ısıtma sistemleri ve çeşitli endüstriyel uygulamalarda değerlendirilebilir. Ayrıca, biyogaz üretim sistemleri mikro enerji santralleriyle entegre edilerek yerel ölçekte enerji üretiminde etkin bir çözümler sunar.⁴²

Tokat ilinde Biyoenerji kapsamında yalnızca bir Biyogaz, Biyokütle, Atık Isı veya Pirolitik Yağ Enerji Santrali olduğunu göstermektedir. Bu tesis, "Tokat Çöpgazı Elektrik Üretim Santrali" adını taşımaktadır ve Tokat Belediyesi tarafından işletilmektedir. Tesis, çöpgazı (biyogaz) üretimine dayalıdır, yani belediye çöp depolama alanlarından çıkan metan gazını kullanarak enerji üretmektedir. Bu, biyogaz kategorisine giren bir tesis olarak sınıflandırılabilir. Tokat'taki bu tesisin kurulu gücü 2.30 MW'dir. Türkiye'de, biyogaz, biyokütle, atık ısı ve pirolitik yağ enerji santrallerinin toplam kurulu gücü 2.414 MW'dir, ancak 1.552 MW'si kayıtlıdır.⁴³

Tokat, biyogaz, biyokütle, atık ısı ve pirolitik yağ enerji santralleri açısından Türkiye geneline kıyasla oldukça az gelişmiş bir il olarak görülmektedir. Yalnızca bir tesisin bulunması ve bu tesisin toplam kurulu gücünün çok küçük bir kısmını oluşturması, bu alanda daha fazla yatırım ve geliştirme potansiyeli olduğunu düşündürmektedir.

⁴² Mustafa Halid Karaarslan, *Yenilenebilir Enerji: İktisat, Finans, Mühendislik ve Pazarlama Perspektifinden Değerlendirmeler*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2022.

⁴³ Enerji Atlası, "Biyogaz Enerjisi".

Tablo 5. Tokat Biyoenerji TR83 Bölgesindeki İller Karşılaştırılması (MW)

İller	Santral Adı	Kurulu Güç	Açıklamalar
Samsun	Toros Tarım Samsun Santrali	31	Atık ısı santrali, Toros Tarım Atık Isı Santrali
	Samsun Çarşamba BES	27	Biyogaz santrali
	ITC-Ka Samsun Çarşamba Çöp Gazı Santrali	1,42	Biyogaz santrali
Amasya	Sigma Suluova Biyogaz Tesisi	2	Biyogaz santrali, Sigma Suluova Biyogaz Tesisi
	Amasya Çöp Gazı Elektrik Üretim Santrali	1,82	Biyogaz santrali
Çorum	Çorum Mecitözü Biyokütle Enerji Santrali	5	Biyokütle santrali
Tokat	Tokat Çöpgazı Elektrik Üretim Santrali	2,30	Biyogaz santrali

Kaynak: Enerji Atlası, “Biyogaz Enerjisi,” <https://www.enerjiatlası.com/biyogaz/>, son erişim tarihi: 05.05.2025.

Tablo 5’te de görüldüğü gibi Tokat, TR83 bölgesinde biyoenerji santralleri açısından sınırlı bir varlığa sahiptir. Yalnızca bir santrali (2.3 MW) ile bölgedeki diğer illerin hepsinden daha düşük bir kapasiteye sahiptir. Özellikle de Samsun’un 59.42 MW’lik yüksek kapasitesiyle karşılaştırıldığında bu durum daha belirgindir. Çorum (5 MW) ve Amasya (3.84 MW) ile karşılaştırıldığında, Tokat’ın kapasitesi daha düşüktür. Bu durum, Tokat’ın bu tür yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesinde daha fazla potansiyel olduğunu ve yatırım fırsatları bulunduğunu düşündürmektedir.

4.5. Jeotermal Enerji

Jeotermal enerji, sıcak su ve sağlık amaçlı kullanımından sonra günümüzde elektrik üretimi, ısınma, tarım ve sanayi gibi alanlarda değerlendirilmektedir. Yerkabuğundaki sıcak sular, magmaya yakınlıklarına bağlı olarak su ve buhar şeklinde yüzeye çıkar. Türkiye, aktif fay hatları sayesinde jeotermal kaynaklar açısından zengindir, ancak bu durum deprem gibi olumsuz etkiler de yaratır. Bu kaynaklar, çok sayıda sıcak su kaynağının oluşmasını sağlar. Tokat ili, hidroelektrik, rüzgâr, güneş ve biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretmektedir. Ancak, Erbaa, Reşadiye, Sulusaray ve Niksar’da bulunan jeotermal kaynaklar, düşük sıcaklıkta (40-60 °C) olduğundan enerji üretiminde kullanılamamakta, daha çok termal turizm ve seracılıkta değerlendirilmektedir. İlin zengin hidrografik yapısı, özellikle hidroelektrik santrallerinin yoğunluğunu artırmış ve enerji üretiminde önemli bir rol oynamaktadır.⁴⁴

⁴⁴ Şenol, *age*, s. 576, 578.

Tokat ili, yenilenebilir enerji kaynakları açısından zengin bir potansiyele sahip olmasına rağmen, jeotermal enerji üretiminde henüz aktif bir santrali bulunmamaktadır. Tokat'ın jeotermal enerji potansiyeli, ilin jeolojik ve coğrafi yapısı dikkate alındığında önemli bir fırsat sunmaktadır. Türkiye, aktif tektonik kuşak üzerinde yer alması nedeniyle jeotermal kaynaklar açısından dünyada zengin bir konuma sahiptir. Tokat, Karadeniz bölgesinde jeotermal kaynakların varlığı açısından değerlendirilmeye değer bir konumdadır. Özellikle Reşadiye ilçesinde yapılan jeolojik çalışmalar, bölgenin jeotermal enerji potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Tokat'ın jeotermal enerji potansiyeli, özellikle düşük ve orta sıcaklıklı kaynaklar açısından dikkat çekicidir. Bu kaynaklar, doğrudan ısıtma (sera, konut, termal turizm) ve endüstriyel uygulamalar için uygun olabilir.⁴⁵

Tokat ili, özellikle Reşadiye bölgesi, jeotermal enerji potansiyeli açısından önemli bir alandır. MTA'nın Reşadiye'de yaptığı jeolojik ve jeotermal etütler, Kuzey Anadolu Fay Zonu'nun etkisiyle oluşan genç volkanik faaliyetlere bağlı sıcak su kaynaklarını ortaya koymuştur. Traverten, bazaltik lavlar ve alüvyonlar gibi jeolojik yapılar, yer altı sıcak su kaynaklarını desteklemektedir. Bu durum, Tokat'ın jeotermal enerjinin sürdürülebilir enerji kaynakları arasında önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.⁴⁶

4.6. Tokat'ın Enerji Üretim ve Tüketim Profili

Tokat'ta toplam 25 elektrik santrali bulunmaktadır ve bu santrallerin toplam kurulu gücü 729 MWe'dir. Toplam kurulu gücün 729 MWe olması, ilin enerji üretim kapasitesinin orta ölçekli olduğunu göstermektedir. Yıllık elektrik üretimi ise yaklaşık 2.440 GWh (Gigawatt-saat)'dir.⁴⁷ Bu da kurulu gücün kapasite kullanım oranının %38,2 olduğunu göstermektedir. Bu üretim, yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalıdır, özellikle hidroelektrik ve rüzgâr enerjisi santralleri ön plandadır.

Tablo 6. Tokat İli Kurulu Güç ve Elektrik Üretimi/Tüketimi

İl	Kurulu Güç (MW)	Tüketim (MWh)	Üretim/Tüketim Oranı
Tokat	729	1.175.000	208%

Kaynak: Enerji Atlası. "Şehirlerin Elektrik Santrali Kurulu Güçleri ile Üretim ve Tüketim Bilgileri".

⁴⁵ Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. "Jeotermal Enerji." Erişim tarihi: 28.04. 2025. <https://www.mta.gov.tr>. (<https://www.mta.gov.tr/v3.0/arastirmalar/jeotermal-enerji-arastirmalari>).

⁴⁶ Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. *Reşadiye (Tokat) Bölgesinin Jeolojisi ve Jeotermal Enerji Olanakları*. Ankara: MTA, erişim 14.04.2025. <https://eticaret.mta.gov.tr/index.php?>

⁴⁷ Enerji Atlası. "Şehirlerin Elektrik Santrali Kurulu Güçleri ile Üretim ve Tüketim Bilgileri".

Tablo 6'ya göre Tokat'ın yıllık elektrik tüketimi doğrudan verilmediğinden üretim/tüketim oranı olan 2,08 üzerinden bir hesaplama yapılabilir. Bu oran, Tokat'ın elektrik üretiminin tüketiminin 2,08 katı olduğunu gösterirse hesaplama şu şekilde yapılır:

- $Üretim = 2.440 \text{ GWh}$
- $Üretim/Tüketim Oranı = 2,08$
- $Tüketim = Üretim / 2,08 = 2.440 / 2,08 \approx 1.173,076923076923$

Bu hesaplama, tüketimin yaklaşık 1.173 GWh olduğunu göstermektedir. Yuvarlama yapılırsa tüketim 1.173 GWh olarak kabul edilebilir. Bu değer, Tokat'ın elektrik tüketiminin üretiminin oldukça altında olduğunu ve ilin enerji fazlası ürettiğini doğrular.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tokat ili, coğrafi konumu, iklimsel çeşitliliği ve doğal kaynak zenginliğiyle yenilenebilir enerji üretiminde dikkat çekici bir potansiyele sahiptir. Hidroelektrik enerjide 535,93 MW'lık kurulu gücüyle TR83 bölgesinde ikinci sırada yer alan il, Türkiye'nin toplam hidroelektrik kapasitesinin yaklaşık %1,91'ini oluşturmaktadır. Rüzgâr enerjisi alanında 136 MW'lık mevcut kapasitesiyle bölgesel lider konumunda olan Tokat, ön lisanslı projelerin devreye girmesiyle bu kapasitenin %177 oranında artması potansiyelini barındırmaktadır. Güneş enerjisi, 42 MW'lık kurulu güce sahip olsa da, ilin güneşlenme süresi Türkiye ortalamasının altında kalsa bile TR83 bölgesinde en yüksek değere sahiptir ve bu durum, yatırım fırsatlarını artırmaktadır. Biyokütle ve biyogaz alanında, tarımsal ve hayvansal atıkların yüksek enerji potansiyeline karşın, mevcut kapasite 2,3 MW'lık bir çöpgazı tesisiyle sınırlıdır. Jeotermal enerji açısından ise Tokat, aktif bir santrale sahip olmamakla birlikte, özellikle Reşadiye bölgesindeki jeolojik yapılar ve sıcak su kaynakları, düşük ve orta sıcaklıklı uygulamalar için önemli bir zemin sunmaktadır.

Tokat ilinde fosil yakıt temelli enerji üretim tesislerinin bulunmaması, ilin enerji ihtiyacını karşılamak üzere tamamen yenilenebilir kaynaklara dayalı bir üretim modeline yönelmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu durum, çevresel sürdürülebilirlik ve enerji arz güvenliği açısından yenilenebilir enerji politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasının aciliyetini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, bu potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilebilmesi için bir dizi yapısal ve sistematik engelin aşılması gerekmektedir. Bu bağlamda, aşağıdaki öneriler,

Tokat'ın yenilenebilir enerji kapasitesini artırmak ve sürdürülebilir bir enerji geleceği inşa etmek amacıyla sunulmaktadır:

- Yatırım Teşvikleri ve Finansal Destekler: Güneş, biyokütle ve jeotermal enerji gibi yeterince değerlendirilmemiş alanlarda yatırımları artırmak için devlet destekleri, vergi indirimleri, düşük faizli krediler ve hibe programları gibi finansal mekanizmalar geliştirilmelidir. Özel sektörün katılımı, kamu-özel iş birliği modelleriyle teşvik edilmelidir.

- Eğitim ve Farkındalık Programları: Yerel halk, çiftçiler, öğrenciler ve işletmeler için yenilenebilir enerji kaynaklarının önemi ve kullanımı konusunda bilinçlendirme kampanyaları ve eğitim programları düzenlenmelidir. Üniversiteler ve meslek liseleri, yenilenebilir enerji teknolojileri alanında uygulamalı eğitimler sunarak teknik bilgi eksikliğini gidermelidir.

- Bölgesel İş Birliği ve Planlama: TR83 bölgesi illeriyle (Samsun, Çorum, Amasya) ortak projeler ve deneyim paylaşımı yoluyla bölgesel iş birliği güçlendirilmelidir. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve diğer yenilikçi teknolojiler kullanılarak, yenilenebilir enerji yatırımları için uygun alanlar belirlenmeli ve çevre düzeni planlarına entegre edilmelidir.

- Teknolojik Gelişim ve Altyapı Yatırımları: Hidroelektrik ve rüzgâr enerjisindeki mevcut kapasite, modern teknolojilerle optimize edilmeli; güneş, biyokütle ve jeotermal enerji alanlarında pilot projeler ve Ar-Ge çalışmaları desteklenmelidir. Enerji depolama sistemleri ve mikro şebeke uygulamaları, enerji verimliliğini artırmak için teşvik edilmelidir.

- Jeotermal Enerji Araştırmaları: Tokat'ın jeotermal enerji potansiyelini değerlendirmek amacıyla detaylı jeolojik ve jeofizik etütler yapılmalı, Reşadiye ve Sulusaray Kaplıcası gibi potansiyel bölgelerde seracılık, termal turizm ve endüstriyel uygulamalar için pilot projeler başlatılmalıdır.

- Politika ve Strateji Geliştirme: Uzun vadeli, disiplinler arası bir yaklaşımla, yerel ve ulusal düzeyde sürdürülebilir enerji politikaları oluşturulmalı; bu politikalar, çevresel sürdürülebilirlik, enerji güvenliği ve ekonomik kalkınma hedefleriyle uyumlu hale getirilmelidir.

Tokat, yenilenebilir enerji portföyünün çeşitlendirilmesi ve etkin bir şekilde değerlendirilmesiyle, hem bölgesel hem de ulusal düzeyde enerji dönüşümüne öncülük edebilecek bir konuma ulaşabilir. Bu süreç, ilin enerji bağımsızlığını güçlendirecek, çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak ve yerel ekonomiyi canlandırarak Tokat'ı Türkiye'nin enerji haritasında stratejik bir merkez haline getirecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, Esin, *Türkiye'deki Rüzgâr ve Hidroelektrik Enerji Potansiyellerinin Karşılaştırılması ve Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2008.
- Ağırkaya, Melahat Batu, "Türkiye Ekonomik Büyümesinde Yenilenebilir Enerji: Mevcut Durum, Gelecek Beklentileri, İstihdam ve Yatırım Fırsatları." *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C 12/S.3, 2022, s. 2327–2350. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1103005>.
- Baran, M. Fırat ve Emine Küçüker, "Bitkisel Atıkların Enerji Potansiyelinin Teorik Analizi (Tokat İli Örneği)," *MAS Journal of Applied Sciences*, 6, no. 2 (2021): 358–364. <http://dx.doi.org/10.52520/masjaps.89>.
- Barış, Serap. "21. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Görünümü: TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma," *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 7, S. 1, 2019, s. 111–124.
- Demir, Mehmet Ali ve Harun Yakışık. "Enerjinin Tarihsel Gelişimi," *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C 13/ S. 3, 2024, s. 1333–1353. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1500506>.
- Emeksiz, Cem, Zafer Doğan, Levent Gökrem ve A. Hakan Yavuz. "Tokat Bölgesi Rüzgâr Karakteristiğinin İstatistiksel Yöntemler ile İncelenmesi." *Politeknik Dergisi*, C 19/ S.4, 2016, s. 481–489.
- Enerji Atlası, "Akıncı HES", <https://www.enerjiatlası.com/hidroelektrik/akinci-hes.html>, son erişim tarihi:16.01.2025
- Enerji Atlası, "Biyogaz Enerjisi", <https://www.enerjiatlası.com/biyogaz/>, son erişim tarihi: 05.05.2025.
- Enerji Atlası, "Tokat Güneş Enerjisi Haritası", <https://www.enerjiatlası.com/gunes-enerjisi-haritasi/tokat>, son erişim tarihi: 20.04.2025.
- Enerji Atlası, "Tokat HES Haritası", <https://www.enerjiatlası.com/hes-haritasi/tokat>, son erişim tarihi: 15.04.2025
- Enerji Atlası, "Tokat Rüzgâr Enerjisi Haritası", <https://www.enerjiatlası.com/ruzgar-enerjisi-haritasi/tokat>, son erişim tarihi: 16.04.2025
- Enerji Atlası, "Türkiye HES Haritası", <https://www.enerjiatlası.com/hes-haritasi/turkiye>, son erişim tarihi: 16.04.2025
- Enerji Atlası, "Şehirlerin Elektrik Santrali Kurulu Güçleri ile Üretim ve Tüketim Bilgileri", <https://www.enerjiatlası.com/sehir/>, son erişim tarihi: 06.05.2025
- Gök Kısa, A. Cansu, "TR83 Bölgesinde Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının CRITIC Tabanlı Gri İlişkisel Analiz Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi", *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, C 27/ S. 4, 2021, s. 542–548.

- Göktolga, Ziya Gökalp, Bilge Gözener ve Osman Karkacier, "Şeftali Üretiminde Enerji Kullanımı: Tokat İli Örneği", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C 23/ S. 2, 2006, s. 39-44.
- Gözener, Bilge ve Esra Kaplan. "Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Öğrencilerinin Alternatif Enerji Kaynakları Hakkındaki Bilgi Düzeyi." *Gaziosmanpaşa Journal of Scientific Research*, C 10/S. 2, 2021, s. 5-23.
- Gülsan Holding, "Enerji", *Gülsan Holding*, <https://www.gulsanholding.com/enerji>, son erişim tarihi: 15.01.2025.
- Gürler, Arslan Zafer, Dilek Bostan Budak, Bekir Ayyıldız ve Esra Kaplan, *Enerji Ekonomisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020.
- International Energy Agency, *World Energy Outlook 2024*, <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2024#overview>, son erişim tarihi: 20.04.2025
- Kanışlı, Erdem. *Mikro Ölçekli İşletmelerde Enerji Yatırımlarının Analizi: Tokat İli Örneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Karaarslan, Mustafa Halid, *Yenilenebilir Enerji: İktisat, Finans, Mühendislik ve Pazarlama Perspektifinden Değerlendirmeler*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2022.
- Kızılaslan, Halil - H. Ebru Onurlubaş, "Potential of Production of Biogas from Animal Origin Waste in Turkey (Tokat Provincial Example)." *Journal of Animal and Veterinary Advances*, V 9/ I. 9, 2010, p. 1083-1087.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, "Jeotermal Enerji", son erişim tarihi: 28.04.2025. <https://www.mta.gov.tr>. (<https://www.mta.gov.tr/v3.0/arastirmalar/jeotermal-enerji-arastirmalari>)
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, *Reşadiye (Tokat) Bölgesinin Jeolojisi ve Jeotermal Enerji Olanakları*, Ankara MTA, erişim 14.04.2025. <https://etica-ret.mta.gov.tr/index.php?>
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü, *Meteoroloji Genel Müdürlüğü Tokat İstatistikleri*, <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=TOKAT>, son erişim tarihi: 20.04.2025.
- Şen, Zekai, *Temiz Enerji Kaynakları ve Modelleme İlkeleri*, Su Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.
- Şenol, Celal, *Horoztepe'den Günümüze 6000 Yılda Tokat*, Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale 2022.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Elektrik," <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik>, son erişim tarihi: 15.04.2025.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Rüzgar," <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-ruzgar>, son erişim tarihi: 16.04.2025

- Taşova, Muhammed, "Tokat-Erbaa İlçesindeki Hayvansal Kaynaklı Atıkların Enerji Potansiyel Değerlerinin Belirlenmesi", *TÜBAV Bilim Dergisi*, C 12/S. 1, 2019, s. 14-19.
- Taşova, Muhammed – Polatçı, Hakan, "Tokat İlinde Bulunan Tahıl Sap Atıklarının Metan Gazı ve Enerji Değerlerinin Teorik Analizi", *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, C 8/S. 3, 2019, s. 59-69.
- Taşova, Muhammed – Naneli, İsmail, "Bolu ve Tokat İllerindeki Buğday Sap Atıklarının Enerji Potansiyel Değerlerinin Karşılaştırmalı Teorik Analizi", *International Journal of Life Sciences and Biotechnology* C 2/ S. 3, 2023, s. 136-144.
- Terzi, İsmail, *Tokat İli Rüzgâr Enerjisi Potansiyelinin Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2014.
- Uslu, Ali, "Sürdürülebilir Kalınma İçin Yeşil Muhasebe", *Sürdürülebilirlik Ekseninde Muhasebe*, ed. Fatma Temelli, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2024, s.73-98.
- Şekeroğlu, Ahmet, Özkaynak, Merve – Yeşilyurt, Ayşe, "Mekansal Planlamada Yenilenebilir Enerji Tesisi Yer Seçimi: TR83 Bölgesi Örneği", *Kent Akademisi*, C 14/S. 1, 2021, s. 1-19.
- Ünal, Çiğdem, "Tokat'ın İklim Özellikleri", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2006, s. 171-197.
- Yılmaz, Veysel, *Enerji Talebi ve Tokat'ta Elektrik Enerjisi Talebi Üzerine Bir Uygulama*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010.
- Yücel, Binali – Özgür, Resul, *Reşadiye (Tokat) Bölgesinin Jeolojisi ve Jeotermal Enerji Olanakları*, MTA Enerji Hammadde Etüt ve Arama Dairesi Başkanlığı, Ankara 1992.

TOKAT İLİNDE İŞGÜCÜ PİYASASI

Salih BARIŞIK*

Oğuzhan DEMİR**

GİRİŞ

Tokat, Orta Karadeniz Bölgesi'nin iç kesimlerinde, Yeşilirmak Havzası çevresinde yer alan ve verimli topraklara sahip bir kenttir. Yaklaşık 6000 yıllık bir yerleşim geçmişine sahip olan şehir, tarih boyunca önemli bir kültür ve medeniyet merkezi olma niteliği taşımıştır. Anadolu'nun kadim yerleşim yerlerinden biri olan Tokat, 14 farklı devletin ve çok sayıda beylik yönetiminin hüküm sürdüğü bir yerleşim alanı olarak dikkat çekmektedir. Hatti, Hitit, Frig, Roma, Bizans, Danişmendliler, İlhanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi birçok medeniyetin izlerini yansıtan tarihi eserler ve zengin bir kültürel miras, kentin tarihsel kimliğini oluşturmaktadır.

Bu tarihi ve kültürel birikimin günümüze yansıyan en önemli unsurlarından biri olan el sanatları; bakırcılık, yazmacılık, dokumacılık, ahşap oymacılığı, kuyumculuk, demircilik ve dericilik gibi geleneksel üretim biçimleriyle varlığını sürdürmektedir. Ancak Tokat, 20. yüzyıla kadar Anadolu'nun dört önemli özgün seramik üretim merkezinden biri olmasına rağmen bu özelliğini zamanla kaybetmiştir. Günümüzde ise tekstil, konfeksiyon ve tarım ürünleri kentin ekonomik yapısında belirleyici sektörler olarak öne çıkmaktadır.

Coğrafi konumu itibarıyla Tokat, Orta Karadeniz bölümünde yer almakta olup; doğusunda Sivas ve Ordu, batısında ise Amasya illeriyle komşudur. 10.072 km²'lik yüzölçümüne sahip olan il, 2024 yılı itibarıyla 612.674 kişilik bir nüfusa sahiptir. Deniz seviyesinden yüksekliği 200 metreden başlayıp 1800 metreye kadar çıkan rakım farklılıkları göstermekte olup, ortalama yükseltisi 623 metredir. Tokat, 11 ilçeden oluşmaktadır ve bu ilçelerde yer alan bereketli ovalar, ilin tarımsal üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. Kazova, Turhal, Erbaa,

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü. e-mail: salih.barisik@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3029-2206.

** Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü. e-mail: oguzhand.demir@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6320-5562.

Niksar, Omala, Artova ve Zile ovalarında sulu tarım yapılmakta; ayrıca örtü altı sebzeçilik faaliyetleri de yürütülmektedir.

İl topraklarının %48,18'i orman ve fundalık alanlardan, %38,80'i ekili ve dikili arazilerden, %14,50'si çayır ve meralardan, %1,90'ı ise tarıma elverişsiz alanlardan oluşmaktadır. Türkiye genelinde orman varlığı bakımından altıncı sırada yer alan Tokat'ta, orman alanlarının büyük bir bölümü Almus, Reşadiye ve Niksar ilçelerinde yoğunlaşmıştır. Arazi yapısının özellikleri, ilin ekonomik faaliyetlerini ve istihdam yapısını doğrudan etkilemektedir.

Tokat, coğrafi konumu itibarıyla Karadeniz'i İç Anadolu, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine; il sınırları üzerinden ise Doğu Anadolu Bölgesi'ni (Erzincan, Reşadiye, Niksar ve Erbaa güzergâhı üzerinden) Marmara Bölgesi'ne bağlayan kara yolları üzerinde yer almaktadır. İl merkezinde demir yolu bağlantısı bulunmamakla birlikte, Samsun-Sivas demir yolu hattı Artova, Zile ve Turhal ilçelerinden geçerek dolaylı bir demir yolu ulaşımı sağlamaktadır. Ayrıca yenilenen havalimanı sayesinde İstanbul üzerinden yurt içi ve yurt dışı destinasyonlara havayolu ulaşımı mümkün hâle gelmiştir.

Bu çalışmada, Tokat ilinin yukarıda özetlenen coğrafi, demografik ve ekonomik özellikleri doğrultusunda işgücü piyasasındaki mevcut durumu analiz edilecektir. Bu kapsamda, öncelikle ilin demografik yapısı, üretim kapasitesi, emek arz ve talep dengesi ile istihdam ve işsizlik verilerine yer verilecek; ardından mevcut durum analizine geçilerek il bazında gerçekleştirilen çalışmalar hakkında değerlendirmeler sunulacaktır.

1. TOKAT İLİ DEMOGRAFİK YAPISI

Tokat ilinin işgücü piyasasına ilişkin sağlıklı ve kapsamlı bir analiz yapılabilmesi için öncelikle ilin demografik yapısının ayrıntılı biçimde incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca son yıllarda yaşanan nüfus hareketliliği ve demografik dönüşüm süreçlerinin de işgücü arzı üzerindeki etkilerinin ortaya konulması, ilin ekonomik ve sosyal dinamiklerinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

1.1. Tokat İli Nüfusu

Tokat ilinin demografik yapısının temel göstergelerinden biri olan toplam nüfus, zaman içerisinde belirli dalgalanmalar göstermektedir. Bu durum, ilin hem iç göç süreçlerinden hem de doğal nüfus artış hızından etkilenmektedir. Tokat ilinin yıllara göre toplam nüfusu, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine dayalı olarak Tablo 1'de sunulmuştur. Söz konusu tabloda, 2007 yı-

TOKAT İLİNDE İŞGÜCÜ PİYASASI

İlinden 2024 yılına kadar olan dönemde Tokat ilinde meydana gelen nüfus değişimleri ayrıntılı biçimde gösterilmekte; bu değişimlerin ildeki sosyal ve ekonomik dinamiklerle olan ilişkisi analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Tablo 1. Tokat İli Nüfusu ve Değişimi (2007-2024)¹

Yıllar	Köy Nüfusu	Şehir Nüfusu	Toplam Nüfus	Değişim Miktarı
2007	269.808	350.914	620.722	---
2008	271.100	346.058	617.158	-3.564
2009	268.193	356.246	624.439	7.281
2010	253.858	363.944	617.802	-6.637
2011	249.427	358.872	608.299	-9.504
2012	255.496	358.494	613.990	5.691
2013	240.453	358.155	598.708	-15.282
2014	227.211	370.709	597.920	-788
2015	214.121	379.869	593.990	-3.930
2016	215.457	387.205	602.662	8.672
2017	212.483	389.603	602.086	-576
2018	---	---	612.646	10.560
2019	---	---	612.747	101
2020	---	---	597.861	-14.886
2021	---	---	602.567	4.706
2022	220.512	375.942	596.454	-6113
2023	---	---	606.934	10.480
2024	208.912 (%34)	403.762 (%66)	612.674	5.704
Türkiye	5.657.686 (%6,6)	80.007.258 (%93,4)	85.664.944	

Tokat ilinin 2007-2024 dönemine ilişkin nüfus verileri incelendiğinde, toplam nüfusun 620.722'den 612.674'e gerilediği görülmektedir. Bu durum, son 20 yıllık süreçte ilin nüfusunda durağan ve kademeli bir azalış eğilimi olduğunu ortaya koymaktadır. Tablo 1'de ayrıntılı olarak sunulan yıllık nüfus değişim miktarları, bu dönemde istikrarsız bir seyir izleyen artış ve azalışları yansıtmaktadır. Özellikle bazı yıllarda meydana gelen hızlı düşüşlerde, göç hareketliliği, COVID-19 pandemisi, doğal afetler ve öğrenci nüfusu hareketliliği gibi sosyo-ekonomik ve çevresel faktörlerin etkili olduğu değerlendirilmektedir.

¹ TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) 2025, "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2007-2024." TÜİK Veri Portalı. <https://data.tuik.gov.tr>

2024 yılı itibarıyla Tokat ilinin toplam nüfusu, Türkiye toplam nüfusunun yaklaşık %0,715'ine tekabül etmektedir. İl nüfusunun %66'sı şehir merkezlerinde, %34'ü ise kırsal alanlarda yaşamaktadır. Türkiye genelinde kırsal nüfus oranı %6,6 düzeyinde iken, Tokat'taki bu oranın oldukça yüksek olması, ilin ekonomik yapısında tarım sektörünün belirleyici rolünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ayrıca, Tokat ilinin toplam nüfusunun yaklaşık %34,2'si il merkezinde yoğunlaşmış durumdadır. İl merkezini sırasıyla Erbaa (%16,5), Turhal (%13) ve Niksar (%10,3) ilçeleri izlemektedir. Bu ilçeler, sanayi, hizmet ve kamu sektörlerindeki gelişmişlik düzeyleriyle birlikte işgücü piyasası açısından ilin dinamik merkezleri konumundadır. Diğer ilçelerde ise, imalat sanayinden ziyade tarım ve hayvancılığın ağırlıklı olduğu geleneksel ekonomik faaliyetler öne çıkmaktadır. Bu durum, il genelinde işgücü arz ve talebinin mekânsal dağılımı üzerinde belirleyici bir etkide bulunmaktadır.

TÜİK tarafından yapılan nüfus projeksiyonlarına göre, Türkiye nüfusunun 2025–2030 döneminde artış eğilimini sürdürerek 2030 yılında yaklaşık 88 milyon 188 bin kişiye ulaşacağı öngörülmektedir. Buna karşılık, Tokat ilinin aynı dönemde azalan bir nüfus eğilimi göstererek 596.882 kişiye gerileyeceği tahmin edilmektedir. Türkiye ve Tokat ili için öngörülen bu demografik gelişmeler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Türkiye / Tokat İli Nüfus Tahmini (2023-2030)²

	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Türkiye (bin)	86.239	86.654	87.057	87.447	87.824	88.188
Tokat	600.947	600.335	599.638	598.839	597.927	596.882

Tokat ilinin aynı dönemde azalan bir nüfus eğilimi göstererek 596.882 kişiye gerileyeceği ilin sanayi altyapısında ve buna bağlı olarak istihdam olanaklarında kayda değer bir gelişme yaşanmadığını göstermektedir. Nüfusun azalma eğiliminde olması, ilin ekonomik çekiciliğinin sınırlı kaldığını ve göç verme eğiliminin devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Tokat'ın işgücü piyasasında nitelikli işgücü arzını sürdürebilme kapasitesini olumsuz yönde etkileyebilecek bir risk faktörü olarak değerlendirilebilir.

² TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). 2023. Nüfus Projeksiyonları, 2023–2075. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr>.

1.2. Tokat İli Yabancı Nüfus Hareketliliği

Bir ilin ekonomik yapısı ve işgücü piyasasındaki dönüşüm, büyük ölçüde iç göç dinamikleri üzerinden okunabilmektedir. Bu bağlamda, iç göç verileri hem ekonomik cazibe hem de sosyal çekicilik açısından önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Tokat ili, uzun yıllar boyunca Türkiye'nin en fazla göç veren illerinden biri olmuş; özellikle büyükşehirlere, başta İstanbul olmak üzere, yoğun şekilde göç vermiştir. Nitekim İstanbul'daki Tokatlı nüfusu, Türkiye genelinde Sivas, Kastamonu, Ordu ve Giresun'dan sonra beşinci sırada yer almaktadır.³

Tokat'ın yıllar itibariyle aldığı ve verdiği göç verileri ile net göç miktarları ve net göç hızları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Tokat İli Göç Verileri (2008-2024)⁴

Yıl	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı
2008	29.593	35.892	-6.299	-10.15
2009	32.655	34.213	-1.558	-2.49
2010	25.430	40.995	-15.565	-24.88
2011	29.576	36.342	-6.766	-11.06
2012	34.725	31.812	2.913	4.76
2013	26.987	47.071	-20.084	-32.99
2014	35.891	38.737	-2.846	-4.75
2015	34.586	40.805	-6.219	-10.42
2016	36.572	33.380	3.192	5.31
2017	34.735	38.746	-4.011	-6.64
2018	46.391	41.326	5.065	8.3
2019	39.530	39.567	-37	-0.06
2020	24.840	41.746	-16.906	-27.88
2021	35.555	31.400	4.155	6.92
2022	28.325	35.358	-7.033	-11.72
2023	45.011	34.546	10.465	17.39
2024	38.697	32.350	6.347	10.41

Tablo 3'te görüldüğü üzere, Tokat ili 2008–2022 yılları arasında genel olarak net göç veren bir il konumunda yer almıştır. Özellikle 2010, 2013 ve

³ TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). 2025. "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2007–2024." TÜİK Veri Portalı. <https://data.tuik.gov.tr>

⁴ TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). 2024. "İç Göç İstatistikleri: İllerin Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı, 2008–2024." TÜİK Veri Portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2023-53676>

2020 yıllarında net göç miktarının yüksek seviyelere ulaştığı dikkat çekmektedir. Bu durumun temel nedenleri arasında; ildeki ekonomik faaliyetlerin sınırlılığı, sanayi yatırımlarının yetersizliği, istihdam olanaklarının kısıtlılığı ve il ekonomisinin Türkiye genelindeki büyüme hızına kıyasla düşük seyretmesi gösterilebilir.

2023 ve 2024 yıllarında Tokat ili pozitif net göç olarak önceki yıllardan farklı bir seyir izlemiştir. Bu durum, ildeki yaşam koşullarında ve yatırım ortamında kısmi bir iyileşmenin işareti olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda, büyükşehirlerden Anadolu'ya yönelen tersine göç hareketlerinin artmasının da bu gelişmede etkili olduğu söylenebilir.

Öte yandan, uluslararası düzensiz göç dinamikleri de ilin demografik yapısını etkileyen önemli unsurlardan biridir. Özellikle Suriye'deki iç savaş, Irak'taki siyasi istikrarsızlık ve Afganistan'daki yönetim boşluğu gibi küresel krizler nedeniyle Türkiye, son yıllarda yoğun göç baskısı altında kalan ülkelerden biri olmuştur. 2024 yılı itibarıyla Türkiye'de yaklaşık 7 milyon civarında düzensiz göçmenin bulunduğu ifade edilmektedir. Bu kitlesel hareketlilikten Tokat ili de doğrudan etkilenmiş, belirli ilçelerde yabancı uyruklu nüfus oranlarında artış gözlenmiştir.

Tokat ilinde düzensiz göçmen hareketliliği hem demografik yapı üzerinde hem de yerel işgücü piyasasında belirli etkiler yaratmaktadır. Tablo 4'te, 2016–2022 yılları arasında Tokat'a gelen ve Tokat'tan ayrılan düzensiz göçmen sayıları, cinsiyete göre ayrıştırılmış biçimde ve net göç değerleriyle birlikte sunulmuştur.

Tablo 4. Tokat İli Düzensiz Göçmen Sayısı (Adet)⁵

Yıl	Gelen	Erkek Gelen	Kadın Gelen	Giden	Erkek Giden	Kadın Giden	Net Göç
2016	2.657	1.418	1.239	589	347	242	2.068
2017	1.977	1.072	905	1.009	531	478	968
2018	1.822	985	837	1.417	782	635	405
2019	1.624	929	695	1.139	635	504	485
2020	1.402	857	545	623	353	270	779
2021	1.871	1.190	681	964	593	371	907
2022	1.525	944	581	1.324	863	461	201

⁵ TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). 2023. "Uluslararası Göç İstatistikleri: İllere ve Cinsiyete Göre Türkiye'ye Gelen ve Türkiye'den Giden Göç, 2016–2022." TÜİK Veri Portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2023-53544>

Tablo 4'te görüldüğü üzere, Tokat iline gelen düzensiz göçmen sayısı yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir izlemektedir. Genel olarak, gelen düzensiz göçmen sayısının giden sayısından fazla olması nedeniyle Tokat ili net pozitif göç alan iller arasında yer almıştır. Bu durum, ilin demografik yapısının yanı sıra yerel işgücü piyasası üzerinde de etkiler yaratmaktadır.

Tokat'ta ikamet eden düzensiz göçmenlerin büyük çoğunluğu, vasıfsız işgücü olarak değerlendirilebilecek sektörlerde — çoğunlukla tarım, inşaat, küçük ölçekli sanayi ve hizmet sektörlerinde — kayıtlı ya da kayıt dışı biçimde istihdam edilmektedir. Bu durum, yerel işgücünün istihdam olanaklarını kısıtlayıcı bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Özellikle düşük ücretli işlerde rekabetin artması, yerli işgücü için kayıt dışı çalışmanın yaygınlaşmasına ya da işgücü arzının değersizleşmesine yol açabilmektedir.

Ayrıca, Tokat ili nüfusundaki yıllık değişimlerin sadece doğurganlık ya da yaşlanma oranları ile açıklanamayacağı; COVID-19 pandemisi, bölgesel göç dinamikleri ve 2023 Kahramanmaraş merkezli depremin ardından yaşanan geçici yer değiştirme hareketlerinin de etkili olduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, yabancı nüfus hareketliliği hem demografik yapının dönüşümünü hem de istihdam yapısını doğrudan etkileyen bir unsur hâline gelmiştir.

Tokat ilinde yıllar itibarıyla artan yabancı nüfus hem demografik yapı hem de işgücü piyasası üzerinde doğrudan etkiler yaratmaktadır. Tablo 5'te, 2008–2024 yılları arasında Tokat ilinde ikamet eden yabancı uyruklu bireylerin toplam sayısı ile cinsiyete göre dağılımı sunulmuştur.

Tablo 5. Tokat İli Yabancı Nüfus Büyüklüğü⁶

Yıl	Toplam	Erkek	Kadın
2008	174	75	99
2009	1.088	554	534
2010	1.489	759	730
2011	1.479	755	724
2012	1.766	917	849
2013	2.630	1.369	1.261
2014	2.228	1.173	1.055
2015	2.976	1.531	1.445

⁶ TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). 2024. "Yabancı Nüfus Büyüklüğü: İllere ve Cinsiyete Göre Yabancı Nüfus, 2008–2024." TÜİK Nüfus ve Göç İstatistikleri Veri Portalı. <https://nip.tuik.gov.tr/?value=YabanciNufusBuyuklugu>.

2016	4.668	2.391	2.277
2017	5.245	2.704	2.541
2018	5.511	2.831	2.680
2019	5.797	3.037	2.760
2020	6.343	3.448	2.895
2021	7.103	3.947	3.156
2022	7.095	3.943	3.152
2023	7.162	4.136	3.026
2024	6.413	3.703	2.710

Tablo 5’te görüldüğü üzere, Tokat ilinde ikamet eden yabancı uyruklu nüfus, 2008 yılından itibaren belirgin bir artış eğilimi göstermiştir. 2008 yılında yalnızca 174 kişi olan yabancı nüfus, 2021 yılında 7.103 kişiye, 2023 yılında ise zirve noktası olan 7.162 kişiye ulaşmıştır. 2024 yılı itibarıyla ise bu sayıda sınırlı bir düşüş gözlenmiş ve toplam yabancı nüfus 6.413 kişiye gerilemiştir.

Yabancı nüfustaki bu artış, özellikle düşük nitelikli işgücü arzı üzerinde etkili olmaktadır. Tokat ilinde ikamet eden yabancı bireylerin büyük çoğunluğu, tarım, inşaat, tekstil ve hizmet sektörlerinde vasıfsız ya da yarı vasıflı işlerde istihdam edilmekte ve bu durum zaman zaman yerel halkla istihdam rekabetine neden olabilmektedir. Özellikle düşük ücretli sektörlerde, yerel nüfusun yerine kayıt dışı çalışan yabancı işgücünün geçmesi, istihdam kalitesini ve ücret seviyelerini aşağı çekebilecek bir tehdit olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda, Tokat ilinde yabancı nüfusun artış eğilimi, yalnızca demografik değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal politika düzeyinde de ele alınması gereken çok boyutlu bir konudur. Göç politikalarının, yerel işgücü piyasasını koruyacak şekilde kapsayıcı ve düzenleyici araçlarla desteklenmesi önem arz etmektedir.

1.3. Tokat İli Eğitim Düzeyi

Bireylerin ortalama eğitim süresi, bir ilin beşerî sermaye niteliğini ve işgücü piyasasının yapısını değerlendirmede önemli bir göstergedir. Bu bağlamda, Tokat ilinin eğitim düzeyine ilişkin veriler, Tablo 6’da Türkiye ortalaması ve bazı karşılaştırmalı iller ile birlikte sunulmuştur.

Tablo 6. Tokat İli ve Seçili İllerin Ortalama Eğitim Süresi (2022–2023)⁷

	2022			2023		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Türkiye	18,2	18,1	18,3	17,9	17,6	18,4
Karabük	20,1	19,7	20,5	19,7	19,1	20,3
İstanbul	20,3	20,0	20,6	20,3	19,7	20,9
Tokat	17,4	17,3	17,5	17,1	16,7	17,5
Muş	15,2	15,9	14,6	14,9	15,2	14,6

Tablo 6’da görüldüğü üzere, Türkiye genelinde ortalama eğitim süresi 2022 yılında 18,2 yıl, 2023 yılında ise 17,9 yıl olarak gerçekleşmiştir. En yüksek ortalama eğitim süresine sahip il, 2023 yılında 20,3 yıl ile İstanbul olurken; en düşük ortalama eğitim süresine sahip il ise 14,9 yıl ile Muş olmuştur.

Tokat iline ait ortalama eğitim süresi ise, 2022 yılında 17,4 yıl, 2023 yılında ise 17,1 yıl olarak ölçülmüş ve her iki yılda da Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Bu durum, Tokat ilinin beşerî sermaye niteliğinin ülke genelinin gerisinde seyrettiğini göstermektedir. Özellikle erkek-kadın farklarının görece düşük olması, cinsiyetler arası eğitim fırsatlarının görece dengeli olduğu içinde bulunduğumuz işaretlese de genel eğitim süresinin düşüklüğü, nitelikli işgücü arzı ve eğitim temelli kalkınma hedefleri açısından önemli bir zayıflık olarak değerlendirilmektedir.

2. TOKAT İLİ ÜRETİM KAPASİTESİ

Bir ilin işgücü piyasasının yapısını ve dinamiklerini analiz edebilmek için o ilin üretim kapasitesinin değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle ilin gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) verileri ve bu değer Türkiye ekonomisi içindeki payı, bölgesel ekonomik performansın nesnel bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Tablo 7’de Tokat ilinin 2004–2023 dönemine ilişkin cari fiyatlarla GSYİH değeri ile Türkiye toplam GSYİH’sı içindeki payı sunulmuştur.

⁷ TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). 2023. “Ulusal Eğitim İstatistikleri: İllere ve Cinsiyete Göre Muhtemel Eğitim Süresi, 2022–2023.” TÜİK Veri Portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/In-dex?p=Ulusal-Egitim-Istatistikleri-2023-53444>

Tablo 7. Tokat İli GSYİH'sının Türkiye GSYİH içinde Payı (Cari Fiyatlarla Bin TL)⁸

Yıl	Türkiye GSYİH	Tokat GSYİH	Tokat GSYİH'sının Türkiye GSYİH içindeki Payı (%)
2004	582.852.799	2.811.503	0.4823
2005	680.275.847	3.232.788	0.4752
2006	795.757.109	3.623.362	0.4553
2007	887.714.414	3.949.461	0.4449
2008	1.002.756.496	4.710.555	0.4697
2009	1.006.372.482	4.889.661	0.4858
2010	1.167.664.479	5.700.990	0.4882
2011	1.404.927.615	6.389.465	0.4547
2012	1.581.479.251	6.858.211	0.4336
2013	1.823.427.315	7.480.386	0.4102
2014	2.054.897.828	8.249.666	0.4014
2015	2.350.941.343	9.547.115	0.4060
2016	2.626.559.710	10.514.106	0.4002
2017	3.133.704.267	12.101.182	0.3861
2018	3.761.165.557	13.883.708	0.3691
2019	4.317.809.824	16.243.186	0.3761
2020	5.048.567.945	19.467.803	0.3856
2021	7.256.141.737	24.159.252	0.3329
2022	15.011.775.979	46.907.655	0.3124
2023	26.545.721.797	86.303.823	0.3251

Tablo 7'ye göre, Tokat ilinin Türkiye toplam GSYİH'sı içindeki payı 2004 yılında %0,482 düzeyindeyken, bu oran 2023 yılında %0,325 seviyesine gerilemiştir. Bu azalma, yaklaşık %32,5'lik bir düşüşe karşılık gelmektedir. Aynı dönemde Tokat ilinin nüfusu da Türkiye genel nüfusu içerisindeki payını kaybederek 2007 yılında %0,893 iken, 2024 yılı itibarıyla %0,715'e gerilemiştir.

Bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, Tokat ilinin ekonomik büyümesinin Türkiye ortalamasının altında kaldığı, özellikle sanayi ve hizmetler sektörlerindeki gelişimin yetersiz olduğu sonucuna ulaşılabılır. Bu durumun bir yansıması olarak, ilin işgücü piyasasında da düşük katma değerli üretim yapısının egemen olduğu, dolayısıyla firmaların kâr marjlarının sınırlı kaldığı ve bunun

⁸ TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). 2024. "İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2004–2023 (Cari Fiyatlarla, Bin TL)." TÜİK Veri Portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2023-53575>

hem talep edilen işgücü miktarı hem de ücret düzeyleri üzerinde olumsuz etkiler yarattığı değerlendirilmektedir.

Tokat ilinin üretim kapasitesini artırabilmesi ve işgücü piyasasını canlandırabilmesi için, yüksek katma değerli sektörlere yönelik yatırım politikalarının teşvik edilmesi, yenilikçi ve ihracata yönelik sanayi altyapısının güçlendirilmesi ve eğitim-istihdam uyumunun artırılması gerekmektedir.

3. TOKAT İLİ EMEK ARZ VE TALEBİ

İşgücü piyasasının etkin bir şekilde analiz edilebilmesi için emek arzı ve talebine ilişkin göstergelerin ayrıntılı biçimde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, Tokat ilinde işgücüne katılım oranı, istihdam düzeyi ve işgücü arzı hem Türkiye ortalamasıyla hem de benzer sosyo-ekonomik yapıya sahip illerle karşılaştırmalı olarak incelenmelidir.

3.1. Tokat İlinde Emek Arzı

Bir ilin emek arzını belirleyen temel göstergelerden biri, işgücüne katılım oranıdır. Bu oran; çalışma çağındaki nüfusun (15 yaş ve üzeri) ne kadarının işgücü piyasasında aktif olarak yer aldığını gösterir ve bölgesel kalkınma düzeyi ile doğrudan ilişkilidir. Tokat ili, işgücüne katılım oranı bakımından Türkiye ortalamasının bir miktar altında yer almakta; özellikle kadınların işgücüne katılım oranı açısından sınırlı bir görünüm sergilemektedir. Tokat ve bazı karşılaştırmalı illere ait işgücüne katılım oranları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Tokat ve Bazı İllerin İşgücüne Katılım Oranları⁹

İşgücüne Katılım Oranı	2022	2023	2024
Türkiye	53,1	53,3	54,2
Tokat	54,2	54,1	53,4
Tekirdağ	61	60,6	60
İstanbul	56,1	57	58
Siirt	36,7	38,5	41,6

Tablo 8'de görüldüğü üzere, Tokat ilinde işgücüne katılım oranı 2024 yılı itibarıyla %53,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, Türkiye ortalaması olan

⁹ TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). 2024. "İl Düzeyinde İşgücüne Katılım Oranı, 2022-2024." TÜİK Veri Portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Duzeyinde-Isgucu-Istatistikleri-2023-53838>

%54,2'ye oldukça yakın bir seviyededir. Tokat'ın bu açıdan ülke genel ortalamasına yakın bir düzeyde yer alması, bölgesel işgücü arzı bakımından görece istikrarlı bir yapı sergilediğini göstermektedir.

İşgücüne katılım oranının en yüksek olduğu il %60 ile Tekirdağ olmuştur. Bu durum, Tekirdağ ilinin yüksek sanayileşme düzeyi, organize sanayi bölgeleri, ihracat kapasitesi ve istihdam çeşitliliği ile doğrudan ilişkilendirilebilir. Buna karşılık, %41,6 ile en düşük işgücüne katılım oranı Siirt'te gözlenmiştir. Siirt'te bu oranın düşük olması; ildeki tarım-dışı sektörlerin zayıflığı, eğitim düzeyinin düşüklüğü, kadın işgücünün sınırlı katılımı ve yapısal istihdam sorunları gibi nedenlerle açıklanabilir.

Tokat, işgücüne katılım oranı bakımından ülke ortalamasına yakın ancak yüksek sanayi potansiyeline sahip illerin gerisinde yer almakta; bu da ilin üretim yapısında ve istihdam çeşitliliğinde gelişme alanlarının bulunduğu işaret etmektedir.

3.2. Tokat İlinde Emek Talebi

Emek talebi, işverenlerin mevcut üretim yapısı doğrultusunda ihtiyaç duyduğu işgücü miktarını ifade etmektedir. Bu kapsamda açık iş kavramı, işveren tarafından bildirilen ve henüz doldurulmamış olan iş pozisyonlarını ifade etmektedir. Yapısal işsizlik ise, emek piyasasında cari ücret seviyesinde iş arayan bireylerin sayısının açık iş sayısından fazla olması durumunda ortaya çıkan bir işsizlik türüdür.

Açık iş oranı; açık iş sayısının, açık iş ve mevcut istihdamın toplamına oranlanmasıyla hesaplanmakta olup, işgücü piyasasının arz-talep dengesine ilişkin önemli bir gösterge sunmaktadır. Tokat iline ait yıllar itibarıyla açık iş verileri Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Tokat İli Açık İş Sayıları (İŞKUR)¹⁰

Yıllar	Açık İş Sayısı	Yıllar	Açık İş Sayısı
2013	10.202	2019	11.329
2014	10.108	2020	8.298
2015	11.384	2021	9.253
2016	12.057	2022	10.817
2017	14.941	2023	13.909
2018	11.147	2024	---

¹⁰ İŞKUR (Türkiye İş Kurumu). 2024. Tokat İli Açık İş Sayıları, 2013–2024. İŞKUR Yıllık İstatistikleri. <https://www.iskur.gov.tr>

Tablo 9'a göre, Tokat ilinde açık iş sayıları 2013–2024 döneminde genel olarak 8.000 ile 14.000 arasında değişen bir bantta seyretmiştir. Özellikle COVID-19 pandemisi döneminde (2020–2021) açık iş sayılarında belirgin bir düşüş yaşanmış; buna karşın 2022 sonrası dönemde yeniden artış eğilimi gözlenmiştir.

2023 yılı itibarıyla Tokat ili açık iş oranı %4,1 olarak belirlenmiş olup, bu oran Türkiye genelinde 20 ve üzeri istihdamlı işyerleri için hesaplanan %1,9'luk ortalamanın oldukça üzerindedir. Tokat ilindeki açık iş oranı yüksekliği hem bölgesel işgücü ihtiyacının belirginliğini hem de arz-talep dengesizliğini göstermektedir.

Sektörel bazda incelendiğinde, açık iş oranının en yüksek olduğu sektör %6,1 ile "Diğer Hizmet Faaliyetleri" sektörü olmuştur. Meslek gruplarına göre dağılımda ise, en fazla açık iş sayısı 769 kişiyle "Tesis ve Makine Operatörleri ile Montajcılar" grubunda yer almaktadır. İkinci sırada ise "Sanatkârlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar" grubu gelmektedir.

İŞKUR İşgücü Piyasası Araştırması 2023 sonuçlarına göre, Tokat ilindeki açık işlerin %77,1'inde herhangi bir eğitim düzeyi ya da mesleki yeterlilik aranmamaktadır. Bu bulgu, ildeki emek talebinin büyük ölçüde niteliksiz işgücü üzerine kurulu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Tokat ilinde faaliyet gösteren işletmelerin genellikle küçük ölçekli, düşük katma değerli üretim yapan, birincil üretim faaliyetlerine odaklı ve çalışanlarına asgari ücret düzeyinde ödeme yapabilen ya da bu düzeyin ötesine geçemeyen yapılar olduğunu göstermektedir. İşgücü talebinin niteliğe dayalı olmaktan ziyade sayısal yoğunlukla şekillenmesi, ilin ekonomik gelişim düzeyi ile işgücü piyasasının kalitesi arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 10. Tokat İli Açık İş Sayısı En Yüksek Olan Meslekler (Ekim 2023)¹¹

Meslekler	Açık İş Talebi
Konfeksiyon İşçisi	5.636
Beden İşçisi (Genel)	1.374
Ayakkabı Yapımcısı/Ayakkabı İmalatçısı	707
Makineci (Dikiş)	666
Reyon Görevlisi	393
Tuğla İmal İşçisi	356
Satış Danışmanı / Uzmanı	339

¹¹ İŞKUR (Türkiye İş Kurumu). 2023. İşgücü Piyasası Araştırması: Tokat İli Açık İş Talebi Yüksek Meslekler (Ekim 2023). Ankara: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. <https://www.iskur.gov.tr>

Garson (Servis Elemanı)	228
Temizlik Görevlisi	226
Ön Muhasebeci	150
Toplam	13.844

2023 yılı itibarıyla Tokat ilinde toplam 13.909 açık iş talebi tespit edilmiştir. Bu açık işlerin 13.844'ü özel sektörden, 65'i ise kamu sektöründen bildirilmiştir. Açık iş talepleri içinde en yüksek sayıya sahip meslek, 5.636 kişi ile "Konfeksiyon İşçisi" olmuş; bu meslek toplam açık işlerin %40,5'ini oluşturmuştur. Konfeksiyon işçisini sırasıyla "Beden İşçisi", "Ayakkabı Yapımcısı/İmalatçısı" ve "Makineci (Dikiş)" gibi diğer vasıfsız veya düşük vasıflı meslekler takip etmiştir.

İşverenlerden alınan veriler doğrultusunda, ilk 10 meslekten 3'ünün hazır giyim sektörüne özgü olduğu görülmektedir. Bu durum, Tokat ilinde açık iş talebinin sektör bazında hazır giyim ve konfeksiyon sanayisinde yoğunlaştığını göstermektedir. Ayrıca, bu mesleklerin büyük kısmının ortaöğretim veya lisans eğitimi gerektirmeyen, daha çok deneyime dayalı ve vasıfsız/yarı vasıflı işgücü ile karşılandığı anlaşılmaktadır.

Tokat ili özelinde 20 ve üzeri istihdamlı işyerlerinde yapılan araştırma sonuçları, işverenlerin açık işler için cinsiyet tercihlerine dair önemli bulgular sunmaktadır. Buna göre, Tokat'taki açık işlerin %84,9'unda cinsiyet tercihi belirtilmemiştir. Bu oran, Türkiye genelinde %58,5 düzeyindedir. Dolayısıyla Tokat ilindeki işverenlerin, açık pozisyonları değerlendirirken cinsiyetten ziyade beceri, eğitim, tecrübe ve nitelik gibi faktörlere öncelik verdikleri söylenebilir.¹²

Öte yandan, sadece kadın işgücü talebine yönelik açık işlerin oranı Tokat ilinde %4,6 olarak tespit edilmiştir. Bu oran, Türkiye genelindeki %5,7'lik kadın istihdam talebi ortalamasının altında kalmaktadır. Bu durum, Tokat ilinde kadın istihdamının hala görece sınırlı kaldığını, bazı meslek gruplarının ise cinsiyete dayalı ayrımcılıkla değil, düşük nitelikli ihtiyacıyla şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, Tokat ilinde işgücü piyasasının nispeten düşük katma değerli sektörlerde yoğunlaştığını, işverenlerin esnek ancak vasıfsız işgücü taleplerinin baskın olduğunu, ayrıca kadınların işgücü piyasasındaki yerinin hem sayısal hem sektörel olarak sınırlandığını göstermektedir.

¹² İŞKUR (Türkiye İş Kurumu). 2023. İşgücü Piyasası Araştırması: Tokat İli Meslek Gruplarına Göre Açık İş Talebi, 2023. Ankara: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. <https://www.iskur.gov.tr>

Tablo 11. Tokat İli Meslek Gruplarına Göre Açık İş Talebi¹³

Meslek Grupları	Açık İş Sayısı
Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar	769
Sanatkârlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar	474
Hizmet ve Satış Elemanları	60
Nitelik Gerektirmeyen Meslekler	25
Profesyonel Meslek Mensupları	24
Teknisyenler, Teknikerler ve Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları	20
Büro Hizmetlerinde Çalışan Elemanlar	16
Genel Toplam	1.389

Tablo 11’de görüldüğü üzere, Tokat ilinde 2023 yılı itibarıyla toplam 1.389 açık iş tespit edilmiştir. Bu açık işlerin meslek gruplarına göre dağılımına bakıldığında, en fazla açık işin 769 kişi (%55,4) ile Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar grubunda olduğu görülmektedir. Bu meslek grubunu, 474 kişi (%34,1) ile Sanatkârlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar izlemektedir. Buna karşın, en düşük açık iş talebi 16 kişi ile Büro Hizmetlerinde Çalışan Elemanlar meslek grubunda kaydedilmiştir.

Bu dağılım, Tokat ilindeki işgücü talebinin büyük ölçüde vasıfsız veya düşük vasıflı fiziksel emek gerektiren alanlara yoğunlaştığını göstermektedir. Aynı zamanda, profesyonel meslek mensupları ve teknisyen düzeyindeki işgücü talebinin oldukça sınırlı olması, ilin nitelikli işgücüne olan talep kapasitesinin düşük olduğunu ortaya koymaktadır.

2023 yılı verilerine göre, Tokat ilinde 5.779 kişinin işe yerleştirildiği ve bu yerleştirmelerin 5.636’sının "Konfeksiyon İşçisi" mesleğinde gerçekleştiği belirtilmiştir. Bu sayı, toplam işe yerleştirilenlerin %57,9’unun bu tek meslek grubunda toplandığını göstermektedir. Konfeksiyon işçisini sırasıyla "Beden İşçisi" ve "Ayakkabı Yapımcısı/İmalatçısı" meslekleri takip etmektedir¹⁴.

Açıklanan veriler, Tokat ilinde hazır giyim ve konfeksiyon sektörünün hem açık iş hem de işe yerleştirme açısından öncü konumda olduğunu, buna karşılık eğitim düzeyi yüksek meslek gruplarında işgücü talebinin oldukça sı-

¹³ İŞKUR (Türkiye İş Kurumu). 2023. İşgücü Piyasası Araştırması: Tokat İli Meslek Gruplarına Göre Açık İş Talebi, 2023. Ankara: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. <https://www.iskur.gov.tr>

¹⁴ İŞKUR (Türkiye İş Kurumu). 2023. İşgücü Piyasası Araştırması: Tokat İli Meslek Gruplarına Göre Açık İş Talebi, 2023. Ankara: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. <https://www.iskur.gov.tr>

nırlı kaldığını göstermektedir. Bu durum, ilin üretim yapısının büyük ölçüde düşük katma değerli, emek yoğun sektörlere dayandığını, dolayısıyla işgücü piyasasında nitelikli işgücü talebinin zayıf seyrettiğini ortaya koymaktadır.

4. TOKAT İLİ İSTİHDAM VE İŞSİZLİK DÜZEYİ

4.1. Tokat İli İstihdamı

Türkiye genelinde olduğu gibi Tokat ilinde de küçük ölçekli işletmelerin baskın olduğu bir işletme yapısı söz konusudur. Özellikle 1 ila 9 çalışanı bulunan işyerlerinin sayıca fazla olması, ilin istihdam yapısında mikro işletmelerin ağırlığını ortaya koymaktadır. Tokat ilinde sigortalı istihdama ilişkin veriler Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 12. Tokat İli Sigortalı Çalışma Durumu (Ekim 2023)¹⁵

İşyeri Büyüklüğü	İşyeri Sayısı	Sigortalı Sayısı
1 Kişi	4.013	4.013
2-3 Kişi	2.768	6.562
4-6 Kişi	1.487	7.085
7-9 Kişi	581	4.583
10-19 Kişi	663	8.809
20-29 Kişi	190	4533
30-49 Kişi	132	4.966
50-99 Kişi	95	6.622
100-249 Kişi	56	8.788
250-499 Kişi	20	7.146
500-749 Kişi	3	1.768
750-999 Kişi	2	1580
1000+ Kişi	2	3.539
Toplam	10.012	69.994

Tablo 12'de görüldüğü üzere, Tokat ilinde toplam 10.012 işyerinde sigortalı istihdam sağlanmaktadır. Bu işyerlerinin %40'ını tek kişilik işyerleri (n=4.013) oluşturmaktadır. Ayrıca, 1-9 kişi istihdam eden işletmelerin sayısı toplamda 8.849 olup, bu oran tüm işletmelerin %88,4'üne karşılık gelmektedir. Bu grup toplam sigortalı istihdamın %31,8'ini (22.243 kişi) oluşturmaktadır.

Tokat ilinde 500 ve daha fazla çalışanı olan büyük ölçekli işletme sayısı sadece 7 adet olup, bu işletmeler toplamda 6.887 kişiyi istihdam etmektedir. Bu

¹⁵ SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu). 2023. İllere Göre Sigortalı Çalışan Sayıları: Tokat İli, Ekim 2023. Ankara: Sosyal Güvenlik Kurumu. <https://www.sgk.gov.tr>

sayı, ilin toplam sigortalı çalışanlarının sadece %9,8'ine karşılık gelmektedir. Bu veriler, Tokat ilinde büyük ölçekli kamu ve özel sektör işletmelerinin yetersizliği ve bu durumun ilin milli gelire katkısını sınırlı kıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Bununla birlikte, Tokat ilinde son yıllarda organize sanayi bölgeleri (OSB) aracılığıyla sanayi altyapısında kayda değer gelişmeler yaşanmaktadır. 2023 yılı sonu itibarıyla Tokat, Niksar, Erbaa, Turhal ve Zile OSB'lerinde toplam 16.458 kişi istihdam edilmektedir. Bu istihdamın yaklaşık %80'i hazır giyim sektörü (tekstil, saya vb.) içerisinde yoğunlaşmıştır. Tokat ili, bölgesel teşvik sistemine göre 5. Bölge kapsamında yer almakta olup; Başçiftlik ve Sulusaray ilçeleri ise 6. Bölge olarak sınıflandırılmaktadır.

Kamu-özel sektör iş birlikleri ve 6. Bölge teşvikleri kapsamında son beş yıl içinde Tokat ilinde özellikle hazır giyim ve saya imalatı sektörlerinde faaliyet gösteren firma sayısında belirgin bir artış yaşanmıştır. Bu gelişmeler, ilde işgücü talebinin sektörel dönüşümünü hızlandırmakta ve istihdam yapısının sanayi odaklı bir yönelime girdiğini göstermektedir.

Tokat ilindeki sigortalı çalışanların kamu-özel sektör ayrımına ve cinsiyet dağılımına ilişkin güncel veriler Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13. Tokat İli Sigortalı Çalışanların Kurumsal ve Cinsiyet Dağılımı¹⁶

İşyeri Sayısı	10.012
Kamu	441
Özel	9.571
Sigortalı Sayısı	69.994
Kamu	12.219
Özel	57.775
Cinsiyet	
Erkek	46.659
Kadın	23.335

Tablo 13'e göre, Tokat ilinde faaliyet gösteren 10.012 işyerinin %95,6'sı özel sektöre, yalnızca %4,4'ü kamu sektörüne aittir. Toplam 69.994 sigortalı çalışanın %82,5'i özel sektörde, %17,5'i ise kamu sektöründe istihdam edilmektedir. Bu dağılım, Tokat'ta istihdamın büyük ölçüde özel sektör eliyle sağlandığını göstermektedir.

¹⁶ SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu) 2023, İllere ve Cinsiyete Göre Sigortalı Çalışanların Dağılımı: Tokat İli, Ekim 2023, Ankara: Sosyal Güvenlik Kurumu. <https://www.sgk.gov.tr>.

Özel sektör içerisinde en fazla istihdam sağlayan alan ise tekstil sektörü olmuştur. Ancak ildeki tekstil işletmeleri çoğunlukla fason üretim modeliyle çalışmakta, markalaşma ve kurumsallaşma düzeyi düşük kalmaktadır. Bu yapının sonucu olarak, firmalar işveren konumundaki büyük marka firmalara yüksek düzeyde bağımlıdır. Marka firmaların sipariş hacmindeki daralmalar, fason işletmeleri doğrudan etkileyebilmekte, bu da işletmelerin istihdam düzeyinde dalgalanmalara ve güvencesizliğe neden olabilmektedir. Bu nedenle, Tokat ilinde istihdamda önemli bir paya sahip olan tekstil sektörünün istihdamın kalıcılığı açısından kırılğan bir yapıya sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Öte yandan, On İkinci Kalkınma Planı çerçevesinde, 2028 yılı itibarıyla Türkiye genelinde işsizlik oranının %7,5 seviyesine gerilemesi hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşılması durumunda, Tokat ilinde de işsizlik oranlarında bir düşüş yaşanacağı öngörülmektedir. Ancak bu olumlu görünümün sürdürülebilir hale gelebilmesi için, ildeki nitelikli istihdam kapasitesinin artırılması, katma değerli sektörlerle yatırımın teşvik edilmesi ve işgücü niteliği ile işgücü talebi arasındaki uyumun güçlendirilmesi gerekmektedir.

Tokat ilinde sigortalı istihdamın sektörlere göre dağılımı, ilin ekonomik yapısını ve cinsiyet temelli işgücü kompozisyonunu değerlendirmek açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çerçevede, Tokat ilindeki çalışanların sektörel ve cinsiyete göre dağılımına ilişkin güncel veriler Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. Tokat İli İstihdamının Sektörel Dağılımı (Adet)¹⁷

Sektör	Kadın	Erkek	Toplam
İmalat	8.962	10.617	19.579
Toptan ve perakende ticaret	1.282	2.754	4.036
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	585	1.992	2.577
İnşaat	93	1.468	1.560
Ulaştırma ve depolama	98	983	1.081
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	192	851	1.043
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	485	327	813
Eğitim	407	301	708
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	14	347	361
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	39	218	258
Madencilik ve taş ocaklığı	8	206	214

¹⁷ İŞKUR (Türkiye İş Kurumu) 2023, İşgücü Piyasası Araştırması: Tokat İli İstihdamın Sektörel ve Cinsiyet Bazında Dağılımı, 2023, Ankara: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. <https://www.iskur.gov.tr>.

TOKAT İLİNDE İŞGÜCÜ PİYASASI

Bilgi ve iletişim	100	101	201
Finans ve sigorta faaliyetleri	42	57	99
Gayrimenkul faaliyetleri	2	36	38
Kültür, sanat eğlence, dinlence ve spor	11	21	32
Diğer hizmet faaliyetleri	6	25	31
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme	12	8	20
Genel Toplam	12.339	20.314	32.653

Tablo 14'te görüldüğü üzere, Tokat ilinde toplam 32.653 kişinin sigortalı olarak istihdam edildiği tespit edilmiştir. Bu istihdamın %60,0'ı erkek, %40,0'ı kadın çalışanlardan oluşmaktadır. Sektörel dağılımda, İmalat, Toptan ve Perakende Ticaret ile İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri sektörleri öne çıkmaktadır. Bu üç sektör toplam istihdamın %80,2'sini oluşturmaktadır.

Kadın istihdamı açısından en dikkat çeken sektör İmalat sektörü olmuştur. İmalat sektöründe çalışan kadın sayısı 8.962 kişiyle, Tokat'taki toplam kadın çalışanların yaklaşık %72,6'sını temsil etmektedir. Bu oran, ilde kadın istihdamının büyük ölçüde belirli bir sektöre yoğunlaştığını göstermektedir.

- Kadın çalışan oranının en yüksek olduğu sektörler arasında;
- Su Temini, Kanalizasyon ve Atık Yönetimi (%60 kadın),
- İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri (kadın sayısı erkekten fazla),
- Eğitim sektörü yer almaktadır.

Bu eğilim, Türkiye genelindeki eğilimle paralellik göstermekte; zira Türkiye genelinde de kadın istihdamı sağlık ve eğitim sektörlerinde öne çıkmaktadır. Öte yandan, Tokat ilinde kadınların en az temsil edildiği sektör Madencilik ve Taş Ocakçılığı sektörü olup, bu sektördeki çalışanların yalnızca %3,8'i kadınlardan oluşmaktadır. Bu durum, sektörel cinsiyet ayrışmasının bazı alanlarda hâlâ belirgin olduğunu göstermektedir. Tokat ilindeki 389 işyerinden 135'inde engelli çalışanların istihdam edildiği belirtilmiştir. Bu oran, Tokat ilinde engelli bireylerin işgücü piyasasına katılımı açısından kısmi bir ilerlemeye işaret etmekle birlikte, bu kapsayıcılığın daha da artırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

4.2. Tokat İli İşsizlik Oranları

Tokat ilinin işsizlik düzeyini değerlendirmek için Türkiye ortalamasıyla birlikte bazı illerin karşılaştırmalı işsizlik oranlarına bakmak faydalı olacaktır.

Bu doğrultuda Tokat, yüksek ve düşük işsizlik oranlarına sahip illerle birlikte analiz edilmiştir. İllere göre yıllık işsizlik oranları Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 15. Türkiye ve Bazı İller Bazında İşsizlik Oranları¹⁸

İşgücüne Katılım Oranı	2022	2023	2024
Türkiye	10,4	9,4	8,7
Tokat	6,6	6,9	6,4
İzmir	13	11,4	11
İstanbul	10,2	8,8	8,8
Hakkâri	22,8	23,3	18,3
Kastamonu	5,3	4,9	4
Burdur	6	5,1	4

Tablo 15'te görüldüğü üzere, 2022-2024 döneminde Türkiye genelinde ve birçok ilde işsizlik oranlarında kademeli bir düşüş eğilimi gözlemlenmektedir. Türkiye'nin genel işsizlik oranı 2022 yılında %10,4 iken, bu oran 2024 yılında %8,7'ye gerilemiştir. Tokat ilinde ise 2022 yılında %6,6 olan işsizlik oranı, 2023'te hafif bir artışla %6,9'a yükselmiş, ancak 2024 yılında yeniden düşerek %6,4 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tokat ili, 2024 yılı itibarıyla işsizlik oranı bakımından Türkiye ortalamasının altında yer almakta ve bu durum bölgesel işgücü piyasasında görece olumlu bir görünüme işaret etmektedir. Tokat ile benzer işsizlik oranlarına sahip iller arasında Burdur ve Kastamonu (%4,0) yer almakta; buna karşın Hakkâri gibi bazı illerde işsizlik oranı %18,3 ile oldukça yüksek düzeyde seyretmektedir. İzmir ve İstanbul gibi büyükşehirlerde ise işsizlik oranlarının yüksek kalması, nüfus yoğunluğu, göç baskısı ve yapısal işgücü uyumsuzlukları ile açıklanabilir.

Verilen rakamlarda dikkat çekici bir diğer bulgu, bazı illerde düşük işsizlik oranlarının ekonomik refah düzeyini ve çalışan memnuniyetini doğrudan yansıtmıyor oluşudur. Ekonomik büyüklük ile işsizlik oranı arasında her zaman doğrusal bir ilişki gözlemlenmemekte; bazı durumlarda düşük işsizlik, nitelikli iş imkanlarının sınırlı olmasına ya da işgücü arzının düşüklüğüne işaret ediyor olabilir.

Sonuç olarak, Tokat ilinde işsizlik oranının Türkiye ortalamasının altında seyretmesi olumlu bir gelişme olmakla birlikte, bu durumun istihdamın niteliği,

¹⁸ TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). 2024. "İl Düzeyinde İşsizlik Oranı, 2022-2024." TÜİK Veri Portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Duzeyinde-Isgucu-Istatistikleri-2023-53838>

ücret düzeyi ve sektör çeşitliliği gibi tamamlayıcı göstergelerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

5. TOKAT İLİ EMEK PİYASASI DURUM ANALİZİ

Tokat ilinin emek piyasasının genel görünümünü analiz edebilmek için yalnızca işgücü arzı ve talebine ilişkin nicel veriler yeterli değildir. Aynı zamanda bu talebin niteliği, istihdam edilen bireylerin eğitim düzeyi, işverenin beklentileri, mesleki uyum sorunları gibi unsurlar da değerlendirmeye dahil edilmelidir. Bu bağlamda Tokat ilinde işverenlerin talep ettiği işgücünün eğitim düzeyine göre dağılımı, emek piyasasının yapısal özelliklerini anlamak açısından kritik önemdedir.

5.1. Tokat İli Talep Edilen İşgücünün Eğitim Düzeyi

Bir ilin emek piyasasının niteliğini belirlemede en önemli göstergelerden biri, işverenlerin talep ettiği işgücünün eğitim düzeyidir. İşverenlerin hangi eğitim seviyesindeki bireylere ihtiyaç duyduğu, hem bölgedeki üretim yapısının teknolojik düzeyine hem de beşerî sermayeye olan talebin niteliğine ışık tutmaktadır. Tokat iline yönelik yapılan işgücü piyasası araştırmasında, işverenler tarafından talep edilen açık işlerin eğitim düzeyine göre dağılımı Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 16. Tokat İli Talep Edilen İşgücünün Eğitim Düzeyi Dağılımı (%)¹⁹

	Tokat	Türkiye
Herhangi bir eğitim düzeyi olmayan	71.1	36.9
Lise Altı	18.3	19
Lise	5.6	20.9
Meslek Lisesi	3.1	11.3
Lisans	1.7	8.2
Meslek Yüksekokulu	0.3	2.5
Lisansüstü	0	0.2
Çıracılık	0	0.9

Tablo 16'da görüldüğü üzere, Tokat ilinde işverenler tarafından talep edilen işgücünün büyük çoğunluğu için herhangi bir eğitim düzeyi şartı aranmamaktadır (%77,1). Bu durum, emek talebinin büyük ölçüde vasıfsız ya da düşük

¹⁹ İŞKUR (Türkiye İş Kurumu). 2023. İşgücü Piyasası Araştırması: Talep Edilen İşgücünün Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı, Tokat ve Türkiye, 2023. Ankara: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. <https://www.iskur.gov.tr>

vasıflı işlere yönelik olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim düzeyine göre sıralandığında, ilköğretim (%18,3) ve lise ve dengi okul mezunları (%5,6) ikinci ve üçüncü sırada yer almakta; ön lisans (%0,3) ve lisans (%0) mezunlarına olan talep ise yok denecek kadar düşük olup, nitelikli ve uzmanlaşmış işgücüne duyulan ihtiyaç seviyesinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Tokat ili için sıralanan bu oranlar tüm eğitim düzeyleri için Türkiye verileri ile oldukça farklılık arz etmektedir.

Tokat ilinin Türkiye’den oldukça farklılık gösteren verileri Tokat ilinde ekonomik yapının emek yoğun, düşük katma değerli sektörlerle dayandığını ve işverenlerin nitelik gerektirmeyen işlerde istihdam sağlama eğiliminde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, ilin beşerî sermaye niteliğinin gelişimi ve işgücü piyasasının dönüşümü açısından önemli bir politika geliştirme alanı oluşturmaktadır.

5.2. Tokat İli Sektör Bazlı Temin Güçlüğü Yaşanan İşgücü Sayısı

İşgücü piyasasının sağlıklı işlemesi, yalnızca iş arayan bireylerin varlığıyla değil, aynı zamanda işverenlerin ihtiyaç duydukları niteliklere sahip işgücünü zamanında ve yeterli ölçüde temin edebilmeleriyle mümkündür. Ancak birçok ilde olduğu gibi Tokat ilinde de işverenler, belirli sektörlerde nitelikli eleman temininde zorluk yaşamaktadır. Bu durum, eğitim-istihdam uyumsuzluğu, vasıf eksikliği, coğrafi erişim problemleri ve işin sosyal koşullarına yönelik tercihsizlik gibi çeşitli nedenlerle ilişkilendirilmektedir.

2023 yılı itibarıyla Türkiye genelinde, 20 ve daha fazla çalışanı bulunan işletmelerin %26,4’ü son bir yıl içinde eleman temininde güçlük yaşadığını belirtmiştir. Tokat ilinde ise bu oran %42,3 düzeyinde gerçekleşmiş olup, bu oran Türkiye ortalamasının oldukça üzerindedir. Tokat’ta hangi sektörlerde işgücü temininde daha fazla zorluk yaşandığına ilişkin veriler Tablo 17’de sunulmuştur.

Tablo 17. Tokat İli Sektörlere Göre Temininde Güçlük Çekilen İşgücü Sayıları²⁰

Sektör	Eleman Sayısı
İmalat	721
İnşaat	244
Toptan ve perakende ticaret	151
Ulaştırma ve depolama	78

²⁰ İŞKUR (Türkiye İş Kurumu). 2023. İşgücü Piyasası Araştırması: Tokat İli Sektörlere Göre Temininde Güçlük Çekilen İşgücü Sayıları, 2023. Ankara: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. <https://www.iskur.gov.tr>

TOKAT İLİNDE İŞGÜCÜ PİYASASI

Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	41
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	21
Eğitim	14
Finans ve sigorta faaliyetleri	10
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	6
Bilgi ve iletişim	3
Diğer hizmet faaliyetleri	2
Gayrimenkul faaliyetleri	1
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	1
Madencilik ve taş ocakçılığı	1
Genel Toplam	1.294

Tokat ilinde 2023 yılı itibarıyla temininde güçlük çekilen toplam eleman sayısı 1.294 olarak tespit edilmiştir. Bu sayının %86,2'si, ilde tekstil sektörünün yoğunlaştığı imalat, inşaat ve toptan-perakende ticaret sektörlerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, işgücü talebinin büyük ölçüde emek-yoğun sektörlere dayandığını ve nitelikli işgücü temininde önemli bir yapısal sorun yaşandığını göstermektedir.

Buna karşılık, Tokat ilinde 20 ve üzeri çalışanı bulunan 163 işletmenin faaliyet gösterdiği bazı sektörlerde (örneğin Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtımı; Su Temini, Kanalizasyon ve Atık Yönetimi; Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor) son bir yıl içerisinde herhangi bir eleman temininde güçlük yaşanmadığı rapor edilmiştir. Bu durum, söz konusu sektörlerdeki işgücü talebinin düşük olduğunu ya da nitelikli işgücüne erişimin daha kolay sağlandığını göstermektedir.

Tokat ilinde temininde güçlük çekilen ilk 10 meslekten 4'ü hazır giyim sektörüne, 5'i ise doğrudan veya dolaylı olarak inşaat sektörüne özgü mesleklerdir. Özellikle Makineci (Dikiş) ve Düz Dikiş Makineci gibi mesleklerin ilk sıralarda yer alması, tekstil sektörünün emek piyasasındaki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Beton ve Betonarme Kalıpcısı gibi inşaat sektörü mesleklerinin de öne çıkması, inşaat sektöründeki arz-talep uyumsuzluğunu desteklemektedir.

İşgücü Piyasası Araştırması 2023 sonuçlarına göre, Tokat'ta işgücü talebinin büyük ölçüde mesleki yeterliliklerle karşılanabilecek alanlarda yoğunlaştığı, yükseköğrenim gerektiren meslek gruplarına yönelik talebin ise sınırlı olduğu görülmektedir. Bu yapı, Tokat'ta istihdam edilen işgücünün önemli bir kısmının mesleki kurslar, usta-çırak ilişkisi ya da kısa vadeli mesleki eğitim programlarıyla yetiştirilebilir nitelikte olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler, Tokat ili emek piyasasını da dolaylı yoldan etkilemiştir. Depremi ardından etkilenen illerde yürütülen hızlı yapılaşma faaliyetleri nedeniyle Tokat'ta toprak sanayi (özellikle tuğla imalatı) mevsimsel kapanışa gitmemiş ve üretim kapasitesini artırmıştır. Aynı şekilde, Tokat ilinde inşaat sektöründe çalışan nitelikli işgücünün önemli bir bölümü deprem bölgesinde çalışmak üzere geçici olarak il dışına yönelmiştir. Bu durum, 2023 yılı Temininde Güçlük Çekilen Meslekler sıralamasında inşaat sektörüne özgü mesleklerin öne çıkmasının önemli nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Son olarak, işverenlerin temin güçlüğü yaşama nedenleri incelendiğinde ilk sırada “Yeterli İş Tecrübesine Sahip Eleman Bulunamaması” yer almaktadır. Bu bulgu, Tokat ilinde sadece sayısal değil, aynı zamanda niteliksel işgücü eksikliğinin de ciddi bir sorun olduğunu göstermektedir. İşgücünün teknik bilgi, uygulama deneyimi ve iş disiplini açısından yeterli olmaması, üretim verimliliğini ve sektörel sürdürülebilirliği doğrudan etkileyen bir unsur hâline gelmiştir.

5.3. Tokat İli İşgücü Piyasası Düzenlemeleri

İşgücü piyasasında karşılaşılan sorunların çözümünde kamu kurumlarının düzenleyici ve yönlendirici rolü oldukça önemlidir. Bu kapsamda Türkiye genelinde olduğu gibi Tokat ilinde de işsizliğin azaltılması ve istihdamın teşvik edilmesine yönelik uygulamalar, İŞKUR ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) aracılığıyla yürütülmektedir. Bu uygulamalardan biri de işsizlik ödeneğidir. İşsizlik ödeneği, belirli şartları sağlayan sigortalı işsizlere belirli bir süre için gelir desteği sağlamayı amaçlamaktadır. Tokat ilinde yıllar itibarıyla işsizlik ödeneğinden yararlanan kişi sayısına ilişkin veriler Tablo 18’de sunulmuştur.

Tablo 18. Tokat İli İşsizlik Ödeneğinden Yararlanan Kişi Sayısı²¹

Yıllar	İşsiz Sayısı	Yıllar	İşsiz Sayısı
2013	1.679	2019	3.969
2014	2.000	2020	2.235
2015	2.308	2021	2.507
2016	2.917	2022	3.163
2017	2.510	2023	3.162
2018	3.251	2024	---

²¹ İŞKUR (Türkiye İş Kurumu). 2024. Tokat İli İşsizlik Ödeneğinden Yararlanan Kişi Sayısı, 2013–2024. İŞKUR Yıllık İstatistikleri. <https://www.iskur.gov.tr>

Tablo 18'e göre, Tokat ilinde işsizlik ödeneğinden yararlanan kişi sayısı 2020–2021 Covid-19 dönemi hariç olmak üzere genel olarak artış eğilimindedir. Özellikle 2018 yılından itibaren işsizlik ödeneği alanların sayısının 3.000'in üzerine çıktığı gözlemlenmektedir. 2023 yılı itibarıyla 3.162 kişi işsizlik maaşı almaya hak kazanmış ve bu kapsamda 60.095.190 TL tutarında ödeme yapılmıştır.

2020 yılında işten çıkış yasağı nedeniyle, işsizlik ödeneği sayılarında geçici bir düşüş yaşanmış; bu dönemde kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret desteği gibi alternatif destek mekanizmaları uygulanarak işverenlerin ve çalışanların krizden daha az etkilenmesi sağlanmıştır.

İşgücü piyasasına ilişkin veri üretimi açısından TÜİK'in Hanehalkı İşgücü Araştırması, işgücünün arz yönünü ortaya koyan temel kaynaktır. Bu araştırma; istihdam edilenlerin sektörel dağılımı, mesleki niteliği, işteki konumu ve çalışma süresi gibi veriler ile işsizlerin iş arama süresi ve tercih ettikleri meslekleri gibi bilgileri içermektedir. 2013 yılına kadar il düzeyinde derlenen bu veriler, 2014 yılından itibaren İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması çerçevesinde bölgesel düzeyde yayımlanmaktadır.

TÜİK'e göre işsiz; referans dönemi içinde çalışmayan, son dört hafta içinde iş arayan ve iki hafta içinde işbaşı yapmaya hazır olan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım çerçevesinde yapılan değerlendirmelerde, işsiz bireylerin en temel sorunu işgücü talebi ile eşleşmemeleri olarak öne çıkmaktadır. Eşleşmenin gecikmesi, işsizlik süresini uzatmakta; bu da bireylerde hem ekonomik hem de sosyal sorunlara neden olabilmektedir.

Tokat ilinde İŞKUR, hem işsizliğin izlenmesi hem de istihdamın artırılması amacıyla çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Kurum tarafından gerçekleştirilen:

- İşbaşı Eğitim Programı (İEP) ile bireylerin mesleki deneyim kazanması,
- Mesleki Eğitim Kursları ile nitelikli işgücü yetiştirilmesi,
- İşverenlere yönelik prim teşvikleri, KDV indirimleri ve hibe destekleri ile istihdam artışının teşvik edilmesi hedeflenmektedir.

Ayrıca İŞKUR'un her yıl düzenli olarak yürüttüğü İşgücü Piyasası Araştırması, sektör bazlı işgücü ihtiyaçlarının belirlenmesi, nitelik uyumsuzluğunun tespiti ve politika geliştirme süreçlerine veri sağlaması açısından büyük önem taşımaktadır.

Ocak 2025 itibarıyla, SGK verilerine göre Türkiye genelinde 1 milyon 316 bin 795 işyeri (4/a kapsamında) bulunurken, Tokat ilinde bu sayı 6.155'tir. 4/a kapsamındaki zorunlu sigortalı sayısı ise Türkiye genelinde 9 milyon 960 bin 858 kişi iken Tokat'ta 40.405 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu veriler, Tokat ilinin ulusal işgücü yapısı içerisindeki nispeten sınırlı konumunu ve bölgesel ölçekli üretim yapısını yansıtmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Tokat ilinin işgücü piyasasına yönelik arz ve talep yapısı, sektörel istihdam dağılımı, işsizlik oranları, açık iş verileri ve işverenlerin karşılaştığı temin güçlükleri kapsamlı bir biçimde incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Tokat ilinin işgücü piyasasının temel özelliklerini ve karşı karşıya bulunduğu yapısal sorunları ortaya koymaktadır.

İlde işgücüne katılım oranı Türkiye ortalamasına yakın seyretmekle birlikte, işsizlik oranı Türkiye ortalamasının altında gerçekleşmiştir. Ancak bu olumlu görünen tablo, istihdamın büyük ölçüde düşük katma değerli sektörlerle dayandığı, işgücünün çoğunlukla vasıfsız ya da düşük vasıflı işlerde yoğunlaştığı gerçeğini değiştirmemektedir. İmalat sektörü, özellikle hazır giyim ve konfeksiyon alt sektörleri hem istihdam edilen kişi sayısı hem de açık iş sayısı bakımından ilde ön plana çıkmaktadır. Buna karşın, bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin çoğu fason üretim yapısına sahip olup, dışa bağımlı ve istihdam açısından kırılğan bir yapıya sahiptir.

İlde açık işlerin yaklaşık %77'sinde herhangi bir eğitim düzeyi şartı aranmamaktadır. Bu durum, Tokat ilinde nitelikli işgücü talebinin sınırlı olduğunu ve beşerî sermaye kullanımının düşük düzeyde kaldığını göstermektedir. Ayrıca işverenlerin en fazla temininde güçlük çektiği mesleklerin büyük kısmı hazır giyim ve inşaat sektörlerine özgü olup, bu meslekler genellikle mesleki eğitim kurslarıyla kazanılabilecek niteliklere dayanmaktadır. Bu tablo, eğitim-istihdam uyumsuzluğunu ve vasıf yetersizliğini işgücü piyasasının temel sorunları arasında öne çıkarmaktadır.

Tokat ilinde 6 Şubat 2023 depremi sonrası ortaya çıkan inşaat faaliyetleri, geçici olarak bazı sektörlerde işgücü hareketliliğine yol açmıştır. Bu durum, bazı mesleklerdeki temin güçlüğüne geçici nedenlerle de şekillenebileceğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, işsizlik ödeneğinden yararlanan kişi sayısının yıllar içinde artış eğiliminde olması, işgücü piyasasında yaşanan dalgalanmalara karşı sosyal koruma mekanizmalarının daha fazla devreye girdiğini göstermektedir.

İlin işgücü piyasasına yönelik düzenlemelerde İŞKUR'un ve ilgili kurumların rolü büyüktür. Ancak bu düzenlemelerin istihdamın kalitesine ve sürdürülebilirliğine katkı sağlayabilmesi için, sadece kısa vadeli destekler değil, aynı zamanda orta ve uzun vadeli nitelikli işgücü yetiştirme, mesleki eğitim sistemini güçlendirme ve sektörel çeşitliliği artırma politikalarının hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, Tokat ilinin işgücü piyasasında düşük katma değerli sektörlerin baskın olması, işgücü niteliğinin sınırlı kalması ve işverenlerin nitelikli eleman bulmada zorlanması temel sorun alanlarını oluşturmaktadır. Bu sorunların aşılabilmesi için istihdam politikalarının, eğitim sisteminin ve yerel sanayi politikalarının eşgüdüm içinde planlanması; özellikle gençler ve kadınlar için mesleki beceri kazandırmaya yönelik programların yaygınlaştırılması, işverenlerin rekabet gücünü artıracak Ar-Ge ve markalaşma desteklerinin artırılması büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA)-Tokat İŞKUR, Tokat İli İstihdam Eylem Planı (2018–2023), Akademik Moderatör: Dr. Öğr. Üyesi Mihriban Coşkun Arslan, Tokat 2018. <https://oka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/istihdam-eylem-planı-36-79.pdf>
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. 2009. Tokat İli, 2008 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2010. Tokat İli, 2009 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2011. Tokat İli, 2010 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2012. Tokat İli, 2011 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2013. Tokat İli, 2012 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2014. Tokat İli, 2013 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2015. Tokat İli, 2014 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2016. Tokat İli, 2015 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2017. Tokat İli, 2016 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2018. Tokat İli, 2017 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2019. Tokat İli, 2018 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2020. Tokat İli, 2019 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2021. Tokat İli, 2020 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2022. Tokat İli, 2021 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2023. Tokat İli, 2022 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2024. Tokat İli, 2023 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- . 2025. Tokat İli, 2024 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Sonuç Raporu.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). 2023a. İç Göç İstatistikleri: İllerin Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Ististikleri-2023-53676>
- . 2023b. İl Düzeyinde İşgücüne Katılım İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Duzeyinde-Isgucu-Ististikleri-2023-53838>
- . 2023c. İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (İktisadi Faaliyet Kollarına Göre). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2023-53575>
- . 2023d. Uluslararası Göç İstatistikleri: 2016–2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Ististikleri-2023-53544>
- . 2023e. Yabancı Nüfus Büyüklüğü. <https://nip.tuik.gov.tr/?value=YabancıNüfusBuyuklugu>
- . 2023f. İl Düzeyinde İşgücü Göstergeleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Duzeyinde-Isgucu-Ististikleri-2023-53838>

- . 2023g. Ulusal Eğitim İstatistikleri: İllere ve Cinsiyete Göre Muhtemel Eğitim Süresi, 2022–2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ulusal-Egitim-Istatistikleri-2023-53444>
- . 2024a. İl Düzeyinde İstihdam Oranı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Duzeyinde-Isgucu-Istatistikleri-2023-53838>
- . 2024b. İl Düzeyinde İşgücüne Katılım Oranı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Duzeyinde-Isgucu-Istatistikleri-2023-53838>
- . 2024c. İl Düzeyinde İşsizlik Oranı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Duzeyinde-Isgucu-Istatistikleri-2023-53838>
- .2025a. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2007–2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2024-53783>

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TOKAT'TA TİCARÎ HAYAT

Metehan ŞAHİN*

1. GİRİŞ

Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Tokat ili, Hititlerden Pontus Krallığı'na, Doğu Roma İmparatorluğu'ndan Selçuklu Devleti'ne, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar Anadolu merkezli olarak gerçekleşen ticarete mühim bir role sahip olmuştur. Şehrin ticari alanındaki payının önemi büyük ölçüde, coğrafi konumunun sağladığı avantaj ile bağlı bulunduğu devletlerin ekonomi politikaları tarafından belirlenmiştir. Nitekim henüz milattan önce ikinci binyılın başlarından itibaren teşekkül eden Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu ticaret ağının bir kısmının Tokat'tan geçtiği ileri sürülmüştür. Buna göre Karadeniz sahili ile Tokat arasındaki bağlantıyı sağlayan yollardan birincisi Büyük Ticaret Yolu olarak da bilinen Sulusaray-Zile-Kırklar/Sarin-Turhal-Amasya-Suluova Havza-Ahmetsaray-Kavak üzerinden Samsun'a; ikincisi, Niksar üzerinden Canik Dağları'nı aşarak Ünye'ye ulaşmaktadır. Temel amacı maden ticareti olan Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, madenlerin ve madencilğin kaynağı olan Karadeniz bölgesinin bir tarafa bırakılması ve ulaşımı kolay Doğu Karadeniz Bölgesi'nin iç kısımlarının, Kaniş'te (Kültepe) karargâh kurmuş tüccarların ticaret yaptıkları alanın dışında tutulmuş olması mümkün görülmediğinden, Tokat'ın dahi bu ticari teşkilatlanmada yer aldığı inanılmıştır.¹ Söz konusu döneme ilişkin olarak, Tokat ve çevresine dair en eski Asurca kaynak kabul edilen ve K. R. Veenhof tarafından yayınlanan çivi yazılı tabletlere ulaşılmıştır. Tabletlerden birinde, Asurlu bir tüccarın kaybettiği ticari malını aramak amacıyla çıktığı yolculukta geçtiği veya konakladığı; Yukarı Ülke şeklinde anılan bir bölgede, Butnatum, Hanaknak, Hanika, Wazida, Kubilšan, Tapiggaš, Taedezina, Turhumit, Wahšuşana gibi bazılarının Tokat il

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, metehan.sahin@gop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7922-9291>.

¹ Nuriye Karakaya, Eskiçağ Tarihinde Tokat, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988, s. 20-46.

sınırları içerisinde olduğu düşünölen yerleşim birimlerinden bahsedilmiştir. Güney'den Kuzey'e doğru yapılan bir seyahat esnasındaki harcamaların kaydedildiği diğör tablette ise, Hurama şehrinden Kuzey'e giden kervanların güzergâhı üzerindeki Luhuzattia, [x], Şamuha, Hatikaitra, Kutia, Karahna ve Kurnat gibi yine bir kısmının Tokat ve civarında bulunduğu tahmin edilen yer isimleri zikredilmiştir.² Elde edilen bulgular, Tokat'ın Hititler tarafından işgal edilmeden evvel de iktisadi ve ticari anlamda önemli bir coğrafi konuma sahip olduğu varsayımını destekleyen birer kanıt olarak görölmüştür.

I. Mithridates dönemine gelindiğinde Pontus Krallığı'nın hâkimiyeti altındaki topraklar, Karadeniz ile yüksek Anadolu platosunun kuzey kıyısı arasında konumlanmıştır. Her ne kadar Batıda Amasra'dan doğuda Trabzon'a kadar uzanan tüm kıyı şeridinde, Samsun iç bölgelere açılan tek kapı olsa da bu dönemde ana yol daha engebeli olmasına rağmen daha doğrudan bir hattı takip ederek Zile'den Kayseri'ye ulaşmaktadır. Zile ve Samsun arasındaki yol, muazzam bir ticari ehemmiyeti haizdir. Pontus'ta kuzeyden güneye uzanan tek büyük yol olarak ülkenin iç kesimlerindeki başkenti Amasya'yı denizle bağlantılı hale getirmiş; dahası güneyde Kilikya Kapılarından geçen meşhur yola belirli ölçüde benzer biçimde Anadolu'nun kuzeye açılan tek çıkış noktası sayılmıştır.³ Sonraki yüzyıllarda şehirlerin etrafındaki ticaret yolları ve yoğun köy kümelerinin, istikrar ve büyümeye işaret ettiği savunulmuştur. Zira Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinin verimli vadilerinde bir zamanlar Helenistik başkent olan Amasya, Euchaita, Niksar, Sebasteia, Şebinkarahisar, Nicopolis ve Gümüşhane⁴ gibi birçok tarım ve ticaret merkezi bulunmaktadır. Komana ve Kazova vadilerinin bitişindeki bu merkezler, yerli halkın, yabancı tüccarların ve Bizans ordusunun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde örgütlenmiştir. Bu tarz bir yerleşim düzeni de, önceliklerinde bazı farklılıklar olmakla birlikte Helenistik ve Roma dönemlerinde Orta Karadeniz bölgesinde varlığını sürdürmüştür.⁵ 1071 Malazgirt Sa-

² Remzi Kuzuoğlu, "Eski Asur Dönemi'nde Tokat ve Çevresi", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu, Tokat 01-03 Kasım 2012, Bildiriler, ed. Prof. Dr. Ali Açikel, Yrd. Doç. Dr. Samettin Başol, Yrd. Doç. Dr. Ali Osman Solmaz, Öğr. Gör. Murat Hanılçe, Özyurt Matbaacılık, Tokat 2013, s. 198-199.

³ J. Arthur R. Munro, "Roads in Pontus, Royal and Roman", *The Journal of Hellenic Studies*, C 21, Aralık 2013, s. 52-53.

⁴ Bu yerleşim birimlerinden Euchaita isminin Çorum civarında bir alana, Sebasteia'nın Sivas iline ve Nicopolis'in ise Amanos Dağları'nın doğusunda bir alana işaret ettiği tahmin edilmektedir.

⁵ Burcu Erciyas-Emine Sökmen, "An overview of Byzantine Period settlements around Comana Pontica in north-central Turkey", *Byzantine and Modern Greek Studies*, C 34/S. 2, Eylül 2010, s. 126-127.

vaşı'nda Türklerin kazandıkları galibiyetten birkaç yıl sonra Tokat, Emir Danişmend tarafından fethedilmiş ardından şehir Anadolu Selçuklu Devleti egemenliğine girmiştir. Türk-İslam medeniyetine sağladığı ekonomik faydalar halen eskiçağlardan beri sahip olduğu coğrafi konumundan kaynaklansa da, yeni dönemde tabi olduğu devletlerin ticari üstünlüğü elde etmek ve korumak için takip ettiği politikalarından etkilenmiştir.

2. SELÇUKLU VE OSMANLI DÖNEMLERİNDE TOKAT'TA TİCARÎ YAPI

Anadolu topraklarının küresel ölçekte gerçekleşen ticaretle, bir köprü işlevi görececek biçimde önem kazanması Selçuklu Devleti hâkimiyetinin neticelerinden biri kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, Selçuklu idaresinden önce Anadolu, İslam ve Hıristiyanlık âleminin savaş alanı olması nedeniyle düzenli ve geniş ticari ilişkilere elverişsiz; savaşların verdiği tahribat sebebiyle iktisadi gelişmeye engel olarak nitelendirilmiştir. Çünkü İslam ülkelerinde aranan birçok emtiyaya Anadolu vasıtasıyla değil Harezm ve İran üzerinden erişilebilmektedir. Kara yollarındaki durum 11. yüzyıla kadar deniz yollarındaki ticari faaliyetlerde de gözlemlenmiş, Anadolu toprakları deniz yolu ticaretinin dışında bırakılmıştır.⁶ Denizlerdeki askeri ve ticari üstünlüğün Hıristiyan âlemi ve/veya Avrupalılara geçmesi, kara yolu ticaretine dayalı politika uygulamalarının temelini teşkil etmiş, Selçuklulardan başlayarak Anadolu'ya hâkim Türk-İslam devletlerinde kara yolu ticaretinin istikrarlı ve güvenli şekilde yapılmasına imkân tanıyacak fetih hareketleri, anlaşmalar ve altyapı çalışmaları hayata geçirilmiştir. Özellikle I. Alâeddin Keykubad yabancı tüccarların şikâyetleri üzerine çeşitli yönlerde ordularını sevk etmiş, böylelikle hem Anadolu'da iktisadi manada bütünlüğü sağlamış hem de Anadolu'yu dünya ekonomisine açmıştır. Sultan İzzeddin Keykâvus ile Venedik ticaretinde gümrük tarifesinin %10'dan %2'ye düşüren I. Alâeddin Keykubad dönemlerinde ülkelerarası ticareti karşılıklı olarak düzenleyen anlaşmalar imzalanmıştır. Altyapı çalışmalarından kastedilen ise köprüler ve kervansaraylar olmuştur.⁷ Esasen kervanların yolculukları sırasında güvenliklerini sağlamak adına Selçuklu hükümdarları, malları korsanlar veya eşkıyaların saldırıları sonucunda zarar gören tüccarlara ödeme yaparak bir nevi devlet sigortası kurmuşlardır. Güvenlik ve konfor için geliştirilen kervansaraylar, padişahlar ve vezirlerce inşa ettirilmiş, işleyişleri vakıflar aracılığı-

⁶ Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, C 10/S. 39, Temmuz 1946, s. 471-472.

⁷ Mehmet Altay Köymen, "Türkiye Selçukluları Devleti'nin Ekonomi Politikası", *Belleten*, C 50/S. 198, Aralık 1986, s. 615-616.

ğıyla sağlanmış, yolcuların her ihtiyacını karşılayacak biçimde idame ettirilmiştir. Yolcuların bu kervansaraylarda atları ya da develeriyle üç gün boyunca hiçbir ücret ödmeden konaklayabilmelerine ve ücretsiz olarak yemek yemelerine olanak sunulmuştur. Türk-Selçuklu geleneğine uygun olarak, Müslüman-Hıristiyan, zengin-fakir, hür-köle ayrımı gözetmeksizin herkese aynı yemeklerin servis edileceği ve herkesin eşit muamele göreceği vakıf kayıtlarında belirtilmiştir.⁸ Vakıflardan yararlanılarak Tokat ve civarında birçok han, kervansaray inşa edilmiştir. Şehri çevre illere bağlayan, biri Niksar, üçü Sivas, üçü Yozgat ve dördü Amasya yolunda olmak üzere on bir han tespit edilmiştir. Günümüzde mevcut değilse de en azından yerleri bilinen bu hanların-kervansarayların sayısı, şehrin içindeki on dört hanla beraber yirmi beşe ulaşmaktadır. Bilhassa ticari amaçla inşa edilen ve içinde imalat yapılan hanların sayısı sosyo-ekonomik yapıya paralel olarak artmıştır.⁹ Osmanlı İmparatorluğu zamanında vakıf imar sistemiyle han, kervansaray ve köprülerin yapımı Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Tokat'ta hızlanarak devam etmiştir. Parisli seyyah Jean Baptiste Tavernier, Tokat'ta rastladığı bir kervansaray hakkında şu sözleri sarf etmiştir:

“Kentin yakınında, son seyahatim sırasında henüz tamamlanmamış durumda olan çok güzel bir kervansaray görülüyor. Tokat'ta çok özel ve kullanışlı olan yol ve boyunca diğer hiçbir yerde rastlanmayan bir özellik bulunuyor: Bu kervansarayanın ve kentin diğer kervansaraylarının çevresinde, tek başlarına bir odada kalmak ve kervanlar Tokat'ta konaklarken kervansarayların gürültüsünden kurtulmak isteyen tüccarlara kiralanan odalar var. Bu özel odalara yerleşince, gönlünüzce şarap içme ve seyahatin geri kalanı için de yedeklik biriktirme, bu arada da dostlarınızla eğlenme özgürlüğüne kavuşuyorsunuz. Oysa kimi kötü yürekli Türklerin zaman zaman tüccarları gözetleyip, keselerinden bir şeyler aşırarak için bir pundunu kolladıkları kervansaraylarda bu tür eğlenceler düzenlemek çok güç.”¹⁰

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kervansaraylar dışında, pazarlar ve panayırlar önemli ticaret mekânları arasında sayılmıştır. Anadolu'ya her vakit gelme olanağı bulunmayan tüccar taifelerine alışveriş alanı sunan, bölgenin emtia, tüccar vb. iktisadi varlıklarını bir araya getiren, bir nevi serbest bölge husu-

⁸ Osman Turan, “Anatolia in the period of the Seljuks and the Beyliks”, The Cambridge History of Islam, ed. P. M. Holt, Ann K. S. Lambton, Bernard Lewis, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 259.

⁹ Abdulhalik Bakır-Ali Gökşen, “Osmanlı Öncesi Dönemde Tokat, Amasya, Kastamonu ve Çorum Şehirleri”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, C 3/S. 1, Haziran 2019, s. 75-76.

¹⁰ Jean Baptiste Tavernier, Tavernier Seyahatnamesi, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 52.

siyeti taşıyan ve milletlerarası fuarlar gibi belirli bir alanın tahsis edildiği pazarlar/ panayırlar teşekkül etmiştir. Pazarlar/panayırlar şehrin uzağında, yabanda kurulduğundan yabancı(ğ) adını almıştır.¹¹ Tokat ile Zile arasında, Sivas'dan başlayıp Yeşilirmak vadisini izleyerek Karadeniz limanlarına ulaşan yol üzerinde Pazar Hanı ve Âzine Pazar Hanı isimleriyle buralarda birtakım pazar/panayırların kurulduğuna, neticede bazı kasabaların meydana geldiğine kesin gözüyle bakılmıştır. Başlangıçta Hindistan'dan Güney Rusya'ya taşınan emtianın alım-satım-pazarlama faaliyetleri ve ticaret kervanlarının konaklama merkezi olarak gelişen Âzine Pazarı, bölgesel ölçekli bir pazar haline gelmiştir. 1238 yılında Selçuklu Melikesi Mahperi Hatun'un emriyle inşa edilen kervansaray, yapısı itibariyle pazar yerinin güvenliğini sağlayan kale vazifesi görerek, süreç içerisinde bölgenin yerleşim yerine dönüşmesine zemin hazırlamıştır.¹² Tokat'ın han, kervansaray, pazar/panayırlar vb. ticaret mekânlarının artışıyla beraber ticari yapısında gözlemlenen gelişme eğiliminin, sadece ticari politika uygulamalarının ağırlığından kaynaklandığını iddia etmek yanıltıcı olabilir. Benzer bir deyişle, Türk-İslam devletleri tabiiyetinde daha çok politika uygulamalarına bağlı olarak şekillenen Tokat'taki ticari ilerleme, şehrin coğrafi konumu göz ardı edilmeden, birlikte değerlendirilmelidir. Hâlihazırda yollarının kavşak noktasında bulunduğu ancak Anadolu'daki Türk-Müslüman birliği sağlandıkça kullanımı daha kolay-güvenli hale gelen, dolayısıyla da etkinliği gittikçe artan İpek Yolu, bu kapsamda dikkate değer bir misaldir. Çünkü ticaret mekânlarının artışı dahi bu ticaret yollarındaki işlem hacminin yükselişinin ülke ekonomisine katkısı nispetinde gerçekleşebilmiştir.

İpek Yolu, en eski güzergâhı Çin'i Orta Asya ile İran üzerinden Mezopotamya'ya, oradan Akdeniz kıyısındaki limanlara bağlayan kara yoludur. Çin ile Ortadoğu'daki ülkeler arasındaki ticaretin ana ürününü teşkil eden ipek nedeniyle bu yola, Alman coğrafyacı Ferdinand Freiherr von Richthofen tarafından İpek Yolu adı verilmiştir. Fakat İpek Yolu, bu hat ile sınırlı kalmayıp bir kısmı denizden devam eden ve diğer birçoğu karadaki mücadeleler sonucu zamanla dâhil olan geniş bir ticaret yolu haline gelmiştir.¹³ 13. yüzyılda İtalyan tüccarların deniz yolundan taşıdıkları güneyin çeşitli kumaşları, baharatları ve şeker

¹¹ Altan Çetin, "Memlûk Dönemi Doğu Akdeniz Müslüman Şehirlerinin Ekonomik Yüzü: Çarşılar", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 29, Temmuz 2009, s. 375-376.

¹² Turan 1946, *age.*, s. 488; Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri - I - Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 6/S. 1, Temmuz 2006, s. 211.

¹³ Nebi Bozkurt, "İpek Yolu", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 22, İstanbul 2000, s. 369-373.

Müslüman tüccarlar vasıtasıyla karayoluyla Antalya'dan Konya ve Sivas'a yahut Halep'ten Kayseri, Sivas, Sinop ve Samsun'a getirilmektedir. 14. yüzyılda Osmanlıların Anadolu topraklarındaki egemenlik sahasının artışıyla politik ve ticari ağırlık merkezi Batı Anadolu'ya kaymış; ticaret yollarının düzeninde değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bursa, Anadolu'nun en mühim ticaret merkezi ve doğu-batı ticareti açısından bir depo işlevini kazanmasının yanı sıra; Balat, Efes ve Foça gibi Batı Anadolu'nun ticaret merkezleri Osmanlılar denetiminde Bursa'ya bağlandığından İran kervanları bu limanlara artık Bursa üzerinden erişebilmiştir. Yıldırım Bayezid devrinde Antalya ve Alanya'nın fethiyle Halep'ten Konstantiniyye'ye uzanan eski ticaret yolunda kısmen denetim sağlanırken; Amasya ve Tokat'ın fethiyle İran ipek kervanları Trabzon limanı yerine artık karadan Bursa'ya geçmeyi tercih etmiştir. 15. yüzyıla gelindiğinde Amasya ve Tokat ekonomi ve kültür bakımından Bursa'nın ardından Anadolu'nun en önemli kentleri olmuştur.¹⁴ 15. yüzyılın ortalarından itibaren Tokat'ı, İpek Yolu üzerindeki konumuyla beraber ticari açıdan öne çıkaran bir başka husus, Fatih Sultan Mehmed'in emriyle, buradan geçen kervanların en değerli emtiası olan ipekten gümrük vergisi alınan yerler arasına dâhil edilmesidir. II. Mehmed, başlarda yalnızca denizden gelen ürünlere gümrük vergisinin ödendiği sistemde değişiklik yaparak karayoluyla gelen mallardan da vergi alınması kuralını getirmiş; Tebriz-Bursa yolunu kullanan tüccarlar vergilerini önce Tokat sonrasında Bursa'da ödemek mecburiyetinde kalmıştır. Ham ipekten Tokat'ta ikinci verginin alınması şehrin ticari canlılığını artıran bir unsur olsa da İranlılar arasında derin bir hoşnutsuzluk yarattığı ve Fatih'e karşı siyasi propaganda malzemesi olarak kullanıldığı ifade edilmiştir.¹⁵ Coğrafi konum ve takip edilen ticaret politikasının Tokat ekonomisindeki olumlu katkılarını ilerleyen yüzyıllarda yine ticari mekânların sayısındaki artış, esnaf gruplarındaki çeşitlilik ve şehrin iç gümrük merkezlerinden biri olarak teşkilatlandırılması süreçlerinde gözlemlemek mümkündür.

15. yüzyılın ikinci yarısıyla 16. yüzyıla ait tahrir defterlerinde "attarlar, haffaflar, kazzazlar, külahçılar, sarraçlar çarşıları, tahta kale ile at pazarı, buğ-

¹⁴ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 129-130.

¹⁵ Sevay Okay Atılın, "Tokat El Sanatlarının Tarihsel Zemini: Osmanlı Dönemi'nde (15.-17.Yüzyıl) Sanat/Zanaat Kolları ve Ticaret Ortamlarının Oluşturan Koşulların Tarihi-Kültürel Çevre İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi", Horoztepe'den Günümüze 6000 Yılda Tokat, ed. Dr. Celal Şenol, Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale 2022, s. 184-185; Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 245-247.

day pazarı, iplik pazarı” ifadelerinin; ayrıca 1574 senesi Rum Eyaleti Evkaf Defteri’nde “bakkallar, bezzazlar, debbağlar, habbazlar, haddadlar, hallaçlar, hayatlar, iğneciler, kazancılar, kuyumcular, neccarlar, sarıkçılar ve pembeciler” çarşılarının yer alması Tokat’ın ön plana çıkan ticari kent kimliğinin yansımaları olarak kabul edilmiştir. Şehrin ticari faaliyetlerinin merkezi ve hareket noktası, Osmanlılar döneminde kayda değer bir gelişme yakalayan Sulu Sokak ve çevresi olmuştur. Bu alanda ticaretin yoğunlaştığı mekân ise, dendrokronolojik bir çalışmanın¹⁶ neticesine göre 1424-1425 yılları arasında yapıldığı tahmin edilen bedestendir.¹⁷ Bedesteni kuzey ve güneyinden çevrelemiş Sulu Sokak ile Halit Sokak boyunca uzanan esnaf çarşıları, 1631’de yapılan Voyvoda Han’ın büyüklüğü, kale dibinde yer alan Sulu Han, Yağcı hanı, Horozlu Han ile Deveci Hanı 17. yüzyılda Tokat’ta ticari faaliyetin ne kadar gelişmiş olduğunun canlı şahitleri olarak gösterilmiştir. Celali İsyancıları’nın 1601’deki yağma hareketi ve benzeri olumsuz dış etkilere rağmen 17. yüzyılın ortalarında bile şehir, sayıları yüzü bulan sıra dükkânların oluşturduğu esnaf çarşılarına, bedestenlere, büyük ticari hanlara ve konaklara sahiptir.¹⁸ 18. yüzyılın hemen başında Tokat’ta bulunan ve şehri “Küçük Asya’nın ticaret merkezi” olarak nitelendiren Fransız seyyah Joseph Pitton de Tournefort’un müşahedesini tekrar paylaşmak faydalı olacaktır:

“Yörenin oldukça bol miktardaki ipek üretimine ek olarak, her yıl sekiz- on yük İran ipeği tüketiliyor. Bütün bu ipekler hafif kumaşların, dikiş ipliklerinin ya da düğmelerin yapımında kullanılıyor. İpek ticareti oldukça iyi durumda; ama Tokat’ın asıl büyük ticareti bakır kap kacaklar alanında: Tencereler, taslar, fenerler, şamdanlar. Çok iyi işlenen bu eşyalar İstanbul’a ve Mısır’a gönderilir. Tokatlı işçiler bakırlarını Trabzon’a üç günlük yoldaki Gumiskana’dan ve Ankara yönünde Tokat’a on günlük yoldaki, bakır madeni bakımından daha zengin Kasiambu’dan sağlarlar. Tokat’ta bol miktarda sarı maroken deri de üretilir ve bunlar karayoluyla Karadeniz kıyısındaki Samsun’a ve buradan da Eflak’ın limanı olan Kalas’a [bugün Galati] gönderilir. Tokatlı tüccarların Diyarbakır ve Karaman’dan bol miktarda getirttikleri kırmızı boya da gönderilir. Sarı deriler fustet, kırmızılar kızılkökle boyanıyordu. Tokat’ın boyalı kumaşları İran’inkiler kadar güzel değilse de Moskova-

¹⁶ Ünal Akkemik-Nesibe Köse, “Tokat İli ve Çevresinde Bulunan Bazı Tarihi Yapıların Dendrokronoloji Yöntemleriyle Tarihlendirilmesi”, *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University*, C 60/S. 2, Temmuz 2010, s. 14-15.

¹⁷ Atılğan, *age.*, s. 198.

¹⁸ Nazif Öztürk, “Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat’ın Yeri”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Tokat 02-06 Temmuz 1986, Bildiriler*, Prof. Dr. S. Hayri Bolay, Doç. Dr. Mustafa Yazıcıoğlu, Doç. Dr. Bahaeddin Yediyıldız, Ar. Gör. Mehmet Özdemir (yay. haz.), Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s. 78.

lılar ve Kırım Tatarları bunlarla yetiniyorlar. Bunlar Fransa'ya bile getirilerek Levant kumaşları adıyla satılıyor. Tokat ve Amasya, ülkenin bütün geri kalan bölümlerinden çok daha fazla kumaş üretiyor.”¹⁹

Birçok emtianın yanı sıra ipekli ve pamuklu kumaşların Tokat'taki ticarete meydana getirdiği hareketlilik ve hammadde/nihai mamul maddeye yönelik talep artışı, halkın bu ticarettten istifade etmek arzusuyla bir araya gelerek şehirde bir iç gümrük merkezinin kuruluşuna giden sürece kapı aralamıştır. 1700'lü yılların başlangıcında Tokat Voyvodası İsmail Ağa arzıyla belgelerde geçtiği üzere şehir halkı “... Tokat kadimden bir kasaba misillü iken el yevm bir şehri-azim olub halkın kesri sebebiyle ...” gelen tüccar mallarına kendilerinin de talebi olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, mevcut durumda Tokat'a gelen tüccarın tabi olduğu gümrük vergisinin İstanbul'da tahsil edilmesinden dolayı –ki bir süredir tüccar kabileleri resm-i gümrük ödememek amacıyla gümrüğü olmayan Anadolu şehirlerine veya Karadeniz kıyılarından Rumeli'ne firar ettikleri bilinmektedir– İstanbul'a gidip gümrük vergisini ödedikten sonra Tokat'a geri dönmenin zorluğunu dile getirmişlerdir. Nihayet Tokat'ta veya komşu mahallerde mallarını satmak isteyen tüccarların İstanbul yerine Tokat'ın merkezinde gümrük vergisi alınması talep olumlu karşılanarak, bir nevi ithalat vergisi denilebilecek amediye vergisini tahsil etmek için Tokat'ta iç gümrük merkezi kurulması kararlaştırılmıştır:

...Hind ve Acem ve Bagdad ve Basra ve Erzurum ve Haleb ve Diyarbekir caniblerinden asitane-i saadetime gelmek üzere çıkan kabilelerden bazılan mücerred gümrük vinnemek için aynlub Amasya ve Ankara ve Kengiri ve Kastamonu ve Bolu ve Kütahya ve Karaman ve Konya ve Akçehir ve Kayseri caniblerine gidüb sene-i sabıkada almagelen gümrüklerin almamadıktan miriye gadr olmakla fimabad zikr olunan mahallerden Tokada gelen kabilelerin İstanbul ve Karadeniz ve İzmire gidenlerden gayri gümrüğü olmayan mahallere giden ve nefsi Tokadda kalan emtia ve eçya ve gümrük icab iden her ne olursa olsun Tokadda gümrükleri miri için tahsil...²⁰

Tokat Gümrüğü'ne ait 1717-1813 yılları arasındaki vergi miktarları, Erol Özvar'ın “Tokat Kara Gümrüğü Gelirleri” başlığıyla hazırladığı tablodaki veriler göz önünde bulundurularak analiz edildiğinde, 1716 ve 1717 yılları haricinde

¹⁹ Joseph de Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 222-223.

²⁰ Erol Özvar, XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 120-123.

gelirlerinin tahsili malikâne usulüyle devredilmiş olan mukataanın, muaccel bedeli ve malikâne sahibine kazandırdığı yıllık kâr 1788'e kadar artış göstermiştir. Malikânececinin yıllık kârı 1722 senesinde 1717'ye göre sabit kalmış, 1813 yılında ise azalmıştır. Öte yandan Tokat Gümrüğü gelirlerinden hazineye ödenen yıllık vergi miktarının 1722 yılında küçük bir artış olsa da uzun süre sabit kaldığı 1813'te tekrar arttığı tespit edilmiştir. Aynı dönemde Tokat'ta gerçekleşen doğrudan ve transit ticarete yükselen bir eğilim kazandığına işaret eden ve daha önce paylaşılan bulgular yapılan hesaplamalarla karşılaştırıldıklarında büyük oranda tutarlılık gösterdikleri anlaşılmaktadır.²¹

Tablo 1: 1717-1813 Yılları Arasında Tokat Giriş Gümrüğü Vergisi (kuruş)

Yıllar	Muaccele	Hesaplanan Kâr Haddi (%)	Malikâne Sahibine Ait Yıllık Kâr	Hazineye Ödenen Yıllık Vergi	Malikâne Sahibine İntikal Etmış Olan Yıllık Brüt Hâsılat
	a	b	c [=axb]	d	e [=c+d]
1717	6,600	34,3	2,264	12,650	14,914
1722	8,000	33	2,664	12,861	15,525
1731	18,000	31,5	5,670	12,861	18,531
1788	60,000	19,7	11,820	12,861	24,681
1800					22,500
1813			5,318	13,420	18,738

Kaynak: Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 166.

18. yüzyılda Avrupa'ya ihraç edilen Tokat ve çevre dokumaları "Yakın-doğu basmaları" adıyla şöhret bulmuş olup, bölgeden Trabzon'a uğrayan tüccar malları arasında "Tokat çenberi" en sık görülen ticari üründür. Samsun, Bafra, Ünye ve Fatsa gibi limanlardan ihraç edilen emtia kayıtlarını içeren 1771 yılına ait bir gümrük defterinde "tokat" adıyla 187 denk (121, 550 metre), Vezirköprü haricinde Tokat'ta da imal edilen ve "köprü-yi Tokat" ismiyle kaydedilen 8 denk kumaştan söz edilmiştir.²² Daha önce kısmen ifade edildiği gibi, Tokat merkezli ve/veya Tokat'tan geçerek diğer şehir yahut limanlara, diğer ülkelere kadar gerçekleşen ticarete en yüksek paya sahip ürünlerden biri olsa da tek emtia

²¹ Özvar, *age.*, s. 127-131; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 160-166.

²² Necmettin Aygün, "Güney Karadeniz Yerleşimleri ile Kırım ve Çevre Yerleşimler Arasındaki İktisadî İlişkiler (1683-1802)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 11/S. 61, 2018, s. 228-229.

dokumalar değildi. Örneğin Kütahya seramikleri gibi küresel düzeyde şöhret kazanmış ve aslında yöreye ait olmayan ürünlerin ihracatının dahi Tokat'tan bağımsız bir olgu olarak ele almanın mümkün olmadığı savunulmuştur. Buna göre ekseriyeti Ermeni olan Kütahya seramik imalatçıların, Doğu vilayetlerinde yaşayan soydaşlarına gönderdikleri seramikler diğer ürünlerle beraber Tokat Gümrüğü'nden geçmektedir. Ermenilerin çoğunluğunu oluşturdukları Culfa tacirlerinin Avrupa'ya yaptıkları ticarete tercih ettikleri Rus ticaret yollarının, Kütahya ürünlerinin Tokat üzerinden Batı'daki yeni pazarlara ulaşmasında rol oynadıkları tahmin edilmiştir. Farklı tüccar topluluklarına nispetle Ermeni tüccarların daha kapalı ve tek merkezli ticaret ağı kurma özelliğini haiz olması, Tokat'ın, Kırım ticaretinin Anadolu'daki bağlantı noktalarından birini teşkil etmesi ve şehirdeki Ermeni nüfusun diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla süreklilik arz eden yakın ilişkileri bahse konu iddiayı destekleyecek diğer kanıtlar olarak sunulmuştur.²³ Tokat'ı imal ettiği ürünlerle dikkat çeken seviyelere çıkararak, pamuklu ve basma üretimindeki gerilemeye rağmen şehir nüfusunu kaybetmemesine ve ticari canlılığı korumasına imkân tanıyan bakırcılık faaliyetlerini de hatırlatmak gerekmektedir. Öyle ki bir Osmanlı yazarının deyimiyile "...imalat nefaseti ile bütün Osmanlı ülkelerinde şöhret kazanmış... bakır kapları, sinileri, mangalları, kazanları, vs. Erzurum'a, İstanbul'a, Amasya'ya, Samsun'a ve diğer vilayetlere" sevk edilen Tokat'ı "...bakırcı veya kazancılar şehri addetmek ..." uygun olacaktır. Şehirde bir maden dökümhanesi, kalhane tesisinin lüzumu görülecek kadar gelişmiş olan bakır ürünleri imalatı ve ticareti Türkiye'de birçok sınıai üretim alanında daralma-gerilemenin gözlemlendiği 19. yüzyılda, 1880'lere kadar ulusal ve uluslararası alanda Tokat'ın adını yaşatan bir üretim alanı olarak varlığını devam ettirmiştir.²⁴ Ancak en büyük siyasi rakip olmakla beraber ticaretin hem karşılıklı hem de ortak pazarlarda sürdürüldüğü Avrupa ülkelerinin, gerek kadimden gelen ticaret yollarını değiştiren keşifleri gerekse 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren düşük maliyetli üretim sağlayan sanayileşme hamlesi Osmanlı İmparatorluğu ticaretini etkilemiştir. 20. yüzyıla girerken diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Tokat'ın ticari gelişimi de yaşananlardan kendi payına düşeni almış; coğrafi konumunun sağladığı avantajla gerçekleştirilen ticari faaliyetleri başta olmak üzere, dokuma ürünleri, dericilik, bakırcılık ve diğer alanlardaki üretim ve ticaret eski önemini kaybetmiştir.

²³ Altan A. Marçelli-Selçuk Erez ve Kaykan Kalfazade, "Tokat'ın Kütahya Seramiklerinin İhracatı Konusunda Stratejik Önemi", 5. Tokat Sempozyumu, Tokat 14-16 Ekim 2022, Bildiriler, C III, ed. Coşkun Yılmaz, FC Reklam, İstanbul 2023, s. 697-700.

²⁴ Genç, *age.*, s. 282-287.

3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TOKAT'TA TİCARET

Ticari faaliyetlerdeki eski yerini ve şöhretini kaybeden Tokat, yeni kurulan devlet idaresinin inkişafı sürecinde Türk ekonomisine sahip olduğu potansiyelin gerisinde bir düzeyde katkıda bulunabilmiştir. Şehrin ticari yapısını iyileştirmeye yönelik girişimlerin ilki, Tahir Rüştü Baç ve arkadaşları tarafından Ticaret ve Sanayi Odası'nın kurulmasıdır. Böylece Tokat'ta yetiştirilen çeşitli ürünler iç ve dış piyasalarda tanıtılmış, ayda bir yayımlanan Tokat Ticaret ve Sanayi Odası Gazetesi çıkarılmıştır.²⁵ Turhal Şeker Fabrikası'nın açılması iç ve dış ticarete etkili bir başka unsur olmuştur. Şeker pancarı üretiminin artırılması maksadıyla bazı araç-gereçlerin getirilmesi, diğer ürünlerle dönüşümlü ekim usulü vb.nin ildeki tarımsal üretimi artırdığı öne sürülmüştür. Şeker pancarı üretimiyle üreticinin düzenli gelire kavuşması il ticaretini canlandırmıştır.²⁶ 1938 tarihinde Tokat vilayeti hakkında bilgi veren eserde, son birkaç sene içinde ihraç maddelerinden kazanılan gelirlerin lira cinsinden ortalaması paylaşılmıştır:²⁷

Afyon	50,000	Mahlep	80,000
Arpa	50,000	Mercimek	11,000
Av derileri	15,000	Peynir	5,000
Badem	10,000	Sebze	20,000
Barsak	15,000	Soğan tohumu	2,000
Buğday	150,000	Tütün	250,000
Ceviz içi	30,000	Yapağı	15,000
Ceviz kütüğü	10,000	Yaş meyve	100,000
Deri (koyun ve keçi derisi)	15,000	Yaş üzüm ve mamulâtı	40,000
Deri (işlenmiş ve dabağlanmış)	10,000	Yumurta	250,000
Haşhaş	10,000	Muhtelif ihrac maddeleri	50,000
Kendir	15,000	Toplam	1,573,000
Kıl	10,000		

1950'li yıllarda diğer banka şubelerinin yanı sıra ülke genelinde ticareti desteklemek amacıyla faaliyet gösterdiği belirtilen Türkiye İş Bankası Tokat ve Zile'de şube açmış; ilde toptan ve perakende satış yapabilecek Sümerbank'ın

²⁵ Tokat Valiliği, 1973 Tokat İl Yılığ, Doğu Matbaacılık, Ankara 1973, s. 321.

²⁶ Yurt Ansiklopedisi, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Tunceli, Urfa, Uşak, Van, Yozgat, Zonguldak - Dünü, Bugünü, Yarını, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1984, s. 7116.

²⁷ Şükrü Meral, Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası: Tokat Vilayeti. Hapisane Matbaası, Ankara 1938, s. 149.

açıldığı ilan edilmiştir. Şehirdeki imal edilen ürünlerin yurtiçinde tanıtılması, ekonomik durgunluğa çare olması ümidiyle yapılan telkinler sonucunda farklı zamanlarda panayırlar kurulmuştur. Tokat ürünlerinin tanıtılması için çeşitli müsabakaların tertip edilmesi planlanmış, az da olsa eski zanaatlara dair emtia-ya yer verildiği tespit edilmiştir.²⁸ 1963 senesinde Tokat ilindeki toptan ve perakende ticaret, ekseriyetle kişisel mülkiyet esasıyla teşekkül etmiş küçük ve büyük ölçekli yaklaşık 154 bin 267 işletme tarafından yerine getirilmiştir. Top-tan ticaret sektöründeki firmaların 4 bin 717'si gıda, içki, sigara, tütün mamulleri, 3 bin 497'si zirai hammadde 2 bin 434'ü manifatura, tuhafiyeye, vesair giyim eşyaları toptan ticareti yapmaktadır. Perakende ticaret sektöründeki firmaların ise 71 bin 257'si bakkaliye, içki, tütün ve diğer gıda maddeleri, 28 bin 422'si manifatura, tuhafiyeye ve ayakkabı, 5 bin 321'i Madeni eşya, cam eşya, çini ve porselen eşya, elektrik aletleri ve malzemesi perakende ticareti gerçekleştirmektedir.²⁹ 1970'li yılların başında Tokat ilinin ithalatında en yüksek paya sahip emtia akaryakıt, manifatura eşyası, inşa demiri ve diğerleri, çimento, oto ve aksamları olup, ithal ettiği mallar için önemli merkezler İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Samsun, Adana, Mersin, Sivas, Kayseri, Gaziantep, Kars ve Elazığ olmuştur. Şehrin ihracatındaki ürünler sırasıyla şeker, tütün, sebze ve meyveler, hububat ve diğer mallar iken, ihraç ettiği ürünler için önemli merkezler olarak Sivas, Kayseri, Samsun, Kars, Erzurum, İstanbul, Ankara, Erzincan, Kahramanmaraş, Diyarbakır, Gaziantep, Yozgat, Çorum, Amasya ve Trabzon sayılmıştır.³⁰ 1975 nüfus sayımına göre ildeki aktif nüfusun sadece %1,8'i ticaret sektöründe çalışırken, 1978'de şehir gayri safi hasılasının %8,5'i bu sektörde gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl ülke genelindeki ticaret alanında yaratılan hâsıla içerisinde Tokat 32. sırada yer almıştır. Dolayısıyla 1980 itibarıyla Tokat, ticaret sektörü henüz yeterince gelişmemiş bir yapı arz etmektedir.³¹ 1985 yılında şehirde toptan ticaret kesiminde 292 olan işletme sayısı 1992'de 390'a, perakende ticaret kesiminde 4042 olan işletme sayısı 5230'a yükselmiştir. 2005'te ticari hayatta faaliyet gösteren 286 anonim şirket, 1255 limited şirket bulunmakta olup, 5 adet

²⁸ Betül Karıcı, *Demokrat Parti Dönemi'nde Tokat (1950-1960)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Tokat 2019, s. 338-339.

²⁹ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Sanayi ve İşyerleri Sayımı: İmalat Sanayi 1964 (Seri 2)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969, s. 58-59.

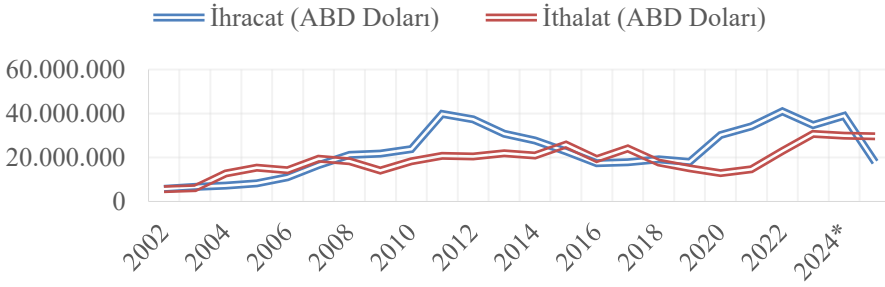
³⁰ Tokat Valiliği, age., s. 321.

³¹ Yurt Ansiklopedisi, age., s. 7116.

ticaret ve sanayi odası, 2 adet ticaret borsası ile diğer meslek kuruluşları ilgili işlemlerin yürütülmesinde destek vermektedir.³²

Tokat ilinin 2002-2025 yılları arasındaki dış ticaretine ilişkin veriler Grafik 1'de sunulmaktadır. Elde edilen veriler incelendiğinde şehrin hem ithalatı ve hem de ihracatının dalgalı bir eğilim gösterdiği anlaşılmaktadır. İhracat miktarı 2011 yılındaki 39 milyon doları aşan düzeye birkaç yılda yaklaşmış olsa da, bu seviyenin üzerine yalnızca 2022 senesinde çıkabilmiş; ithalat miktarı 2024 ve 2025'teki verilerin geçici oldukları düşünüldüğünde 30 milyon dolar civarındaki tutarıyla en yüksek düzeye ulaşmıştır. İldeki ticaret dengesi 2004-2007, 2015-2017 yılları arasındaki dönem ve 2025 senesi hariç tutulduğunda dış ticaret fazlası yönünde seyretmiş, 2021 yılında Tokat'ın dış ticaret fazlası 19 milyon dolar olarak kaydedilmiştir.

Grafik 1: 2002-2025 Yılları Arasında Tokat İlının Dış Ticareti (ABD Doları)

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. (*2024 ve 2025 yıllarına ilişkin veriler geçidir.)

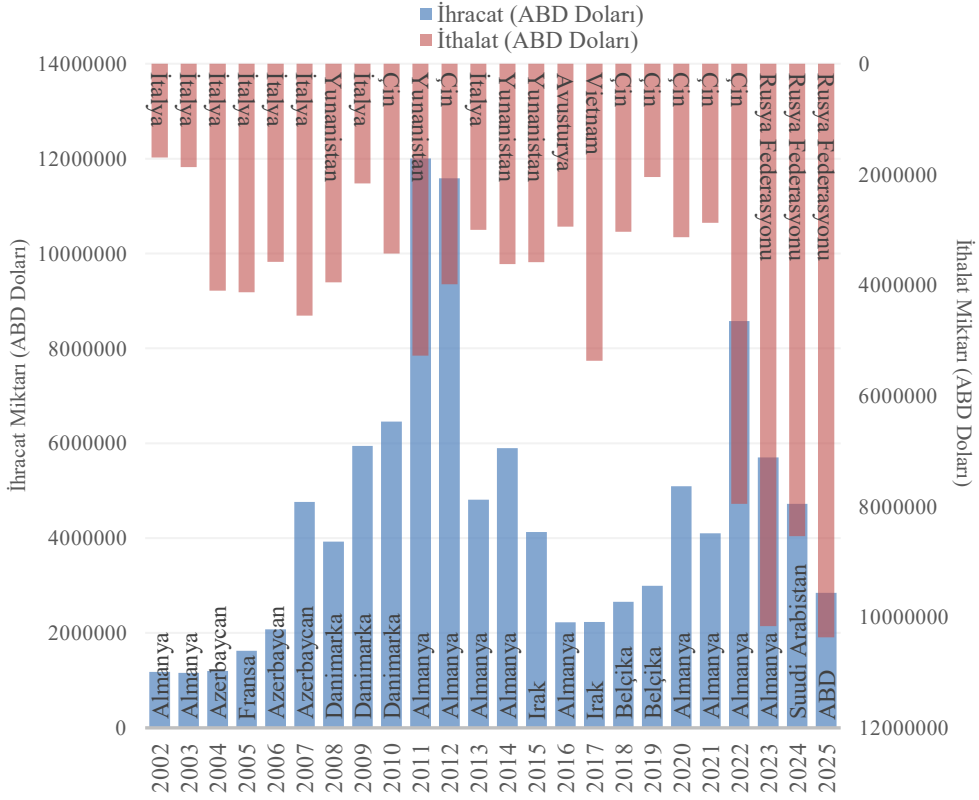
TÜİK verilerine göre, aynı dönemde Tokat ticaretinde en çok ihraç edilen ürünler ağırlıklı olarak, farklı yıllarda ilk sırada yer alan “sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar”, “meşrubat, alkollü içkiler ve sirke”, “örme giyim eşyası ve aksesuarı”, “ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü” kalemlerinde gerçekleşmiştir. Şehrin ithal ettiği emtianın bulunduğu fasılların önde gelenleri arasında ise, “alüminyum ve alüminyumdan eşya”, “kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer

³² Serap Duran, *Cumhuriyet Dönemi Tokat Ekonomisi (1923-2005)*, Gaziosmanpaşa Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006, s. 100.

reaktörler, bunların aksam ve parçaları”, “sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar”, “elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı”, “canlı hayvanlar”, “yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler”, “kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya” ile “ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü” yer almıştır.

Grafik 2’de gösterilen 2002-2025 yılları arasında Tokat’ta gerçekleştirelen ticarete en büyük paya sahip ülkeler bakımından Almanya, en çok ihracat yapılan ülkeler arasında birden fazla yılda ilk sıradadır. Almanya’dan sonra şehrin ihracatında üçer kez en büyük paya sahip olan Azerbaycan ve Danimarka gelmektedir. 2011 yılında Almanya’ya gerçekleştirilen yaklaşık 12 milyon dolarlık ürün satışı bu dönemdeki en yüksek ihracat tutarına işaret etmektedir. Fransa, Irak, Belçika, Suudi Arabistan ve Amerika Birleşik Devletleri Tokat’ın ihracat yaptığı ülkeler arasında, farklı yıllarda en yüksek paya sahip bulunmaktadır. İldeki dış ticaret ithalat tutarları üzerinden analiz edildiğinde, İtalya’nın 2000’li yıllarında başında birkaç yıl üst üste en çok ithalat yapılan ülke olmasına karşın, ithalatta ilk sırada en fazla yer alan ülkenin Çin olduğu gözlemlenmektedir. Son yıllarda ise Rusya Federasyonu, Tokat ithalatında en büyük paya sahip ülke durumundadır. Diğer zamanlarda en çok ithalat yapılan ülkeler arasında Yunanistan, Avusturya ve Vietnam’ı saymak mümkündür.

Grafik 2: 2002-2025 Yılları Arasında Tokat Dış Ticaretinde İlk Sırada Bulunan Ülkeler (ABD Doları)

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. (*2024 ve 2025 yıllarına ilişkin veriler geçidir.)

Tokat ticaretinde 2004-2007 yıllarında arasında görülen dış ticaret açığı, düşük ithalat tutarlarına rağmen ihracatın da oldukça düşük seviyelerde gerçekleşmesiyle açıklanabilirken; 2015-2017 yıllarındaki olumsuz durumun, dalgalı seyrine rağmen ihracattaki düşüşün ithalattaki yükselişe bağlı olduğu tahmin edilmektedir. Son birkaç yılda belirli noktaya kadar artmış ve henüz ulaştığı düzeyin gerisine pek fazla düşmemiş ithalat miktarı ile sürekli olmamakla beraber azalma eğilimine girmiş ihracat miktarı bir arada değerlendirildiğinde, Tokat ili ticaret dengesinde dış ticaret açığının giderek artma tehlikesini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

SONUÇ

Tokat, tarih boyunca coğrafi konumu ve hâkimiyeti altında bulunduğu devletlerin politikalarıyla büyük ölçüde şekillenen bir ticari yapıya sahip olmuştur. Antik dönemlerden itibaren Anadolu'da ve Anadolu merkezli gerçekleştirilen küresel ticarete uzun zaman kullanılan kervan yolları üzerindeki yeri sayesinde şehirde hareketli bir ticari yaşam sürdürülmüştür. Danişmendliler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi özellikle Türk-İslam devletleri tabiiyetinde, iktisadi yapıyı güçlü tutmak için ticarete ehemmiyet veren devlet yöneticilerinin politika uygulamalarıyla coğrafi konumun katkısı artmış; Tokat, döneminin önemli ticari merkezlerden biri haline gelmiştir. Ticaret güzergâhlarının kullanımıyla gerçekleşen transit ticaretle birlikte tarım, dokumacılık, bakırcılık ve deri işçiliği gibi geleneksel alanlarda imal edilen emtianın farklı ülke pazarlarında tercih edilirliğinin artması yerli ürünlerle yapılan ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Vakıflardan yararlanılarak imar edilen ticaret mekânları bu gelişmeyi destekleyen başka bir unsur olmuştur.

Ticaret yollarının eski önemini kaybetmeye başlaması, geleneksel üretim yapısının değişen talebe yanıt verememesi, sanayi devriminin düşük maliyetli üretiminin ülke pazarında artan hâkimiyeti gibi dâhili ve harici politik-ekonomik birçok sebebe bağlı olarak Tokat ticareti, yirminci yüzyıla girerken tam anlamıyla gerilemeye başlamıştır. Cumhuriyet döneminde şehirdeki ticari yapıyı etkileyen kurumsal yenilikler, tarımsal üretimi teşvik eden politikalar ve kalkınma planlarına rağmen arzu edilen canlılık meydana gelmemiştir. Tarımsal üretim ve kısmen tekstil imalatı halen il ticaretindeki en önemli kalemler olsa da Tokat, Türkiye'nin ticaret kesiminde yaratılan gayri safi milli hasılasına ancak mütevazı düzeyde katkı sunmakta; şehrin ticaret dengesinde ciddi bir dış ticaret açığı tespit edilmektedir. Günümüzde Tokat'ın ticari yapısının geçmişin mirasıyla geleceğe uzanan bir çizgide ilerleyebileceği öngörülmektedir. Geleneksel üretim yapısı ile modern ekonomik dinamiklerin bir araya getirilmesi, kentin sürdürülebilir kalkınması için önemli bir avantaj oluşturabilecektir. Burada dikkate alınması gereken hususlardan biri, hedeflenen ticari yapıya yerel yönetimlerin, girişimcilerin ve kamu politikalarının iş birliğiyle ulaşılabileceğidir. Üretim, altyapı, ulaşım, pazarlama ve tanıtım alanlarında hayata geçirilecek yatırımlarla şehrin ticareti artırılabilir; Tokat, bölgesel ve ulusal ölçekte rekabet gücü kazanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akkemik, Ünal-Köse, Nesibe, "Tokat İli ve Çevresinde Bulunan Bazı Tarihi Yapıların Dendrokronoloji Yöntemleriyle Tarihlendirilmesi", *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University*, C 60/S. 2, Temmuz 2010, s. 7-16.
- Atılgan, Sevay Okay, "Tokat El Sanatlarının Tarihsel Zemini: Osmanlı Dönemi'nde (15.-17.Yüzyıl) Sanat/Zanaat Kolları ve Ticaret Ortamlarını Oluşturan Koşulların Tarihi-Kültürel Çevre İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi", *Horoztepe'den Günümüze 6000 Yılda Tokat*, ed. Dr. Celal Şenol, Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale 2022, s. 173-227.
- Aygün, Necmettin, "Güney Karadeniz Yerleşimleri ile Kırım ve Çevre Yerleşimler Arasındaki İktisadî İlişkiler (1683-1802)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 11/S. 61, 2018, s. 221-240.
- Bakır, Abdulhalik-Gökşen, Ali, "Osmanlı Öncesi Dönemde Tokat, Amasya, Kastamonu ve Çorum Şehirleri", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, C 3/S. 1, Haziran 2019, s. 52-112.
- Bozkurt, Nebi, "İpek Yolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 22, İstanbul 2000, s. 369-373.
- Çetin, Altan, "Memlûk Dönemi Doğu Akdeniz Müslüman Şehirlerinin Ekonomik Yüzü: Çarşılar", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 29, Temmuz 2009, s. 369-384.
- de Tournefort, Joseph, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *Sanayi ve İşyerleri Sayımı: İmalat Sanayi 1964 (Seri 2)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969.
- Duran, Serap, *Cumhuriyet Dönemi Tokat Ekonomisi (1923-2005)*, Gaziosmanpaşa Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006.
- Erciyas, Burcu-Sökmen, Emine, "An overview of Byzantine Period settlements around Comana Pontica in north-central Turkey", *Byzantine and Modern Greek Studies*, C 34/S. 2, Eylül 2010, s. 119-141.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Karakaya, Nuriye, *Eskiçağ Tarihinde Tokat*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.
- Karcı, Betül, *Demokrat Parti Dönemi'nde Tokat (1950-1960)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Tokat 2019.

- Köymen, Mehmet Altay, "Türkiye Selçukluları Devleti'nin Ekonomi Politikası", *Belleten*, C 50/S. 198, Aralık 1986, s. 613-620.
- Kuzuoğlu, Remzi, "Eski Asur Dönemi'nde Tokat ve Çevresi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu, Tokat 01-03 Kasım 2012, Bildiriler*, ed. Prof. Dr. Ali Açıklı, Yrd. Doç. Dr. Samettin Başol, Yrd. Doç. Dr. Ali Osman Solmaz, Öğr. Gör. Murat Hanılçe, Özyurt Matbaacılık, Tokat 2013, s. 197-205.
- Marçelli, Altan A.-Erez, Selçuk ve Kalfazade, Kaykan, "Tokat'ın Kütahya Seramiklerinin İhracatı Konusunda Stratejik Önemi", *5. Tokat Sempozyumu, Tokat 14-16 Ekim 2022, Bildiriler Cilt III*, ed. Coşkun Yılmaz, FC Reklam, İstanbul 2023, s. 695-704.
- Meral, Şükrü, *Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası: Tokat Vilayeti*. Hapisane Matbaası, Ankara 1938.
- Munro, J. A. R., "Roads in Pontus, Royal and Roman", *The Journal of Hellenic Studies*, C 21, Aralık 2013, s. 52-66.
- Özcan, Koray, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri - I - Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 6/S. 1, Temmuz 2006, s. 205-224.
- Öztürk, Nazif, "Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Tokat 02-06 Temmuz 1986, Bildiriler*, Prof. Dr. S. Hayri Bolay, Doç. Dr. Mustafa Yazıcıoğlu, Doç. Dr. Ba-haeddin Yediylidiz, Ar. Gör. Mehmet Özdemir (yay. haz.), Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s. 71-80.
- Özvar, Erol, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1998.
- Tavernier, Jean Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.
- Tokat Valiliği, *1973 Tokat İl Yılığ*, Doğu Matbaacılık, Ankara 1973.
- Turan, Osman, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, C 10/S. 39, Temmuz 1946, s. 471-496.
- Turan, Osman, "Anatolia in the period of the Seljuks and the Beyliks", *The Cambridge History of Islam*, ed. P. M. Holt, Ann K. S. Lambton, Bernard Lewis, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 231-262.
- Türkiye İstatistik Kurumu.
- Yurt Ansiklopedisi, *Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Tunceli, Urfa, Uşak, Van, Yozgat, Zonguldak - Dünü, Bugünü, Yarını*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1984.

TOKAT İLİNDE FİNANS VE BANKACILIK SEKTÖRÜ

Serap BARIŞ*

GİRİŞ¹

Bir şehrin iktisadi gelişim süreci hakkında araştırma yaparken öncelikle o şehrin tarihinden, idari ve coğrafi yapısından, gelir kaynaklarından bahsetmek gerekir. Böylece bankacılık ve finans sektörü de dahil olmak üzere ekonominin sektörel yapısı daha anlaşılabilir olacaktır.

İktisadi açıdan günümüzde ülkenin önemli şehirleri arasında yer almayan Tokat, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar sınıai üretimin çeşitliliği, kalitesi, hacmi ve ticari faaliyetlerin boyutu ile Anadolu'nun uluslararası üne sahip şehirlerinden biri olmuştur.² Ancak XIX. yüzyılda ticaretin kıyı şehirlerine kaymasıyla beraber gümrüklerin Samsun'a taşınması, Cumhuriyet döneminde sanayileşme faaliyetlerinin özellikle ülkenin batı bölgelerinde yoğunlaşması sonucunda Tokat ve yöresinin ulusal ve uluslararası pazarlara uzak kalması nedeniyle şehir iktisadi canlılığını önemli ölçüde yitirip, içe kapalı bir konuma gelmiştir.³

Tokat'ın en eski yerleşim yerinin bugünkü adıyla Gümenek mevki (eski adı Komana) olduğu ve kentin kuruluşunun ortaçağa kadar gittiği ileri sürülmektedir.⁴ Birçok medeniyet, devlet ve imparatorluğun (Hititler, Frigler, Kimmerler, İskitler, Persler, Pontus Krallığı, Bizanslar) hüküm sürdüğü şehir, 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Türk hakimiyetine girmiş ve sonraki yıllarda Sel-

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-mail: serap.baris@gop.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3905-4746.

¹ Çalışmanın giriş kısmında, yazarın *Cumhuriyetin 100. Yılında İllerin İktisadi Gelişimi: 100. Yılda Yüzyıllara- Karadeniz Bölgesi* içindeki "Tokat" isimli kitap bölümünden faydalanılmıştır.

² Mehmet Genç, "XVII.-XIX. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*. 2-6 Temmuz 1986. Yay. Haz. S. Hayri Bolay, Mustafa Yazıcıoğlu, Bahaeddin Yediyıldız, Mehmet Özdemir, Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s.145.

³ Serap Barış, 21. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Görünümü: TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, s.1.

⁴ Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi, Tokat:1771-1853*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası, 1. Basım, 2005, s.8.

çuklu, İlhanlı ve Eretna devletlerinin idaresinde kalmıştır. Tokat, Yıldırım Beyazıt tarafından 1398 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır.⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Sivas iline bağlı sancak merkezi iken, Mondros Mütarekesi döneminde (1918-1920) bağımsız bir mutasarrıflık olan Tokat, Erbaa, Niksar, Reşadiye ve Zile ilçelerinin bağlanması ile 1923 yılında il olmuştur. Bugün itibarıyla ilin merkez ilçe dahil olmak üzere 12 ilçesi, 37 belediye, 25 belde ve 616 köyü mevcuttur. Tokat Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Müdürlüğü verilerine göre, 2021 yılsonu itibarıyla ilin toplam nüfusu 602.567 olup bu nüfusun 204.907'i merkez ilçede yaşamaktadır.

Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nün iç kısmında bulunan İl, Akdağ ve Çamlıbel dağlarının çevirdiği bir vadi içerisinde yüksekliği 188 ile 2.870 metre arasında değişen bir konumla ve 9.958 km²'lik alan ile Türkiye topraklarının yaklaşık %1,3'ünü kapsamaktadır. Merkez ilçesinin rakımı 623 metre olan ilin rakımı 188 metre ile 2200 metre arasında değişmektedir. Orta Karadeniz'in iç kesiminde yer alan ve İç Anadolu Bölgesi'ne komşu olan il, kuzeyde Samsun, kuzeydoğuda Ordu, güneydoğuda Sivas, güneybatıda Yozgat, batıda Amasya ile çevrilmiştir. Kelkit-Tozanlı-Çekerek sularının havzaları; bu havzalar arasındaki yükseklikler, akarsuların oluşturduğu alüvyonlu düzlükler (ovalar) ve kuzeyden güneye doğru gidildikçe yüksekliği artan sıra dağlar Tokat'ın önemli yer şekillerini oluşturmaktadır. Kelkit vadisinin ortalama yüksekliği 300-350 metre, Tozanlı havzasında 500-550 metre ve Çekerek havzasında 900 metredir. Yeşilirmak'ın kolları olan Tozanlı, Kelkit ve Çekerek kolları ildeki yerleşim ve tarımsal üretimi şekillendirmiştir. Kazova, Turhal, Erbaa, Niksar, Artova ve Zile ovaları il yüzölçümünün %15,4'ünü oluşturmaktadır. Ayrıca Tokat, ekili dikili alanlar (%38) kadar ormanlık alanlara (%39) da sahip olduğundan Türkiye'nin önemli orman bölgelerinden biridir. İlin kuzeyinde ve güneyindeki dağların hemen hepsi ormanlıktır⁶.

Bahsedilen coğrafi özellikleriyle Tokat, bir de önemli dezavantaja sahiptir. Jeolojik yapısı itibarıyla ilin yer aldığı saha çok kıvrımlı ve kırıklıdır. Kuzey Anadolu Fay Hattı, Tokat'a bağlı Reşadiye, Niksar ve Erbaa ilçelerinden geçmektedir. Taşova, Erbaa, Niksar havzaları ve Kelkit Çayı vadisi, Kuzey Anadolu Fay Hattı boyunca gelişmiş geri çekilme havzalarıdır. En önemli fay, Tokat'ın hemen kuzeyinden geçen ve Kuzey Anadolu Fayı ile ilişkili olduğu düşünülen *Tokat*

⁵ Ali Açıklı, "Tokat", İslam Ansiklopedisi içinde C.41, s. 219-223), Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, s. 219-220.

⁶ Burada kullanılan veriler Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü internet sitesinden alınmıştır. <https://tokat.tarimorman.gov.tr/> (12.04.2025).

Fayı'dır.⁷ İl birinci derece deprem bölgesinde yer almaktadır. Fay hattında bulunmasından dolayı il ve çevresinde farklı yıllarda çok sayıda deprem yaşanmıştır. 1939 yılından önce meydana gelen depremlerin şiddeti, ölü sayısı ve hasar miktarları hakkında kesin bilgilere ulaşılamamıştır. En yıkıcı depremler 1939 (büyüklüğü 7.9 Erzincan depremi) ve 1942 (büyüklüğü 7.0 Niksar-Erbaa depremleri) yıllarında yaşanmıştır.

Karadeniz Bölgesi'nden İç Anadolu Bölgesi'ne geçiş kuşağında yer alması nedeniyle, farklı arazi özelliklerine ve tarımsal çeşitlilik açısından zengin bir potansiyele sahip olmasının yanı sıra iklim açısından da bir geçiş özelliği göstermektedir. Karadeniz ılıman iklimi ile İç Anadolu karasal iklimi arasında geçiş iklimine sahiptir. Karadeniz kıyı çizgisine paralel uzanan Kuzey Anadolu sıradağları iç kesimlerde Karadeniz ikliminin etkilerinin görülmesine engel olur. Bunun sonucunda, Tokat ilinin kuzeyi ile güneyi arasında belirli iklim farklılıkları ortaya çıkar. Kuzeyde iklim ılıman olsa da güneye doğru kış mevsimi daha sert bir karakter gösterir. Bu durum ildeki ekonomik faaliyetleri etkilemektedir. Sıcaklıkların yüksek olduğu alanlarda (vadiler) çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirilirken, sıcaklıkların düştüğü yüksek kesimlerde (yaylalarda), hayvancılık faaliyetleri ön plana geçmektedir.⁸

İklimin ve coğrafyanın insanlar için getirdiği avantajlar düşünüldüğünde bölgenin binlerce yıldan beri yerleşim yeri olması şaşırtıcı değildir.⁹ Öyle ki bu yerleşim yeri aynı zamanda uluslararası transit ticaret yolu (tarihi Kral Yolu, İpek yolu) üzerinde bulunmasının yanı sıra bölgeler arası mübadele ve dağıtım merkezi olması ile Osmanlı şehirlerinde pek azında rastlanan bir çeşitlilik içinde, değişik sanayi faaliyet dallarının geliştiği ve bu sanayi üretime bağlı olarak aktif bir ticari faaliyetin organize edildiği bir merkez olmuştur.¹⁰ Gelişen sanayi dallarının başında ham ipeğin işlenmesi, deri imalatı, tekstil üretimi (pamuklu ve basma imalatı) ve bakırcılık gelmektedir. Tokat, bu ürünlerin hemen hemen hepsinin kalite ve ticaretinde dünyaca tanınmış önemli bir şehirdi. Dericilik sektörü, eskiye göre gerilemiş olsa da XIX. yüzyılda ayakta kalabilmiştir. Ancak Tokat basması, yerini Avrupa ürünlerine bırakmak zorunda kalmıştır.

⁷ Kasım Çağlayan Demirezen, "Depremlerin Oluşumu, Yurdumuzdaki Deprem Bölgeleri ve Bu Deprem Bölgeleri İçerisinde Tokat İlini Yeri ve Jeopolitik Durumu", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, C 7/S. 14, 1999, s. 37.

⁸ Çiğdem Ünal, Tokat'ın İklim Özellikleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C 1/S. 2, s. 173-174.

⁹ Nurcan Boşdurmaz, *İpek Yolunda Bir Şehir Tokat*, Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, s.11

¹⁰ Genç, *agm*, s.146

Tokat bakırcılığı, XIX. yüzyılın sonuna kadar canlılığını korumuşsa da Kalhane, sektörde tutunmakta zorlanınca 1880'lerin sonlarına doğru kapanma derecesine gelmiştir.¹¹ Dolayısıyla Tokat, iktisadi ve ticari açıdan büyüklüğü ve şöhretini kaybederek XX. yüzyıla Anadolu'nun küçülen şehirlerinden biri olarak girmiştir.¹²

Coğrafi açıdan Orta Karadeniz bölümünün zengin, verimli topraklarında konumlanmış olan Tokat'ta Cumhuriyet'in ilk yıllarında modern anlamda sanayileşme faaliyetleri, doğal olarak tarıma dayalı sanayi dallarının kurulması ile kamu sektörünce başlatılmıştır. İlde Türkiye'nin ilk şeker fabrikalarından biri olan Turhal Şeker Fabrikası 1934 yılında faaliyete geçirilmiştir. Turhal Şeker Fabrikası'ndan sonra ikinci büyük kamu yatırımı Tokat Sigara Fabrikası ve buna bağlı olarak Tekel Yaprak Tütün İşleme Tesisleri 1985 yılında işletmeye açılmıştır. Kamunun yanı sıra özel sektörün de ildeki girişim faaliyetleri Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri olmuştur. 1930'lu yıllarda ildeki yeraltı kaynaklarının işletilmesi amacıyla maden işletmeleri açılmıştır. Yine ilin sebze ve meyve potansiyelini değerlendirmek amacıyla 1950'li yıllarda meyve suyu ve taş ve toprak türünün uygunluğu nedeniyle de 1960'larda tuğla ve kiremit fabrikaları kurulmaya başlanmıştır. Bu işletmelerin hemen hemen hepsi başlangıçta küçük aile işletmeleri olarak açılmış, ilerleyen yıllarda il sanayisine üretim ve istihdam açısından önemli katkılar sağlamışlardır. 1990'lı yılların başında il, tekstil sektörü ile tanışmış ve özellikle 1994 yılından sonra sektörde önemli yatırımlar başlamıştır.¹³ Ancak sonraki yıllarda gerek dünya genelinde gerekse ülkemizde yaşanan krizler sektöre önemli darbeler vurmuş gelişmesini engellemiştir¹⁴.

Günümüze gelindiğinde il ekonomisinin yapı taşlarını tarım, hayvancılık ve tarıma dayalı sanayi ile hizmet sektörlerinin oluşturduğu görülmektedir. Özellikle tekstil alanında kendini göstermiş olan ilin gerek merkez gerekse ilçelerinde pek çok hazır giyim ve konfeksiyon fabrikaları kurulmuştur. İmalat sanayi işletmelerinde özellikle gıda ürünleri ve içecek, tekstil ve hazır giyim, taş ve toprağa dayalı ürünler, ağaç ürünleri ve mobilya, plastik ürün, metal eşya ve

¹¹ Genç, *agm*, s.168; Esat Aktaş, "XIX. Yüzyılın Sonunda Tokat Sancağı", *Mavi Atlas*, 9(1), 2021, s.103-104.

¹² Genç, *agm*, s.169.

¹³ Barış, *agm*.

¹⁴ 1997 Güney Doğu Asya Krizi, 1998 Rusya Krizi, 1999 Brezilya Krizi, Türkiye'de Kasım-2000 ve Şubat-2001 krizleri.

makine sektörlerinde üretim yapılarak, ürünler yurtiçi ve yurtdışı pazarlara sunulmaktadır.¹⁵

Tokat, tarım ve tarıma dayalı sanayi ağırlıklı bir ekonomik yapı karakteri göstermekle beraber, oluşan hasıla açısından incelendiğinde tarım sektörünün daha fazla gelir sağladığı görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, ilde 2023 yılı itibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içinde en yüksek pay %20 ile tarım sektörüne aittir. Tarım sektörünü %17 ile hizmetler sektörü ve %14 ile sanayi sektörü takip etmiştir. İlin toplam hasılası ülke hasılasının yalnızca %03'ünü oluşturmaktadır (TÜİK, 2023). Kişi başına GSYH açısından ise Tokat, bölge ve ülke ortalamasının gerisinde kalmıştır. Yine 2023 yılı TÜİK verilerine göre, ülkemizde kişi başına düşen GSYH 13.243 Dolar, Tokat'ın da dahil olduğu TR83 bölgesinde ortalama 8.178 Dolar iken, Tokat'ta yalnızca 6.106 Dolar olarak gerçekleşmiştir.¹⁶

İl sadece gelir açısından değil, sosyo-ekonomik göstergeler açısından da geri sıralardadır. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın illerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik düzeyini belirlemek için yaptığı çalışmada (SEGE-2017) Tokat'ın -0,381 endeks puanıyla 56. sırada ve "5. kademedeki gelişmiş iller" grubunda yer almıştır.

Bu çalışmanın amacı, Tokat ilinin yüz yıllık iktisadi gelişim süreci içinde finans ve bankacılık sektörünün gelişim sürecinin incelemek ve değerlendirmektir. Çalışmada Tokat ilinde bankacılık ve finans sektörünün durumu gerek finansal veriler (banka sayısı, şube sayısı, mevduatlar, krediler vs.) gerekse tarihsel süreçte betimleyici bir şekilde açıklanacaktır. Ancak burada yerel ekonomiler ile ilgili çalışmalarda veri bulmanın güçlüğü gözden uzak tutulmamalıdır. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarına ilişkin verileri il düzeyinde bulmak neredeyse imkânsızdır. Bulunan verilerin de bir kısmı ya kesikli ya da karşılaştırılabilir olmaktan uzaktır. Bu sınırlama ile çalışmanın ikinci bölümünde ülkemizde bankacılık sektörünün gelişimi hakkında bilgiler verilecektir. İkinci bölümde bankacılık sektörünün ilin yüz yıllık sürecindeki durumu incelenecektir. Üçüncü bölümde ise Tokat ilinde bankacılık sektörü kredi ve mevduatlar açısından detaylı olarak analiz edilecektir. Genel değerlendirmenin yapılacağı son bölümle çalışma nihayetlenilecektir.

¹⁵ Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı [OKA], Tokat İli Sektörel Eylem Planları (2018-2023). www.oka.org.tr.

¹⁶ TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). 2024. "İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2004-2023 (Cari Fiyatlarla, Bin TL)", TÜİK Veri Portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2023-53575>.

1. TÜRKİYE'DE FİNANS VE BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

İldeki bankacılık sektörünün gelişimini inceleyebilmek ve anlayabilmek için öncelikle sektörün ülke genelindeki gelişimi ve mevcut durumun değerlendirilmesi gerekir. Ekonominin gelişmesinde aracılık görevi yapan bankaların ülkemizdeki gelişimi Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine rastlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ekonomisiyle bütünleşme süreci esasen 16. yüzyılda başlamış ve 19. yüzyılda yaşanan bazı gelişmeler neticesinde iyice hızlanmıştır. Özellikle 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Antlaşması ve hemen sonrasında diğer Avrupa ülkeleri ile imzalanan ticaret anlaşmaları, Osmanlı Devleti'nin dış ticaret açıklarının artmasına neden olmuştur. Dış ticaret açıklarının kapatılması, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ve uzun süren savaşların maliyetleri Osmanlı maliyesini zora sokmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti 1840 yılında iç borçlanma aracı olarak ilk kâğıt parası "Kaime"yi piyasaya sürmüştür. Kaime ihracından sonra piyasada yaşanan yolsuzluklar ve 1854 yılında Kırım Savaşı sonrasında alınan ilk dış borç, devletin bir bankaya olan ihtiyacını gün yüzüne çıkarmıştır.¹⁷

Osmanlı Devleti'nde ilk banka kurma girişimi İngilizler tarafından 1836 yılında dile getirilse de Osmanlı hükümeti de devletin parasal ihtiyaçları çerçevesinde bir devlet bankası kurma fikrine sahiptir. Böylece ilk banka, kaimelerin değerinin sabit tutulması için iki Galata bankeri (J. Alleon ve T.H. Baltazzi) ile yapılan bir sözleşme neticesinde doğmuştur. Bu iki banker, devletinde yardımını alarak, 1847 yılında Bank-ı Dersaadet (İstanbul Bankası/Banque de Constantinople) adında ilk bankayı kurmuşlardır.¹⁸ Ancak Banka, ödeme gücünü aşan işlemlere girişmesi ve spekülasyon yapması sonucu 1852 yılında iflas etmiştir.¹⁹ Bu gelişmeden sonra para, tahvilat ve faiz işlerini devlet adına yürütmek için yerli banka kurma teşebbüsüne girişilmiş ve birkaç denemeden sonra 1863 tarihinde Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmani-i Şahane) kurulmuştur.²⁰ Banka'nın borç kanallarını açmak, istikraz girişimlerinde bir aracı rol üstlenme

¹⁷ Sudi Apak-Arzu Tay, "Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası'nın Yeri ve Faaliyetleri", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S .3, 63-103, 2012, s.64.

¹⁸ Erol Ortabağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon", *Türkiye Bankalar Birliği*, Yayın no.326, 2018, s. 21.

¹⁹ Apak-Tay, *agm.*, s. 67-68.

²⁰ Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*, Creative Yayıncılık, İstanbul 1997, s.196-197.

ve banknot basma hakkı bulunmasının yanı sıra 1875'te imzalanan yeni bir sözleşme ile yetkileri genişletilerek Osmanlı Devleti'nin haznedarı durumuna getirilmiştir. Cumhuriyet döneminde 1924 tarihinde imzalanan sözleşme ile para basma imtiyazını Türkiye Cumhuriyeti'ne devrettiyse de T.C Merkez Bankası'nın kuruluşuna kadar hazine işlemlerini sürdürmeye devam etmiş, 1933'te özel bir ticaret bankasına dönüşmüştür.²¹

Osmanlılarda ulusal bankacılık girişimleri Mithat Paşa döneminde “Memleket Sandıkları” (1863) ve İstanbul Emniyet Sandığı (1868) ile başlamıştır. Bu oluşumlar, 1883 yılında ise “Menafi Sandıkları” adını almışlar ve 1888 yılında ise yapısı modernize edilerek ilk devlet bankası sıfatıyla Ziraat Bankası kurulmuştur.²² Cumhuriyet öncesinde 1911-1923 tarihleri arasında milli sermaye ile 21 banka kurulmuş ancak bunlar sektördeki yabancı bankaların kredi piyasasına egemen olmaları karşısında faaliyetlerini sürdürmekte zorlanmışlardır. Cumhuriyetin ilanından sonra Türk Banka sisteminde göze çarpan temel özellik, banka-kredi sisteminin hala büyük ölçüde yabancı sermayenin denetimi altında bulunuyor olmasıydı. Cumhuriyetin ilk yılları ulusal bankacılığın geliştirilmesine yönelik çabaların harcandığı yıllar olmuştur.²³ 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde ulusal bankacılığın geliştirilmesi yönünde alınan kararlar hayata geçilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Ziraat Bankası'nın sermayesi arttırılmış; 1924'te bir ticaret bankası olarak Türkiye İş Bankası, 1925 yılında sanayi kesimine destek sağlamak için Sanayi ve Maadin Bankası ve inşaat sektörünü desteklemek üzere de 1926'da Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur. Bu dönemde yerel ihtiyaçları karşılamak üzere birçok yerel banka da kurulmuş, ancak 1929 dünya ekonomik buhranının olumsuz etkileri ve şube bankacılığının gelişmeye başlaması nedenleriyle bunların büyük çoğunluğu kapanmak zorunda kalmıştır.²⁴ 1930'lu yıllarda Merkez Bankası'ndan başka 5 devlet bankası kurulmuştur. Bunlar, Sümerbank (1933), İller Bankası (1933), Etibank (1935), Denizbank (1938) ve Halk Bankasıdır (1935). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ise 1930 yılında anonim şirket statüsünde kurulmuş olup, 1931 yılında faaliyete geçmiştir. Özel sermaye birikiminin 1940'lı yıllarda oluşması sonucunda, 1945-

²¹ Lale Erdem Karabıyık, *Türkiye'de Finans Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 2001, s. 5-7.

²² Karabıyık, *age.*, s.11

²³ Tuncay Artun, *İşlevi, Gelişimi, Özellikleri ve Sorunlarıyla Türkiye'de Bankacılık*, Tekin Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1983, s. 27-35.

²⁴ Kemalettin Çonkar, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sermaye Birikimi Açısından Bankacılık”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 25 (100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 2023, s. 459-460.

1960 döneminde 30 adet özel banka kurulmuştur.²⁵ 1950-1961 dönemi ise ulusal sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme sürecinin büyük bir hız kazandığı dönemdir. Bu büyüme ve güçlenme, büyük ölçüde bu dönemde kurulan çoğu özel bankalarca gerçekleştirilmiştir.²⁶ Bu dönemde bankacılıkla ilgili önemli bir düzenleme 1958 yılında çıkarılan 7129 sayılı Bankalar Kanunu'dur. Bu kanunla devlet, bankaları kredi alanında tamamen serbest bırakırken, mevduat sahiplerinin haklarını koruma bakımından yeni hükümler getirmiştir.

Planlı dönemde (1960-1980) bankacılık sektörünün önemli ölçüde devletin kontrolü ve etkisi altında kaldığı görülmektedir. 1960'lı yıllarda planlı dönemle birlikte çeşitli sektörleri desteklemek amacıyla Turizm Bankası (1960), Sınai Yatırım ve Kredi Bankası (1963), Devlet Yatırım Bankası (1964) ve Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (1976) mali sektöre katılmıştır.²⁷ Bankacılık, planlı dönemde büyük bir sarsıntı geçirmiştir. Sarsıntının kaynağı da 1960-1963 döneminde "tedrici tasfiye"ye sokulan 5 banka olsa da 1960-1964 yılları arasında 15 bankanın faaliyeti sona ermiş veya tasfiyeye girmiştir. Bankaların tasfiye edilmesi planlı döneme az sayıda banka kurma politikasının uygulanmasına yol açmıştır. Bu dönemin bankacılık açısından en önemli özelliklerinden birisi, özel ticaret bankalarının büyük bölümünün holding bankası haline gelmesi olmuştur.²⁸

1980'li yılların başında, Türkiye ekonomisi, ihracata yönelik sanayileşme stratejisi izlerken ve dış ticaret serbestleştirilirken, ekonominin politikasında bazı önemli yapısal dönüşümler başlamıştır. Bankacılık sektörü de bu dönüşümden payını almış, 1980 yılına kadar kısıtlı devlet kontrolünde kısıtlı mali araçlar ile hizmet veren sektörde 1980'den sonra liberalleşme yönünde önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Bu dönemde sektörde yasal, yapısal ve kurumsal değişiklikler yapılmıştır: Faiz oranları ve döviz kurları serbest bırakılmış, sisteme yeni girişlere imkân tanınmış, yabancı bankaların Türkiye'ye gelmesi ya da şube açması için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler ile 1988 yılına kadar 23 yabancı banka açılmıştır. Yabancı bankalar ihtisas bankası şeklinde Türkiye'ye gelirken, Türk bankaları da 1985 yılı sonrasında ihtisas bankası şeklinde kurulmuştur. Bu dönemdeki bir başka gelişme İslam Bankacılığının (Özel Finans Kurumları) faaliyete geçmesi (1984 yılından sonra) olmuştur.

²⁵ Rıdvan Karluk, *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm*, Beta Yayın Evi, 12. Basım, 2009, s. 342.

²⁶ Ünal Gülhan, *Bankacılık Sektöründe Karlılığı Etkileyen Faktörler: Türk Bankacılık Sektörüne Yönelik Bir Uygulama*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s. 28.

²⁷ Karluk, *age.*, s.342.

²⁸ Gülhan, *age.*, s.31.

1990'lı yıllarda bankacılık alanında önemli bir atılım teknolojinin bankacılık kesiminde daha yaygın bir biçimde kullanımının sağlanmasıdır. Elektronik Fon Transferi (EFT) 1992 yılında faaliyete geçmiş, TCMB bünyesinde "inter-bank" piyasasının oluşturulmuş ve ayrıca Banka, açık piyasa işlemlerini başlatmıştır. Bankacılık sektörü 1994 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan kriz sonucunda önemli kayıplarla karşılaşmış, üç banka tasfiye sürecine girmiştir. Bankacılık sektörü 1998 yılının ikinci yarısından itibaren Merkez Bankasından sürekli olarak yüksek miktarda ve maliyetle likidite sağlamak zorunda kalmıştır. Merkez Bankasından sağlanan kaynakların maliyetinin çok yüksek olması bankaların mali bünyelerindeki bozulmayı hızlandırmıştır.²⁹ Türkiye ekonomisinde art arda yaşanan 1999, 2000, 2001 finansal krizleri bankacılık sektörünü olumsuz şekilde etkilemiştir.³⁰

2000'li yıllara gelindiğinde Türk Bankacılık sistemi açısından en önemli gelişme Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun (BDDK) kurulması ve Ağustos 2000'de faaliyetine resmen başlaması olmuştur. Bu olumlu gelişmeye rağmen yüksek enflasyonun önlenemediği, iç borç sorunun giderek ağırlaştığı, bankacılık kesiminin varlık ve yükümlülüklerinin vade yapısında risklerin doğmasına bağlı olarak sektörün giderek kırılganlaştığı görülmektedir. Yaşanan bu kırılganlık 2000'li yılların sonunda büyük bir devalüasyonun yaşanmasına neden olmuştur.³¹ 2001 yılı Şubat ayında yaşanan kriz bazı bankaların kapatılmasına, bazılarının birleştirilmesine yol açmıştır. Ekonominin genelinde ve bankacılık sektörünün içinde bulunduğu krizin atlatılabilmesi için 2001 Mayıs ayında "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulanmaya başlanmış ve bankacılık sektörünün, Kamu ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) bünyesindeki bankalar basta olmak üzere hızlı ve kapsamlı şekilde yeniden yapılandırılması ve böylece bankacılık kesimi ile reel sektör arasında sağlıklı ilişkiler kurulması hedeflenmiştir.³² 1999-2007 yılları arasında bankacılık sektöründe gözetim ve denetime ilişkin ve özellikle bankaların risk yönetim faaliyetleriyle ilgili çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Bankacılık ve genel olarak finansal sektöre yapılan düzenlemeler ve bankacılık sektöründe yaşanan yoğun teknolojik değişimle beraber küresel finansal kriz sonrasında banka sayılarında, işlem hacimlerinde ve kullanılan ürünler konusunda hızlı değişimler yaşanmıştır. 2025

²⁹ Yavuz Atlı-Atilla Yücel-İrem Tanyıldızı, "Türk Bankacılık Sektörünün Gelişimi ve Tunceli İlinde Bankacılık Sektörü. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 6/S. 12, 2018.

³⁰ Daha geniş bilgi için bakınız Gülhan, *age.*, s.46-49.

³¹ Merih Celasun, "2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme", *Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum* içinde, Editör: Ahmet Alpay Dikmen, İmaj Yayınevi, Ankara 2002.

³² Atlı vd., *agm.*, s. 94.

yılı mayıs ayı itibarıyla sektörde 64 adet banka faaliyet göstermekte olup, bunların 35'i mevduat bankası, 20'si kalkınma ve yatırım bankası, 9'u da katılım bankasıdır.³³ Bu rakamlara bakıldığında bankacılık sistemindeki bankaların yarısından fazlasını mevduat bankaları oluşturmaktadır. Bu bankalar sahiplik durumlarına göre 11 kamu, 25 yerli özel ve 28 yabancı banka olarak faaliyet göstermektedir. Sektörün toplam şube sayısı 10.833'tür. Türk bankacılık sisteminin en son ulaşılan Türkiye geneli verilerini (Aralık 2024 dönemi itibarıyla) şu şekilde özetleyebiliriz³⁴:

- Aralık 2024 dönemi itibarıyla bankacılık sektörünün toplam aktiflerine göre, mevduat bankaları %86, kalkınma ve yatırım bankaları %6 ve katılım bankaları %8'lik paya sahiptir. Buna göre en yüksek pay mevduat bankalarına aittir.

- Sektörün aktif toplamı 32.658 milyar TL'dir. Türk Bankacılık Sektörünün aktif büyüklüğünün GSYH'ye oranı 2024 yılsonu itibarıyla 0,75 olarak gerçekleşmiştir.

- Sektördeki toplam kredi tutarı, Aralık 2024 dönemi itibarıyla bir önceki yılsonuna göre %37,5 artarak 16.052 milyar TL olmuştur.

- Bankacılık Sektörünün en büyük fon kaynağı olan mevduat kalemi, Aralık 2024 dönemi itibarıyla 18.903 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Özkaynaklar toplamı ise 2.898 milyar TL'dir.

2. TOKAT İLİNDE BANKACILIK SEKTÖRÜ

Bankacılık sektörü ekonomide kaynak aktarımına (tasarrufların yatırımlara dönüşmesine) aracılık eden finansal sistemin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bankacılık sisteminin görece ağırlığı her ülkede farklıdır. Denilebilir ki dünyada ekonomik ve sosyal gelişmeye paralel olarak finansal sistem gelişmekte ve yapısal değişim geçirmektedir. Bu değişim banka dışı kesimin görece payının yüksek olması şeklinde gerçekleşmesine rağmen, Türkiye'de ve Tokat'ta bu kaynak aktarımında bankacılık kesimi hala açık ara hakim durumdadır. Dolayısıyla Tokat'ta finans sektörü denildiğinde bankacılığın ön plana çıktığı görüldüğünden, buradaki değerlendirmeler de bankacılık sektörü açısından yapılacaktır.

2.1. Bankacılık Sektörü Genel Göstergeleri

Tokat'ta bankacılık faaliyetleri Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen sonra tek banka olan T.C. Ziraat Bankası Tokat Şubesi'nin hizmet vermesiyle

³³ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). Bankalar, <https://www.bddk.org.tr/Kurulus/Liste/77>, son erişim tarihi: 22.05.2025.

³⁴ BDDK, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, Aralık 2024.

<https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=404>, son erişim tarihi: 22.05.2025.

başlamıştır. 1980’li yıllara kadar tarıma dayalı ekonomik bir görünüm sergileyen ülkemizde ve halihazırda tarımsal hasıla ağırlığı olan Tokat’ta Ziraat Bankası, çiftçilere kolaylık sağlamak ve tarımın gelişmesine yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. O yıllarda Türkiye’nin birçok ilinde görülen yerel banka kurma girişimleri Tokat’ta olmamış, bankacılık faaliyetleri Ziraat Bankası’yla sınırlı kalmıştır. İlde bankacılık hizmetleri 1950’lerde gelişmeye başlamış ve 1962 yılına gelindiğinde kamu banka şubesi olmayan ilçe kalmamıştır. Aynı yıl 5 tanesi merkez ilçede olmak üzere 16 banka şubesi olmuştur.³⁵

Sonraki yıllarda banka şubelerinin sayısı hızla artmış, 1962’de 16 olan şube sayısı 1965’te 17’ye, 1970’te 31’e, 1975’te 38’e yükselmiştir. 1975 yılından sonra banka şubesi sayısı hızla artmış, 1980’de 52’ye³⁶, 1985’te ise 57’ye yükselmiştir. Yaklaşık 10 yıl aynı kalan banka sayısı 1995’ten sonra azalmış, 2000’li yıllarda ise dalgalı bir seyir izlemiştir. 2024 yılsonu itibarıyla il genelinde toplam 58 banka şubesi varken, toplam banka sayısı 11’dir.³⁷ Tokat’ta şube başına ortalama nüfus 2024 yıl sonu verilerine göre 10.464 olmuştur. İldeki bankalarda 2023 yılı verilerine göre 633 personel istihdam edilmektedir. Yine aynı yıl verilerine göre, ilin mevcut bankaları 237 ATM ile hizmet vermektedir.

Tablo 1. Tokat İli Bankacılık Sektörüne Ait Genel Göstergeler

Gösterge adı	Toplam
Banka sayısı	11
Şube sayısı	58
ATM sayısı	237
Çalışan sayısı	633
İllere göre şube başına ortalama nüfus	10.464

Kaynak: BDDK, 2024, 2025.

Not: Tabloda ATM sayısı ve çalışan sayısı 2023 yılı verileri, diğerleri 2024 verileridir.

2.2. Mevduatların Gelişimi

Bankaların mevduat ve kredi durumunun incelenmesi ekonomideki sermaye birikimi ve yatırımlar hakkında bilgi vermektedir. Tokat ili banka mevduatı ile ilgili veriler 1988 yılı itibarıyla mevcuttur. Tokat ili toplam mevduatlarının 1988-2024 arası durumu Tablo 2’de gösterilmiştir. İlin 1988 yılında toplam

³⁵ Komisyon, *Yurt Ansiklopedisi: Türkiye İl İl: Dünü, Bugünü ve Yarını (Tokat)*, C 10, 1984, Anadolu Yayıncılık, s. 7116.

³⁶ Komisyon, *age.*, s.7116.

³⁷ BDDK, Fin Türk İllere Göre Bankacılık verileri, <https://www.bddk.org.tr/BultenFinTurk>, son erişim tarihi, 20.05.2025.

mevduatı 108 milyar TL iken, 2004 yılında yaklaşık 342 milyar TL'ye ulaşmıştır. Sonraki yıllarda toplam mevduatlardaki artışlar devam etmekle birlikte paradan altı sıfır atılma süreciyle beraber rakamlarda TL olarak farklılık (2005-2008 dönemi rakamlar bin YTL, 2009 bin TL, 2010-2023 dönemi rakamlar milyon TL) göstermiştir. İlin ulaşılan en son mevduat verisi yıllık bazda 2024 yılına aittir. Ancak bu yıla ait detaylı mevduat verileri henüz yayınlanmamıştır. 2024 yılı mevduat toplamı 32.699 milyon TL'dir. Bu mevduatın yaklaşık %84'ü tasarruf mevduatıdır. Tasarruf mevduatlarının toplam mevduat içindeki payının 2024 yılında önceki yıllara göre önemli artış gösterdiği söylenebilir. 1988-2023 öneminde tasarruf mevduatının toplam mevduat içindeki payı ortalama %50 civarında iken, 2024 yılındaki pay (%84) oldukça yüksek olarak gerçekleşmiştir. Tasarruf mevduatının toplam mevduat içindeki payı açısından ili Türkiye geneli ile karşılaştırdığımızda Türkiye ortalaması olan %60'ın üstünde olduğu görülür.

1988-2024 döneminde toplam mevduatın türlerine göre detaylı dağılımı en son 2023 yılı verileri itibarıyla mevcut olduğundan bu yıla ait bir değerlendirme yapılabilir. Tasarruf mevduatının toplam mevduat içindeki payı 2023 yılı için %51 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam daha önce belirtildiği gibi 1988-2023 ortalamasına (%50) yakın bir orandır. Tasarruf mevduatının toplam mevduat içindeki payını 2023 yılı için ülke geneli ile karşılaştırdığımızda, ilin tasarruf mevduatlarının Türkiye ortalamasının (%24,6) üstünde olduğu görülür. Tasarruf mevduatlarını %20,2'lik pay ile döviz tevdiat hesabı, %14,4'lük pay ile kıymetli madenler depo hesabı takip etmektedir. İncelenen dönem itibarıyla ilgili hesabın toplam mevduatlar içindeki payı 2020 yılından itibaren artış göstermiş olup, 2020-2023 döneminde ortalama %16 olarak (2020'de %18, 2021'de %17,7, 2022'de %15,1) gerçekleşmiştir. Yine toplam mevduatın yaklaşık %20'lik kısmı döviz tevdiat hesabından oluşmaktadır. Mevduat büyüklüğü açısından ülke genelinde yalnızca %0,17'lik bir paya sahiptir. Ticari kuruluşlar mevduatı 2023 yılında yaklaşık %10 olmuştur ki bu değer, incelenen dönem ortalamasındadır (%10,2). Resmi kuruluşlar mevduatının toplam mevduat içindeki payı %3,1'dir. Bu değer de 1988-2023 dönemi ortalamasındadır (%3,4) denilebilir.

TOKAT İLİNDE FİNANS VE BANKACILIK SEKTÖRÜ

Tablo 2. Tokat İli Toplam Banka Mevduatı (1988-2023)*

Yıllar	Tasarruf Mevduatı	Resmi Kuruluşlar Mevduatı	Ticari Kuruluşlar Mevduatı	Bankalar Mevduatı	Döviz Tevdiat Hesabı	Diğer Kuruluşlar Mevduatı	Kıymetli Madenler Depo	Toplam
2024	27.436	-	-	-	-	-	-	32.699
2023	11.911	724	2.313	0,97	4.721	288	3.379	23.339
2022	6.120	385	1.466	0,03	3.508	152	2.071	13.701
2021	2.868	187	669	0,01	3.078	93	1.489	8.384
2020	2.129	169	502	0,01	1.801	82	1.064	5.747
2019	1.933	100	358	0,63	1.254	66	390	4.102
2018	1.665	122	254	0,40	937	47	188	3.215
2017	1.452	172	327	0,01	672	48	108	2.778
2016	1.269	124	291	0,00	517	57	73	2.331
2015	1.048	103	257	0,00	464	44	46	1.963
2014	867	97	166	0,01	374	40	75	1.618
2013	778	60	209	0,00	297	35	91	1.470
2012	721	45	169	0	230	24	72	1.260
2011	673	49	144	0	223	27	51	1.167
2010	662	71	114	0	194	21	7	1.071
2009	525.183	43.598	78.678	1	192.104	17.614	2.889	860.067
2008	475.558	29.672	81.239	0	173.995	17.141	424	778.029
2007	370.070	30.931	66.766	0	156.612	16.364	1	640.745
2006	291.661	27.774	44.311	0	161.204	24.591	0	549.541
2005	233.983	21.520	45.279	0	122.904	15.794	0	439.480
2004	159.236	15.554	31.853	0	127.973	7.283	0	341.899
2003	136.696	8.466	26.367	0	111.964	13.920	0	297.413
2002	101.430	6.482	18.388	0	124.327	8.598	0	259.225
2001	72.817	5.201	9.883	4	94.731	7.966	0	190.602
2000	45.088	3.526	6.846	0	46.395	6.813	0	108.668
1999	41.180	1.467	4.194	0	33.190	2.506	0	82.537
1998	18.208	655	2.175	0	17.130	1.758	0	39.926
1997	9.231	756	1.412	0	10.214	1.005	0	22.618
1996	4.440	483	937	0	5.343	417	0	11.624
1995	1.948	59	573	1	2.815	256	0	5.651
1994	1.054	46	337	0	1.569	102	0	3.110
1993	467	29	221	0	544	47	0	1.310
1992	323	12	126	0	313	24	0	800
1991	195	8	59	0	150	12	0	424

SERAP BARIŞ

1990	118	8	33	0	72	6	0	238
1989	89	4	21	0	46	2	0	164
1988	53	3	13	0	35	2	0	108

Kaynak: BDDK, 2025.

*2010-2023 dönemi rakamlar milyon TL, 2009 bin TL, 2005-2008 dönemi rakamlar bin YTL, 1988-2004 arası rakamlar milyar TL cinsindedir.

Banka mevduatlarının nüfus ve şube başına ortalamaları 2018 ve 2023 yılları verileri tablo 3'te gösterilmiştir. İlin nüfus başına ortalama mevduatı 2018 yılında 5.247 TL iken, yaklaşık 8 katlık bir artışla 2023 yılında 38.453 TL olmuştur. 2023 yılı Türkiye kişi başı ortalama mevduat tutarının 163.773 TL olması, Tokat'ın Türkiye ortalamasının çok altında kaldığını göstermektedir. İlin şube başına ortalama mevduat tutarı 2018 yılında 56 milyon TL iken, 2023 yılında 449 milyon TL'ye yükselmiştir. Türkiye'de ise şube başına ortalama mevduat tutarı 2023 yılında 349.543 milyon TL olmuştur. 2023 yılı rakamları dikkate alındığında, il, şube başına ortalama mevduat açısından da Türkiye ortalamasının fazlaca gerisinde kalmıştır. Bu karşılaştırmalardan Tokat ilinde bankacılık kültürünün çok fazla yaygınlaşmadığı görülmektedir. Tokat ilinde bankacılığın yaygınlaşmamasının nedenleri arasında ilin tarıma dayalı bir ekonomik yapı göstermesi dolayısıyla tarım sektörünün katma değerinin düşük olması ve ildeki tasarruf kültürünün önemli oranda geleneksel anlayışa dayanması³⁸ (yastık altı altın ve döviz ile emlak alımı) sayılabilir.

Tablo 3. Tokat İli Nüfus Başına ve Şube Başına Ortalama Banka Mevduatı

Gösterge	2018		2023	
	Tokat	Türkiye	Tokat	Türkiye
Nüfus başına ortalama mevduat (TL)	5.247	23.992	38.453	163.773
Şube başına ortalama mevduat (milyon TL)	56	189	449	349.543

Banka mevduatlarının Türk parası ve yabancı para cinsinden dağılımı 2018-2023 dönemi için tablo 4'te gösterilmiştir. Tabloya göre Tokat ilinde 2018 yılında yabancı para mevduatlarının toplam mevduat içindeki payı %30 iken,

³⁸ Serap Barış-Emre Çiftçi, "Gelir Dağılımının Tasarruflar Üzerindeki Etkisi: Hanehalkı Düzeyinde Bir Araştırma", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2018, C 8/ S. 1, s. 186.

Metehan Şahin-Serap Barış, "Finansal Okuryazarlık ve Tasarruf Davranışları: Kamu Çalışanları Üzerine Bir İnceleme", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 2017, s. 85.

Türk parası mevduatının payı %70'tir. 2023 yılına gelindiğinde ise yabancı para mevduatlarının payı %20'ye düşerken, Türk parası mevduatının payı %80'e yükselmiştir. Türk Parası mevduatlardaki yükselmenin bir nedeni, kur korumalı mevduat hesabı uygulaması olabilir. Aynı yıllarda Türkiye geneli için bu oranlarda önemli bir değişiklik olmamıştır.

Tablo 4. Mevduatın Türk Parası ve Yabancı Para Dağılımı* (Milyon TL)

	Yıllar	Türk Parası (TP)	Yabancı Para (YP)	Toplam
Tokat	2018	2.277	937	3.215
Türkiye	2018	1.149.432	887.233	2.036.665
Tokat	2019	2.847	1.254	4.102
Türkiye	2019	1.354.649	1.120.307	2.474.956
Tokat	2020	3.946	1.801	5.747
Türkiye	2020	1.837.272	1.470.931	3.308.203
Tokat	2021	5.306	3.078	8.384
Türkiye	2021	2.323.388	2.688.502	5.011.889
Tokat	2022	10.193	3.508	13.701
Türkiye	2022	5.225.990	3.211.954	8.437.944
Tokat	2023	18.617	4.721	23.339
Türkiye	2023	9.737.924	4.493.197	14.231.120

Kaynak: BDDK, 2025.

* Bankalardan toplanan "İller Bazında Mevduat" tablolarında mevduat kaleminin TP-YP ayrımı bulunmadığından YP Mevduat olarak "Döviz Tevdiat Hesapları" kullanılmıştır.

2.3. Kredilerin Gelişimi

Kredi vermek bankacılığın en temel tarihsel işlevlerinden biridir. Kredilerin atıl durumdaki sermaye ve fonların ekonomiye aktarılması, ekonomik alandaki faaliyetleri canlandırması, arz ve talep arasındaki dengenin sağlanmasına katkıda bulunması, tedavül aracı fonksiyonu olması gibi önemli fonksiyonları vardır.

Krediler, ihtisas kredileri yani sektörler için yönelik olduğu gibi ihtisas dışında şekilde de verilmektedir. Sektörlerin kullanmış oldukları kredi miktarı, o sektörün genel ekonomi içindeki önemi hakkında bilgi vermektedir. Bir sektör ne kadar çok kredi kullanıyorsa, o sektörün ekonomik faaliyetlerinin o kadar yoğun olduğundan ve yatırımların arttığından bahsedilebilir.³⁹ Burada Tokat ili

³⁹ Seval Mutlu Çamoğlu- Merter Akıncı, "Türkiye'de Sektörel Banka Kredilerinin Gelişimi: Bir Zaman Serisi Analizi", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 2012, 19(1), s.193.

nin 1988-2023 kredi kullanım durumu, ilk olarak ihtisas ve ihtisas dışı krediler⁴⁰ açısından değerlendirilecektir. Tablo 4’te sunulan verilere göre, ihtisas kredilerinde tarım sektörü 1988-1999 döneminde en fazla kredi kullanan sektör olmuştur. Toplam krediler içinde de bu dönemde en fazla kredi ihtisas kredilerine ve bu krediler içinde de tarım sektörüne verilmiştir. Öyle ki 1999 yılında toplam krediler içinde tarımın payı %58 olmuştur. Ancak bu durum 2000 yılından itibaren değişmiş, toplam krediler içinde en fazla pay ihtisas dışı sektörlerle kaymaya başlamıştır. 2000 yılına kadar artış gösteren tarımsal krediler, 2000-2005 arası dönemde düşük seyretmiş, 2005-2009 döneminde tekrar artış göstermiştir. Tarımsal kredilerin toplam krediler içindeki payının %3 ile en düşük olduğu yıl, 2003 yılıdır. 2004 yılından sonra her yıl düşük oranlarda artış yaşanmış ancak 2022 ve 2023 yıllarında iki kattan daha fazla artış yaşanmıştır. 2023 yılında tarımda kullanılan kredilerin toplam krediler içindeki payı %23 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran Türkiye’de tarıma verilen kredilerin %1,3’ünü oluşturmaktadır. 1988-2023 döneminde özellikle 2000 yılından sonra tarımda kullanılan kredilerin azalmış olması, ilde bu sektörün önemini ve canlılığını yavaş yavaş kaybettiği şeklinde yorumlanabilir.

İhtisas dışı kredilerin toplam krediler içindeki payı 1988-2023 döneminde sürekli artış göstermiştir. 1988 yılında ihtisas dışı toplam krediler içindeki payı %19 iken 2005 yılında %85’e kadar yükselmiş, 2023 yılında ise %69 olarak gerçekleşmiştir. İlin 2023 yılındaki ihtisas dışı kredilerinin Türkiye’deki ihtisas dışı krediler içindeki payı sadece %0,2’dir.

Tablo 4. Tokat İli Kredi Durumu (1988-2023)*

Yıllar	İhtisas Kredileri						İhtisas Dışı Krediler	Toplam
	Tarım	Gayri-menkul	Mes-leki	Deniz-cilik	Tu-rizm	Diğer		
1988	38	15	12	0	0	0	15	80
1989	60	19	19	0	5	0	27	125
1990	92	37	33	0	5	0	64	226
1991	162	65	44	0	4	0	76	352
1992	264	108	65	0	12	0	164	613
1993	428	163	105	0	13	0	337	1.047

⁴⁰ Türkiye Bankalar Birliği’ne göre ihtisas dışı krediler, bankacılık kesiminin kullandığı borçlu cari hesap kredileri, senet karşılığı krediler, döviz kredileri, ipotek karşılığı krediler vb. oluşturmaktadır.

TOKAT İLİNDE FİNANS VE BANKACILIK SEKTÖRÜ

1994	704	217	196	0	14	0	248	1.378
1995	2.009	256	600	0	15	13	777	3.670
1996	4.763	351	1.012	0	15	454	1.863	8.458
1997	8.307	458	1.883	0	15	1.127	4.823	16.613
1998	15.782	361	3.104	0	15	1.931	7.582	28.775
1999	25.122	293	4.673	0	13	2.511	10.586	43.198
2000	37.133	1.122	5.523	0	11	3.934	42.508	90.231
2001	15.081	511	2.304	0	6	5.132	23.421	46.455
2002	3.125	120	0	1.281	0	7.527	35.193	47.246
2003	3.358	147	4.783	0	0	11.035	86.809	106.132
2004	10.546	202	8.715	0	0	19.149	183.702	222.314
2005	20.163	202	15.224	0	119	23.381	334.684	393.773
2006	35.938	96	26.676	0	0	39.049	523.561	625.320
2007	50.706	76	51.112	0	0	33.530	715.309	850.733
2008	72.415	76	57.568	0	0	38.932	900.569	1.069.560
2009	112.150	0	64.636	0	1.462	45.004	961.866	1.185.118
2010	205	0	63	0	0	45	1.320	1.633
2011	286	0	50	0	0	69	1.825	2.230
2012	285	0	58	0	0	58	2.219	2.619
2013	312	0	87	0	0	42	2.691	3.132
2014	351	0	105	0	0	44	2.979	3.479
2015	415	18	1	0	1	172	3.214	3.821
2016	534	23	1	0	3	193	3.335	4.087
2017	680	30	1	0	5	183	4.021	4.920
2018	775	41	2	0	9	310	4.021	5.158
2019	843	59	3	0	9	375	4.580	5.869
2020	1.054	96	5	0	24	543	6.518	8.240
2021	1.470	124	6	0	29	641	7.760	10.030
2022	3.034	183	9	0	50	1.077	14.131	18.483
2023	6.708	310	18	0	111	1.946	20.198	29.290
2024	-	-	-	-	-	-	-	47.059

Kaynak: BDDK, 2024.

*2010-2023 dönemi rakamlar milyon TL, 2009 bin TL, 2005-2008 dönemi rakamlar bin YTL, 1988-2004 arası rakamlar milyar TL cinsindedir.

Tablo 5'te Tokat ilinin toplam nakdi ve gayri nakdi kredi miktarları gösterilmektedir. İlin 2024 yılı nakdi kredileri toplamı 47.059.469 bin TL'dir. Bu kredinin 819.082 bin TL'si takibe düşen alacaklardır. Takibe düşen alacakların toplam nakdi kredi içindeki payı %1,74 olup, bu değer Türkiye ortalamasıyla (1,79) ile hemen hemen aynıdır.

Tablo 5. Tokat İli 2024 Kredi Durumu*

Toplam Nakdi Krediler	Nakdi Krediler	Takipteki Alacaklar	Gayrinakdi Krediler
47.059.469	46.240.387	819.082	3.856.449

Kaynak: BDDK, 2024.

*bin TL.

Kredilerin kullanıldığı sektörler daha detaylı incelendiğinde, ilde özellikle hangi sektöre daha fazla yatırım yapıldığı anlaşılabilir. Sektörlerde kullanılan kredi miktarlarına ilişkin veriler il düzeyinde 2007 yılından itibaren mevcuttur (Tablo 6). Tablo 6'ya göre, ilde 2007 yılında en fazla kredi kullanan sektör ziraat ve balıkçılık sektörüdür. Onu sırasıyla toptan ticaret ve komisyon sektörü, inşaat sektörü ve gıda-meşrubat sektörü takip etmiştir. Aradan geçen 17 yılda kredi miktarları artmış ancak sektördeki kredi kullanım miktarı sıralaması değişmemiştir. 2024 yılında yine ziraat ve balıkçılık sektörü 10.984.752 bin TL ile ilk sıradadır.

Tablo 6. Seçilmiş Sektörel Krediler* (2024)

Sektörler	2007	2010	2015	2020	2023	2024
Gıda Meşrubat ve Tütün	26.614	107.453	209.604	321.681	745.069	1.240.861
İnşaat	28.051	42.162	118.419	229.862	933.651	1.282.588
Metal ve İşlenmiş Maden	857	5.058	13.534	39.954	133.998	209.478
Finansal Kuruluşlar	1.023	1.070	2.502	10.744	15.292	28.082
Tekstil ve Tekstil Ürünleri	5.622	8.515	31.611	51.518	136.698	195.197
Toptan Tic. ve Komisyon	35.394	53.337	211.180	346.071	906.295	1.335.222
Turizm	4.043	12.543	26.248	64.675	221.341	314.701
Ziraat ve Balıkçılık	51.037	231.290	450.433	1.125.457	6.577.254	10.984.752
Enerji	3.560	6.418	10.432	17.132	23.176	38.818
Denizcilik	0	0	10	0	0	0

Kaynak: BDDK, 2025

*Bin TL.

Tablo 7'de ilin nüfus başına ve şube başına ortalama kredi durumu 2018 ve 2023 yılları için verilmiştir. Gerek şube başına gerekse nüfus başına kredi

açısından 2018 ve 2023 yıllarında Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Nüfus başına ortalama kredi 2023 yılında 48.260 TL iken, Türkiye’de 123.658 TL olmuştur. Şube başına ortalama kredi 2023 yılında Tokat’ta 90 bin TL iken yaklaşık 5 katlık farkla Türkiye’de ortalama 263.925 bin TL olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 7. Nüfus Başına ve Şube Başına Ortalama Kredi

Gösterge	2018		2023	
	Tokat	Türkiye	Tokat	Türkiye
Nüfus başına ortalama kredi (TL)	8.420	27.037	48.260	123.658
Şube başına ortalama kredi (bin TL)	90	213	563	263,925

Kaynak: BDDK, 2024.

2.4. Kredi-Mevduat Oranı

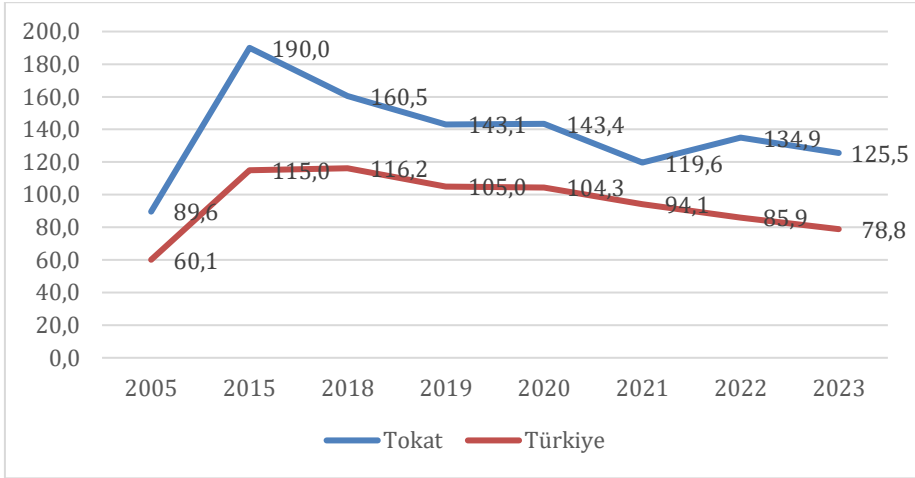
Ticari bankalar faaliyet gösterdikleri ülke ekonomilerinde topladıkları mevduatları piyasadaki aktörlere kredi vererek veya kredi dışında birtakım faiz dışı ticari işlemlerde bulunarak kârlarını maksimize etmeye çalışırlar. Dolayısıyla bankaların topladıkları mevduatların krediye dönüşüm oranı banka karlılığını ve etkinliğini açıklamada en önemli araçlardandır. Mevduatların tamamen krediye dönüştürülmesi ya da mevduatların kredi talebini karşılayamaması içsel ve dışsal birtakım riskleri barındırmasından dolayı bankacılık performansını etkileyebilmektedir. Mevduatın krediye dönüşüm oranının düşük olması bankacılık bilançosunda kredi veya ticari kazanç kaynaklı gelirlerin mevduat kaynaklı giderleri karşılayamamasına, dolayısıyla kaynakların etkin kullanılamamasına neden olurken; bu oranın yüksek olması da bankaları yabancı fon arayışına yöneltmektedir. Bu durum yurtdışı kredi yükümlülüklerinden kaynaklanan faiz oranları, döviz kurunun değerlenmesi ya da değer kaybetmesi, kredi yükümlülüğünün kısa ya da uzun vadeli olması gibi çeşitli faktörler vasıtasıyla bankacılık sektörü bilançosunu (kârlılık, etkinlik vs.) doğrudan etkileyebilmektedir. Kredi-mevduat oranının kritik eşiği aşması ve beraberinde dış veya iç piyasalardaki çalkantılar bankaların yurtdışı kredi maliyetlerini beklenmedik şekilde arttırabilir.⁴¹

Tokat ili kredi-mevduat oranı çeşitli yıllar itibarıyla grafik 1’de gösterilmiştir. BDDK verilerine göre, Tokat ilindeki kredi-mevduat oranı genellikle Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmiştir. Örneğin 2005 yılında Tokat’ta kredi-

⁴¹ Resul Aydemir- Gökhan Övenç-Adem Koyuncu, “Türk Bankacılık Sektöründe Kredi Mevduat Oranı, Çekirdek Dışı Yükümlülükler ve Kârlılık: Dinamik Panel Modelinden Bulgular”, *Ege Academic Review*, 2018, C 18/ S. 3, s. 495-506.

mevduat oranı %89,6 iken, Türkiye’de ortalaması %60,1’dir. 2015 yılında ise Tokat’ta %190 ve Türkiye ortalaması %115 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılından sonra bu oran hem ülke genelinde hem de Tokat’ta gerilemiş, 2023 yılında Türkiye’de %78,8 olan oran, Tokat’ta %125,5 olarak gerçekleşmiştir. Tokat’ta bankacılık sektörünün kredi-mevduat oranı 2005 yılından sonra kritik eşik olan %100’ü aşmıştır. Söz konusu bu durum, Tokat ilinde gerek ticari işletmelerin gerekse bireylerin nakit ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bankacılık kesiminden kredi imkânını olabildiğince kullandıklarını, tasarruf ettiklerinden daha çok borçlandıklarını gösterir.

Grafik 1. Tokat İli Kredi-Mevduat Oranı

SONUÇ

Bu çalışmada Tokat ilinde bankacılık sektörü değerlendirilmiş olup, bir durum tespiti yapılmıştır. İlin sektördeki yeri ve durumu incelenirken ülke geneli ile de karşılaştırma yapılmıştır. Çalışmada kullanılan sayısal veriler BDDK’dan elde edilmiş olup, en güncel verilerin yanı sıra mümkün olan en eski verilere de ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tokat’ta bankacılık faaliyetleri Cumhuriyet’in kuruluşundan hemen sonra T.C. Ziraat Bankası Tokat Şubesi’nin hizmet vermesiyle başlamıştır. Uzunca yıllar tek banka şubesi olan Ziraat Bankası, tarıma dayalı ekonomik bir görünüm sergileyen ilde, çiftçilere kolaylık sağlamak ve tarımın gelişmesine yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Türkiye’nin birçok ilinde görülen yerel

banka kurma girişimleri Tokat'ta olmamış, bankacılık faaliyetleri Ziraat Bankası'yla sınırlı kalmıştır. İlde bankacılık hizmetleri 1950'lerde gelişmeye başlamış ve 1962 yılına gelindiğinde kamu banka şubesi olmayan ilçe kalmamıştır. Aynı yıl 5 tanesi merkez ilçede olmak üzere 16 banka şubesi olmuştur. Sonraki yıllarda banka şubelerinin sayısı hızla artmış, 1970'te 31'e, 1980'de 52'ye, 1985'te ise 57'ye yükselmiştir. Yaklaşık 10 yıl aynı kalan banka sayısı 1995'ten sonra azalmış, 2000'li yıllarda ise dalgalı bir seyir izlemiştir. 2024 yılsonu itibarıyla il genelinde toplam 58 banka şubesi varken, toplam banka sayısı 11'dir. Tokat'ta şube başına ortalama nüfus 2024 yılsonu verilerine göre 10.464 olmuştur.

İldeki bankaların mevduat ve kredi durumunun incelenmesi ilin sermaye birikimi, yatırımları ve sektörlerin ekonomik faaliyetler içindeki ağırlığı hakkında bilgi vermektedir. İlin toplam mevduatı 2024 yılı için 32.699 milyon TL'dir. Bu mevduatın yaklaşık %84'ü tasarruf mevduatıdır. Tasarruf mevduatının toplam mevduat içindeki payı açısından Türkiye geneli ile Tokat'ı karşılaştırdığımızda ilin tasarruf mevduatlarının Türkiye ortalaması olan %60'ın üstünde olduğu görülür.

İlde kredi kullanımının pek yaygın olmadığı söylenebilir. İlin 2024 yılı kredi miktarı 47. 059.469 bin TL'dir. Tokat ili gerek şube başına gerekse nüfus başına kredi açısından Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Nüfus başına ortalama kredi 2023 yılında 48.260 TL iken, Türkiye'de 123.658 TL olmuştur. Şube başına ortalama kredi 2023 yılında Tokat'ta 90 bin TL olmuşken, yaklaşık 5 katlık farkla Türkiye'de ortalama 263.925 bin TL olarak gerçekleşmiştir. Kredilerin sektörel dağılımı incelendiğinde, 2023 yılında tarımda kullanılan kredilerin toplam krediler içindeki payı %23 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran Türkiye'de tarıma verilen kredilerin %1,3'ünü oluşturmaktadır. Özellikle 2000 yılından sonra tarımda kullanılan kredilerin azalmış olması, ilde bu sektörün önemini ve canlılığını yavaş yavaş kaybetmesi şeklinde yorumlanabilir.

Kredilerin kullanıldığı sektörler daha detaylı incelendiğinde, ilde özellikle hangi sektöre daha fazla yatırım yapıldığı anlaşılabilir. İlde 2007 yılında en fazla kredi kullanan sektör ziraat ve balıkçılık sektörüdür. Onu sırasıyla toptan ticaret ve komisyon sektörü, inşaat sektörü ve gıda-meşrubat sektörü takip etmiştir. Aradan geçen 17 yılda kredi miktarları artmış ancak sektördeki kredi kullanım miktarı sıralaması değişmemiştir. 2024 yılında yine ziraat ve balıkçılık sektörü ilk sırada yer almıştır.

Kredi mevduat oranı açısından il, sürekli Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmiştir. Örneğin 2005 yılında Tokat'ta kredi-mevduat oranı %89,6 iken,

Türkiye’de ortalaması %60,1’dir. Tokat’ta bankacılık sektörünün kredi-mevduat oranı 2005 yılından sonra kritik eşik olan %100’ü aşmıştır. 2015 yılında ise Tokat’ta %190 ve Türkiye ortalaması %115 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılından sonra bu oran hem ülke genelinde hem de Tokat’ta gerilemiş, 2023 yılında Türkiye’de %78,8 olan oran, Tokat’ta %125,5 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu bu durum, Tokat ilinde gerek ticari işletmelerin gerekse bireylerin nakit ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bankacılık kesiminden kredi imkânını olabildiğince kullandıklarını, tasarruf ettiklerinden daha çok borçlandıklarını gösterir.

Tokat ili bankacılık sektörü banka sayısı, şube sayısı, mevduat ve kredi durumu değerlendirildiğinde, ilde bankacılık kültürünün çok fazla yaygınlaşmadığı görülmektedir. Bankacılığın yaygınlaşmamasının nedenleri arasında ilin tarıma dayalı bir ekonomik yapı göstermesi sayılabilir. Tarım sektörünün katma değerinin düşük olması nedeniyle gelirlerin düşük kalması tasarrufların da düşük olmasına yol açmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin genellikle küçük aile işletmeleri tarafından yapıldığı göz önüne alındığında, bu ailelerin tasarruf anlayışının da geleneksel (yastık altı döviz, altın) olduğu tahmin edilebilir. Ayrıca sadece tarım sektöründe faaliyet gösterenlerin değil, il genelindeki hanehalklarının tasarruf kültürünün önemli oranda geleneksel anlayışa (yastık altı altın ve döviz ile emlak alımı) dayandığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Açıkel, Ali, *Tokat. İslam Ansiklopedisi içinde* (C.41, s. 219-223), Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, s. 219-220.
- Aktaş, Esat, "XIX. Yüzyılın Sonunda Tokat Sancağı", *Mavi Atlas*, C 9/S. 1, 2021, s.103-104.
- Apak, Sudi-Tay, Arzu, "Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki finansal sisteminde Osmanlı Bankası'nın yeri ve faaliyetleri", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 2012, s. 63-103.
- Artun, Tuncay, *İşlevi, Gelişimi, Özellikleri ve Sorunlarıyla Türkiye'de Bankacılık*, Tekin Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1983.
- Aydemir, Resul-Övenç, Gökhan-Koyuncu, Adem, "Türk Bankacılık Sektöründe Kredi Mevduat Oranı, Çekirdek Dışı Yükümlülükler ve Kârlılık: Dinamik Panel Modelinden Bulgular", *Ege Academic Review*, 2018, C 18/ S. 3, s. 495-506.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). Bankalar, <https://www.bddk.org.tr/Kurulus/Liste/77>, son erişim tarihi: 22.05.2025.
- Barış, Serap, 21. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Görünümü: TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, C 7/S. 1, 111-124.
- Barış, Serap - Çiftçi, Emre, "Gelir Dağılımının Tasarruflar Üzerindeki Etkisi: Hanehalkı Düzeyinde Bir Araştırma", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2018, C 8/S. 1, s.181-192.
- BDDK, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, Aralık 2024 <https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=404>, son erişim tarihi: 22.05.2025.
- BDDK, Fin Türk İllere Göre Bankacılık verileri, 2025, <https://www.bddk.org.tr/Bul-tenFinTurk>, son erişim tarihi: 20.05.2025.
- Beşirli, Mehmet, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi, Tokat:1771-1853*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası, 1. Basım, Tokat 2005.
- Boşdurmaz, Nurcan, *İpek Yolunda Bir Şehir Tokat*, Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, Tokat.
- Celasun, Merih, "2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme", *Küresellesme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum içinde*, Editör: Ahmet Alpay Dikmen, İmaj Yayınevi, Ankara 2002.
- Çamoğlu, Mutlu-Akıncı, Merter, "Türkiye'de Sektörel Banka Kredilerinin Gelişimi: Bir Zaman Serisi Analizi", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 2012, C 19/S. 1, s. 193-210.
- Çonkar, Kemalettin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sermaye Birikimi Açısından Bankacılık", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 25 (100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 2023, s. 459-460.

- Demirezen, Kasım Çağlayan, “Depremlerin Oluşumu, Yurdumuzdaki Deprem Bölgeleri ve Bu Deprem Bölgeleri İçerisinde Tokat İlini Yeri ve Jeopolitik Durumu”, *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 1999, C 7/ S. 14.
- Erdem Karabıyık, Lale, *Türkiye’de Finans Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 2001.
- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı [OKA], Tokat İli Sektörel Eylem Planları (2018-2023).
- Genç, Mehmet, “XVII.-XIX. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*. 2-6 Temmuz 1986. Yay. Haz. S. Hayri Bolay, Mustafa Yazıcıoğlu, Bahaeddin Yediylıdız, Mehmet Özdemir, Gelişim Matbaası, Ankara 1987.
- Karlık, Rıdvan, *Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm*, Beta Yayınevi, 12. Basım, 2009.
- Kazgan, Haydar, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Bankacılık Tarihi*, Creative Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Ortabağ, Erol, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon”, *Türkiye Bankalar Birliği*, Yayın no.326, 2018.
- Şahin, Metehan - Barış, Serap, “Finansal Okuryazarlık ve Tasarruf Davranışları: Kamu Çalışanları Üzerine Bir İnceleme”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2017, C 7/ S. 2, s. 77-103.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), “İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2004–2023 (Cari Fiyatlarla, Bin TL).” TÜİK Veri Portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2023-53575>.
- Gülhan, Ünal, *Bankacılık Sektöründe Karlılığı Etkileyen Faktörler: Türk Bankacılık Sektörüne Yönelik Bir Uygulama*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2009.
- Ünal, Çiğdem, “Tokat’ın İklim Özellikleri”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C 1/ S. 2, s. 173-174.
- Atlı, Yavuz – Yücel, Atilla – Tanyıldızı, İrem. “Türk Bankacılık Sektörünün Gelişimi ve Tunceli İlinde Bankacılık Sektörü”, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 6/S. 12, 2018, s. 86-105.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TOKAT'TA ULAŞIM VE HABERLEŞME

Derya DEMİR*

GİRİŞ

Tokat, Anadolu'nun stratejik konumunun sağladığı avantajlar ve zengin yer altı ile yer üstü kaynakları sayesinde tarih boyunca pek çok uygarlığın hâkimiyetinde önemli bir kültürel ve ticari merkez olmuştur. Kral Yolu ve İpek Yolu güzergâhında yer alan Tokat; batıyı kuzey-güney yönünde doğuya ulaştıran ve deniz yolundan da Anadolu'yu Kırım ile birleştiren yolların kesişim noktasıdır. 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Türklerin ilk yerleşim alanlarından biri olan Tokat ili ile çevresi Danişmentliler tarafından fethedilmiştir. Bölgenin başkenti de Niksar olarak belirlenmiştir. Selçuklu döneminde Tokat, Anadolu'nun altıncı en önemli şehri konumundaydı. Osmanlı döneminde, 16. yüzyılda tüm kervanlar Tokat'taki kara gümrüğünden geçmekteydi. Tokat ili, bu dönemde üretmiş olduğu tekstil, deri ürünleri, ham bakır işleme ve mamul bakır ürünleri ile "Küçük Asya'nın üçüncü büyük ihracat merkezi" haline gelmiştir. 18. yüzyılda gümrükler Samsun'a taşınınca Tokat'ın önemi azalmıştır.¹

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Reşadiye MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, E-mail: derya.demir@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7355-1757.

¹ OKA (2019). Tokat Mevcut Durum Raporu 2019. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Tokat Yatırım Destek Ofisi, s.2.

Şekil 1: İpek Yolu Güzergâhı²

Bu çalışmanın amacı Tokat ilinin tarihsel ve güncel ulaşım ve haberleşme altyapısını kapsamlı bir şekilde ele almaktır. Çalışmada ikincil veri kaynaklarından yararlanılmış, il yıllıkları ile Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı verileri esas alınmıştır. Önce geçmiş dönemlerden başlayarak karayolu, demiryolu ve havayolu ulaşımının gelişimi, önemli ticaret yollarındaki stratejik konumu ve bu alandaki modernleşme çabaları detaylandırılmaktadır. Aynı zamanda, haberleşme sistemlerinin tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü, Osmanlı dönemindeki menzilhanelerden günümüzdeki fiber optik ağlara ve mobil iletişim teknolojilerine kadar olan ilerleme sunulmaktadır. Ayrıca Tokat'ın ulaşım ve haberleşme alanındaki geçmişi, mevcut durumu ve geleceğe yönelik projeleri kapsamlı bir şekilde özetlenmektedir. Çalışmanın sonraki bölümlerinde ilk olarak tarihte ve günümüzde ulaşım ile ilgili gelişmeler ele alınmış, daha sonra haberleşme ile ilgili gelişmeler tarihsel olarak ve mevcut durum itibarıyla incelenmiştir.

1. TARİHTE TOKAT'TA ULAŞIM

Anadolu kapıları 1071 Malazgirt Zaferi ile Türklere açılmış, sonrasında Tokat kalesi de Emir Danişment tarafından fethedilmiştir.³ Danişmendliler, Tokat'ı Türk-İslâm kültürüne göre zengin vakıf gelirlerini kullanarak imar ve ihya

² OKA (2019). Tokat Mevcut Durum Raporu 2019. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Tokat Yatırım Destek Ofisi, s.2.

³ Yaşar Yücel, *XIII - XV. yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çoban-oğulları Candar-oğulları Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980, s. 128.

etmişlerdir. O dönemden itibaren Tokat ili, Selçuklu ve Osmanlı döneminin ulaşım sisteminde önemli bir kavşak olmuş ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Selçuklular döneminde devletler arasındaki ticarete önem verildiği için Anadolu da karayolu ağı ile örülmüştür. Bunun sonucunda 12. yüzyılda Anadolu'da iki uluslararası ticaret yolu oluşmuştur. Bu iki yoldan biri Anadolu'yu doğu-batı arasında, diğeri kuzey-güney arasında uzanmaktadır. Doğu-batı istikametinde bulunan kervan yolu Tokat'tan geçmektedir ve Avrupa'dan başlayıp deniz yolu ile Antalya'ya çıkmakta, Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Tokat, Erzincan ve Erzurum'dan geçerek İran ve Doğu Türkistan'a ulaşmaktadır. Ayrıca batıyı Irak üzerinden doğuya bağlayan kervan yolu ile kuzey - güney istikametinde devam ederek; Samsun, Sinop limanlarından Anadolu'yu Kırım'a bağlayan yol da yine Tokat üzerinden geçmektedir.⁴ Bu durum, batıyı, kuzey-güney istikametinden doğuya bağlayan, deniz yolu ile de Anadolu'yu Kırım'a ulaştıran yolların kavşak noktası Tokat'ta yer almaktadır. Tokat kavşağı, Arabistan yarımadasından başlayıp Halep, Gaziantep, Adıyaman, Malatya ve Sivas'ı takip ederek kuzeye ve doğuya varmak isteyen İslam ülkeleri ticaret kervanları tarafından da kullanılmaktadır.⁵ İstanbul'u Bağdat'a bağlayan yola göre Samsun - Bağdat hattı daha kestirme olduğu için daha sonraki yıllarda da Tokat üzerinden Irak'a uzanan yol, hükümet yetkililerinin ve hatta Fransız ve Almanların dikkatini çekmeye devam etmiştir.⁶

Osmanlı hükümeti 1862 yılında bir Fransız heyetine yolun etütlerini yaptırmaya başlamış, bu çalışma 1869 yılına kadar sürmüştür. Turhal üzerinden gelen yol da Tokat'tan sonra Çamlıbel'i geçerek Sivas'a uzanmaktadır. Şose'nin Tokat kentinden geçen bölümüne "Bağdat caddesi" adı verilmiştir. Sivas valisi Halil Rifat Paşa tarafından 1869 yılında şehrin ortasındaki bazı yapıları yıktırılmış ve 1 km uzunluğa sahip yeni bir yol yaptırmıştır. Halil Rifat Paşa tarihte "Ulaşamadığın yol senin değıldir" sözüyle meşhur olmuştur.⁷ Bu yollar, sadece ticaret kervanlar tarafından değil, aynı zamanda Doğu seferine çıkan ordularımız tarafından da, ufak değişikliklerle kullanılmıştır. Fatih Sultan Mehmet (1451 - 1481), 1461 yılında III. Karadeniz seferine çıkarken Niksar'a gelerek

⁴ Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, C.10/S.39, Ankara 1946, s. 474.

⁵ Nasühü's-silahî Matrakçı, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyni Sultan Süleyman Han*, haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s. 55.

⁶ Nazif Öztürk, "Selçuklu Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Tokat 2-6 Temmuz 1986, Bildiriler*, ed. S. Hayri Bolay vd., Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s.71.

⁷ Halis T. Cinlioğlu, *Osmanlı Zamanında Tokat Dördüncü Kısım*, Barış Matbaası, Tokat 1979, s. 34-38.

Ramazan ayını burada geçirmiştir. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Safavi Devletine yaptığı doğu seferinden dönerken yine Niksar'a uğramıştır.⁸ Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), Sivas - Erzincan üzerinden doğu seferine gitmiş, dönüşünde, yabancı elçilerle görüşmek üzere Sivas'tan geçmiş ve 22 Ekim 1544'te Tokat'a uğramıştır. Kanuni'nin doğu seferi sırasında ordunun bir bölümünü teşkil eden "asâkîr-i cerar", Amasya, Tokat ve Niksar civarında kışlamıştır.⁹ IV. Murad (1623-1640) da Revan seferinden dönerken, Çamlıbel üzerinde Tahtoba köyünde bulunan Tahtoba Hanında bir gece konaklamış, sonrasında 1635'te Tokat'a gelmiş ve burada Çulkestiren sarayında misafir edilmiştir.¹⁰ Savaşa giden ordular, ticaret kervanları, yabancı elçiler ve seyyahlar, yüzyıllar boyunca söz konusu yolları kullanmışlardır. Tokat tahrir defterleri kayıtlarına göre, yolcuların Tokat'ta misafir edildikleri görülmektedir.¹¹

Uzun yıllar Tokat üzerinden ulaşım sağlandığı için, Tokat ve çevresinde birçok han, kervansaray, hamam yapılmıştır. Tokat'ı çevre illere bağlayan yollar üzerinde 11 adet han inşa edilmiştir. Bunlardan 3'ü Sivas, 4'ü Amasya, 3'ü Yozgat ve 1'i Niksar yolu üzerindedir.¹² Türkler, Anadolu'yu yurt edinme sürecinde, ticaret merkezlerine bağlı olarak iyi bir karayolu ağı meydana getirmişlerdir. Bu karayolu ağı üzerinde, o zamanki taşıtların bir günde gidebilecekleri mesafede, yolcuların ve kervanların ihtiyaçları için hanlar yapılmıştır. Bu gelenek Selçuklular döneminde başlatılmış, Osmanlılar zamanında da sürdürülmüştür.¹³ Hanlar güvenlik merkezi niteliği de taşımakta olup, uzak ülkelerden gelen kervanların, yine uzak ülkelere emniyet içinde gitmelerini sağlıyordu.¹⁴

"Osmanlı devrinin son sadrazamlarından Halil Rıfat Paşa; "Tokat'tan Niksar'a ve oradan Ünye ilçesi hududuna kadar 76 km yeni şose açılması, Kelkit üzerinde 630 m uzunluğunda ve 41 gözlü ve ayakları taş üzeri ahşap Hamidiye köprüsünün yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca 55 köprü, 32 menfez, Niksar Reşadiye yolu, Zile ilçesini Bağdat Şosesine bağlamak için 29 km yeni yol, köprü ve menfezler yapılmasını sağlamıştır. Aynı dönemde Tokat şehri içinden geçen Bağdat yolu diye o tarihlerde adlandırılan cadde açılmış ve üzerine Hükümet Konağı inşaatı (Saat Kulesi yakınındaki eski hükümet konağı ve mevcut olan

⁸ Anonim, *Tokat*, İstanbul 1986, s. 12.

⁹ Nasûhü's-silahî Matrakçı, *age.*, s. 55.

¹⁰ Anonim, *Tokat*, İstanbul 1986, s. 12.

¹¹ Nazif Öztürk, *age.*, s.73.

¹² Halis T. Cinlioğlu, *age.*, s. 34-38.

¹³ İsmet İltar, *Tarihî Türk Hanları*, Karayolları Genel Müdürlüğü, Ankara 1969.

¹⁴ Nazif Öztürk, *age.*, s.74.

cadde) ile Niksar - Reşadiye arasında 3 büyük köprü yapılmıştır. Üzerinde trafiğin en yoğun olduğu ve Devlet Karayolları'na bakım için devredilmiş olan bu yollar Halil Rifat Paşa'nın açtığı ve devrinin imkânlarına göre yapıldığı düşünülrse şaheser sayılabilecek vasıfta yollardır.”¹⁵

1967 yılına gelindiğinde iklim ve jeolojik yapının da uygun olduğu Tokat ilinde 450 köy bulunmaktaydı. Bu köylerde ulaşımın bir kısmı kışın arazi vitesli kara nakil araçları ile sağlanabilecek vasıftayken, kışın tamamen kesilebilen yollar da bulunmaktaydı. 1967 yılı itibariyle Tokat ili içerisinde bulunan toplam 676 köyden 226 köyün 912 km yolu yaz ve kış mevsimlerinde açık iken, 450 köyün 1588 km yolu yalnızca yaz mevsiminde açıktı. Tokat ili içerisinde ve Türkiye içerisinde karayolları yolcu nakliyatı genellikle özel sektöre ait araçlarla yapılmaktaydı. Topçam Turizm Otobüs İşletmesi, Kapıcıoğlu Turizm Otobüs İşletmesi, Uludağ Turizm Otobüs İşletmesi, Azimkâr Turizm Otobüs İşletmesi, devamlı ulaşımında çalışan otobüs işletmeleriydi. O dönemde bu işletmelerin terminaleri Tokat Cumhuriyet Alanı'nda bulunmakta olup düzenli servisleri vardı. Tokat ili içerisinde ve şehirlerarası trafiğinde hizmet gören özel sektöre ait motorlu ve motorsuz araçların trafik bürosuna kayıtlı olanları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁶

Tablo 1. Tokat İli Kayıtlı Motorlu ve Motorsuz Araç Sayıları (1967)

	Taşıt cinsi	Adet		Taşıt cinsi	Adet
1	Otomobil (taksi dahil)	143	6	Jeep	151
2	Otobüs	101	7	Motosiklet	492
3	Minibüs	124	8	Bisiklet	2003
4	Kamyonet	269	9	Motorsuz taşıt araba	407
5	Kamyon	663			

Kaynak: Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Tokat 1967.

Demiryolu ulaşımından (Samsun - Sivas) Tokat ilinin sadece Artova - Zile - Turhal ilçeleri faydalanma durumundaydı. Tokat iyi vasıflı asfalt yolla demiryolu istasyonu olan Turhal'a bağlıdır. İl sınırları içerisinde DDY'nın uzunluğu 105 km' dir.¹⁷ Samsun - Sivas bağlantılı demiryolu, ilin Artova-Yeşilyurt - Zile-Turhal ilçelerinden geçmektedir. Bunun yanında Tokat ilinde 34 x 165 m hava

¹⁵ Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Tokat 1967, s.98.

¹⁶ Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Tokat 1967, s.100.

¹⁷ Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Tokat 1967, s.101.

alanı da ulaşım hizmetlerini yürütmektedir. Karadeniz'i Sivas ve Kayseri üzerinden İç Anadolu, Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerine bağlayan kara yolu Tokat ilinden geçmektedir. Tokat, Ünye, Niksar, Çekerek ve Alaca yolu yatırım programına alınmıştır. Bu yolun uluslararası normlarda işleme durumunda, Kapadokya'nın Karadeniz ile bağlantısı sağlanmış olacak, Tokat ili turizmde ve ticarete büyük ilerlemeler kaydedecektir. Tokat ilinin toplam karayolu 741 km olup, bunun 362 km'si devlet yolu 379 km'si il yolu, 4991 km'si köy yoludur. Köy yollarının 742 km'si asfalt, 2713 km'si stabilize, 848 km'si tesviye, 688 km'si ham yoludur. Samsun'u Sivas'a ve diğer Anadolu illerine bağlayan demiryolu Tokat il sınırlarından geçmekte olup, demiryolları ulaşımı büyük ölçüde yük taşımacılığına yöneliktir. Toplam demiryolu ağı 138 km'dir. Tokat - Turhal karayolunun 17. km'sinde 34 x 1650 m boyunda stol tipi hava alanı mevcuttur. Haftada bir gün, İstanbul Ankara bağlantılı tarifeli uçak seferi düzenlenmektedir.¹⁸

2. GÜNÜMÜZDE TOKAT'TA ULAŞIM

2.2. Ulaşım

Ana kervan yolları üzerinde bulunarak Tokat, yüzyıllar boyunca ana kervan yollarının geçiş güzergâhında bulunduğu için stratejik bir konumda yer almıştır. Ancak günümüzde konum itibariyle dezavantajlı hale gelmiştir. Merkez ilçe, ana geçiş güzergâhlarının üzerinde bulunmamakta fakat yakınında yer almaktadır.¹⁹

2.2.1. Karayolu

Türkiye'nin her köşesinden karayolu ile ulaşılabilen Tokat, Ankara'ya 399 km, Samsun'a 232 km, Ordu'ya 233 km, Sivas'a 108 km, Yozgat'a 206 km, Amasya'ya 114 km ve İstanbul'a 785 km uzaklıktadır. Doğu ve batı arasındaki ana ulaşım bağlantısını sağlayan uluslararası yol güzergâhı Tokat ilinin kuzeyinde Erbaa ve Reşadiye ilçelerinden geçmektedir. Bu yol ilin Avrupa, Kafkasya ve Ortadoğu uluslararası yol ağlarına bağlanmasını sağlamaktadır. Doğu Karadeniz ile Akdeniz'i birleştirecek 7 güzergâhtan biri olan "Ünye-Tokat-Adana" aksı üzerinde bulunan Ünye-Akkuş-Niksar bölünmüş karayolunun hayata geçirilmesi; Tokat ilinin erişilebilirlik imkânlarının artırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Tokat İli Bölünmüş Yol Çalışmaları 2018 Yılı Yatırım Programında yer alan "Tokat-Niksar Bölünmüş Karayolu", "Alaca - Çekerek - Zile -

¹⁸ Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Tokat 1998, s.196.

¹⁹ OKA (2019), Tokat Mevcut Durum Raporu 2019, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Tokat Yatırım Destek Ofisi, s.7.

Turhal Bölünmüş Karayolu” ve “Merzifon-Çorum Ayrımı ve Mecitözü – Amasya – Turhal Ayrımı Devlet Yolu” nun tamamlanması ile Tokat çevre illerle olan tüm karayolu bağlantılarını bölünmüş yollar ile sağlayacaktır. Böylece ulaşım açısından daha avantajlı bir konuma sahip olacaktır.²⁰

Karayolu ulaşımında en önemli proje ise 2023 yılında Yap İşlet Devret Modeli ile hayata geçirilecek olan 2. grup Otoyol projeleri arasında yer alan ve toplam uzunluğu 1255 km olması planlanan “Gerede Merzifon Gürbulak Otoyol Projesi” nin Tokat ilinden geçecek olmasıdır.²¹

Tokat-Niksar arası 53 km olup projenin tamamlanması ile birlikte 49 km'ye düşecektir. Böylece Tokat-Niksar Güzergahında 4 km, seyahat süresinde ise 15 dakika kısalma sağlanacaktır. Proje kapsamında; 2x1.440 m uzunluğunda aç-kapa, 2x249 m uzunluğunda 7 adet çift köprü ve 190 m uzunluğunda 1 adet tek köprü bulunmaktadır. Bugüne kadar; 34 km bölünmüş yol ve 5 adet köprü yapımı tamamlanmıştır.²² Tamamlanan önemli projeler; Turhal-Tokat Yolu (51,4 km), Tokat Çevre Yolu (8 km), Tokat-Çamlıbel Yolu (27 km), Kuzey Tetek Güzergahı (117,6 km), Aybastı-Reşadiye Yolu (32 km)'dir. Devam eden projeler ise Tokat-Niksar Yolu (49 km), Tokat-Niksar Yolu İkmal İnşaatı (18 km), Tokat-Kızılınış-Bölge Hudut Yolu (23.5 km), Amasya-Turhal Yolu (Km: 11+814-63-420) Arası (50.6 km)'dir. Diğer devam eden projeler Turhal-Zile-6. Bölge Hudut Yolu (57.9 km), Niksar-Başçiflik-(Aybastı-Reşadiye) Ayrım İl Yolu (38.2 km), (Tokat-Çamlıbel) Ayrım-Artova İl Yolu (18.4 km) ve (Ünye Niksar) Ayrımı Korgan İl Yolu (45.5 km)'dir.²³

Tablo 2. 2023 Yılı Karayolu Göstergeleri

	2002	2023	Artış oranı (%)
Bölünmüş yollar	16 km	304 km	1.800
Köprü ve viyadük	1.4 km	5.3 km	279
BSK kaplama	16 km	320 km	1.900
Tek yollar	421 km	464 km	10

Kaynak: T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2023). 2002-2023 Ulaşan ve Erişen Türkiye Hızlanıyor Strateji Geliştirme Başkanlığı, 15 Aralık, s. 131.

²⁰ OKA (2019), Tokat Mevcut Durum Raporu 2019, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Tokat Yatırım Destek Ofisi, s.7.

²¹ OKA (2019), Tokat Mevcut Durum Raporu 2019, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Tokat Yatırım Destek Ofisi, s.8.

²² T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2023), 2002-2023 Ulaşan ve Erişen Türkiye Hızlanıyor Strateji Geliştirme Başkanlığı, 15 Aralık, s. 131.

²³ T. C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2002-2023 Tokat İli Ulaştırma ve Haberleşme Yatırımları Raporu, son erişim tarihi: 09.02.2025, www.uab.gov.tr

Bölünmüş yollar 2002 yılında 16 km'den %1.800 artış ile 2023 yılında 304 km'ye yükselmiştir. 2002 yılında köprü ve viyadük uzunluğu 1.4 km iken 2023 yılında %279 artış ile 5.3 km'ye ulaşmıştır. BSK kaplama 2002 yılında 16 km'den 2023 yılında %1.900 artarak 320 km'ye ulaşmıştır. 2002 yılında 421 km olan tek yollar ise 2023 yılı itibariyle 464 km olmuştur. İlin sahip olduğu toplam yol ağının %54'ü il yolu (381 km), %46'sı devlet yoludur (325 km). Tokat ilinde 3 adet sabit araç muayene istasyonu bulunmaktadır.²⁴

Tokat ilinin gelişmesi açısından Niksar-Akkuş-Ünye yolu son derece önem taşımaktadır. Ordu (Ünye, Akkuş)-Tokat (Niksar) karayolu ile Tokat (Zile)-Çorum (Alaca) karayolu genişletildiği, ulusal yol standardı haline getirilerek ulaşım açıldığı ve Güney-Kuzey yol bağlantısı açıldığı takdirde Tokat İli üzerinden kısa sürede Karadeniz'e ulaşma olanağı sağlanacaktır. Özellikle Karadeniz Çanağı ülkelerinde tarım yaygın olmadığı için, temel geçim kaynağını tarım ve tarımsal ürünler oluşturan Tokat ili için bu ülkeler önemli bir ihracat potansiyeli taşımaktadır.

2.2.2. Demiryolu

Cumhuriyetin ilk yıllarında inşa edilen Sivas-Samsun Bölgesel ekspres hattında çalışan Devlet Demiryolu Yolu bağlantılı trenler yolcu ve yurt içi-yurt dışı yük taşımacılığında kullanılmaktadır.²⁵ Trenler; Yeşilyurt, Artova, Zile ve Turhal ilçelerinden yük ve yolcu alabilmektedir. Tokat demiryolu bağlantıları ile Ortadoğu, Karadeniz ve Akdeniz'e açılabilir. Demiryolu yük taşımacılığında en çok taşınan yükler; çimento ve mermerdir. Yeşilirmak Havzasını Geliştirme Projesi (YHGP), "Etkin Bir Mekânsal Organizasyon Oluşturulması" stratejik amacı, "Bölgesel altyapının etkin bir mekânsal organizasyon anlayışına uygun" önceliği, "Ulaşım Altyapısının Geliştirilmesi" tedbiri kapsamında demiryolu ulaşımı ile ilgili iki proje yer almıştır. Bu projeler, Tokat ile Turhal arasında, yerleşim yerleri için yapılan yeni nüfus projeksiyonlarını ve kentleşme, ekonomik gelişme önerilerini dikkate alarak ray otobüsü işletmeciliği projesi fizibilitesinin yenilenmesi ve Zile kentinin demiryolu istasyonunun, yük taşımacılığına/kombine taşımacılığa uygun hale getirilerek 5 km içeri alınmasıdır. Bu hat önümüzdeki yıllarda devreye alınacak olan ve Tokat kent merkezine 60 km uzaklıkta bulunan Ankara-Sivas Yüksek Hızlı Tren hattı ile entegre edilecektir. Diğer yandan projelendirme çalışmaları devam eden Ankara-Kırıkkale-Çorum-Amasya-Samsun Yüksek Hızlı Tren Hattı'nda Turhal ilçesi bağlantısının da yer alması öngörülmektedir. Diğer taraftan yaklaşık 42 km uzunluğundaki "Tokat-

²⁴ T. C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2002-2023 Tokat İli Ulaştırma ve Haberleşme Yatırımları Raporu, son erişim tarihi: 09.02.2025, www.uab.gov.tr

²⁵ OKA (2019), Tokat Mevcut Durum Raporu 2019, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Tokat Yatırım Destek Ofisi, s.8.

Turhal Yeni Demiryolu" etüt proje yapım işi çalışmasına 2018 yılı Şubat ayında başlamıştır. 15 ayda yapılması planlanan çalışma ile demiryolunun geçeceği güzergâh belirlenecek alt yapı üstyapı sinyalizasyon ve telekomünikasyon işlerinin kesin projeleri hazırlanacaktır.²⁶

"Katılım Öncesi Mali Yardım Programı (IPA) kapsamında Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı tarafından demiryolu ulaşımının standartlarının yükseltilmesine ilişkin bir proje çalışması yürütülmektedir. Mevcut hatların yenilenmesi için 2015-2018 döneminde Sivas -Samsun demiryolu hattı kapatılarak çalışmaların gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Avrupa Birliği Yatırımları Genel Müdürlüğü'nün Samsun-Kalın Demiryolu Hattının Modernizasyon (SAKA) Projesi Yapım İşİ İhalesi 20.01.2015 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamında mevcut hattın yeniden inşası hedeflenmiştir. Yapım süresi 30 ay sürecek hatta ayrıca sinyalizasyon sistemi kurulması da planlanmıştır. Bu demiryolu hattı 28 Eylül 2015'te trafiğe kapatılmıştır. Çalışmalar sürmektedir".²⁷

Tokat-Turhal hızlı demiryolu projesinin 44 km uzunluğunda ve 160-200 km/sa tasarım hızında olması, 7 adet köprüden oluşması planlanmaktadır.²⁸

Tokat ilinde 2009 yılında demiryolu uzunluğu 137 km iken, 2023 yılında bu rakam 168 km'ye ulaşmıştır. Samsun-Sivas treniyle 2002 yılında 29.653 yolcu, 2023 yılında 33.418 yolcu taşınmıştır. İlde gerçekleşen TCDD Taşımacılık A.Ş. taşımalarında yük taşımacılığı 2002 yılında 117.692 ton, 2023 yılında 780.717 tondur. Taşınan madde cinsi; çimento, kömür, klinker, hayvansal ve bitkisel ürünler ile diğer madeni ürünlerden oluşmaktadır.²⁹

2.2.3. Havayolu

Tokat kent merkezine 20 km uzaklıkta bulunan Tokat Havaalanı, iç ve dış hat uçuş altyapısına sahiptir. Mevcut pist uzunluğu ve yönü sebebiyle büyük jet uçakları iniş yapamamaktaydı. Bu sebeple ilde pist yönünün değiştirilerek yeni bir havaalanı yapılması için 2015 yılında başlatılan çalışmalar sonuç vererek 2017 yılı yatırım programına alınmıştır. Toplam 185 milyon bütçe ile Tokat Yeni Havalimanı'nın 2020 yılında tamamlanması planlanmıştır. Tokat kent merkezine yakında olan diğer havaalanları ise 100 km uzaklıkta bulunan Sivas Havaalanı, 114 km uzaklıkta bulunan Amasya-Merzifon Havaalanı ile 240 km

²⁶ OKA (2019), Tokat Mevcut Durum Raporu 2019, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Tokat Yatırım Destek Ofisi, s.9.

²⁷ OKA (2019), Tokat Mevcut Durum Raporu 2019, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Tokat Yatırım Destek Ofisi, s.10.

²⁸ T. C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2002-2023 Tokat İli Ulaştırma ve Haberleşme Yatırımları Raporu, son erişim tarihi: 09.02.2025, www.uab.gov.tr .

²⁹ T. C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2002-2023 Tokat İli Ulaştırma ve Haberleşme Yatırımları Raporu, son erişim tarihi: 09.02.2025, www.uab.gov.tr

uzaklıkta olan Samsun-Çarşamba Havaalanı'dır. YHGP kapsamında, Tokat Havaalanı pistinin ve altyapıya ilişkin teknik eksikliklerin tamamlanması ve bölgesel taşımacılığın geliştirilmesi hedeflenmiştir. Tokat Yeni Havalimanı yapımına yönelik altyapı ihalesinin 18.07.2018 tarihinde yer teslimi yapılmıştır. Üstyapı ihalesinin yer teslimi ise 31.07.2018 tarihinde yapılmıştır. Havalimanının toplam 2173 dönüm arazi üzerine inşa edilmesi planlanmıştır. Tokat Yeni Havalimanı Altyapı (PAT Sahaları) ve Üstyapı Tesislerinin yapımı işi proje bedeli 236.000.000 TL, projenin tamamlanma süresi ise 700 takvim günü olarak belirlenmiştir. Tokat Yeni Havalimanı Altyapısı Yapımı İşisi kapsamında; 2700x45 metre Pist (banketle birlikte 60 metre) 240x120 metre Apron (4 uçak park kapasiteli), 260x24 metre taksi yolu, yaklaşık 10.000 metre çevre güvenlik yolu, tel örgüsü ve aydınlatması işleri ile diğer işler planlanmıştır. Tokat Yeni Havalimanı Üstyapı Tesisleri Yapımı İşisi kapsamında ise; 16.119 m² iç ve dış hatlar terminal binası, 2289 m² kule ve teknik blok, 2032 m² itfaiye binası, 2556 m² garaj binası ve nizamiye binaları yapılması planlanmıştır.³⁰

Tokat Yeni havalimanının açılışı 25 Mart 2022'de gerçekleştirilmiştir. 16.200 m² büyüklüğünde ve 2.000.000 yolcu/yıl kapasiteli terminal binası ile 2.700x45 m pist, 7 uçak park yeri kapasiteli apron, taksi yolu, 633 araçlı otopark yapılmıştır. İlave olarak çevre güvenlik yolu, tel örgüsü ve aydınlatması işleri ve modern bir havalimanında olması gereken diğer tesislerin yapımı tamamlanarak 25.03.2022 tarihinde hizmete açılmıştır. 25.03.2022-31.10.2023 tarihleri arasında 2.274 uçak, 212.768 yolcu trafiği gerçekleşmiştir.³¹ Tablo 3'te havalimanında gerçekleştirilen uçuş sayıları gösterilmiştir.

Tablo 3. Tokat Havalimanı Verileri (2023-2024)

	2023 Aralık sonu			2024 Aralık sonu (kesin değil)			2024/2023 (%)		
	İç hat	Dış hat	Toplam	İç hat	Dış hat	toplam	İç hat	Dış hat	Toplam
Yolcu	146.734	3.068	149.802	152.501	3.294	155.795	4	7	4
Ticari uçak	971	17	988	988	19	1.007	2	12	2
Yük	1.277	69	1.297	1.291	77	1.368	5	11	5
Kargo	13	0	13	15	0	15	18	0	18

Kaynak: T. C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, son erişim tarihi 09.02.2025, www.dhmi.gov.tr

³⁰ OKA (2019). Tokat Mevcut Durum Raporu 2019. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Tokat Yatırım Destek Ofisi, s.10-11.

³¹ T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2023). 2002-2023 Ulaşan ve Erişen Türkiye Hızlanıyor Strateji Geliştirme Başkanlığı, 15 Aralık, s.103.

Tokat Havalimanı uçak trafiği incelendiğinde 2006 yılında 172, 2023 yılında 1314 olduğu görülmektedir. Bu durumda artış oranı %164 olmuştur. Yolcu trafiği incelendiğinde ise 2006 yılında 11.958 olan yolcu sayısının, 2023 yılında %1137 artış ile 147.970 olduğu görülmektedir. Tokat Havalimanı açılış yılı 1995'tir. Yeni terminal 2022 yılında açılmış olup şehre uzaklığı 17 km olup terminal binası 16.200 m² alana sahiptir. Havalimanı yolcu kapasitesi ise 2.000.000 (yolcu/yıl)'dir.³²

Netice itibariyle İç Anadolu'yu en kısa yoldan Karadeniz'e bağlayan (Tokat-Niksar-Ünye) yolu ile Sivas-Samsun ve Kayseri-Samsun Karayolları Tokat'tan geçmektedir. İldeki 688 km karayolları ağının 361 km'si devlet yolu, 327 km'si il yollarından oluşmaktadır. Havaalanı il merkezine 20 km uzaklıktadır. Havaalanı pist uzunluğu 1925x30m, apron boyutu 50 x 85 metredir. Meydanda 1 apron, 1 pist ve 1 taksi yolu mevcuttur. Meydan yıllık 150.000 yolcu ve 8.760 uçak kapasitelidir. 1995 Yılında yapılan ve 2000 yılında hava trafiğine kapanan Tokat havaalanı, 16.04.2006 Tarihinde yeniden trafiğe açılarak Özel havacılık Şirketi Atlas Jet A.Ş. Tarafından Haftanın Salı günleri hariç 6 günü uçuş gerçekleştirilmektedir. Uçuşlar her gün 11:30 İstanbul'dan hareket, 12:40 Tokat'a varış, 13:30 Tokat'tan kalkış, 14:40 İstanbul'a varış şeklindedir. Turhal ilçesinden Amasya bağlantılı Samsun iline demiryolu ulaşımı 23.08.1928 yılında açılmış olup, Tokat ilinin toplam demiryolu ağı 141 km'dir.³³

3. HABERLEŞME

3.1. Tarihte Tokat İlinde Haberleşme

"Tokat, kervanlar ile yapılan kara ticaret yolunun kavşağında bulunuyordu. İstanbul Osmanlı yol sisteminin merkezi idi ve yollar buraya bağlanıyordu. İstanbul'dan itibaren Anadolu ve Rumeli'ye sağ kol, orta kol ve sol kol olmak üzere üçer kollarla ayrılmaktaydı. Anadolu'nun sağ kolu İstanbul'dan başlamakta Eskişehir, Konya, Adana ve Antakya'ya uğrayarak Halep'e ulaşıyordu. Anadolu'nun orta kolu İstanbul'dan başlamakta Gebze, İzmit, Hendek, Düzce, Bolu, Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Harput yoluyla Diyarbakır'a ulaşıyordu. Anadolu'nun sol kolu yine İstanbul'dan başlayarak Gebze, Bolu, Tosya, Merzifon, Şebinkarahisar, Erzurum yolu ile Kars'a varmaktaydı. Tokat, Anadolu'nun orta kolunda yer alıyordu. Yine Erzurum'dan Tokat'a doğru ilerleyen Anadolu'nun sol kolunda yer alan bir yol da tüccar, seyyah ve çeşitli

³² T. C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2002-2023 Tokat İli Ulaştırma ve Haberleşme Yatırımları Raporu, son erişim tarihi: 09.02.2025, www.uab.gov.tr

³³ Komisyon, *Tokat İl Yılığ*, Tokat Valiliği, Ankara 2006, s.160-163.

askerlere geçiş veren bir başka doğal yoldu.³⁴ Kanuni döneminde Anadolu ve Rumeli'deki ana yollar üzerindeki kent ve kasabaların uygun bölümlerine menzilhaneler kurulmuştur. Bu menzilhaneler, daha çok haberleşmenin ve diğer işlevlerin düzenli bir biçimde devam etmesi için örgütlenmişlerdir. Devlet emirlerini ilgili yerlere götüren tatar ya da ulak adı verilen görevlilerden ellerinde merkezden verilen inam hükmü olan ulaklar bu menzilhanelerde dinlenmekte ve ücretsiz menzil beygiri alarak yollarına devam etmekteydiler.”³⁵

“İncelediğimiz dönemde Osmanlı menzilhaneleri oldukça bozulmuş bir vaziyette idi. Menzil nizamına uyulmadığından haberleşme sisteminde sorunlar ortaya çıkmıştır. Bazı dönemler bazı menzilhanelerin de çalışmadığı ve yükün diğer menzilhanelere bindiği olmaktaydı. Örneğin, 14 Zilkade 1210/21 Mayıs 1796 tarihli Amasya, Tokat ve Turhal kadıları, âyan, Tokat voyvodası Lütfullah Ağa ve ilgili memurlara yazılan bir fermanda Turhal menzilin durumu, Tokat-Amasya arasındaki mesafe ve hayvanların telefati konuları ele alınmaktadır. Tokat menzilhanesi'nin bir kolu olan Turhal menzilhanesi, Tokat mukataasına 10 saat mesafede idi. Nizama göre, Tokat menzilhanesi beygirleri Turhal'a kadar gidiyor, oradan Amasya'ya doğru Turhal menzilhanesi beygirlerinin devam etmesi gerekiyordu. Ancak Turhal menzilhanesi bir müddetten beri harap olduğundan işlevsiz kalmıştı. Turhal'da beygir de yoktu. Bu bakımdan Tokat menzilhanesi beygirleri 12 saat mesafede bulunan Amasya'ya kadar devam ettiklerinden birçoğu telef olmaktaydı. Beyhan Sultan'ın kethüdası tevki- divan Abdullah Berrî, bir takrir yazarak, Tokat'tan Amasya'ya kadar Tokat menzilhanesi beygirlerinin gitmemesi ve değiştirilmeleri gerektiğini, bu bakımdan Turhal menzilin tekrar düzenlenerek, Tokat beygirlerinin Turhal'a kadar gitmesi, Turhal'dan Amasya'ya kadar ise Turhal menzili beygirleriyle gidilmesi gereğini içeren ferman yazılmasını istemiştir. Aslında aynı dönemde Tokat menzilin durumu da pek iç açıcı değildi. Örneğin, 5 Cemâziyelâhir 1212/25 Kasım 1797 tarihli Tokat müftüsü, kadısı vb. ulemalar, Tokat voyvodası Lütfullah Ağa ve diğer ilgililere Sivas divanından yazılan bir buyurulduda Tokat menzilhanesinin kötü durumu ele alınmakta ve yeniden tertiplenmesi emredilmekteydi.”³⁶

Tokat ilinde haberleşmenin yakın tarihine baktığımızda ise, 1967 yılında haberleşmeyi sağlayan Posta Telefon Telgraf (PTT) kuruluşlarının bütün ilçe

³⁴ İsmet Miroğlu, “Osmanlı Yol Sistemine Dair”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1997.

³⁵ Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentler Tarihi-I-Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat 2005, s.347.

³⁶ Mehmet Beşirli, *age.*, s.352.

merkezlerinde ve Artova Çamlıbel bucağı PTT Şubesi, Musaköy, Erbaa-Karayaka bucağı, Turhal Pazar bucağı, Reşadiye-Bereketli bucağı ve Zile-İğdır olduğu görülmektedir. O dönem telefonlar her saatte şehirler ve milletler-arası konuşmaya açık bulunmaktaydı. Ayrıca Tokat Merkez Jandarma santralinden bütün ilçeler ve bucak merkezleri ile telefon bağlantısı olduğu gibi, Devlet Orman İşletme Müdürlüğü ve Devlet Su İşleri teşkilatının kendi hizmetleriyle ilgili kuruluş ve köylerle telefon bağlantısı bulunmaktaydı. Zaruri hallerde bu telefonlardan da faydalanmak mümkündü. 1967 yılı PTT kayıtlarına göre Tokat ili içinde 5357 ve köylerinde 3163 olmak üzere toplam olarak 8520 adet radyo bulunmaktaydı.³⁷

Tokat'ta ilk matbaanın ise, 1914 yılında kurulduğu, aynı yerde basılıp yayımlanan ve "Osmanlı Ajansı" adı verilen harp tebliğlerinde belirtilmektedir. Matbaanın kurucusu Tokat'lı Timur-Yan isminde bir Türk vatandaşıdır. Timuryan Matbaası bir müddet çalışmamış ve milli mücadele yıllarında o zamanlar Tokat'ta bulunan Askerî Lise tarafından kullanılmış ve çoğu zaman "Tokat Ajansı" veya "Anadolu Ajansı" adıyla harp tebliğleri bu matbaada basılıp yayımlanmıştır. Genellikle bu tebliğler 14x25 cm boyutunda ve tek yaprak olarak basılmıştır. İlk nüshası Şubat 1914 yılında çıkmıştır ve yayınına bir yıl devam etmiştir. 1924 yılında da Vali Mustafa Remzi Gökçe zamanında Tokat Özel İdaresi tarafından masrafları karşılanan ve "Tokat Vilayet Matbaası" adı verilen tesis yeniden kurulmuştur. 1925 yılında "Tokat" adında haftalık bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır. Tokat Özel İdaresi tarafından çıkarılan bu gazete 30x45 cm boyutunda ve tek yapraklıdır. 1928 yılına kadar yayınına devam etmiştir. 3 Kasım 1928 tarihinde yayınına ara verilen bu adlı gazete, 1930 yılında tekrar çıkarılmağa başlanmış yine aynı boyutta olan gazete bu defa çift yapraklı olarak çıkarılmıştır. Tokat Vilayet Matbaası bir süre Özel İdare'nin kendi evrakı matbualarında kullanılmıştır. 30 Ağustos 1933 tarihinden sonra "Yeni Tokat" dergisi resimli olarak basılmıştır. Dergide zamanın kuvvetli bir aydınlar grubunun elbirliği ile sanat, edebiyat, tarih ve sosyal konuların işlendiği görülmektedir. Tokat Vilayet Matbaasının dar imkânları içerisinde temiz ve çok iyi baskılı olarak 13. sayısına kadar devam etmiş ve bu sayıdan sonra Halkevi dergisi şeklinde 51 sayı çıkarılabilmektedir. On beş günde bir yayımlanan dergide bugün bile güncelliğini koruyan yazılar bulunmaktadır. İlk sayısı 1 Şubat 1954 tarihinde yayımlanan Yeşilirmak dergisi de oldukça iyi baskı tekniği ile resimli ayda bir defa çıkarılmıştır. Bu dergi de benzerleri gibi maddi kaynak yetersizliği sebebiyle 7

³⁷ Mehmet Beşirli, *age.*, s.353.

sayı basılabilmiş ve yayınına ara vermiştir. 1967 yılı itibariyle yayımlanmaya devam eden Tokat merkez gazeteleri; Tokat Gazetesi (1956), Tozanlı (1959), Sabah Postası (1963), Topçam (1964), Barış (1965) ve Yeni Tokat (1967) gazeteleridir. TRT Türkiye Radyo Televizyon kurumunun Tokat ili muhabirliğini Peyman Akcan yapmaktadır. Anadolu Ajansı Tokat il muhabirliği ise o dönem münhal bulunmaktaydı.³⁸

Tokat PTT Müdürlüğü, 1943 yılında, Sivas Bölge PTT Başmüdürlüğüne bağlı olarak kurulmuştur.³⁹ 1945 yıllarında Tokat'ta ilk olarak manuel santral kurulmuştur. Bu santraller ile aboneler Manyetolu telefon ile santrale işaret göndererek operatörü ikaz edip, istediği numarayı bağlatmak suretiyle görüşme yapabilmekteydi. 1958 yılında manuel santraller yerini Yarı otomatik (CB Erikson) santrale bırakmıştır. Yarı Otomatik santraller kurulduktan sonra aboneler, kadranlı telefon makineleri ile şehir içini otomatik arama yapma olanağına kavuşmuştur. Şehirlerarası görüşmeler yine operatör aracılığı ile yapılmaktaydı. Yarı otomatik santraller 1978 yılına kadar kullanılmış ve 1978'de yerini 2000 kapasiteli Otomatik santrale bırakmıştır. Otomatik santrallerin kurulması ile aboneler, şehir içi ve şehirlerarası görüşmeleri otomatik olarak aramaya başlamıştır. Otomatik santraller 1988 yılında yerini sayısal santrallere bırakmıştır. Sayısal santrallerin il geneline yayılmaya başladığı (1990-1995) yıllarda telefonsuz köy kalmayacak şekilde santral ve şebeke yatırımları yapılmıştır.⁴⁰

1943-1990 yılları arasında Sivas Bölge PTT Başmüdürlüğüne bağlı olarak hizmet veren Tokat PTT Müdürlüğü, 1990 yılında Sivas'tan ayrılarak Tokat PTT Başmüdürlüğü olarak 1995 yılına kadar hizmet vermiştir.⁴¹

Tokat ilinde haberleşme ile ilgili olarak 1998 Tokat il yıllığında şu bilgiler verilmektedir:

“1990 yılında kurulan Tokat PTT Baş Müdürlüğü 4.4.1995 tarihi itibari ile Posta ve Telefon hizmetlerinin ikiye ayrılması sonucu kurulan Tokat Telekom Başmüdürlüğü aynı tarih itibari ile faaliyete geçmiştir. Baş Müdürlük bünyesinde Gaziosmanpaşa ve Turhal olmak üzere iki adet Telekom Müdürlüğü bulunmaktadır. Telekom'la ilgili hizmetler 345 memur ve 252 işçi tarafından verilmektedir. Tokat ili posta hizmetleri 12 merkez ve 19 şube tarafından yerine getirilmekte hizmetler, toplam 355 personel ile yürütülmektedir. Kabul edilen

³⁸ Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Tokat 1967, s.101-103.

³⁹ Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Tokat 1998, s.198.

⁴⁰ Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Ankara 2006, s.164-165.

⁴¹ Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Tokat 1998, s.198.

posta gönderilerin Ankara, İstanbul, Samsun, Sivas posta hatlarımızda günlük olarak araçlarla sevki yapılmaktadır. Başmüdürlüğe bağlı merkezlerden Başçiftlik hariç diğer merkezlerden APS (acele posta servisi) hizmetine; Tokat, Turhal, Zile, Erbaa, Niksar merkezlerimiz Tele-post (faks) hizmetine açıktır. Köy dağıtım hizmetlerimizin kiralık araçlarla motorize olarak yapılmasına başlanmış olup, dağıtım sahasında bulunan belde ve köylerin tamamına motorize dağıtım hizmeti götürülmektedir. Tokat Posta Telgraf Müdürlüğü gişe otomasyonu hizmetine açılmış olup Zile, Turhal, Erbaa, Niksar, Reşadiye merkezlerimizin de gişe otomasyona açılması çalışmaları sürdürülmektedir. Gişe otomasyon sistemlerinde halen havale ve posta çeki kabul ödeme işlemleri yapılmakta, bu işlemler bankalar ile rekabet edecek sürat ve kaliteye ulaşmış bulunmaktadır. Telefonsuz köy ve mezra sayısı 38 olup, buralar için telsiz telefon sistemi (WLL) etütleri yapılmış 1999 yılı içerisinde servise verilmesi planlanmaktadır. Telefon santralleri ve yerleşim yerleri arasında tesis edilen fiber optik kablo uzunluğu 700 km'yi aşmıştır. Halkın ihtiyacını karşılamak üzere kurulan ankesörlü telefon sayısı; 326 adet kartlı ve 219 adet jetonlu olmak üzere toplam 545'e ulaşmıştır.”⁴²

Tokat Türk Telekom Başmüdürlüğü'nün adı 27.01.2000 tarihinde, 4502 Sayılı yasa uyarınca yapılan yeni düzenleme ile “Tokat İl Telekom Müdürlüğü” olarak değiştirilmiştir. Kurum, 27.11.2000 tarihinde Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) kapsamından çıkarılarak 406 Sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu ve Özel Hukuk hükümlerine tabi Anonim Şirket statüsünde hizmet vermeye devam etmektedir. Şirket, 14 Kasım 2005 tarihinde hisse devir sözleşmesi ile %55'i özel, %45'i devlette ait olan anonim şirket olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Otomatik santral sayısı 159, santral hat kapasitesi 156.804, abone sayısı 141.867 olup, ortalama abone yoğunluğu %90'dir. Ankesörlü telefon sayısı 507, faks sayısı 22 adettir. Telefonu olan köy ve mezra sayısı 670'tir. Otomatik telefonu olmayan köy sayısı 5 adet olup, Dokuzçam, Halilalan, Sırçalı, Saltık ve Mescit köyleridir. Bu köyler hali hazırda boştur. CLİP – CLEAR aranan telefon numarasının görülmesi ve gizlenmesi özelliği çalışmaları Niksar, Erbaa, Turhal İlçelerimizde çalışmaya başlatılmış olup, Tokat Merkez santrali 01.06.2004 tarihi itibarıyla, Zile Merkez Santrali 03.06.2004 tarihi itibarıyla hizmete sunulmuştur. ADSL (Asimetrik Sayısal Abone Hattı) Projesi ile 241 Merkezde ADSL sistemleri hizmete girecektir. Tokat - Merkez, Karşıyaka ve Organize, Turhal - Merkez, Zile - Merkez, Erbaa - Merkez, Niksar - Merkez, Pazar - Merkez, Reşadiye -

⁴² Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Tokat 1998, s.198.

Merkez, Almus - Merkez, Başçiftlik - Merkez, Sulusaray - Merkez, Yeşilyurt - Merkez ve Artova - Merkez çalışır durumda ve talep halinde tahsis edilmektedir.⁴³

İnternet kullanımının yaygınlaşması üzerine, Tokat ilinde 2004 Ocak ayı itibarıyla yüksek hızlarda internete erişme imkânı sağlayan ADSL sisteminin kurulumu ile birlikte Tokat il merkezi, ilçe, beldelerde ve köylerde ADSL hizmeti verilmeye başlanmıştır. Tokat'ta teknolojik gelişmelerin yanında, Türk Telekom'un personel yapısında, çalışma zihniyetinde, verimliliği artırıcı ve maliyetleri azaltıcı, müşteri memnuniyetini ön plana alan ciddi gelişmeler olmuştur. Tokat Türk Telekom Müdürlüğü'nün, müşterilerine daha iyi bir hizmet verebilmesi için yeni hizmet binası yapılmış ve Türkiye genelinde özel proje ile bu binaya Müşteri Hizmetleri Servisi yapılmıştır. Müşteri Hizmetleri Salonuna, müşterilerin işlerini kolaylaştırmak ve yardımcı olmak üzere "Müşteri Temsilcisi" görevlendirilmiştir. Yine müşterilerin telefon aracılığı ile işlerini yaptırabilecekleri "444 1 444 Müşteri Hizmetleri Servisi" kurulmuştur. Bu servis aracılığı ile hasta ve yaşlı müşterilerin ve diğer müşterilerin tüm talepleri telefon ile alınarak adreslerinde işlemleri yapılmaktadır. Yine müşterilere her noktada ulaşabilmek için ve faturalarını hızlı ve güvenilir bir ortamda ödeyebilmeleri için il genelinde 32 adet tahsilat yetkili, 7 adet kontör bayisi olmak üzere toplam 39 adet bayii açılmıştır. Tüm Santral sahalarında gününbirlik telefon ve ADSL tesisi yapılmaktadır. Tokat PTT Başmüdürlüğü Kuruluşu Posta ve Telgraf alanında iletim ve iletişimi sağlayarak kamu hizmeti yürütmektedir. Posta hizmetleri 10 merkez ve 15 şube olmak üzere 25 işyeri tarafından yerine getirilmekte ve toplam 239 personel ile yürütülmektedir. Kuruluşun çalışmalarının büyük çoğunluğunu posta gönderilerinin kabul ve dağıtım işlemleri oluşturmaktadır. Yaklaşık olarak 1,3 milyon adet mektup postası gönderisi kabul edilmekte, 6,5 milyon adet gönderinin ise dağıtım yapılmaktadır. Hizmet alanı içerisinde bulunan ilçelere günlük olarak posta sevkiyatı yapılmaktadır. Ayrıca ile bağlı belde ve köylerde motorize olarak dağıtım yapılmaktadır. Tüm işyerleri otomasyon hizmetine açılmış olup işlemler anında gerçekleştirilmektedir. Paralı posta hizmetlerinin online olarak yapılması yanında tüm kayıtlı gönderiler de otomasyon ortamında takip edilip sonuçlandırılmaktadır. Kuruluşun PTT Bank hizmetini tüm yurt genelinde hizmet vermesiyle birlikte, klasik posta hizmetleri dı-

⁴³ Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Ankara 2006, s.164.

şında kalan tahsilat işlemleri PTT tarafından yapılı hale gelmiştir. PTT merkezleri halkın tüm ödemelerini tek bir yerden yapabileceği, emekli maaşlarını alabileceği merkezler haline gelmiştir.⁴⁴

3.2. Günümüzde Tokat İlinde Haberleşme

2002 yılında 1128 km olan fiber optik kablo uzunluğu, 2023 yılı itibariyle 4089 km'ye ulaşmıştır. 2007 yılında 393.198 olan mobil abone sayısı, 2023 yılı itibariyle 515.768'e ulaşmıştır. Geniş bant abone sayısı ise 2023 yılında 562.466'dır.⁴⁵

Telekomünikasyon alanında Tokat ilinde önemli projeler tamamlanmıştır. Bu projeler Tablo 4'te liste halinde gösterilmiştir.

Tablo 4. Telekomünikasyon Alanında Tamamlanan Projeler

1	Bilgi Teknolojileri Sınıflarının Kurulması
2	Kamu İnternet Erişim Merkezleri kurulması
3	89.194 adet yazılım satın alınması
4	Bilgisayar destekli fen laboratuvarlarının kurulması
5	İnternet altyapısı olmayan okullara altyapı kurulması
6	Web tabanlı dil eğitim sistemi ve multimedya dil sınıfı kurulumu
7	Akıllı sınıfların kurulması
8	Gören göz cihazı satın alınması ve dağıtılması
9	Afet ve acil durum haberleşmesine yönelik uydu telefonu alımı
10	Üçüncü el cihazının alınması
11	Fatih projesi
12	Elektronik haberleşme altyapısı olmayan yerleşim yerlerine altyapı kurulması
13	GSM altyapısı olmayan yerleşim yerlerine altyapı kurulması
14	Evensel hizmet kanunu kapsamında GSM hizmeti veren mevcut altyapıya mobil geniş bant internet hizmeti ilave edilmesi
15	Mobil haberleşme altyapısı olmayan yerleşim yerlerine altyapı kurulması ve işletilmesi
16	TÜRKSAT 4A & 4B-TÜRKSAT 5A & 5B-TÜRKSAT 6A

Kaynak: T. C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2002-2023 Tokat İli Ulaştırma ve Haberleşme Yatırımları Raporu, son erişim tarihi: 09.02.2025, www.uab.gov.tr

2023 yılında Tokat ilinde 38 işyeri, 25 PTT matik bulunmaktadır. PTT A. Ş. Tokat PTT Posta Dağıtım ve Kargo Müdürlüğü binası 2013 yılında tamamlanarak hizmete sunulmuştur. Tokat Başmüdürlük, PTT Müdürlüğü ve Lojman-

⁴⁴ Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Ankara 2006, s.164.

⁴⁵ Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Ankara 2006, s.165.

Misafirhane binası ise 2017 yılında tamamlanarak hizmete sunulmuştur. Telekomünikasyon alanında bazı projeler ise halen devam etmektedir. Örneğin, İş Yerleri Konsept Projesi ile 2024 yılından bu yana iş yerlerinin fiziki görünümüleri yenilenmektedir. Tokat-Artova PTT Müdürlüğü binasının 2023 yılında ikmal ihalesinin yapılarak inşaatına başlanması planlanmaktadır. (2016-2024) Türkiye Kart Projesi kapsamında Tokat Belediyesi ile sözleşme imzalanmıştır.⁴⁶

SONUÇ

Tokat, tarihi boyunca stratejik konumu ve zengin kaynakları sayesinde önemli bir kültürel ve ticari merkez olmuştur. Kral Yolu ve İpek Yolu üzerinde yer alan Tokat, Türklerin ilk yerleşim alanlarından biri olarak Danişmentliler tarafından fethedilmiştir. Selçuklu döneminde altıncı en önemli şehir konumuna ulaşan Tokat, Osmanlı döneminde ise önemli bir ihracat merkezi haline gelmiştir. Ancak 18. yüzyılda gümrüklerin Samsun'a taşınmasıyla bu önem azalmıştır.

1071 Malazgirt Zaferi ile Türklere açılan Anadolu'da Tokat, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Tokat'tan geçen kervan yolları, Avrupa'dan başlayarak Doğu Türkistan'a kadar uzanmaktadır. Osmanlı dönemi boyunca birçok han ve kervansaray inşa edilmiştir. 1862'de Tokat'tan Niksar'a yeni yollar açılmış ve köprüler yapılmıştır. 1967 yılı itibarıyla Tokat'ta 450 köy bulunmakta olup, ulaşım büyük ölçüde özel sektöre ait araçlarla sağlanmıştır. Tokat, günümüzde ana geçiş güzergâhlarının yakınında yer almaktadır ve bu durum dezavantaj oluşturmuştur. Karayolu ile önemli kentlere uzaklıkları; Ankara 399 km, Samsun 232 km gibi mesafelerde yer alır. Tokat'ta bölünmüş yollar ve köprü projeleri sürdürülmekte, 2023 yılı itibarıyla toplam yol ağı 741 km'ye ulaşmıştır. Demiryolu ulaşımı ise yük taşımacılığına yöneliktir. Tokat Havaalanı, 2022 yılında yeni bir terminal ile hizmete girmiştir.

Tokat, tarihsel olarak kervan yollarının kavşağında yer almış ve Osmanlı döneminde menzilhanelerle organize bir haberleşme sistemi geliştirilmiştir. 1967'de Tokat'ta PTT kuruluşları ile haberleşme sağlanmaktaydı. Günümüzde ise fiber optik kablo uzunluğu 4089 km'ye ulaşmış, mobil abone sayısı artmıştır. Tokat'ta çeşitli telekomünikasyon projeleri tamamlanmış ve yeni projeler devam etmektedir. Tokat, tarih boyunca önemli bir ulaşım ve haberleşme merkezi olmuştur. Günümüzde ise altyapı projeleriyle ulaşım ve haberleşme alanında gelişim göstermektedir.

⁴⁶ T. C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2002-2023 Tokat İli Ulaştırma ve Haberleşme Yatırımları Raporu, son erişim tarihi: 09.02.2025, www.uab.gov.tr

KAYNAKÇA

- Anonim, Tokat, İstanbul 1986.
- Beşirli, Mehmet. *Orta Karadeniz Kentler Tarihi-I-Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat 2005.
- Cinlioğlu, Halis T. *Osmanlı Zamanında Tokat Dördüncü Kısım*. Barış Matbaası, Tokat 1979.
- İlter, İsmet. *Tarihi Türk Hanları*. Karayolları Genel Müdürlüğü, Ankara 1969.
- Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Tokat 1967.
- Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Tokat 1998.
- Komisyon, *Tokat İl Yıllığı*, Tokat Valiliği, Ankara 2006.
- Matrakçı, Nasûhü's-silahî. *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyni Sultan Süleyman Han*, haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.
- Miroğlu, İsmet, "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan, Sayı: 15, Sene: 1995-1997, İstanbul 1997, s. 241-452.
- OKA (2019). Tokat Mevcut Durum Raporu 2019. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Tokat Yatırım Destek Ofisi, s.10-11.
- Öztürk, Nazif. "Selçuklu Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Tokat 2-6 Temmuz 1986, Bildiriler*, ed. S. Hayri Bolay vd., Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s.71-80.
- T. C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2002-2023 Tokat İli Ulaştırma ve Haberleşme Yatırımları Raporu, son erişim tarihi: 09.02.2025, www.uab.gov.tr
- T. C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, son erişim tarihi 09.02.2025, www.dhmi.gov.tr
- T. C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Ulaşan ve Erişen Türkiye Hızlanıyor Strateji Geliştirme Başkanlığı, 15 Aralık 2023.
- Turan, Osman. "Selçuklu Kervansarayları", *Bellekten*, C.X, S.39, Ankara 1946, s.471-496.
- Yücel, Yaşar. *XIII - XV. yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çoban-oğulları Candar-oğulları Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980.

ÇOK KATMANLI BİR TURİZM COĞRAFYASI OLARAK TOKAT

Merve ÖZ*

GİRİŞ

Turizm, insanın yer değiştirme arzusu ile anlam arayışının kesişiminde konumlanan çok boyutlu bir toplumsal olgudur.¹ Modern anlamda turizm; bireylerin sürekli ikamet veya gelir elde etme amacı dışında, yaşadıkları çevrenin dışına yaptıkları geçici seyahatleri ve bu süreçte gerçekleştirdikleri faaliyetleri kapsayan, ekonomik, kültürel, sosyal ve çevresel yönleri bulunan bir sistem olarak tanımlanmaktadır.² Ancak bu sistem, yalnızca fiziksel hareketlilikle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda bireylerin dinlenme, öğrenme, kültürel etkileşim ve kendini gerçekleştirme gibi temel insani gereksinimlerine de cevap vermektedir.

Turizmin temelinde, bireylerin farklılıklarla karşılaşma ve dünyayı deneyimleme isteği yer almakta; bu bağlamda turizm, bireyin kendi dışındaki gerçekliği anlamlandırma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir.³ Dolayısıyla turizm yalnızca ekonomik getirisi olan bir sektör değil; toplumsal dönüşümü tetikleyen, kültürel değerleri görünür kılan ve bireysel gelişimi destekleyen bir yaşam pratiğidir. Çağdaş turizm yaklaşımları, sürdürülebilirlik, yerel katılım, kültürel duyarlılık ve deneyim temelli anlayış gibi ilkeler etrafında şekillenmektedir. Bu yaklaşım, mekanların yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda

* Dr. Öğr. Üyesi Merve Öz, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Zile Dinçerler Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, e-mail: merve.oz@gop.edu.tr , ORCID No: 0000-0002-6150-817X.

¹ Yiorgos Apostolopoulos, "Introduction: Reinventing The Sociology of Tourism", *The Sociology of Tourism*, ed. Yiorgos Apostolopoulos-Stella Leivadi-Andrew Yiannakis, Routledge, London and New York 2005, s. 1.

² Maurice Roche, "Mega-Events And Micro-Modernization: On The Sociology Of The New Urban Tourism", *The Sociology of Tourism*, ed. Yiorgos Apostolopoulos-Stella Leivadi-Andrew Yiannakis, Routledge, London and New York 2005, s. 315.

³ John Urry, *The Tourist Gaze*, Second Edition, Sage Publications, London 2002, 74.

sembolik ve deneyimsel bağlamda da yeniden anlamlandırılmasını gerektirmektedir.⁴ Özellikle alternatif turizm türlerinin gelişimiyle birlikte, turizmin yerel kimliğin korunmasındaki rolü daha görünür hale gelmiştir.

Bu çalışma, söz konusu kuramsal çerçeve doğrultusunda Tokat ili özelinde turizm olgusunu incelemektedir. Tokat, tarihsel derinliği, kültürel çeşitliliği ve doğal zenginlikleriyle Türkiye'nin potansiyel destinasyonları arasında yer almakta; Karadeniz ile İç Anadolu Bölgeleri arasında bir geçiş noktası olması nedeniyle birçok medeniyetin izlerini bünyesinde taşımaktadır. Bu özellikler, ilin çok katmanlı bir kültürel mirasa sahip olmasını sağlamıştır.

Tokat'ın tarihi yapıları, geleneksel üretim biçimleri, özgün mutfak kültürü, doğal peyzajı ve termal kaynakları; kültür, gastronomi, kırsal ve sağlık turizmi başta olmak üzere çeşitli turizm türleri açısından önemli imkanlar sunmaktadır. Ancak mevcut potansiyele rağmen altyapı, tanıtım, turizm ürünlerinin çeşitlendirilmesi ve destinasyon yönetimi gibi konularda birtakım yapısal eksiklikler bulunmaktadır. Türkiye genelinde izlenen alternatif turizmi teşvik edici politikalar dikkate alındığında, Tokat'ın turizmden aldığı payın artırılması; hem yerel kalkınma hem de bölgesel dengenin sağlanması açısından stratejik bir öneme sahiptir.⁵

Bu çerçevede çalışmanın amacı; Tokat'ın turizm değerlerini tarihsel gelişim, kaynak çeşitliliği ve mevcut hizmet altyapısı bağlamında analiz etmek, öne çıkan turizm türlerini belirlemek ve yapısal sorunlara çözüm önerileri sunmaktır. Aynı zamanda turizmin, Tokat açısından yalnızca ekonomik değil, kültürel kimliğin korunması ve sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması bakımından da ele alınabileceği çok boyutlu bir yaklaşım önerilmektedir.

1. TOKAT'IN TURİZM POTANSİYELİ

Tokat ili, Türkiye'nin kuzeyinde, Karadeniz ile İç Anadolu Bölgeleri arasında geçiş alanında yer alan ve bu stratejik konumun getirdiği doğal, kültürel ve tarihi zenginliği bünyesinde barındıran önemli bir kenttir. Hem fiziki coğrafya hem de kültürel topoğrafya açısından çeşitlilik arz eden Tokat, sahip olduğu çok yönlü kaynaklarla alternatif turizm türlerinin geliştirilmesine elverişli

⁴ Evrim Ölçer Özünel, "Kültür Turizminde "Yöresel" ve "Otantik" Olanı Sorgulamak ve Tüketilmiş Mekânları Yeniden Üretmek Üzerine", *Electronic Turkish Studies*, C 6/ S. 4, 2011, s. 255-256.

⁵ İbrahim Hakkı Kaynak-Tahsin Karabulut, "İnanç Turizmi Bağlamında Kentsel Turizm ve Kültürel Turizm: Konya Örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 1, Şubat 2016, s. 187.

bir destinasyon niteliği taşımaktadır. Ancak bu zenginliğin sistematik bir planlama ve sürdürülebilir yönetim anlayışıyla desteklenmediği sürece potansiyelin gerçek bir kalkınma aracına dönüşmesi oldukça güçtür.

1.1. Doğal Kaynaklar ve Ekoturizm

Tokat'ın topoğrafyası dağlık ve ormanlık alanların yoğun olduğu bir yapı sergiler. İl genelinde yer alan Ballica Mağarası gibi jeolojik oluşumlar; Kaz Gölü, Zinav Gölü, Almus Baraj Gölü, Erbaa Düden Gölü ve Yeşilirmak gibi sulak alanlar; Erbaa ve Reşadiye yaylaları ile Topçam, Akbelen ve Çamiçi gibi mesire yerleri, doğa temelli turizm açısından büyük bir çekicilik arz etmektedir.⁶ Bu alanlar, trekking, atlı doğa yürüyüşü, dağ bisikleti, kuş gözlemciliği, olta balıkçılığı, su sporları, kamp karavan turizmi, kampçılık ve doğa fotoğrafçılığı gibi faaliyetlerle doğa turizmi ve ekoturizm çerçevesinde değerlendirilebilir. Ayrıca Reşadiye ve Sulusaray ilçelerinde bulunan sıcak su kaynakları ve kaplıca alanları, termal turizm açısından da değerlendirilmesi gereken önemli doğal varlıklardır.

1.2. Kültürel Miras ve Tarihi Zenginlikler

Tokat, Anadolu'nun en eski yerleşim alanlarından biri olarak, tarih boyunca Hititler, Frigler, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu çok katmanlı tarihsel arka plan, kentin kültürel miras dokusunu oldukça zenginleştirmiştir. Tokat Kalesi, Sulusokak Çarşısı, Gök Medrese, Yağlıbasan Medresesi, Taşhan ve Saat Kulesi gibi yapılar, tarihi dokunun en özgün örnekleri arasında yer almaktadır.⁷ Bu tür yapıların hem korunarak gelecek nesillere aktarılması hem de turizme entegre edilerek ekonomik ve kültürel değer üretmesi mümkündür.

Tokat'ın UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer alması planlanan bölgeleri ve anıtsal yapıları, kültürel turizm açısından ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtılması gereken önemli kaynaklardır. Ayrıca Niksar ilçesi, Danişmentlilere başkentlik yapmış bir yerleşim olarak, tarihi kentsel doku açısından büyük bir potansiyel taşımakta ve "açık hava müzesi" niteliğindedir. Bu mirasın destinasyon pazarlamasında doğru bir biçimde kullanılması, Tokat'ın özgün kimliğini markalaştırma sürecine katkı sağlayacaktır.

1.3. Somut Olmayan Kültürel Miras

Tokat, yalnızca tarihi yapılar ve anıtlarla değil, aynı zamanda yaşayan kültürü ile de önemli bir turistik değere sahiptir. Geleneksel el sanatları arasında

⁶ <https://tokat.ktb.gov.tr/TR-231639/selale-akarsu-gol-ve-yaylalar.html>, son erişim tarihi: 15.05.2025.

⁷ <https://tokat.ktb.gov.tr/TR-231696/muze-ve-oren-yerleri.html>, son erişim tarihi: 15.05.2025.

yer alan yazmacılık, bakırcılık, taş oymacılığı ve ahşap işlemeciliği gibi zanaat dalları, kültürel sürekliliğin ve yerel kimliğin en belirgin göstergeleri arasında yer almaktadır. Bu el sanatları, aynı zamanda yaratıcı turizm kapsamında değerlendirilebilecek deneyim temelli ürünler üretme potansiyeline sahiptir. Ayrıca Tokat, zengin folklorik yapısı, yerel müzik kültürü ve halk dansları ile kültürel etkinlikler ve festivaller bakımından da canlı bir sosyal dokuya sahiptir.

Tokat mutfağı ise Anadolu'nun en zengin yerel mutfaklarından biri olarak gastronomi turizmi açısından dikkat çekmektedir. Tokat kebabı, bat, keşkek, cevizli sucuk, yaprak sarması, çökelekli pide ve erik hoşafı gibi yöresel lezzetler, gastronomi rotalarının oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Bu ürünlerin ticarileştirilmesi ve turistik ürün çeşitliliğine entegre edilmesi, yerel ekonomiye katkı sağlayacak sürdürülebilir modellerin oluşturulmasında kritik bir rol oynamaktadır.

1.4. Turizm Türlerinin Çeşitliliği

Tokat, sahip olduğu turizm kaynakları bakımından sadece kültür turizmine değil; doğa turizmi, termal turizm, kırsal turizm, inanç turizmi ve gastronomi turizmi gibi birçok farklı alt türe hizmet edebilecek yapıya sahiptir. Bu çeşitlilik, ilin turizm sezonunu dört mevsime yayma potansiyeli sunmakta, mevsimsel bağımlılığı azaltarak sürdürülebilir turizm planlamasını mümkün kılmaktadır. Özellikle agro-turizm ve yaratıcı turizm gibi deneyim odaklı yaklaşımlar, kırsal kalkınma ve yerel halkın katılımı açısından kritik bir rol oynayabilir. Bu uygulamalar hem sürdürülebilir turizm hedeflerine hizmet edecek hem de yerel halkın turizm ekonomisine doğrudan katılımını artıracaktır.⁸

1.5. Gelişim Alanları ve Kısıtlar

İlde turizm potansiyelinin somut çıktılara dönüşmesinde bazı yapısal engeller bulunmaktadır. Altyapı yetersizlikleri, tanıtım eksikliği, ulaşım sorunları ve profesyonel insan kaynağı azlığı, sektörel gelişimi sınırlamaktadır. Ayrıca destinasyon markalaşması, dijital görünürlük ve ürün çeşitliliği gibi alanlarda bütüncül stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Turizm yatırımlarının etkin biçimde yönlendirilmesi, yerel aktörlerin katılımıyla oluşturulacak bir destinasyon yönetim modeliyle mümkündür. Bu çerçevede Tokat, sahip olduğu kültürel ve doğal mirası sürdürülebilirlik ilkeleri

⁸ Saye Nihan Çabuk-Verda Canbey Özgüler-Taki Can Metin-Hilmi Rafet Yüncü-Gökhan Erşen, "Kırsal Kalkınmanın Sağlanması İçin Agroturizm Olanaklarının Değerlendirilmesi", *The Journal of Social Sciences*, 12(12), 2024, s.36.

doğrultusunda koruyarak, çok boyutlu bir turizm vizyonunu gerçekleştirme kapasitesine sahiptir.

2. TOKAT'TA ÖNE ÇIKAN TURİZM TÜRLERİ

Günümüzde turizm, geleneksel seyahat kalıplarının ötesine geçerek; bireylerin ilgi alanları, değer arayışları ve yaşam tarzlarına uygun çeşitlenmiş temalarla çok boyutlu bir yapıya kavuşmuştur.⁹ Destinasyonların rekabet gücü, yalnızca sahip oldukları kaynakların niceliğiyle değil; bu kaynakların ne derece sürdürülebilir ve tematik biçimde turizm türlerine dönüştürülebildiğiyle doğrudan ilişkilidir.¹⁰ Tokat ili bu bağlamda, kültürel mirası, doğal peyzajı, özgün gastronomik değerleri ve geleneksel yaşam dokusuyla çeşitli turizm türlerini destekleyebilecek özgün bir potansiyele sahiptir.

2.1. Kültürel Turizm

Kültürel turizm, bireylerin farklı toplumların tarihi, sanatsal, mimari ve yaşam biçimlerini tanıma, öğrenme ve deneyimleme amacıyla gerçekleştirdiği seyahatleri kapsamaktadır. Bu turizm türü, yalnızca geçmişe ait unsurları ziyaret etmeyi değil; aynı zamanda yaşayan kültürle doğrudan etkileşime geçmeyi, yerel halkla kültürel alışveriş içinde olmayı ve kimlik inşasına katkı sağlayan öğeleri anlamlandırmayı da içermektedir.¹¹ Bu yönüyle kültürel turizm, destinasyon kimliğinin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Tokat, çok katmanlı tarihi geçmişi ve zengin kültürel dokusuyla Türkiye'de kültürel turizm açısından ön plana çıkan kentlerden biridir. Antik dönemlerden Selçuklu ve Osmanlı dönemine kadar birçok medeniyetin izlerini taşıyan kentte, tarihi yapılar, anıtsal mimari örnekleri, medreseler, hanlar, hamamlar, camiler ve türbeler ziyaretçilerine geçmişle doğrudan temas imkânı sunmaktadır. Tokat Kalesi, Sulusokak, Gök Medrese, Yağlıbasan Medresesi, Bey Sokağı, Taş Han, Saat Kulesi ve Mevlevihane gibi yapılar, hem tarihsel değerleri hem de mimari özellikleriyle kültürel mirasın yaşayan temsilcileri niteliğindedir.

Ayrıca Tokat, yazmacılık ve bakırcılık gibi geleneksel el sanatlarının halen sürdürüldüğü ender kentlerden biri olarak, somut olmayan kültürel mirasın da

⁹ Meryem Akoğlan Kozak-Savaş Evren-Onur Çakır, "Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C 24/S 1, 2013, s.18.

¹⁰ Oğuz Doğan-Yenal Yağmur, "Yabancı Turistlerin Sürdürülebilir Destinasyon Algıları: Kemer Destinasyonuna Yönelik Bir Araştırma", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, C 13/S. 2, 2017, s.490.

¹¹ Greg Richards, "Cultural Tourism: A review of Recent Research and Trends". *Journal of Hospitality and Tourism Management*, C 36, 2018, s.13.

önemli bir taşıyıcısıdır. Bu sanatların yaşatılması, turistik ürünlere entegre edilmesi ve ziyaretçilere uygulamalı olarak sunulması, yaratıcı kültürel deneyimler üretme açısından büyük önem taşımaktadır.

2.2. Doğa ve Ekoturizm

Doğa turizmi, insanların kent yaşamının stresinden uzaklaşma, doğayla bütünleşme ve çevresel değerlere yönelik farkındalık geliştirme arzusuyla gerçekleştirildiği seyahatleri ifade ederken;¹² ekoturizm, doğa temelli turizmin daha bilinçli, çevre dostu ve sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı bir formudur. Ekoturizm, doğal alanları korumayı, yerel halkın refahını artırmayı ve ziyaretçilere eğitici, deneyimsel fırsatlar sunmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak kabul görmektedir.¹³ Bu çerçevede Tokat ili, zengin doğal peyzajı, biyolojik çeşitliliği ve koruma altındaki alanlarıyla doğa ve ekoturizm açısından ciddi bir potansiyel barındırmaktadır.

Tokat'ın doğal coğrafyası, dağlar, yaylalar, göller, akarsular ve mağaralardan oluşan zengin bir ekosistem sunmaktadır. Ballica Mağarası, hem jeolojik yapısı hem de ziyaretçi deneyimi açısından Tokat'ın en dikkat çekici doğal destinasyonlarından biridir. UNESCO Dünya Doğal Mirası adaylığı potansiyeline sahip olan bu mağara, sadece turistik değil aynı zamanda bilimsel ve eğitsel amaçlarla da değerlendirilebilecek niteliktedir.¹⁴ Bunun yanı sıra, Zinav Gölü ve Kaz Gölü gibi sulak alanlar kuş gözlemciliği ve doğa yürüyüşleri için elverişli yaşam alanları sunmakta; Almus Baraj Gölü ise su sporları ve kıyı rekreasyon faaliyetleri açısından kullanılabilir alanlar arasındadır.

Yayla turizmi açısından ise Tokat, Karadeniz yayla geleneğini İç Anadolu'nun pastoral dokusuyla buluşturan benzersiz bir topoğrafyaya sahiptir. Başta Çamiçi, Akbelen ve Topçam yaylaları olmak üzere birçok bölge, yaz aylarında serin iklim koşulları, temiz hava ve geleneksel yaşam biçimiyle doğa tutkunlarına hitap etmektedir. Bu bölgelerde geliştirilecek sürdürülebilir konaklama modelleri (örneğin eko-pansiyonlar, taş evler, ahşap bungalovlar) doğa turizminin gelişimini destekleyecektir.

¹² Kübra Pektaş-Elif Demir-Ulkar İbadli, "Azerbaycan-Türkiye Kalkınma Planlarının Doğa Turizmi Açısından Kıyaslanması", *Journal of Sustainable Gastronomy and Tourism Research*, C 1/S. 1, 2024, s. 48.

¹³ Russell K. Blamey, "Principles of Ecotourism", *The Encyclopedia of Ecotourism*, ed. David B. Weaver, CABI Publishing, New York 2001, s. 6.

¹⁴ Pervin Yeşil-Murat Yeşil-Hasan Yılmaz, "Jeolojik Miras Alanlarının Alternatif Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi: Ballica Mağarası Örneği", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C 39/S.2, 2008, s. 242.

Tokat'ın doğa turizmi potansiyelinin geliştirilmesinde dikkat edilmesi gereken en temel hususlardan biri de koruma-kullanma dengesi çerçevesinde hareket edilmesidir. Ekoturizm faaliyetlerinin planlanması sürecinde, çevresel taşıma kapasitesinin aşılması, biyoçeşitliliğin korunması, atık ve kaynak yönetiminin sağlanması büyük ölçüde önem taşımaktadır. Ayrıca yerel halkın bu süreçlere katılımı ve ekonomik faydadan doğrudan yararlanması, doğa temelli turizmin sosyal sürdürülebilirliğini de pekiştirecektir.¹⁵

Tokat'ta doğa ve ekoturizmin geliştirilmesi, yalnızca alternatif bir turizm türü yaratmakla kalmayacak, aynı zamanda kent kimliğinin çeşitlenmesine, kırsal alanların kalkınmasına ve çevre bilincinin yaygınlaştırılmasına da hizmet edecektir. Bu nedenle il genelinde koruma bilinci ile entegre edilen, tematik rotalarla desteklenen ve yıl boyunca sürdürülebilir hale getirilen doğa turizmi politikaları gerekmektedir.

2.3. Kırsal Turizm

Kırsal turizm, kent merkezleri dışında yer alan, çoğunlukla tarımsal faaliyetlerin ve geleneksel yaşam biçimlerinin sürdürüldüğü kırsal alanlarda gerçekleştirilen, doğa, kültür ve topluluk temelli turizm türlerini kapsayan bir yaklaşımdır. Bu turizm türü, kent yaşamından uzaklaşmak isteyen bireylerin otantik deneyimler arayışıyla şekillenirken, aynı zamanda kırsal kalkınmayı destekleyen sosyal ve ekonomik bir araç olarak da değerlendirilmektedir.¹⁶ Kırsal turizm; sürdürülebilirlik, yerel kalkınma, topluluk katılımı ve kültürel mirasın korunması gibi ilkeleri temel alarak, kırsal yaşamın turistik değer olarak sunulmasını mümkün kılmaktadır.

Tokat ili, sahip olduğu geniş kırsal alanlar, geleneksel tarım pratikleri, özgün mimari dokusu, yerel el sanatları ve otantik yaşam biçimleriyle kırsal turizm açısından güçlü bir altyapıya sahiptir. Başta Zile, Turhal, Niksar, Reşadiye, Artova, Başçiftlik ve Pazar ilçeleri olmak üzere pek çok yerleşim, doğal ve kültürel kaynakların iç içe geçtiği kırsal peyzajlara sahiptir. Bu bölgelerdeki geleneksel köy evleri, üzüm bağları, cevizlikler, tarım ve hayvancılık faaliyetleri, turistler için deneyim odaklı kırsal turizm ürünlerine dönüştürülecek niteliktedir.

Tokat'ta kırsal turizm potansiyelini artıran bir diğer unsur ise yerel üretim ve gastronomi kültürüdür. Ev yapımı pekmez, pestil, cevizli sucuk, keşkek,

¹⁵ Şafak Kaypak, "Ekolojik Turizm ve Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C 14/ S. 22, 2012.

¹⁶ Richard Sharpley-Lesley Roberts, "Rural Tourism-10 Years On", *International Journal of Tourism Research*, 6, 2004, s. 119.

çemen, basma yaprak ve yöresel ekmek türleri gibi ürünler, hem gastronomi turizmiyle hem de kırsal yaşam deneyimiyle bütünleşebilecek önemli çekiciliklerdir. Bu ürünlerin üretim sürecine turistlerin dahil edilmesi, “deneyimsel kırsal turizm” uygulamaları açısından da etkili bir model sunmaktadır.

Ayrıca, Tokat’ta kırsal alanlarda gerçekleştirilebilecek agro-turizm (tarım turizmi) faaliyetleri, ziyaretçilere geleneksel çiftlik yaşamını tanıma, organik tarım süreçlerini yerinde gözlemlene ve mevsimsel hasat etkinliklerine katılma imkânı sunmaktadır. Bu tür deneyim temelli uygulamalar, kent kökenli bireylerin kırsal yaşama yönelik farkındalıklarını artırırken, aynı zamanda yerel üreticiler için alternatif bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Agro-turizm, hem sürdürülebilir kırsal kalkınma hedeflerine katkı sağlamakta hem de yerel toplulukların kültürel mirasını ve üretim pratiklerini koruyarak turizmle bütünleştirmektedir.¹⁷

Ancak Tokat’ta kırsal turizmin sürdürülebilir bir biçimde gelişebilmesi, belirli yapısal ve sosyo-kültürel koşulların sağlanmasına bağlıdır. Bu bağlamda, öncelikle kırsal bölgelerde ulaşım ve iletişim altyapısının güçlendirilmesi, çevresel düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve yerel halkın turizm faaliyetlerine ilişkin farkındalık düzeyinin artırılması gerekmektedir. Bununla birlikte, nitelikli rehberlik hizmetlerinin sunulması, ziyaretçi deneyiminin kalitesini artırarak destinasyonun rekabet gücünü destekleyecektir. En önemlisi, yerel halkın yalnızca hizmet sağlayıcı değil; aynı zamanda turizm politikalarının planlayıcısı ve karar vericisi olarak sürece aktif şekilde katılımı, kırsal turizmin toplumsal sürdürülebilirliğini güçlendirecek temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, Tokat kırsal turizmin gelişimi açısından hem coğrafi hem de sosyo-kültürel açıdan önemli bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin etkin bir destinasyon yönetimi çerçevesinde değerlendirilmesi, hem kırsal kalkınma hedeflerine hizmet edecek hem de Tokat’ın turistik ürün çeşitliliğini artırarak yıl boyunca turizmi canlı tutacaktır.

2.4. Termal ve Sağlık Turizmi

Termal turizm, jeotermal kaynakların sağlık kazanımı, rehabilitasyon, dinlenme ve yenilenme amaçları doğrultusunda kullanılmasıyla şekillenen; sağlık ve turizm sektörlerini bütünleştiren çok boyutlu bir turizm türü olarak

¹⁷ Funda Ankaya-Atakan Pırlı, “Kırsal Turizm Algısı ve Yöre Halkının Agro (Tarım) Turizmine Yönelik Bakış Açısının Belirlenmesi: Manisa İli Alaşehir İlçesi Örneği”, *Uluslararası Fen, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Dergisi*, C 8/S. 1, 2024, s.2.

tanımlanmaktadır. Günümüzde bu turizm türü, yalnızca geleneksel kaplıca ziyaretleriyle sınırlı kalmayıp; spa, wellness, kür uygulamaları, iyilik hali (well-being) ve yaşlı bakım turizmini de kapsayan bütüncül bir yapıya evrilmiştir.¹⁸ Türkiye'nin zengin jeotermal kuşağı içerisinde konumlanan Tokat ili, özellikle Reşadiye ve Sulusaray ilçelerinde bulunan termal su kaynakları ile termal turizmin gelişimi açısından dikkate değer bir potansiyel barındırmaktadır. Bu alanlarda spa-wellness merkezleri, sağlık rotaları ve bütüncül iyilik hali (well-being) merkezleri planlanarak sağlık turizmi çeşitlendirilebilir. Ancak bu alanın gelişimi için medikal altyapı, sertifikalı personel ve uluslararası sağlık standartlarına uyum gibi yapısal yatırımlar gerekmektedir.

2.5. Gastronomi Turizmi

Gastronomi turizmi, ziyaretçilerin bir destinasyonun kültürel kimliğini, tarihsel birikimini ve yaşam tarzını yerel mutfak kültürü aracılığıyla deneyimleme isteğine dayanan, çağdaş turizm anlayışı içerisinde hızla yükselen tematik bir turizm türüdür. Bu turizm türü, yalnızca yeme-içme eylemlerini kapsamakla kalmayıp; yerel üretim süreçlerine katılımı, geleneksel gıda kültürüne ilişkin bilgi edinmeyi, yemek yapımı atölyelerinde uygulamalı deneyim kazanmayı ve sürdürülebilir yerel ürünlerle temas kurmayı da içermektedir.¹⁹ Bu yönüyle gastronomi turizmi, hem somut olmayan kültürel mirasın korunmasına hem de kırsal ekonominin desteklenmesine önemli katkılar sunmaktadır.

Tokat ili, Anadolu'nun özgün ve köklü mutfak geleneklerinden birine ev sahipliği yapmakta; bu gelenek, ilin zengin doğal kaynaklarıyla beslenen tarımsal üretim biçimleri ve tarihsel kültürel birikimiyle harmanlanmaktadır. Tokat mutfağı; et, tahıl, sebze ve meyvenin dengeli kullanımı ile dikkat çekerken, özellikle bağcılık, cevizcilik ve bakliyat üretimi gibi yerel tarım pratikleriyle doğrudan ilişkilidir. Tokat kebabı, yalnızca ilin en bilinen yemeği değil; aynı zamanda coğrafi işaret almış bir ürün olarak Tokat'ın gastronomik kimliğinin en güçlü simgelerinden biri haline gelmiştir. Fırında pişirilen et, sebze ve Tokat'a özgü tırnaklı lavaş ekmeğiyle servis edilen bu yemek, hem geleneksel damak zevkinin temsilcisi hem de turistik pazarlanabilirliği yüksek bir üründür.

İlin mutfak repertuarında yer alan Bat, Keşkek, Madımak, Tokat Tavası, Baklalı Dolma, Etli Dolma, Pehlili Pilav, Kuskus, Dolma İçi, Nohut Yahnisi, Nivik,

¹⁸ Cecilia Silvestri-Barbara Aquilani-Alessandro Ruggieri, "Service Quality and Customer Satisfaction in Thermal Tourism" *The TQM Journal*, C 29/S. 1, 2017, s. 56.

¹⁹ Greg Richards, "Gastronomy: an essential ingredient in tourism production and consumption?", *Tourism and Gastronomy*, ed. Anne Mette Hjalager-Greg Richards, Routledge, London, 2002, s.4.

Toyga Çorbası, Kuskus, Dolma İçi, Nohut Yahnisi, Helle Çorbası, Gendüme Çorbası, Mercimekli Hamur Çorbası, Nohut Mayalı Cevizli Çörek, Yufka, Çökelekli Gözleme, Çökelekli Pide, Tokat Simiti, Yağlı, Elbiseli (Bez) Sucuk, Çemen, Zile Pekmezi, Zile Kömesi (coğrafi İşaretli Ürün), Pestil, Tarhana, Elma, Erik, Vişne, Kızılıcık Hoşafı, Kuşburnu ve Zambak Reçeli gibi ürünler; hem kültürel sürekliliğin taşıyıcısı hem de gastronomi turizmi kapsamında özgün destinasyon ürünleri olarak değerlendirilmektedir.²⁰ Bununla birlikte hoşaf, reçel ve tarhana çeşitleri gibi geleneksel ev üretimi ürünler de bu yelpazeyi tamamlamaktadır.

Tokat mutfağının ekonomik ve sosyal bir boyutu da bulunmaktadır. Geleneksel yöntemlerle üretilen yufka, pekmez, erişte, salça, çemen ve tarhana gibi ev tipi ürünler, kırsal bölgelerde özellikle kadın emeğinin görünürlüğünü artırmakta; bu durum gastronomi turizminin toplumsal kalkınmaya olan katkısını güçlendirmektedir.²¹ Bu bağlamda gastronomi turizmi, yalnızca tüketim temelli bir etkinlik olarak değil; aynı zamanda katılımcı, üretici ve eğitici bir süreç olarak kurgulanmalıdır.

Gastronomi turizminin Tokat'taki gelişimi, yalnızca restoran temelli deneyimlerle sınırlı kalmamalı; mutfak atölyeleri, yöresel ürün pazarları, bağ bozumu ve hasat etkinlikleri gibi uygulamalı ve etkileşimli modellerle çeşitlendirilmelidir. Özellikle coğrafi işaretli ürünlerin ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımı, destinasyonun gastronomik markalaşma sürecini destekleyecek stratejik birer araçtır. Bu kapsamda düzenlenecek gastronomi festivalleri, yerel ürün günleri ve üretici-turist etkileşimli tematik rotalar, Tokat mutfağının tanıtımına ve yerel ekonomiye doğrudan katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Tokat ili yalnızca zengin ve özgün bir mutfak kültürüne değil; bu kültürü şekillendiren üretim-tüketim pratiklerini bütüncül bir turistik deneyime dönüştürebilecek kapasiteye de sahiptir. Gastronomik mirasın korunması, tanıtımının yapılması ve yerel halkın sürece etkin biçimde dahil edilmesiyle Tokat, gastronomi turizmi alanında güçlü ve sürdürülebilir bir destinasyon haline gelebilecektir.

2.6. İnanç Turizmi

İnanç turizmi, bireylerin kutsal kabul edilen mekanlara yönelik gerçekleştirdikleri ziyaretleri, dini ritüellere katılımı, manevi deneyim arayışlarını ve

²⁰ <https://tokat.ktb.gov.tr/TR-143211/tokat-mutfagi.html>, son erişim tarihi: 19.05.2025.

²¹ Simge Şalvarcı-Hatice Sarı Gök, "Turizmde Kırsal Kalkınma Aracı Olarak Gastronomi Turizmi: Samandağ Gastronomi Köyü Örneği", *Journal of International Social Research*, C 13/S.73, 2020, s.1004

tarihsel-dini mirası tanıma motivasyonlarını içeren bir turizm türü olarak tanımlanmaktadır. Bu tür seyahatler, yalnızca bireysel düzeyde manevi tatmin sağlamanın ötesinde, toplumsal düzeyde kültürel mirasın korunması, kimlik inşası ve yerel kalkınmanın desteklenmesi gibi çok boyutlu işlevlere de sahiptir.²² Ayrıca, inanç turizmi tarihi yapılar ve dini mimariyle iç içe geçerek kültür turizmiyle kesişen bir nitelik kazanmakta ve bu yönüyle destinasyonların kültürel çeşitliliğini görünür kılmaktadır.

Tokat ili, tarih boyunca farklı dini inanç sistemlerine ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış olması nedeniyle özgün bir inanç turizmi potansiyeline sahiptir. İslam, Hristiyanlık ve Orta Asya Türk inanç sistemlerinden izler taşıyan çok katmanlı dini miras, ilin çeşitli yerleşim birimlerine yayılmış durumdadır. Bu miras; cami, türbe, kilise, zaviye, tekkeler gibi tarihi yapılarla birlikte günümüzde de devam eden yerel inanç pratikleri üzerinden okunabilmektedir.

İnanç turizmi, doğası gereği düşük tüketimli, maneviyat temelli ve sürdürülebilir bir turizm biçimi olarak Tokat için sosyal ve çevresel açıdan dengeli bir gelişim alanı sunmaktadır. Uygun altyapı yatırımları, bütüncül tanıtım stratejileri ve yerel halkın katılımını önceleyen yaklaşımlar doğrultusunda inanç turizminin Tokat'ta çeşitlendirilmiş turizm politikalarıyla bütünleştirilmesi mümkündür. Böyle bir yaklaşım, ilin hem tarihsel mirasını koruyacak hem de sürdürülebilir turizm hedefleriyle uyumlu bir kalkınma modeli geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

3. TOKAT'TA TURİZM ALTYAPISI VE HİZMETLERİ

Bir destinasyonun turizm potansiyelini sürdürülebilir bir kalkınma aracına dönüştürebilmesi, yalnızca kaynak zenginliğine değil; ulaşım, konaklama, bilgi sistemleri, dijital iletişim, yönlendirme ve insan kaynağı gibi altyapı unsurlarına da bağlıdır. Tokat ili, sahip olduğu kültürel ve doğal zenginliğe rağmen bu altyapı bileşenlerinin tamamlayıcılığı açısından çeşitli kısıtlarla karşı karşıyadır.

3.1. Ulaşım Altyapısı

Tokat, kara yolları açısından stratejik bir konumda yer almakla birlikte, havayolu ve toplu taşıma alanlarında sınırlılıklar yaşamaktadır. Tokat Havalı-

²² Peter Wiltshier- Maureen Griffiths, "Management Practices for the Development of Religious Tourism Sacred Sites: Managing expectations through sacred and secular aims in site development; report, store and Access", *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, C 4/S. 7, 2016, s. 3.

manı, uzun süreli kesintilerin ardından yeniden faaliyete geçse de, sefer sayılarının yetersizliği nedeniyle ulaşılabilirlik konusunda güçlü bir destinasyon niteliği taşımamaktadır. İl merkezi ile ilçeler arasındaki ulaşım da zaman zaman koordinasyon sorunları yaşanmakta; turistik bölgelere yönelik yönlendirme tabelalarının eksikliği, ziyaretçi deneyimini olumsuz etkilemektedir.

3.2. Konaklama Hizmetleri

İl genelinde çeşitli segmentlerde konaklama tesisleri bulunsa da, bu işletmelerin büyük çoğunluğu nitelik açısından sınırlıdır. Özellikle ilçelerde yer alan tesisler; tematik konsept eksikliği, kalite standartlarının düşüklüğü ve özgün konaklama seçeneklerinin yokluğu gibi nedenlerle rekabet gücü açısından zayıf kalmaktadır. Doğa ve kırsal turizm bölgelerinde glamping, yayla evleri ve ekopansiyon gibi alternatif konaklama biçimlerinin geliştirilmesi, destinasyonda kalış süresini ve harcama düzeyini artıracak stratejik bir adımdır.

3.3. Bilgilendirme ve Rehberlik Sistemleri

Turist bilgilendirme ofislerinin sayıca yetersiz oluşu, tanıtım materyallerindeki sınırlılıklar ve çok dilli içerik eksiklikleri, destinasyonun tanıtım gücünü azaltmaktadır. Profesyonel turist rehberliği hizmetleri yeterince gelişmemiş olup, yerel rehberlerin eğitimi ve kültürel anlatım becerilerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Dijital bilgilendirme araçlarının (QR kodlar, mobil uygulamalar, sesli rehber sistemleri) yaygınlaştırılması ise destinasyon deneyimini çağdaş normlara ulaştırmada etkili olacaktır.

3.4. İnsan Kaynağı ve Hizmet Kalitesi

Tokat'ta turizm sektöründe hizmet sunan işletmelerin büyük bölümü aile işletmesi niteliğinde olup, hizmet kalitesi bakımından standartlaşma sorunu yaşamaktadır. Nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesi ve sektörde istihdamının sağlanması için üniversite-sektör iş birliklerinin geliştirilmesi, uygulamalı eğitimlerin artırılması ve sertifikalı programların yaygınlaştırılması önem arz etmektedir. Yerel halkın turizm bilinci ve misafirperverlik anlayışının eğitim yoluyla güçlendirilmesi, genel hizmet kalitesine olumlu katkı sağlayacaktır.

3.5. Dijital Altyapı ve Tanıtım

Günümüz turizminde dijital görünürlük, destinasyonun erişilebilirliği kadar önemlidir. Tokat'ta Wi-Fi erişimi, dijital tanıtım portalları ve sosyal medya stratejileri açısından ciddi eksiklikler mevcuttur. Yerel ürünlerin dijital platformlarda tanıtımı, sanal rehberlik uygulamaları ve çok dilli içeriklerle zenginleştirilmiş dijital kampanyalar, ilin görünürlüğünü artıracak ve rekabet gücünü pekiştirecektir.

4. TOKAT TURİZMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Turizmin tarihsel evrimi, yalnızca seyahat alışkanlıklarındaki değişimleri değil, aynı zamanda toplumsal yapıların ekonomik ve kültürel dönüşümünü de yansıtmaktadır.²³ Tokat'ın turizm geçmişi; Osmanlı öncesinden başlayan geleneksel dönem, erken Cumhuriyet yılları ve 2000 sonrası modernleşme süreci olmak üzere üç temel evrede değerlendirilebilir.

Turizm olgusu, modern kavramsal çerçevesiyle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şekillenmeye başlasa da, yer değiştirme, dini ziyaret, ticaret, eğitim ve tedavi amaçlı seyahatler insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir.²⁴ Bu bağlamda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Tokat, jeopolitik konumu, çok katmanlı kültürel yapısı, ticaret yolları üzerindeki stratejik yeri ve dini yapılarıyla seyahat hareketliliğine sahne olmuş, modern turizmin ilk biçimlerini temsil eden dini, ticari ve kültürel seyahatlerin önemli bir kavşak noktası olmuştur.

4.1. Osmanlı Döneminde Tokat: Bir Uğrak ve Ziyaret Şehri

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Tokat, **Sivas-Erzurum-Tebriz hattı** üzerinden ilerleyen İpek ve Baharat Yolları ile Karadeniz limanlarını Anadolu'nun iç kesimlerine bağlayan önemli kervan güzergahlarına entegre olmuş bir **menzil şehri** işlevi görmüştür. Bu konum, kentin tarihi kent dokusunun **han, hamam, çarşı ve cami** ekseninde şekillenmesine zemin hazırlamış; kervansaray ve ticaret yapılarının kent merkezinde yoğunlaşmasına neden olmuştur.²⁵ Özellikle **17. yüzyılda inşa edilen Voyvoda Han ya da Taşhan olarak bilinen yapı**, dönemin seyyah ve tüccarlarına konaklama, dinlenme ve ticaret imkanı sağlayan anıtsal yapılardan biri olarak ön plana çıkmıştır.²⁶ Bununla birlikte **Sulusokak Çarşısı**, Osmanlı döneminde yalnızca ekonomik değil; aynı zamanda sosyal etkileşimlerin gerçekleştiği bir buluşma noktası olarak kent yaşamının merkezinde yer almıştır.

Osmanlı döneminde Tokat'taki seyahat hareketliliği büyük ölçüde **ticaret, dini ziyaret ve eğitim** amaçlı gerçekleşmiştir. Şehir merkezi ve çevresinde yer alan **türbeler**, yerel ve bölgesel düzeyde ziyaretgah olarak işlev görmüş; bu

²³ Meryem Akoğlan Kozak-Savaş Evren-Onur Çakır, "Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C 24/S. 1, Bahar 2013.

²⁴ Emrah Çetin, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Otel ve Misafirhanelere Dair Düzenlemeler", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C 29/S. 1, Bahar 2018.

²⁵ Hatice Ö. Akyüz-Mehmet Akif Ceylan, "Osmanlı Döneminde Tokat Şehrinin Fonksiyon Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 11/S. 2, 2020, s.117.

²⁶ Emine Saka Akın-Begüm Demiroğlu İzgi, "Tarihi Hanlarda Yeni İşlev: Deveci Han ve Taşhan, Tokat.", *Vakıflar Dergisi*, S. 56, 2021, s.146.

alanlarda halk inançlarına dayalı ritüeller, adak uygulamaları ve geleneksel pratikler gelişmiştir. Türbelerin çevresinde oluşan bu ziyaret kültürü, hem **manevi** hem de **sosyal** anlamda bir cazibe merkezi yaratmış; ziyaretçilerin konaklama, ibadet ve alışveriş gibi temel ihtiyaçlarının karşılandığı mikro düzeyde bir **dini turizm** hareketliliğine zemin hazırlamıştır.²⁷

Bunun yanı sıra Tokat, Osmanlı ilmi yapısı içinde de önemli bir **eğitim ve kültür merkezi** olarak öne çıkmıştır. **Yağbasan Medresesi** ve **Gök Medrese** gibi yapılar, dönemin medrese öğrencileri ve alimleri açısından hem bilimsel hem de sosyal bir odak noktası işlevi görmüştür.²⁸ Bu yapıların varlığı, **ilmi seyahat** olarak adlandırılabilir bir mobilite biçiminin gelişmesine katkı sağlamış; Tokat'ı yalnızca yerel değil, bölgesel ölçekte de **kültürel ve entelektüel bir merkez** haline getirmiştir.

4.2. Erken Cumhuriyet Dönemi: Koruma Farkındalığı ve İç Turizm

Erken Cumhuriyet döneminde Tokat, turizm alanında belirgin bir gelişme göstermemekle birlikte, kültürel mirasın korunmasına yönelik farkındalığın olduğu bir geçiş süreci yaşamıştır. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda, kentteki tarihi eserlerin envanteri çıkarılmış, bazı yapılar koruma altına alınmış ve milli mimarlık anlayışı çerçevesinde kamusal yapılar inşa edilmiştir.²⁹ Bu dönemde turizm hareketliliğinin sınırlı düzeyde gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Bu dönemde turizm sektörü henüz kurumsal bir yapıya kavuşmamış; rehberlik hizmetleri, konaklama altyapısı ve organize seyahat planlamaları gelişmemiştir. Bununla birlikte, söz konusu dönem Tokat'ta kültürel mirasın fark edilmeye başlandığı, kent belleğinin olduğu ve kültürel kimliğin yeniden inşasına yönelik zihinsel bir hazırlığın yapıldığı temel bir eşik olarak değerlendirilmektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tokat'taki turizm hareketliliği incelendiğinde, modern anlamda turizmden ziyade "seyahat" ve "ziyaret" pratiklerinin öne çıktığı görülmektedir. Bu pratikler, geleneksel konaklama (han ve kervansaray), dini ritüeller (türbe ziyaretleri), eğitsel dolaşım (medrese eğitimi) ve ticaret üzerinden şekillenmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde bu pratiklerin bazıları

²⁷ Murat Özer, *Osmanlı'da Seyahat Kültürü Kervansaraylar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2018.

²⁸ Murat Haniççe, "Medreselerde Geceleyenlerin Profilleri Üzerine Bir Deneme: Tokat Medreseleri Örneği (1830-1847)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 21/S. 1, Mart 2017, s. 243.

²⁹ Sibel Bozdoğan, *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic*, University of Washington Press, London 2001, s.13.

sekteye uğrasa da, tarihi yapıların korunması ve kültürel mirasa verilen değer, modern turizmin temel yapı taşlarını oluşturmuştur.

Bugün Tokat'ta kültürel, inanç ve tarihi turizm başlıklarında geliştirilen projelerin birçoğu, bu tarihsel arka planın üzerine inşa edilmiştir. Dolayısıyla turizm planlaması yapılırken, kentin tarihsel işlevleri, geçmiş seyahat biçimleri ve kültürel belleği göz önünde bulundurulmalı; gelenek ile modernite arasında köprü kuran sürdürülebilir modeller hayata geçirilmelidir.

4.3. 2000 Sonrası Dönem: Proje Odaklı Gelişim ve Farkındalık Artışı

2000'li yıllar, Türkiye genelinde turizm politikalarının sürdürülebilirlik, marka değeri, destinasyon yönetimi ve ürün çeşitlendirme temelinde yeniden yapılandırıldığı bir dönemi temsil etmektedir. Tokat özelinde ise bu süreç, ulusal stratejilerin yerel düzeye yansıdığı; kamu kurumları, yerel yönetimler, üniversiteler ve sivil toplum arasında sınırlı da olsa iş birliklerinin geliştiği bir dönem olmuştur. Ancak tüm bu gelişmelere karşın, ilin turizm potansiyeli halen sınırlı düzeyde değerlendirilebilmektedir.

4.3.1 Kültürel Mirasın Restorasyonu ve İşlevlendirilmesi

2000 sonrası dönemde, Taşhan, Sulusokak Çarşısı, Gök Medrese ve Behzat Camii gibi tarihi yapılar restore edilerek kültür turizmine kazandırılmıştır. Bu yapılar, yerel el sanatları ve gastronomiyle bütünleştirilerek deneyim temelli bir ziyaretçi profiline hitap etmeye başlamıştır.

4.3.2 Tanıtım ve Marka Çalışmaları

İlin tanıtım faaliyetleri, gastronomik ürünlerin coğrafi işaret alması, sosyal medya kampanyaları ve fuar katılımlarıyla çeşitlendirilmiştir. Ancak bu girişimler süreklilikten yoksun olup, sürdürülebilir bir destinasyon markası oluşturma konusunda kurumsal bir yapıya henüz dönüşmemiştir.

4.3.3 Doğa ve Termal Turizm Girişimleri

Balıca Mağarası, bu dönemde doğa turizmi açısından öne çıkan destinasyonlardan biri haline gelmiş; ancak UNESCO Dünya Mirası adaylık süreci tamamlanamamıştır. Almus Barajı, Kaz Gölü ve Zinav Gölü gibi doğal alanlarda ise altyapı eksiklikleri ve tanıtım yetersizliği nedeniyle turizm gelişimi sınırlı kalmıştır. Reşadiye ve Sulusaray'da termal yatırımlar artmış olsa da, bu alanlar henüz ulusal sağlık turizmi ağlarına tam olarak entegre edilememiştir.

4.3.4 Kurumsal İş Birlikleri ve Projeler

Doğu ve Orta Karadeniz Kalkınma Ajansları ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi iş birliğinde yürütülen projeler; kırsal rotaların geliştirilmesi, gastronomi araştırmaları, kültür envanteri çalışmaları ve yerel üretimlerin yeniden

canlandırılması gibi alanlarda katkı sağlamıştır. Bu projeler, turizmin yerel kalkınmayla bütünleşmesine yönelik ilk adımlar olarak değerlendirilmektedir.

Şunu söyleyebiliriz ki 2000 sonrası dönem, Tokat turizmi açısından dönüştürülen başladığı bir zaman dilimi olarak önem taşımaktadır. Kültürel mirasın korunması, doğa ve termal turizm alanlarında atılan adımlar ve kentsel tanıtım faaliyetleri bu sürecin belirgin örnekleridir. Ancak bu gelişmeler çoğunlukla proje bazlı ve dağınık yapıdadır. İlin sürdürülebilir bir turizm destinasyonuna dönüşebilmesi için sistematik bir stratejik planlama, kurumsal destinasyon yönetimi ve yerel halkın aktif katılımı elzem görünmektedir.

5. TOKAT'TA TURİZMİN EKONOMİK BOYUTU

Turizm, doğrudan ve dolaylı etkileriyle çok sektörlü bir yapıya sahip olup; bölgesel kalkınma, istihdam ve yerel üretimin desteklenmesinde önemli rol oynamaktadır.³⁰ Tokat ili özelinde turizmin ekonomik etkileri; turizm gelirlerinin yerel ekonomiye katkısı, istihdam yaratma kapasitesi ve yerel ürünlerin ticarileştirilmesi gibi göstergeler üzerinden değerlendirilebilir.

5.1. Turizm Gelirlerinin Ekonomiye Katkısı

Tokat'ta uzun süre sınırlı düzeyde gerçekleşen turistik hareketlilik, son yıllarda doğa turizmi, kültürel miras projeleri ve gastronomi tanıtımı gibi faktörlerin etkisiyle artış göstermiştir. TÜİK ve yerel yönetim verilerine göre yıllık ziyaretçi sayısı 350–400 bin civarında olup, ziyaretçilerin büyük bölümünü (%85) yerli turistler oluşturmaktadır. Turizm gelirleri ağırlıklı olarak konaklama ve yeme-içme alanlarında yoğunlaşmakta, ancak bu gelirlerin il ekonomisindeki payı halen %3–4 aralığında kalmaktadır.³¹

Tokat'ın ekonomik yapısının büyük ölçüde tarım ve kamu sektörüne dayanması, turizmi alternatif bir gelir kaynağı olarak öne çıkarmaktadır. Turizm gelirlerinin yerel ekonomide kalıcılığını sağlamak amacıyla küçük işletmelerin desteklenmesi, zincir dışı hizmet modellerinin teşvik edilmesi ve kırsal alanlara ekonomik yayılımın sağlanması kritik öneme sahiptir.

5.2. Mevsimsellik ve Harcama Profili

Turistik faaliyetler büyük oranda ilkbahar ve yaz aylarında yoğunlaşmakta; bu durum, yıl boyu gelir dengesizliği yaratmaktadır. Ortalama konak-

³⁰ Yung Lun Liu-Jui Te Chiang-Pen Fa Ko, "The Benefits of Tourism for Rural Community Development", *Humanities and Social Sciences Communications*, C 10/S. 1, 2023, s.3.

³¹ <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do>, son erişim tarihi: 20.05.2025.

lama süresi 1-2 gün, kişi başı harcama düzeyinin ise hala düşük seviyelerde olduğu düşünülmektedir. Kısa konaklama süresi ve düşük harcama profili, Tokat'ın turizm potansiyelini ekonomik çıktı açısından sınırlamaktadır. Bu bağlamda ürün çeşitliliği artırılarak dört mevsime yayılmış turizm stratejileri geliştirilmelidir.

5.3. Yerel Kalkınmaya Dolaylı Katkılar

Turizm, doğrudan ekonomik faydaların ötesinde, yerel üreticiler, kadın kooperatifleri ve mikro girişimcilik faaliyetleri aracılığıyla kırsal kalkınmaya dolaylı katkılar sunmaktadır. El sanatları, yöresel gıda ürünleri ve coğrafi işaretli ürünlerin turistik tüketimle buluşması, hem ekonomik değer yaratmakta hem de kültürel sürekliliği desteklemektedir. Bu çerçevede geliştirilecek politikalar, sadece gelir artışı değil; aynı zamanda toplumsal kapsayıcılık ve yerel refah artışı hedeflerini de içermelidir.

6. LİTERATÜR ÖZETİ

Bu literatür özeti, Tokat ilinin turizm potansiyelini farklı temalar ve alanlar üzerinden çok yönlü biçimde ele alan akademik çalışmaları kapsamlı biçimde derlemektedir. Çalışmalar; astro turizm, jeoturizm, gastronomi turizmi, inanç turizmi, kırsal ve ekoturizm gibi alt başlıklar altında Tokat'ın doğal, tarihi, kültürel ve sosyolojik zenginliklerini incelemekte, SWOT ve SOAR gibi stratejik analiz yöntemleriyle mevcut durum ve geliştirme fırsatlarını değerlendirmektedir. Ayrıca, turizm altyapısı, tanıtım stratejileri, ziyaretçi deneyimleri ve yerel halkın bakış açıları gibi konulara odaklanan araştırmalar, Tokat'ın sürdürülebilir ve rekabetçi bir turizm destinasyonu haline gelmesi için somut öneriler sunmaktadır. Özetle, Tokat'ın sahip olduğu çok katmanlı turizm potansiyeli vurgulanmakta; bu potansiyelin etkin kullanımı için planlı, katılımcı ve bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.

Göker Özyürek (2025), Tokat ilinin astro turizm potansiyelini SWOT analizi yöntemiyle değerlendirdiği çalışmasında, bölgenin düşük ışık kirliliğine sahip yüksek rakımlı alanlarının (Dumanlı, Batmantaş, Topçam, Selemen ve Akbelen yaylaları) gökyüzü gözlemi ve astrofotoğrafçılık için uygunluğunu analiz etmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı raporları, Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verileri, karanlık gökyüzü haritaları ve Sky Quality Meter (SQM: 21.92 mag/arc sec²) ile Bortle Karanlık Gökyüzü Ölçeği (Sınıf 2) gibi ikincil veriler kullanılarak, Tokat'ın astro turizm potansiyeli belirlenmiştir. SWOT analizi sonucunda, Tokat'ın güçlü yönleri olarak düşük ışık kirliliği, yüksek rakımlı alanlar ve doğal-kültürel miras; zayıf yönleri olarak turizm altyapısı yetersizliği ve

tanıtım eksikliği; fırsatlar olarak küresel astro turizm trendi ve akademik iş birlikleri; tehditler olarak ise iklim değişikliği ve yatırım eksikliği tespit edilmiştir. Çalışma, altyapı yatırımları, tanıtım faaliyetleri ve çevre dostu uygulamalarla Tokat'ın ulusal ve uluslararası düzeyde rekabetçi bir astro turizm destinasyonu olabileceğini ortaya koymaktadır.³²

Gündüz'ün (2024) çalışması, Tokat Gökçeli Dilim Kayalar'ın jeoturizm potansiyelini SOAR analiziyle incelemiş ve bölgesel kalkınma stratejileri önermiştir. Yerel yönetim, akademisyenler, halk ve saha gözlemlerinden elde edilen verilerle; bölgenin benzersiz jeolojik yapısı, tarihi-mitolojik önemi, doğal güzelliği, doğa sporlarına uygunluğu, ekosistemi ve misafirperverliği güçlü yönler olarak belirlenmiştir. Yeni turizm pazarlarına erişim, altyapı ve tanıtım çalışmaları ile sürdürülebilir projeler fırsat sunarken; araştırma sonuçları turist sayısında artış, ekonomik katkı, sürdürülebilir turizm ve altyapı gelişimi beklentilerini ortaya koymuştur.³³

Hiçyakkazer, Kendir ve Arslan (2023), Tokat ilinde faaliyet gösteren restoranlara yönelik çevrimiçi turist deneyimlerini incelemeyi amaçladıkları çalışmalarında, TripAdvisor platformunda 1 Ocak 2015 - 31 Aralık 2022 tarihleri arasında en fazla yoruma sahip beş restorana ait 369 turist yorumunu analiz etmişlerdir. Veriler, kümeleme örnekleme yöntemiyle seçilmiş ve nitel içerik analizi ile kelime bulutu tekniği kullanılarak değerlendirilmiştir. Bulgular, restoranların ortalama puanının 3,72 (5 üzerinden) ile orta seviyenin üzerinde olduğunu, 325 yorumun 221'inin olumlu, 104'ünün olumsuz olduğunu göstermiştir. Olumlu yorumlarda "güzel" (142 tekrar), "Tokat Kebabı" (125 tekrar), "kaliteli" (87 tekrar) ve "tavsiye ederim" (56 tekrar) gibi kelimeler öne çıkarırken, olumsuz yorumlarda "Tokat Kebabı" (60 tekrar), "kötü" (53 tekrar), "geç geldi" (51 tekrar) ve "pahalı" (42 tekrar) sıkça belirtilmiştir. Çalışma, Tokat restoranlarının gastronomi turizmi açısından olumlu bir imaja sahip olduğunu, ancak pişirme teknikleri, servis hızı ve fiyatlandırma gibi konularda iyileştirmeler gerektiğini ortaya koymaktadır.³⁴

³² Semahut Göker Özyürek, "Tokat İlindeki Astro Turizm Potansiyelinin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi," *Artuklu Tourism Studies*, S.2, (Mayıs 2025), s.1-15.

³³ Cemil Gündüz, "Determining the Geotourism Potential of Tokat Gökçeli Dilim Kayalar through SOAR Analysis and Formulating Regional Development Strategies." *Journal of Humanities and Tourism Research*, C 14/S.3, 2024, s. 311-331.

³⁴ Cem Taner Hiçyakkazer,-Hakan Kendir-Emin Arslan, "Turistlerin Restoranlara Yönelik Çevrimiçi Yorumlarının İçerik Analiziyle İncelenmesi: Tokat İli Örneği," *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, C 11/S. 4, 2023, s. 3616-3634.

Saka Akın ve Kalınbayrak Ercan (2023), Tokat Sulu Sokak örneği üzerinden köhneleşmiş tarihi kent çekirdeklerinin soylulaştırılmasını incelemeyi amaçladıkları araştırmalarında, 2002-2022 yılları arasında yapılan alan çalışmaları, arşiv belgeleri, fotoğraflar ve Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü ile yapılan görüşmelerden elde edilen verileri kullanmışlardır. Niteliksel analiz yöntemiyle, Sulu Sokak'taki tarihi yapıların 2000'li yıllardaki durumu ile 2005'ten itibaren gerçekleştirilen restorasyon ve peyzaj düzenlemeleri karşılaştırılmıştır. Bulgular, restorasyonların genellikle tek yapı ölçeğinde yapıldığını, yeni işlevlerin (müzeler, butik otel) turizme yönelik olduğunu ve yerel halkın günlük yaşamına uygun olmadığını göstermektedir. Peyzaj düzenlemelerinin sokağın kimliğini bozduğu, su ögesinin yer değiştirdiği ve betonlaşmanın arttığı belirtilmiştir. Çalışma, Sulu Sokak'taki koruma çalışmalarının bütüncül bir yaklaşımdan yoksun olduğunu, soylulaştırmanın demografik ve sosyal dönüşüm sağlamadığını ve kentin kültürel mirasının tehdit altında olduğunu ortaya koymaktadır.³⁵

Karabudak (2023), Tokat'ta Kültürel Mirasların Buluşma Noktası: 900 Adımda 900 Yıllık Tarihi Kültür Yolu başlıklı çalışmasında, Tokat halkının kültürel belleğinde var olan bilgilerin, 900 Adımda 900 Yıllık Tarihi Kültür Yolu Projesi ile nasıl yeniden inşa edildiği ve işlevlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Tokat'ın Merkez ilçesinden elde edilen veriler, kültür analizi deseni kullanılarak incelenmiş; alandan elde edilen bilgilerin yanı sıra literatürde yer alan bilgilerden de yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda, 900 Adımda 900 Yıllık Tarihi Kültür Yolu projesi ile mekânlar aracılığıyla unutulmaya yüz tutmuş ancak hafızalarda yer alan bilgilerin yeniden inşa edildiği ve bu sayede gelecek kuşaklara aktarıldığı tespit edilmiştir.³⁶

Esin Yücel, Kaya ve Bayram (2023), Tokat mutfağının en bilinen lezzeti olan Tokat kebabının yapılış sürecini bilimsel bir çerçevede değerlendirmeyi amaçladıkları çalışmalarında, coğrafi işaretlerin turizme sağladığı katkının öneme değinmişlerdir. Çalışmada Tokat'ın yöresel ürünlerinden coğrafi işaret tesciline sahip gastronomik bir ürün olan Tokat kebabının ürün tanımı, ayırt edici özellikleri, hazırlama yöntemleri ve tescilli özellikleri incelenmiştir. Araş-

³⁵ Emine Saka Akın-Aygün Kalınbayrak Ercan, "Köhneleşmiş Tarihi Kent Çekirdeklerinin Soylulaştırılması Üzerine: Tokat Sulu Sokak Örneği," *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C 9/S. 19, 2023, s. 311-341.

³⁶ Gökhan Karabudak, "Tokat'ta Kültürel Mirasların Buluşma Noktası: 900 Adımda 900 Yıllık Tarihi Kültür Yolu." *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C 6/S. 2, 2023, s. 267-283.

tırmacılar, Tokat kebabının adını, yıllardır Tokat ilinde kendine has üretim yöntemiyle yapılmasından aldığını ve kebabın malzemelerini oluşturan gıda ürünlerinin kendine has üretim yöntemine göre bir araya getirilip, şekillendirilmesi ve kendine özgü Tokat kebabı ocağında pişirilmesiyle elde edildiğini belirtmişlerdir.³⁷

Kızılaslan ve Bakır'ın (2022) çalışması, Tokat Merkez'de 383 kişiyle yapılan anketle kırsal turizm algısını ve turizmin etkilerine dair yerel halkın görüşlerini incelemiştir. Halk, turizmi ekonomiyi geliştiren (%82,77), kültürel etkileşimi artıran (%60,84) ve insanları kaynaştıran (%59,53) bir faaliyet olarak görmektedir. Tokat'ın doğal, tarihi ve kültürel potansiyeli kırsal turizm için uygun bulunmuş; ancak tanıtım eksikliği, altyapı yetersizliği ve günübirlik turizm engel olarak öne çıkmıştır. Yerel halk yürüyüş (%79,63) ve doğa seyri (%73,63) gibi aktivitelere katılmaya istekli olup, sosyo-ekonomik faydalara olumlu baktıkça çevresel olumsuzlukları düşük düzeyde algılamıştır. Çalışma, kırsal turizmin gelişimi için tesislerin iyileştirilmesi, tanıtım, ulaşım ve turizm bilinci çalışmalarını önermektedir.³⁸

Akbay, Aytop ve Aygün (2022), Ballica Mağarası Tabiat Parkı ve Kaz Gölü Yaban Hayatı Geliştirme Sahasını ziyaret eden turistlerin ziyaret amaçlarını ve memnuniyet düzeylerini belirleyerek ekoturizm alanlarından beklentilerini incelemeyi amaçladıkları çalışmalarında, 2019 yılı yaz aylarında 150 turist ile anket yapmış ve tanımlayıcı istatistikler kullanmışlardır. Bulgulara göre ziyaretçilerin çoğu il dışından gelmekte, sadece Ballica Mağarası Tabiat Parkı'nı ziyaret etmekte, alanları doğa gözlemciliği yapmak amacıyla ziyaret etmekte, yöresel misafirhanelerin ve lokantaların hizmet vermesini istemektedirler.³⁹

Arslan, Kendir ve Özçelik Bozkurt'un (2021) araştırması, Tokat'ı ziyaret eden turistlerin yöresel yiyecek tercihlerini incelemiş ve 437 turistle yapılan anket verilerini değerlendirmiştir. Turistler en çok Tokat Kebabı (%89,7), Etli Yaprak Dolması (%58,1) ve Bat (%54,0) gibi lezzetleri tercih etmiş; yemekleri özellikle lezzet, doyuruculuk ve sunum açısından beğenirken fiyat, pişirme ve porsiyon dengesini eleştirmiştir. Katılımcıların %71'i yemeklerden memnun

³⁷ Esra Esin Yücel-Cemal Kaya-Mustafa Bayram, "The Registered Gastronomic Taste: Tokat Kebab", *Aydın Gastronomy*, C 7/S.1, 2023, s. 33-143.

³⁸ Nuray Kızılaslan-Betül Bakır, "Kırsal Turizm Algısı ve Turizm Etkilerine Bakış Açısı (Tokat İli Örneği)", *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, C 11/S. 2, 2022, s.107-122.

³⁹ Cuma Akbay-Yeşim Aytop-Etem Aygün. "Turist/ziyaretçilerin ekoturizmden beklentileri: Ballica mağarası tabiat parkı ve Kaz gölü yaban hayatı geliştirme sahası örneği." *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 19/S.1, 2022, s. 203-211.

kalmış, %68'i ise Tokat'ı gastronomi turizmi kapsamında yeniden ziyaret etmeyi düşünmüştür. Çalışma, Tokat'ın gastronomi turizminde yüksek potansiyele sahip olduğunu, ancak fiyatlandırma ve kalite iyileştirmelerinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁰

Akın ve Demiroğlu İzgi'nin (2021) çalışması, Tokat'taki Deveci Han ve Taşhan'ın farklı kullanımlarını mekânsal ve kentsel analizlerle değerlendirmiştir. Yapıların mimari bütünlük, işlevsellik, konfor ve erişilebilirlik kriterleri incelenmiş; kullanıcı görüşleri anketlerle alınmıştır. Sonuçta, Taşhan'daki işlevin yapıya uygun olduğu, Deveci Han'daki işlevin ise uygun olmadığı belirlenmiş ve tarihi yapıların korunmasında işlev kararlarının önemi vurgulanmıştır.⁴¹

Zengin ve Bozkurt'un (2020) çalışması, Tokat'ın turizm potansiyelini pazarlanabilirlik açısından değerlendirmiş ve 23 paydaşla yapılan mülakatlara dayanmıştır. Bulgular, kentin tarih ve kültür turizmi açısından güçlü bir potansiyele sahip olduğunu; ancak tanıtım eksikliği, zayıf iletişim ve altyapı sorunları nedeniyle bu potansiyelin yeterince kullanılmadığını göstermektedir. Katılımcılar, kısa vadede gelişimin zor olduğunu, fakat orta-uzun vadede planlama, imaj çalışmaları, logo-slogan geliştirme, sosyal medya ve turizm komisyonlarıyla sorunların aşılabileceğini belirtmiştir.⁴²

Arslan'ın (2020) araştırması, Yeni Tokat Havalimanı'nın turizmdeki rolünü memleket ziyaretleri bağlamında incelemiş ve 1.438 kişiyle çevrimiçi anket yapmıştır. Bulgular, katılımcıların çoğunlukla karayolunu tercih ettiğini (%76), en büyük sorunun uçak seferi eksikliği olduğunu (%38) ve havalimanı açıldığında Tokat'ı daha sık ziyaret edeceklerini (%89) göstermektedir. Ayrıca %90, havalimanının turizm gelişimine katkı sağlayacağını belirtmiştir. Çalışma, havalimanının ziyaretleri artırarak turizm ve ekonomik kalkınmaya önemli katkı sunacağını vurgulamaktadır.⁴³

Aylar ve Zeybek'in (2019) çalışması, Tokat Sulusaray'daki Uyuz Gölü'nün oluşumu, özellikleri ve sorunlarını inceleyerek korunma gerekliliğini vurgulamaktadır. Arazi incelemeleri, haritalar, meteoroloji verileri ve toprak analizleri

⁴⁰ Emin Arslan-Hakan Kendir-Handan Özçelik Bozkurt, "Gastronomi Turizmi Kapsamında Ziyaretçilerin Yöresel Yiyecek Tercihleri: Tokat İli Örneği," *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, C. 9, Özel S. 5, 2021, s. 261-275.

⁴¹ Akın-Demiroğlu İzgi, *age.*, s. 143-162.

⁴² Burhanettin Zengin-Emre Bozkurt, "The Evaluation of the Tourism Potential of Tokat Province with Regards to Marketability," *2nd International European Conference on Interdisciplinary Scientific Researches*, Ankara, Turkey, July 4-5, 2020, s. 304-320.

⁴³ Emin Arslan, "Yeni Tokat Havalimanı'nın Bölgesel Turizm Hareketlerindeki Rolü: Memleket Ziyaretleri Kapsamında Bir Araştırma", *Tourism and Recreation*, C 2/S.2, 2020, s. 97-105.

kullanılmış; CBS teknikleriyle haritalama yapılmıştır. Bulgular, gölün tektonik kökenli, kapalı havza yapısında, tuzlu sulara sahip olduğunu ve su seviyesinin mevsimlere göre değiştiğini göstermektedir. Çevredeki tarım ve hayvancılığın gölün doğal yapısını olumsuz etkilediği belirlenmiştir.⁴⁴

Ağca ve arkadaşlarının (2018) araştırması, Tokat'taki meslek yüksekokullarında turizm öğrencilerinin staj deneyimlerinin mesleki bağlılığa etkisini incelemiştir. 55 öğrenciyle yapılan anket ve istatistiksel analizler sonucunda, staj yapanların mesleki bağlılık düzeylerinin yapmayanlara göre daha düşük olduğu, ayrıca staj yapılan departmanın (özellikle servis ve önbüro) bağlılık üzerinde anlamlı fark yarattığı bulunmuştur. Çalışma, stajların olumsuz etkisinin sektördeki ağır koşullar ve yetersiz altyapıdan kaynaklanabileceğini göstermektedir.⁴⁵

Dinç ve arkadaşlarının (2017) çalışması, Tokat'ın turizm potansiyeli ve yerel ekonomiye etkilerini incelemiştir. Resmî istatistikler ve kurum görüşmeleriyle desteklenen analizde, kentin tarihi, kültürel ve doğal zenginliklerinin önemli bir turizm potansiyeli sunduğu; ancak tanıtım, altyapı ve yatırım eksiklikleri nedeniyle yeterince değerlendirilemediği belirlenmiştir. Çalışma, turizm gelirlerini artırmak için tanıtım ve altyapı yatırımlarının güçlendirilmesi, halkın turizm bilincinin artırılması ve yayla turizmi, yazmacılık, tarihi evler ile Ballica Mağarası gibi özgün değerlerin turizme kazandırılması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁶

Gündüz ve Topaloğlu'nun (2016) çalışması, Tokat Çamiçi Yaylası'nın tarihsel, ekonomik ve kültürel boyutlarını inceleyerek yaylacılık ve yerleşim sorunlarına çözüm önerileri geliştirmiştir. Doküman incelemesi, görüşme ve gözlem yöntemleriyle elde edilen veriler, yaylanın önemli bir turizm merkezi olduğunu; ancak ulaşım, yatırım ve altyapı sorunlarının gelişimi engellediğini ortaya koymuştur.⁴⁷

⁴⁴ Faruk Aylar-Halil İbrahim Zeybek. "Uyuz Gölü (Sulusaray-Tokat)", *International Social Sciences Studies Journal* 5, S. 42, 2019, s. 4557-4572.

⁴⁵ Yılmaz Ağca-Ekrem Akbulut-Onur Binbaş-Şaban Ali Koc, "Önlisans Düzeyinde Turizm Eğitiminde Staj Eğitimi ile Öğrencilerin Mesleki Bağlılıkları Arasındaki İlişkin Analizi: Tokat İli Meslek Yüksekokulları Örneği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C 5/S. 23, Mayıs 2018, s. 228-239.

⁴⁶ Hüseyin Dinç-Fikret Gürses-Selim Çakar, "Turizmin Tokat İli Ekonomisine Etkileri," *Uluslararası Turizm Sempozyumu (International Tourism Symposium)*, 23-24 Ekim 2017, *Bildiriler*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, s. 471-484.

⁴⁷ Cemil Gündüz-Cafer Topaloğlu. "Orta Karadeniz'de Gelişmekte Olan Bir Yayla Turizmi Merkezi: Niksar Çamiçi Yaylası." *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 3/S. 8, 2016, s.84-96.

Kızılaslan ve Ünal'ın (2014) çalışması, Tokat'ın ekoturizm ve kırsal turizm potansiyelini SWOT analiziyle değerlendirmiştir. Bulgular, zengin flora-fauna, tarihi miras, yaylalar, göller ve Ballica Mağarası gibi kaynaklarla yüksek potansiyele sahip olduğunu; ancak bilinç eksikliği, tanıtım yetersizliği, bütçe kısıtları ve altyapı sorunları nedeniyle gelişimin sınırlı kaldığını göstermektedir. Çalışma, kırsal turizmin ekonomik ve sosyal kalkınmada önemli bir araç olabileceğini; bunun için tanıtım, eğitim, altyapı yatırımları ve koordineli planlamalar gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁸

Zeybek (2003) tarafından yapılan çalışmada, Tokat il sınırları içinde yer alan Akdağ'ın doğal ortam özellikleri ile sahip olduğu turizm potansiyelini değerlendirmek amaçlanmıştır. Çalışmada herhangi bir nicel veri analizi ya da istatistiksel yöntem kullanılmamış, bunun yerine nitel betimleyici bir coğrafi analiz yöntemi uygulanmıştır. Araştırmada jeolojik yapı, iklim özellikleri, bitki örtüsü, hidrolojik kaynaklar ve topoğrafya gibi doğal çevre faktörleri detaylı biçimde incelenmiş; ayrıca Ballica Mağarası, Ocaklı Çağlayanı, yaylalar ve ormanlık alanlar gibi unsurlar üzerinden Akdağ'ın sahip olduğu turistik çekicilikler ortaya konulmuştur. Araştırmada Ballica Mağarası'nın damlataş oluşumları, mikroklima özellikleri ve yıllık yaklaşık 102.000 ziyaretçisiyle bölge turizmi açısından büyük bir değer taşıdığı vurgulanmıştır. Bunun yanında Ocaklı Çağlayanı, yaylalar ve yamaç paraşütü yapılabilecek alanlar gibi unsurların da bölgesel turizm potansiyelini artırabileceği belirtilmiştir. Çalışmada, bölgenin tanıtım eksikliği, altyapı sorunları ve turizm olanaklarının yetersizliği gibi nedenlerle bu potansiyelin yeterince değerlendirilemediği ifade edilmiştir. Sonuç olarak, Akdağ'ın bilimsel verilere dayalı planlamalarla değerlendirilmesi durumunda hem yöresel hem de ulusal ölçekte turizm açısından önemli katkılar sağlayabileceği sonucuna varılmıştır.⁴⁹

Çiftçi'nin (2024) yüksek lisans tezi, Tokat ve çevresindeki Alevi inanç merkezlerini inanç turizmi açısından incelemiştir. Nitel yöntemle yürütülen araştırmada literatür taraması ve mülakatlar sonucu sekiz türbe, cemevi ve ocak detaylı değerlendirilmiş; bazı merkezlerin daha fazla ziyaretçi çektiği belirlenmiştir. Bulgular, bu mekanların önemli bir turizm potansiyeline sahip olduğunu, uygun altyapı ve tanıtım çalışmalarıyla hem bölgesel ekonomi hem de

⁴⁸ Nuray Kızılaslan ve Tayfur Ünal, "Tokat İlinin Ekoturizm/Kırsal Turizm Potansiyeli ve SWOT Analizi," *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, S. 9, 2014, s. 45-61.

⁴⁹ H. İbrahim Zeybek, "Akdağ'ın (Tokat) Doğal Ortam Özellikleri ve Turizm Potansiyeli", *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. 9, 2003, s. 117-142.

toplumsal etkileşime katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Çalışmada ayrıca özgün bir inanç ve kültür turizmi rotası önerilmiştir.⁵⁰

Çıtak'ın (2023) çalışması, Tokat Kalesi'nin tarihi geçmişi ve savunma yapısını coğrafi-topografik özelliklerle birlikte incelemiştir. Nitel yöntemlerle yapılan araştırmada tarihi kaynaklar, arkeolojik bulgular ve alan gözlemleri kullanılmış; kalenin Pontus, Bizans ve Türk dönemlerindeki kullanımı, savunma mimarisi ve iç yapıları ele alınmıştır. Bulgular, kalenin stratejik konumu sayesinde askeri ve dini işlevler üstlendiğini, Osmanlı döneminde zindan olarak kullanıldığını ve bölgedeki ilk Hristiyan yerleşiminin burada kurulduğunu göstermektedir. Çalışma, Tokat Kalesi'nin askeri ve kültürel tarih açısından önemli bir miras olduğunu vurgulamaktadır.⁵¹

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında Tokat ilinin tarihsel süreç içerisindeki turizm potansiyeli, kültürel miras unsurları, mekânsal gelişimi ve ekonomik etkileri bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Tokat, tarih boyunca İpek ve Baharat yolları üzerinde yer alması, Osmanlı döneminde önemli bir menzil şehri işlevi görmesi ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapması nedeniyle çok katmanlı bir kültürel hafıza biriktirmiştir. Bu tarihsel birikim, günümüzde ilin sahip olduğu inanç, doğa ve kültür temelli turizm çeşitliliğinin temelini oluşturmaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminde sınırlı kalan turizm faaliyetleri, son yıllarda kültürel miras projeleri, doğa temelli destinasyonlar ve gastronomi turizmi girişimleri ile artış göstermiştir. Balıca Mağarası, Sulusaray Kaplıcaları, Zile ve Niksar Kalesi gibi doğal ve tarihî değerler ile yazmacılık, bakırcılık gibi geleneksel el sanatları ve Tokat kebabı, Zile pekmezi gibi gastronomik ürünler, ilin turistik ürün yelpazesini zenginleştirmektedir. Bununla birlikte, mevcut turizm potansiyelinin ekonomik ve sosyal çıktılara dönüştürülmesinde çeşitli yapısal engellerin olduğu görülmektedir. Özellikle kısa konaklama süresi, düşük kişi başı harcama düzeyi, mevsimsellik, altyapı eksiklikleri, tanıtım yetersizlikleri, insan kaynağı sorunları ve kayıt dışı istihdam gibi unsurlar ilin turizm performansını sınırlamaktadır.

⁵⁰ Amine Zehra Çiftçi, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle İnanç Turizmi: Tokat İli ve Çevresi Alevi İnanç Mekanları Üzerine Bir Araştırma*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

⁵¹ Mesut Çıtak, "Tarihi Geçmişi ve Savunma Yapısıyla Tokat Kalesi", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C 6/S. 2, 2023, s. 484-503.

Turizm sektörünün çok paydaşlı ve çok işlevli yapısı göz önüne alındığında, Tokat için geliştirilecek stratejik yaklaşımların sürdürülebilirlik, katılım-cılık ve yerel kalkınma ekseninde şekillendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrul-tuda önerilen temel stratejiler şunlardır:

• **Sürdürülebilir Destinasyon Planlaması:** Turizm faaliyetlerinin çev-reysel, sosyal ve ekonomik boyutları bütüncül bir biçimde değerlendirilerek, dört mevsime yayılan ürün çeşitliliği geliştirilmelidir.

• **Yerel Katılımın Güçlendirilmesi:** Yerel halk yalnızca tüketici değil; aynı zamanda üretici, karar verici ve koruyucu bir aktör olarak sürece entegre edilmelidir.

• **Kooperatifleşme ve Kadın Girişimciliğinin Desteklenmesi:** Kadın emeğini görünür kılan üretim modelleri ve kırsal ekonomiyi canlandırarak mikro girişimler teşvik edilmelidir.

• **Markalaşma ve Ürün Çeşitlendirmesi:** Coğrafi işaretli ürünler ile ye-
rel değerlerin ticarileştirilmesi sağlanmalı; bu unsurlar tematik turizm rotala-rına entegre edilmelidir.

• **Çevresel Koruma ve Yeşil Sertifikasyon:** Taşıma kapasitesine duyarlı ve sürdürülebilirlik ilkelerine uygun turizm uygulamaları yaygınlaştırılmalıdır.

• **Altyapı ve Tanıtım Yatırımları:** Ulaşım, konaklama, yönlendirme ve dijital tanıtım gibi alanlarda kapsamlı yatırımlara ihtiyaç vardır.

Tokat ili tarihsel derinliği, kültürel zenginliği ve doğal çeşitliliği ile sürdü-rülebilir turizm açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin etkin bir şekilde değerlendirilmesi, ancak planlı, bütüncül ve katılımcı bir destinas-yon yönetimiyle mümkün olacaktır. Böylece Tokat, sadece ekonomik açıdan de-ğil; aynı zamanda kültürel kimliğin korunması, toplumsal bütünlüğün güçlendi-rilmesi ve yaşam kalitesinin artırılması açısından da örnek bir Anadolu şehri konumuna erişebilecektir.

KAYNAKÇA

- Ağca, Yılmaz-Akbulut, Ekrem-Binbaş, Onur-Koç, Şaban Ali, "Önlisans Düzeyinde Turizm Eğitiminde Staj Eğitimi ile Öğrencilerin Mesleki Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin Analizi: Tokat İli Meslek Yüksekokulları Örneği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C 5/S. 23, Mayıs 2018, s. 228-239.
- Akbay, Cuma-Aytop, Yeşim-Aygın, Etem, "Turist/ziyaretçilerin ekoturizmden beklentileri: Balıca mağarası tabiat parkı ve Kaz gölü yaban hayatı geliştirme sahası örneği." *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 19/S. 1, 2022, s. 203-211.
- Akoğlan Kozak, Meryem-Evren, Savaş-Çakır, Onur, "Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C 24/S. 1, 2013, s. 7-22.
- Akın, Emine Saka-Aygün Kalınbayrak, Ercan, "Köhneleşmiş Tarihi Kent Çekirdeklerinin Soylulaştırılması Üzerine: Tokat Sulu Sokak Örneği," *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C 9/S. 19, 2023, s. 311-341.
- Akın, Emine Saka-Demiroğlu İzgi, Begüm, "Tarihi Hanlarda Yeni İşlev: Deveci Han ve Taşhan, Tokat", *Vakıflar Dergisi*, S. 56, 2021, s. 143-162.
- Akyüz, Hatice Ö.-Ceylan, Mehmet Akif, "Osmanlı Döneminde Tokat Şehrinin Fonksiyon Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 11/S. 2, 2020, s.110-130.
- Ankaya, Funda-Pirli, Atakan, "Kırsal Turizm Algısı ve Yöre Halkının Agro (Tarım) Turizmine Yönelik Bakış Açısının Belirlenmesi: Manisa İli Alaşehir İlçesi Örneği", *Uluslararası Fen, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Dergisi*, C 8/S. 1, 2024, s. 1-11.
- Arslan, Emin, "Yeni Tokat Havalimanı'nın Bölgesel Turizm Hareketlerindeki Rolü: Memleket Ziyaretleri Kapsamında Bir Araştırma," *Tourism and Recreation*, C 2/S. 2, 2020, s. 97-105,
- Arslan, Emin-Kendir, Hakan-Özçelik Bozkurt, Handan, "Gastronomi Turizmi Kapsamında Ziyaretçilerin Yöresel Yiyecek Tercihleri: Tokat İli Örneği," *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, C 9/Özel S. 5, 2021, s. 261-275.
- Aylar, Faruk - Zeybek Halil İbrahim, "Uyuz Gölü (Sulusaray-Tokat)." *International Social Sciences Studies Journal*, C 5/S. 42, 2019, s. 4557-4572.
- Blamey, Russell K., "Principles of Ecotourism", *The Encyclopedia of Ecotourism*, ed. David B. Weaver, CABI Publishing, New York 2001, s. 5-23.
- Bozdoğan, Sibel, *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic*, University of Washington Press, London 2001, s. 1-357.
- Çabuk, Saye Nihan-Canbey Özgüler, Verda-Metin, Taki Can-Yüncü, Hilmi Rafet-Erşen, Gökhan, "Kırsal Kalkınmanın Sağlanmasında Agroturizm Olanaklarının Değerlendirilmesi", *The Journal of Social Sciences*, C 12/S. 12, 2024, s. 33-46.

- Çetin, Emrah, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Otel ve Misafirhanelere Dair Düzenlemeler", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C 29/SS. 1, Bahar 2018, s. 1-14.
- Çıtak, Mesut, "Tarihi Geçmişi ve Savunma Yapısıyla Tokat Kalesi," *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C 6/S. 2, 2023, s.484-503.
- Çiftçi, Amine Zehra. *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle İnanç Turizmi: Tokat İli ve Çevresi Alevi İnanç Mekanları Üzerine Bir Araştırma*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Dinç, Hüseyin-Gürses, Fikret-Çakar, Selim, "Turizmin Tokat İli Ekonomisine Etkileri", *Uluslararası Turizm Sempozyumu (International Tourism Symposium)*, 23-24 Ekim 2017, *Bildiriler*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, s. 471-484.
- Doğan, Oğuz-Yağmur, Yenal, "Yabancı Turistlerin Sürdürülebilir Destinasyon Algıları: Kemer Destinasyonuna Yönelik Bir Araştırma", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, C 13/ S. 2, 2017, s. 487-506.
- Göker Özyürek, Semahut, "Tokat İlindeki Astro Turizm Potansiyelinin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi", *ArtukluTourismStudies*, S.2, Mayıs 2025, s. 1-15,
- Gündüz, Cemil, "Determining the Geotourism Potential of Tokat Gökçeli Dilim Kayalar through SOAR Analysis and Formulating Regional Development Strategies." *Journal of Humanities and Tourism Research* C 14/S. 3, 2024, s. 311-331.
- Gündüz, Cemil-Topaloğlu, Cafer, "Orta Karadeniz'de Gelişmekte Olan Bir Yayla Turizmi Merkezi: Niksar Çamiçi Yaylası", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 3/S. 8, 2016, s.8 4-96.
- Hanılçe, Murat, "Medreselerde Geceleyenlerin Profilleri Üzerine Bir Deneme: Tokat Medreseleri Örneği (1830-1847)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 21/S.1, Mart 2017, s. 237-253.
- Hiçyakmazer, Cem Taner-Kendir, Hakan-Arslan, Emin. "Turistlerin Restoranlara Yönelik Çevrimiçi Yorumlarının İçerik Analiziyle İncelenmesi: Tokat İli Örneği" *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, C 11/S. 4 (2023), s.3616-3634.
- Karabudak, Gökhan, "Tokat'ta Kültürel Mirasların Buluşma Noktası: 900 Adımda 900 Yıllık Tarihi Kültür Yolu", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C 6, S. 2, 2023, s. 267-283.
- Kaynak, İbrahim Hakkı- Karabulut, Tahsin, "İnanç Turizmi Bağlamında Kentsel Turizm ve Kültürel Turizm: Konya Örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 35/S. 1, Şubat 2016, s. 185-191.
- Kaypak, Şafak, "Ekolojik Turizm ve Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C 14/S. 22, 2012, s. 11-29.
- Kızılaslan, Nuray-Bakır, Betül, "Kırsal Turizm Algısı ve Turizm Etkilerine Bakış Açısı (Tokat İli Örneği)", *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, C 11/S. 2, 2022, s. 107-122.

- Kızılaslan, Nuray-Ünal, Tayfur, "Tokat İlinin Ekoturizm/Kırsal Turizm Potansiyeli ve SWOT Analizi," *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, S. 9, 2014, s. 45-61.
- Liu, Yung Lun- Chiang, Jui Te-Ko, Pen Fa, "The Benefits of Tourism for Rural Community Development", *Humanities and Social Sciences Communications*, C 10/S.1, 2023, s.1-12.
- Maurice Roche, "Mega-Events And Micro-Modernization: On The Sociology Of The New Urban Tourism", *The Sociology of Tourism*, ed. Yiorgos Apostolopoulos-Stella Leivadi-Andrew Yiannakis, Routledge, London and New York 2005, s. 315-348.
- Özer, Murat, *Osmanlı'da Seyahat Kültürü Kervansaraylar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2018, s.1-188.
- Özünel, Evrim Ölçer, "Kültür Turizminde "Yöresel" ve "Otantik" Olanı Sorgulamak ve Tüketilmiş Mekanları Yeniden Üretmek Üzerine", *Electronic Turkish Studies*, C 6/S. 4, 2011, s. 255-262.
- Pektaş, Kübra-Demir, Elif-İbadli, Ulkar, "Azerbaycan-Türkiye Kalkınma Planlarının Doğa Turizmi Açısından Kıyaslanması", *Journal of Sustainable Gastronomy and Tourism Research*, C 1/ S. 1, 2024, s. 46-58.
- Richards, Greg, "Cultural Tourism: A review of Recent Research and Trends". *Journal of Hospitality and Tourism Management*, C 36, 2018, s. 12-21.
- Richards, Greg, "Gastronomy: an essential ingredient in tourism production and consumption?", *Tourism and Gastronomy*, ed. Anne Mette Hjalager-Greg Richards, Routledge, London, 2002, s. 3-18.
- Sharpley, Richard- Roberts, Lesley, "Rural Tourism-10 Years On", *International Journal of Tourism Research*, S. 6, 2004, s. 119-124.
- Silvestri, Cecilia-Aquilani Barbara-Ruggieri Alessandro, "Service Quality and Customer Satisfaction in Thermal Tourism" *The TQM Journal*, C 29/S.1, 2017, s. 55-81.
- Şalvarcı, Simge-Sarı Gök, Hatice, "Turizmde Kırsal Kalkınma Aracı Olarak Gastronomi Turizmi: Samandağ Gastronomi Köyü Örneği", *Journal of International Social Research*, C 13/S.73, 2020, s.1003-1011.
- Urry, John, *The Tourist Gaze*, Second Edition, Sage Publications, London 2002.
- Wiltshier, Peter- Griffiths, Maureen, "Management Practices for the Development of Religious Tourism Sacred Sites: Managing expectations through sacred and secular aims in site development; report, store and Access", *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, C 4/S.7, 2016, s.1-8.
- Yeşil, Pervin-Yeşil, Murat-Yılmaz, Hasan, "Jeolojik Miras Alanlarının Alternatif Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi: Balıca Mağarası Örneği", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C 39/S.2, 2008, s. 241-248.
- Yiorgos Apostolopoulos, "Introduction: Reinventing The Sociology of Tourism", *The Sociology of Tourism*, ed. Yiorgos Apostolopoulos-Stella Leivadi-Andrew Yiannakis, Routledge, London and New York 2005, s. 1-12.

- Yücel, Esra Esin-Kaya, Cemal-Bayram, Mustafa, "The Registered Gastronomic Taste: Tokat Kebab", *Aydın Gastronomy*, C 7/S. 1, 2023, s. 33-143.
- Zengin, Burhanettin- Bozkurt, Emre, "The Evaluation of the Tourism Potential of Tokat Province with Regards to Marketability," *2nd International European Conference on Interdisciplinary Scientific Researches, Ankara, Turkey, July 4-5, 2020*, s. 304-320.
- Zeybek, H. İbrahim, "Akdağ'ın (Tokat) Doğal Ortam Özellikleri ve Turizm Potansiyeli", *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. 9, 2003, s. 117-142.
- <https://tokat.ktb.gov.tr/TR-231639/selale-akarsu-gol-ve-yaylalar.html>, son erişim tarihi: 15.05.2025.
- <https://tokat.ktb.gov.tr/TR-231696/muze-ve-oren-yerleri.html>, son erişim tarihi: 15.05.2025.
- <https://tokat.ktb.gov.tr/TR-143211/tokat-mutfagi.html>, son erişim tarihi: 19.05.2025.
- <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do>, son erişim tarihi: 20.05.2025.